CASPAR
BARLAEUS
NEDERLANDSCH
BRAZILIË

LIBRARY OF CONGRESS
1800
Class F2532
Book .B16
Office

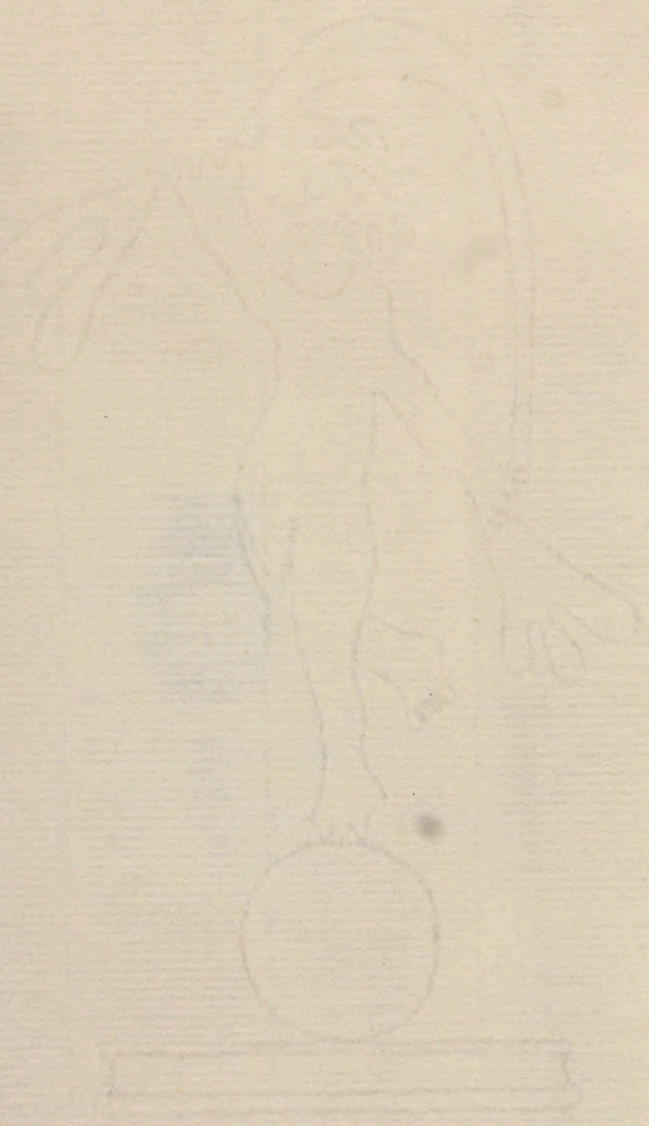

NEDERLANDSCH BRAZILIË

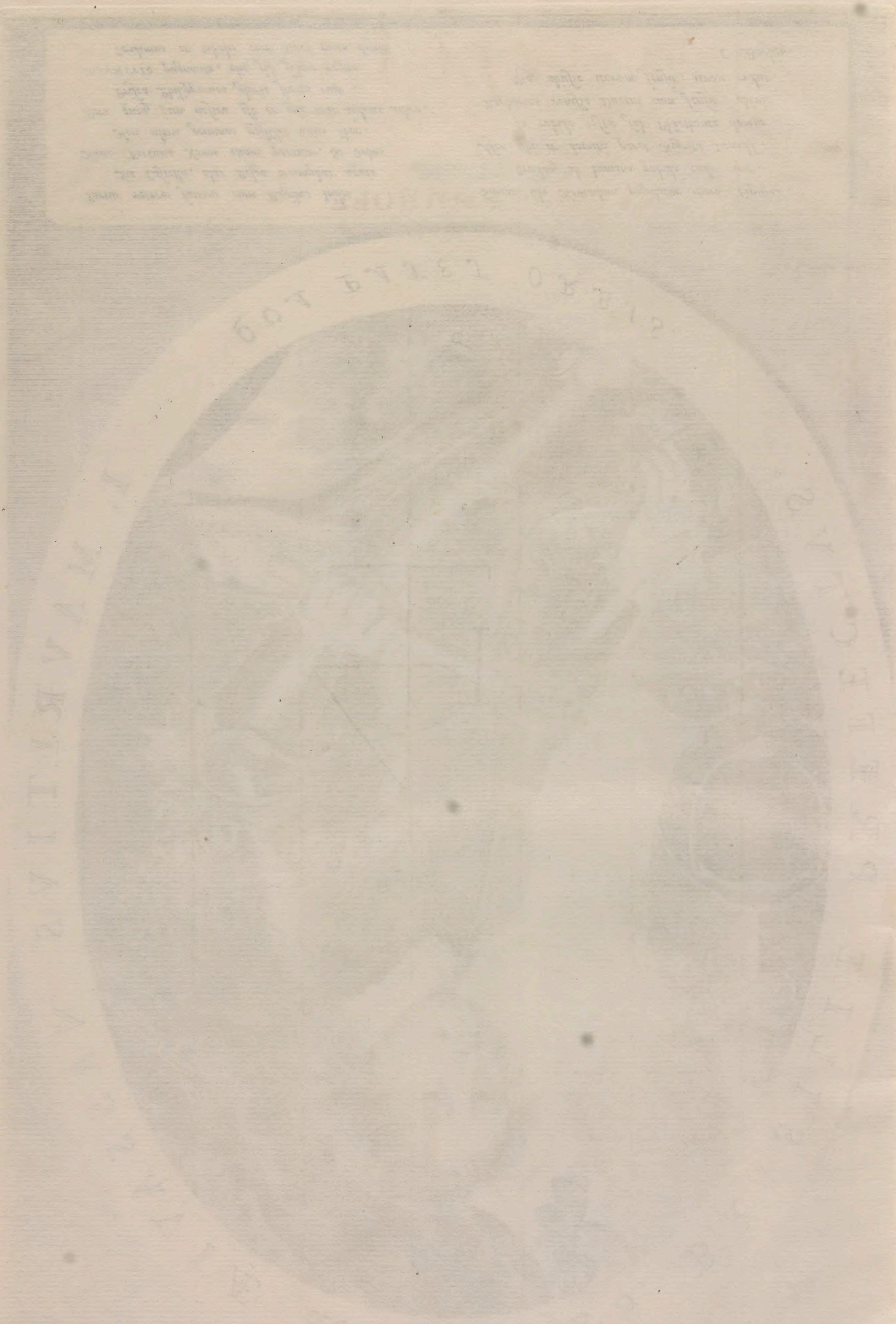

I. MAVRITIVS NASSAVIÆ. &c. COMES, BRASILIÆ PRÆFECTVS.

QVA PATET ORBIS.

Partiti veteres fuimus cum Regibus Indos.
His Caſtella, aliis Belga triumphat aquis.
Nunc Fortuna Novos etiam partitur, & Orbes
Non ultrà geminos poſſidet unus Iber.
Pars quoq; jam noſtra eſt & quà ruit arduus æther,
Priſca Philipporum gloria fracta ruit.
Mavritio pugnante, alio ſub ſidere regna
Condimus et tabulis cum Duce picta damus.

Sævus ubi Nomadum populatur more Tapujas,
Crudaq; ab humana pabula cæde capit.
Afer ubi et domitâ paret Nigrita Loandâ,
Et rabido toſtæ ſub Phäethonte domus.
Barbaries veniſſe Ducem cum ſenſit, abivit.
Vtq; abiiſſe iterum ſenſit, atrox rediit.

C. Barlæus.

Baerle, Kaspar van

CASPAR BARLAEUS

NEDERLANDSCH BRAZILIË

ONDER HET BEWIND VAN

JOHAN MAURITS

GRAVE VAN NASSAU

1637-1644

HISTORISCH — GEOGRAPHISCH — ETHNOGRAPHISCH

Naar de Latijnsche uitgave van 1647 voor het eerst in het Nederlandsch bewerkt door

S. P. L'HONORÉ NABER

Met gegraveerde titelprent, portret, en 67 kaarten en platen

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
MDCCCCXXIII

F2532
.B16
Office

CASPAR BARLAEUS

NEDERLANDSCH

BRAZILIË

ONDER HET BESTUUR VAN

JOHAN MAURITS

GRAAVE VAN NASSAU

1637-1644

HISTORISCH GEOGRAPHISCH ETHNOGRAPHISCH

Naar de oorspronkelijke uitgave van 1647 bewerkt door

S. PETRONELLA MARIA NAMER

320843
24
OH

's-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

MDCCCXXIII

K. B. M. 1924-2-11

INHOUD.

Bladz.

Opdracht aan Johan Maurits IX

Inleiding tot deze Historia 3

I. Voorgeschiedenis van Brazilië en beknopte landbeschrijving 20

II. Uitreis van Johan Maurits. Eerste verrichtingen in Brazilië. Slag voor Porto Calvo, enz. 36

III. Verrichtingen in Opper-Guinee 66

IV. Expedities naar Sergippe del Rey en naar Ceara. Binnenlandsche aangelegenheden. Dienstreis van den Graaf naar Parayba en Rio Grande. Beschrijving van Parayba en Rio Grande 78

V. Mislukte aanslag op de Allerheiligenbaai. Monopolie of vrijhandel? 92

VI. Mislukte aanval van Admiraal Jol op de Spaansche Zilvervloot. Binnenlandsche aangelegenheden 111

VII. De strijd met Artichewsky 126

VIII. Rapport van den staet der geconquesteerde landen in Brasijl, gedaen door d'Heer Adriaen van der Dussen aen de vergaderinghe der XIX ter Camer Amsterdam, den 4 April 1640 150

IX. Vrijburg, Olinda, Mauritsstad en Boavista. Maatregelen in verband met de verwachte Spaansche Vloot 200

X. De Spaansche toerustingen van 1639. Vierdaagsche zeestrijd op de kust van Brazilië (12, 13, 14, 17 Januari 1640). Slag bij Duins (21 Oct. 1639) 217

XI. Guerillas te land en ter zee. Laatste berichten van de Spaansche Vloot. Mislukte onderneming van Jol en Lichthart tegen de Spaansche Zilvervloot. Zonsverduistering . 238

XII. De Portugeezen werpen in Portugal het Spaansche juk af en zoeken in Brazilië toenadering tot de Nederlanders. De Nederlanders denken den Portugees voor het laatst nog eens uit te schudden 261
XIII. Verrichtingen in Neder-Guinee. 267
XIV. Tocht naar het binnenland onder leiding van Elias Herckmans (1641) 278
XV. Verovering van Maranhaõ. Beschrijving van dat gewest. Onderhandelingen met Portugal 290
XVI. Bestand met Portugal. Zending van Tolner naar Nederland. 297
XVII. Het begin van het einde. Afval van Maranhaõ en aanslag op S. Thomé. Zaken van Congo, Loanda en S. Thomé 312
XVIII. De Tapoeiers, beschreven door Johan Rab van Waldeck. 323
XIX. Reis naar Chile onder Hendrik Brouwer en Elias Herckmans 333
XX. Afval van Ceara. Ontslag aan Johan Maurits verleend. Zijn politiek testament. Maatregelen genomen tijdens zijne landvoogdij 369
XXI. Regeeringsvorm van Brazilië. Vertrek van den Graaf naar Patria. Staat van Brazilië door Johan Maurits opgesteld 390
XXII. Lof van Johan Maurits. Besluit 412
Toelichtingen en bijvoegingen 421
Register 432

PLATEN EN KAARTEN.

Portret van Johan Maurits.
Gegraveerde titelprent.
1. Ciriii. 8
2. Z. Pernambuco 16
3. N. Pernambuco en Tamarica 24
4. Parayba en Rio Grande. 32
5. Vloot die Graaf Maurits naar Brazilië overbrengt. 38
6. Slag voor Porto Calvo . 44
7. Porto Calvo 46
8. Beleg van Porto Calvo . 48
9. Plan van Olinda . . . 50
10. Olinda 50
11. I. Garasu 52
12. Serinhaem. 54
13. Plan van Serinhaem . . 54
14. Plan van Zuid-Alagoa . 58
15. Zuid-Alagoa 58
16. Plan van Fort Maurits . 62
17. Fort Maurits aan de rivier S. Francisco 62
18. I. Tamarica 64
19. Plan van I. Tamarica. . 64
20. Plan van S. Jorge da Mina 66
21. Kasteel S. Jorge da Mina 72
22. Plan van Fort Nassau, ter kuste van Guinee . . . 74
23. Fort Nassau, ter kuste van Guinee 76
24. Ceara 82
25. Plan van Ceara 82
26. Plan van Parayba . . . 88
27. Parayba. 88
28. Monding der Parayba rivier 90
29. Rio Grande 92
30. Kasteel Van Keulen, Rio Grande. 92
31. Allerheiligenbaai (kaart) 98
32. Allerheiligenbaai . . .104
33. Pernambuco omstr. 1637. 180
34. Fort Prins Willem . . 182
35 (1). Mauritsstad . . . 186
35 (2) (36). Het Recief . . 186
36 (37). Kaap S. Augustyn 192
37 (38). Kaap S. Augustyn 192
38 (39). Vrijburg 200
39 (40). Plan van Vrijburg. 202
40 (41). Pernambuco omstr. 1644 208
41 (42). Schoonzicht (Boavista) 210
42 (43). Eerste scheepsstrijd 222
43 (44). Tweede scheepsstrijd 224
44 (45). Derde scheepsstrijd 226
45 (46). Vierde scheepsstrijd 228
46 (47). Het verwoesten van de suikermolens aan de Allerheiligenbaai . . . 252
47[1] en 47[2]. (48 en 49). S. Paolo de Loanda. I en II 268
48 (50). S. Paolo de Loanda 268 bd. at p. 270
49 (51). Eiland S. Thomé 272
50 (52). Plan van Thomé . 274
51 (53). Maranhão 290
52 (54). Plan van S. Luiz . 294
53 (55). Fort Calvario . . 312 bd at page 338
53 (2) (56). Chile . . . 338
54 (57). Vloot waarmede Graaf Maurits repatrieert 396
55 (58). Dillenburg . . . 412

EXTRA KAARTEN.

59—63. Vijf aanvullingsbladen van het Groote Tableau.
64. Overzichtskaart van het Tableau.
65. Nederlandsche tekst behoorende bij het Tableau.
66. Staten-eiland.
67. Fragment van de kust van Chile.

IN TABULAM OPPOSITAM

Laurea, quae medios claudit suprema Leones,
Rectoris voluit sic meminisse sui.
Hinc domitis fulget muralis adorea portis,
Hinc sua navalis rostra coronat honos.
Ipsa suos spectat Pernambucensis ocellos
Virgo & arundiferam tollit amoena manum.
Proxima nectareos foecunda Tamarica botros
Exhibet & proprii munera pulchra soli.
Quam juxta Parayba suis dulcissima formis
Induit & populis sacchara grata facit.
At Grandis Fluvii vagus accola Strutio talis
Ambulat & ferri pabula falsa putat.
Sic Novus excellit Batavis insignibus Orbis,
MAURITIOQUE *ferax sub Duce vernat ager.*
Quas gentes distinguit humus, Dux asserit unus,
Occiduasque secat Martia Navis aquas.
Mercantes notat illa suos pelagique potentes,
Armaque Sol coram, sed violenta stupet.
Tu Seregippa tuis Phoebaeos praeficis ignes
Sedibus & dici Regia sola cupis.
Sunt Cancri, Garazuna, tui. Tibi culmina, Portus
Calve, placent: illis stas metuende jugis.
Squamigerum genus Allagois se immergit habenis,
Inque Serinhaemum belliger hinnit equus.
Anchora permixtos dentes infigit arenae,
Regnaque vult nobis hic diuturna dari.
Arguit Occasum pyxis, nec respicit Ortum.
Cur? quia distinctis regnat uterque plagis.
At quam, Fama, vides lituos instare tubasque,
Non vim, sed speciem, tanta loquentis habet.

C. BARLAEUS

QVA PATET ORBIS

RES
BRASILIÆ
IMPERANTE
ILLVST.^MO COMITE
I. MAVRITIO.
NASSOVIÆ &c. etc. COMITE.

SENECA IN MEDEA.
TIPHISQVE
NOVOS
DETEGET
ORBES.

CIↃ IↃ C

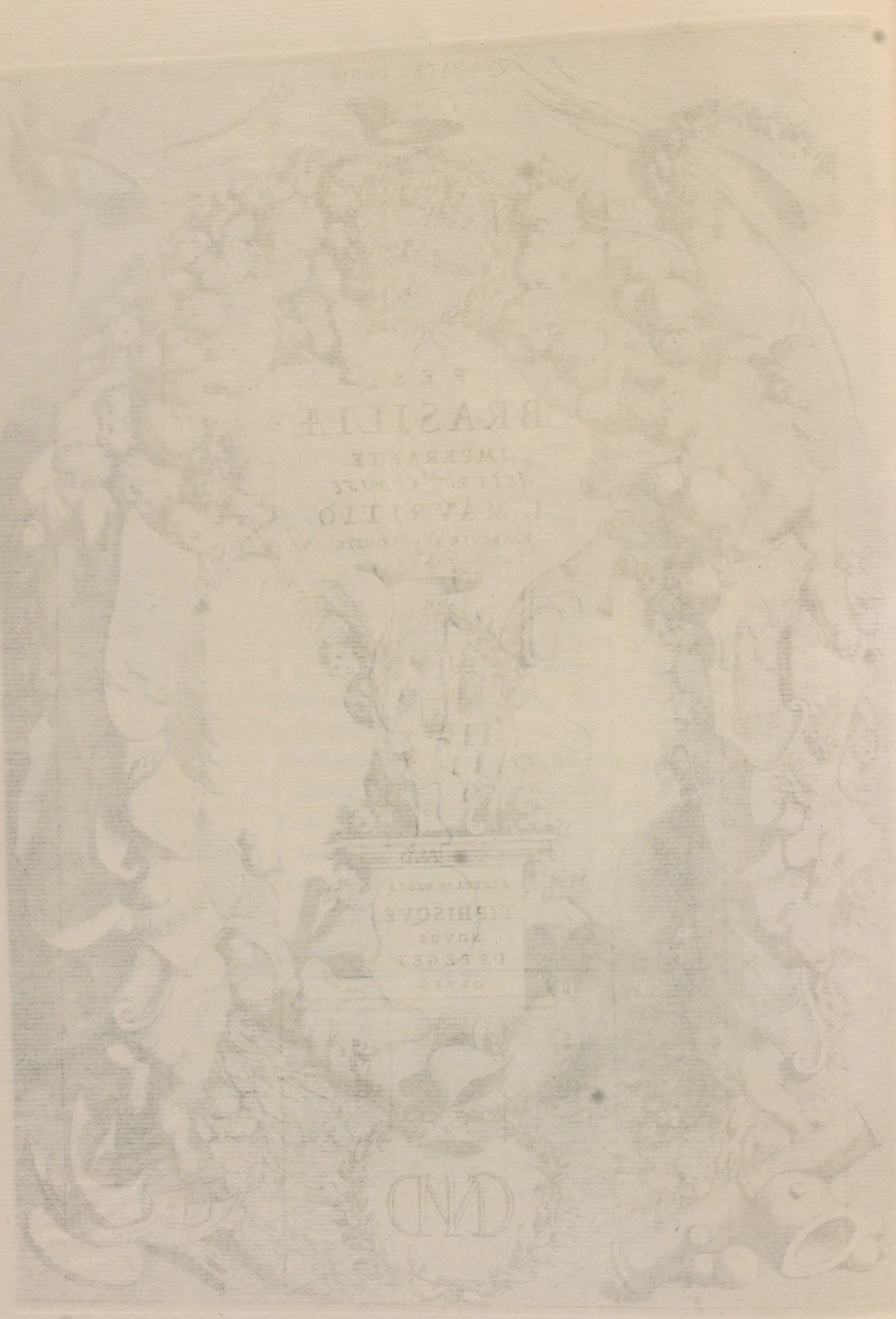

AAN DEN
ALLERDOORLUCHTIGSTEN GRAVE
JOHAN MAURITS
GRAVE VAN NASSAU EN ZOO VOORTS
GEWEZEN GOUVERNEUR-GENERAAL VAN
NEDERLANDSCH BRAZILIË
EN ZOO VOORTS.

Brazilië, onder Uwe opperhoogheid en door Uw wapenbeleid schitterende, draag ik U op allerdoorluchtigste Graaf. Zoo het kon spreken en zich met U verstaan, zou het zichzelf overgeven aan U, die met buitengewone dapperheid het Nederlandsch gebied hebt verdedigd en vergroot, het Spaansch gebied van Uwen krijgsroem en van schrik daarvoor hebt vervuld — als beschermer van het eene als schrik van het andere en ter bewondering van beide. Ik zal met dit verhaal voor beiden verrichten wat noch het eene noch het andere vermag en zoomin den bedrijver in verband met zijne daden te kort doen als de daden aan den bedrijver onttrekken. Hoe velen ook van de klassieke schrijvers gebeurtenissen, die de eeuwige herinnering verdienen, aan het nageslacht hebben overgeleverd, in geen geval overschrijden zij de grenzen van de Oude Wereld. Wij daarentegen stevenen stoutmoedig met U naar die andere wereld die, aan gene zijde van den Oceaan, door de Natuur blijkt te zijn gespaard en bestemd tot Uwe eer en den roem van Nassau's stamhuis. Bij de Romeinsche en Grieksche

Grieksche schrijvers vullen Athene, Sparta, Carthago, Rome, Latium, Gallië en Germanië beide bladzijden. Bij ons Olinda, Pernambuco, Mauritsstad, I. Tamarica, Parayba, Loanda, Mina, Maranhaõ, namen den ouden vreemd! Destijds heette de tegenstander Assyriër, Pers, Griek, Macedoniër, Italiër, Puniër, Allobroog, Cherusker. Thans heet hij Tapoeier, Mariquiet, Petivaar, Caraïeb, Chileen, Peruaan. Ook wordt hier niet slechts door Volkeren, maar door Werelden tegen elkaar gestreden. Voorheen zijn de Rijn, de Donau, de Rhône, de Indus, de Ganges getuigen van groote daden geweest. Thans de rivieren van Maranhaõ, da Prata, de Janeiro, Afogados, Porto Calvo, Capivaribi en Biberibi. Bij Polybius geen spoor van Mulatten, bij Livius geen spoor van Patagoniërs, bij Tacitus geen spoor van Angoleezen, bij Florus niets van Mamelukken, bij Suetonius of Justinus niets van negers en dezen zijn de namen die bij ons op den voorgrond treden. Bij die schrijvers trok de soldaat gekleed of geharnast ten strijde, mijn krijgslieden gaan ook wel naakt; zij hadden werpspietsen, schilden, sarissen, strijdbijlen, zeiswagens, onder de mijnen zijn er ook die zich geducht maken met een boog en een knods; genen waren krachtig in den aanval en bij den afweer door belegerings- en verdedigingswerktuigen — dezen zijn, wanneer men hen alleen laat vechten, tot zoo iets niet in staat. Toen hebben de Romeinen de Lusitaniërs overwonnen. Thans doen dit de broeders en bondgenooten der Romeinen — dezen destijds aan den Taag

genen

genen thans aan de overzijde van den Oceaan. Wat zich maar ter vermelding aan mij voordoet, is nieuw wat betreft de geografische ligging, den bodem, de volken, de zeden, het voedsel, de wapenen. De barbaarschheid heeft het zwaard gescherpt tegen een beschaafd en zedelijk ontwikkeld volk; dit volk is tegen wilden opgetrokken die niet slechts de menschelijkheid afschudden, maar er bovendien de grootste verdienste in zien om met de menschelijkheid zelf den mensch te verslinden. Uw deugd is des te verdienstelijker naarmate gij verder van den zetel en woonplaats der deugd afwezig zijt geweest en U gevoelig hebt betoond te midden van ongevoeligen, wellevend te midden van onwellevenden, zachtmoedig te midden van bloeddorstigen, vroom te midden van hen die de ware vroomheid niet kennen. Wat gij vroeger hier te lande hadt verricht is buitenslands door U voortgezet, namelijk het wijden van de wapenen aan Vrijheid en Godsdienst, aan Vaderland en Kerk, aan het heil der menschheid, aan de begeerte der kooplieden — beide malen tot roem der Vereenigde Nederlanden. Gij hebt U een Strijder getoond tegen de besten uit de Spanjaarden, tegen Bagnuolo, Da Torre, Barbalho, Menezes — rijzende lichten in het Westen. Ook hebt gij het leger niet vrijgesteld van wet, tucht en orde maar het, op het voorbeeld Uwer voorouders geleid, krachtig binnen de perken van het recht gehouden. Gij waart in het rijk der duisternissen een Morgenster, tusschen zwervende en uitheemsche stammen een stamgenoot, in de wildernissen een gids, te midden

den van de meest uiteenloopende volkeren eenzelfde Heerscher voor allen. Met Mars, dien gij hebt overgebracht om landen te winnen, hebt gij Christus verbreid om zielen te winnen en te midden van zoovele overwinningen die gij beraamdet, is ook die geweest welke gij op de dwalingen hebt behaald. In de eerste plaats heeft zich Uwe krijgvoering daardoor onderscheiden, dat gij onder zoovele Nassau's en onder zoo vele bloedverwanten die zich in de Europeesche oorlogen tegen den vijand beroemd hebben gemaakt, de eerste zijt geweest die het waagstuk heeft ondernomen den oorlog naar over zee te verplaatsen, met het doel den vijand in zijn gebied tegemoet te treden. Ongetwijfeld hebt gij dit van de Ouden afgezien, van de Romeinen tegen de Macedoniërs, van Hannibal en Antiochus tegen de Romeinen, van gevoelen dat zij niets dat der herinnering waardig was verrichtten, zoolang zij het oorlogsgeweld niet naar elders wisten te verplaatsen. Deze groote aanvoerders, door enge grenzen beperkt namelijk, hebben een werkkring voor moed en verdienste verder weg gezocht. Op hun voorbeeld hebt gij U voor de Nieuwe Wereld betoond wat Metellus voor Gallië, Marius voor Afrika, Drusus voor Germanië, Trajanus voor Pannonië geweest zijn, zoodat, evenals zij hun buitenlandsche zegepralen op hunne triumfzuilen hebben afgebeeld, gij de Uwe desgelijks hebt gegrift in de gemoederen en de geschriften der Nederlanders. De titels en namen van Uw geslacht hadden de Amerikanen al lang vernomen, geen zijner leden gezien, zoodat gij niet door de

berichten

berichten van anderen aan Brazilië zijt bekend geworden maar door het aanschouwen van Uw gelaat en Uwe wapenfeiten. Waar gijzelf kasteelen en steden hebt gesticht, waar gij den vijand steden hebt ontnomen, dààr hebt gij hun den naam van „Maurits" toegekend en zijt gij de eenige van Uw heldhaftig Huis die zich den bijnaam van „Amerikaan" heeft verdiend. Toen, tijdens de oorlogen, de zeer machtige vloot der Spanjaarden in aantocht was, hebt gij een bouwwerk ondernomen opdat niet van U gedacht zoude worden, dat gij, uit ontzag voor den vijand, zonder meer zoudt vertrekken of aan de goede zaak zoudt gewanhoopt hebben — opdat, wanneer de menscheneters „Vrijburg" en „Schoonzicht" zouden aanschouwen, zij het verblijf zouden zien van Nassau's doorluchte tegenwoordigheid en prachtlievendheid. De verbazende over rivieren geslagen bruggen die tot nut en veiligheid dienen van het algemeen verkonden Uwen ijver. Porto Calvo, Ceara, de stranden van I. Tamarica, Parayba, Rio Grande, Afrika en Portugeesch Maranhaõ, schouwplaatsen van de onder U ter zee en te land geleverde gevechten, zullen Uwe militaire energie verkonden. Maar de door Geloof en Eeredienst verdeelde volkeren zullen van Uwe vrome, bezonnen gematigdheid getuigen zijn. Uwe rechtvaardigheid zullen de overheden van naburige op vijandelijk grondgebied gelegen steden en gewesten, Uwe zachtmoedigheid en menschelijkheid zullen de wilden prijzen. Wanneer, over eenige eeuwen, de ingezetenen, zoo Portugees als wilde, de onder-

onderscheidingsteekenen Uwer zegels in alle gewesten zullen aanschouwen, zullen zij de Nassausche trouw ontwaren; terwijl, wanneer zij de door U vergroote en uitgezette gebieden overzien, zij 's Landvoogds macht, beleid en geluk zullen verkondigen en de reiziger die, in de eenzaamheden van Capaoba, de aan zuilen en merkpalen aangebrachte merkteekenen der Compagnie zal opmerken, zal de onvermoeide vlijt van den buitenlandschen Gouverneur en van het uit winstbejag naar verre Oorden opgetrokken volk met bewondering aanstaren. Maar wanneer de Barbaarschheid zal opmerken dat zij onder de Onzen schaamtegevoel heeft en zich in kleederen beweegt, zal zij de omhulling van de oorspronkelijke schaamteloosheid aan de eerbaarheid van Uwe Europeeërs ten goede rekenen. Olinda zelf, de door naam en voorkomen vanouds zeer schoone maar thans in een puinhoop verkeerde stad, heeft zich, in het diepst van haren val, daarmede kunnen troosten dat zij, hoewel haar niet is toegestaan overeind te blijven als zijnde te gronde gericht door overwinningen van anderen, genadig is behandeld als gevolg van Uwe meewarigheid, die, dikwijls gelet hebbende op dien noodlottigen val, leed hebt gevoeld over het lot der zoo aanzienlijke vestiging. Het aanzien van het in puin vallend Olinda worde vergeleken met dat van de tot Uw eer verrijzende Mauritsstad; men zal niet in tweestrijd staan bij de vraag in welk schouwspel het meeste behagen valt te scheppen. Want zoo het beklaaglijk is de wapenen te voeren tegen heilige huisgoden, heuglijk

lijk en loffelijk voorwaar behoort het te zijn Gode heiligdommen, der burgerij woningen te hebben gebouwd; het eerste opdat Uw liefde tot den Schepper zelf, het tweede opdat zij tot de naar Gods evenbeeld geschapen menschen weerkaatst worde. Alzoo hebt gij U door sommigen Uwer verdiensten bij den vijand geducht, door anderen bij de Uwen bemind gemaakt. Door genen hebt gij onmetelijken roem, door dezen de liefde en toegenegenheid van allen verdiend. Gij hebt den middenweg tusschen den vijand en de onzen gevonden, tusschen woesten en zachtzinnigen, om wie gij met Bataafschen moed hadt overwonnen door Bataafsche schappelijkheid te winnen. Ik zal het hooge woord uitspreken. Toen gij kwaamt, hebt gij tekortkomingen verbeterd, verzuimen hersteld, wat uitgeput neerlag met nieuw leven bezield. Toen gij vertrokken zijt — de zaak zelf bewijst het — heeft de Raad zijn Beschermer, het Volk zijn Vader, de Staat zijn Regel, de Wet haar Wachter, de Vroomheid een Voorbeeld, de Nederlander zijn Eerbied, de Portugees zijn Trouw, op een en hetzelfde oogenblik verloren. Wanneer ik U dit alles voor oogen houd, doorluchte Graaf, verhoog ik het zelfbewustzijn van iemand die zich jegens den Staat en de West-Indische Compagnie verdienstelijk heeft gemaakt. Wanneer ik dit aan de oordeelvellingen der Nederlanders onderwerp, zal ik van hun waardeering eenig loon voor Uwe dapperheid afdwingen. Onderwerp ik het aan het oordeel der buitenlanders, die niet ganschelijk vooringenomen zijn, dan zal ik hen overtuigen van de fortuin

des

des Nederlandschen oorlogs en van zijn gelukkigen voortgang. Laat ik het oordeel aan de Compagnie en hare zeer beleidvolle Bewindhebbers, dan zijn de oorzaken gebleken waardoor zij, bij zoo groote inspanning van krachten, voldoenden krijgsroem en te weinig winst hebben behaald. Verwaardigt U den schrijver met Uw patronaat te vereeren, zij het dat hij wat door U met krachtige bezieling is verricht, met zwakker bezieling hebbe weergegeven. Welaan, verleent gezag aan deze geschiedenis, die, omdat zij wat den inhoud betreft geheel U toebehoort, dààrom aan U gewijd en opgedragen wordt. Neemt de verdediging op U van haar die meer op de getuigenissen en geloofwaardigheid van anderen steunt dan op de mijne. Zij zal alleen dan aan het wankelen worden gebracht wanneer nijd, verkeerdheid en lichtgeloovigheid van valschheid zullen overtuigen de stem en de oogen van al degenen over wie gij geregeerd hebt, die onder U hebben gediend en ook die van de vijanden die gij hebt overwonnen.

Amsterdam, den 20sten April 1647.

van Uwe allerdoorluchtigste Excellentie
de zeer bescheiden vereerder
Casper Van Baerle.

CASPAR BARLAEUS'

VERHAAL

DER

KRIJGSVERRICHTINGEN

IN

BRAZILIË

onder het achtjarig bewind van den allerdoorluchtigsten graaf

JOHAN MAURITS

GRAVE VAN NASSAU

voormalig Gouverneur, Kapitein- en Admiraal-Generaal aldaar,
thans, onder den Prins van Oranje, Generaal der
Ruiterij der Vereenigde Nederlanden en
Gouverneur van Wesel

CASPAR BARLAEUS'

VERHAAL

DER

KRIJGSVERRICHTINGEN

IN

BRAZILIË

onder het achtjarig bewind van den allerdoorluchtigsten graaf

JOHAN MAURITS

GRAAF VAN NASSAU

voormalig Gouverneur, Kapitein- en Admiraal-Generaal aldaar,

thans, onder den Heer van Oranje, Generaal der

Ruiterij der Vereenigde Nederlanden en

Gouverneur van Wesel

Gedert de Spanjaard onze vijand is geworden en de Staten der Vereenigde Nederlanden in verzet zijn gekomen tegen Koning Philips en diens opvolgers, is, met afwisselend geluk, te land en ter zee, binnen en buiten 's lands palen, onder meer dan één aanvoerder, in de hoop op vrijheid en met gevaar voor knechtschap, fel en voortdurend gestreden. De oorzaken, door zoo vele historieschrijvers herdacht, liggen voor de hand. Uit partijzucht stellen anderen haar anders voor, want de menschelijke geest heeft neiging om de plagen des lands denzulken, die zij haten, voor de schenen te smijten: oorsprong en doel van den oorlog voor een en hetzelfde te houden. Zeer velen, niet wetende hoe sterk de Nederlanders door hunne privilegiën stonden, vellen over de zaken een onbillijk oordeel. Den Koning heeft het niet aan voorwendselen ontbroken om den Staat gewapenderhand binnen te dringen toen het gebeurde op zijn ergst, als een soort opstand was uitgelegd. Ook heeft het den Nederlanderen niet aan redenen enmoed gemangeld om dit alles van zich te wijzen uit haat jegens de overheerschers en uit zucht om de vrijheid te handhaven, welke men slechts heeft aan te roeren om hen prikkelbaar en moedig te maken. Aan omvang en hevigheid heeft de oorlog niet slechts alle Nederlanden maar Duitschland, Frankrijk, Engeland, de beide Spanje's en naburige gewesten jazelfs bijna geheel Europa in zich opgenomen, totdat hij, toen zijn vermogen om te schaden was toegenomen, als een storm over het uiterste Azië, de Afrikaansche stranden en de Nieuwe Wereld heeft gewoed. Dit als gevolg van der Vorsten wanbeleid wanneer zij nalaten, paal en perk te stellen aan opkomende misstanden en jegens voortwoekerende verkeerdheden machteloos, tegenover ingekankerde euvelen wanhopig komen te staan. Ook heeft de

Nederlandsche oorlog.

Oorzaken.

Omvang.

[2]

Duur. Faam bij geen andere grenzen stand gehouden. De lange duur des oorlogs heeft zijne redenen, want zoolang de Koning voortgaat met het verlorene te willen herwinnen, gaan wij voort met het verkregene te handhaven; zoolang hij voortgaat met ons geweld aan te doen, gaan wij voort met het te keeren. Daar er sedert de eerste beroerten zoomin hoop op goede trouw als op overeenstemming is geweest, zijn de oorlogen tot op dezen dag volgehouden, behalve dat men in een twaalfjarige schorsing van wapenen en van grieven heeft toegestemd. In die mate blijven de vijandschappen uit de geschondene vrijheid geboren voortduren; zij blijven bestaan ook als het gevaar voorbij is en zij houden zelfs dan niet op als zij die de eersten zijn geweest om kwaad te be-
Recht. drijven, hebben opgehouden te leven. Het recht om dezen oorlog te voeren vindt zijn volkomen rechtvaardiging in vooroudelijke wetten en koninklijke toezeggingen, op welker schending de eeuwenheugende Staat, gedachtig aan het voorbeeld der vaderen, die de wapenen tegen de Romeinen hebben opgevat, den Koning eerst heeft afgezworen en vervolgens den oorlog verklaard — te rechtmatiger zoo men bedenkt, dat het niet slechts billijk en noodzakelijk maar zelfs roemrijk was land, vrijheid, lijf en have der burgerij (wat de stervelingen als hun hoogste goed beschouwen) te verdedigen. Gedurende al den tijd der Nederlandsche beroerten gingen eervolle en groote deugden met gelijke on-
Deugden en Ondeugden. deugden samen: de beoefening van godsvrucht en deugd met het woeden van het gepeupel, de liefde tot den Koning met Spaanschen hoogmoed, de vrijheid met de losbandigheid, de verdediging van het staatsgezag met de rechtsverkrachting, het bijgeloof met het ongeloof en de huichelarij, het openbaar vertrouwen met de trouweloosheid, de dapperheid en de krijgstucht met het wetteloos woeden der krijgslieden tegen goddelijk en menschelijk bestel. Groot is te allen tijde de macht
Landvoogden. geweest van de Landvoogden waarvan sommigen door gebruik van sluwe, anderen van wreede, weer anderen van slappe middelen des Konings zaak hebben bevorderd of bedorven. De verbondenen hebben bijzondere macht ontleend aan hun goede orde, hun tucht, hun kas, hun verdragen met naburige vorsten en aan de trouw der Graven van Nassau, hun beleid en moed. Door deze middelen hebben zij zich den vijand geducht betoond en hunnen onderdanen veiligheid verzekerd te midden van de verbazingwekkende lotgevallen des worstelenden Staats.

Verloop des Oorlogs. Inderdaad, in het eerst heeft het Gemeenebest eruit gezien als onder den

den voet geloopen en vertreden tijdens Alva's bewind, die, met strenge opdrachten uitgezonden, zelf IJzeren Hertog, in zijn woeden tegen de hoofden en eigendommen van Edelen en van burgers, 's Konings bevelen liet uitkomen, ja, zich omgevende van den enkelen schrik voor zijne wreedheid, trad hij door het trotsch onwaardig schouwspel van een standbeeld de besten des volks met voeten en daagde hij door hatelijk machtsvertoon de publieke meening tot afschuw, het noodlot tot [3] wraak uit. Het tweede tijdvak is geweest dat der herrijzenis onder Willem Prins van Oranje, van wien de bewonderenswaardige vernuften der voortreffelijkste geschiedschrijvers nog niet geslaagd zijn onder woorden te brengen, hoedanig hij zich den benarden Nederlanders heeft betoond. Onder hem en zijn zoon en opvolger heeft het Noodlot getwijfeld wien het ons ten Gebieder zoude stellen, daar koningen zich aan de aangeboden hoogste waardigheid trachtten te onttrekken en 's vijands geluk en macht ter zelfder ure den bijna verwonnenen en vertwijfelden rieden om het op te geven. Buitenslands werd gezocht, wie de regeering van het krijtend gemeenebest zou aanvaarden en hij is toen niet gevonden kunnen worden — een tastbaar bewijs, dat macht niet op grond van menschelijke doch van goddelijke raadslagen wordt verleend. Eerst zijn bij voorkeur het kleine Holland en Zeeland door grenzen beveiligd, spoedig is toetreding van Gelder, Overijsel, een gedeelte van Friesland en van Groningen met de Ommelanden gevolgd, *Oorlog hier te lande.* eindelijk is de kust van Brabant en ook van Vlaanderen door zeer krachtige troepenafdeelingen bezet. In die mate heeft het volk, klaarstaande om zijn voordeelen te vervolgen, zijn macht ontwikkeld en zich meer dan het nageslacht zal gelooven op een gunstigen wenk des Allerhoogsten omhoog gewerkt. Het derde tijdvak heeft het schouwspel gegeven van de krachtige Republiek zegevierende onder Maurits en Frederik Hendrik, het schitterendst broederpaar, Prinsen van Oranje, die niet alleen haar bewaakt maar buiten de grenzen de wapenen gevoerd hebben. Want toen de grenzen naar alle richtingen als op de wieken der fortuin waren vooruitgebracht, de legers verdreven, zoovele gevechten voorspoedig geleverd, belegeringen dapper uitgehouden maar dapperder terug gegeven waren, hebben wij, bevrijd van gevaar binnenslands, vlaggen en vloten gestuurd naar Spanje, naar Amerika, *Oorlog buitenslands en ter zee.* naar Oost en West, naar Werelden den Ouden onbekend, en den oorlog, die op ons was afgezonden, den Koning thuis gezonden. Over groote uitgestrektheid van buitenlandsche gewesten zijn de titels van de

de Hoogmogende Heeren Staten uitgedragen, hier en ginds, in Oost en West, zijn forten, steden en sterkten gegrondvest; de namen der Oranje's en Nassau's zijn aan eilanden, kapen, kusten, burchten en bevestigde plaatsen gegeven. De wilden zijn onder een geregeld bestuur gebracht. Beroofd zijn de schepen der Spanjaarden van Amerikaansche en Aziatische schatten en aan het Brazielsche strand zelf zijn zij in vlammen opgegaan, nadat eindelijk het Staatsgeheim was wereldkundig geworden dat ook het Westen overwinlijk is. Zoodat heeft opgehouden waar te zijn wat Dionysius van Halicarnassus eens van Rome heeft verklaard: dat zij de eerste en eenige is geweest om zich harer macht grenzen te stellen, waar de zon op- en ondergaat. Voor-
[4] waar, wij hebben de tijden beleefd, waarin wij, gelukkigen, ook in ons gebied beide zonnen als getuigen van zoovele overwinningen aanschouwd hebben. Dit overtreft alle wonderen der Oudheid en het is één der wonderen van onzen tijd dat een in zoo vele oorlogen gewikkeld volk, met de gelden van weinige burgers als bij wijze van inleggelden tot 's vijands verderf bijeengebracht, door middel van een dubbelen oorlog in hemelsbreed uiteen liggende gewesten, den machtigsten Koning afmat en uitput, zoodat de grootheid der Unie te onzen tijde bijna gelijk wordt geacht aan die van de Wereld zelve.

Dubbele krijgvoering.

Zeker, onze dapperheid had zich kunnen bepalen tot de noodzakelijke zelfverdediging en tot de gewone zeewegen. Doch toen de vaart van deze landen op de beide Spanje's belemmerd en die op het Oosten fluks door koninklijke bevelschriften verboden werd, is men begonnen verder te zwerven en het bij de zee opgevoed volk is naar de verste oorden der wereld afgereisd, als had het allen breidel zijner begeerte afgeworpen; en daarbij heeft het zelfs getracht toegangen te ontsluiten welke de natuur den mensch heeft ontzegd. Immers de in hun hoop op gewin teleurgestelde gemoederen der kooplieden worden door de gevaren zelf, scherper geprikkeld en opgewekt. Zij hielden het daarvoor dat, bij bijzondere vorstelijke wet, geen servituut kan worden gelegd op de voor allen vrijstaande zee; dat zij thuis niet genoeg hadden tenzij zij het van elders haalden; dat de natuur ook bij de Indiërs zaken voortbracht, die goed waren voor de Nederlanders; dat waren uit een ver verwijderd land van voortbrenging steeds voordeeliger zijn; dat het niet noodig was op vijandelijke landen te varen bij geopenden handel ginds; dat door onze scheepvaartondernemingen een bres zou worden gemaakt in de schatten van den Koning van Spanje; dat bezigheid

Aanleiding tot de vaart naar Indië.

elders

elders het thuis rustiger zou maken; voorts dat het prestige der natie ver naar buiten zou worden verbreid, terwijl dat des Konings een knauw zou krijgen. Zij hadden door anderer voorbeeld geleerd, dat door macht van schepen nieuwe werelden ontdekt, godsdienst, schatten, wetten, zeden en beschaving aan ver verwijderde volken gebracht worden; dat vrijheid van handel immer een waarborg is geweest voor grooter macht; dat aldus de Pheniciërs, de Karthagers, de Perzen, de Arabieren, de Grieken en de Romeinen tot bloei waren gekomen. En daarom hebben zij gewapende handelsreizen ondernomen, eerst op het Oosten, kort daarnà op het Westen en zijn er als het ware twee heerschappijen buiten Europa gesticht geworden, steunende op twee Compagnieën. Hoe enger de landgrenzen waren, waarbinnen de Nederlander zich opgesloten heeft gevoeld, des te breederen weg heeft hij zich over den Oceaan gebaand, en hij heeft handel en heerschappij als met de zonsbaan uitgebreid. Van Spaansche en Portugeesche zijde is de rechtmatigheid hiervan betwist, als ware er na beroep op wapengeweld en oorlog plaats voor wetsuitleggingen en voor de spitsvondige gedingen der rechtsgeleerden. Wat den aangevangen ondernemingen in den weg gestaan hebbe: *niet* de door Paus Alexander VI den Spanjaarden en Portugeezen toegekende donatie, daar hem wel vrijstond het zijne uit te deelen doch niet wat van een ander was; *niet* de verjaring die anders ten goede komt maar geen aanspraken meebrengt in zaken die het heele menschdom aangaan; *niet* de ontdekking die geenerlei recht met zich voert op streken die immer eigenaars hebben gehad; *niet* het oorlogsrecht dat niet minder goed voor ons jegens de Portugeezen geldt, als het voor de Portugeezen tegen de Indiërs gegolden heeft. Wij zijn daarheen gegaan waar het recht der natuur, dat der volkeren en wederkeerige handelsbehoeften ons riepen. Want waarlijk, hoop op gewin is de scherpste prikkel om het moeilijkste aan te durven; niet alleen kent het volk geen vrees, wanneer het honger heeft, maar ook niet wanneer het de zaken derft, die het leven schoon en geriefelijk maken. De hoop van te krijgen en de zucht om te heerschen dwingen de menschheid tot de uiterste waagstukken. Waar geldzucht zich een weg baant strijkt de eerzucht neer — waar gene den handel heeft gevestigd wil deze regeeren; vanouds staat vast, dat hoe grooter, de winst en de buit zijn, des te scherper en hardnekkiger de strijd is.

Rechtmatigheid.

[5]

Het gevoelen der deskundigen is, dat de Koning van Spanje de allerslechtste raadgevers heeft gehad, toen hij den Nederlanders, wier

natuur

natuur had meegebracht, dat zij meer gevoelden voor den meetketting dan voor de loglijn, de toegangen tot beide Spanje's en de Indiën ontzegde. Want werwaarts zij tot dusver, door de onveiligheid der zee, de groote afstanden der plaatsen en vooral door het nieuwe der ondernemingen weerhouden waren zich te begeven, derwaarts hebben zij, door de noodzakelijkheid geperst, zich een weg gebaand teneinde zelf de waren te gaan aanvoeren, die zij gewoon waren geweest eerst bij de Venetianen later bij de Spanjaarden en de Portugeezen te halen. Er waren algemeen bekende voorbeelden van oude en van jonge dagteekening, waaruit gebleken was, dat gesloten zeeën en gedwarsboomde handelsondernemingen den Heerschers tot groote schade waren geworden, omdat durf en wanhoop niets zoo gesloten laten, dat de toegang voor schepen niet vrij zou staan. De Lydiërs hebben de Cretensers niet als Heeren ter zee verdragen, noch de Pelasgen de Lydiërs, noch de Rhodiërs dezen of de Phrygiërs de Rhodiërs. De overheersching der Phrygiërs heeft de Cypriërs en dezen hebben de Phenicièrs tot naijver opgewekt. Toen dezen de gansche zee en de visscherij voor zich eischten, ja anderen door edicten daarvan wilden weren, hebben de Egyptenaren, daarnà de Milesiërs, Cariërs, Lesbiërs, Phocensers en Corinthiërs haar bemachtigd. Toen de Lacedemoniërs zich de heerschappij over de omringende zee aanmatigden zijn de Atheners des te stoutmoediger gaan varen en zij hebben den Lacedemoniërs zoo goed als den Aegineten de wet gesteld. Toen de Phenicièrs niet slechts de kustzee maar alle door hunne vloten bevaren wateren onder hunne heerschappij hadden gebracht, zijn de Karthagers, meesters van de Siciliotische en Afrikaansche zee, opgewekt om dezelfde plaatsen te gaan bezoeken als zij. De macht ter zee van de Karthagers hebben de Romeinen lam gelegd. Genen hadden bedongen, dat de Romeinen niet voorbij Kaap Bon zouden varen; maar het verdroot dit edel volk, van de zee verdreven, van de eilanden beroofd, schatplichtig te zijn terwijl het gewoon was geweest schatting op te leggen. Antiochus en Hannibal hebben zeewetten van datzelfde volk ontvangen, toen de Romein onbeperkt heerscher te water was geworden, niet slechts binnen de Zuilen van Hercules maar ook over het gansche toenmaals bevaarbare gedeelte van den Oceaan. Uit betrouwbare bron staat vast, dat, door het belemmeren van verkeerswegen en van handel, oorlogen zijn ontstaan tusschen Israëlieten en Amorieten, Grieken en Mysiërs, Megarensers en Atheners, die van Bologna en die van Venetië, Christenen

Strijd der Ouden om de heerschappij ter zee.

[6]

PRÆFECTURA DE CIRÎIÎ, vel SEREGIPPE DEL REY cum Itâpuáma.

Milliaria horaria quorum novemdecim uni gradui latitud. respondent

ITAPVAMA

ACAPI-

-TA-

-NIA

DE

ÇÎRÎIÎ

Parapitinga ou Rio de San Francisco

Rio de Vazabarris

Rio de S. Maria

Rio de Piragipe

Rio de Cotinguiba

Rio de Sergipe

Rio de Japaratuba

Rio de Jaguaripe

Rio de Jaboatão

Rio de Pirapama

Rio de Una

Rio de Serinhaem

Rio de Camamu

Rio de Cayru

Rio de Boypeba

Rio de Maraú

Rio de Cahy

Rio de Belmonte

Rio de Porto Seguro

Rio de Espirito Santo

Rio de Cabo Frio

Rio de Janeiro

Rio de Ilha Grande

Rio de Angra dos Reys

Rio de Ubatuba

Rio de Cananea

Rio de Iguape

Rio de Paranaguá

Rio de S. Francisco

Rio de Cananea

Rio de Iguape

Rio de Paranaguá

Rio de S. Francisco

nen en Sarracenen. Geen andere aanleiding bijna hebben de Spanjaarden gehad om de bewoners van de West-Indiën aan te randen dan deze, dat zij het gemeenschappelijk gebruik hunner havens en stranden weigerden. Niet ten onrechte wordt bij Tacitus over de Romeinen geklaagd, omdat zij den handel der volken verboden, de wijde wateren en den vrijen wind aan allen ontnamen. Zoodat men zich nu ook wel mag verwonderen over eene soort van menschen wien de barbaarsche zede behaagt van gastvrijheid aan schipbreukelingen te weigeren. Dit staat uit feiten en omstandigheden vast, dat zij die voor zich zelf alleen aarde en water opeischen, beide verliezen, omdat de overmoed der overmachtigen den durf der min machtigen tot daden tergt. De Schepper des Heelals duldt niet, dat de tot ieders heil gestelde wateren, welker gebruik vrij staat, door één enkele bezeten en onder weinige machtigen verdeeld worden. Maar de opsomming van deze voorbeelden heeft mij verder gevoerd opdat de Koningen van Spanje niet zullen klagen dat wij iets nieuws hadden ter hand genomen of wel dat hun iets nieuws overkomen ware. Al gaan de eeuwen en de menschen voorbij, dezelfde oorzaken en gevolgen keeren terug. Thans ga ik over tot den loop der gebeurtenissen.

Vaart der O.I.C. op Indië.

Ten eerste. Na eenige wilde en sporadische vaarten naar het Oosten, is, in het jaar 1602, octrooi om derwaarts te varen verkregen door eene maatschappij, juist opgericht met geld van gewone burgers. Voorgegaan waren de Portugeezen en Spanjaarden en aan dezen de Venetianen, door wier handen bijna de gansche Oostersche handel voor honderd jaren en meer over Alexandrië is gedreven — hoewel de Arabieren, Perzen, Chineezen handel met de Indiërs hebben gedreven vóór hen tot op den huidigen dag; dit is het gerucht en dat gerucht is waar, maar voor dezen de Karthagers en de Romeinen. De vaarten van Hanno uit Cadix naar Arabië, de gezantschappen der Indiërs aan Augustus en Claudius, de bij Plinius beschreven route, Strabo als hij [7] over Azië schrijft en de Tafelen van Ptolemaeus bewijzen dat. Het is dus niet noodig zich te beroepen op het gezag van Horatius in wiens tijd de bedrijvige koopman, ondanks alle bezwaren, tot de uiterste Indiërs doordrong. Bij de eerste schipvaarten der Nederlanders hebben wij niet immer voorspoed ondervonden, gelijk groote ondernemingen hachelijk zijn wegens de daaraan verbonden arbeid, kosten en gevaren. Maar door een met de verliezen toenemenden moed en door een hoop

ontleend aan de wanhoop zelve, zijn de winsten, toen de bezwaren die in den weg stonden overwonnen waren, in zoodanige mate aangegroeid dat ieder zijn kapitaal meer dan verviervoudigd heeft gezien. Ja, zelfs maakt de waaghalzerij der kooplieden (of moet ik van zelfvertrouwen spreken?) de goede en kwade kansen op jaarlijksche winst tot een voorwerp van handel. De vroeger van de Venetianen en de Spanjaarden gekochte artikelen hebben wij nu zelf in bewaring en verdeelen wij thans wijd en zijd onder de volkeren; sommige waren bezitten alleen wij en naar eigen goedvinden brengen wij ter markt wat vroeger de koopmanschap van anderen is geweest. Ook richten wij noch den handel noch het bestuur op bescheiden voet in. Wij bevaren *Uitslag.* de Arabische Golf, de Perziaansche Golf en de Perziaansche stranden. De meesten der Moluksche eilanden hebben wij onder ons gebied gebracht; op tal van eilanden, op Taprobane thans Samatra, Groot-Java, Tayouan of Formosa en anderen leggen wij factorijen aan; het Ptolemaeisch Baruch en Sindh hebben wij door en door leeren kennen. Wij hebben de Chineezen en Japanneezen tot handelsverkeer bewogen; wij zenden vloten uit naar deze en naar gene zijde van Indus en Ganges; als veroveraars bezitten wij het Maleische Schiereiland alwaar Malaka ligt. Onze handel omvat de koninkrijken Cambaja, Narsinga, Malabar, Orissa, Bengalen, Pegu, Cambodja. Wij bezoeken Ormuz, Ispahan, Cormandèl, Goa, Calicut, Ardavata aan den Indus, Bengalen aan den Ganges, Bantam elders gelegen, als handelsplaatsen of als reisdoel. Wij raken vertrouwd met de bevelende stemmen van de So- *Uitgebreidheid van den handel.* phis of Koningen van Perzië, van den Grooten Mogol en van den Keizer van Japan. Wijd en zijd door vriendschapsverdragen en verbonden aangesloten met koningen, onderhouden wij steden en sterkten tegen geweld en list van de machtigste vijanden. De kas en de geldmiddelen der aandeelhouders, kracht en zenuw des handels, houden allerwege aan de kusten en in het binnenland procuratiehouders, factors en comptabelen bezig — alzoo dat het gansche, in den handel ook van ons volk betrokken, Oosten machtiger wordt door onze schatten en rijker wordt door den handel met het Noorden. Ook worden wij niet langer [8] voor uitlanders maar voor ingezetenen van geregelde volkplantingen gehouden. Van wat het Oosten over uitgestrekte gebieden voortbrengt daarvan zien wij in Nederland de magazijnen en pakhuizen en wij, zonen van het Noorden, zetten de opbrengsten van het Oosten om. Pe- *Oostersche waren.* per, foelie, muskaatnoot, kaneel en kaneelschors, kruidnagelen, borax, benjuin

benjuin, muskus, civet, sandelhout, terra japonica*), bezoarsteen, drakenbloed, guttegom, wierook, mirrhe, staartpeper, rhabarber, suiker, salpeter, gomlak, gember, diamanten, groote hoeveelheid ruwe en bewerkte zijde, tapijten en Chineesch porselein, misschien het myrrhinum der Ouden, zijn onze handelswaren. Deze laden wij jaarlijks in schepen en vervoeren hen naar die landen waaraan de Meester der Natuur de middelen heeft ontzegd om koude waren te kruiden. Zoodat hierin dit groot bewijs van goddelijke voorzienigheid erkend worde, die gewild heeft dat bij tropische volkeren heete, bij volkeren der koude luchtstreek koude gewassen zouden groeien — ongetwijfeld opdat door ruil van zaken, waaraan de stervelingen behoefte hebben, de volken tot elkaar zouden komen en gemeenschappelijke behoeften vriendschap zouden gebieden. Niet gering zijn de kracht en waardigheid die voor het Gemeenebest zijn opgekomen uit deze schipvaarten, uit het strijden tegen den weerbaarsten aller vijanden, uit het vaneenrijten van 's Konings macht ginds in het Oosten, uit de eilanden, de burchten en stranden des vastelands hem ontrukt, uit de gestoorde verdragen van vorsten en volkeren — als hadde onze koopman zich het aanzien van een krijgsman, de krijgsman zich dat van een koopman gegeven. Bij het een werd namelijk naar roem en veiligheid, bij het andere naar profijt gestreefd. En voorwaar, er valt te twijfelen of de roem des handels dan wel die des strijdens de grootste is geweest, waar Mars en Mercurius elkaar wederkeerig steunden, de een met geld de ander door de wapenen. Want zonder een beroep op wapengeweld is de weg tot den vrijen handel niet gebaand kunnen worden, noch is hij zonder strijdmacht verdedigbaar geweest. En hierin verschillen wij van de Grieken en de Romeinen dat voor dezen de voornaamste beweegreden hunner ondernemingen op Roem, voor genen op Nut gericht was. Wij daarentegen vereenigen roemzucht met winzucht. Waar de vijand rijk is, zijn wij begeerig; waar hij arm is onbaatzuchtig, waar hij strijdlustig is eerzuchtig. Anders was de zede bij de Germanen en Galliërs vanouds, alwaar de kooplieden niet werden toegelaten, terwijl ten onzent de koopman niet slechts het gemeenebest maar ook de regeering uitmaakt; genen vreesden dat een toevloed van voorwerpen van weelde de gemoederen tot verslapping, de deugden tot bederf zouden brengen. Wij daarentegen, wij die wellicht door de christelijke leer en door rechtschapenheid sterker tegenover de ondeugden staan, weren

Kracht en waardigheid voortgevloeid uit de vaart op O.I.

Krijgshaftig karakter der O.I.C.

Waarin de Ned. kooplieden van de Grieken en Romeinen verschillen.

En waarin van de Germanen en Galliërs.

Waarom de koopman hier de regeering uitmaakt.

*) Terra japonica, feitelijk een plantensap, verfmiddel in de taanderij, dat er aardachtig uitziet.

weren deze hulpmiddelen niet in het minst van den Staat af, maar houden hen voor het beginsel van de hoogste deugden. Bij de Romeinen
[9] was alle gewin den Senatoren onwelvoeglijk. Maar het is den Vaderen van den Nederlandschen Staat welvoeglijk. Bij hen wordt de begeerte door de vrijgevigheid, de lage hebzucht door de grootmoedigheid en de prachtlievendheid getemperd; het alledaagsche van koopen en verkoopen wordt opgewogen door invloed op regeeringszaken en achting van het volk. Hier leeft men niet in een koninkrijk maar in de republiek der Besten, alwaar, omdat de adel zeldzamer is, fatsoenlijke burgers het bewind in handen nemen en zich aan deze roeping wijden. En voorwaar, door den handel zijn wij als de Venetianen, Florentijnen en Genueezen groot geworden, hetgeen de ontzaglijke rijkdommen van particulieren en inzonderheid de meer dan eens uitgelegde muren der zeesteden den twijfelaar bewijzen. Zoodat de jacht naar goud door middel van een wettigen oorlog ons niet verboden is, diezelfde jacht overzee ons niet afschrikt, langs den weg des handels niet schandelijk voorkomt en op kosten van den vijand gevoerd, niet onvermakelijk is gebleken.

Hoezeer de Koning der beide Spanjes heeft beseft dat deze schipvaarten naar Indië hem benadeelden, is daaruit gebleken dat toen er over wapenstilstand werd onderhandeld, de Spaansche gezanten op niets met meer klem hebben aangedrongen dan op het staken van den Indischen handel, zoodat waarschijnlijk is dat hij alleen in de hoop daarop van zijne vermeende majesteitelijke rechten heeft afgezien en ons als Vrije Provinciën heeft betiteld. Al voorlang had de in het regeeren vergrijsde Koning Philips II zich de Indische vaarten voorbehouden als den geheimen grondslag zijner heerschappij. Want toen hij bij het huwelijk zijner dochter met den Aartshertog, de Nederlanden overdroeg, heeft hij bepaaldelijk niet gewild en er ook voor gezorgd dat noch zij noch haar gemaal noch hunne opvolgers, op eenigerlei wijze, handelsbetrekkingen zouden hebben met de volkeren van beide Indiën, dan wel hunnen onderdanen zouden toestaan die aan te knoopen. Zoo zij anders hadden gehandeld, zouden zij van de regeering vervallen verklaard worden, gelijk de plechtige akte van overdracht in duidelijke bewoordingen boekstaaft. Wat onze staat aan macht en omvang en gezag gewonnen, wat de Spaansche Majesteit verloren heeft, weten onze vijanden het best en in elk geval hebben zij dikwijls door groote verliezen, door uitplundering van hunne schepen,

Belang der Indische vaarten.

door

door verlies van hunne sterkten geleerd wat der Bataven zeemacht op het gebied van den krijg vermag. Het is inderdaad groot en benijdenswaardig geweest dat deze particuliere handelsonderneming door haar macht en gezag de grootste uitgestrektheden van het oosten heeft ingenomen, dat van haar wenk het geluk van zoovele stervelingen afhangt, volken reden tot vreugde of neerslachtigheid ondervinden, vorsten kronen afgerukt en anderen op het hoofd gezet worden, hoe uit deze rechtsorde voortvloeit dat hier een volk ten onder gaat, ginds een de [10] vrijheid erlangt, een ander van zijne vrijheid beroofd of daarin besnoeid wordt.

Vaart der W.I.C.

Het ongerepte Westen had de kracht der Nederlandsche wapenen nog bij lange niet door een aanmerkelijke nederlaag gevoeld. Maar het zelfde door het welslagen der ondernemingen naar het Oosten opgewekte volk der Vereenigde Nederlanden heeft de rijkeren en de meer inzonderheid tegen de Spanjaarden verbitterden in eene nieuwe maatschappij vereenigd, die, omdat zij de fortuin van oorlog en handel in het Westen heeft willen beproeven, de West-Indische is genaamd. Hiertoe is een groot kapitaal bijeengebracht, nog grooter dan voldoende is geweest om ons in het Oosten zoo ondernemend te maken. Lang is overwogen of het in het belang van Staat en burgerij was om oorlog in het Westen te gaan voeren. Zij die tot de aanstichters behoorden, *Voor en tegen.* hebben het navolgende aangevoerd: dat de kusten van Brazilië bloot lagen voor een buitenlandschen vijand; dat afgelegen streken, door den roep waarin wij stonden verschrikt, als gevolg van een onverhoedschen aanval van de vloot aan het wankelen konden worden gebracht; dat 's Konings schepen die de schatten van Peru aan den Stillen Oceaan zoomede de begeerlijke waren van Nieuw-Spanje en Terra Firma vervoerden, bij de eerste aanvallen voor 't grijpen lagen; dat de Europeesche *Redenen voor.* oorlogen door de Spanjaarden met deze schatten gevoerd werden, die, ervan beroofd, verzoenlijk en minder te duchten zouden blijken; dat de koopwaren en de buit waarop hier te rekenen viel voldoende zouden zijn om de kosten van den oorlog en de inleggelden te dekken; dat de opbrengst van de suikeren alleen de uitgaven goed zoude maken; dat de natuur het Westen niet stiefmoederlijker had bedeeld dan het Oosten; dat de Wilden, de tyrannie en de overheersching der Portugeezen moede, lichtelijk het bestuur des Konings zouden willen afschudden; dat bovendien de overtocht naar de Nieuwe Wereld niet veel tijds kostte en de reis niet zoo gevaarlijk was; dat aan de scheep-

vaart

vaart op Amerika niet meer dan aan die op Azië viel te wanhopen; dat duizenden menschen, bij de toerusting tot zoovele zaken, bezigheid zouden vinden, menschen voor wie men wegens hunne armoede en roerigheid had te vreezen, tenzij zij door arbeid van dezen aard werden weerhouden van lediggang en oproer — dat het in een volkrijk land van nut was zoo het bezinksel werd weggeschept en het schadelijke weggeworpen, gelijk het den lijders baat wanneer het bedorven, het overmatige of het slechte bloed wordt gelaten. Zij wezen er op dat de zaken der Unie door koopmanschap en handel werden overeind gehouden, dat men daarom naar alle richtingen ruim baan moest maken teneinde de kooplieden in de gelegenheid te stellen winst te behalen; dat de Engelschen hetzelfde hadden bestaan, zoo de Grieken, zoo ook de Romeinen die in 's vijands land waren gevallen met het doel oorlogen af te wenden van den vaderlandschen grond; dat er bootsgezellen en soldaten beschikbaar waren die zich de voortvarendsten betoonden in het ploegen van de wateren zoo goed als in het strijden en dat niets
[11] zoozeer tot eer en waardigheid van de Vereenigde Provinciën zoude strekken als het tot elkander brengen van beide Werelden, Oude en Nieuwe, door de banden van handel en scheepvaart; dat deze door de Wet der Natuur gemeene en door zoovele schitterende overwinningen *op* en nederlagen *van* den vijand beveiligde vrijheid niet veronachtzaamd mocht worden — en andere bewijsgronden, erop berekend om de naar voordeel hakende gemoederen op te wekken. De meer godsdienstig gestemden ontleenden gronden aan den godsdienst en de verkonding der zuiverder leer: deze was de fakkel die ontstoken behoorde te worden voor de in het rijk der duisternissen blindelings dolende volkeren; niet alleen het wereldlijk gezag maar ook dat van Christus moest worden verbreid; de zorg voor het zieleheil van zoo vele volken moest en kon met het handelsvoordeel samengaan — aldus zou de
Redenen tegen. koophandel godvruchtig en de godsvrucht winstgevend blijken. Wie er alzoo niet tot de aanstichters behoorden, overdreven als volgt: dat deze maatschappij er eene des oorlogs niet des handels stond te worden; dat de afgelegen deelen van het Westen, onverwinlijk door tal van posten en bezettingen, den buitenlandschen vijand zouden tarten; dat de waterkant van Brazilië veroverd konde worden maar, eenmaal veroverd, moeilijk te verdedigen zoude blijken wegens de macht der Wilden en de eindelooze uitgestrektheid hunner gewesten; dat hier niet, gelijk in het Oosten, eilanden vielen te bedwingen die tot hunne be-

bescherming door de zee worden omspoeld, maar een vast land, dat voor invallen van bovenlanders gunstig lag; dat de Wilden sedert meer dan een eeuw maatschappelijke gebruiken en godsdienst van de Portugeezen hadden overgenomen en ons vijandig gezind waren; dat deze ondernemingen de Oost-Indische Compagnie zouden benadeelen, doordien de schepelingen en de weermiddelen over verscheidene schepen en werelden stonden te worden verdeeld; dat allicht aanleiding tot naijver tusschen beide lichamen zou rijzen en zulks uit het wederzijds benijden van winst, uit de gelijkheid van sommige handelsartikelen, uit de gelijkheid van de tot handel en oorlog benoodigde bewapeningen, soldaten, scheepsbehoeften en varensgezellen; dat uit het Westen geen opbrengsten konden worden verwacht voldoende om het voordeel dat de oorlog aanbracht, ook al was het verkregen, te behouden; dat noch des machtigsten Konings gezag door nieuwe oorlogen getart behoorde te worden, noch dat het verstandig zou zijn te toonen hoevele zaken boven onze macht gaan; dat de Engelschen hetzelfde hadden beproefd, maar meer schrik bereikten dan voordeel. Zij die voor enge vromen werden gehouden verklaarden dat de heerschzucht beteugeld, de begeerte om alles naar zich toe te halen gedoofd moest worden; dat het dom en onchristelijk was, zoo beproefd werd de Spaansche Majesteit van al hare rijken te berooven; dat de Nederlanders eerzucht genoeg hadden om overal aan te vallen maar geen kracht genoeg om alles te behouden; dat groot vertoon van macht eerst de afgunst vervolgens den haat van onze Buren zou opwekken; dat alzoo de Fortuin eerbiedig moest worden bejegend door dezulken die uit nederigen staat tot dezen hoogsten trap van veiligheid waren opge- [12]
klommen; dat het nog beter ware zoo men ten onzent beraadslaagde waar stand viel te houden, inplaats van immer voort te schrijden; dat men grooter gevaar liep naarmate men meer bereikte; dat zij die hunne krachten inhielden sterker stonden; dat de aan arbeid en geduldsoefening gewende Nederlanders door besmetting met vreemde genietingen en lediggang eer zouden aftakelen en verweekelijken. Zij die in de historiën en in de klassieken bedreven waren, droegen voor dat de Barbaren zeiden: *met het zijne tevreden te wezen past een particulier, naar andermans goed te dingen en de hoogste eer te stellen in het grootst gebied strekt een vorst tot eer;* een verstandig volk moest zich in acht nemen om niet door ondernemingen zonder grens te verspelen wat het had; in 't bijzonder diende een Christenvolk dat te bedenken, opdat op hetzelve niet toepasselijk

werd

werd wat Galgacus, de aanvoerder der Britten, van de Romeinen zeide: *dat hun het Oosten zoomin als het Westen verzadigd heeft, dat zij al wat onbekend was voor het beste hielden en dat zij, nadat er in de Oude Wereld niets meer te veroveren viel, een nieuwe wereld zochten, ook over zee;* deze was de eerzucht door de Scythen aan Alexander verweten: *dat hij met de eene hand het Oosten, met de andere het Westen poogde te grijpen;* ja dat ook Seneca hen ongelukkig acht die een overzeesche heerschappij trachten te vestigen. Dit alles werd door de gesprekken van eenvoudigen en verstandigen verder verhandeld bij het op zijne zaak en op het benadeelen van den vijand nauwlettend passend volk. En na lange beraadslagingen en vertragingen verkregen zij de overhand die tot den weg naar Amerika hadden geraden en de Staten hebben zulks bekrachtigd door een plechtig octrooi, bij hetwelk is bepaald dat aan niemand hunner onderzaten het recht toekwam om, binnen vier en twintig jaren, de Nieuwe Wereld met de daartegenover liggende Afrikaansche kusten wegens handelszaken aan te doen, behalve aan de deelnemers in de nieuwe Maatschappij. Te dezer zake zijn concessies en publieke subsidies verkregen en de onderneming is onderworpen aan bepaalde voorwaarden, welke men kan nalezen in het door de Ho. Mo. HH. Staten verleend octrooi.

Sen. 113.

Octrooi voor 24 jaren.

De Ouden met Amerika niet bekend.

Den Ouden zijn deze gewesten verborgen geweest, zoodat zij ook ons gedurende zoo vele eeuwen onbekend zijn gebleven. Wat Plato in den Critias en den Timaeus op gezag van Solon, wat deze uit de gewijde boeken der Egyptenaren voordraagt ten aanzien van het buiten de Straat van Hercules gelegen, in enkele dagen uit Spanje te bereiken eiland Atlantis, dat Europa en Azië door uitgestrektheid evenaart, dat Afrika tot Egypte en Europa tot de Tyrrheensche Zee door de wapenen heeft bezeten en goud en zilver opbrengt, is namelijk zoozeer met fabelen en met de uitkomsten eener vruchtbare verbeelding doorweven, dat het eerder als eenig land Utopia of als iets dat aan Plato's rijk vernuft is ontsproten moet worden aangemerkt dan als een schaduw van Amerika. Dat het groote eiland waarvan Diodorus Siculus verhaalt, dat in het westen ligt, waar de Pheniciërs door storm zijn heengedreven toen zij de Afrikaansche kust langs voeren, Amerika zou zijn is eene uitvinding van de verklaarders en geen ernstige uitspraak der waarheid. Want er bestond geen gevaar dat de meer beschaafde Puniërs Karthago zouden verlaten om onder menscheneters en dierlijke volkeren te gaan wonen en derhalve geen noodzaak om die emigratie door edicten aan de Karthagers te verbieden. De verzen van Seneca

[13]

Diod. Sicul. l. VI.

In Medea.

den

PRÆFECTURÆ
PARANAMBUCÆ
PARS
MERIDIONALIS.
Milliaria horaria quorum novemdecim uni gradui latitud. respondent.
CAPITANIA DE PARANAMBUCA
Rio de S. Francisco
Parapitinga ou
O CAMINHO DE CAMARÃO
Itaparanguçu
Taybumiri
Taybu guaçu
Paraiba
S. Amaro
Mondaï ou Alagoa de Norte
CAMINHO DE CONDE
S. Christoval
S. Gonçalo
Campo do Pto Francese
Barra das Lagoas
Pto Francese
Pto Iaragoa
Pto de Ioç
Itaberaba
Upaba
Piaçica
Piaçabuçu
Piripiri
Piabi
Miguaï
Copaiba
Guaratinga
Iequa
Cabuçu
Paripoera
Tetitiba
Tapera d'Angola
Iunuçu
Agoa fria

den tragedieschrijver over het slaken van de boeien des oceaans tot het ontdekken van nieuwe werelden met inbegrip van Ultima Thule, zijn de uitweidingen eens dichters en bestemd om Keizer Claudius te verheerlijken. Wat Lucius Marienus Siculus in zijn Spaansche Kroniek verhaalt van een muntstuk met den beeldenaar van Keizer Augustus ergens in goudmijnen gevonden, wordt mooi voorgedragen maar is te zot om te gelooven. Desgelijks wat den Spanjaarden behaagt: dat er in Chile, in de provincie Cautena, eene stad ligt waar aan verscheidene deuren en huizen tweehoofdige adelaars zijn aangetroffen zooals men heden ten dage nog aan het wapen van het Heilige Roomsche Rijk kan zien — om welke reden zij haar Imperiola noemen. Want de auteurs, die, zooveel zij vermochten, de daden van Augustus en van de Romeinen nauwkeurig hebben te boek gesteld, zouden iets zoo belangrijks niet stilzwijgend voorbij zijn gegaan — of hadde de Senator en Consul Tacitus het voor een wonder aangezien dat de Usipeten Britannië omgevaren hebben, indien er iemand Amerika bereikt had? In dat geval zou hij Britannië en de IJszee niet grens der wereld en eindpaal der natuur genoemd hebben, wanneer hij zegt: *„tot daaraan toe strekt zich naar juiste opvatting de wereld uit"*. Niet betrouwbaarder is wat Ammianus verhaalt, dat er, uitgehouwen op de Egyptische obelisken, verschillende soorten van vogels en wilde dieren zijn, voor een deel uit een andere wereld afkomstig — want het kan hem licht overkomen zijn om met de benaming „andere wereld" die der overzeesche Afrikanen, Europeanen of die der verwijderde Indiërs te willen aanwijzen. Ook volge men Arias Montanus, een man die overigens weloverwogen en ernstig is, niet, die beweert dat Salomo's vloot uit Ezeon-Géber naar Amerika was gevaren en dat de driejarige reis, de verscheidenheid der koopmansgoederen, de ligging van sommige plaatsen en tusschengelegen eilanden met Amerika overeen kwam; want zij die met de zeevaart vertrouwd zijn kunnen niet begrijpen hoe de wijde zee met haar stroomen en tegenstroomen kan worden overgestoken zonder de leiding van de magneetnaald. De in de Heilige Schrift genoemde waren kunnen van het Gouden Schiereiland waar thans Malaka ligt, of van de zuidelijke Afrikaansche kusten aangebracht zijn. Dat Parvaïm, waaraan het Heilige Boek herinnert, Peru en Nieuw Spanje zou zijn is eene broze gissing. Indien de overeenstemming in klank der woorden bij zulk een vraagstuk gewicht in de schaal legt, moet ik veeleer gelooven dat Salomo de kust gevolgd heeft

lib. 19 rerum Hisp.

lib. 17.

[14]

tot het land der „Afri", want Ophir en Afer verschillen minder dan Peru en Parvaïm. Maar dit smaakt naar grammatische soep! Het verhaal van Aristoteles over het door de Karthagers buiten de Zuilen van Hercules ontdekte eiland, dat bosschen en bevaarbare rivieren zou hebben en verscheidene dagreizen ver zou liggen, past beter op Britannië of de Canarische eilanden, dan op Amerika. Ik wil niet ontkennen dat de ervaren aardrijkskundigen der oudheid eer door redeneering en overdenking dan door waarneming en inlichting tot de erkenning waren gekomen dat er een tegen-aarde moest zijn; dat de aardbol aan twee verwijderde kanten bewoonbaar en bewoond moest zijn, waarvan de eene, welken wij bewonen, naar het aspunt van het Beergesternte is gekeerd, terwijl de andere, de zuidelijke, den onzen onbekend bleef en dat hieruit is voortgevloeid wat Seneca met de bovenaangehaalde verzen over de Nieuwe Werelden en over Ultima Thule bedoelt en Virgilius met zijn *„er ligt eene wereld onder andere gesternten buiten den zonsweg"*. Ook spreekt Seneca niet uit ervaring maar als een ziener wanneer hij zegt: *„Veel wat ons onbekend is zal een latere eeuw weten, vele dingen blijven voor volgende eeuwen weggelegd, als men onzer zal vergeten zijn. Anders gezien dan als een veld van onderzoek is de wereld en nietig voorwerp."* En verder: *„Hoe weet ik of op dit oogenblik niet de vorst van een groot mij verborgen volk bezig is een veroveringstocht te ondernemen of vloten uit te rusten om nieuwe landen te ontdekken? Hoe weet ik of niet deze of gene wind mij den oorlog zal toewaaien?"* Dat Amerika van oudsher bewoond geweest moet zijn — niet alleen getuigen daarvan vele andere zaken, maar voornamelijk de vaste en nauwkeurige inrichting van de regeering, de trotsche aanleg van steden en wegen, de pracht der gebouwen, de veelheid des volks en de zeden die niet den indruk van nieuwheid maken. Want zij hebben zich niet uit het kleinere naar het grootere kunnen ontwikkelen, tenzij gedurende een lang tijdsverloop. Het staat vast dat, bij heugenis onzer overgrootouders, de eerste die, over de Atlantische golven, landen en volken in het Westen heeft aan het licht gebracht, Christoffel Columbus van Genua is geweest, die, man van een doordringend vernuft, toen hij op eene reis buiten Straat Gibraltar en Cadix de veelvuldig voorkomende westelijke winden had waargenomen, waarvan hij door strenge redeneering had leeren inzien dat zij niet anders dan landwinden konden zijn, na vergeefsche aanzoeken bij verscheidene Vorsten, [15] eindelijk, onder toevoorzicht van Ferdinand en Isabella, de Katholieke Koningen, in den jare 1492, na de wijde zee te zijn overgestoken, de weste-

Arist.de Admiran. lib. 8 de coelo l. 2. c. 4.

Cicero in Somnio Scipionis.

lib. 7 Quaest. c. 31.

Quaest. S. c. ultimo.

Amerika van ouds bewoond.

Eerste ontdekkers.

Columbus.

westelijke eilanden Hispaniola, Cuba en Jamaica bereikt heeft. Op dezen is Amerigo Vespucci van Florence, aan wien Amerika zijn naam ontleent, gevolgd, die, op bevel van den Koning van Portugal, denzelfden weg heeft aangedurfd en het eerst Para en Brazilië op het vaste land heeft bereikt. Na dezen hebben Magellaan, Drake, Cavendish, van Noort, Raleigh, Frobisher an andere argonauten andere deelen van Amerika bekend gemaakt. Daarnà zijn dezen door de Portugeezen, de Spanjaarden, Nederlandsche, Engelsche en Fransche kooplieden herhaaldelijk bezocht en zij hebben niet alleen hoop op winst maar ook tastbare winsten opgeleverd. Maar onder den Koning van Spanje, die zoo vele jaren bijna de gansche Amerikaansche wereld door koloniën, bezettingen en forten heeft bezeten, zijn zij het plechtanker van het Oostenrijksche Huis en door de onmetelijke jaarlijksche opbrengst aan schatten, de schrik en geesel van gansch Europa geworden. De grenzen van de vaarten door de Staten aan de nieuw opgerichte Compagnie voorgeschreven, zijn geweest: naar de zijde van de Afrikaansche stranden de Kreefts-keerkring en de Kaap de Goede Hoop; naar die van Amerika de gansche kust van bezuiden Terra Nova om Vuurland heen tot Straat Anian, met dien verstande dat de tusschengelegen zeeën, de zuidelijke zoowel als de noordelijke oceaan en de Straten van Magellaan en Lemaire met alle eilanden en bovendien de kust van het Zuid[pool]land van het Afrikaansche voorgebergte tot de Oostpunt van Nieuw-Guiné voor de West Indische Compagnie zijn opengesteld.

Vespucci.

Magellaan.

Gestelde grenzen.

VOORGESCHIEDENIS VAN BRAZILIË EN BEKNOPTE LANDBESCHRIJVING

Eerste expeditie naar Brazilië onder Jacob Willekens. Ann. 1623.

In den loop van het jaar 1623 is een schitterend uitgeruste vloot onder den Admiraal Jacob Willekens, een man die niet van schijnvertoon wist maar in ernstige ondernemingen doortastend en kloek was, langs den kortsten weg naar Brazilië vertrokken en na eene reis van eenige maanden is zij ten anker gekomen in de Baai der Allerheiligen zelf, aan wie het gewest zijn eerbiedwekkenden naam ontleent. Die van de Bahia zijn bij de onverwachte komst der Nederlanders van een niet ongegronden schrik voor de toekomst bevangen en hebben zich in bosschen en achter heggen verscholen. Onze dapperen zijn, dorstende naar roem en niet min vlammende op buit, vlug in het landen geweest. De zonder veel moeite bewerkte veroveringen van S. Salvador, de hoofdplaats van het gewest en van hare voorwerken hebben de ondernemingen als gelukkige voorteekenen begunstigd en dezen hebben den door de eerste wapenfeiten ten top gestegen roem des volks van overzee onder de Wilden gebracht. Aanvoerder van de troepen was de in krijgszaken en in den krijgsdienst hoog ervaren Johan van Dorth, die, als Protesilaus, nauwelijks op eene verkenning uit en door den vijand gezien, door dezen is afgemaakt. Maar zij, die hadden overwonnen, hebben gelijke zorge om de vruchten te plukken niet gedragen. Hoe stoutmoediger zij zich te voren hadden betoond, des te begeeriger hebben de verwijfden en zwakkelingen naar ongewone genietingen gestreefd. De losbandigheid heeft de met geweld veroverde stad ten val gebracht en den onzen dit verfijnd Capua tot een Cannae gemaakt, als weleer Hannibal. Want terwijl er meer aan genietingen dan aan den dienst werd gedacht en het moreel bij hoog en bij laag door weelde en lediggang was gebroken, heeft de Spanjaard, onder het beleid van Fr. de Toledo, de stad

Inneming van S. Salvador aan de Allerheiligenbaai,

[16]

die weer verloren gaat.

door

door een kort beleg hernomen. De Nederlanders, veeleer door hunne ondeugden dan door de wapenen overwonnen, hebben, toen zij daarnà in 't vaderland terugkeerden, als der Compagnie onnut en bij vriend en vijand veracht, hunne zorgeloosheid en kwade trouw door straffen met eerloosverklaring geboet. De ervaren zeeman Boudewijn Hendriksz is, met hoogere macht bekleed, opgevolgd. Deze heeft, na door overleg en toeval geleid de Brazielsche kusten tevergeefs te hebben bekruist, met afwisselend geluk, nabij de noordelijke kusten van Amerika gestreden — allerwege op krijgsbedrijf bedacht.Maar, nadat hij ter hoogte van de Havana gestorven was, is de vloot die grootsch was uitgerust en waarvan ten zeerste werd gehoopt, dat zij den vijand afbreuk zoude toebrengen, thuis gevaren als gevolg van oneenigheid in Scheepsrade en tweedracht of muiterij onder de soldaten en bootsgezellen, terwijl de baten geenszins tegen de kosten hebben opgewogen. Hierdoor is opnieuw bewezen, hoe moeilijk het is, bemanningen in toom te houden, die zoo ver verwijderd zijn van hun land en van den aan de Hoogste Overheid te bewijzen eerbied, welke voor het in stand houden der krijgstucht ten zeerste noodig is. Daarnà heeft heerlijker geschitterd de ster Piet Hein, uitmuntende zoo in tegen- als in voorspoed, die de uitgeputte middelen en het wankelend crediet der Compagnie door een eenig geluk heeft geschraagd. Te voren had hij ten verbazenden blijke van moed, in dezelfde Allerheiligenbaai, de als met Herculischen durf aangevallen Spaansche vloot in brand gestoken — niet alleen de Oudheid brengt een Themistocles, een Duillius, een Attilius of een Xantippus voort! Onder dezen Vlootvoogd, die zich te voren reeds in het opperbevel, thans ook door het verworven prestige deed gelden, is het krijgsgeluk naar het uitersteWesten gestevend. De eerste hem zéér gelegen komende aanhalingen hebben bestaan in schepen groote en vele, met goud en zilver en de allerkostelijkste waren van Nieuw-Spanje bevracht. Het lot wierp hem dezen onmetelijken buit toe, daar de Vloten elkaar ter hoogte van Matanças, niet opzettelijk doch door invloeden van den stroom, ontmoetten. Hierdoor is der Compagnie het uitzicht helderder, de kans veiliger geworden als steunende nu op ontzaglijke rijkdommen, welke de baatzucht en het in veler gemoederen gerezen wantrouwen op de toekomst spoedig hebben ondermijnd. Inderdaad, het opteren van het kapitaal door ontijdige en bovenmatige uitgaven, terwijl de Compagnie nog pokte en mazelde en geenszins op krachten was gekomen, heeft haar uitgeput en langen

Tweede expeditie naar het Westen onder Boudewijn Hendriksz. Ann. 1625.

Expeditie naar de West Indiën onder Piet Hein.

De zilvervloot genomen ter hoogte van Matanças.

[17]

langen tijd niet tegen een vijand opgewassen doen zijn. Aldus is, terwijl naar het vergrooten van de kapitalen van enkelen werd gestreefd, de gemeenschap tekort gekomen en de onstuimige begeerte van te hebben en terug te ontvangen heeft de kans op gewin in de toekomst afgesneden. In het voorbijgaan zal ik tot lof dezes Vlootvoogds vermelden dat niemand uit eenig menschenvolk zijn naam door roemrijker buit der eeuwige heugenis heeft aanbevolen, zoodat het Vaderland zijn bestaan nooit zal kunnen vergeten. Niet licht zal men iemand vinden wiens fortuin vergelijkbaar is met die van Piet Hein; die, na het nederigste scheepswerk te hebben verricht, 's vijands boeien en kerkers te hebben verdragen, schipbreuken te hebben geleden, de grootste triomfen te hebben behaald en spoedig daarnà de hoogste waardigheid ter zee onder Oranje te hebben verkregen, roemrijk voor het heil des vaderlands strijdende, als overwinnaar gesneuveld is. Nadat hem, op kosten van den Lande, een plechtige uitvaart was toegekend, hebben de Staten, in de hoofdkerk te Delft, hem een gedenkteeken opgericht ter eeuwige getuigenis zijner lotgevallen en buitengewone diensten. Geboren te Delfshaven op het noordelijk halfrond, heeft hij den roem van zijn geboortegrond aan beide wereldhalfronden verkondigd, den soberen staat zijner ouders door grootheid van ziel in de schaduw stellende. Hij heeft getoond, dat niet alleen geboorte maar ook moed helden kweekt. Luisterrijk heeft destijds deze maatschappij van kooplieden (evenals de Oost-Indische) van haar trouw aan den lande en mede van hare macht doen blijken toen de vijand de Veluwe had overvallen en Amersfoort bezet hield. Toen namelijk een en ander aan de IJsel, door 's vijands onverhoedschen overtocht, in verwarring was geraakt, en het geheele Staatsche Leger door het beleg van 's Hertogenbosch werd vast gehouden, heeft zij haar voor Brazilië bestemde krijgsmacht in de grensplaatsen gelegerd en met de specie, waarvan haar kas destijds door Piet Hein's recenten buit rijkelijk was voorzien, heeft zij de staatsbehoeften in ruime mate ondersteund. Zoodat zij thans, in haar bedroefden staat, met het volste recht naar mij voorkomt, van het behouden vaderland terug verlangt wat zij indertijd, toen zij behouden en krachtig was, voor het in bedroefden staat verkeerend vaderland heeft gedaan. Hiernà is Hendrik Loncq, een ervaren zeeman van den ouden stempel, Piet Hein's deelgenoot in werken en eere, met de hoogste macht bekleed naar Amerika overgestoken, die, na de reis naar Brazilië te hebben aanvaard en Olinda, de hoofd-

Lof van Piet Hein.

De Compagnie ondersteunt het benarde vaderland.

Expeditie naar Brazilië onder Loncq.

plaats

plaats van het gewest Pernambuco te hebben veroverd, der Compagnie deze nieuwe havenplaats en vlootbasis in den Amerikaansche [18] oorlog heeft toebereid. Dezen heeft Adriaan Pater, door vele den Spanjaarden in de West toegebrachte nederlagen beroemd, met gelijke waardigheid en met gelijke dapperheid vervangen. Pater heeft aangedurfd, tegen een buitengewone scheepsmacht, zoo groot is het vertrouwen in moed, onder Ant. d'Oquendo te slaan; hij is in een bloedigen strijd, waarbij hij tusschen de zwaarste schepen is geraakt en van de zijnen is verlaten, roemrijk gesneuveld, nadat hij de overwinning bijna met den vijand had gedeeld — ongelukkig in dit eene dat hij den zeestrijd niet heeft overleefd. Het lot heeft d'Oquendo gespaard om tot duidelijker blijk van der Nederlanderen toekomstige glorie te dienen, want hij is het geweest over wien wij, eenige jaren later toen zijne overwinning nog versch in het geheugen lag, in de Engelsche Duins hebben gezegevierd onder Tromp. Verscheidene aanvoerders van verschillenden rang hebben hier, in den tusschentijd en een weinig daarnà, groote daden verricht, zoo te land als ter zee, op den vasten wal en op de eilanden, ja ook aan de ter overzijde gelegen Afrikaansche stranden, welke daden ik, dewijl zij uit anderer werken door breeder uiteenzetting beter worden gekend, voorbij zal gaan. Die zaken heeft de zeer wijdlufte en zeer vermaarde Heer Johannes de Laet in zijne geschiedwerken verhaald, onomwonden de waarheid uitgesproken hebbende, niet van hooren zeggen of op grond van losse praatjes, maar volgens de opgaven en de dagverhalen van hen die de feiten hebben bijgewoond. Ieder hunner is het, om onsterfelijk te worden, voldoende geweest getriomfeerd te hebben over een klein gedeelte van de Nieuwe Wereld, waar de aan groote waagstukken voorbehouden gelegenheid ook trage gemoederen kon prikkelen. Allen begeerden bekend te worden door daden, waarvoor zij overal beweerden geboren te zijn en waardoor zij als het ware den prijs hunner geboorte betaalden. De naijver heeft de hoogste krijgsmansdeugden gewet en wie een sport van den trap der eere niet beklimmen kon door eene overwinning, sloeg haar over door een waagstuk. En omdat de Spaansche naam bij het volk der Nederlanden hatelijk klinkt, heeft ieder zich beijverd om een lap van de Spaansche macht af te scheuren en niets middelmatigs te ondernemen. Nauwlijks valt uit te maken of het volmaakte krijgswezen duidelijker heeft ingezien dat in het Westelijk halfrond plaats was voor de grootste dapperheid of wel haar krachtiger

heeft

Expeditie onder Adriaan Pater.

Joh. de Laet heeft de verrichtingen in Brazilië beschreven tot 1636.

Lof van andere leiders.

heeft aangewakkerd. Sommigen, reeds bekend door den oorlog in de Nederlanden, hebben Amerikaansche krijgstrofeeën aan Europeesche toegevoegd en zijn de eersten geweest om den Wilden onze strijdwijze en onzen strijder te toonen. Den lezers zullen de aanvoerders der Oudheid voor den geest komen die in 's vijands land zijn gevallen om het oorlogsgeweld van de hunnen te keeren, namelijk Regulus, Scipio, Manlius, Aemilius, Metellus, Pompejus, die als de Willekens', Heins,
[19] Loncken, Hendriksen en Paters van die tijden zijn geweest. Althans de Oudheid heeft op voorgang van genen, onze eeuw op voorgang van dezen, den oorlog overzee gevoerd. Toch hebben wij die Ouden verre overtroffen door de ontzaglijke afstanden waarover wij ons verplaatst hebben en door de onmenschelijkheid en woestheid dergenen, die wij bekampten.

Inhoud dezer geschiedenis: de achtjarige landvoogdij van Johan Maurits.

Ik voor mij, ik heb tot stoffe dezer geschiedenis alleenlijk datgene uitgekozen wat onder de Landvoogdij van den doorluchten Graaf Maurits van Nassau voor het Nederlandsche volk in de Nieuwe Wereld bij Wilden en bij Spanjaarden, twijfelachtige en openlijke vijanden, is verricht. Immers, daar de oorlogsbedrijven op prestige berusten en aan den persoon des Veldheers geen geringe beteekenis toekomt, is eindelijk een Leider naar de West gezonden, gesproten uit het stamhuis van Nassau, op welk geslacht de Voorzienigheid de kracht en de waardigheid van dezen Staat schijnt te hebben gebouwd. Mij staat vrij te zwijgen of te spreken. Ik word door schitterende heldenfeiten opgewekt om niet te zwijgen; het heil der maatschappij dat geenen lof wil onthouden zien aan dezulken waaraan het verplichting heeft, gebiedt mij te spreken. Dwingen de oorlogen binnen onze eigen landpalen bewondering af, hoeveel meer dan de buitenlandsche, onder andere gesternten en met grooten moed gevoerd! Onthoudt dien moed zijn belooning, namelijk de herinnering des naneefs, dan zal hij verflauwen en als gevolg van de traagheid der geschiedschrijvers zal hij in stilzwijgen ondergaan — waar de naneef de daden der voorouders voor oogen heeft, verheft hij zich tot hoogen naijver en wil naarstiglijk wat hij aan beroemde daden leest, navolgen. Ik zal geen concessies doen aan de vleierij welker oogmerken ik veracht, noch zal ik uit partijdigheid iets van de waarheid jegens iemand afdoen, opdat ik niet door gelijke partijdigheid van valschheid overtuigd worde. Laten zij die, onder aanwending van zorg en vernuft, hetzelfde zullen beschrijven welsprekendheid te baat nemen. Mij is voldoende alles door een

PRÆFECTURÆ PARANAMBUCÆ PARS BOREALIS, una cum PRÆFECTURA de ITÂMARACÂ

Milliaria Germanica 15. uni gradui respondentia.

Milliaria Hyspanica 17 uni gradui respond.

Milliaria horaria quorum novemde. uni gradui latitud. respondent.

A CAPITA: DE PARA:

PERNAMBUCA

NAMBUCA

Terra Nova

I. TAMARICA

ACAPITANIA DE ITÂ: MARACÂ

Baçira

Bayа grande ou Pto de Calvo

NOTULARUM EXPLICATIO

Villa ou Cidade	Urbs vel Civitas.
Povação	Pagus vel vicus.
Fortaleza	Fortalitium.
Aldea das Indias	Domus Indiarum
Aldea d' Tapijya	Domicilium Tapijyarum.
Igreia	Ecclesia
Engo dagoa cum Igreia	Ingenio, vel Mola Sacchari que vi aquarū rotatur, cū Eccle.
—— sem Igreia	—— idem sine Ecclesia.
Engo d' bois cum Igreia	Ingenio, seu Mola Sacchari que vi animaliū circumagitur.
—— sem Igreia	—— idem sine Ecclesia.
Caza	Domus.
Lugar des povoado	Domicilia deserta.
Curral	Stabula diversarum bestiarum.
Salinas	Salinæ.
Fonte, olho dagoa	Fons.
Caminho	Via.
Campina	Campi.
Mato	Sylvæ.

a. Ilha dos Ladres, ou d'Ant° Vaaz
b. Cabedo Mauricia, ou Maurits Staat
c. F. Frederick Lowrick, Wijfhaeck
d. F. Ernestus, dato by Vryburg ligt.
e. F. Waerdenberg, v. Irybosch.
f. Stads Recif
g. Waterkasteel, v. Castello de mar.
h. Castello de S. Jorge, v. Landtcasteel.
k. Fort de Brum.
l. F. Toffroude Bruyn.
m. F. Prins Willem ann R. dos Afogados
n. Rio dos Afogados
o. Tenbyri, anne rivier.
p. Capibari, ann Rivier.
q. Inhabiri, ann rivier.

I.
XII. Januarij An. MDCXL. conflixit Primo cum d'Gall. ndorum. classe, Hyspanica, hac altitudine ex adverso I. Tamarica.

een eenvoudig verhaal getrouwelijk te hebben overgeleverd. Gebeurtenissen van eenige eeuwen her kan men met meer vertrouwen beschrijven — de handelende personen en de getuigen zijn ver weg! Ik echter leef en schrijf onder de oogen van hen, die deze dingen of zelf verricht hebben of erbij tegenwoordig zijn geweest. Ik begeer, dat het vertrouwen door onderzoekers in officieele stukken gesteld, ook mij ten deel valle en niet meer dan dat, want oppervlakkigheden zal ik niet leveren; maar wat te huis, met kalme zinnen, is opgeteekend. Uit een overmacht van feiten en uit wichtige bundels van officieele bescheiden zal ik, opdat de moeilijkheid aan een lang en belangwekkend onderzoek dezer dingen verbonden uit den weg geruimd zij, eene keus treffen, met die beknoptheid die niets groots of herinnerenswaardigs aan de feiten afdoet. Achter kleinigheden aan te loopen heb ik onnoodig geoordeeld; overdreven nauwkeurigheid is misplaatste nauwkeurigheid en doet aan de goede zaak evenveel tekort als aan het onnoodige wordt besteed. Overigens dient, eer ik tot het doel overga, opgehaald wat en hoe Brazilië is, welke in dit tijdsgewricht de staat des lands, [20] welke die der krijgsmacht geweest zij, wat den vijand of den onzen tot kracht of tot zwakheid gestrekt hebbe, welke geest bij de overheden der Compagnie, welke bij de Spanjaarden geheerscht hebbe, opdat niet slechts het wat en het hoe, maar het verband en de oorzaak, de oorlogsbasis benevens de in voor- of tegenspoed vermaarde gewesten, de havens, steden en stammen van dat gebied te recht bekend zullen worden.

Beschrijving van Brazilië.

Aan den westkant nadert Brazilië van verre de Caraïbische Wilde Kust en Peru, dat het voornaamste aller gewesten van de Nieuwe Wereld is en verheven bergketenen; naar het zuiden onbekende streken, eilanden en zeestraten. De oostkust wordt door den Atlantischen Oceaan bespoeld. De Portugeezen verstaan onder Brazilië: het land tusschen de rivier Maranhaõ en het mondingsgebied van de Zilver-Rivier of Rio da Prata. Het heeft den vorm van een van den equator afgewenden driehoek welks basis, oost-west, zich tot aan het voorgebergte Humos ofMaranhaõ uitstrekt, of, volgens Nicolao de Oliveira, tot Para. De top verdwijnt in het onbekende zuiden. Dat de bevolking van geheel Amerika van de plaats zelve zou afkomstig zijn, is niet geoorloofd te onderstellen, daar door het Geloof wordt geleerd, dat het gansche menschengeslacht van Aziatische voorouders is afgestamd. Wie de

Liggingengrenzen.

Vorm.

Bevolking.

Hoe men uit de oude wereld hier is gekomen.

eerste bewoners geweest zijn en hoe zij uit de Oude Wereld herwaarts over zijn gekomen, hetzij over Straat Anian, hetzij over met het noorden van Europa samenhangende landen, hetzij over noordelijke eilanden, hetzij over Atlantis dat vroeger dichtbij en tegenover de Straat van Gibraltar heeft gelegen (dat sommigen op grond van Plato's Critias en Timaeus voor Amerika houden), hetzij door storm, is volstrekt onzeker. Naar eigen smaak kan men er aan toe- of afdoen zooveel men lust heeft, maar mij lust niet, waar de waarheid zoozeer is omsluierd, partij te bekennen dan wel het een tegenover het ander aan te vallen of te

Ontdekkers.

verdedigen. De eersten die het, onder toevoorzicht van de Katholieke Koningen Ferdinand en Isabella, hebben ontdekt, zijn Vic. Pinson en Diego Lopez — onder dat van den Koning van Portugal, Cabral en Am. Vespucci geweest. Door de gematigdheid der lucht is het gewest

Luchtgesteldheid.

allerlieflijkst en allergezondst, bewijs daarvan is de goede levenskans waardoor sommigen honderd jaren oud worden; uitersten zoo van hitte als van koude zijn er niet, het is er zeer helder en zeer regenachtig. Te nauwernood zal men er avond- of ochtendschemering opmerken omdat de zon er bijna loodrecht onder- en opgaat. Maart luidt den winter in, die in Augustus eindigt. De nachten zijn nagenoeg even lang als de dagen, zij weten van een uur verschil. De kortste dag valt in

[21]

als wij den langsten hebben. De lieden aldaar zijn tegenwoners met de Spanjaarden, Mooren en Ethiopiërs, omwoners met de Hottentotten en de Javanen, tegenvoeters met de volken van het Maleische Schiereiland. Ofschoon nevelachtig, wordt het verfrischt door kalme uit zee opstijgende winden die de ochtenddampen en -nevels vroegtijdig verdrijven en de zonnestralen helder en zuiver doorlaten. Des winters waaien zuidelijke en zuidoostelijke winden, des zomers noordoostelijke. Hier is het land boschrijk, ginds vlak en weidegrond; elders loopt het heuvelachtig op; de bodem is vruchtbaar, altijd in lentetooi en wordt door veelvuldige regens bevochtigd; daarom temeer staat te verwonderen dat, waar de akkers vruchtbaar zijn en de lucht gezond is, de geaardheid der inboorlingen zoo bloedgierig en wreed is. De voornaamste voortbrengselen zijn de suiker en het roodhout dat zich tot het verven van weefsels leent — ofschoon de zorg der Portugeezen bijna alle Europeesche gewassen en vruchten naar Brazilië heeft overgeplant. De suiker heeft de natuur aldaar in een lange rietsoort opgetast, waaruit het allerzoetste en smakelijkste sap, beter dan Attische honing, geperst wordt, om dan in metalen vaten te worden gekookt en

spoedig

spoedig in den vorm van kegels en pyramiden tot brooden te worden gemaakt, of ook, zoover uit het dikste sap verkregen, bros te worden gelaten. Hiertoe liggen allerwege inrichtingen verspreid, die de Portugeezen "engenhos" noemen, omdat deze werktuigen en gebouwen een bedenksel zijn van een bijzonder opgewekt vernuft en tot de nieuwste vindingen der laatste eeuwen behooren. Hieruit en uit den arbeid der zwarten en negers trekt de ijverige koopman groot profijt en de jaarlijks in zwaarbevrachte vaartuigen verscheepte suiker verkoopt hij door geheel Europa ten duurste. Zoover er nederzettingen zijn geweest vóór de onze, zijn zij van de Portugeezen geweest. De zetel van den Bisschop en de Overheden van het gansche gewest was de stad S. Salvador aan de Allerheiligenbaai. Thans zijn Spaansch en Staatsch Brazilië aan verschillende Overheden onderhoorig, die verschillende zetels bezet houden. De taal valt moeilijk te leeren en voor zoover tot nu toe bekend, is zij bij allen ongeveer dezelfde; er valt onderscheid te maken in sommige woorden, die mannen en vrouwen verschillend gebruiken. De zeden der Brazilianen, hunne talenten, hunne manieren zijn of algemeen of bij de verschillende stammen verschillend. Mag men Maffeius gelooven, dan missen zij in hunne talen de drie letters T, W en K omdat zij, naar geschertst wordt, niet om Trouw, Wet of Koning geven. Sommigen onder de inboorlingen zijn woester, anderen zachter van aard; sommigen zijn licht, anderen donker van huidskleur. Mans en wijven loopen naakt, behalve die van het gewest S. Vicente die, iets beschaafder, in vellen van wilde dieren gekleed gaan. Hunne lichamen die voldoende krachtig ontwikkeld zijn, beschilderen zij met kleurstoffen of maken die mooi met het zwarte sap van een appel „Jenipaba" genaamd *); zij maken zich versieringen van verschillend gekleurde vogelpluimen. Alleen het haar dat van de kruin neerhangt laten zij groeien, zij ontharen zich alle andere lichaamsdeelen; hunne neuzen zijn plat als die der Chineezen. Bij de mannen is de ontharing van het hoofd verschillend, om er de stammen aan te onderscheiden. Bij vrouwen is het haar lang, tenzij in tijden van rouw of bij afwezigheid van den echtgenoot. Zij vereeren geen geesten, geen goden, tenzij misschien den donder of den bliksem die hunne zielen van

Engenhos.

Nederzettingen.

Zetels van bisschoppen en gouverneurs.

Taal.

Zeden.

[22]

Uiterlijk.

Geloof.

*) Aldus genaamd in Herckmans' „Beschr. van Parayba, 1639" (Handschrift Alg. R. A. West Ind. Comp., Oude Comp., Kamer Zeeland, bundel no. 46) alwaar: „want het sap daer uyt is soo claer als water maer waert op het vel gebracht werdt, besterft heel swart". — De onder de Nederlanders gangbare benaming der vrucht was: Jandepaep, zie Herckmans.

van grooten eerbied doordrongen houden. Zij zijn bang voor booze geesten. Aan voorteekens, voorspellingen en waarzeggerijen tot uitzinnigheid overgegeven, profiteeren [de slimmerds] van de dwaasheid hunner stamgenooten, om door bedrieglijke uitlegging der voorteekens, winst uit de dubbelzinnigheid waarin zij hunne leugens hullen te kloppen. Waarzegsters zijn bij hen geacht. Zij doen aan veelwijverij en geven zich gaarne aan echtscheiding over. Zij behandelen hunne vrouwen niet slecht, maar verzorgen haar, tenzij zij door sterken drank zijn verbijsterd, wat ook bij de Nederlanders niet ongewoon is. Als zij zich op het pad begeven hebben zij haar gaarne tot gezelschap, in dien zin dat, als zij naar den akker gaan, de man vooruitloopt om snel op het wild of op een mogelijken vijand te kunnen aanstormen, terwijl, als zij huiswaarts keeren, de vrouw vooruit loopt en de man volgt, opdat zij te vlugger een naderend onheil kunne ontvlieden. Thuis houden zij haar, bevreesd voor minnarijen met anderen, wel in het oog.

Huizen. Van vaste etensuren weten zij niet. Onder eenzelfde met palmbladeren afgedekt dak, dat op een omgekeerde zeer lange schuit gelijkt, huizen vele gezinnen bij elkaar. Zij rusten kalm en vredig in netten die zij hoog boven den grond ophangen, aldus des nachts de lastige gedierten en de ongezonde uit den grond opstijgende dampen mijdend. Granen en wijn hebben zij vroeger niet gekend, zij leefden op een aangeplan-

Voedsel. ten wortel dien zij, nadat hij tot meel is verwerkt, „Mandioca" noe-

Zwemkunst. men. Zij zwemmen, dat het een aard heeft en kunnen uren achtereen met open oogen aan het te water duiken blijven; werpnetten slingeren

Visscherij. zij met een kunst, die verstomd doet staan; visschen doen zij volhar-

Drinken. dend en ijverig. Overdag stoute drinkers en aan dolle dansen overgegeven, kunnen zij plots arbeid en honger uitstekend verdragen. Op de

Jacht. jacht evenaren zij de wilde dieren zelf in spoed. Hun gevangen gemaakte en gedurende eenige dagen vetgemeste vijanden offeren zij onder een buitengewonen feestdans en aan spitten gebraden verslinden zij hen. Zij wien dit noodlot ten deel valt, schrijden moedig in den dood en de euveldaden welke zij zelf aan hunne moordenaren hebben bedreven opgehaald hebbende, als ging het van een papiertje, beroemen zij er zich op, dat zij niet ongewroken sterven. Zij wonen ver-

Wreedheid. spreid, gaan troepsgewijze op strooptochten uit, allen op één rij, in tamelijke orde, onder doodsche stilte — oorlogszuchtigen en bloeddorstigen die zij zijn. Jegens gasten en vreemdelingen gedragen zij zich uiterst schappelijk en gaan zij boven de maat van gedienstige welwillendheid.

willendheid. Dezen ontvangen zij met om den hals geslagen armen, [23]
het hoofd tegen de borst gedrukt, onder overmatig weenen, met zware zuchten en alles onder beklag van de onderweg ondervonden ongemakken en verdrietelijkheden. Als echte schouwspelers wisschen zij zich de oogen af en trekken het kleed van vreugde en vreugdegebaar aan. De zwangere vrouwen lijden in 't baren niet veel wee, omdat de gematigde warmte van het klimaat dien arbeid verlicht; zij hebben niet gaarne dat de bevalling door kraamdagen thuis verlengd worde, zooals ten onzent, maar al spoedig staan zij gezond en krachtig weer op en nemen hare huiselijke bezigheden onverdroten ter hand. Zij hebben hare kinderen bovenmate lief, zogen hen een jaar, ontzeggen hun andere voeding en steeds, als zij uitgaan, dragen zij hen in een netje dat op den rug hangt, hetwelk zij „Tupuia" noemen. Houten knep- *Wapenen.*
pels, bogen en pijlen zijn de wapenen van den man; dezen scherpen zij aan door middel van beentjes of met zeer harde stukken hout, om borstbedekkingen en schilden van leer te kunnen doorboren. Zij oordeelen, dat rechtschapenheid of verdorvenheid zoomin beloond als gestraft worden nà den dood. Zij beweren dat dezulken die uit het leven *Behandeling hunner dooden.*
zijn gescheiden, hetzij heelshuids of verminkt of van wonden doorzeefd, naar de onderwereld gaan; daarom zetten zij de lijken onverbrand in de aarde bij, met een hangmat van slapenswege en niet minder met spijzen voor eenige dagen, want zij houden zich overtuigd, dat de geesten der afgestorvenen eenigen tijd slapen en spijs gebruiken. Zij betreuren het afsterven der hunnen bovenmate, brengen een heele maand met jammeren door, werpen zich dwaaslijk tegen den grond en besluiten dan spoedig hun treurig gedoe met een drinkgelag en gedans. Tot droefgeestigheid geneigd, zoeken zij zich te vertroosten door reidansen, door maatgezang en door eigenaardige muziekinstrumenten die zij hebben en niet minder dan andere menschen laten zij ernst en spel afwisselen. De bovenlanders en zoovelen als aan de voorouderlijke zeden trouw blijven zijn blijkens hun woeste levenswijze meer dieren dan menschen gelijk, zoo wraak- en bloedgierig mogelijk, stoutmoedig en vlug in den strijd en in het gevecht. Sinds de Godsdienst is verkondigd en de beoefening der kunsten ingang heeft gevonden, hebben zij, in dorpen en steden verdeeld, aan de kuststreken Europische gewoonten *Zij die nabij Europeanen wonen zijn zachter.*
overgenomen, zoodat ook hier de woorden van Tacitus bewaarheid worden "Mitius circa Oceanum vivitur [aan de kusten wordt op beschaafder voet geleefd]". Maar in dat gedeelte van het land waar eene naakte

naakte en voor het menschdom beschamende barbaarschheid de gemoederen der inboorlingen heeft doen verwilderen zonder het tegenwicht van goede wetten of arbeidzaamheid, volharden de ongebonden volksstammen bij hunnen aanleg, in de vroegere zeden en in den geest der voorouders. Wie tot hen komen en niet bekend zijn, houden zij gewoonlijk voor vijanden, als waren zij belagers van hunne vrijheid.
[24] Het ontbreekt zoo ruwen geesten niet aan geslepenheid in het uithalen van gruwelstukken; wreedheid en trouweloosheid gaan bij hen niet zelden voor beleid en dapperheid door. Zij, die uit winstbejag uit onze kwartieren derwaarts gaan, merken dat op. Het is gepast de zeden dezer volken aan eene zéér nuttige beschouwing te onderwerpen en de wijsheid der Natuur te bewonderen, die zoo vele gewoonten en aandriften met éénzelfde uiterlijke gelijkheid van leden heeft overtogen; dit bouwt den geest op, opdat wij ons bij ongelijken ook ongelijk gedragen, opdat wij weten welk goeds is te verwachten van welk volk ook, welk kwaad te vreezen valt. Want eenig volk zóó ordelijk en zóó streng van zeden, dat men daaraan niets zou wenschen te verbeteren, vindt men niet, noch ook een volk zóó onbeschaafd, dat er geen goeden kant aan is. Die van de binnenlanden staan tegen de Portugeezen in de wapenen, die van de kusten, met hen vermengd, leven onder hun gezag. Het land voedt eigen soorten van viervoetig gedierte, van slangen, vogels, visschen, boomen en planten in wonderbare verscheidenheid die aan de natuurbeschrijvers stof leveren tot een aangename uiteenzetting. Het vloeit van bronwateren en beroemde rivieren, waaronder
Rio da Prata. de beroemdste de Rio da Prata is, die zich in den oceaan uitstort door een monding van veertig mijlen en zulks met zooveel kracht en geweld dat de zeelieden gelegenheid hebben zoet water daaruit te slaan voor dat zij, uit zee, het land te zien krijgen. Groote rivieren zijn Rio Real,
Rio de Janeiro. enz. Rio S. Francisco, Rio de Janeiro, R. Ant. Grande, Capivaribi, Biberibi, R. das Contas, Tingaro, Porto Calvo, Camaragibi, R. Fermoso, Mangaguaba, Parayba en andere in deze Historia vermelde stroomen, door roemrijke gebeurtenissen of door oorlogsbedrijven bekend geworden. Maar, daar deze merkwaardigheden door anderen zijn verzameld, is het overbodig daarvan zorgvuldig te verhalen.

Geheel Brazilië wordt onderscheiden in nederzettingen en gewesten, waarvan sommigen eigen Heeren hebben, anderen den Koning
Veertien capitanias. als zoodanig erkennen of erkend hebben. Dezen zijn Para, Maranhaõ, Ceara, Rio Grande, Parayba, Tamarica, Pernambuco, Sergippe, Bahia

Bahia de todos os Santos, Ilheos, Espirito Santo, Porto seguro, Rio de Janeiro en Rio S. Vicente. Hier gelijk in het binnenland, worden verschillende stammen naar aanleg, tongvallen en namen onderscheiden: de Petiguariërs, Viataners, Tuninabiërs, Caëters, Tupinaquiners, Tupiguërs, Apigapitangers, Mariapigtangers, Itatiërs, Tummimviërs, Tamviërs, Carrioes en de vermaarde Tapoeiers; de Tucaniciërs, Naciërs, Cujaviërs, Pigruviërs, Canucujariërs en verscheidene anderen meer, die elders afzonderlijk zijn opgegeven. Frons de wenkbrauwen niet, lezer, wij zijn niet in Latium of in Hellas! Het staat niet alleen den bewoners der Oude Wereld vrij woorden te stempelen, ook bij de Amerikanen is kracht en regel om, naar believen, woorden te vormen. Het [25] uitwerken van deze bijzonderheden door een geregeld vertoog, ware Brazilië, niet den in Brazilië gevoerden oorlog beschrijven. Het zij voldoende de ligging, de grenzen, de gewesten, de volkeren, de voortbrengselen te vermelden. Misschien zal het de zaak zijn van anderen die in deze geschiedenis zelf sprekende optreden om dit, krachtens hun ambt, uitvoeriger aan hunne meerderen te rapporteeren.

Sinds lang heeft het inzicht der aardrijkskundigen Brazilië in noorder- en zuider-kwartieren onderscheiden. Maar deze verdeeling van Spaansch en Staatsch Brazilië is modern. De eerste indeeling is die der *Moderne indeeling.* natuur, de latere die van menschelijken moed en dapperheid; de eene is van Gods schepping, de andere is die der vorsten; de eene is eeuwig en onveranderlijk, de andere is veranderlijk naarmate de krijgskans wisselt. Vier kaarten welke de eeuwen aan Nassau's mildheid danken, vertoonen Staatsch Brazilië *). Want voorwaar, nauwkeuriger kaarten heeft noch de Oude noch de Nieuwe Wereld tot op dezen dag gezien! *Maurits heeft Staatsch Brazilië in vier kaarten af laten beelden.* De eerste gaat van de Rivier Potiipeba tot die van S. Francisco en vertoont het door Maurits' wapenen aan het gezag der Compagnie toegevoegd Sergippe del Rey. Het draagt den naam van Cirii naar de rivier van dien naam. Hier opent de in Staatsche en Spaansche geschriften steeds weer genoemde rivier S. Francisco hare mondingen en dringt zij met tal van bochten diep landwaarts in; zij staat bekend door hare eilanden, klippen en wateren. De tweede en derde kaart stellen de capitania van Pernambuco met die van Tamarica voor oogen. De vierde kaart vertoont de capitanias van Parayba en van Rio Grande. Men vindt

*) Kaarten 1 t/m 4, vervaardigd door George Marckgraf, zie p. [330] met aanvullingsbladen om er een tableau van te maken.

vindt op elke kaart de bijzonderheden als: suikermolens, omtuiningen of veekralen, sterkten, gouwen, schansen, rivieren, inbochten, voorgebergten welke het verhaal en zijne betrouwbaarheid toelichten, ieder met een eigen teeken aangeduid. De Portugeezen en Nederlanders hielden de landschappen in gedeeld vijandelijk bezit. Vier capitanias, die van Rio Grande, Parayba, Tamarica en Pernambuco stonden onder ons gezag, de anderen onder dat der Portugeezen. Eerstbedoelden verdedigden wij door forten, ten deele aan den vijand ontrukt, ten deele door de onzen gesticht, tegen de Spaansche legeraanvoerders d'Albuquerque en Bagnuolo, vermaarde krijgslieden, waarvan de een zijn eigen gebied, de ander dat des Konings verdedigde. De hoofdplaats van de capitania der Allerheiligenbaai was, meer door de schuld der onzen dan door den moed der vijanden, weder den Portugeezen toegevallen. Maar de hoofdplaats van de capitania Pernambuco was met de te harer beveiliging gebouwde sterkten in handen van de Nederlanders. De negotie op Nieuw-Nederland en die op Guinee leden niet onder nederlagen der onzen, gelijk zij ook niet door schitterende overwinningen tot hooger bloei geraakten. De rijken van Peru en Mexico, met het overige westelijke achterland, lokten tot den oorlog uit. Schepen en vloten, die met de seizoenen uit- en thuisvoeren, beveiligden den Noorder en den Zuider Atlantischen Oceaan. De naam van Bato's kroost had alle eilanden van Noord-Amerika, als Hispaniola, Cuba, Jamaica, Porto Rico en andere kleinere met schrik geslagen. Campêche en Truxillo aan de Baai van Honduras gelegen, hadden de kracht onzer wapenen gevoeld. Wij, die Curaçao met een welbewapend kasteel bezet hielden, waren voor het eiland S. Margarita en de stad S. Marta eene bedreiging. Van het gevecht met Don Luis de Rojas y Borja, den Spaanschen aanvoerder, waarin de overwinning aan de Nederlandsche zijde bleef, was de herinnering nog versch. De vlootvoogden der Compagnie hielden de geheele vastelandsche kust van Amerika in voortdurende onrust. De aan kasteelen en versterkte plaatsen geschonken namen Frederik Hendrik, Oranje, Amalia, schitterden onder andere gesternten. Invallen van vijandelijke benden lieten dag noch nacht rust als zij suikermolens blakerden en aanplantingen verwoestten. Allerwege liet men ook onzerzijds den rooden haan kraaien over steden, gouwen en fabrieken der Portugaloisers, over schepen en over vloten, onder gruwzaam woeden der hare fakkel zwaaiende oorlogsvergelding. Met sommige Portugeezen en Wilden hadden

Staat van Brazilië voor 's Graven komst.

[26]

Staat des oorlogs.

Curaçao.

PRÆFECTURÆ DE PARAIBA, ET RIO GRANDE.
A CAPITANIA DE RIO GRANDE.
A CAPITANIA DE PARAIBA.
RIO GRANDE
PARAYBA
COPA.
IBA.
Steenen Keerberg
Waterputten R.
Lagoa
Veruallen Tapuyers leger
Itacoaruçu
Pyramideberg
Arárembé
Guirarembuca
Steenen
Iuruparibacai
Duarte Gomes
Padres de S. Bento
Lorenço Afanço
Domingo Piriz
Antº de Sauedo
Itapoá
Itapoa
Itaberoba
Itauna
Os marcos
Cidade nouã
Keysers croon
Os sete montes
Lago Salgado
Paraiba
Cabo blanco
Cabo delo
Mongaguaba
Tabocatuba
Baya de treyçaõ
Baya Formosa
Cabo Blanco
Milliaria horaria quorum novemdecim unii gradui latitud. respondent.
1 2 3 4 5 6 7 8
II.
XIII. Ianuar. An. MDCXL. Classis Hollandica cum Hispanis secundò conflixit, ex adverso Cap. Albi sive Blanco, hac altitudine.
III.
An. MDCXL. Ianuarij XIV. conflixere classes tertiò ad Paraibam hac altitudine.
IV.
XVII. Ianuarij An. MDCXL. Conflixere Classes hac altitudine fugitque Hispanica.

hadden wij oorlog, met anderen vrede. Dezen heeft men tot verdragen en bondgenootschappen bewogen waarvoor men hun de altaren, haardsteden, rechten en gebruiken heeft vrij gelaten — den verdrukten is bescherming, den kooplieden handel, den bondgenooten trouw beloofd. Maar meer dan eens hebben de Portugeezen den eerbied voor den eed ter zijde gesteld, meer uit vrees voor den Koning dan uit koningsgezindheid. Van allen bleken de Tapoeiers ons het best gezind, door wie, onder hun opperhoofd Jan de Wy, met man en macht tegen de Portugeezen is gestreden. Ook de tot rust gebrachte Goyanastammen hadden het Nederlandsch gezag erkend. Allen verheugden zij zich, bij onze komst, niet over hun eigen veiligheid maar over de aan de Spanjaarden te koelen wraakzucht.

Politieke toestand.

In de capitania van Pernambuco was het oppergezag toevertrouwd aan den dusgenaamden Politieken Raad, die niet alleen het staatsbeleid overeenkomstig onze Europeesche voorschriften in handen had, maar bovendien de aangelegenheden van den oorlog en van den handel behartigde. Ook werd door lagere magistraten, wien zoowel de processen van bijzondere personen als de bestraffing van misdadigers waren toevertrouwd, gezag uitgeoefend. Doch de wetten waren van geen nut, daar de zeden der inwoners verbasterd waren en die van sommige rechters desgelijks — ver van huis nemen de misdrijven in zwaarte toe. Alle slechte elementen zonnen, uit wantrouwen in den staat van zaken een omwenteling vreezende, op de gunst der Portugeezen — hun trouw vergetende in de hoop van ongestraft te zullen [27] blijven! De kleine luyden werden wel deerlijk beproefd door de duurte der levensmiddelen, daar de vijanden den omtrek verwoestten, een kwaad waartegen de Compagnie, zooveel zij kon, door opoffering en ijver optrad. Het bevel over de krijgsmacht was aan Sigismund Schoppe opgedragen, door vele uitstekende daden welbekend. Over de maritieme middelen gebood Johannes Lichthart, niet zoozeer om der wille van zijn geluk als wel door verdienste en door groote tegen den vijand ondernomen waagstukken vermaard. Commandant van een regiment was Artichewsky, op ende op een stram militair, met een voortreffelijken staat van dienst. De nederlaag van Adriaan Pater werd als een der zwaarste beproevingen van het opkomend gezag beschouwd. De ongeleerde, immer tot den aanval klaar staande, fel op de Spanjaarden gebeten Jol, die hier en daar eenige schepen had buit gemaakt, vervulde bijna als een triumfator het gansche westen met zijn roem. In

Sigismund Schoppe.

Johannes Lichthart.

Christoffel Artichewsky.

Serinhaim, Terra Nova, Tapeserica, de Alagoas en elders streden de gezegde aanvoerders Schoppe en Artichewsky bij verschillende gelegenheden met wisselenden uitslag tegen Camaraõ en andere vijandelijke opperhoofden.

Eensgezind hebben Bewindhebberen in Patria verstaan om in Brazilië het reeds gewonnene te verdedigen en het gebied nog uit te breiden en ernstiglijk overlegden zij wien zij het opperbeleid aldaar zouden opdragen en bekwaam genoeg achtten om een zoo aanzienlijk gewest te regeeren. Bovendien werd voortdurend beraadslaagd over victualiën, bewapening, vaartuigen, opgenomen of nog op te nemen gelden, inkomsten en wat er verder ware aan te genieten voordeelen en baten, zoo goed als over den Guineeschen handel en het vervoer van Afrikaansche zwarten naar Amerika. De Koning van Spanje was niet trager om de waagstukken der Nederlanders tegen te werken, het verlorene te herwinnen, het vervallene te herstellen, het bruikbare te benutten. Een onafzienbaar veld voor nieuwe ondernemingen lag hier braak voor een niet slechts beleidvol maar ook ondernemend aanvoerder.

Verrichtingen der W. I. C. tot 1636.

Nu zal ik wat grootsch zeggen. De toerustingen tot dezen krijg zijn, tot het jaar 1636, zóó aanzienlijk geweest dat zij het door de oppermachtigste Koningen ondernomene hebben overtroffen, zóódanig dat de omvang der onderneming geen geloof zal vinden bij benijders en onkundigen.

Aantal schepen.

Het zeer groot aantal van 800 schepen en meer (naar uit de vlootlijsten blijkt) tot oorlog of handel naar het Westen, naar Afrika of naar elders, gezonden, heeft eene waarde van 45.000.000 Gld. en meer gehad zoo men de kosten der schepen, de soldijen en de rantsoenen mede in aanmerking neemt.

Veroverde schepen.

Den vijand zijn 547 schepen ontrukt welker verlies op 6.000.000 Gld wordt geschat.

Buit.

Uit den buit zijn meer dan
[28] 30.000.000 Gld. in de kas der Compagnie gevloeid, welk bedrag verre de som overtreft die Paulus Aemilius aan de Romeinsche schatkist heeft afgedragen, hoewel dat reeds, gelijk Vellejus schrijft, alle vorige bedragen aan omvang heeft overtroffen.

Schade den vijand toegebracht.

De waarde van al wat er op Spaansch gebied is te gronde gegaan, zonder daarom nog de onzen te verrijken, wordt op meer dan 7.000.000 Gld. begroot.

Waarde der koopmansgoederen.

Des Konings uitgaven, niet geïnde rechten en jaarlijksche inkomsten beloopen meer dan 28.000.000 Gld. Aan waren die voor verscheping naar Guinee, naar Nieuw-Nederland, naar Serra Leõa, naar den Senegal en naar de Gambia geschikt werden geacht, zijn meer dan 6.900.000 Gld. uitgegeven. In die schatting zijn geenszins de ontzaglijke sommen begrepen

pen welke de behoeften van Brazilië en van andere gewesten hebben verslonden. Door den handel op Guinee en op Nieuw-Nederland zijn destijds ter waarde van 14.600.000 Gld. aan goud, ivoor, amber, huiden en overvloed van kostbaar pelswerk aangebracht. Onze tijd bewondert deze als overweldigende feiten en de toekomst, waaraan het niet zoo goed meer zal heugen, zal er versteld van staan, dat zoovele voordeelen den Vereenigden Nederlanden door particulier initiatief zijn toegevloeid, dat zoo vele schatten, zoo veel roem den Spanjaard zijn ontgaan. Toch hebben deze groote sommen minder bedragen dan de aan zoovele uitrustingen verbonden uitgaven, zoodat de Compagnie, door groote toerusting van schepen en oorlogsmateriaal, in hoogere mate voor den vijand te duchten gebleken dan rijk geworden is.

UITREIS VAN JOHAN MAURITS
EERSTE VERRICHTINGEN IN BRAZILIË
SLAG VOOR PORTO CALVO ENZ.

Nassau's waardigheden.

Dit is ongeveer de staat van Amerika en van Brazilië geweest, toen Nassau de teugels van het bewind in handen nam. Met aller instemming was hij daartoe aangewezen daar hij in den Europeeschen krijgsdienst ervaring onder Oranje had opgedaan en op grond van het ook door zijn toewijding en ijver (nog niet lang geleden) heroveren van het fort Schenkenschans dat de Betuwe beschermt dààr waar de Rijn zich splitst, in hooge gunst bij den Staat was gekomen. Hierbij kwam de luister van zijn Huis, van Keizerlijken bloede, Koningen door aanhuwelijking vermaagschapt en daarenboven zijn overwicht als aanvoerder, zijn trouw, zijn moed, zijn geluk en vele andere deugden en onderscheidingen die den haastiglijk en niet met lange besprekingen aan te zoeken Regent aanbevalen. Ook was hij innemend van uiterlijk en in zijn optreden, niet slechts omdat de bloei zijner jaren hem aanbeval, maar door waardigheid overeenkomstig den omvang van zijn opdracht. Kort te voren had hij een commando bij de ruiterij gehad op den krijgstocht in de Palts, onder Frederik Hendrik, Grave van Nas-
[29] sau tegen den Markies Spinola tot hulp der duitsche Vorsten ondernomen. Hij was begonnen als vendrig; als kapitein had hij eene compagnie aangevoerd; daarnà was hij eerst onder Ernst stadhouder van Friesland, vervolgens onder Maurits Prins van Oranje en Kapitein-Generaal van de Unie, snel in rang geklommen, maar onder den doorluchten Vorst Frederik Hendrik, thans oppersten beschermer van de Vereenigde Provinciën, had hij zich onderscheiden bij de roemvolle belegeringen van Grol, 's Hertogenbosch, Venlo, Maastricht (waar hij eenen aanval van Pappenheim op zijne stelling krachtig heeft opgevangen en afgeslagen) en Rijnberk om, na alle militaire rangen in de Ou-

de

de Wereld te hebben doorloopen, een nieuwe loopbaan in de Nieuwe Wereld te beginnen. Het gerucht vergezelde hem en het was waar, dat het gewest Brazilië hem geenszins op grond van zijne uitlatingen of op zijn verzoek was opgedragen, maar wèl omdat hij voor waardig en tegen de taak opgewassen werd beschouwd. Wel verre van hierin te dwalen koos de Faam inderdaad in hem den beste. En wat de kroon op het werk zet, is dat hij door deze genoemde deugden heeft bewerkt, dat de Compagnie liever een Landvoogd aan de Hoogduitsche dan aan haar eigen natie ontleende. Het Opperbestuur en Oranje hebben het door Bewindhebberen over Brazilië verleend oppergezag bekrachtigd op de navolgende voorwaarden, welke den Landvoogd en het Huis van Nassau tot eer, het gemeen van nut waren: (1.) met den titel en de macht van Gouverneur Kapitein- en Admiraal-Generaal bekleed, zou hij bevel voeren te land en ter zee; (2.) al wat de Nederlanders door kracht van wapenen hadden verworven of in de toekomst zouden verwerven zou hij onder zijn gebied brengen; (3.) wat ten openbare nutte, voor den eeredienst, de burgerlijke orde en tucht, de oorlogen, de verbonden en het rechtswezen diende gedaan te worden zou hij verordenen; (4.) ongerechtigheden zou hij uit den weg ruimen en zorgen dat de staat geen schade leed; (5.) te velde zou hij de benoeming van de bekwaamsten tot hooge militaire ambten als een hem onmiddellijk toekomend recht beschouwen; (6.) ter hoofdplaatse of in de winterkwartieren zou hij hen benoemen op voordracht van eenige weinigen, opgemaakt door den Raad; (7.) ook zou hij over burgerlijke waardigheden en ambten beschikken; (8.) desgelijks over uit te voeren, te sloopen of te verplaatsen werken naar bevind van zaken, over den zetel van de regeering, over den arbeid en de betaling van Brazilianen en inlanders; (9.) in de plaats van overleden Raden en Opperofficieren zou hij anderen benoemen onder nader goedkeuring van Bewindhebberen. Deze en andere punten zijn door plechtige eeden bekrachtigd, opdat voor Bewindhebberen de omvang hunner toezeggingen, voor den Graaf een gedragslijn vastgesteld zou zijn, zijnde aldus, het geweten van beide partijen verbonden. Eerst was den Graaf eene vloot van 32 schepen toegezegd, waarmede hij om de fortuin der Nieuwe Wereld te beproeven zoude uitzeilen. Maar Bewindhebberen hebben daarnà, uit verminderden lust om te wagen, afgedongen tot twaalf, die 2700 man troepen zouden overvoeren. Maar, opdat het lang getalm, de trouwe begeleider van groote ondernemingen

De landvoogdij over Brazilië hem opgedragen.

Bekrachtigingdoor de Alg. Staten en Oranje.

[30]

gen

gen, geen schade zoude berokkenen, heeft de doortastende Nassau, terwijl de vloot evenals de troepenmacht waarmede hij naar Amerika zou zeilen (gelijk het in zulke gevallen pleegt te gaan) nog niet gereed was, met vier schepen welgeteld, bij het begin van den herfst van 1636 uit Texel zee gekozen, met volmaakte eendracht en met de beste verwachtingen bij alle rangen. Het schip dat den Landvoogd overvoerde heette de „Zutphen". Er waren niet meer dan 350 man troepen aan boord, die nauwlijks tegen een stoot van de Duinkerkers opgewassen werden geacht. De Staten Generaal, Oranje, de Bewindhebbers en de besten uit de burgerij hebben den vertrekkende met heil- en zegebeden uitgeleide gedaan, hem die ging om zoo in het burgerlijk bestuur als in de krijgvoering een ongewoon voorbeeld van beleid en geluk te stellen. Toen de mare van deze zoo roemruchte onderneming zich had verbreid, was de algemeene roep: dat waar deze de Landvoogd was, tal van zaken door het licht eener nieuwe hoop werden bestraald; dat deze de toekomst der Nieuwe Wereld zou verzekeren; dat deze den wapenen kracht, het bestuur waardigheid zou weten te verleenen; dat niemand gematigder en beleidvoller was dan hij; dat hij in onze oorlogen de moeilijkheden en wisselingen van den krijgsdienst had leeren kennen; dat er niet onbeschaafd zou worden gevochten door den gemeenen soldaat; dat hij zijnen vijanden door zijnen naam schrik zou inboezemen; dat hij zijn dietsche krijgsvolk, dat hij kende, dierbaar — den wilden door rekkelijkheid en zachtmoedigheid verzoenlijk zou zijn.

Afreis naar Brazilië 25 October 1636.

De beste wenschen vergezellen den Graaf.

Nadat men met helder weer en gunstige gelegenheid het Engelsch Kanaal was doorgezeild tot ter hoogte van de Sorlings (dat zijn de Cassiteriden van Ptolemaeus), heeft de door een woesten storm ontstelde zee het begin der reis ten zeerste bemoeilijkt. Er is opgemerkt dat overzeesche expedities dikwijls van den toorn der Goden te lijden hebben, gelijk aan Agamemnon, Aeneas, Xerxes, Germanicus, Caesar en andere ondernemers van verre tochten overkomen is — hetzij omdat nieuwe heerschappijen door tegenspoeden gewijd, hetzij omdat overweldigingsijver door vrees voor onheil getemperd moet worden. Terwijl in scheepsrade overlegd werd om de eerste de beste haven binnen te vallen, hebben de vertragingen den Graaf mishaagd; ofschoon ter zee nog niet gewend, drijft hij tot spoed aan zonder de vaart te onderbreken. Maar bij het toenemen der gevaren door de woeste zee (die wegens de ruwheid van het naburig noorden des te schrikkelijker is) is zijn beleid gezwicht voor anderer versaagdheid en heeft hij er genoegen

De Sorlings.

Door storm naar Engeland afgedreven.

CLASSIS NAVIUM QUA
HINC DISCESSIT COMES
MAURITIUS PRÆFECTUS

A. *Navis Prætoria Zutphania.*

B. *Navis Adamus et Eva.*

C. *Navis domus Nassovica dicta.*

D. *Navis Pernambucum dicta.*

E. *Lembus Societatis Indicæ curatores in continentem referens.*

F. *Heldera pagus.*

m 5.

noegen mede genomen om te Vaalmuiden binnen te vallen. Want [31]
reeds had het schip Zutphen zooveel water gemaakt, dat het te nauwernood nog dreef en de woelige hooggaande zee teisterde de zeevaarders zoozeer, dat zij door de woede der tegenwinden bijna op de ondiepten en klippen van de Sorlings sloegen. Hierop zendt, terwijl betere gelegenheid afgewacht werd, Zijne Majesteit Karel I, Koning van Engeland, op ontvangen bericht dat de Graaf in een Britsche haven vertoeft, bevel aan den Gouverneur van Vaalmuiden en aan den in den omtrek wonenden adel om Nassau alle beleefdheidsdiensten te betoonen en om hetgeen hij voor de herstelling van de schepen noodig had te bezorgen; hetgeen op ruime schaal en met welwillendheid is verricht. *Verblijf te Vaalmuiden.*

En hoewel het geloof in voorteekens en wonderen bij ons volk schier is uitgestorven en de meer ontwikkelden zich ervoor wachten God in toevallige gebeurlijkheden te mengen, is niettemin een tweeledig voorteeken waargenomen dat niet gansch verwerpelijk is. Ten eerste, bij het voorbijvaren van de Duinkerkers, een uit zee binnenboord springende visch, dien men kabeljauw noemt in tegenstelling met een kleinere soort die schelvisch heet. Ten tweede, vijf van den Engelschen wal afkomstige patrijzen, neergestreken op 's Graven schip en op de Pernambuco, een genoegen en een lichte buit voor de zeelieden, welke volgens de uitlegging der geluksprofeten, geacht werden gelijke dienstbaarheid zoo van land als van zee te belooven. En misschien wil Gods goedheid, omdat zij bewogen wordt door de godsvrucht der regenten, ook door deze middelen en door beelden van het toekomstige verkondigen wat op handen is. Diergelijke zijn in de Oudheid geweest: de slang te Bagrada, toen Regulus in Afrika streed; het aanschouwen door Koning Dejotarus van een heil aanbrengenden adelaar; de drie raven Gracchus toekrassend; de wolf in Gallië den schildwacht het zwaard uit de scheede halende en anderen zonder tal, die, al naarmate zij gunstig of ongunstig geluid hebben, door het bijgeloof zijn betrokken in den roem of de schande, het heil of den ondergang van hooggeplaatste mannen. *Voorteekenen.*

Veertig dagen zijn verloopen zonder dat men winden gunstig om te zeilen heeft gehad; niettemin hield de Graaf de zijnen aan boord bijeen en hij heeft geen gelegenheid verzuimd om de reis voort te zetten, tot hij, na dat de storm zich legde, met een voorspoedigen wind bij de Kaapverdische Eilanden gekomen is. Het onder Afrika's voorgebergten beroemde „Groene Voorgebergte" is met groene boomen bewassen — vandaar de naam; velen houden het voor het *Doet de Kaapverdische Eilanden aan. 1 Jan. 1637.*

Beschrijving van Kaap Verd en de eilanden.

het Asinarium van Ptolemaeus. Naar Oliveira verzekert, begint hier het Negerland; het strekt zich over meer dan 100 mijlen in de richting
[32] van kaap Serra Leõa uit en dit gansche gebied wordt het gewest van Kaap Verd genoemd; het wordt aan beide zijden door rivieren begrensd, ginds de Gambia, hier de Senegal door onzen Nederlandschen handel beroemd. Telkens is er strijd tusschen de rijksgrooten en den koning over het gezag, zij overtreffen elkaar door de wreedheid hunner wraakoefeningen — hetzij de vorst, wanneer hij de macht heeft, de edelen uit den weg ruimt, hetzij, in 't omgekeerde geval, de edelen hem. De koninklijke rijkdommen hangen van de willekeur en de vrijgevigheid der grooten af, die hem, die anders geen inkomen zou hebben, paarden, koeien, bokken en peulvruchten ten geschenke geven. In het westen liggen, midden in den oceaan, tien eilanden welke men om hunne nabijheid de Kaapverdische Eilanden noemt en dezen zijn in 1440 ontdekt door den Genuees Ludovico de Cadamosto. Sommigen meenen dat zij de Gorgones of de Hesperides der Oudheid zijn. Zij zijn rijk aan bokken en zoutgroeven, om welke reden zij door de onzen de „Zoute Eilanden" genoemd worden. De Spanjaarden oogsten er ook de millie Zaburro [maïs]. Zij waren, toen zij ontdekt werden, volstrekt onbewoond, van iets menschelijks was geen spoor; de eersten die er landden hebben de duiven met de hand gegrepen of haar die op den grond bleven zitten en niet aan menschen gewoon waren met hunne stokken dood geslagen. Het grootste en voornaamste dezer eilanden is S. Jago, rijk aan boomen van verschillende soort en zeven mijlen lang; dààr is groote overvloed van zout, van versch water en er zijn ontelbare schildpadden zóó groot dat de rugschilden een rondas aan grootte evenaren. Noordelijker ligt het eiland Boavista of Schoonzicht, dat men aldus noemt omdat de Portugeezen hier het eerst, verheugd, hadden aangelegd. Onder de kleinere eilanden is er een dat men Mayo noemt, dat, ook om zijne zoutgroeven vermaard, door de Spanjaarden pleegt te worden aangeloopen; inwoners heeft het weinig, behalve enkele gevluchte negers of Portugeezen, die

Verblijf voor Mayo om water te laden.

om hunne euveldaden verbannen zijn en daar kunnen eindigen zonder last te geven. Bij dit eiland heeft Nassau zes dagen lang stil gelegen om

Overschrijdt de Linie.

water te laden, aleer hij de evennachtslijn heeft bereikt, die hemel en etmaal gelijkelijk verdeeld houdt. Hier heeft, op gelijke afstanden van 's werelds aspunten, de moed der Nassauers zich aan beide halfronden vertoond als hield hij de weegschaal tusschen de daden reeds door hem

hem verricht en nog te verrichten. Na een wijde zee in korten tijd te hebben doorploegd, heeft hij, tamelijk diep in den Hollandsche winter, de Braziliaansche stranden bereikt ter hoogte van Pernambuco, verheugd omdat hij den geleden tegenspoed door een voorspoedigen oversteek had goed gemaakt. Tegelijkertijd arriveerde Adriaan van der Dussen die hem reeds bij Madeira had gerejoigneerd en drie dagen later Matthias van Ceulen en Servatius de Carpentier, die, omdat hun schip water maakte, gedwongen waren geweest zich eenigen tijd in de bocht van Sint Vincent in timmering op te houden. Den 2den Maart is Johan Gijsselin gevolgd, die een zeer stormachtige reis had gehad. Deze drie waren leden van 's Graven toekomstigen Geheimen Raad en zijn steunpilaren in de uitoefening van het gezag. De door zijn korten duur gelukkige overtocht heeft Nassau doen arriveeren in een seizoen dat gunstig was om iets te ondernemen. De aankomst had namelijk plaats in maanden, die zich leenden tot den krijg en tot troepenbewegingen te velde. Door zijn onverwachte aankomst is er voor de Portugeezen of de overheden aan de Allerheiligenbaai geen tijd geweest om den hunnen onderstand te doen toekomen tegen den Graaf of iets vijandelijks te ondernemen.

Aankomst in Brazilië, 23 Januari 1637.

[33]

De plaatselijke overheden en het volk hebben den Graaf bij zijne ontscheping ontvangen en met goed vertoon, met aanbieding van dienst en met een toespraak hun volgzaamheid betuigd; velen met de bedoeling zich in zijne gunst te dringen, zooals dat bij het optreden van een nieuw bewind meestal geschiedt. Hij heeft deze gelukwenschen der omstanders en der samengekomenen, als een bewijs van algemeene welgezindheid, met niet meer opgeruimdheid dan bescheidenheid aanvaard. Na daarop in Rade de hem door de Staten, den Prins en de Bewindhebbers der Compagnie toevertrouwde opdrachten om de teugels van het bewind in handen te nemen te hebben vertoond, heeft de schrandere Landvoogd zich allereerst ten doel gesteld te weten te komen, hoe groot de macht aan troepen van eigen of vreemden landaard was, zoo onder de wapenen als in de garnizoenen. Dit uithoofde van het beginsel: eerst den oorlog voorbereiden, daarnà oorlog voeren en bepalen hoeveel men vermag, teneinde te voorkomen dat eenige onderneming vruchteloos op touw gezet worde of blinde overmoed de faam van het bewind van den aanvang verkleine. Er is inderdaad gebleken dat troepen na voorbereiding beter den geregelden oorlog uithouden dan wilde en ongeregelde benden. De geheele leger-

Ontvangst.

Eerste zorg is een onderzoek naar den staat des legers.

legermacht is in twee korpsen gesplitst waarvan het eene tot bezettingsleger werd bestemd, het andere als veldleger tegen den vijand
Garnizoenstroepen. zou optrekken. Voor den garnizoensdienst zijn 2600 man afgezonderd die over de forten van het Recief, de Afogados, Kaap Augustyn, I.
Veldleger. Tamarica en Parayba zijn verdeeld. Zij die voor den velddienst bestemd waren, zijn in twee colonnes verdeeld, een groote ten bedrage van 2900 man om tegen den vijand op te treden, eene kleine van 600 man tot vliegend vendel bestemd. Dezen zouden den vijand nu hier dan daar bezig en zijne macht verdeeld houden en hun slag trachten te slaan. Vervolgens heeft de Graaf zijne zorgen over de prijzen en
Victualiën. over den aanvoer der levensmiddelen uitgestrekt — dit in navolging
[34] van het bestel der Romeinen. Zorgvuldig is nagegaan hoeveel tweebak, spek, peulvruchten, vleesch, kaas en wijn in de schepen en de pakhuizen aanwezig was, omdat de soldaat, zonder dat alles, onhandelbaar wordt en de tucht moeilijk verdraagt. Ook is hij begonnen een
Wapening. staat van weermiddelen op te maken, van draagbare en vuurwapenen, van zwaar en licht geschut, buskruit, schepen en scheepsbehoeften daar het gewest aan zee ligt en vele havens telt. Dit vind ik aangeteekend, dat er een tekort aan lonten werd bevonden en dat de schuld op de daarvoor verantwoordelijke Europeesche ambtenaren is geworpen. Maar de schaarschte is door het vernuft verholpen en men heeft een nieuwe soort van lont uit boomschors vervaardigd, die echter, daar zij minder vonkhoudend was, minder goed bleek. Ook is er, opdat ik zegge waar het op staat, zulk een gebrek aan victualie geweest, dat toen voor twee maanden in de behoeften der kampen voorzien was op grondslag van een vrij karig en schraal den soldaat toegemeten rantsoen, er nauwlijks voldoende is overgebleven om den garnizoenen te geven wat hun toekwam, die zich dan ook tegen heug en meug sober hebben moeten behelpen. Vandaar klachten en gemopper bij de hongerende soldaten, die, ofschoon door kalme toespraak en goede woorden van de officieren gestild, toch nauwlijks zijn tot zwijgen gebracht. Want onze soldaten, die gewoon zijn tot verzadigens toe te worden gevoed, verdragen den honger niet dien een van elders, van een bergterrein of uit een arm land afkomstig soldaat zeer wel verdraagt. Toch, opdat de vijand, ingelicht omtrent ons gebrek aan victualie, niet stoutmoediger tegen ons uit zou komen, of de soldaat in de kampen zelf zijn
's Graven beleid. vertrouwen niet zou verliezen, heeft de Graaf bij dagorder aan ieder vergunning verleend om zooveel als en wat hij wilde aan victualiën

naar

naar de kampen te brengen, waardoor het den schijn kreeg als ware er van alles overvloed. Toen hij dit voor de zijnen had bezorgd, heeft hij de opstelling der vijanden, hun troepen en hun vermoedelijke plannen bestudeerd, gelijk Hannibal wien al wat er bij den vijand omging niet minder goed bekend was dan zijn eigen aangelegenheid. Uit spionnenberichten is gebleken, dat de vijanden het land en het fort van Porto Calvo bezet hielden, vanwaar uitgezonden roofbenden onze naburige terreinen door vernielings- en strooptochten onveilig maakten — in die mate dat zelfs de weg van het Recief naar Olinda en terug voor niemand veilig was. Jazelfs de Brazilianen hadden bescherming onder onze forten gezocht, na uit vrees voor den vijand hunne nederzettingen in den steek te hebben gelaten. De troepenmacht in het Serinhaim'sche was te nauwer nood voldoende om een vijand, die een inval deed terug te slaan en hem een verder voortdringen te beletten. Ook ontbraken hem zijne schuilhoeken in de bosschen niet, langs verborgen en duistere paden, in een terrein gemakkelijk voor hem en voor den sluwen Portugees, maar moeilijk voor de onzen. En daar hij niet uit ons gebied verdreven kon worden, hebben onze bezittingen aan zijne brandschattingen, verwoestingen en moordpartijen bloot gestaan. Daarom, nadat een openbare bedestond was uitgeschreven opdat het den schijn niet zou hebben dat hij iets zonder goddelijken bijstand ondernam, heeft de Graaf besloten, dat zonder dralen tegen den vijand moest worden opgetreden en dat het bewind door wapengeweld en oorlog moest worden ingewijd, teneinde het gezag te stevigen en den vijand zelfvertrouwen te toonen, hetgeen vooral en in het bijzonder tegenover het buitenland de eerste maatregelen zijn waardoor men zich eene positie verzekert. Hij gevoelde, dat het ten zeerste tot eer van de Compagnie en van hemzelf zoude strekken, zoo de Spanjaard op staanden voet en met glans onschadelijk gemaakt kon worden. Door uitstel van den krijg zou de vijand aan kracht en tucht wassen — hijzelf zou verdacht worden gehouden van lafhartigheid of besluiteloosheid. Alle troepen zijn langs den landweg naar Serinhaim getrokken, behalve 's Graven lijfgarde en twee vendels, waarvan Johan Ernst van Nassau *) en Kapitein Hous er ieder een aanvoerden. Want, daar dezen uit pas aangeworven soldaten bestonden waarvan men meende, dat zij de langdurige marschen van het leger niet zouden kunnen bijhouden, zijn zij te scheep den Graaf te gemoet gevaren. Deze heeft

De Graaf rust zich ten oorlog toe.

[35]

*) Een jongere broer van Johan Maurits.

De rivier en het dorp Una of Huna.

heeft zich met het leger naar Una begeven en na de rivier te zijn overgetrokken, die door den vijand gemakkelijk met een handvol volks verdedigd had kunnen worden, is hij naar de Barra Grande opgemarcheerd om dààr de scheepsmacht af te wachten, die, met drie en dertig transportschepen en jachten, victualiën en alle denkbare krijgsbehoeften aanbracht. Uit de Nederlanders werden 300 voetsoldaten gelicht, uit de bootsgezellen 800, uit de Brazilianen 600, waaraan een eskadron ruiterij werd toegevoegd. Met dezen troep, dien de vijand in aantal

Hij marcheert op.

overtrof, is rechtstreeks tegen de Spanjaarden opgemarcheerd. Over de Spanjaarden commandeerde de grootelijks door zijn krijgsbedrijf vermaarde en in den Nederlandschen oorlog door zijn onder Spinola afgelegde proeven beroemd geworden Graaf Bagnuolo, wien, behalve de naturellen, negers en Portugeezen, 4000 beroepssoldaten ten dienste stonden. Hij had de oevers met schansen versterkt, die hij, op het stellige bericht van Nassau's nadering, dadelijk heeft opgegeven — hetzij omdat hij zijn macht, niettegenstaande hij numeriek de sterkste was, niet vertrouwde, hetzij om de onzen onder het vuur van een voorwerk der genoemde riviermonding te lokken. Op een heuvel bij een riviertje, dat duizend passen van het fort was verwijderd, heeft hij een kamp opgeslagen voor een troep van 2000 man. Dit had hij van een dubbelen wal omgeven en hij had de enge toegangen versterkt en versperd door middel van boomstronken en -stammen die hij wijd en zijd had laten vellen. Zijn plan was hier den aanval der Nederlanders te stuiten om, zelf dichter bij het fort, bescherming daaraan te verleenen en omgekeerd door het fort gesteund te worden. Tegen het vallen van den avond heeft de Graaf, nadat hij de plaatselijke gesteldheid en 's vijands stelling had verkend, zijn kamp opgeslagen op een heuvel

Schermutselingen.

tegen hem over; de vijanden hebben door schermutselingen welke niets voor hen opleverden de Nederlanders, die den ganschen nacht

[36]

doende zijn geweest om door middel van palissadeeringen hun stelling in staat van verdediging te brengen, tot den strijd getart. Des ochtends, toen het nauwlijks begon te dagen, hebben wij den lafhartigen vijand opgeschrikt door eenige veldstukjes tegen hem los te branden.

Indeeling van het leger.

Het leger is als volgt ingedeeld: twee vendels uit de Nederlanders en drie uit de Brazilianen hebben order bekomen om zich ter rechter zijde eenen weg te banen door de ruigten der bosschen en zich, wat moeilijk was, door de hindernissen heen te werken; ter linkerzijde zijn even veel troepen afgezonden met het doel den vijand op hetzelfde

oogenblik

A. *Fluvius*
B. *Arborum strues ad fluvij ripam impediendo transitu.*
C. *Agger castrensis hostium.*
D *Hostium agmina ex Brasilianis, lusitanis et Nigritis.*
E. *Brasiliani hostes.*
F. *Fuga hostium.*
1. *Prætoria cohors Comitis*
2. *Sclopetarij.*
3. *Brasiliani ab utroq. montis latere per sylvam abeuntes.*
4. *Prima acies.*
5. *Tribunus Artischotskyus.*
6. *Comes.*
7. *Turma Equitum.*
8. *Tormenta maiora.*
9 *Prælium.*
10. *Exercitus.*
11. *Acies postrema admiraly et nautica plebs.*
12. *Castra nocturna Comitis.*

oogenblik aan tevallen. Nassau, die zich fier en strijdvaardig in zijn volle wapenrusting toonde, bevond zich met de lijfgarde waarvan hij zich had omgeven bij het front — want hij verstond dat het van het grootste belang was onder wiens leiding die afdeeling in het vuur zou komen, waaraan de beslissing was voorbehouden. Schoppe en Artichewsky, die door de faam hunner roemrijke hier verrichte daden ook bij de soldaten in aanzien stonden, voerden de achterhoede en de reserves aan. Aldus is men van drie kanten met drie legerafdeelingen op den vijand los getrokken en heeft men hem den slag aangeboden. Bagnuolo heeft duizend musketiers gelast de aanrukkenden onder vuur te nemen en uit de onzen zijn er zes gesneuveld, zes en dertig gewond. Wij, die met onstuimigen moed de palen uittrokken, de palissadeeringen die ons tegen hielden omver wierpen, hebben van beide kanten *Algemeene aanval.* den vijand aangegrepen, krachtigen druk op zijne flanken uitgeoefend en de Spanjaarden na een verbitterden strijd man tegen man, gedwongen hun hielen te laten zien. Zij wien meer de vlakke velden ten deel waren gevallen zijn gemakkelijker tot een treffen gekomen; zij die palissadeeringen moesten nemen, versperringen en verhakkingen hadden op te ruimen, hebben meer werk gehad en meer gevaar geloopen omdat zij, van boven, een beter mikpunt aanboden. Over en weer is zoowel de hoop als de dapperheid door naijver ontvlamd daar de begeerte om geleden schande uit te wisschen die bij beide partijen opwekte. In dit gevecht zijn 400 vijanden gevallen, die, verspreid en verstrooid, werden afgemaakt nadat zij de wapenen hadden weggeworpen terwijl de overigen bescherming onder het fort hebben gezocht. Eenigen, die hooge posten in het leger bekleedden, zijn gevangen genomen of gedood maar met zooveel woede hebben de Nederlanders en de Brazilianen den vijand achtervolgd, dat zij op 's Graven bevel te nauwernood tot het vaandel konden worden terug geroepen. De Graaf, deze eerste overwinning als een inleiding tot een tweede aangrijpend, heeft den zegevierenden soldaat langs den voet der heuvels naar het fort zelf geleid. Bagnuolo heeft, zoo goed als zij die het fort verdedigden, den ganschen dag uit de versterkte posten op den heuvel op de onzen gevuurd, maar veel geraas gemaakt en weinig schade aangericht. Dienzelfden dag heeft de Graaf Schoppe en Lichthart, gene de aanvoerder der soldaten deze die der bootsgezellen, afgezonden om het eiland te bezetten ten einde den toevoer van victualiën en verversching te verzekeren. De Spaansche aanvoerder heeft in den nacht, na

heimelijk

[37] heimelijk de bagage te hebben gepakt, met achterlating van drie metalen stukken, de plaats geruimd; hij heeft geschroomd in het fort te blijven ten einde niet mede gewikkeld te worden in de overgave daarvan, en hij heeft den onzen het slaan van een beleg niet durven beletten, daar zijne troepen geleden hadden. Den volgenden dag is aan Nassau, bij een nieuwe verkenning van de vijandelijke stellingen, gebleken, dat de vijanden waren afgetrokken en toen hij nader bij de versterkingen kwam die zij zoo korten tijd hadden bezet gehouden, zijn dezen door verborgen mijnen welke Bagnuolo bij zijn aftocht laat in den avond listiglijk had doen aanleggen in de lucht gevlogen zonder de Nederlanders in 't minst te schaden, die hun late aankomst voor onmiddellijk onheil heeft bewaard. Bagnuolo heeft zich naar het Camarigibi'sche begeven om vandaar naar de Alagoas af te trekken. Onze soldaat vervolgt den vijand op den voet, zwervers maakt hij op alle manieren af; terwijl er onder de vluchtelingen een paniek heerscht, behaalt hij rijken buit. Hierop besluit de aanvoerder der Nederlanders om het fort Povoaçaõ, het voornaamste punt van het gewest, aan te vallen, zich niet onbewust dat, in krijgszaken, krijgskans en krijgseer plegen te beantwoorden aan het begin van den oorlog. Het fort is gelegen in de capitania Pernambuco, aan den oever van een welgelegen rivier, die door haar diepte in staat is vrachtschepen op te nemen. Het ligt 25 mijlen van het Recief. Er zijn zeven suikermolens in de nabijheid en het beheerscht de toegangen naar de stroomgebieden van de Alagoas, Camarigibi en Ant. Grande. Bijna twee jaren te voren had Lichthart het veroverd, nadat Graaf Bagnuolo op de vlucht was gedreven en verscheidene Spanjaarden in de rivier waren verdronken. Maar niet lang daarnà heeft Albuquerque die elders heentrok, door de gelegenheid bij de haren te grijpen, het fort met weinig inspanning hernomen als gevolg van de schurkerij van den Portugees Sebastiaõ de Souto, een uiterst trouweloos man, van wiens goede diensten wij vroeger gebruik gemaakt hadden. Daar deze het goed vertrouwen van den Majoor Picard met goddelooze leugens had verstrikt, heeft hij den onzen meer kwaads en nadeels toegebracht dan hij ooit goeds of voordeels had aangebracht. Op valsche aanwijzingen namelijk heeft hij bewerkt dat Picard, na het fort van garnizoen te hebben ontbloot, het weerloos liet liggen, zoodat de vijand er gemakkelijk bezit van kon nemen — met welke schanddaad De Souto de trouweloosheid der zijnen door de grootte van het misdrijf in een helder licht heeft getoond. Ook heeft

Hij slaat het beleg voor Porto Calvo.

PORTUS CALVUS.

PASCVA.

AGRI

PASCUI

A. *Pagus.*
B. *Templum.*
C. *Arces dirutæ.*
D. *Castrum Povacon.*
E. *Accessus Comitis.*
F. *Suggestus Comitis.*
G. *Stativa Comitis.*
H. *Stativa Scoppÿi.*
I. *Suggestus Scoppÿi.*
K. *Accessus Scoppÿi.*
L. *Statio Lichthartÿi.*
M. *Suggestus Lichthartÿi.*
N. *Fl. Portus Calvi.*
O. *Montes.*

3 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Virgæ sive mensuræ Rheno-landicæ

heeft hij Domingues Calabar aan een wis noodlot prijs gegeven, welke Portugees, die van 's Konings zijde tot de onze was overgegaan, in het fort gevangen genomen en gewurgd is en zijn afvalligheid met zijn leven heeft geboet terwijl zijn ledematen [op staken] tot een vertoon van zijn ontrouw en ellende hebben gestrekt. Maurits, die van oordeel is geweest, dat er der Compagnie veel aan gelegen was, zoo het fort werd vermeesterd, heeft zonder dralen het opslaan van vier legerkampen gelast. Het eerste heeft hijzelf betrokken, het tweede de legercommandant Sigismund Schoppe, het derde de overste Artichewsky, het vierde de vice-admiraal Lichthart. Gedekt tegen gevaar van buiten werpt hij op enkele punten geschutsstanden op, plant geschut waaruit hij het fort hevig en voortdurend beschoot; maar hij heeft ook wederkeerig van den vijand kogels en schade bekomen, zoodat wat inderhaast aan aarden veldwerken was opgeworpen hier en ginds vernield en overhoop geschoten werd. Middelerwijl bestuurt hij naarstiglijk de werkzaamheden aan zijn loopgraven en geheime gangen en met de arbeiders komt de soldaat langzaam nader. Van het eerste ochtendkrieken tot laat in den avond deelt hij de gevaren van de schansgravers. Gesneuveld zijn behalve enkele gemeene soldaten en officieren Johan Ernst van Nassau *), een jong en wakker strijder, hoog van moed, voornaam van afstamming, slachtoffer van het noodlot en ook de Kapitein Johannes Tallebom — die, van kanonskogels getroffen, door hun plotselingen dood verhinderd zijn van hunne groote gaven te doen blijken. Den dertienden dag van het beleg, toen de werken tot de grachten naderden, waren den vijand de moed en de kracht om zich verder te verdedigen ontzonken en is het fort, nadat gijzelaars waren gezonden, op eervolle krijgsmansvoorwaarden overgegeven. Dit is het eerste loon geweest, dat den Graaf van de Amerikaansche onderneming is toegevallen en het is de grondslag geworden van een grootere macht. Der bezetting is vergund om gewapend en met krijgsmanseer langs den kortsten weg naar het Recief af te trekken ten einde vandaar, naar verkiezing, naar Hispaniola of naar andere plaatsen in de West te vertrekken, dan wel naar Terceira te worden overgevoerd. Ter eere van hun verweer mochten zij één kanon en een weinig wapentuig met zich voeren. Schepen om mede over te steken zijn door den Graaf, op grond van het verdrag waartoe men was overeengekomen, geleverd. Zij zijn allen naar het eiland Terceira vertrokken, dat het

Vier stellingen ter belegering.

[38]

Hij zegepraalt.

*) Een jongere broer van Maurits.

het voornaamste van de Azoren of Vlaamsche Eilanden is. Zij die uit het fort aftrokken: te weten, de Spaansche bevelhebber Don Manuel Giberton, onder-artilleriemeester een in den Nederlandschen oorlog beroemd geworden krijgsman, acht kapiteinen, zeven vendrigs, vijfhonderd soldaten uit de Spaansche, Portugeesche en Italiaansche natiën, behalve de zieken en de gewonden hebben deze overwinning roemrijk en voordeelig gemaakt. Er zijn wel 22 metalen en 5 gegoten ijzeren stukken, 4 mortieren (dat zijn vuurmonden die een korte kromme kogelbaan geven), ijzeren kogels en projectielen in menigte, zoo goed als lont en oorlogstuig, het heele magazijn des Konings dat zich aldaar bevond, in onze handen achtergelaten. Niet minder is door de vliegende colonne opgetreden tegen de strooptochten der vijanden, [39] die verwoestend binnen onze grenzen waren gevallen, zulks onder leiding van Jacob Stachouwer, die, in een treffen met een vijandelijke bende waarbij de Luitenant Helmich zich heeft onderscheiden, haar op de vlucht gedreven en verjaagd heeft. Zoo is het op de omliggende velden wat rustiger en veiliger geworden. Het ware inderdaad wenschelijk de namen van alle strijdende aanvoerders den nazaat ter herinnering over te leveren, ware ik slechts even goed in staat alle namen te kennen als hunne dapperheid te bewonderen.

Hij vervolgt Bagnuolo.

Maurits heeft den vluchtenden Bagnuolo op de hielen achtervolgd teneinde de overwinning te benutten en lang heeft het ook niet geduurd eer hij hem, wiens moed geschokt was, de geheele capitania Pernambuco heeft doen ontruimen. Maar het zal der moeite waard zijn, zoowel met betrekking tot de opheldering van dit geschiedwerk als van de hier verrichte of alsnog te verrichten daden, de gesteldheid van deze capitania nauwkeurig te beschrijven, vooral omdat 's Graven zetel en die van den Hoogen en den Politieken Raad en het voornaamste schiprijke vlootstation zich hier bevinden. Onder de Brazielsche nederzettingen is die van Pernambuco eene der grootsten daar zij zich over 60 mijlen langs de kust gemeten uitstrekt tusschen de monding van de zeer vermaarde rivier S. Francisco en de capitania I. Tamarica. Het is een concessieterrein van den Portugees Duarte of Eduard d'Albuquerque, in wiens naam hier zijn broeder Matheus, die te Olinda was aangekomen kort voordat de onzen het bemachtigden, het gezag uitoefende. Er worden elf vestigingen en dorpen door de Portugeezen als bewoond opgegeven. De eerste is de hoofdplaats Olinda, aan de kust gelegen, vroeger rijk aan schoone gebouwen en kerken. De plek

Beschrijving van de capitania Pernambuco.

Elf dorpen en vestigingen. Olinda.

is

A. *Castrum Povacon.*
B. *Vrbs.*
C. *Basilica.*
D. *Accessus Comitis ad urbem.*
E. *Suggestus tormentarius.*
F. *Statio Comitis.*
G. *Suggestus torm. gubernatoris Scoppy.*
H. *Suggestus torm. Admiralij Lichtarty.*
I. *Castella duo hosti derelicta.*

is door de heuvels binnen haar gebied zóó ongelijk dat zij nauwlijks door menschelijken arbeid kan worden bevestigd. In het hoogere gedeelte verhief zich het Jezuïetenklooster, een sierlijk bouwwerk, rijk aan inkomsten uit onroerende goederen, onder Koning Sebastiaan gebouwd. Zeer vriendelijk van voorkomen, was het het eerste dat zich uit zee aan zeevarenden opdeed. Hiernevens deed zich een ander van de Capucijners opmerken, en desgelijks aan het strand dat der Dominicanen en in de bovenstad het klooster van S. Benedictus, goed aangelegd en goed gebouwd. Buitendien zag men een nonnenkerk en anderen meer. Er zijn twee basilieken geweest, de eene door den naam S. Salvator, de andere door dien van S. Pieter eerbiedwaardig. Met uitzondering van de geestelijken en de slaven werden er 2000 inwoners geteld. Dezen werden opgeroepen in vier burgercompagnieën die, als gewoonlijk, ongelijk in getalsterkte waren. Ongeveer 200 burgers muntten boven de anderen door den omvang van hun vermogen uit. Van Olinda zuidwaarts, tusschen de rivier Biberibi en den oceaan, strekt zich over bijna eene mijl weegs, een smalle zandige landstrook [40] uit, als een tong of een ribbe, die de voorzienigheid des Allerhoogsten, evenals elders aan deze kust, tegen het geweld der zee heeft opgeworpen. Waar deze ten einde loopt heeft een dorp gelegen, Recief (of Receptus, d.i.: „toevluchtsoord") *) genaamd, misschien hierom, omdat tusschen deze en een andere landtong die het Steenrif heet, schepen ter lading en ter lossing kunnen en gewoonlijk ook worden opgenomen. Het werd door talrijke inwoners bewoond en dààr waar de zee eene opening in den strandwal maakt is de beste ankerplaats voor schepen vanwege de groote plaatselijke diepte. Hiertegenover, namelijk waar het steenrif, dat hier en daar ondervloeit ophoudt, is een uit het water oprijzende toren geweest, het Waterkasteel genaamd, ter onderscheiding met een anderen die op den vasten strandwal bij het Recief werd gezien en het Landkasteel, bij de Portugeezen S. Jorge, heette. Nadat Olinda verlaten is, hebben tal van burgers en kooplieden zich in het dorp Recief gevestigd en het met in het oog vallende gebouwen verfraaid totdat de luister van de Mauritsstad het in de schaduw is gaan stellen. Door de onzen van een palissadeering aan den rivierkant voorzien is het niet weinig in sterkte toegenomen, omdat de rivier bij ebbe doorwaadbaar wordt. Zoo heeft Olinda er uit gezien voor dat de Nederlanders het hadden veroverd. Dezen hebben de haven en het eiland

*) Port. Recife, ook Arrecife, een Kustrif.

Eiland van Anton Vaz. van Anton Vaz door nieuwe werken onneembaar gemaakt. Thans schittert dit eiland door 's Graven paleis Vrijburg, tot zijn eigen gebruik en tot luister van den Staat op eigen kosten prachtig opgetrokken en door de Mauritsstad en bovendien door twee bruggen bewonderenswaardig over beide rivieren geslagen. De tweede vestiging is I. *Garasu.* Garasu geweest, een dorp meer dan een stad, iets verder uit de kust omstreeks het eiland I. Tamarica op 5 mijlen van Olinda gelegen. Vroeger hebben er armelijke Portugeezen gewoond, die het leven van handwerkslieden leidden, maar sinds Olinda bij ons gebied is ingelijfd, zijn ook meer vermogenden er heen getrokken. De onzen hebben dit stedeken den 1sten Mei 1632 veroverd en het na de inneming door brand en plundering onkenbaar gemaakt. De derde vestiging *Recief.* was het reeds genoemd Recief. De vierde was Moribeca, diep in het *Moribeca.* binnenland vijf mijlen ten zuiden van het Recief gelegen. De vijfde *S. Antao.* was S. Antaõ, 7 à 8 mijlen van het Recief zuidwaarts nabij Kaap S. *Poyuca.* Augustyn. De zesde was Miguel de Poyuca genaamd, met tal van in- [41] woners op 10 mijlen van het Recief, waar 13 molens jaarlijks groote hoeveelheid suiker afleveren. Het ligt aan een riviertje van denzelfden naam, dat zich ten zuiden van Kaap S. Augustyn in zee ontlast. De ze- *Serinhaim.* vende was het dorp Serinhaim, zeer uitgestrekt en zeer lieflijk, alwaar 12 molens die ieder 6 ad 7000 arroben suikers afleveren. Een Arroba is 27 of 28 van onze ponden. Het ligt 13 mijlen van het Recief. De *Una.* achtste vestiging was Gonçalves de Una, op 20 mijlen van het Recief, *Porto Calvo.* waar 5 molens in werking zijn. De negende was Porto Calvo op 25 mijlen van het Recief; hier werkt men met 7 of 8 molens. Hier ligt het Fort Povoaçaõ, beroemd door Maurits' victorie. De tiende nederzet- *Noord- en Zuid-Alagoa.* ting was het dorp Noord-Alagoa, op 40 mijlen, de elfde Zuid-Alagoa ongeveer even ver weg. De bevolking leeft ook voor een deel in klei- *Aldea's.* nere buurtschappen der Brazilianen die men Aldea's noemt. Gebouwen waar de suikeren gekookt worden zijn er ten getale van 70 geteld. Eenigen daarvan komen in uitgestrektheid dorpen nabij door de veelheid der daar omheen wonende arbeiders. Men zegt, dat zooveel suiker jaarlijks door hen wordt afgeleverd als voldoende is om 80 of 90 schepen te bevrachten. Ik heb uit niet verwerpelijke bronnen, dat op één dag, uit de haven van Olinda, veertig met suiker bevrachte schepen zijn uitgezeild terwijl er in de pakhuizen zooveel is blijven liggen dat het voldoende was om even zoovele schepen te laden. Zij kan niet verkregen worden zonder den arbeid der negers waarvan groote me-

nigte

CIVITAS OLINDA

Pons

Fl. Biberibi

Excubiæ Iudæorum

Hamburgensium Coenobium

Valli veteres

Coenobium Iesuitarum

Coenobiū.

Mons & Ruber

A. Templa
B. Castellum Lapidum
C. Reductus.

5 10 20 30 50
virgæ Mathematicæ

MARE.

no. 9

A. *Ieſuitarum Coenobium.*
B. *Baſilica.*
C. *Coenobium Franciſcanorum.*
D. *Carmelitarum Coenobium.*
E. *Iudæorum excubiæ*
F. *Collapſa vrbis moenia.*
G. *Caſtrum maritimum.*
H. *Statio navium Reciffæ.*
I. *Reciffa.*
K. *Mauritiopolis.*
L. *Promontorium S. Auguſtini.*
M. *Oceanus.*

nigte uit Angola en andere Afrikaansche havens herwaart wordt overgevoerd. Uit de boeken en dagelijksche aanteekeningen blijkt, dat in het vierjarig tijdvak 1620—1623 alleen uit Angola naar de capitania van Pernambuco 15430 negers verscheept zijn, tot groot voordeel van den Koning van Spanje. Deze streek munt uit door vroolijke bergen en valleien, door het meest winstgevend suikerriet en het beste verfhout. Niet minder grazig is ook het veld dat rijk is aan vee, zoodat, gelijk vanouds door de Italiërs van de Campania werd gezegd, Brazilië wel een uier mocht heeten. Dit is topografie en omdat het reeds vrij bekend is, is een korte toelichting voldoende. Ik keer terug tot het verhaal der krijgsverrichtingen.

Schoppe vertrekt naar de Alagoas. [42]

Nadat voorzien was in het tot bevestiging van de bolwerken en tot afweer benoodigde, is Schoppe met troepen en ruiterij naar de Alagoas gezonden om wat er van den vijand was overgebleven op te sporen. De Graaf zelf is, om den vermoeiden soldaat den marsch te besparen, na inscheping in vaartuigen aan de Barra Grande (dat is een wijde bocht nabij Porto Calvo die 1000 en meer schepen kan bevatten) bij Kaap Sergoa niet ver van de Alagoas geland en hij heeft den vijand nagezet tot de Rivier S. Francisco. Onderwijl hebben de meeste naturellen, die het naast aan onze wapenen en onze expedities toe waren, aanzoek gedaan om onder onze bescherming te worden opgenomen, hetwelk zij gedaan hebben gekregen, omdat Nassau edelmoediglijk heeft begrepen, dat hij geen onheilen over bijzondere personen had te brengen maar zich krachtig met den vijand had te meten, waaruit is voortgevloeid dat de naturellen huiswaarts zijn gekeerd, nadat zij in de Nederlanders voogden over hun fortuin maar geen vijanden hadden leeren zien. Nabij Corregippa is uit aanwijzingen gebleken, dat Graaf Bagnuolo wat hij te Openeda aan troepen had naar den anderen oever van de rivier S. Francisco liet overbrengen. Daarom is aan Schoppe opgedragen om met de kanonniers, de Brazilianen en een afdeeling ruiterij derwaarts te trekken ten einde de ondernemingen der Spanjaarden te doen mislukken. Maar te laat aankomende, op het oogenblik dat de laatste der kanoos overstak, heeft hij slechts wat buit aan geld en zilveren vaatwerk der begeerte van de soldaten in den muil geworpen. Daar het fort Povoaçaõ dat zij tegen een beleg van vier maanden bestand achtten, tegen de verwachting van Bagnuolo en van de ingezetenen spoedig was gevallen, hebben die inwoners niet bijtijds op hun bezittingen kunnen passen. Toen de Graaf te Openeda (een stadje aan

Bagnuolo vlucht en trekt over den Rio S. Francisco.

De Graaf komt te Openeda aan.

aan den oever van de rivier S. Francisco op zes mijlen van de kust) is aangekomen, heeft hij omdat hij die plek geschikt oordeelde om vandaar tegen den vijand te opereeren, gelast dat een fort, hetwelk zijn eigen naam zou dragen, gebouwd moest worden op een rots aldaar, met nog een tweede aan de monding van de rivier. De vijand en de ingezetenen zijn op Sergippe del Rey terug getrokken, dat 24 mijlen van de rivier S. Francisco verwijderd ligt. Deze rivier heeft een monding zoo ongeveer van de breedte als van de Maas in Holland voor Delfshaven, hare wateren stroomen zeer snel. Hierop is den bewoners van den zuidelijken rivieroever aangezegd om met alle lastdieren naar den noordelijken oever over te komen, opdat de vijand niet langer bij hen uit fourageeren zou gaan als te voren.

Een fort „Mauritsʺ aan den Rio S. Francisco ontworpen.

Deze expedities hebben de wintermaanden en het begin van de lente alhier bijna geheel in beslag genomen en door haar gelukkigen uitslag is het moreel der soldaten gerezen en 's vijands laatdunkendheid ten opzichte van den Graaf gefnuikt. Nadat dit alles aan de Generale Staten en Bewindhebberen was gerapporteerd, is allerwege erkend moeten worden dat de Graaf zijn bewind op een gelukkige wijze had ingewijd en als onderwerp van alle gesprekken heeft het den lof van velen, zoo binnen als buitenslands ingeoogst. Zelf heeft de Graaf, per
[43] brief geschreven te Openeda, aan Zijne Excellentie den Prins van Oranje, Stadhouder der Vereenigde Nederlanden als volgt omtrent hetgeen hij verricht had gerapporteerd:

Brief van den Graaf aan den Prins van Oranje.

„Nadat ik met Overste Artichewsky alles wat wij, krijgsgeluk die„nende, voor de Compagnie bij deze verre volkeren tot dusver hebben „verricht, schriftelijk heb overgeleverd, ben ik met een vliegende co„lonne tegen den vijand opgetrokken, daar ik het geraden achtte om, „met Gods bijstand, het geluk van nabij te vervolgen. Gene, naar de „Alagoas afgetrokken om de komst der onzen niet af te wachten, heeft „langs wegen die door riviertjes doorsneden waren, als in volle vlucht, „Openeda (een stadje van de rivier S. Francisco) bereikt, alwaar hij, „zonder van eenig uitstel te willen weten, uit vrees voor zijn vervol„gers en om de resten van zijn leger geen gevaar te doen loopen, over „de rivier is getrokken zonder zich iets te maken uit hetgeen hij aan de„zen oever aan oorlogsmateriaal achterliet. Had hij niet, door de brug„gen achter zich af te breken, die hersteld moesten worden, den op„marsch onzer achtervolgende troepen vertraagd, er ware goede hoop „geweest, dat de aanvoerder Bagnuolo zelf met een groot aantal bewa-

penden

A. *Templum S. Cosmi.*

B. *Coenobium S. Francisci*

C. *Ruinæ urbis.*

D. *Insula Tamarica eminus conspicua.*

E. *Modus deducendi Lusitanas ad templum.*

„penden ons in handen ware gevallen. Want de ruiterij en muske-
„tiers, die ik vooruit gezonden had, hebben gezien dat hij zijn achter-
„hoede over de rivier bracht en zij hebben een niet gering te achten
„buit uit de bagages gemaakt. Nu hij ontkomen is, trekt hij met de
„troepen, die hem zijn overgebleven naar de capitania en de stad van
„de Allerheiligenbaai. Wij, tevreden dat wij de gansche capitania van
„Pernambuco van vijanden hebben gezuiverd, hebben hier de over-
„winning niet verder willen voortzetten en onze wenschen voor dezen
„eersten veldtocht bevredigd geacht. Ik ben van oordeel, dat deze plek
„gunstig is gelegen om den oorlog op vijandelijk gebied over te bren-
„gen, vooral omdat de rivier, die elders een groote breedte heeft, hier
„ter plaatse door een nauwte vloeit. Daarom heb ik hier aan den oever
„een sterk fort aangelegd, op zes mijlen van de zeekust, welks ontwerp
„de hierbijgaande schets vertoont en bovendien ben ik voornemens
„een tweede kleinere versterking aan de monding zelf op te richten.
„Nergens elders zal men schooner en uitmuntender rivier aantreffen.
„Zij is namelijk zoo breed, dat op sommige plaatsen een zesponds ko-
„gel er niet overheen komt. Door haar snelheid en aandrang blijven
„hare wateren ver in zee altijd nog zoet. De diepte bedraagt 8, 12, 15
„ellen. De toegang is moeilijk door zanden, waarmede de monding be-
„zet is. Onze jachten komen met gemak tot Openeda en nog hooger.
„Deze rivier heeft nog een andere eigenschap die haar van andere ri-
„vieren onderscheidt. In den winter, wanneer de wateren van andere
„rivieren door den bestendigen regenval overstroomen, treedt zij
„gansch niet buiten hare oevers; in den zomer als de anderen geen wa-
„ter hebben overstroomt zij hare omgeving. De reden die ik, bij na-
„vraag, van de Portugeezen heb vernomen is deze dat, in het binnen-
„land op 6 ad 7 mijlen van de zee, groote hoeveelheid van sneeuw en ijs
„wordt opgehoopt die, door de zomerwarmte smeltende, den stroom
„doet zwellen. Het volk alhier is wild, barbaarsch en van zeer ongere-
„gelde zeden, een soort menscheneters, men noemt hen Tapoeiers.
„Zevenhonderd hunner zijn op twee mijlen van mijn legerplaats; zij
„hebben zich een kamp opgeslagen en gezanten uit de hunnen afge-
„vaardigd, die om vrede en om een gewapend verbond tegen de Por-
„tugeezen vroegen. Zij waren sterk van lichaam, groot en goed van
„houding. Hun taal was zoo, dat zij door niemand uit de Portugeezen,
„zelfs niet door de Brazilianen en andere Tapoeiers die in onze macht
„waren, begrepen kon worden. Door gebaren en teekenen echter heb-
ben

„ben wij elkaar over en weer te kennen gegeven wat wij bedoelden en „het voornaamste was, dat zij den overgang over de rivier zouden be- „letten aan de Portugeezen, die ter andere zijde wonen en dezen, als „zij het toch beproefden, zouden dood slaan. Zij hebben onze schrik- [44] „wekkende bevelen begrepen en hunne instemming met de eischen te „kennen gegeven. Daarop hebben wij hen met eenige kleinigheden „begiftigd laten gaan, vroolijk als zij waren over hunne ontmoeting „met het onbekende volk en deszelfs minzaamheid. Ik houd het in de „toekomst voor zeker, dat 's vijands partijgangers deze rivier nu niet „meer durven overschrijden en ons gebied verwoesten. Wij zijn van „plan de velden en akkers aan de overzijde te vernielen; de ingezete- „nen hebben order bekomen om hun gezinnen en hun vee op den „noordelijken oever over te brengen, opdat zij den vijand uit vrijen wil „of uit dwang niet van veevoeder voorzien. Terwijl ik mijne vervol- „ging heb uitgestrekt over 53 mijlen, heb ik het land overal zoodanig „bevonden, dat ik nauwlijks geloof dat er zachter en gematigder kli- „maat te vinden is. Overdag is de warmte op den marsch zoomin „zwaar gevallen als de koude 's nachts, hoewel ons af en toe wat rilling „overviel. Vlakke velden, die door vlietende beken en langzaam stroo- „mende wateren worden bevloeid, strekken zich over wel 10 mijlen „het een na het ander uit, waar hier en ginds kudden zwerven en gra- „zen welker aantal 500, 5000 of 7000 beliep. Ik heb verbaasd gestaan „en had niet kunnen gelooven dat dit voorkwam, hadde ik het niet met „eigen oogen gezien. De grond heeft slechts behoefte aan bewoners, „smeekt om kolonisten teneinde deze eenzaamheid te bewonen en te „bebouwen. Ik heb aan de XIX geschreven om duitsche vluchtelin- „gen, uit het vaderland verdreven en van have beroofd, herwaarts over „te zenden; zij zullen in een goed land om te bouwen en onder een „zachte heerschappij komen. Hetzelfde zij aan de zorg en de sympa- „thie van Uwe Excellentie aanbevolen, want zonder volkplantingen „kunnen deze streken der Compagnie niet van nut worden noch erop „berekend om de strooptochten der vijanden te verhinderen. Bijal- „dien de zaak op deze wijze niet slaagt, wensch ik dat de Amsterdam- „sche werkhuizen geopend worden en het galeigeboefte worde losge- „laten, opdat het hier den grond met het houweel bewerke, van wan- „gedrag worde afgehouden, zijn vorige schande eerlijk uitzweete en „voor het gemeenebest niet schadelijk doch nuttig zij." En reeds scheen aan het gewest dat al zoo gelukkig was nog grooter geluk te zijn beschoren.

A. *Templa Vrbis.*

B. *Coenobium.*

C. *Gubernatoris domus.*

D. *Ripa fluminis.*

E. *Hoc modo transferuntur onera vehiculis. bo-um operâ.*

LOCA

FLUVIUS

DEPRESSA

CIVITAS FORMOSA
SERINHÆMENSIS

A

C

D

F

E

B

LOCA DEPRESSA

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

virgæ Mathematicæ

A. Templum.

B. Sacellum.

C. Castellum.

D. Domus Nobilis.

E. Eremitæ secessus.

F. Coenobium dirutum.

nº 15.

beschoren. Soldaten en schepen waren beschikbaar. De aanvoerders waren tot iedere onderneming bereid en ook actief. De Gouverneur was zelf ondernemend. De Allerheiligenbaai werd door aller wenschen begeerd, maar velen klaagden dat door schaarschte aan victualiën en oorlogsbehoeften (waar alle brieven en geschriften hardnekkig en voortdurend om maanden en smeekten) aan een verder benutten van den verblijdenden uitslag der overwinningen en aan de verwezenlijking van 's Graven verwachtingen niet viel te denken. Het valt niet te verwonderen, dat de gewestelijke regeering zoo krachtig mogelijk daarop heeft aangedrongen, omdat men den overzeeschen krijgsman van zijn verlangen naar lijftocht en naar wapenen, hoewel het angstvallig en overdreven leek, geen verwijt kon maken vanwege de onberekenbaarheid van zee en wind — terwijl het toch ook beter is vooruit te denken dan te laat te komen. Niet immer is het den Bewindhebbers licht gevallen te doen wat van hun verwacht werd, wegens gebrek aan kasmiddelen, wegens het uiteenloopen der meeningen, op grond ook van particuliere kuiperijen en andere oorzaken. Ik lees in een brief van Graaf en Raden: „dat de eerste voorvallen vrees of vertrouwen „kweeken; dat het zaak was thans den roem die door de eerste wapen- „feiten was verkregen snel te vermeerderen; dat het geluk zich aan- „bood om iets te ondernemen; dat den vijand tijd en gelegenheid wer- „den geschonken om zijn volk te verzamelen; dat spoed de eisch was „voor hen die staten wilden stichten; dat andere gelegenheden zouden „kunnen voorbijgaan; dat de Compagnie hun de zwaarden in de hand „drukte maar dat zij, bij gebrek aan het noodige, verhinderd waren [45] „die te gebruiken; dat zij geduchter zouden zijn zoo zij onvoorberei- „den en ongereeden overvielen dan wanneer zij, afgewacht wordende, „zouden moeten strijden; dat Bewindhebberen aanvullingsbehoeften, „wapenen en victualiën moesten zenden; dat de troepenmacht door „ontslag of door het noodlot aan talsterkte achteruit ging; dat het niet „aanging oorlog te voeren zonder wapenen of zonder dat de soldaten „den kost kregen; dat het land eenig meel opleverde, maar niet genoeg „om vloten te voorzien; dat vee verkrijgbaar was, maar voor dagelijksch „verbruik en niet voor ondernemingen ter zee van langeren duur; dat „het leger zich alleen uit eerbied voor den Graaf stil hield maar overi- „gens ontevreden en onrustig was; dat er behoefte was aan boonen en „erwten, lonten, trommen, hoorns om de mannen op te wekken en de „krijgsfurie te voorschijn te roepen; desgelijks aan vaandels en sjerpen

Brief van Graaf en Raden aan Bewindhebberen.

van

„van oranjedoek om den soldaat aan te moedigen en te onderkennen;
„dat zoo men verwaarloosde dit te zenden alles van het toeval afhanke-
„lijk raakte en de achting voor de Compagnie in deze verre wereld,
„bij goed- en slechtgezinden, verloren dreigde te gaan." Al hetwelk bewees dat het volk oorlog verlangde te voeren en de Raden vol moed waren.

Binnenlandsche aangelegenheden.

Te dier tijde, terwijl de Graaf zich aan krijgszaken wijdde, zijn door de Raden op hunne standplaats vele verstandige besluiten tot nut van het algemeen genomen die hem, wanneer de zaak het scheen te eischen, voorgelegd en in het kamp door hem bekrachtigd zijn. De burgers en volkplantelingen, voor zoover zij in den loop der jaren ter wille van den handel naar Olinda en het Recief waren terug gekeerd en zonder staatsbetrekkingen te bekleeden hun eigen meester waren, zijn in vier compagnieën beschreven onder hunne aanvoerders en veldteekens, zoodat hij, door zijn buitengewoon doorzicht, menschen die men 's morgens tot vijanden of twijfelachtige vrienden had, 's avonds tot medeburgers en vrienden kreeg. Zulks overmits hij meende, dat men beter kon vertrouwen op dezen dan op hen die in 't geheel geen schutterseed hadden afgelegd, wien het licht valt om, wanneer zich raddraaiers opdoen, in beweging te komen en jonge gouvernementen omver te werpen. De gemeene middelen zijn voor groote bedragen verpacht. De ongeregelde losbandigheid in den echt beteugeld zijnde door eene huwelijkswetgeving gelijk aan die welke in de Vereenigde Nederlanden van kracht is, heeft ten gevolge gehad, dat de wellusten zijn gebreideld. Want men onthield zich niet van de verboden graden van bloedverwantschap en tot het sluiten van echtverbindtenissen ging men naar de Roomsche geestelijken. Om te gemoet te komen aan de gemoedsbezwaren der Joden is hun vrijstelling verleend van het betrekken der wachtposten op den dag die sedert de schepping heilig is. Ook is gelast dat de Christelijke Zondag zorgvuldig zou worden in acht genomen. Vele andere misbruiken zijn afgeschaft, omdat zij tot verderfelijke uitspattingen leidden. Ook heeft de Overheid zich geen geringe moeite gegeven om de Brazilianen tot het christelijk geloof te bekeeren. Met dat doel zijn schooltjes opgericht om de zeden der kinderen te vormen en hen met het sap eener heiliger leer te drenken. Opgesteld zijn formulieren en beknopte overzichten van den catechismus en er zijn lieden aangesteld om dien te verklaren. Hazardspelen waar-
[46] door de fortuinen der burgers geruïneerd werden, zijn aan banden gelegd.

legd. Voorts is een ieder de bevoegdheid verleend om te Olinda dat de vorige bewoners verlaten hadden laten liggen, nieuwe huizen te bouwen en de vervallen woningen te herstellen, onder streng verbod om metselwerk, hout, steenen, ijzerwerk naar elders te vervoeren. Ook heeft de Raad gelast, dat de negers die daar huisden, publiek geveild moesten worden, onverschillig of zij ons rechtens toekwamen door krijgsgevangenschap dan wel door koop. Want ofschoon het onder elkaar verkoopen en tot slavenarbeid dwingen van gevangenen bij de Christenen voor wreedheid wordt gehouden, hetgeen vanouds bij de Romeinen en vóór hen bij de Thessaliërs, Illyriërs, Moesiërs en Bulgaren gebruikelijk was, zoo doen de Mohammedanen het nochtans met de tot hun geloof behoorende volkeren niet, hoewel er tusschen hen en de Christenen die van godsdienst met elkaar verschillen zoodanige handel wordt gedreven. Het met name opsommen van de schepen die in deze tijden hetzij uit Nederland zijn aangekomen hetzij derwaarts zijn vertrokken om koopwaren, mondbehoeften, wapenen en andere zaken te vervoeren, zou zaak zijn voor een al te nauwgezet schrijver die meende alle kleinigheden in zijn verhaal te moeten opnemen. Dit alleen zal ik vermelden dat er in dit tijdvak een Fransch schip het Recief heeft aangeloopen, dat, onder toevoorzicht van den Allerchristelijksten Koning, van Zijne Eminentie den Kardinaal Armand de Richelieu patent had bekomen om handel te drijven en tegen den vijand te strijden. Oprecht en vriendelijk heeft men de scheepsofficieren toegelaten, uit eerbied van de Nederlanders jegens den met ons geallieerden koning; maar daar zij, schandelijk, de Franschen die hier in onzen dienst streden tot zich lokten, is hun aangezegd te vertrekken. Dit was dezelfde Richelieu, die onder Lodewijk XIII tot voor kort over het lot van heel Frankrijk beschikte en bewaarder van al zijn staatsgeheimen was, die de verrichtingen en onderhandelingen van geheel Europa met zijn machtigen geest omvat heeft gehouden en dien men niet slechts den voorspoed der Franschen maar zelfs dien van naburige koningen en vorsten heeft zien versterken of aan 't wankelen brengen. Ook vallen niet stilzwijgend de waakzame vlijt en activiteit van sommige Raadsleden voorbij te gaan, die meenden dat er ter verzekering van het gezag ten hoogste aan was gelegen, zoo zij die over de besognes waren gesteld zelf ook bij de uitvoering tegenwoordig waren, liever dan dat zij, terwijl de wapenen aan het beleid van een ander waren uitgeleend, thuis, al pratende, den uitslag verbeidden, om

Lofspraak op den Raad.

uit eens anders hand alle meevallers te aanvaarden, van allen tegenspoed zelf de verantwoordelijkheid te dragen. In deze werken hebben Gijsselin, van Ceulen, van der Dussen, Carpentier en anderen zich loffelijk onderscheiden, die, op dienstreizen, bij de herstelling der forten, bij de zorg voor de victualiën en legerbehoeften, bij de aanvoering
[47] van soldaten en van bootsgezellen waardig zijn gebleken om zoo gewichtige aangelegenheden te bestieren. Destijds hebben de kooplieden hoop gekregen op edele metalen en gelijk het, waar de middelen gering zijn, pleegt te gaan: de verwachte winsten wakkerden allerwege door de alleraangenaamste gedachte aan goud, de hebzucht der Compagnie aan. Naar Couhaova zijn Albert Smient en Paul Semler uitgezonden, die, geholpen door Portugeezen en Brazilianen, de groeven aldaar geprospecteerd en zilverhoudend gesteente aangetroffen hebben dat rijk werd geacht, maar naderhand de verwachting heeft bedrogen. Er waren nog andere groeven, door Albuquerque vermaard, waaruit hijzelf naar het gerucht wilde een groote hoeveelheid edel metaal had te voorschijn gebracht maar dezen zijn nog niet door ons terug gevonden. Ook werden er, volgens de Portugeezen, groeven gevonden bij Copaoba en desgelijks bij Kaap Sint Augustyn. De aan edel metaal onvruchtbare groeven in Terra Nova leverden een steen op die mooi schitterde maar overigens een groote teleurstelling was. Ik kan niet twijfelen of de Portugeezen hebben hun spel gedreven met onze begeerigheid en door ijdele voorspiegeling van verborgen schatten, getracht de gunst der Regeering te verkrijgen. Want zij, die Brazilië zoovele jaren hadden bezeten zouden niet verzuimd hebben in die geheimenissen door te dringen of, voor de komende behoefte der Nederlanders, de goud- en zilvergroeven onaangeroerd hebben gelaten.

Maurits keert terug naar het Recief.

Toen de regentijd inviel en de vijand uit de vier capitanias was verdreven, is Nassau, na de rivierovergangen te hebben verzekerd en de forten van bezetting tegen de strooptochten van Wilden en Spanjaarden te hebben voorzien, uit het kamp naar het Recief, de eerste en voornaamste kolonie der Nederlanders in dit gewest, terug gekeerd en

Hij consolideert den staat.

hij heeft zich toegelegd op het consolideeren van den staat en op de wetgeving voor de burgerij. Hij heeft misbruiken zooals in de eerste tijden van jonge gouvernementen plegen op te schieten door straffen bedwongen. Want gelijk de grondleggers den weg voor het gezag hadden gebaand, zoo hadden de nakomers de losbandigheid ingehaald. Immers, zoolang er in het geheel geen Gouverneur was en de opper-

ste

DEPRESSA LOCA

Pagus Alagoæ Auſtralis

Reductus

DEPRESSA LOCA

Alagoa Auſtralis

5 10 20 30 40 50

Virgæ Math.

N° 14

A. *Templum aggere castrensi cinctum*.

B. *Alagoa*.

C. *Casæ Piscatoriæ*.

D. *Dactyli*.

ste beleiders van zoo aanzienlijke aangelegenheden ver weg waren, was het gemakkelijk de deugd te verzaken en terwijl de krijgstucht de wapenen in den steek liet om geneugten na te jagen, zijn de ingezetenen en de onzen van bezigheid tot ledigheid vervallen en hebben zij, op de schandelijkste wijze, de eer van hun eigen volk door goddeloosheid, diefstal, verduistering, manslag en losbandigheid bezoedeld, zoodat het een Hercules-werk werd dien Augiasstal te reinigen.

Met al wat euveldaad is, werd de spot gedreven naar een onder de zondaars gangbare spreekwijze: „aan gene zijde der Linie kent men geen zonde" alsof de zedelijkheid niet aan alle tijden en aan alle volkeren maar uitsluitend aan het noorden eigen ware en alsof de evennachtslijn de deugd gescheiden hield van de ondeugd. Maar dit alles [48] heeft de gestrengheid en het beleid van den nieuwen Gouverneur uit den weg geruimd en in orde gebracht door veel te verbieden, veel te verbeteren, veel gestrengelijk te straffen, zoodat men van hem zeggen kan, dat hij meer deugdzamen heeft gemaakt dan aangetroffen. De gerechtigheid, de gelijkheid voor de wet, de eerzaamheid die als ter aarde besteld en in onbruik waren geraakt, zijn aan stad en land hergeven. Aan het heilige is de eerbied, aan den Raad zijn gezag, aan de gerechtigheid haar roede, aan de wet haar macht terug gegeven; vele wetten zijn verbeterd en overeenkomstig de behoefte tot stand gebracht, den burgers is veiligheid verzekerd, zoodat een ieder zeker was van zijn bezit. Bij sommigen keerde of de lust om te doen wat hun dienst was terug, dan wel de opgelegde dwang zorgde ervoor. Eerbewijzen voor de waardigen, straf voor de onwaardigen en boosdoeners stonden onmiddellijk klaar. Ja hij heeft door samensmelting van verschillende volken, Nederlanders, Portugeezen en Brazilianen, een als het ware homogene natie gemaakt en hechte grondslagen gelegd tot den bloei van het rijzend gewest.

Hij herstelt de wet.

In het eerste halfjaar is groote strengheid jegens de slechtsten betracht en als gevolg van den allen ingeboezemden schrik, heeft men slechts weinigen behoeven te straffen. De overmaat van zonde heeft den overigens zachtmoedigen Graaf ertoe gebracht naar krasse en strenge middelen te grijpen met het oog op het gevaar dat de gemeenschap daardoor liep — gelijk een lastige zieke een hardvochtigen arts maakt. Zij die, politiek of kerkelijk geordend, schandvlekken voor de Compagnie werden geacht, zijn naar patria opgezonden en anderen zijn in hunne plaats benoemd of van hier ontboden, die hij, ofschoon

Hij treedt op tegen de boosdoeners.

Benoemt magistraten.

de heffe der nietsdoeners zich oproerig aanstelde, door de standvastigheid van zijn gezag heeft beschermd. Over de gewesten, steden en dorpen zijn overheden gesteld onder den titel van Electoren, Schouten en Rechters om civiele en crimineele zaken te berechten volgens de

Weesmeesters en ziekentroosters.

hier te lande van kracht zijnde wetten. Ook zijn weesmeesters en ziekentroosters aangesteld. Door vele goed bedoelde voorschriften raakten de Portugeezen, die te dier tijde gewoon waren de ergste boevenstukken voor geld af te koopen, verontwaardigd. Ook heeft hij uitgewerkt, dat ieder soldaat en compagniesdienaar op rantsoen werd ge-

Rantsoeneering.

steld, hetgeen, wegens de duurte der levensmiddelen, een bijzonderen dienst aan de schatkist heeft bewezen, maar niet weinig kwaad bloed tegen den Graaf heeft gezet bij de zijnen — zooveel zelfs, dat de klachten in openlijk verzet dreigden te zullen uitslaan, hadde hij niet door omzichtig beleid de ontvlamde hartstochten beteugeld. De vervallen

De suikermolens van voortvluchtige Portugeezen verkocht.

en door de werklieden verlaten suikermolens die ons volgens fiskaal recht toekwamen, hebben, aangeslagen en verkocht 20, 30, 60, 70 ja 100.000 Gld. opgebracht, waaraan de Compagnie 2.000.000 Gld. heeft genoten. De allerwege verwaarloosde versterkingen, die niet te-

[49]

Hij herstelt de forten en slecht de overbodige.

gen een vijandelijken aanval bestand werden geacht, zijn in hunne weerbaarheid en in hun uiterlijk aanzien hersteld terwijl zij die overbodig werden geacht zijn geslecht. Den overheden der capitanias is,

Hij zendt de Brazilianen naar hunne vestigingen terug.

op 's Graven heilzaam voorstel, aangeschreven om de Brazilianen te vergunnen naar hunne nederzettingen en dorpen terug te keeren, daar de onzen zoo dicht op elkaar woonden dat er geen velden genoeg voor henzelf overbleven om het meel op te brengen waarvan zij leven, waardoor eerstgenoemden onzen onderstand behoefden, terwijl daarenboven deze aan lediggang overgeleverden den landbouwers thans overlast aandeden en den grond vernielden, dien zij tegen vernieling behoorden te vrijwaren. Daar kwam dit bij, dat de Nederlanders hen zonder betaling voor zich lieten arbeiden, waardoor zij den onzen vij-

Hij behandelt de Wilden menschelijk.

andig gezind werden. Inderdaad heeft hij zich jegens de Wilden tot een groot en zeldzaam voorbeeld van rechtvaardigheid en billijkheid gesteld door alle soorten van weldaden hun betoond, door een loon overeenkomstig hun arbeid vastgesteld, door eene behoorlijke vergelding van hunne verdiensten en aanspraken. Want meer bewogen met dan verontwaardigd over hun heidenschen staat, heeft hij uit menschelijkheid hen lief gehad die hij uit geloofsovertuiging en godsdienstzin niet lief hebben kon. Hun belooning is zoodanig door hem geregeld

dat

dat zij zoomin tot overdaad leiden als tot iets anders dan een leven in eerlijke soberheid kon strekken. Want hoewel het verheffend is den vijand uit te werpen, niet minder loffelijk is het barmhartig te kunnen zijn jegens ongelukkigen en aan overwonnenen weldaden te bewijzen die zij als overwinnaars niet zouden hebben bewezen. Ook hebben de minder zachtzinnige raadgevingen van anderen die meenden dat men de Wilden strenger moest behandelen deze zachtmoedigheid en dezen humanen zin niet aan het wankelen kunnen brengen. Want hij geloofde, dat hij eerst dan zoo weinig mogelijk haat bij hen zou opwekken, wanneer hij zoo veel mogelijk menschelijkheid had betoond — een woord dat afgeleid is van het begrip „mensch". En voorwaar, terwijl hij deze welgezindheid te hunnen opzichte wijd en zijd betoonde, heeft zij hem met een onmiskenbaren en ook meer monteren ijver en met vertoon van gedienstigheid hunnerzijds beloond. Aan de vertoogen der Portugeezen, voor zoover zij ons gezag erkenden en de leiding der zaken van hun volk in handen hadden, is op billijke wijze, in het algemeen belang en overeenkomstig de waardigheid van den staat geantwoord: (1) dat zij hun eeredienst en godsdienst onverkort mochten behouden; (2) dat zij, door geen voorgeschreven eed tot het geloof van anderen gedwongen, gewetensvrijheid zouden genieten, omdat zulks Godes is en niet van de menschen; (3) dat Gouverneur en Raden er zorg voor zouden dragen, dat hunne kerkgebouwen van geenerlei verwoesting zouden te lijden hebben, tenzij misschien geweld van buiten ertoe zou nopen om hen ter beveiliging van de burgerij te versterken en door troepen te doen bezetten; (4) dat zij geen Deken van den Bisschop van de Bahia hadden te verwachten, want dat, terwijl het gezag in zijn opkomst was, geen aanblazers en aanstokers van nieuwe bewegingen tegen de regeering behoorden te worden ingehaald; (5) dat het taktloos was dat zulks verlangd werd door hen die den Graaf trouw en gehoorzaamheid hadden gezworen; (6) dat zij vooralsnog in plaats van overleden monniken geen anderen zouden laten uitkomen, vermits er genoeg overbleven om de mis te kunnen lezen; (7) dat de hun door de Spaansche koningen zelf verleende privilegiën niet gehandhaafd konden blijven, tenzij daaromtrent nader vast stond welke dezen waren en hoe zij luidden; (8) dat zij, bij een volk dat met Spanje in oorlog was, niet onder de wetten en het recht van Portugal konden blijven, maar onder het Romeinsche Recht en dat van de Hollanders, Zeeuwen en Friezen; (9) dat een ieder de huizen, die hij te Olinda bezat

Hij beantwoordt de vertoogen der Portugeezen.

[50]

zat als zijn eigendom zou blijven bezitten; (10) dat men op de erven mocht bouwen, zoo men op gelijke wijze als de onzen de door de wet op gebouwen gelegde lasten voldeed; (11) dat bij de eischen welke de oorlog stelde en bij den door uitgaven uitgeputten staat der kas, de geestelijkheid voor het oogenblik niet uit de tienden kon worden onderhouden; dat zij geschikter tijdstip moesten afwachten om te spreken en te krijgen; (12) dat alle slaven die hunnen heeren waren ontvlucht door het openbaar gezag zouden worden terug gebracht, mits zij dat gewaagd hadden nà de ons gedane huldiging; (13) maar dat indien zij eerder gedrost waren, zonder de grootste perfidie en schurkerij van de zijde der overheid zelf, zij niet konden worden terug gegeven daar zij nuttige diensten aan de compagnie hadden bewezen door ijver in den oorlog, bij het verkennen van den vijand op de velden en in zijne schuilhoeken, zoomede bij het aanwijzen van suikermolens en pakhuizen; dat het afgrijslijk ware zoo deze lieden zelf aan de gestrengheid en de uitgezochte kwellingen hunner vroegere meesters als zoen- of slachtoffers werden toegeworpen en dat zij daarenboven zoo dikwijls vervreemd waren dat zij toch niet aan hun eersten eigenaar konden worden uitgeleverd; (14) dat vergunning verleend werd aan de ingezetenen die door den eed van trouw gebonden waren, om buiten de stad een zijdgeweer te dragen tegen overvallen van zwervende negers; (15) dat aan hen die, voorzien van 's Graven schriftelijke vergunningen, naar Olinda en tot de hunnen wenschten terug te keeren, op uitspraak van hem en van den Raad, hunne huizen, velden en goederen zouden worden toegewezen; (16) dat, wat het maraudeeren der soldaten betreft, daarop reeds order was gesteld; (17) dat gratie niet kon worden verleend, tenzij er van de overtreding en de overtreders iets naders bekend ware; (18) dat zij, wat het voldoen van tollen, belastingen en cijnzen betrof, zich voor de wet gelijk hadden te gedragen als de onzen; (19) dat de Raad twee dagen per week had uitgetrokken om recht te doen in hunne gedingen; (20) dat voor den vervolge niets
[51] den Raad zoo na aan het hart zou liggen dan dat, wanneer zij hunne trouw en verschuldigde gehoorzaamheid betoonden, de fortuinen, eigendommen en koopmanschappen der Portugeezen onder de nieuwe heerschappij der Nederlanders verder mochten bloeien en groeien. Door dit zacht en gematigd antwoord is bereikt, dat de overwonnenen betere gedachten hebben opgevat omtrent ons bewind, waardiger daarover zijn gaan spreken, gereedelijker zich hebben geschikt. Niet

lang

CASTRUM MAURITIJ.
A.B. Rupes acclivis 80 pedum altitudine foßis e saxo excisis.
C. Domus Melchioris Albesz, Domini huius Oppidulum.
Mons
Paludes
Mons
Paludes
Mons
Pascua humilis soli.
CASTRUM MAURITIJ
Oppidulum Openeda
A
B
C
FL. S. FRANCISCI.
Loca depressa et Sylvestria.
Mons
Mons
Thorax ligneus
Virgæ Rhenolandicæ
nº 16.

A. Castrum Mauritij.

B. Fluvius S. Francisci.

C. Fuga hostis trans fluvium Sangalis.

D. Insulæ amoenissimæ.

lang daarnà is in soortgelijke bewoordingen beschikt op soortgelijke vertoogen van hen die te Parayba de zaken van hunne natie behartigden. Vele andere besluiten zijn uitgevaardigd in zake de tienden van de suikeren en van het meel in de capitanias van Pernambuco, I. Tamarica en Parayba, desgelijks betreffende de zeevisscherijen, het wegen van goederen, de veren hier en ginds over rivieren en wateren uit welker in het openbaar gehouden verpachting jaarlijks of halfjaarlijks groote inkomsten zijn verkregen. Tegen bedrog en ongerechtigheid in den handel is opgetreden door het weder invoeren van de maten en gewichten naar den vorm en den norm van de Amsterdamsche markt. En daar hij alles zoodanig leidde, dat de godsdienst voorging, ook bij dat waarin hij de eer zag van zijn beleid, heeft hij de oogen niet in 't minst afgewend van de meest nauwgezette godsvereering — niet onbekend daarmede, dat Gods goedheid over de bevestiging en de verhooging van zijn gezag waakte, waarbij alle eischen van de vroomheid zorgvuldig werden in acht genomen. De pogingen der andersdenkenden hebben niet vermocht te bewerken, dat aan de godsvereering het haar toekomende werd onthouden. Daarom is zijn eerste zorg geweest, dat bedienaren des Geloofs in de capitanias werden aangesteld, om, in hetgeen van God viel af te smeeken, voor te gaan, om de onbeschaafden te onderwijzen teneinde hen met het ware geloof te drenken, om God te danken uit naam van allen, om de zichtbare heilige teekenen der Genade uit te reiken, wanneer de goddelijke gratie aan de vromen moest worden kenbaar gemaakt. Dezen zijn schoolmeesters toegevoegd om de jeugd te onderwijzen, om aan het blinde heidendom de beginselen des Geloofs voor te dragen en door de vonken van een betere leer de diepe duisternissen der onwetendheid vaneen te rijten. Opdat zulks op eene ordelijke wijze met kans op goeden uitslag zou geschieden, heeft hijzelf met de predikanten aan het beginsel vast gehouden, dat Heidenen, Joden, Roomschen, ieder op hun eigen manier moesten behandeld worden; dat de Heidenen ontwend moesten worden aan de bijgeloovige diensten van vele goden en dat hunne gedachten moesten worden gericht op de aanbidding van ééne Godheid; dat de Joden overtuigd moesten worden om de eeuwigdurende opvolging van de Mozaïsche wetten met het geloof aan Jeruzalem's herstel te laten varen en zich te bekeeren tot Jezus Christus den zoon van Maria, als den beloofden en verschenen Messias; dat de Roomschen [52] moesten worden gewezen op de in de kerk binnengeslopen misbruiken,

Besluiten in zake de tienden, de visscherij, de gewichten, enz.

Maurits behartigt de zaken van den godsdienst.

ken, terwijl hun gevoelen omtrent het gezag van een nog wel onfeilbaar hoogepriester moest worden bestreden. Aldus heeft 's Graven vroomheid het gezag der Compagnie bij voortduring geschraagd, zoo door de bescherming van den openbaren godsdienst als door beleidvolle verdraagzaamheid jegens dien van anderen.

Overwegingen om den zetel der regeering naar Tamarica te verplaatsen.

Van de zijde der Bewindhebbers in patria werd te dezer tijde het eiland I. Tamarica krachtig aanbevolen, zoodat er thans ernstig sprake was van het derwaarts overbrengen van den zetel der regeering. Maar Gouverneur en Raden hebben hun te kennen gegeven, dat die overbrenging lastig en schadelijk zou zijn op grond van hunne bevinding ter plaatse; dat het geheel een woest en onbewoond aanzien had; dat inwoners schaarsch waren; dat er gebrek aan woningen was; dat hier aan het Recief graanspijkers, tuighuizen, en koopmanspakhuizen werden aangetroffen terwijl zij ginds met groote kosten zouden moeten worden gebouwd; dat de ligging van het Recief aangenamer, vruchtbaarder, beter bevestigd was en een gemakkelijken toegang aan de grootste schepen verleende, dat de haven zeer ruim en welgelegen was; dat de rivier van I. Tamarica slechts door kleine vaartuigen kon worden aangeloopen, dat de grond in den omtrek onvruchtbaar en onbebouwd was, dat de haven vol ondiepten lag en door vele scheepsrampen berucht was; dat voor zoover de gezondheid der lucht en andere natuurlijke voordeelen aangaat, beide plaatsen op één lijn werden gesteld; dat ginds overvloed van drinkwater was maar dat het hier door negers uit de rivier Biberibi op een halfuur afstands kon worden aangevoerd en dat er hier bovendien putten waren om, in tijden van beleg, in de behoefte aan drinkwater te voorzien; dat brandhout eveneens te krijgen was, hoewel tot hoogeren prijs. Om deze redenen zijn het hof en de zetel van den Hoogen Brazielschen Raad op de oude plek gebleven.

Het Recief wordt geschikter geoordeeld.

Debarkement van Lichthart in de capitania dos Ilhéos.

Maar, om tot de krijgsbedrijven terug te keeren, Lichthart de zeer voortvarende en ervaren vlootvoogd, die zich te voren met eene vloot van weluitgeruste groote schepen en jachten bij de Allerheiligenbaai had opgehouden, in de hoop buit te zullen maken en die zich daarop naar de zuidelijker gelegen baai van Camaniu had begeven om zijn schip te herstellen en de huizen der vijanden, hun gronden en akkers te vuur had vernield om de burgerij van S. Salvador van lijftocht te ontrieven, is in de capitania dos Ilhéos, bij de plaats S. Jorge dos Ilhéos,

A. *Caſtrum Auriaci.*
B. *Oſtium fluminis ad Auſtrũ.*
C. *Caſtrum in monte.*
D. *Oppidum Scoppij.*
E. *Sacellum.*
F. *Viæ quibus aſcenditur.*
G. *Fluvius qui verſus Garaſu abit.*

ut 18.

INSVLA TAMARACA

A. Templum circumvallatū
B. Sacellum.
C. Nosodochia.
D. Vetus circumvallatio.
E. Turris castrensis.
F. Fons.
G. Mercium conditoria.
H. Curia.
I. Magna Profunditas.

Virgæ Rheno-landicæ.

Mons.

Montes

OPPIDUM SCHOPPIJ.

FLUVIUS

CASTRUM AURIACUM

Ostium Australe

Refluo mari arida

MARE

héos, aangeland na drie dagen stormweer te hebben ondervonden. En hoewel de inwoners van zijne komst op de hoogte waren, heeft hij een troep van 150 man ontscheept en is den vijand die zich tot den strijd opmaakte, dapper en onversaagd te gemoet getrokken. Nadat deze bij [53] den eersten aanval op de vlucht is gejaagd en een op den weg liggend veldwerk is aangevallen, is dit na scherp gevecht vermeesterd waarbij uit de onzen de Kapitein Norman en anderen gesneuveld zijn. Vandaar is hij naar de stad opgerukt, alwaar hij heeft bevonden, dat de inwoners gevlucht waren en hunne goederen en meubelen hadden meegevoerd. Hij heeft zich van vernieling onthouden omdat het zaakje toch nergens toe kon dienen en is, na slechts de ijzeren stukken van voornoemd veldwerk in de schepen te hebben geladen, zonder eenigen roemrijken buit, naar Pernambuco terug gekeerd. Het vlek lag op eenen heuvel die aan de landzijde wat hooger was en zich als een schiereiland voordeed; het kon bogen op niet kwaad gebouwde steenen huizen, vier kerken, het gebouw der Jezuïeten en verschillende kloosters. Een behoefteschip dat olie en wijnen uit Portugal had aangebracht is in de haven zelf in brand gestoken, omdat de inwoners die het voor zich niet konden behouden het niet in onze handen wilden laten vallen.

VERRICHTINGEN IN OPPER-GUINEE

Expeditie naar S. Jorge da Mina in Afrika.

Omstreeks dezen tijd is aan Nassau gerapporteerd dat S. Jorge de Mina, de sterkste veste aan de Afrikaansche stranden, des Konings van beide Spanjes geweldigste machtsmiddel en versterking aldaar, door de Nederlanders was bezet — eene overwinning waarmee Nassau veel roem en eer heeft ingelegd, waaraan de Compagnie, met het oog op de veiligheid en de bescherming van den handel, meer vrijheid van beweging en gelegenheid tot krachtsontwikkeling heeft ontleend. Deswege zijn alle capitanias aangeschreven om, bij algemeenen dankstond, Gode den voornaamsten beleider van deze overwinning te gedenken en de plaatselijke overheden hebben order gekomen om door het driemaal losbranden van geschut en musketten haar vreugde te betoonen. Daar deze onderneming op 's Graven last en naar zijn bestel is ondernomen, ben ik verplicht er eenigen tijd bij stil te staan en dus zal ik dit wapenfeit kort en bondig verhalen.

S. Jorge.

Dit kasteel, gelegen in de landen der negers, gewoonlijk het kasteel S. Jorge genaamd, ligt op 5 graden noorderbreedte vlak aan het strand van Guinee. Het werd van nature moeilijk neembaar geacht, daar het namelijk op een rots is gebouwd, waaruit groote blokken zijn gehouwen, die bij opstapeling de muren vormen. Voorzien van vier bastions keert het er twee naar de land-, twee naar de zeezijde, waardoor het hier een van zee komenden, ginds een van de landzijde opmarcheerenden vijand bedreigt. Aan den westkant wordt het door een bergje beheerscht, vanwaar het door geschut bestreken kan worden,

Beschrijving van het kasteel.

S. Jago.

hetwelk zijn naam ontleent aan een kapelletje gewijd aan S. Jakob. Aan den voet van den heuvel ligt een langgestrekt dorp, het „krom" der negers. Aan den oostkant ligt eene baai, die geschikt is om vaartuigen op te nemen. Uit dit kasteel weerden de Portugeezen zich tegen de onzen

CASTRVM MINA.
A. Rupes.
B. Putej.
C. Templum.
D. Sacellum.
E. Hic navales socij aquas per tubum è foßa apportant.
F Pagus.
G Murus.
Planities Sylvestris
Mons
Mons
Mons
S. Iacobi
FLUVIVS.
10 20 30 40 50 100
virgæ Rhenolandicæ
MARE.
MARE.

nº. 20

onzen, die binnen eene andere sterkte, het fort Nassau *), gelegerd waren. Hunne kooplieden brachten den Koning der Spanjes jaarlijks 120.000 ducaten op, onder voorwaarde dat alleen zij het recht zouden hebben in deze streken te handelen. In het jaar 1625 hebben Bewindhebberen der Compagnie zich vergeefsche moeite gegeven om het te veroveren, hoewel zij een voldoende expeditionnaire macht hadden uitgezonden. Maar een kleine troep negers heeft deze verstrooide, slaperig zorgelooze en van de warmte bevangen bende zoo fluks overrompeld dat men hun aantocht eerst niet bemerkte en daarnà zijn eigen oogen niet geloofde. Het is op de onzen meer als bij een moordpartij dan als bij een gevecht los gegaan, daar niemand zich manlijk te weer stelde. De officieren en soldaten, aan 't vluchten geslagen alsof een schrik uit den hooge afgezonden hen bevangen had, werden als vee afgemaakt, terwijl de angst de nederlaag vergrootte. Allerwege zag het er jammerlijk uit, als werd de troep verdelgd; en zoo hevig was de aandrift der negers, die niemand spaarden, dat velen die niet konden zwemmen, na in zee te zijn gesprongen, zoo smadelijk mogelijk verdronken. Anderen wierpen in waanzinnigen angst hun wapenen weg en niemand weerstond de omstuimigheid der negers die zij voor dapperheid houden. En daar de Portugeezen van het kasteel prijzen hadden uitgeloofd voor de koppen, die de overwinnaars inleverden, zetten de negers hun beuls- en slachterswerk voort en zijn er slechts zeer enkelen der onzen in deze korte spanne tijds ontkomen. Zoo groot was namelijk de verwarring onder de Nederlandsche troepen, dat wie aan het noodlot is ontkomen als een wonder werd aangestaard. Gesneuveld zijn 450 officieren van verschillenden rang, soldaten en bootsgezellen, wien allen het hoofd van den romp is gehakt en wier lichamen onherkenbaar bleven liggen. Daarom zijn wij, met van wanhoop en schaamte vervulde gemoederen en nadat de trouweloosheid der potentaatjes die vriendschap huichelden en met ijdele woorden eensgezindheid voorwendden, ons was gebleken — openbaar als zij was geworden door het gevaar waarin men zooeven de onderneming had gebracht — roemloos afgetrokken, na te hebben geleerd dat men hier voorzichtiger handel te drijven en oorlog te voeren heeft. Deze nederlaag is aan de onachtzaamheid der aanvoerders te wijten geweest en naar krijgsgebruik wierp ieder de schuld op een ander.

Fort Nassau.

[54]

Vergeefsche aanslag op S. Jorge vroeger gepleegd.

Nederlaag der Nederlanders.

Ten

*) Fort Nassau te Mouree aan de Goudkust, gesticht op last van de Staten door Jacob Adriaanssen Clantius in 1612.

Rapport van Nikolaas van Yperen.

Ten tijde Maurits het bewind over Brazilië voerde, heeft Nikolaas van Yperen, een onovertreffelijk man, Nederlandsch gouverneur van de Afrikaansche landstreek, den Graaf schriftelijk uiteengezet dat het kasteel met de beste kansen en met meer hoop van slagen opnieuw kon worden aangetast, mits hulptroepen en wapenen tot dezen krijg benoodigd werden overgezonden. De Graaf oordeelde dat hij, wijl het leger gedurende de wintermaanden toch geen werk had en de vijand buiten onze grenzen was gevlucht, een gedeelte van zijne troepen kon missen zonder dat de staat er onder behoefde te lijden en hij heeft, ook [55] uit vrees dat de lediggang, die grootste vijand van den krijgstucht, den soldaat zou demoraliseeren, op voordracht van den Raad, den Overste Johannes Kühn uitgezonden, die, met negen schepen van krijgsmacht, wapenen en victualie welvoorzien, naar Afrika is overgestoken en na een voorspoedige reis aan de Guineesche stranden is aangekomen, na den 25sten Juni 1637 van Pernambuco te zijn vertrokken.

De leider der expeditie vertrekt van Pernambuco 25 Juni 1637.

Onverwijld heeft hij den Gouverneur van Guinee en Angola, Nikolaas van Yperen, die in het Fort Nassau resideerde, als volgt per brief van zijn aankomst verwittigd: „dat hij zich op last van Graaf Maurits „van Nassau Gouverneur van Brazilië en van den ganschen Hoogen „Raad met de noodige vendels soldaten hier bevond om zijn opdracht „ten uitvoer te leggen; dat hij van hem vorderde, dat hij eenige plaat„sen zoude aanwijzen alwaar gemakkelijk in vijandelijk gebied kon „worden gedebarkeerd met bericht hoe het opgevatte plan met beleid „kon worden uitgevoerd; dat hij veldaffuiten waaraan behoefte be„stond van hem te gemoet zag; dat men door goede beloften en beloo„ningen de negers tot dienstbetoon van allerlei aard in den oorlog der „Compagnie moest trachten te betrekken; dat op de Engelschen, zoo „er aanwezig waren, gepast moest worden en dat de reden van zijn „komst tegenover hen aan iets anders moest worden toegeschreven; „dat alles bepaaldelijk met de diepste geheimhouding, den besten „band waarmede plannen worden bijeen gehouden, behandeld moest „worden, opdat de eerste maatregelen niet door praatjesmakers of ver„raders zouden uitlekken; dat hij op de reeden van Abina, Axim of „van Mouree antwoord zou afwachten". Terwijl de naar antwoord verlangende Kühn met zijne schepen op de kust kruiste, zijn 18 kanoos van de negers bij de onzen langszijde gekomen om naar nederlandsche koopwaren te vragen, die zij wenschten te ruilen tegen olifantstanden. Maar toen de Nederlanders ontkenden, dat zij koopwaar aan boord hadden

hadden is twijfel aan hun vriendschappelijke gezindheid gerezen, welken zij snel hebben bezworen door zich zeewater in de oogen te druppelen, hetgeen ook de negers, overeenkomstig het eedsgebruik, dat bij deze Wilden in zwang is, hebben gedaan. Nadat de Nederlanders naar de posten te Abina en Axim verzeild waren zijn opnieuw kanoos *Abina en Axim.* van negers bij hen gekomen, die begeerig waren om te handelen. De onzen hebben uitstel gezocht en den handel drie of vier dagen op de lange baan geschoven. Maar de negers verklaarden, na met hun bijgeloof te rade te zijn gegaan, dat zij van hunnen afgod Fetisso hadden vernomen dat er zeven groote schepen in aantocht waren, bij welker komst de koopwaren der onzen hun waarde voor hen zouden verliezen. Kühn die daar niet aan geloofde en aan andere dingen dacht heeft opnieuw aan den Gouverneur te Mouree geschreven in ongeveer gelijken geest als te voren. Deze heeft geantwoord dat hij zich voor Com- *Commenda.* menda zou bevinden alwaar zij bijeen zijn gekomen, verheugd, omdat er nu gelegenheid was om wat er te doen viel gemeenschappelijk vast te stellen. Nadat de troepen op het strand bij Cabo Corço waren opge- *Cabo Corço.* steld heeft Kühn allereerst voor de watervoorziening gezorgd. Vandaar is men na een halfuur weegs te hebben afgelegd bij een rivier, heuveltje en een begroeide vlakte gekomen, die geschikt was om er een kamp te betrekken. Na hier wat te hebben gerust, is de aanvoerder [56] met zijn troepen na een marsch van twee uren bij den anderen heuvel die dicht bij het kasteel ligt gekomen. De negervorsten, allerwege door *De negervorsten vragen om vrede.* de jongste verrichtingen overstuur gebracht en van de toekomst onzeker, hebben een vrede voorgesteld, die als het kasteel werd verwonnen van kracht, als het niet genomen werd ongeldig zou zijn, omdat, nu de afloop twijfelachtig was zij zelf in twijfel verkeerden en geen van beiden zouden volgen uit vrees voor de Spanjaards, maar wanneer de zaak opgelost was dan den overwinnaar. Nochtans hadden wij uit het jongste geval geleerd, dat er wegens hun ingekankerde lichtvaardigheid niet op hunne beloften viel te bouwen. Welke lichtvaardigheid der Afrikanen reeds in de oudheid door Romeinsche schrijvers is opgemerkt bij de Numidische en Punische legeraanvoerders Jugurtha en Hannibal. Onze macht bestond uit 300 soldaten en 800 bootsgezellen. Men is in drie afdeelingen opgemarcheerd. Aan de spits marcheer- *Indeeling van onze legermacht.* de de Kapitein Willem Latan, vervolgens de Majoor Johannes Godlat, daarnà kwam de keurbende onder den Overste Kühn. Reeds waren de onzen nader bij het kasteel binnen bereik van het geschut gekomen,

men, niet ver van het door de zwarten bewoonde dorp, toen uit de schuilplaatsen in de bosschen een troep van wel duizend negers de onzen omsingelde en met zooveel onstuimigheid en misbaar opdrong, dat het scheen alsof zij het op onzen volkomen ondergang hadden toegelegd. Nadat zij namelijk eenigen der onzen gedood hadden, hebben zij de koppen van hen die terneer lagen naar 's lands wijze gesneld en die als tastbare zegeteekenen rond gedragen. En ware het niet, dat de uit geoefende en geharde krijgslieden samengestelde voorhoede krachtigen tegenstand had geboden, zoo had de nederlaag van de eersten ook de volgenden in verwarring gebracht. Godlat is den aangevallenen ter hulpe gesneld maar de negers waren onvervaard en wisten van geen wijken. Zoo groot is de woede van de zonder aarzeling aanstormende negers geweest, dat zij hun onbeschermde lichamen tot voor de trompen van de musketten waagden. Maar zij vielen zoodanig als dollemans op de gevallenen aan, dat zij zich lieten afmaken boven op de lijken der onzen en opgaande in de begeerte om Nederlanders af te maken, hun eigen halzen liever aan hetzelfde gevaar blootstelden dan van den bloedigen buit af te laten. Van de onzen zijn Kapitein Latan en zijn Luitenant gesneuveld benevens drie vendrigs en ongeveer 40 soldaten die door pijlen getroffen zijn. Niet lang daarnà hebben zij die tot het uiterste besloten waren uit deze zelfde bende, onder luid en vreeselijk woeden, een nieuwen aanval op de Nederlanders gedaan zonder zich iets van het vuur aan te trekken, door welks kogels verscheidenen zijn neergelegd en door hun ongelukkig lot zijn de anderen tot den terugtocht bewogen, terwijl na de eerste woede de vermetelheid is verslapt. Ook hebben zij na dien tijd geen gelijk zelfvertrouwen meer aan den dag gelegd, maar zich onder de muren van het kasteel geborgen en zich liever tot voorzichtige schroomvalligheid dan tot ongebreidelde en onoverlegde stoutmoedigheid bekend. Ook raakten de Nederlanders niet van streek door der zwarten helsch gehuil, hun schrikwekkende aangezichten met opgespalkte muilen waarbinnen witte tanden blonken, hun vlammende oogen, hun opgezette verbittering uitblazende neusgaten, als waaraan zij te voren bij de Brazilianen al gewoon geraakt waren. De aard van dit volk ademt iets ongetemds en woests en zij beginnen hunne gevechten, als de Germanen vanouds, getuige Caesar, met een ongeordend gehuil, hetgeen in de oudheid ook bij de Perzen, Macedoniërs en Puniërs gebruikelijk is geweest. Zij doen alles woest en overijld, alsof dralen zelfs in de oogen van slaven slaafsch, onmiddellijk

Gevecht met de negers.

[57]

De negers vangen den strijd aan onder gehuil,

naar de zeden der Macedoniërs, Perzen, Puniërs, Germanen.

middellijk handelen koninklijk ook in de oogen der Barbaren was. Kühn, op het aanvallen van het kasteel bedacht, heeft zich door de sappeurs twee wegen laten banen over twee heuveltoppen. Een ervan leidde naar het strand en was bestemd tot den aanvoer van krijgsmateriaal, de andere leidde naar den heuvel die het naast lag aan het kasteel, alwaar hij, na het leger en de stukken te hebben opgesteld, begonnen is het te beschieten en der bezetting schrik aan te jagen. Onderwijl zijn de ons goedgezinde negers uit Commenda (dat is de naam van het dorp) naar het dorp Elmina dat onder het kasteel ligt getrokken en zij hebben wat met de Mynsche negers geschermutseld. Maar, spoedig afgetrokken, hebben zij al het vee van die van de Myn weggevoerd en zij zouden naar het kamp der Nederlanders gekomen zijn, had niet de rivier tusschen beide gelegen. Zoodat zij zich, na den strandweg te hebben gevolgd, in het binnenland hebben neergezet. Onderwijl zijn uit een op den heuvel opgesteld mortier twee kogels naar het kasteel geworpen, die den kommandeur van dat stuk, door een baan die tekort was, hebben bedrogen, terwijl de belegerden op ons kanonneerden en door hunne kogels zijn de scheepskapitein Hubert benevens een bootsgezel gesneuveld. Toen zijn de Commenda'sche negers opnieuw uit hunne schuilplaatsen te voorschijn gekomen om een aanval op het Mynsche dorp te doen, maar, afgeslagen door geschutvuur, hebben zij hun troepen terug genomen. Nadat Kühn het kasteel bij herhaling had beschoten, heeft hij het door een tamboer tegen zonsondergang laten opeischen, met de vermaning daarbij, dat men de overgave moest bespoedigen, opdat niet alles gevaar zoude loopen als de termijn was verschenen, want dat hij zonder dralen het uiterste zou beproeven. De gouverneur heeft weerom geschreven, dat hij niet gemachtigd was om zooiets te durven bestaan zonder dat de militaire en civiele overheden waren geraadpleegd, dat hij voor de beraadslagingen drie dagen tijd verzocht en niet meer dan dat. Hierop heeft Kühn ten tweeden male het kasteel tot overgave gesommeerd en beraad tot den volgenden morgen toegestaan, onder gestrenge aanmaning om de blanke en zwarte troepen binnen hunne stellingen te laten blijven en niet toe te laten, dat er eenig geweld werd gepleegd; hij van zijn kant zou hetzelfde doen. Maar, daar de Commandant van het kasteel, bij het vallen van den nacht en na poortsluiten, den tamboer dien avond geen toegang wilde verleenen, is Kühn, nadat hij alle troepen den heuvel had laten bestijgen, met vernieuwden moed tegen de belegerden te keer

Hij vangt het beleg aan.

Hij eischt het kasteel op.

[58]

keer gegaan met een mortiervuur, dat geen schade toebracht. Ook zijn alle hoornblazers die maar beschikbaar waren gelast de trompetten te steken en het bij ons Nederlanders gewijde en geliefde lied „Wilhelmus van Nassauwe" te blazen, waardoor een overigens vermoeid en loom soldaat tot vuriger strijd wordt opgewekt. Den volgenden dag is een verbolgen kanonvuur tegen het kasteel afgegeven, toen er lieden kwamen die verzochten dat de brieven van den vorigen dag mochten worden afgegeven en die verontschuldigend zeiden dat de Gouverneur op grond van het invallen der duisternis zwarigheid had gemaakt om den tamboer toe te laten. Maar Kühn verklaarde met een toornig gelaat, dat de brieven al vernietigd waren en dat hem niet schikte de koppigheid van den Gouverneur opnieuw op de proef te willen stellen; deze kon zelf zijn wensch om zich over te geven uiteenzetten en schriftelijk beteekenen. Dààr kwamen onverwijld gemachtigden waarmede over vrede te onderhandelen was. Toen hebben de Commenda'sche negers die klaar stonden om geweld te gebruiken tegen die van de Myn, order gekregen zich van het hanteeren der wapenen en van het aanwenden van geweld te onthouden. De belegerden hebben de voorwaarden van overgave die zij zelf hadden opgesteld bij Kühn ingeleverd en na hunne verwerping is in diens eisch toegestemd en nadat er drie gijzelaars waren geleverd is Kapitein Walrave Walburch met den Kwartiermeester het kasteel met zijn soldaten genaderd. De vredesvoorwaarden zijn, gelet op wat een hoffelijk krijgsgebruik meebrengt, nogal smadelijk geweest, omdat de Portugeezen berekend werden geacht op een beleg van langeren duur, wegens de dubbele gracht, waarvan het kasteel was omgeven die 25 voeten wijd *) was en wegens de borstweringen op de wallen, terwijl de moeilijkheid van een beleg werd verzwaard door de plaatselijke gesteldheid die meebracht, dat het door enkele wachtposten kon bewaakt worden en men het wegens den steenachtigen grond niet ondermijnen kon. Mij is gebleken, dat de voorwaarden als volgt geluid hebben: (1) laat allen zonder overlast, letsel of beleediging heelshuids aftrekken; (2) er zal gelegenheid zijn om de vrouwen en kinderen zonder de zwakke en onbewapende sexe te deren, mede te voeren; (3) laat ieder zijn lijfgoederen meenemen zooveel hij dragen kan, maar niets dat van goud of zilver is, gemunt of ongemunt; (4) de koopmansgoederen en alle slaven met uitzondering van een twaalftal die de schappelijkheid van den overwinnaar den belegerden toestaat, moeten hem in handen vallen; (5) het

Het kasteel overgegeven den 29 Augustus 1637.

Voorwaarden.

*) Er staat: altas, vertaald is: latas.

gewijde

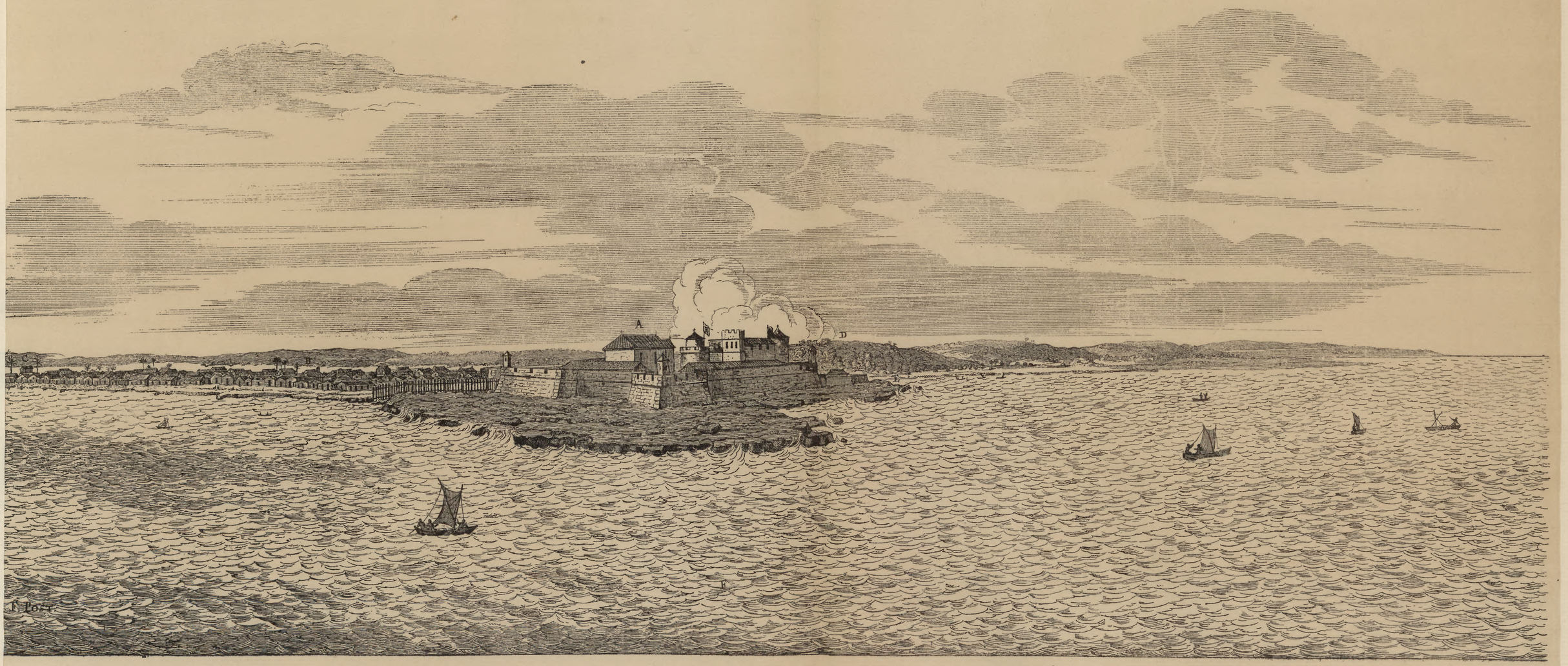

A. *Castrum.*
B. *Nigritarum urbs.*
C. *Sacellulum.*
D. *Mons é quo exstructo suggestu nostri Castrum impetebant.*
E. *Fluvius.*
F. *Mare.*

gewijde vaatwerk en andere kerkelijke sieraden mogen zij meenemen behalve gouden en zilveren werken; (6) de Portugeezen en Mulatten [59] met hun gansche huishouden zullen van voldoenden lijftocht voorzien met schepen van ons naar het eiland S. Thomé worden vervoerd; (7) de overlooper Herman krijgt vergiffenis; (8) nog den eigen dag moeten de gouverneur en de bezetting het kasteel verlaten onder overgave aan den overwinnaar van de sleutels, van alle oorlogsgereedschap en van verdere voorraden; (9) de bezetting zal zonder krijgsmanseer moeten aftrekken, zonder vaandels, zonder zijdgeweer, met afgetrokken musketten, zonder brandende lonten en zonder verder militair vertoon. Nadat dit alles was nagekomen zijn Kühn en Nikolaas van Yperen het kasteel binnen getrokken en zij hebben verordonneerd wat zij voor deszelfs bewaking en veiligheid noodig oordeelden. Negers, die zich met hunne vrouwen uit het Mynsche dorp in het kasteel hadden begeven zijn ten getale van 500 aangetroffen en allen zijn vrij gelaten, op de slaven na, waarvan er 140 overig waren. De kerk bevatte de gezinnen der Portugeezen met al hun hebben en houden en strekte hun tot toevluchtsoord. Op den heuvel vanwaar men het kasteel beheerscht, is een redoute ter verdediging gebouwd; Kühn zou er een grooter en krachtiger versterking hebben aangelegd, hadde hij niet tegen de kosten opgezien; hij was van gevoelen, dat de Staten en de Bewindhebbers dit uitmaken moesten *). Daarom heeft hij een ontwerp van het te bouwen fort zoomede planteekeningen van het belegerd en ingenomen kasteel S. Jorge da Mina overgezonden en victualiën aangevraagd voor de sterkte die hij veroverd had. In het kasteel zijn aangetroffen: 30 gegoten metalen stukken, 9000 ponden bus- *Buit.* kruit, 800 groote ijzeren kogels, 11 vaatjes musketkogels, 300 steenen kogels, 200 musketten van Hollandsch model, 36 Spaansche slagzwaarden en bovendien schoppen, bijlen en dergelijk gereedschap, dat in langen tijd niet gebruikt en niet om aan te kijken was van den roest. Nadat de bezetting uitgetrokken en naar het eiland S. Thomé was verscheept, is Malburch ter bewaking van het kasteel met 140 soldaten achtergelaten. Daar de moed en wakkerheid van dezen man hem boven afgunst verhieven, eischten zij naar recht en verdienste het commando voor hem op. Zekerlijk, luisterrijke krijgsroem kan niet verduisterd worden en na te zijn gebleken ongewaardeerd blijven.

Nadat dit alles in juist zes dagen tijds was verricht, heeft Kühn al wat

*) Deze is er later gekomen en kreeg den naam Koenraadsburg.

wat op de verdediging van het kasteel betrekking had naar behooren verordend, oordeelende dat het even schoon is kasteelen te veroveren als veroverde kasteelen te herstellen. Vervolgens is hij als overwinnaar met de vloot en de troepen naar Brazilië terug gekeerd na den zwarten in Afrika schrik te hebben ingeboezemd en den roem onzer krachten
[60] over de wijde overzeesche gewesten der Wilden te hebben verbreid; hoewel de zaak van Brazilië deze voordeelen niet zoozeer aan lichamelijke inspanningen als aan geestkracht en zelfvertrouwen te danken
Lof van Maurits. heeft gehad. Daarom worde het beleid aan Maurits' zijde door stille bewondering erkend en voor andere Nederlanders van gelijk gehalte, namelijk zij die het voorbeeld hebben gegeven in overzeesche oorlogen, opene men den weg tot gelijken roem. Vermits het wapenfeit door den spoed en de vermaardheid van deze overwinning vergelijkbaar geweest is met vele groote bedrijven van andere Veldheeren, zullen dezen het niet onaangenaam vinden, dat de activiteit en overwinnende spoed van dezen militair in ons verhaal is opgenomen. Kühn hebben de zijnen, ter zake van hetgeen hij voor 's lands dienst roem-
Eerbewijzen aan Kühn. rijks had verricht, met grooten toeloop, met gelukwenschen en met eereschoten ingehaald. Thans, onder den Prins van Oranje, siert hij als onderartilleriemeester, door Afrikaansche overwinningen en Europeesche militaire waardigheid, den adel van de stad Meissen vanwaar hij geboortig is. Het is in Uw belang Lezer, te weten dat toen voor het eerst, de West-Indische Compagnie, die te voren over vele handels- en koopmanscolleges verdeeld was geweest, tot één lichaam samengroeide; niet slechts de handel van hen, die op S. Domingo,
Krachtens welk recht Maurits den oorlog naar Afrika heeft overgebracht. Cuba en elders uitreedden, maar ook de Afrikaansche, die door enkele kooplieden met geen kleine winst werd gedreven door middel van ongeveer 20 heen en weer varende schepen, tot een onderdeel daarvan gemaakt is. Terwijl zij niet ver uit den wal ten anker lagen, voeren de negers met kleine vaartuigjes derwaart om goud, ivoor, ebbenhout, allerkostelijkste zaken, tegen kralen, ijzerwerk, spiegeltjes, schaartjes en prullen die zij echter hoog schatten te ruilen, naar het voorbeeld van Diomedes en Glaucus. Alzoo is destijds wat er aan deze kusten in de macht der Nederlanders was, mede onder het bewind van Maurits en den Raad van Brazilië gebracht. Maar de wijze van handel drijven waarvan ik melding maakte: die door ruil van goederen, is de oudste en de eenvoudigste geweest. Zij is ten tijde van de Trojanen gebruike-
Iliad. 7. lijk geweest, toen het leger der Achaeërs voor metaal, ijzer, ossehuiden,

ARX NASSOVII

Hortus Præfecti

Nigritarum Domicilia

Nigritarum Domicilia

Nigritarum Domicilia

Domus Fabrilis

Mancipiorum Domus

30 20

Virgæ

den, runderen en zelfs slaven, Lemnischen wijn inruilde. Pallas, naar Ithaca getogen, beweerde dat zij gekomen was om brons tegen het blankere ijzer te ruilen. Lycurgus Koning der Spartanen heeft verordend, dat niemand voor geld mocht koopen, maar wel door waren te ruilen. Ook weigerden de oude Britten het geld; zij gaven waren en namen ervoor terug; zij verwierven het noodige gemakkelijker door ruil dan tegen gezette prijzen. Dit is ook bij andere Barbaren gebruikelijk geweest, al waren zij niet daarom barbaren. Verklaart niet Aristoteles deze wijze van handelen meer met de natuur en de menschelijke behoeften overeenkomstig, temeer omdat waar zij bestaat, minder besmettingen van kwalen door verwijderde volken in de openbare orde binnensluipen, daar het vervoer van waren moeilijk, dat van geld gemakkelijk is? Deswege reisden, ten tijde Caesar hier oorlog voerde, niet dikwijls kooplieden naar de binnenslands wonende Nederlanders en zij brachten zelden iets binnen, dat berekend was om de gemoederen te verweekelijken. Ook gaven de Nerviërs volgens denzelfden getuige, geen toegang aan kooplieden; zij duldden niet dat wijn en andere genotmiddelen werden binnen gebracht, omdat zij meenden dat de krijgsmansdeugden hieronder zouden komen te lijden. Thans wordt bij de Nederlanders, zoowel bij hen die binnenslands als aan de kusten wonen, (gelukkiger of ongelukkiger eeuw, wie zal het zeggen?) niet alleen overvloed van koopwaar aangevoerd, maar zij verbreiden zich bij voorkeur over alle oorden der wereld om handel te drijven, hetzij er artikelen tegen artikelen vallen te ruilen, hetzij dezen met geld betaald moeten worden, dan wel het goud zelf tegen waren verhandeld wordt. Zoodat zij de woorden van Plinius te schande maken als hij uitroept: „kon toch het goud geheel en al uit de maatschappij worden „verwijderd, vervloekte honger zooals de beroemdste auteurs het ge„noemd hebben, doorgehaald met smaadredenen aller deugdzamen, „uitgevonden om de maatschappij te gronde te richten."

Odys. 1.

Just. l. 3.

Solinus cap. 35.

[61]

Politic. lib. 1.

De Bello Gall. l. 1.

Nat. hist. lib. 33 cap. 1.

Wat de negers betreft zal het, omdat zij zoo dikwijls onder mijne pen komen, nuttig zijn uiteen te zetten dat zij volken zijn van dat gedeelte van Afrika dat, naast Barbarije, Numidië en Lybië het vierde is en Nigritië wordt geheeten met eene benaming welke of aan de inwoners, die zwart van kleur zijn, of aan de rivier Niger ontleend is, welke er midden door vloeit en als de Nijl de aanliggende velden vruchtbaar maakt. Naar het noorden grenst het aan Lybië, naar het zuiden aan de Ethiopische zee, naar het westen aan Galata en naar het Oosten aan het rijk

Beschrijving der negers.

rijk Goaga. Het klimaat ter kuste van Guinee is voor onze lichamen schadelijk wegens de ongetemperde warmte en de regens die rotting en wormen veroorzaken. Het is niet waarschijnlijk dat de negers zwart zijn door den zonnebrand, daar die van de Kaap de Goede Hoop pikzwart zijn, terwijl de Spanjaarden en de Italianen, die even ver van de Linie wonen, blank zijn. Ook brandt de zon aan Straat Magellaan, alwaar de menschen lichter van kleur zijn, niet minder hevig dan in het uiterste Afrika alwaar zij zwart zijn. Zij die onder Priester Johannes leven zijn donkerbruin en in Ceilon en aan de Kust van Malabar zijn de menschen zoo zwart mogelijk, terwijl zij toch even ver van de Linie verwijderd zijn. Men bedenke, dat in geheel Amerika, ook tusschen
[62] de keerkringen, geen zwarte menschen worden aangetroffen, behalve enkele weinigen in Quareca, zoodat het schijnt, dat men de oorzaak toe moet schrijven aan verborgen eigenschappen van hemel en lucht (ai mij, wat schuilplaatsen voor menschelijke onwetendheid!) of aan een ingeboren en van de ouders meegekregen gesteldheid of aan beide bijzonderlijk omdat, waar blanken en zwartinnen zich vermengd hebben, halfzwarten worden geboren, wier zwartheid door blanke kleur getemperd is als een gevolg van de vermenging des zaads, welke kleur-
Mulatten. lingen de Spanjaarden Mulatten noemen. De Romeinen zouden hen Hybriden genoemd hebben als uit ongelijksoortige ouders geborenen, als het ware halfwilden door afstamming van wilden en tammen, in welken zin Suetonius in diens „Leven van Augustus" zeker burger van Themesa, Epicadus genaamd, een hybried noemt, omdat hij uit een Parthischen vader en eene Romeinsche moeder was geboren. Gregoras noemt deze menschensoort de gasmulische. Plinius, Strabo, Stephanus maken van deze volken melding; beide eersten noemen hen
De Niger. Nigritas, de derde Negretas en de rivier Negreta. Deze wast, evenals de Nijl, in de maand Juni veertig dagen lang, in welken tijd de onder water staande landstreek bevaarbaar is. Uit de door de overstrooming hier aangevoerde slib komt de oogst met wonderbaarlijke weligheid op. Claudianus noemt den Niger, in de lofrede op Stilico, Gis of Gir *„en Gir is de merkwaardigste rivier der Ethiopiërs"* en bij Sidonius Apollinaris moet misschien gelezen worden: *„de Ganges der Indiërs, de Phasis der Gothen, de Araxes der Armeniërs, de Gis der Ethiopiërs en de Tanais der Getae"*, in plaats van wat nu gelezen wordt: *„de Taag der Ethiopiërs"* *) die in Spanje en niet in Afrika te zoeken is. De taal der negers verschilt met de gewesten en ook in godsdienst verschillen zij onder elkaar. In de binnen-

*) Als conjectuur bedoeld: Gis en Tagus.

A. *Arx*.

B. *Domus fabrilis*.

C. *Nigritarũ ſedes*.

D. *Navis in ſtatione ſua*.

E. *Mare*.

binnenlanden wonen Christenen, Mohammedanen en Heidenen; die van de kuststreken zijn afgodendienaars. Hier aanbidden zij zon, maan en aarde en op deze te spuwen is een overtreding waarvoor geboet moet worden. Zij tatoueeren zich de huid door incisie en smeren zich daarnà met gekleurde zalf in, wat hun, in hunne oogen, een krijgshaftig, in de onzen een wanschapen voorkomen geeft. Onder het eten drinken zij niet, maar na gegeten te hebben drinken zij water of palmwijn. Er zijn er die de bovenlip doorboren en door die opening en door de neusgaten stukjes ivoor steken om er, naar hunne meening, fraai uit te zien. Er zijn er ook met doorboorde onderlip die hun tong daardoor als door een tweeden mond steken en anderen die ivoor of schelpjes uit het neustusschenschot laten hangen. Het eene oog verven zij rood, het andere donkerblauw. De meer vermogende vrouwen dragen wijde ringen van ijzer, roodkoper of tin om de beenen en scheppen aldus behagen in haar weerzinwekkenden en barbaarschen staat. Tot groot voordeel der Portugeezen en Spanjaarden pleegt men hen [63] van deze kusten naar Brazilië en de West-Indiën te verschepen, hier vooral om suiker te bereiden, ginds om metalen te delven. Zij zijn zeer geschikt om zwaren arbeid te verdragen, hebben weinig lijftocht noodig en als tot harde en ellendige dienstbaarheid geboren slaven, worden zij tegen groot geld verhandeld.

Zeden der negers.

EXPEDITIES NAAR SERGIPPE DEL REY EN NAAR CEARA — BINNENLANDSCHE AANGELEGENHEDEN DIENSTREIS VAN DEN GRAAF NAAR PARAYBA EN RIO GRANDE — SUIKERBEREIDING BESCHRIJVING VAN PARAYBA EN RIO GRANDE

Graaf Bagnuolo te Sergippe del Rey.

Terwijl dit in Afrika voorviel, heeft Graaf Bagnuolo, met ongeveer 2000 man den krijg meer sleepend houdende dan voerende, door tamelijk sterke naar Sergippe del Rey afgezonden detachementen, onze gronden, velden en suikermolens laten afloopen, blakerende, verwoestende en roovende, zoodat Graaf Maurits het plan heeft opgevat om den Spaanschen Graaf uit dat gewest te verdrijven. Maar, daar hij door eene ernstige ziekte werd aangetast en zijne krachten ondermijnd waren door koortsen die al drie maanden aanhielden, heeft hij dit aan den Overste Schoppe, een vurig krijgsman, opgedragen en hem, na troepen te hebben aangewezen die aan den oever van de Rivier S. Francisco, in de Alagoas, bij Kaap S. Augustyn, aan het Recief zelf en bij Moribeca leeg liepen, bevolen tegen den vijand op te trekken, vergezeld van Johan Gijsselin, lid van den Hoogen en Geheimen Raad, als medeaanvoerder en deelhebber in alle geheimen. Er waren nu 2300 soldaten onder de wapenen benevens 400 Brazilianen, die de Graaf uit hunne dorpen had opgeroepen en 250 bootsgezellen die Gijsselin, met loffelijken ijver van het tot den krijg benoodigde had voorzien. Lichthart, de vice-admiraal, ontving den last om met de vloot voor de Allerheiligenbaai te kruisen teneinde den vijand van de binnenlanden weg te trekken. Deze, in het vermoeden dat Maurits dit ondernam om hem den terugweg tot de zijnen in den rug af te snijden, heeft, toen hij vernam dat Nassau's leger begonnen was de rivier S. Francisco over te trekken en naderbij te komen, zijn strijdmacht naar den toren van Garcia d'Avila terug getrokken. Deze ligt op 14 mijlen benoorden de stad S. Salvador en Bagnuolo heeft zijn troepen tot grooten spoed aangezet, zoodat hij dag noch nacht rust liet houden. Hij had vernomen, dat de Nederlan-

Expeditie naar Sergippe del Rey onder Overste Schoppe. De Graaf aangetast door koorts.

Toren van Garcia d'Avila.

Bagnuolo verlaat Sergippe.

ders

ders reeds nabij waren en op 20 mijl ten zuiden van Sergippe stonden. Opgemarcheerd naar Bagnuolo's vroegere kwartieren, heeft Schoppe het stadje Sergippe zelf, de molens van den vijand en reeksen van vruchtboomen met den grond gelijk gemaakt en na verrichte verwoesting, heeft hij het leger met ongelooflijken spoed naar den oever van de rivier S. Francisco terug geleid. Hier heeft hij op 's Graven order, eenigen tijd in een aan den zuidelijken oever opgeslagen kamp vertoefd, [64] om, na het vee te hebben weggevoerd, druk op den vijand uit te oefenen door de ongemakken van een wissen honger, al hetwelk door onze troepen, met soldatesken ijver is verricht. Na 3000 stuks vee te hebben bemachtigd zijn zij weder in hun eigen kwartieren terug geleid. Hoezeer dit land van vee wemelt, is daaruit af te leiden dat Bagnuolo, toen hij hier vertoefde, 5000 stuks heeft doen slachten en 8000 voor zijn toekomstige behoeften heeft laten meenemen; door de onzen zijn er 3000 geslacht behalve wat over de rivier is gedreven.

Sergippe rijk aan vee.

Ter zelfder tijde dat Nassau den Afrikanen eerbied voor zijn roem en schrik voor den oorlog inboezemde, zijn den Graaf berichten geworden omtrent de verovering door Frederik Hendrik Prins van Oranje van de stad Breda, een zeer sterke veste in Brabant, die na twaalf jaren geleden den onzen ontrukt te zijn, den Koning van Spanje door het beleid van Markies Spinola in handen was gevallen. Deze stad was van 15 bolwerken voorzien, van twee zeer hooge katten tot het afgeven van plongeerend vuur, van drie lagere verschansingen aan den voet der wallen, van een doornhaag, van grachten hier 70 elders 120 voeten wijd, van 14 in de grachten uitgebouwde kazematten, van een borstwering vijf voeten hoog, waartusschen 5 hoornwerken met halve manen en bovendien was er een tweede gracht met daarbuiten een borstwering die om alles heen liep. Aldus was de vesting door wallen, schansen, bruggen, een arsenaal, een dubbele gracht rondom en door op alle toegangswegen geplant geschut, geducht. De wijze waarop zij heroverd is, is geheel verschillend geweest van die waarop Markies Spinola haar ingenomen had. Deze heeft haar door uithongering ingenomen, omdat hij wanhoopte haar door de wapenen te vermeesteren. Oranje heeft haar met kracht aangegrepen en zonder uitstel te dulden de uiterste inspanning ontwikkeld. De manoeuvres van Spinola hebben veel geld maar weinig dooden gekost, die van Oranje hebben vele dooden geëischt maar weinig geld, zoodat de een eene bloedige

Bericht van den val van Breda, 1637.

Beschrijving der stad.

Methode der vermeestering anders dan die van Spinola.

dige de ander eene onbloedige zege heeft behaald. Oranje werd tot spoed aangezet, daar de vijand te velde was en onze grenzen, daar het zomer was, voor een inval open lagen. Spinola had van uitstel minder te vreezen, daar een aanval midden in den winter minder te verwachten viel. De Prins heeft een moeilijk beleg gehad daar de belegerden zich krachtig weerden. De Markies moest den benoodigden mondkost over grooten afstand laten aanvoeren en riep den bijstand van keizerlijke duitsche hulptroepen in om het beleg te dekken. Oranje, met [65] het gewone krijgsvolk tevreden, heeft overwonnen door een eenvoudiger manoeuvre. Zoodat de Italiaan, indien men op de kosten let, den Koning meer schade heeft berokkend dan profijt heeft aangebracht. Wij hebben den oorlog voordeelig gevoerd, daar de stad met minder kosten verkregen is en voor de beveiliging van het gemeenebest van het hoogste belang is geweest. Dit heeft Europa moeten verbazen dat de in den luister van zijn nieuw gezag stralende Kardinaal Infant, die destijds het bewind over 's Konings Nederlanden uitoefende met het weluitgerust leger waarover hij beschikte, terwijl de insluiting nog lang niet voltooid was, wèl derwaarts is opgemarcheerd, maar, na uit eigen oogen te hebben gezien, niets heeft aangedurfd, terwijl er toch gelegenheid was om de onzen door voortdurende aanvallen af te matten en het beleg te vertragen. Dit groot verlies van Breda is alleen opgewogen door minder sterke plaatsen als Venlo en Roermond. En ook dit is niet gering te achten, dat de vijand, zoolang het beleg duurde, niet in staat is geweest den toevoer van levensmiddelen af te snijden en dat de stad zoo snel door belegeringswerken is omgeven, dat het kamp binnen weinige dagen door den aanrukkenden vijand onneembaar werd geoordeeld. Ten slotte heeft Oranje in minder dan zeven weken na het samentrekken van zijn legermacht de best bevestigde stad van Europa, die Spinola nauwlijks in elf weken had weten te bemachtigen, ingenomen. En dit is de stad die zijne Prinselijke Excellentie Maurits vroeger, bij den aanvang van zijn krijgsmansloopbaan, onder dekking van een laag turf had genomen. Toen zijn de vanen ontplooid voor eene stad die sliep, thans voor eene die waakte; toen hebben wij verwonnen door uitgedroogden grond, thans door levende aarde; toen hebben wij alles in den stormpas genomen, thans met geduld en voet voor voet. Toen ontbrak het niet aan de sluwe stoutmoedigheid van een Ulysses of van een Sino, thans niet aan een Achilles die door kracht overwint. Toen speelde het

turfschip

turfschip de rol van het Trojaansche paard; thans, van krijgslist geen gebruik makende, hebben wij getoond dat de Nassauwers op beide wijzen weten te zegepralen. De beteekenis van deze overwinning werd naar de voordeelen afgemeten. Want zoolang de stad in 's vijands handen was, heeft zij als een roofvogel op Holland, Gelder en Zeeland geloerd, zoodat de vaart noch op de Waal, noch op de Maas, noch op de Scheldemondingen veilig is geweest. Eenig steunpunt tusschen 's Hertogenbosch en Bergen op Zoom, sneed zij het verkeer tusschen die beide af en dwong zij tot het onderhouden van groote garnizoenen in de naburige steden en sterkten. De Wilden in de verre Wereld onder andere gesternten hebben gehoord dat Breda onder hetzelfde toevoorzicht en door dezelfde wapenen is overwonnen als waarvoor Olinda, S. Salvador, Porto Calvo en andere machtige sterkten aan hunne zijde van de Linie hadden moeten bukken, zoodat, terwijl hier de Nederlanders juichten over hun gemeenschappelijk geluk, ginds de Brazilianen onzen roem in onbekende talen hebben verkondigd. Nassau [66]
heeft een plechtigen dag tot het vieren van de overwinning aangewezen waarop Gods goedheid geloofd zou worden, opdat het niet, hetzij door het groote verschil van plaats hetzij door den wassenden roem der Nederlanders in de Nieuwe Wereld, den schijn zou hebben dat de belangstelling der afwezigen verflauwde ten aanzien van de belangen des vaderlands. Bij een zelfde gelegenheid is Gode de eer gegeven van den allergelukkigsten voortgang der oorlogen in patria en van de kort geleden op den gevluchten Bagnuolo behaalde overwinning.

Die van Ceara verzoeken vrede en hulp tegen de Portugeezen.

Onderwijl hebben de Brazilianen van het gewest Ceara vrede verzocht en hunnerzijds hulptroepen tegen de Portugeezen aangeboden, den Graaf verzoekende een aldaar door de Portugeezen bezette sterkte te bemachtigen en hun volk van de tyrannie en de heerschappij dierzelfden te bevrijden. Zij zeiden, dat dit door een geringe macht gedaan kon worden en dat de krijgskosten gekweten zouden kunnen worden uit de producten die gezegd gewest oplevert als amber, katoen, kristal, edele gesteenten, hout, zout, andere zaken en om te toonen dat zij het eerlijk meenden, hebben zij twee knapen die tot hun voornaamste families behoorden als gijzelaars achtergelaten. De onderneming is gelast; schepen, wapenen, mondkost zijn gereed gemaakt; soldaten zijn uitgerust onder George Gaerstman als leider der expeditie, een man van veel beleid in krijgszaken, standvastig in het onvoorziene dat den

Expeditie naar Ceara onder Gaerstman.

oorlog kenmerkt. Want hoewel gezegde versterking ver van onze grenzen verwijderd, vele mijlen van Pernambuco in de richting van het noorden lag, heeft nochtans de Graaf besloten de militaire macht met eenige jachten derwaarts over te voeren, zoowel om den vijand verder van de grenzen te verdrijven als om nog meer Brazilianen in vijandelijk gebied tot de Compagnie over te halen. Dit werd nuttig geoordeeld met het oog op hun ingekankerden haat jegens de Portugeezen en omdat zij ons diensten zouden kunnen bewijzen door volgzaamheid en alle stellingen en krachten der vijanden kenden. Immers niet geringe successen zijn bij ons steeds verwacht van de zijde der onderdrukten, omdat in het gebied der tegenpartij in het verborgen leefden zij, die veel kwaad konden brouwen onder het mom van trouw en vriendschap, en omdat de breuk tusschen onderdrukten en onderdrukkers nimmer geheeld kan worden. Gaerstman, naar Ceara overgevoerd, heeft het brazielsche vorstje Algodoju van zijn aankomst verwittigd en toen hij, na den troep te hebben ontscheept, langs het strand optrok, zijn hem inboorlingen te gemoet gekomen die witte vanen als teeken van vrede voor zich uit droegen. Na met den vorst te hebben overlegd en geestdriftiger gestemd te zijn door den bijstand (deze bracht wel 200 van zijne mannen ter versterking mede) heeft hij de sterkte die slechts van opgetaste steenblokken zonder ijzeren verbindingen was gebouwd bestormd en genomen. Terwijl de vijand zich tamelijk met geschut- en musketvuur weerde, zijn weinigen gevallen; velen zijn gevangen genomen waaronder de voornaamste militairen. Drie stukken geschut en eenig oorlogstuig zijn bij deze overwinning buit gemaakt. Dit Ceara is een der capitanias van noordelijk Brazilië, het heeft niet meer dan 10 of 12 mijlen in omtrek en telt weinige kolonisten, die ook de sterkte bewaakten. Het heeft een haven die voor groote schepen minder geschikt is. Het wordt door geen enkele rivier van eenige beteekenis bevloeid, alleenlijk stroomt langs den voet van den heuvel waarop het fort ligt een riviertje naar zee. Nabij de sterkte ligt de woning van den Portugeeschen gouverneur, waaromheen eenige huizen van Portugeesche inwoners verspreid liggen. Er is hier niets dat tegen een vijandelijken aanval kan dienen. Het brengt suikerriet voort, maar molens om het te bewerken zijn er niet. De Wilden en de Portugeezen lagen er steeds overhoop. Zij die hier in het jaar 1609 zijn geweest, verhalen dat zij groote menschen hebben gezien, met misvormde aangezichten, overvloedigen haartooi, doorboorde bijna tot de schouders

Die van Ceara komen op.

Gaerstman neemt de sterkte in.

[67]

Beschrijving van Ceara.

De Wilden van vroeger.

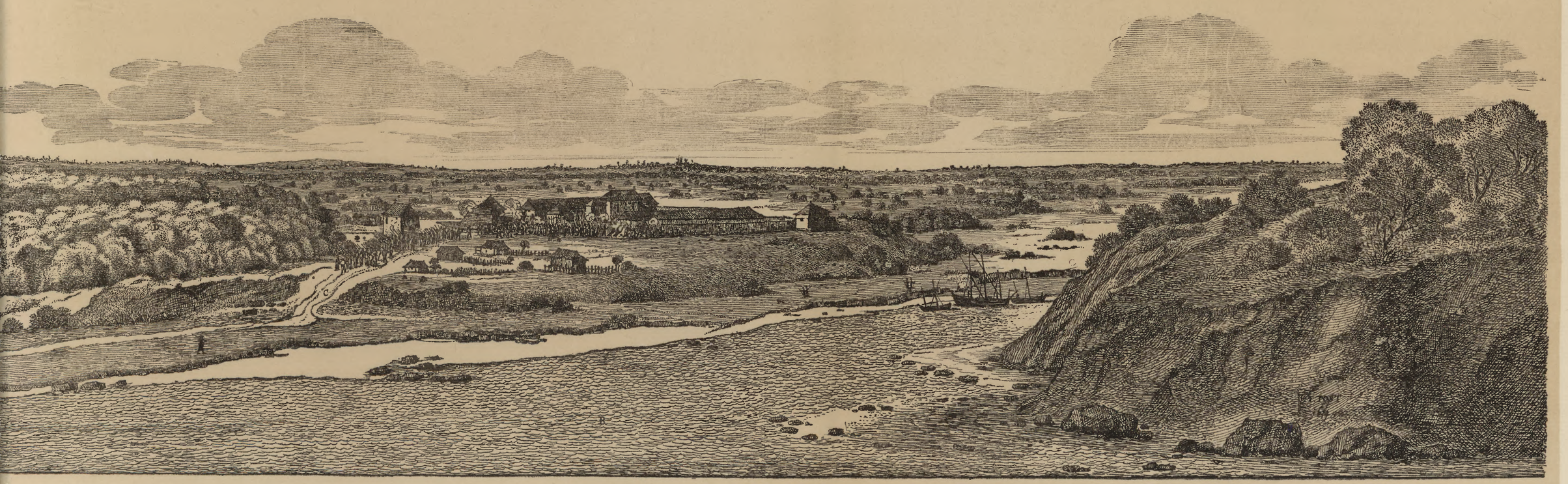

A. *Castrum.*

B. *Fluvius.*

C. *Via littus versus.*

D. *Sylva.*

E. *Campestria.*

F. *Montosa regio.*

m 24.

Hacu

Campi

ARX IN SIARA

Depreſsa Loca

Silvæ

via in Aldeam Algadaun

Silvæ

virgæ

PORTVS

Depreſsa Locá

via ad Littus

Montes

№ 25

schouders afhangende ooren, met een huid zwart geverfd behalve tusde oogen en den mond. Bij sommigen was de onderlip, bij anderen waren de neusgaten doorboord en daarin hadden zij steentjes en beentjes ter versiering gestoken.

Te Pernambuco terug gekeerd, heeft Gaerstman een der jachten vermist; of het door schipbreuk dan wel door een andere oorzaak vergaan is weet men niet. Ook het navolgende, elders verricht, heeft den Graaf en de Compagnie tot eer gestrekt. Te Pernambuco hielden de ambtelijke zorgen voor de civiele zaken en de belangen van den handel de Raadsleden bezig. (1) Voor het zetten van een gouvernementsgebouw zijn gelden uitgetrokken. (2) De in de berggroeven aangetroffen ertsen zijn naar Nederland opgezonden, opdat uit een nader ingesteld onderzoek van deskundigen het gehalte en de waarde mocht blijken. (3) Premies zijn uitgeloofd voor hen die in den oorlog gevatte zwarten aanbrachten; 20 rijksdaalders voor een man, 6 rijksdaalders voor eene vrouw. (4) Hun die vee, dat den vijand toebehoorde, aanbrachten werd het tiende stuk toegekend. (5) Zij die de belastingambtenaren en tolgaarders bedrogen, dan wel hunne waren onjuist aangaven of aan de contrôle onttrokken, zijn door een scherpe resolutie beteugeld, waarbij tegen bedrog overdag een zware, bij nacht een zwaardere boete en tegen ambtenaren verlies van hun ambt werd bedreigd. (6) Tegen de allerwege over onze velden door den vijand uitgezonden roovers en brandstichters is goed gevonden patrouilles onder verschillende commandanten uit te zenden, tot welken dienst ook Portugeezen en Brazilianen werden gebezigd, die, zoodra vijandelijke bewegingen door een zwaar kanonschot waren gemeld, onmiddellijk toe moesten snellen om geweld te keeren en de indringers te vatten. (7) Daar de broodvoorziening tekort schoot, is bij besluit afgekondigd dat al wie slaven in dienst hadden zich jaarlijks op het aanplanten van maniokwortel moesten toeleggen gedurende de daarvoor geschikte maanden Januari en Augustus. (8) Om de hoogere rechters niet met processen te overladen, werd beroep in zaken van gering belang niet toegestaan. (9) Tegen moordenaars, als belagers van het menschelijk geslacht, zijn wetten en straffen afgekondigd gelijk goddelijk en menschelijk bestel immer hebben verordend. Want terwijl het menschen zou betamen in deugd te wedijveren, wedijverde men in schurkerij en zij die de besten behoorden te zijn werden de ergsten bevonden. De

Binnenlandsche aangelegenheden.

Gevangen negers.

Fraudeurs in belastingzaken.

Roovers.

[68]

Broodvoorziening.

Hooger beroep.

Manslag.

Kerkelijke zaken. over de zaken der kerk gestelde predikanten hebben hunne naar classes verzamelde gravamina (zoo heet zulks) te Olinda aan den Raad voorgelegd, die, daar het geen pas gaf in de zaken van den godsdienst slapjes op te treden, te midden nog wel van barbaren en losbandigen, te midden van wedijverende gezindten die ook godsdienstig zijn, van pausgezinden en van joden, voorzieniglijk puntsgewijze als volgt heeft geantwoord: (1) dat tegen hen die van het plegen van bloedschande overtuigd werden, gestrengelijk zou worden opgetreden; (2) dat op den Zondag aan christenslaven een vrije dag zou worden vergund; (3) dat men zou verbieden dat de kerkelijke overheid der roomschen te Parayba in openbare processies langs de wegen trok — zij moest daarmede binnen de kerkgebouwen en omgangen blijven; (4) dat derzelfde verboden zou worden nieuwe kerkgebouwen te stichten zonder toestemming van den Raad; (5) dat tegen het sluiten van huwelijken door de geestelijke overheid zonder dat een burgerlijk huwelijk op onze manier was voorafgegaan, zou worden gewaarschuwd; (6) dat ook het toedienen der sacramenten aan gerechtelijk ter dood veroordeelden zou worden verboden; (7) dat de verzoekers te Olinda eene kerk mochten uitkiezen voor de oefening van den hervormden godsdienst; (8) dat de Joden binnenshuis hunne feestdagen en plechtigheden mochten vieren, maar dat openbaar betoon daarvan zou worden verboden; (9) dat de Raad zich zou beijveren om het boeleeren met zwartinnen, de uitspattingen op sexueel gebied, de losbandigheid in den echt te beteugelen; (10) dat in den vervolge de eigenaars van nieuwe suikermolens, zoo zij deze gewijd wenschten te zien, den goddelijken zegen niet van den pastoor maar van den predikant zouden ontvangen. Bij het bevestigen der staatsmacht namelijk bedient men zich ook van godsdienstige vooroordeelen en welken godsdienst ieder ge-

Antwoord op de verzoeken der geestelijkheid.

[69] kozen heeft, grijpt hij aan als een geschikt middel om er bescherming aan te ontleenen, niet alleen tot heil der individuen maar ook voor zijne heerschappij.

Ook is niet minder naarstig gezorgd voor hetgeen de producten aangaat, voor den aankoop van suiker en van brazielhout, hetzij op den vijand buit gemaakt, hetzij voor geld ingekocht dan wel uit onze bossen gekapt; desgelijks voor de veelvuldige verkoopen van negers, de verscheping van Amerikaansch goud naar patria, de vracht van uit Nederland aankomende schepen of de herstelling van schepen die zeeschade hadden of de toekomstige uitrusting en bevrachting van

ver-

vertrekkende schepen; voor de soldijen de premiëen en de rantsoenen van de in onzen dienst strijdende naturellen; voor de voortdurende verschepingen van wapenen en lijftocht naar alle deelen van Brazilië, nu hier dan daar; voor de benoeming, of bij 's Graven afwezigheid de verkiezing, van overheden in alle capitanias; voor de aanstelling van geestelijken; voor de verzorging van armen, minderjarigen en zieken; voor het bevolkingsregister in de verschillende plaatsen en voor een onnoemelijk aantal andere aangelegenheden te land en ter zee, welke het in den tegenwoordigen toestand van den staat betaamde tot stand te brengen overeenkomstig Compagnie's-voorschrift; over alle welke zaken de Raad zijne zorgen uitstrekte.

Reis van den Graaf naar Parayba en Rio Grande 1638.

De Graaf, na eene langdurige ziekte aan zichzelf en het leger terug gegeven, gesterkt tegen de ongemakken van het overigens zeer gezond klimaat, thans lichamelijk aangepast aan de eigenschappen van de vreemde en overzeesche luchtstreek, heeft een lange reis overland ondernomen naar Parayba en Rio Grande, teneinde in de provincies, steden en dorpen orde te stellen, de forten van verdedigingsmiddelen, bezetting, wapenen en lijftocht te voorzien. Maar, daar wij tot deze gewesten overgaan, is het ongeoorloofd hunne inwoners, gesteldheid en voortbrengselen niet te kennen, daar zij onzen oorlog en onzen handel van overvloedige stoffe hebben voorzien. *Parayba* behoort tot de vier noordelijke capitanias; de naam is afgeleid van dien der gelijknamige rivier die het, met nog een anderen stroom die Mongoapa heet, bevloeit. Het ligt voorbij I. Tamarica. *) Vroeger hebben de Franschen het bezeten, dezen zijn door de Portugeezen verdreven die, op hunne beurt, voor de Nederlanders hebben moeten wijken. Het heeft geen andere dorpen dan fabrieksemplacementen of suikermolens, die, door het groot aantal werklieden, wel voor dorpen kunnen doorgaan. Aan den oever van de rivier, aan den zuidkant, is een stadje Philipsstad aldus naar Koning Philips genoemd; thans, nu de rollen zijn omgekeerd, heet het Frederiksstad naar Frederik Hendrik Prins van Oranje. De omgeving der rivier is vlak; verder op ziet het er door afwisseling van bergen en dalen volmaakt vriendelijk uit. Ginds groeit suikerriet, hier maniok. De suiker is bij de Europeanen een zeer gewild artikel, de maniok is het voedingsmiddel der inlanders. Uit de tot poeder

Beschrijving van Parayba.

Rivieren.

Philipsstad, thans Frederiksstad.

[70]

Suiker en maniok.

*) De hier volgende beschrijving van Parayba is samengetrokken uit een fraai rapport van Elias Herckmans: „Beschrijvinge der capitania Paraiba, 1639" (Alg. Rijks Archief, W. I. Comp., Oude Comp., Kamer Zeeland no. 46). Het rapport bestaat uit 3 hoofdstukken: 1. Generale beschrijving; 2. Van de vruchtbaerheyt; 3. Corte beschrijvinge van 't leven der Tapuyas.

der geraspte wortels maken zij meel dat hun tot brood strekt. De Portugeezen noemen de maniokvelden *Roças,* de arbeiders *Roçadores,* de planters *Lavradores.* Maar van dit brood leven de onbemiddelden, daar de rijkeren tarwemeel gebruiken dat uit Portugal of van elders pleegt

Andere producten. te worden aangevoerd. Het brengt ook andere producten op als millie of turksche tarwe, patatters, ananassen, kokosnoten, meloenen, pompoenen, oranjeappelen en limoenen, bananen, bacoven, marquisas, *) komkommers, alles tot gebruik van mensch of dier. In het wild

Caju-peren. groeien de Caju-peren, saprijk en onschadelijk, welke men in de warmte gaarne eet. Aan de punt van de peer steekt iets uit als een boon met een bittere schil en een zeer zoete kern mits deze geroosterd wor-

de†). De peer heeft verkoelende, de boon verhittende kracht. Maar

Ananassen. meest onder de vruchten van alle soorten is zij die ananas heet te loven. De struik is laag en tusschen hare bladeren rijzen zachte op pijnappels gelijkende vruchten op, die, als zij rijp zijn aangesneden, een aangenamen geur verspreiden en tegelijkertijd goed zijn van smaak. En niet alleen kunnen zij versch gegeten maar ook met suiker ingelegd worden. Men ziet hier tal van vruchtboomen, welker opsomming wat

Dieren. lang zou vallen, visschen en vogels van zeldzame kleuren en vele soorten van viervoetig gedierte, maar bijna allen boschdieren, ons ten deele reeds bekend, ten deele nog onbekend — waaruit steeds blijkt hoe de goddelijke wijsheid zich op wonderbare en uiteenloopende wijze over de wijde wereld uitstrekt. Er is een ontzaglijke verscheidenheid van papegaaien van allerlei bont gevederte en als zij in staat zijn menschelijke geluiden na te bootsen, verhoogt de spraak hunne waarde. Hun aantal is hier te lande zoo groot dat zij, in zwermen vliegende, als don-

Staat der inwoners. kere wolken het daglicht verduisteren. Sommige inwoners als de Portugeezen, Nederlanders of welke Europeanen ook en de Brazielsche naturellen zijn vrije lieden, anderen zijn dienstbaren, als sommige Brazilianen, Angoleesche of Kaap-Verdische negers, die voor veel geld gekocht en herwaarts overgebracht zijn. Zij wonen in buurtschappen, niet in aaneengebouwde en samenhangende huizen, maar vrij van elkaar, hetzij uit vrees voor het zich uitbreiden van branden, hetzij omdat zij niet weten te bouwen. Zij gebruiken kalk en tichelsteenen

maar

*) Bij Barlaeus: „Marconias", drukfout voor marquisas; verg. den origineelen tekst van Herckmans.

†) Juister ware wellicht in plaats van de woorden *peer* en *boon*, te lezen: appel en kastanje. Men leest bij Herckmans: „voor opt einde een castanie die tusschen beijde de bovenste basten een oly heeft dat soo scharp ende penetrerende is dat wie het aen de lippen crijgt terstont een gat daer in bijt, edoch is bequaem om in de lamp te branden, de castanie is gebraden seer excellent ende goet om te eeten in stee van broot, is veel lieffelijcker dan amandelen."

maar geen ijzer. Als zij een huis willen bouwen, richten zij stijlen en [71]
jukken op, waarboven zij een zoldervloer aanbrengen om vervolgens het dak op te trekken, dat met pannen of palmbladeren wordt afgedekt. Boven wordt gewoond, beneden wordt pakhuis gehouden; de wanden worden van takken gemaakt en zij smeren de reten dicht met kalk, zonder op netheid of behaaglijkheid te letten. De plaats zelve boogt op enkele steenen huizen, welker hoeken en vensterkozijnen van wit marmer zijn terwijl de wanden overigens van klipsteenen worden opgetrokken. Hunne lichamen zijn minder lang dan die Europeanen en hebben weinig uithoudingsvermogen. De Paraybiërs bewonen zeven *Zeven dorpen.*
dorpen waarvan het voornaamste *Pinda Una* heet, dat 1500 inwoners telt *Pinda Una.*
terwijl de anderen er nauwelijks 300 hebben. De dorpen bestaan uit vijf of zes langwerpige huizen met vele nauwe toegangen waardoor zij in- en uitgaan. Zij gaan naakt, behalve dat de mannen zich de schamelheid bedekken en de vrouwen een linnen gewaad dragen. Zij vrouweeren gaarne, zijn niet zonder jaloerschheid, verwaarloozen hunne kinderen nogal en zijn onkundig van al wat op een ernstige opvoeding of huiselijke tucht gelijkt, waardoor vanzelf spreekt dat zij tot dienstbaarheid geboren en tot hooger ontwikkeling onbekwaam zijn. Zij dragen den Portugeezen een woesten haat toe en dezen doen het hun als schuldig aan trouweloosheid, ondankbaarheid en lichtvaardigheid. De waren, die zij voor den handel met het buitenland aanbrengen, *Waren.*
zijn suiker, verfhout, tabak, ossenhuiden, katoen en zoo meer. Er zijn 18 suikermolens, die door waterkracht of door ossen gedreven *18 suikermolens.*
worden. Deze liggen aan den zuidelijken oever der Parayba-rivier op regelmatige afstanden. Maar, daar de zoetheid der suiker mij doet wa- *Verhandeling over de suiker.*
tertanden, kan ik niet nalaten deze bladzijden van dit verhaal met derzelver sap te drenken en de suiker der Ouden met de tegenwoordige te vergelijken. Want deze voordracht die herhaaldelijk van oorlogsgerucht dreunt, zal zachter klinken als ik haar met deze lieflijkheid van woorden en van zaken vergezeld doe gaan. En voorwaar, het is verwonderlijk, dat de barbaarschheid door een zoo zacht voedingsmiddel niet afneemt en dat de ruwheid en woestheid van zeden blijft bestaan bij hen die dezen nectar en ambrozijn gesmaakt hebben. Plinius, Dioscorides, Galenus en Hesychius maken van suiker melding. Zij die het tegendeel volhouden verklaren dat die der Ouden een vaste zelfstandigheid in de rietstengels en in het riet zelf was, terwijl de onze als sap wordt uitgeperst en daarna door warmte vast wordt; dat die der

Ouden

Ouden volgens Dioscorides broos als zout en met de tanden te breken was, terwijl de onze [in den mond] onmiddellijk smelt en dan over-
[72] gaat in een taai en allerminst broos sap; dat die der Ouden zich deed kennen als goed voor maag, ingewanden en lever, de onze er slecht voor is; dat de toenmalige den dorst leschte, terwijl de onze dien opwekt. Toch is hun niet gelukt te verklaren welke deze van suiker verschillende zelfstandigheid zij die in Indië en Arabië in rietstengels voorkomt. *Tegen welk sap de zoete honing niet kan wedijveren,* aldus Varro,
Isidor.l.17.cap.7. waaromtrent Lucanus zegt: *Zij die zoete sappen uit een rietstengel drinken,* want niets verbiedt suikerwater te drinken. Maar dit behoort tot de onderzoekingen der letterkundigen en uitleggers van oude woorden. Het suikerriet bereikt niet de hoogte van eenen boom, maar die van Turksch koren en andere rietsoorten; de stengel schiet zeven of acht voeten uit den grond, wordt een duim dik en is sponsachtig, sappig, vol van wit zacht merg. De bladeren worden twee ellen lang, de bloem is harig, de wortel zacht en niet houtachtig en deze brengt stekken voort voor het nieuwe gewas. Het riet groeit voordeelig op een vochtigen bodem bij warme luchtgesteldheid en lauwen wind. West-Indië is het rijkst aan dit riet, ofschoon ook Oost-Indië het voortbrengt; het sap is te prijzen tot genot en gebruik. De suiker wordt in apotheken en in keukens gebruikt, voor gezonden en voor zieken, daar zij als voedingsstof en als geneesmiddel dienst doet. Na de boter is zij onze voornaamste toespijze en in koekjes en taartjes een aangename opwekking
Suikerbereiding. van den smaak. De wijze van bereiding, *) den Ouden onbekend, is deze. De afgesneden, van loof ontdane rietstengels worden tot mooten van een palm lengte gesneden. Uit de aldus afgesneden mooten wordt het sap door persing naar buiten gewrongen, hetwelk, in een koperen ketel opgevangen en met water aangelengd, gedurende een vast aantal uren wordt gekookt, †) waarbij het voortdurend wordt afgeschuimd en waarbij de waterige substantie verdampt, om vervolgens in kegel- of pyramiedvormige steenen vormen te worden gegoten en zich daar op de wijze van zout samen te pakken. Als de steenen vormen gedurende enkele dagen gesloten worden gehouden, verhardt het vocht — als zij dan geopend worden kan het vuile, drabbige bezinksel wegvloeien om een zuiverder suiker achter te laten. Daarnà wordt fijne klei

*) De hier volgende beschrijving is in hoofdzaak ontleend aan een rapport van Van der Dussen dat hiernà in extenso wordt gegeven; zie pag. 164.

†) Verg. plaat 3 (kaart van Pernambuco en I. Tamarica), alwaar: de woning van den eigenaar met het ketelhuis en de vertikale walsen.

FREDERICA CIVITAS

Cœnobium

FL PARAIBA

S. Antony
Munimentum

Reſtinga

Arx Margareta

Virgæ Mathematicæ.

MARE

№ 26

A. *Fluvius Parayba.*
B. *Civitas Parayba.*
C. *Coenobium S. Franciſci.*
D. *Arx lapidea ad ripam fl.*
E. *Conditorium mercium.*
F. *Palma.*

klei in de wijde en ronde opening geworpen waarvan men gelooft dat zij, bij eenige malen herhaalde aanwending, de onzuiverheden beter verdrijft en de suiker witter maakt. Dit is de eerste bewerking die de suiker ondergaat. Om gezuiverd te worden en beter van vuil te worden ontdaan, ondergaat zij nieuwe bewerkingen en kokingen. Aan de nu nog niet in voldoende mate gezuiverde suiker voegt men een loog van ongebluschte kalk en wat eiwit toe en onder voortdurend roeren van het vocht blijft men afschuimen en de strooperigheid en vettigheid verwijderen. Onderwijl belet men het dreigend opborrelen en overko- [73]
ken van de ziedende suiker door bijvoeging van boter. Dan wordt de gekookte vloeistof, nog voordat de loog heeft uitgewerkt, door een doek of een zeef gezift waarbij de achterblijvende onzuiverheden opgevangen worden en waarnà de bewerking wordt herhaald tot de loog heeft uitgewerkt en de borrelingen ophouden. Daarnà vangt men haar, als herboren, in aarden potten als hiervoren beschreven, op en vult de openingen met fijnere aarde die, na een korst te hebben gevormd, eenige malen ververscht wordt, terwijl de suiker dezelfde bewerkingen opnieuw doorloopt en de dikkere tragere stroop afloopen kan.
Men onderscheidt de suikeren in poedersuiker en vormsuiker. Deze *Verschillend voorkomen van suiker.*
laatste wordt naar het voorkomen verdeeld in broodsuiker, mengsuiker, kantsuiker en Penidische suiker. De broodsuiker wordt weer onderscheiden in Madeira-suiker, Canarische suiker, Finale of eindsuiker en Melische of Thomas-suiker. De Madeira- en Canarische suikeren ontleenen haren naam aan de eilanden. De eindsuiker wordt zoo genoemd omdat zij de eindbewerking heeft ondergaan, dat is: het hoogtepunt van witheid en zuiverheid heeft bereikt. De Melisuiker draagt den naam naar Meli, een eiland in de West-Indiën en de Thomas-suiker heet aldus naar het eiland S. Thomé. Deze, de slechtste, is bruin van kleur en daarom wordt zij meest gebruikt tot het maken van snoeperijen, bij den inmaak, in voorbehoedmiddelen en in afdrijvende middelen. De Mengsuiker noemt men die welke, uit afval van verschillend product verzameld, in kisten wordt aangevoerd. Kantsuiker heet zoo in het nieuw-Grieksch, omdat zij hoekig is en na gebroken te zijn in hoekige stukjes uiteenvalt, want de nieuw-Grieken noemen haar Καντὸν. Dat zij dien naam draagt als eene afleiding van het woord Candor [witheid] of van het eiland Candia is eene dwaling van de onkundigen en van het ongeleerde diet, want niet alle kantsuiker is wit en wit en wit zijn twee. Namelijk de eene is kristalsuiker en lijkt op een

kristal dat men uit eindsuiker verkrijgt; de andere is bruin, schittert nooit, wordt uit Thomas-suiker verkregen en ziet er niet veel anders uit dan de grondstof. De Penidische suikeren, hetzij van broodsuiker hetzij van Thomas-suiker gemaakt, ook wel uit mengsuiker verkregen, bevelen zich aan doordien zij het witst, het zeldzaamst en matig prikkelend zijn.

Parayba in 1634 door de onzen veroverd.

In het jaar 1634 hebben Schoppe, Artichewsky, Hinderson en anderen dit gewest Parayba aangevallen en het, na de forten veroverd te hebben, onder de Compagnie gebracht. In het noorden grenst het aan de bezitting van Rio Grande, dat zijn naam eveneens ontleent aan zijn vermaarde rivier; wier binnenlanden overheerlijk zijn, maar wier nadering door de ondiepte der zee en de droge plekken in de rivier zeer [74] lastig is. De Wilden noemen de rivier *Poteingi*. Zij werd het eerst door

Beschrijving van de capitania Rio Grande.

de Franschen bevaren, die, in verbond met de naturellen getreden, hier hun zetel opgeslagen hadden. De Portugeezen hebben onder Felix Ceca, gouverneur van Parayba, de Franschen verdreven en ook de Wilden in enkele gevechten onderworpen. Het landschap is den onzen in het jaar 1633 in handen gevallen, nadat het fort door een verbitterden strijd te water en te land, onder aanvoering van Matthias van Ceulen en van eervol te vermelden krijgsoversten als Byma, Cloppenburg, Vries, Lichthart, Gaerstman en Mansfeld veroverd was. En ofschoon het fort door zijn natuurlijke gesteldheid, omdat de voet door de zee wordt bespoeld en omdat het goed versterkt was, onneembaar werd geacht, heeft het, na te hebben moeten dulden dat het door de Nederlanders veroverd werd, door zijn voorbeeld bewezen dat niets tegen dapperheid bestand is. Gelegen op het steenrif, bestrijkt het de rivier en het was omgeven door een zeer hoog opgetrokken steenen muur, voorzien van geschut tegen alle geweld van buiten, zoodat het bezwaarlijk te naderen was en door een tamelijke bezetting kan worden verdedigd. Tevoren, toen het nog den Koning toebehoorde, naar de Driekoningen genoemd, is het door de toevoeging van den naam

Fort van Ceulen.

Van Ceulen als opeens in de macht en in den naam van den Nederlandschen Raadsheer overgegaan gelijk het, nu het gezag op een ander overging, er weinig op aan kwam de namen der dingen te veranderen.

Gezanten der Tapoeiers komen tot den Graaf en bieden geschenken aan.

Toen Nassau zich aan den oever van den Rio Grande ophield zijn gezanten tot hem gekomen, die afgezonden waren door den koning der Tapoeiers, met eenige geschenken als bogen, pijlen en buitengewoon

fraaie

A. Castrum Margaretæ.

B. Restinga.

C. Castrum Boreale.

D. Modus Piscandi in littore.

E. Arbores Bachoviæ.

fraaie struisveeren waarmede zij zich tooien als zij ten oorlog trekken, welke vereeringen hij, ter wille van de vriendschap en van een aan te gaan verbond, tevens als onderpanden van hunne welgezindheid, met gepaste vriendelijkheid heeft aangenomen en na de gezanten waardiglijk en met praal te hebben ontvangen en een vriendschapsverbond met hen te hebben gesloten, heeft hij tegengeschenken gegeven als linnen gewaden, mousseline, groote messen, bellen, glazen, kralen, vischhaken, spijkers, hunzelf onbekend of althans zeldzaam gereedschap voor hen, waarmede zij bovenmate verheugd zijn afgetrokken na te hebben beloofd, dat zij hunnen vorst zouden overhalen om zelf den Graaf te komen bezoeken en begroeten. In het gewest Parayba heeft hij gelast, dat het vervallen fort nabij Cabo Dello, dat Catharina heette, hersteld moest worden en bevolen, dat het van een diepere, breedere gracht en van een borstwering bovenop moest worden voorzien. Dit fort heeft Nassau, om den naam tegelijk met het bewind te veranderen, Margaretha genoemd, naar zijne zuster. Eene andere noordelijke sterkte, die naar den heiligen Antonius was genoemd, heeft hij ter vermijding van kosten verwaarloosd laten liggen, daar het voor de beveiliging van de plaats voldoende was een enkelen toren in dienst te houden. De schans *Restingua* (Parayba) heeft hij door de soldaten met paalwerk doen omgeven en het klooster van Parayba niet minder door een wal tegen een onverhoedschen vijandelijken aanval versterkt, waarvoor hij de zorge heeft opgedragen aan Elias Herckmans, kapitein van Parayba, een man (afgezien van zijn vele deugden en de buitengemeene gaven van zijn scherp en in proeven van Nederlandsche dichtkunst gevormd vernuft), doorkneed in de kunst van varen als gevolg van verscheidene gevaarlijke zeereizen door hem gemaakt, van volmaakte trouw aan zijne meerderen en van een onverdroten dienstijver.*)

Hij herstelt een fort.

[75]

Lof van Elias Herckmans.

*) Auteur van het verdienstelijke dichtwerk „der Zeevaert Lof", gedrukt in 1634 bij Jac. P. Wachter te Amsterdam, f°, dat geïllustreerd is met tal van etsen waaronder eene van Rembrandt. Schrijver ook van een in Nederland nog niet gepubliceerd overzicht van de Russische troebelen dat met Massa's „Begin en Oorspronck" zoowat parallel loopt. Voorts onderbevelhebber op Brouwer's reize naar Chili, zie Barlaeus fol. [260] vlg.

MISLUKTE AANSLAG OP DE ALLERHEILIGENBAAI MONOPOLIE OF VRIJHANDEL?

Zeegevecht tusschen Schaap en de Spanjaarden.

Onderschepte brieven der Portugeezen.

Onderwijl heeft de krijgsfortuin zich te land zoomin als ter zee onbetuigd gelaten al naar gelang de omstandigheden meebrachten. De kloeke zeeman Kapitein Schaap is met eenige Spaansche schepen slaags geraakt en tusschen de Allerheiligenbaai en den Toren van Garcia d'Avila heeft hij verwoed gestreden. Een schip, dat bijzonder sterk en van soldaten en geschut zeer welvoorzien was, heeft hij moeten laten gaan, een ander heeft hij op den wal en de ondiepten gejaagd, een derde als prijs opgebracht. Hijzelf heeft zich ten koste van eigen verminking door een ontvangen wonde, den lande verdienstelijk gemaakt. Pakketten met Portugeesche brieven, die in het veroverd schip werden aangetroffen, hebben de op ons gemunte plannen en toebereidselen der Spanjaarden door verschillende aanwijzingen geopenbaard. Er waren er die berichtten, dat er in de rivier van Lissabon 10 en te Cadix 20 galjoenen lagen waarbij 30 behoefteschepen zouden worden gevoegd. De meening van sommigen was, dat deze vloot naar Brazilië werd uitgerust, die van anderen dat deze aanleiding maar door den Koning, naar vorstenzede, werd voorgewend om door deze bewering het geld der natie in handen te krijgen dewijl er den Portugeezen veel aan gelegen was dat Brazilië heroverd werd — dat hiermede de nieuwe door den Koning opgelegde lasten, een vijfde deel van het vermogen, verband hielden en dat dit alles het volk zoozeer zou hebben opgezweept dat het de koninklijke ontvangers was te lijf gegaan en in verschillende plaatsen had vermoord; dat de Spanjaard zich hierin verkneukelde om door strenger heerschappij, als gold het eene rebellie, tegen de Portugeezen op te treden; dat de Koning zelf met een leger zou optrekken om de bevolking van Evora, van Alemtejo en de Algarven te beteugelen. Er waren

er

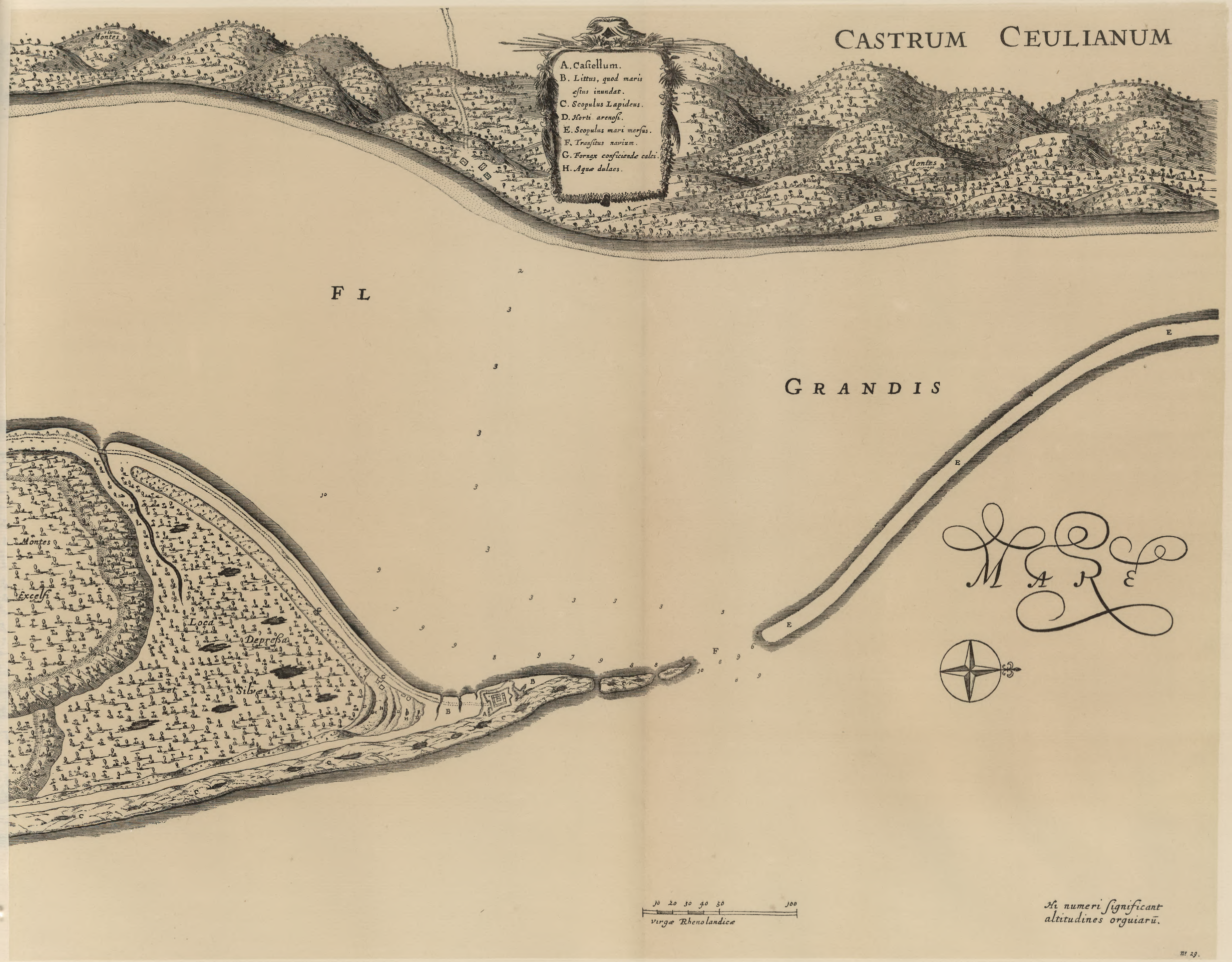
CASTRUM CEULIANUM
A. Castellum.
B. Littus, quod maris æstus inundat.
C. Scopulus Lapideus.
D. Horti arenosi.
E. Scopulus mari mersus.
F. Transitus navium.
G. Fornax conficiendæ calci.
H. Aquæ dulaes.
Montes
Montes
FL
GRANDIS
MARE
Montes
Excelsi
Loca
Depressa
Silvæ
10 20 30 40 50 100
Virgæ Rhenolandicæ
Hi numeri significant altitudines orguiarū.
nº 29.

A. *Arx Ceulij.*
B. *Fluvius grandis*
C. *Scopulus, cui arx imædificata.*
D. *Mare.*
E. *Tapuię traijcere volentes.*

er die berichtten, dat de troebelen reeds gestild waren; dat het volk oproerig was, maar de groote lui zich stil hielden; dat de vloot nu spoedig naar Brazilië onder zeil zou gaan om daar het gezag te herstellen; dat Graaf Linharez haar gecommandeerd zou hebben maar thans aan de gevolgen van eene vergiftiging kwijnde; dat d'Oquendo naar Cadix was afgereisd om de vloot gereed te maken en dat hij het bevel op zich zou nemen. Toch heeft de Graaf zich van deze berichten weinig aangetrokken, omdat die vloot in de wintermaanden niet over kon steken en al het andere onzeker was daar de oorlog met Frankrijk den Koning bezig hield, die, naar dezelfde brieven beweerden, opgaande in de jacht terwijl Galliër en Bataaf triumfeerden, het verlies van zijn landen en steden met zijn voorgenomen genoegens voldoende betaald [76] achtte. De Graaf heeft daarom gepast geoordeeld om, juist terwijl de ondernemingen der Spanjaarden in de lucht hingen, toe te slaan en ter vermeerdering van de macht der Compagnie nieuwe stoute stukken uit te denken. Hij had niet minder in den zin dan de voorzegde vloot in zee te veroveren — als zij vermeesterd was zou Brazilië tot rust komen en zou er gelegenheid zijn voor den handel in suiker. Hiertoe verlangde hij van de Bewindhebbers dat zij hem tal van schepen zouden zenden die hij voor tweeërlei gebruik aanbeval: eerst om den vijand te verslaan, daarnà om ten spoedigste de suikeren af te halen. Ook heeft de vijand, hoewel hij zich bezuiden den Rio S. Francisco bevond, niet afgelaten de onzen te benadeelen. Hij heeft eenige bootsgezellen, die aan den wal waren gegaan om vee te bemachtigen, gevankelijk naar den Toren Garcia de Avila gevoerd en met een jacht naar den noordelijken oever van den stroom overstekende, heeft hij onze troepen te *Cororipa* die zich zorgeloos gedroegen overvallen. Ja, na verder te zijn getrokken tot de rivier S. Miguel en de landschappen Alagoas, Una en Porto Calvo te zijn doorgetrokken, is hij allerwege met tegen de Compagnie aangeworven rooversbenden vernielend opgetreden. Zij behandelden de Portugeezen redelijk, de Joden en de Nederlanders met gelijke onmeedoogendheid. Ofschoon de Nederlandsche garnizoenen slecht bezet waren, heeft de met verschillende patrouilles op hem afgezonden Picard de openbare wegen en de dwarswegen doorzocht en de benden, die door geen militaire tucht bijeen gehouden werden en slechts op buit uitgingen naar het geluk hun diende, door den schrik dien hij inboezemde de bosschen in gejaagd. Nassau heeft, na volbrachte dienstreize naar Parayba, daar hij als tot het Huis

De vijand komt over den Rio S. Francisco.

Picard patrouilleert tegen de roovers.

Nassau uit Parayba terug gekeerd.

Huis behoorende in de glorie deelde die Oranje terzake van de inneming van Breda hoog in de achting der volkeren verhief, hem bij overzee gezonden brieven geluk gewenscht met den roem van zoo groot een overwinning, *met het oog op het belang van de plaats, de snelheid van het beleg, den arbeid, de gevaren en omdat de Prins veilig en buiten gevaar was.* Hij voegde erbij: *dat de zomermaanden aan hem waren voorbijgegaan zonder dat hij, wegens gebrek aan lijftocht en aan troepen, groote dingen had kunnen ondernemen; dat hij zich daarom, bij wijze van gewichtige afleiding, naar de capitanias Parayba en Rio Grande had begeven, een afstand van 135 mijlen had afgelegd om de zwakke punten te bevestigen en wat ineengestort was te herstellen; dat er in het geheel 12 schepen aan het Recief waren aangekomen die victualiën en krijgstuig in voldoende hoeveelheid hadden aangevoerd maar niet meer dan 200 man aan suppletietroepen; dat desniettegenstaande bij hem vast stond, dat hij een aanslag op de stad S. Salvador zou beproeven met de troepenmacht die hem ten dienste stond en alles in alles 3000 en eenige honderden hoofden benevens 1200 Brazilianen telde; dat er hoop was om de stad van allen toevoer af te snijden waaraan, gelijk hij meer dan bij geruchte had verstaan, de grootste behoefte bestond; dat Bagnuolo met 1300 man en 500 Brazilianen te Villa Velha gelegerd was teneinde een goede*
[77] *kans af te wachten; dat de vijand (naar werd uitgestrooid) gereed was om het in het open veld met ons uit te vechten, hetgeen de zijnen evenzeer wenschten.* Derhalve begon hij deze grootsche en zwaarwichtige krijgsoperatie bij zichzelf te overwegen, namelijk de Allerheiligenbaai en haar hoofdplaats te veroveren, welke wij vroeger, na haar met manlijken moed te hebben vermeesterd, spoedig uit bijna vrouwlijke slapheid, hadden los gelaten terwijl de bewakers in verwijfdheid waren ondergegaan. In veelvuldige tot den Graaf gerichte brieven waren troepen voor deze onderneming toegezegd. Terwijl dezen uitbleven en het voor de krijgsoperaties geschikt seizoen verliep, heeft de Graaf (die zich grooter toonde door zijn breedheid van opvatting dan door zijn beschikbare strijdkrachten) na soldaten uit alle garnizoenen te hebben opgeroepen, 3400 man en 1000 Brazilianen gemonsterd. Dezen heeft hij aan de Nederlanders willen toevoegen om in de toekomst zekeren naijver tusschen beiden te bevorderen. Hij had ondervonden, dat men te huis anders strijdt dan buitenslands, dat men in eigen land strijden moest met die krijgslieden die de eigen hulpmiddelen aan de hand doen, dat buitenslands de vijand ook door zijn eigen onderdanen kan worden overwonnen, die, bij de onlijdelijkheid van een langdurig en wreed bestuur, gaarne hulp van buiten aanvaarden. En hoewel hem zeer goed bekend was, dat hij met dat legertje tegen de ontworpen onderneming niet opgewassen zou

Expeditie naar de Allerheiligenbaai of de Bahia.

zijn

zijn in tegenwoordigheid van een machtiger vijand, heeft hij nochtans, aangemoedigd door de dagelijksche verwachting van hulptroepen uit Nederland, het aangevangene niet opgeschort. Ook spoorden Bewindhebberen den Graaf aan en zij drongen hem zonder ophouden om zich met kracht en macht op de verovering van bedoelde baai te concentreeren; zij zeiden, dat hier de voornaamste wijkplaats van de Portugeezen was; dat hier des Spaanschen Konings macht en praal op haar schitterendst werden gezien; dat nergens meer suikerfabrieken waren, nergens overvloediger buit zou zijn te behalen; dat door deze overwinning heel Brazilië in korten tijd door de onzen onderworpen zou kunnen worden; dat de inneming van geen enkele andere stad schitterender belooning voor de overwinnaars en grooter schade voor den vijand zou teweeg brengen. Den Graaf zijn uit de Baai en uit de stad berichten geworden, die erop wezen, dat de garnizoenen die over onvoldane soldij hadden te klagen ten oproer neigden; dat Bagnuolo en de Gouverneur van de Baai het over het te volgen krijgsbeleid oneens waren; dat de inwoners den Nederlanders zeer welgezind waren en ons in stilte toewenkten; dat hunne gezindheid verandering had ondergaan door 's Graven gematigdheid jegens de Portugeezen, zijne zachtheid en welwillendheid en dat deze gezindheid dagelijks verbeterde; dat de vijand door gebrek aan wapenen en lijftocht verzwakt was. Stouter hierdoor, opdat niet gedacht zou worden, dat hij den moed van zich en van de zijnen of het toekomstig krijgsgeluk wantrouwde en zich wel bewust dat niet immer met juist evenwichtige krachten kan worden gestreden en dat meer dan eens een kleine macht, boven verwachting, een grootere macht had verstrooid, heeft hij liever de onzekere krijgskans willen beproeven dan in laakbare le- [78]
digheid het belang en de eer der Compagnie verzuimen. Onderwijl hoopte hij dat, bij den aanvang of gedurende het beleg, Europeesche versterkingen zouden aankomen. Maar toch, opdat gedurende zijne afwezigheid in den buitenlandschen krijg de vijand geen invallen in zijne gewesten deed, noch de gelegenheid aangreep om binnenlandsche beroeringen te verwekken, zijn de maatregelen vanwege de veiligheid vereischt genomen. Aan het Recief is de burgerij in vier vendels verdeeld en onder vier aanvoerders ter bewaking van de stad mobiel gemaakt. Hun is een vendel geworven soldaten onder Kapitein Nikolaas de Ridder toegevoegd. Elk vendel werd op 130 man gebracht. In het eiland en het stadje I. Tamarica lag een ander vendeltje van

Redenen van de onderneming.

van Schoppe, dat slechts 40 man sterk was. Aldus zijn, naar bevind van zaken, ook in andere zeesteden bezettingen op de been gebracht en gelegerd.

1638. Toen in April 1638 de regentijd begon door te komen heeft hij, na gehouden bidstond als waarmede men zulke ondernemingen pleegt in te wijden, twee en twintig schepen met victualie, wapenen en andere krijgsbehoeften uitgerust om in de behoeften van het beleg te voorzien, alles in de hoop dat hij zich het overige beter op 's vijands kosten zou kunnen aanschaffen. Zonder uitstel is hij, na zich het Lid van den *Gijsselin vergezelt de expeditie.* Hoogen en Geheimen Raad Gijsselin als lid van zijn krijgsraad te hebben toegevoegd, den 8sten April van Pernambuco uitgezeild en met een gunstigen wind in zee gestoken om, na een allervoorspoedigste *Voorspoedige overtocht.* reis, den zesden dag voor de Allerheiligenbaai aan te komen — eene reis die in dit jaargetijde anders vier of zes weken pleegt te vereischen. Spoedig is de vloot door negen schepen gerejoigneerd welke al eerder opdracht hadden gekregen om dezelfde reis te ondernemen en zich tegen het vallen van den avond bij het land Candido op te houden teneinde onze vloot niet mis te loopen. De uitkijken verkenden allereerst den toren Garcia d'Avila en dien van S. Antaõ. Den volgenden dag was de Graaf voornemens de baai binnen te zeilen. Maar, daar er tegenwind woei, is hij [opzettelijk] eenige uren achtereen bij de monding van den Rio Vermelho kruisende gebleven. Juist daardoor heeft hij den Gouverneur van de Allerheiligenbaai misleid, die, in de meening dat de gansche macht van de expeditie hier zou worden ingezet en dat hier een landing werd voorbereid, zijn leger met spoed derwaart heeft doen keeren onder Bagnuolo's leiding. Maar, toen de wind
[79] tegen den middag bezeild was geworden, heeft de Graaf zich met het vloedtij naar de binnenbaai verplaatst onder een bliksemend en donderend schutgevaarte dat de kasteelen, de schepen en de stad, hier, ginds en overal, tevergeefs tegen de vloot onderhielden. De vloot kwam tegenover de vijandelijke kasteelen zelf ten anker toen de zon was begonnen te dalen, als ware zij opmerkzaam op der Nederlanderen ondernemingen en bedoelingen. Kort daarop, nadat de vloot tot even voorbij de punt S. Braz*) was opgezeild, heeft de Graaf de troepen *Ontscheping.* zonder eenigen tegenstand op anderhalve mijl van de stad ontscheept, op een zeer gunstig gelegen plek, alwaar een kale berg zonder struikgewas

*) Er staat S. Bartholomeus. In verband met hetgeen verder volgt en in verband met de kaart, dient te worden gelezen S. Braz.

gewas of geboomte werd gezien welks dalen door versch zoet water werden bevloeid. Na hier het kamp te hebben opgeslagen en met spoed alle weer- en levensmiddelen te hebben ontscheept, heeft hij van gevangenen vernomen, dat er op een halve mijl van onze stelling een kreek was, moeilijk om door te komen en die ook alleen bij laag water doorwaadbaar was, mits man voor man, en zulks wegens de modderigheid en bedriegelijkheid der omgevende moerassen, die het leger een geregelden opmarsch beletten. Derhalve is Kapitein Tourlon met 300 musketiers op verkenning vooruit gezonden; deze is nabij de bewuste kreek op den vijand gestooten, die haar reeds had bezet en er zich met wallen en palissaden versterkte. Alzoo door 's vijands meerdere macht genoodzaakt met de zijnen af te trekken, heeft hij den Graaf de plaatselijke gesteldheid en de gevaren van het wed door de kreek gerapporteerd. Deze heeft, om den tijd van handelen niet te laten verloopen, zonder zich hierdoor te laten ophouden, het leger op den berg tegenover den vijand opgesteld met de kreek tusschen hem en ons. Tegelijkertijd heeft hij den vlootvoogd Johan Mast opgedragen om met 14 schepen voor de stad te gaan liggen en, buiten bereik van 's vijands kanonnen geankerd, nadere bevelen af te wachten. 's Graven taktiek was geen andere dan den vijand door vrees voor erger van het wed weg te lokken, die, met het oog op de van troepen ontbloote stad, ijlings de kreek heeft verlaten om zich op haar terug te trekken, ofschoon de hoofdofficieren van een ander gevoelen waren en rieden om den strijd met de Nederlanders aan te binden en van de overmacht gebruik te maken om den minder sterken tegenstander, die van de ongemakken der zeereis geleden had, het eerst aan te grijpen. Zij droegen voor, dat de onzen geen andere wijkplaats hadden dan het strand, de schepen en de zee terwijl zij zelf de stad met haar omgeving hadden, zoodat zij in het voordeel waren wat aantal en plaats betrof. En daar het reeds hoogwater was, kon Nassau dien dag niet over het wed komen — den volgenden dag heeft hij zijn legerplaats tot vlak voor de kreek gebracht, met het doel door te breken als het mogelijk was. Maar de Portugeesche opperbevelhebber had er toen in allerijl weder bezetting gelegd, die hij, nadat de Graaf zoo lang uit veldgeschut had laten vuren tot hij er velen had neergelegd, weer uit de stelling heeft terug genomen. Wij hebben ons, nadat wij des avonds de kreek bezet hadden en doorgetrokken waren, grootelijks verbaasd over de onverklaarbare vlucht der Portugeezen die het wed met een kleine macht

Tourlon op verkenning.

De vijand verlaat de kreek.

[80]

De Graaf bezet de kreek.

 zeer

Kamp bij de stad. zeer gemakkelijk hadden kunnen verdedigen. Voortgerukt tot bijna een halve mijl van de stad, hebben wij de vijandelijke troepen die allerwege de toegangen, de paden en de oevers der beken bezet hielden, aangevallen en teruggedreven tot dat wij, onder de buitenwerken van de stad zelf, halt hebben gehouden om af te wachten wat de vijand van zijn kant tegen ons ondernemen wilde, daar hij, gedekt door de kanonnen op de wallen, naar 't scheen zijn leger in slagorde had geschaard. Maar, terwijl hij binnen zijn stellingen bleef, hield hij de onzen geregeld onder kanonvuur, en deed daarmede eenige schade onder een afdeeling Brazilianen die zich niet voldoende in acht namen. Middelerwijl bezetten de Nederlanders het verlaten steenen fort Albert. Dit verhoogde de veiligheid van onze kwartieren omdat zij nu niet meer langs het strand omgetrokken en aangevallen konden worden. Hier ter plaatse heeft de Graaf zijn leger verschanst en bovendien heeft hij ijlings een ander aan het strand gelegen kasteel S. Filippe door den majoor Brand met een kleine macht laten veroveren, hoewel het met vijf stukken bewapend was. Den volgenden dag is het fort S. Bartholomeu ingenomen dat met dertien stukken bewapend en overigens van alles zeer welvoorzien was. Toen deze forten in onze handen waren overgegaan, stond de gemeenschap met de schepen open en konden vandaar victualiën ontvangen worden, waarvan men de ontscheepte krijgsmacht voor niet langer dan acht dagen had kunnen voorzien. Vervolgens werden op last van den Bevelhebber twee batterijen of geschutsstanden opgeworpen waarvan de eene bestemd was om zeven zware, de andere om twee veldstukken te dragen. Maar terwijl wij die aan het opvoeren waren, heeft de Portugees snel opeenvolgende uitvallen gedaan, nu met 300 dan met 400 man, maar zonder te schaden. Door een hevig vuur uit de batterijen op het daartegenover liggend fort Rosario (dat onder aan den berg lag) afgegeven, hebben wij de bezetting daaruit verdreven. Toch kon het niet door de onzen bezet en behouden blijven daar het binnen bereik van een vijandelijke batterij lag, zoodat geen van beiden er meester van was en het een betwist terrein bleef. Ter bescherming van de stad was er een vooruitgeschoven
[81] hoornwerk bij het Karmelietenklooster, waaruit op het fort en op de onzen kon worden gevuurd. Dit hoornwerk zelf heeft de vijand in één enkelen nacht, door de stadsbewoners bijgestaan en met ongelooflijke inspanning, vier voeten hooger opgetrokken, zoodat noch de burgers door de onzen gedeerd konden worden noch dezen vuur konden afgeven

Hij neemt de kasteelen Albert,

S. Filippe,

S. Bartholomeu.

Hij werpt geschutsstanden op.

SINVS OMNIUM SANCTORV
BAHIA DE TODOS OS SANCTOS.
Mensura duorum miliarium Germanicorum.
Mate van twee Duytsche Mylen.
Roeden
Civitas S. Salvatoris.
A. Munimenta suburbii.
B. Suburbium de Carmo.
C. Coenobium de Carmo.
D. Porta de Carmo.
E. Collegium Iesuitarum.
F. Coenobium S. Francisci.
G. Basilica.
H. Carcer.
I. Aula Marchionis et vice-Regis Brasiliæ.
K. Templum N.ra S.ra
L. Porta S. Bente.
M. Suburbium.
N. Coenobium S. Benti.
O. Repositoria.
P. Castellum maritimum.
Q. Aquæ mediterraneæ.
R. Castellum S. Alberti.
S. Castrum N.a S.ra Rozaria.
Eng.o S. Antony
Eng.o S. Iago
Eng.o N.a S.ra do paynha de franso
R. Cachoero
Vleermuys Clip
Isle dos Francesos
Eng.o Velho
Eng.o noua
Eng.o N. S.ra de Luz
Eng.o Melasso
Eng.o Capanema
Eng.o Taperande
Eng.o Batatinga
R. Pe roazu
Punta de Aratella
I. Morero
I. Cazvaybra
E. do conde
R. Sergipe del conde
S. Francisco de Sergipe del Conde
R. Marape
Eng.o Siluero
N.ra S.ra de monte
Eng.o Britto
Eng.o dandrade
Eng.o Pernamerin
E. da gracia
Eng.o de Catarina
Is. das Fontas
Eng.o Fontas
Eng.o S.to Estevão
Bocquerano
I. DOS FRADOS.
N.a S.ra de Guadalupe
Salmandrizæ arenæ
I. de Medo
Punta dos Bales
Eng.o Dysauedo
RIO IEGVARIPE
Vera Cruz
Eng.o S.ta Cruz
I. TAPARICA.
I. dos Freytos
N.a S.ra de Soccorra
N.ra Senhora
Eng.o Cazada
Eng.o Coelho
Eng.o Barros
Eng.o do Castelhano
Eng.o do Cabote
IS. MARE
Eng.o Mateus Lopes
R. Matuyn
Eng.o Caualgante
Eng.o Perrero
Praya grande
hic Exscensiones facit Comes.
R. Tapezipe
hic transitu Comitem prohibere conabatur hostis.
R. Vermelho
I. Tapoam
F. S.to Philippe
F. S.to Pedro
F. Rosario
F. S.to Alberto
Water Castel
F. de Pray
S.to Francisco
Cidade de S.to Saluador.
Bento
F. S.to Iao.
N.a S.ra de Victoria
N.a S.ra de Graca
Episcopi domus
F. S.to Diego
F. S.to Maria
F. S.to Antonio
Nº 31.

ven op de onzen, daar die hoog opgetrokken wal partijen van elkaar scheidde. Daar het zaak voor ons was dit hoornwerk te nemen, werd zulks aan vier kapiteins opgedragen met 400 man, wien twintig man tot het werpen van handgranaten en tweehonderd sappeurs werden toegevoegd. Toen dezen, die door den Graaf (die de kunst verstond met soldaten om te gaan) met een krijgshaftige toespraak tot het waagstuk waren aangevuurd, met brandenden ijver optrokken, stietten zij op een in hinderlaag tusschen het struikgewas verborgen troep van 400 man waarmede op voet van gelijkheid en met ongeveer eenzelfde verlies aan weerskanten werd gestreden. Nadat onze troep zich had doorgeslagen, gaf een reserve van 200 man opnieuw werk, maar dezen, onmiddellijk van vrees bevangen, schuwden den strijd, wierpen de wapenen weg, smeekten te vergeefs om kwartier en werden door de woede der aanvallers neergesabeld. Het was avond en maanlicht, toen de aanval op het hoornwerk werd ondernomen en na een verbitterd gevecht dat twee uren duurde hebben de onzen beproefd het te stormen; maar dit was vergeefs gepoogd, daar de vijand zijn gansche macht hier verzamelde alsof hij om de uiterste beslissing streed. Men hield het er voor dat hij door overloopers gewaarschuwd was omdat hij het zijne te voren nimmer door zoo sterke posten had beschermd. Reeds waren door de soldaten met verwonderlijken ijver meer dan 300 vuurspuwende handgranaten op het werk geworpen hetwelk de Portugeezen met gelijken moed verdedigden, aangezien hier om het behoud van de stad werd gestreden. Ja, hiertoe wendden zij alle vlijt aan, teneinde ons door herhaalde uitvallen, want zij overtroffen ons nu in aantal, van ter zijde af te snijden, waarin ten spoedigste is voorzien door het afzenden van vier vendels onder aanvoering van Hinderson, die hen in scherpe gevechten fel aantastte en waarbij aan beide zijden velen gesneuveld zijn. Toen is, nadat kapitein Houwin en vestingingenieur Berchem gesneuveld waren terwijl zij poogden 's vijands stukken te bemachtigen en den troep binnen de vijandelijke positie te leiden, de krijgskans gekeerd en minder den Nederlanderen toegenegen, heeft zijn hun de beste gelegenheden om het doel te bereiken ontrukt. Gesneuveld zijn dappere en oudgediende officieren als Abraham Ebrecht, Boward, Hollinger en 94 soldaten die hun dapperen geest in den dienst des vaderlands hebben opgeofferd. Toen het dag werd lagen de lijken der aan weerskanten gesneuvelden dooreen en duidelijk was te zien of zij gevlucht waren dan wel weerstand hadden geboden, waarom

Verbitterde strijd.

Vergeefsche aanval op een hoornwerk.

Houwin en Berchem sneuvelen,

en andere officieren.

[82]

om, nadat denzelfden dag een korte wapenschorsing was overeengekomen, van beide kanten werk is gemaakt van het begraven der dooden. Vele lijken van de onzen zijn binnen 's vijands wallen aangetroffen — die zoo zij de overwinning niet bevochten hebben, tenminste de glorie van hunnen moed en plichtsbetrachting, (gelet op de plaats waar zij gesneuveld zijn) hebben ingeoogst. Aangezien de bevelhebber der stad door gevangenen en overloopers op de hoogte was gebracht van de geringe troepenmacht waarover wij beschikten, daar hij de begonnen verdedigingswerken nu had voltooid en zelf numeriek veel sterker was, is hij van nu af aanvallend opgetreden en hij liet ongestraft op de Nederlandsche stellingen vuren uit opstanden die hij op de heuveltoppen had opgeworpen en het stond niet in onze macht dit te verhinderen, daar er moerassen tusschen beide lagen die hij door middel van veldwerken of een wal bij zijn verdedigingslinie had aangesloten. Daardoor zweefde dit onheil over ons kamp dat dagelijks velen door kanonskogels vielen, meerderen gewond raakten. Niet bij tusschenpoozen maar bij voortduring, nacht en dag, stonden onze stellingen aan een woedende kanonnade bloot, die, op zichzelf reeds verderfelijk, nog meer schade aanrichtte wegens den regen waardoor, naar de vijand niet ten onrechte begreep, de soldaat binnen zijne schuilplaatsen gehouden werd, hoewel er een groot aantal het kamp verliet en zich in holen of in de bosschen verborg. Ook kwamen afdeelingen van 500 ad 600 man die de Graaf het land had ingestuurd om het fourrageeren der belegerden te beletten en vee op te drijven, met leege handen terug omdat 's vijands patrouilles en dekkingstroepen, die in last hadden te zorgen dat het vee bij kudden stadwaarts werd gedreven, veel sterker waren. Hierbij kwam ongelukkiglijk dat, daar het kamp een kwart mijl van het strand gelegen was, het aan deserteurs gemakkelijk viel om naar de stad te komen, door wie de vijand op de hoogte kon worden gebracht van wat er in het kamp omging en van de plannen. Maar ofschoon Nassau deed wat hij kon om te waken dat de stad geen aanvoer van overzee ontving, kwam het toch voor dat behoefteschepen onder begunstiging van een donkeren en stormachtigen nacht, die ons voor den vijand en den vijand voor ons verborg, doorglipten. Want zoo hevig traden deze stormen op, dat op één nacht 12 schepen van de ankers werden geslagen, met groot gevaar van het er niet zonder aanvaring en schipbreuk te zullen afbrengen. Zoodat onze Bevelhebber, wel wetende dat krijgsverrichtingen niet immer aan 's aanvoerders wen-

wenschen beantwoorden, en dat Gods wil zich niet altijd aan menschelijke verlangens stoort, dat Jupiter dikwijls anders wil dan Caesar, met Raadslid Gijsselin en in tegenwoordigheid van verdere tot land- en zeemacht behoorende opperofficieren, den tegenwoordigen stand van den krijg, den staat van het kamp en alle ter zake dienende factoren zorgvuldig als volgt heeft overwogen: (1) dat hij in talsterkte van troepen de mindere van den vijand was en bleef; (2) dat het leger, na de geleden verliezen, nauwlijks 2400 strijdbare mannen en nog 900 Brazilianen te boven ging; (3) dat hij met deze macht het zijne niet beveiligen kon en tevens den vijand die van forten en middelen ter verdediging goed was voorzien aantasten, noch beletten dat het benoodigde binnen de stad werd gebracht; (4) dat zijne versterkingen open lagen voor den hooger gelegerden vijand; (5) dat de zijnen daarom een wis verderf te gemoet gingen; (6) dat de regentijd de verraderlijkste voedster en aankweekster was van ziekten onder de zijnen, waaraan reeds de Kapitein van de Lijfgarde Johannes Wendovill, Kapitein Twijn en tal van gemeene soldaten waren bezweken; (7) dat het aantal soldaten dagelijks afnam en er geen reserves beschikbaar waren; (8) dat den vijand daarentegen de krachten wiessen uit de van rondom tot het leger en te wapen geroepen inwoners, naar uit het zeggen van hun eigen overloopers en uit onderschepte brieven duidelijk bleek; (9) dat de Gouverneur over 2000 man voetknechten beschikte, gedeeltelijk Spanjaarden, gedeeltelijk Portugeezen; (10) dat Graaf Bagnuolo er 1400 ter hulp had gezonden met nog 800 Brazilianen; (11) dat de gemolibiseerde burgerij op 3000 man werd geschat, daar ook de geestelijken en de scholieren bewapend waren; (12) dat er bovendien twee eskadrons ruiterij waren, behalve nog de zwarte en mulatsche slaven en de uit het veld opgeroepen mannen die allen van wapenen waren voorzien; (13) dat door velen gemakkelijker kon verdedigd worden wat men had dan het door weinigen kon worden vermeesterd. Ook kwam het den krijgsraad voor dat de hoofdmacht van het leger in Brazilië door een nutteloos vertoef in 'svijands land verbruikt dreigde te worden en dat hetgeen wij elders met gereduceerde garnizoenen bezet hielden, den vijand gelegen kon komen voor zijne listen en lagen, zoodat het den Raad zéér oirbaar voorkwam dat men van den nood eene deugd maakte en dat hardnekkig volhouden en wanhopige besluiten door geen verstandig man konden worden goedgekeurd. Daarom heeft de vergadering eenstemmig besloten dat het beter was het

[83]

Redenen van het opbreken van het beleg.

het aangevangen beleg op te breken dan den uitslag van den krijg aan het grootste gevaar bloot te stellen en hals over hoofd in de onzekerheden van het toeval te werpen; dat het beter ware te behouden wat men had dan met vergeefsche inspanning den twijfelachtigen uitslag af te wachten en een hachelijke onderneming door te willen zetten. Zoo wijkt soms de moed voor de noodzakelijkheid en luistert naar de uitspraak van het algemeen belang wanneer hij door de fortuin niet be-
[84] gunstigd wordt, in welk geval, tenzij men betere plannen handhaaft, het koppig naloopen van onzekere kansen op een débâcle uitloopt. Ik zoude hen die onpartijdig of niet vooringenomen zijn lichtelijk hiervan kunnen overtuigen, minder de partijdigen of dezulken die bevelhebbersbekwaamheden naar welgeslaagde krijgsverrichtingen alleen afmeten. En dit ongeveer is onze fout, dat wij veronderstellen dat hetgeen wij met onze wenschen omvatten, een legeraanvoerder met de wapenen kan vatten — dat zijn leger even ver kan komen als onze wensch gaat, die zoo wij erbij waren de zaak anders zouden inzien. De geschiedschrijvers maken zelden gewag van een leger dat zonder gevaar te loopen is terug getrokken of terug geroepen; dit echter heeft de Graaf beleidvol en taktisch verricht. Nadat alles in orde gebracht en verordonneerd was om op te breken, troepen, krijgsbenoodigdheden en zelfs de op den vijand veroverde kanonnen in de schepen waren geladen, heeft hij zonder gerucht den aftocht voorbereid. Opdat onze soldaat daarvan niets zou vernemen vóór het tijd was, of in zijn onbesuisdheid iets dat gewaagd was zou ondernemen, had de Graaf te voren gelast dat het geschut uit het kamp geëmbarkeerd moest worden, naar het heette om er andere stukken voor in de plaats te zenden, hetgeen

Omzichtige aftocht.

er bij den soldaat is in gegaan. Hij heeft een groote afdeeling last gegeven om het naastbij gelegen eiland te plunderen en de vrouwen van onze Brazilianen, die zij op expeditie plegen mee te nemen, in het kamp laten blijven, teneinde iedere verdenking van zijn plan om af te trekken uit de gemoederen van de zijnen gebannen te houden. Ja, opdat de vijand niets van onzen aftocht merken en ons bij de kreek in den rug aanvallen zou, heeft hij tot op het laatste oogenblik de schansgravers laten voortgaan met het verzwaren van schansen, het opgooien van geschutsstanden, het traceeren van wallen. Zoo is de zaak geheim gebleven voor de Portugeezen, die, zoodra de dag aanbrak, met gelijke woede als te voren op onze stelling losbrandden, totdat zij, ten ongeveer 9 ure des voormiddags, toen zij merkten dat niets zich meer in ons kamp

roerde

roerde en het er stil was geworden, uit hunne stellingen te voorschijn zijn gekomen en onze legerplaatsen ledig hebben bevonden, waarop zij, na de daken der schuilplaatsen in brand te hebben gestoken, een uitbundige vreugde aan den dag hebben gelegd door het afvuren van de kanonnen op de stadswallen. Dien eigen dag is onze vloot weer in de baai ten anker gekomen, werden de troepen over de sloepen verdeeld [om geëmbarkeerd te worden] en is een hoornblazer naar de stad gezonden om over het uitwisselen van zestig gevangenen te onderhandelen, maar te vergeefs, daar de vijand obstinaat en van blijdschap des te overmoediger was. Terwijl de hoornblazer nog binnen de stad S. Salvador was, is er een schip uit Portugal dààr aangekomen, met wel 10 stukken aan iederen kant en veel gewapend krijgsvolk aan boord, dat berichtte hoe er nog meer hulp- en aanvullingstroepen in aantocht waren. De Gouverneur, door dat bericht opgetogen, van vrees bevrijd, heeft uit een gevoel van herkregen veiligheid driemaal het geschut laten losbranden. Dat Portugeesche schip was niet voor onze vloot gevlucht maar door tegenwind werden wij verhinderd er naderbij te ko- [85]
men, zoodat de hoop der schepelingen om buit te maken in rook kwam te vervliegen. Toen is gebleken, hoe valsche berichten den Graaf waren overgebracht aangaande tweedracht tusschen Bagnuolo en den Gouverneur, daar deze het gansche krijgsbeleid aan Bagnuolo heeft opgedragen en de Bisschop het nijpend gebrek van den ontevreden soldaat met geld bezwoer. Dit heeft Nassau in het diepst zijner ziel gegriefd dat hij, bij gebrek aan en door het uitblijven van aanvullingstroepen, den roem van het vaderland, dien van de Compagnie en den zijnen in eene zoo luid klinkende onderneming niet hoog heeft kunnen houden, waarvoor hij, door zoovele roemrijke voorbeelden in zijn geslacht bemoedigd, bereid was zijn laatsten ademtocht op te offeren. De onkosten van dezen tocht hebben niet zwaar op de Compagnie gedrukt, daar zij uit den te voren verkregen [Afrikaanschen] buit en uit de opbrengst van de 400 negers gedekt zijn kunnen worden. Ten diepste heeft hem het verlies van zijn beste aanvoerders en zijn monterste soldaten gesmart, maar bij herhaling verklaarde hij, dat hij de winst had verkregen van met eigen oogen de kracht der stad, van de forten en van de geheele omgeving van nabij te hebben leeren kennen en er nu beter voor stond om met nieuwe troepenafdeelingen en hulptroepen een beleg te hervatten. Toen heeft de vooruitziende Bevelhebber, om met het oog op uit de verte rijzende beschimpingen, HH. Staten

De onkosten der expeditie opgewogen door vroegeren buit.

op

Brief van den Graaf aan HH. Staten.

op de hoogte te brengen van het beleid van zaken, aldus geschreven: *dat het Gouvernement van Brazilië hem was opgedragen om het verworvene te verdedigen en het nog niet verworvene te bemachtigen, maar dat gewesten niet zonder soldaten en wapenen kunnen worden verdedigd of uitgebreid en dat plannen zonder dit alles ontworpen, futloos waren en nergens toe dienden; dat de troepen dagelijks in sterkte verminderden daar sommigen in den oorlog gesneefd, anderen door ziekten en vermoeienissen op den marsch uitgeput en afgemat waren, weer anderen die den krijg en de veldtochten behoorlijk hadden mede gemaakt ontslagen waren en dagelijks om ontslag vroegen daar zij den zwaren en onvruchtbaren dienst moede waren en dat, zoo hij hen onder de vanen bijeenhield, het niet door royaliteit of bevordering was maar door goede woorden, kameraadschappelijkheid en gestrengheid; dat nog meer garnizoenen noodig waren om landstreken, die over een afstand van Serinhaim en Porto Calvo tot de oevers van den Rio S. Francisco verspreid lagen te vrijwaren van 's vijands ongerechtigheden en strooptochten; dat dientengevolge de militaire macht verbrokkeld en te zwak werd om het staatsbelang tegen onverwachte vijandelijke aanvallen te schragen; dat hijzelf de stad S. Salvador had aangetast maar meer tot roem en tot gerucht dan tot nut; dat de moed niet bij de strijders ontbrak maar dat het aantal te klein was geweest; dat hij in de verwachting van hulptroepen meer gehoopt had te kunnen bereiken dan met zijn krachten strookte; dat hij van het krijgsgeluk had verwacht wat de zorg of een beter gelukster der zijnen had kunnen uitwerken. Zoo hem lustte te tellen hoeveel soldaten hem door Bewindhebberen, bij algemeene besluiten en door de Kamers afzonderlijk waren toegezegd, ontbraken er 1200 man, behalve degenen die op last van den Prins, en van Bewindhebberen voor andere ondernemingen waren voorbehouden. Dat zijne verlangens ook nu nog naar hunne overkomst uitgingen. Voorwaar*

[86] *het is niet voldoende* (dit zijn 's Graven woorden) *dat verordend worde wat voor dit gouvernement het nuttigst is, te rechter tijd handelen is de boodschap. Spoed is voor krijgvoerenden winst, uitstel gevaarlijk. Militaire troepen brengen geen hulp in den nood als zij niet te voren gelicht zijn, omdat aanvullingstroepen geen nut meer aanbrengen, wanneer zij die aangevuld moeten worden zijn verbruikt. Verwaarloozing kan ik ernstigen zich aan de openbare zaak wijdenden mannen niet aanwrijven, wel uitputting waarin, waar zoo groote belangen op het spel staan, evenals bij ziekten des lichaams met de uiterste zorg moet voorzien worden. De veelvuldigst voorkomende oorzaken van rampspoeden zijn zorgeloosheid, getalm en vrees voor hooge kosten. Aan deze euvelen kan men onwetens zoo goed lijden als wetens. Het schijnt mij dienstig dat aanzienlijke afdeelingen aanvullingstroepen te gelijkertijd en niet druppelsgewijze worden uitgezonden, daar men met vereende krachten sterker is dan met kleine legers in de verstrooiing. Voor vierduizend man is er werk in de garnizoensplaatsen maar dit aantal gaat reeds de sterkte van hen die bij het vaandel zijn te boven. Met welke troepen moet dan de vijand bevochten, met welke een overval gekeerd, met welke de wegen en toegangen verzekerd worden tegen zwervende*

roovers

SINUS OMNIUM SANCTORUM

A. *Vrbs S. Salvatoris.*

B. *Angulus et Castrū S. Antonÿ.*

C. *Castrum S. Mariæ.*

D. *Castrum S. Didaci.*

E. *Suggestus tormentorū et opus cornutum suburbÿ.*

F. *Castrum Rosariæ.*

G *Castrum S. Petrj.*

H *Castrum S. Philippi* } *à nostris victa.*

I *Castrum S. Bartholomæi* }

K. *Statio et Suggestus tormentorum —— comitis.*

L. *Naves claudendæ vrbi.*

M. *Insula Taperica.*

N. *Suggestus tormentarius collapsus.*

roovers en plunderaars? Het is mijn wensch en het is mijn verzoek dat 3600 man gezonden worden die, met degenen die wij reeds in de garnizoenen hebben, 7000 man zullen uitmaken, met welke macht iets kan worden uitgericht, dat der Compagnie waardig is en dit is geen losse verwachting maar mijn vaste overtuiging. Door zwakke hulptroepen zal noch hoop noch vrees worden gewekt, groote uitrustingen doen het een zoowel als het ander. Ik ben mij niet onbewust hoezeer de schatkist een oorlog van zoo vele jaren her betreurt, groote uitgaven putten haar uit en kleine of matige inkomsten vullen haar niet. Maar toch, nu gij zoo onvergankelijke en der Bataven moed waardige ondernemingen zijt begonnen, valt het ondernomene voortgezet te worden en valt er niet te dispereeren. De teerling is geworpen! Wij zijn niet den Rubico maar den Oceaan overgetrokken. Of de samenhang van dit gouvernement zal uiteen vallen of er moet door groote inspanning in voorzien worden. Zeilen en riemen zijn noodig om de klippen van dit Brazielsch Acroceraunië te boven te komen. Beruchte klippen voor gouvernementen zijn gebrek aan durf en schrielheid. Eervoller is naar mijn gevoelen dat een met groote kosten gewonnen Brazilië U gehoorzame en in zijn geheel verwonnen worde dan dat het door ons veroverd gedeelte door misplaatste zuinigheid en verwaarloozing te gronde gericht worde. Zoo gij nog dit jaar zult volhouden met het zenden van hulptroepen, zal de staat beveiligd en de schatkist gestevigd zijn. Zoo de Allerhoogste een ramp van den oogst afwendt heeft de Compagnie in dit jaar 600.000 Gld. te verwachten, die, als zij besteed worden tot beter beveiliging van de velden, met de jaren meerder zullen worden. Ook is het met onze macht ter zee niet beter gesteld, want de schepen die hier zijn aangekomen hadden dermate gebrek aan volk dat ik, om hen te bemannen, 300 soldaten heb moeten afstaan, behalve dat er verscheidenen waren die, zwak en ontredderd, herstelling behoefden en onbekwaam waren om geweld te plegen of te keeren. Hierin zou te voorzien zijn, zoo Bewindhebberen in Europa 18 groote schepen wilden uitrusten en terstond uitzenden, waarmede men oorlog zou kunnen voeren tegen de vijandelijke gewesten alhier, de Braziliaansche waren naar patria zou kunnen vervoeren en de Portugeezen weerstaan zoo zij misschien met vloten zouden willen uitkomen. Aldus heeft de Graaf na rijp beraad geschreven, daar het des bevelhebbers is om ook buiten oorlog met de toekomst te rade te gaan en met zorg en voorzienigheid evenzoo te handelen als ware de vijand nabij en als stond Hannibal voor de poorten. Bewindhebberen in Europa hebben 's Graven schrijven als volgt beantwoord: *Dat hun niet onbekend was, dat de wisselingen van den oorlog niet zijn te voorzien; dat het gemakkelijk was de inneming van de Bahia te wenschen maar dat zij aan de wapenen bezwaarlijk viel uit te voeren; dat den Graaf een grooter macht van troepen ten dienste had behooren te staan maar dat er een en ander tusschen beide gekomen was, hetwelk de uitzending daarvan had verijdeld; dat de middelen tegen deze euvelen moesten worden ontleend aan een beter gevulde kas die van de vrijgevigheid en den ondernemingsgeest der aandeelhouders afhankelijk was en dezen* [87] *Antwoord uit Nederland.*

weer van het welslagen der Brazielsche zaken, zoodat Brazilië de Compagnie en de Compagnie Brazilië over en weer steunen moesten, zoude alles tot gemeenschappelijk heil goed gaan. Dat zij zich vereenigden met 's Graven voornemen om den Rio S. Francisco tegen roovers te versterken opdat zij niet, na deze verdedigingslinie te hebben doorbroken, verwoesting binnen de landpalen en over de velden der Nederlanders brachten of te vuur en te vlam een ramp over den suikeroogst uitstortten; dat de Graaf zich volkomen terecht inspande om te maken dat die van de Bahia geen rust kregen om op adem te komen van de bewustheid hunner persoonlijke verliezen; dat zij daarom te land en ter zee bezig gehouden moesten worden om hunnerzijds niet te kunnen schaden; dat bewapenden gevreesd, onbewapenden en tragen veracht worden; dat de vijand voorkomen moest worden, opdat hij ons niet voorkwame. Dat het doelmatiger is anderen te laten beven dan het zelf te doen; dat het evenzeer voor verstandige menschen verkieslijk is niet immer te willen vreezen of te willen vergaan. Hun eerste en laatste zorg zou zijn dat het gewest door zending van troepen en schepen versterkt werd.

Strijd over monopolie of vrije handel.

In dien tijd laaide onder de leidende personen der Compagnie en vooral tusschen de Kamers van Holland en Zeeland groote oneenigheid op over de vraag of het werkelijk in het belang der Compagnie ware, dat Brazilië voor den handel van particulieren werd opengesteld of dat alles wat de aankoopen en de behoeften der inwoners aanging door haarzelf zou worden behandeld. Aan weerszijden waren voorstanders. Zij wien het laatste denkbeeld toelachte, verdedigden zich met het voorbeeld der Oost-Indische Compagnie en op dezen grond, dat grooter winsten te wachten waren als de Compagnie alleen handelde, terwijl bij vrijen handel van particulieren de voordeelen over velen verdeeld en de prijzen door het groot aantal handelaren gedrukt zouden worden. Zij erkenden dat aldus kolonies werden gesticht, maar dat van kolonies geen geringe moeilijkheden waren te vreezen — dat volkrijke kolonies het overzeesche juk konden afwerpen of dat de moeder eene dochter baarde bestemd haar over het hoofd te groeien; dat aldus uit Tyrus het grootere Karthago was voortgekomen, uit Phocaea Marseille, Syracuse uit Corinthe, Cyzicus en Byzantium uit haar moederstad Milete. Zij verklaarden, dat ook het schuim en de afval der allerslechtsten zouden vergaard worden, zoodat er geen geregelde samenleving uit zou voortkomen maar wèl een samenraapsel van boeven en mislukten, waardoor ieder die van beter gehalte en van meerder zedelijkheid was en daartusschen geraakte, ontaarden zou. Zij die zoo spraken werden erop aangezien, dat zij onder den

Nadeelen aan Kolonies verbonden.

schijn

schijn van het algemeen belang te dienen, eigenbaat bemantelden, hoewel zij in vergaderingen zich fijn uitdrukten en zich sympathiek uitlieten, waardoor zij aan hunne zaak gewicht bijzetten. Zij wien het [88]
eerste denkbeeld behaagde, legden nadruk dààrop dat afgelegen ge- *Voordeelen aan Kolonies verbonden.*
westen veel beter door kolonisten dan door de wapenen konden verdedigd worden; dat dezen zouden kunnen opkomen indien vrijheid van handel werd verleend en niet wanneer alles verricht moest worden door de weinig talrijke ambtenaren van de Compagnie alleen; dat door een groot aantal vrije burgers de inkomsten van den staat zouden toenemen. Dat het bovendien der Compagnie, bij den berooiden staat harer kassen, bij haar wankelend crediet, aan middelen ontbrak op zoo groot een onderneming berekend, daar de handel veel geld eischte, zoo ook de krijg en de voorziening der burgerij met voedsel, kleeding en zoo voorts, en dat er niet beweerd kon worden dat er eenige nabijzijnde hoop was op verbetering van den noodtoestand. En dat toch zonder geld zoomin oorlog gevoerd als handel gedreven kon worden, gelijk een lichaam niet zonder spieren in beweging kan worden gebracht. Nassau heeft, nadat zijn gevoelen door Bewindhebberen was gevraagd, schriftelijk als volgt de zaak uiteengezet: „dat het gan- *'s Graven advies.*
„sche heil der Compagnie in de eendracht der Bewindhebbers be-
„stond, haar verderf in hun oneenigheid; dat door deze twisten en de-
„batten geneesmiddelen gezocht werden maar dat inmiddels Sagun-
„tum in verval geraakte en verloren ging; dat hem niet onbekend was,
„hoe het loon der waarheid immer daarin bestaat, dat zij haat bij an-
„dersdenkenden verwekt maar dat bij hem de trouw voor de onder-
„danigheid ging en de ijver om te helpen boven de zucht van te beha-
„gen stond. En dat hij, hoewel het hem gemakkelijker viel te zeggen
„wat hij dacht dan wat hij aanried, toch van raad zou dienen zonder
„partijdigheid. Dat hij echter wenschte, dat hem niet kwalijk zou ge-
„nomen worden, zoo misschien de uitkomst anders leerde; dat men
„den raadgever dien men in vertrouwen raadpleegde geen tegenval-
„lers moest verwijten. Hij ging voort met te zeggen, dat de ontzaglijke
„winsten welke vroeger aan enkele particulieren waren toegevloeid
„en die de Compagnie zelf had kunnen behalen, overdreven waren
„maar dat, hoe dan ook, de handel en alles er destijds anders voor ston-
„den; dat vroeger, toen dit gedeelte van Brazilië pas in onze handen
„was overgegaan, alle macht bij Bewindhebberen berustte en thans,
„door overeenkomst, mede in handen van particulieren was. Dat hier

„vroeger veel suiker in de pakhuizen der Portugeezen werd aangetrof-
„fen, maar dat de Nederlandsche goederen waarvan de Portugeezen
„als afnemers optraden schaarsch waren, zoodat de Nederlanders de-
„zen tegen suiker ruilden met 4- ad 5-voudige winst, vooral omdat de
„Portugeezen destijds bevreesd waren voor zichzelf en voor hun sui-
„ker met het oog op geweldpleging van buiten. Maar dat thans de sui-
„kervoorraden klein waren en de prijzen ervan werden opgedreven,
„omdat hier grooter veiligheid was verkregen en Nederlandsche goe-
Pleit voor vrijen handel. „deren in voldoende hoeveelheid aanwezig waren. Dat hem beter
„voorkwam zoo aan een ieder gelijke vergunning om handel te drij-
„ven verleend werd want werd deze verhinderd, dan zouden voor de
„Compagnie voordeelen vervallen als de inning der tollen, der in- en
„uitvoerrechten en der lastgelden. Dat bovendien de Compagnie de
[89] „voor Brazilië benoodigde artikelen niet kon aanschaffen dan tegen
„zwaar geld, waaraan zij, naar gebleken was, voor 't oogenblik tekort
„kwam. Dat ook die artikelen niet met winst van de hand konden
„worden gezet, daar er door particulieren een overvloed van was aan-
„gevoerd en dat — al wilde de Compagnie die artikelen nog zoo graag
„opkoopen — zulks zonder verlies niet zou lukken, want zoo zij boven
„de waarde opkocht zou het tot schade van haren dienst zijn en in het
„tegenovergestelde geval tot schade van particulieren, die aldus in de
„verleiding zouden komen om hunne voorraden te verheimelijken en
Koloniseering noodzakelijk. „niet aan den bieder te vertoonen. Dat bovendien het eenzaam en on-
„bebouwd Brazilië niet geëxploiteerd kon worden zonder volkplan-
„telingen en dat dezen niet herwaarts konden worden aangelokt, zoo
„het niet aan een ieder vrijstond om geld te maken. Dat van een talrij-
„ke burgerij voordeel was te verwachten vanwege de behoeften van
„enkelen en van velen; dat het er zoo toe zou komen, dat bij een ver-
„meerderd aantal bewoners de schatkist gestijfd werd, zonder welke
„men zich evenmin wapenen kon aanschaffen als men zonder wape-
„nen rust kon verzekeren aan het nieuwe volk. Dat in regeeringszaken
„er vooral op gelet dient te worden en dat het immer een drijfveer der
„bewindslieden behoort te zijn om de begrooting der uitgaven met die
„der inkomsten te doen kloppen. Dat door kolonisten kracht wordt
„verleend aan het gewest, de garnizoenen verminderd kunnen wor-
„den, de staat veiliger wordt en op de zijnen vertrouwen kan. Dat de
„Portugeesche inwoners met moeite door vrees in bedwang werden
„gehouden, maar dat zij, overigens den Koning toegenegen, wankel-

„baar

„baar in hunne trouw waren en zeer onder den indruk van het oogen-
„blik stonden. Maar dat er geen hoop was op kolonisten als de kolo-
„nisten geen hoop hadden op gewin — dat niemand over zee ging op
„hoop van honger te lijden; dat men levensgevaar trotseert bij hoop op
„winst maar dat deze bij voorbaat was afgesneden, zoo de Compagnie
„alleenhandel dreef. Ja dat hij (en hierop legde Nassau nadruk) dage-
„lijks werd lastig gevallen met klachten van de Portugeezen, die zich
„hadden geschikt op dezen grondslag, dat zij onder ons bewind in ge-
„lijke omstandigheden zouden mogen voortleven als vroeger onder
„het Spaansche — namelijk dat zij de opbrengsten van hunne molens
„naar eigen, niet naar andermans goedvinden zouden mogen verkoo-
„pen; dat zij indien deze vrijheid werd ingetrokken, zich liever naar
„elders zouden begeven dan hier in arbeidzame dienstbaarheid te blij-
„ven werken op den wenk en naar het bieden van de Compagnie."
Terwijl deze punten onder de kooplieden overlegd werden, lieten zich de redenen der geleerden hooren: dat iedere kolonie een burcht en bolwerk was van den staat, dat niets daaraan zooveel kracht bijzet als de stichting van deze. Dat de geheele wereld met dergelijke banden geboeid, onder het gezag der Romeinen was gebleven, die ervan overtuigd waren dat een talrijke bevolking de grondslag van alle macht en de pijler waarop de dagelijksche welstand rustte was. Dat om die reden de Koning der Spanjaarden de Nieuwe Wereld met koloniën als bezaaid had. Dat de Bataven, waar zij overwonnen hadden, ook woonsteden behoorden te vestigen, gelijk Seneca van de Romeinen zegt. Want dat waar ieder zijn akkers en goederen bewoont, hij tot het verdedigen van de regeering genoodzaakt wordt, teneinde niet mede te [90]
worden verdreven als zij verdreven mocht worden. Dat men bovendien, om het arme plebs, dat der Repbuliek tot last was, kwijt te raken, bij wijze van gunst eenig land aan afgedankte soldaten kon geven. Daarom oordeelden zij, dat zulks op groote schaal moest gebeuren, gelijk verstandige landbouwers bijenzwermen verdeelen over nieuwe en vele korven. Ook dit hielden zij den beraadslagenden voor dat de soldatenstand begeerlijker zou worden indien de oud-gedienden aanspraak hadden op woonsteden, paarden en akkers om te bebouwen. Dat er ook niet viel te vreezen, dat de dochter hare moeder boven 't hoofd zou groeien in streken zóó ver verwijderd en waar men zoozeer behoefte had aan nederlandsch kapitaal. Bewindhebberen en de Staten zijn op 's Graven advies ingegaan en zij hebben bij plakkaat ver- *'s Graven advies aangenomen.*
gunning

gunning aan Nederlandsche particulieren verleend om op Brazilië te varen en handel te drijven aldaar, behoudende de Compagnie zich alleen den handel in negerslaven, in krijgs- en oorlogsbehoeften en dien in Brazielhout voor. Maar van deze vergunning werden Bewindhebberen zelf en de ambtenaren in Brazilië voor zoover zij een eed aan den lande hadden afgelegd uitgezonderd, opdat er naast den handel geen soort morshandel opkwame of dat zij, uit baatzucht, de staatsinkomsten in hun eigen kas zouden leiden. Om welke reden de Thebanen bij de wet hebben vastgesteld dat zij, die zich nog geen tien jaren van den handel hadden onthouden, ook niet tot de regeering konden worden toegelaten. Op de naar Brazilië te verschepen en op de herwaarts te vervoeren koopmansgoederen zijn rechten gelegd, zooals in het belang der Compagnie geoordeeld werd. De door het plakkaat aangemoedigde Nederlandsche kooplui zijn zoo druk op Brazilië gaan varen, dat het land met een overvloed van waren en benoodigdheden overstroomd is, hetgeen de oude klachten een tijd lang heeft doen verstommen. Wie het eerst kwamen hebben goede zaken gemaakt, wie later kwamen in mindere mate wegens den grooten toevloed van waren en het dalen der prijzen. Maar, nadat deze besluiten, die door de meerderheid voor zeer heilzaam werden gehouden, naderhand in strijdschriften van kwalijkgezinden in het openbaar waren ondermijnd, is tweedracht tusschen de Bewindhebbers gerezen tot gemeene schade en ook niet zonder hartstocht over en weer, als 't waar is, terwijl men elkander verweet, dat er meer werd gelet op het voordeel van particulieren, van provinciën en van steden dan op dat van het algemeen.

MISLUKTE AANVAL VAN ADMIRAAL JOL OP DE SPAANSCHE ZILVERVLOOT — BINNENLANDSCHE AANGELEGENHEDEN

Onderwijl beheerden de met uitstekende voorzienigheid op alles acht gevende Bewindhebbers door arbeid bij dag en bij nacht, al overleggende en al schrijvende, de aangelegenheden van de West uit de verre verte en torsten zoo zwaren last. En wijl de herinnering aan de door den beroemden Piet Hein genomen zilvervloot, hoe deze destijds de behoeftige kas tot hoogen troost was geweest, hoe de macht van den Koning der beide Spanjes destijds [91] was gekrenkt, in de gemoederen lag bezonken, hebben zij opnieuw beraadslaagd om datzelfde te ondernemen en de fortuin met gelijke stoutmoedigheid en in gelijke verwachting te tarten. Hiertoe is Cornelis Jol aangewezen, van kindsbeen bij de zee en de golven opgevoed, ontembaar als de elementen waarmede hij vertrouwd was, weergaloos stoutmoedig, nooit rustend, opgaand in ondernemingen ter zee, dapper zonder woorden te gebruiken, forsch in den aanval, onuitputtelijk van werkkracht en volkomen te vertrouwen — overigens ruw. Deze heeft, tot Admiraal van de nieuwe machtige vloot benoemd, van de Staten, den Prins van Oranje en de Bewindhebbers de opdracht aanvaard om den vijand te bevechten en de Spaansche schepen aan te vallen die, beladen met de onmetelijke schatten van Peru en van de kusten der Stille-Zuidzee, uit de haven van Carthagena in Terra Firma naar Nieuw-Spanje zouden zeilen om zich daar met andere schepen te vereenigen en de gemeenschappelijke lading gezamenlijk te vervoeren. Maar Maurits en de Hooge Brazielsche Raad hadden het besluit genomen om, nu de hoofdstad van de Allerheiligenbaai te vergeefs was aangetast en terwijl de soldaat nog gereed was om toe te slaan, al wat er in genoemd gewest, zoo op den vasten wal als op de eilanden, aan suikermolens aanwezig was te vuur te doen vernielen. De redenen daartoe waren

Uitrusting naar de West onder Jol.

Andere politiek van Graaf en Raden.

waren, dat de Portugeezen, bij het voelen van rampen aan den lijve, hetzelfde niet binnen onze grenzen zouden durven bestaan en dat Portugal van de opbrengsten over een jaar zou verstoken blijven als de te verwachten suikeroogst onderschept was. Maar de aankomst van Jol gaf een andere richting aan deze plannen en op last van Bewindhebberen moest de krijg naar elders verplaatst worden. Niettemin heeft Nassau gezorgd, dat hij met de troepen die hem overschoten, zoo zij den vijand al geen schade toebrachten, het zijne althans bewaakte. Schepen en garnizoenen zijn aan den Rio S. Francisco gelegd vanwaar den vijand de weg het kortst valt; de toegangen tot de Alagoas, Porto Calvo, Serinhaim, Poyuca, Kaap S. Augustyn, Goyana, Parayba zijn afgesloten, opdat de vijand niet uit de bosschen te voorschijn kwame om een aanval te doen en verwoesting aan te richten.

Hij beveiligt de gewesten.

Jol was den 14den April 1638 van Texel, de vermaardste reede van Holland, uitgezeild en na de route tusschen den Afrikaanschen wal en de Kaapverdische Eilanden te hebben genomen, heeft hij het eerste land gemaakt bij Brazilië, alwaar hij, eenige malen tot het houden van bespreking en van overleg bij Maurits van Nassau als Admiraal van Brazilië toegelaten, opening heeft gedaan van de redenen zijner afreis en voorzien van 's Graven orders eenige schepen en 600 man troepen heeft ontvangen benevens eene suppletie aan victualie voor zeven maanden en vanwaar hij, na de zijnen matig te hebben ververscht, met groote verwachtingen heeft zee gekozen. Maar toen hij scheep wilde gaan heeft hij zijn dijbeen gekwetst, daar hij klem geraakte tusschen de boot, die op de golven langszij van het schip lag te rijden en de uitstekende trompen van de kanonnen; zijn ongeluk heeft den zwaarmoedigen tot een kwaad voorteeken gestrekt. De namen der schepen waarmede hij naar de West vertrok waren: Salamander, Zwolle, Overijssel, Goeree, Tertolen, Hoop, Oranje, Rotterdam, Ernst, Canarie, Goyana, Waakhond, Mercurius, Groot Postpaard. Toen de mare van een zeer machtige onderneming ruchtbaar werd, overviel Spanje en de gansche West een hevige schrik, daar ook bij de vijanden de herinnering van Piet Heins onderneming nog niet was uitgewischt. Ja, het niet ongegrond gevoelen was dat hij (wiens naam in deze gewesten een vreeselijken en noodlottigen klank had) zoo groot een doel niet met minder groot zelfvertrouwen zou aangrijpen vermits hem een ding boven alles ging, namelijk door eenige gedenkwaardige daad roem te behalen en zich een onsterfelijken naam te verwerven. Ook twijfelden de zijnen er niet

[92]

Vloot van Jol.

Schrik der Spanjaarden.

niet aan dat hij bereid om te sterven er op los ging, noch dat hij niet anders wilde sterven dan tegenover een vijand over wien hij of schitterend zou kunnen triomfeeren, of tegenover wien hij roemvol zou kunnen sneven en dat hij niets middelmatigs in den zin had of overwoog. *22 Juni 1638.* Daarom had de Koning der Spanjes, na bericht te hebben ontvangen van de nieuwe toerustingen naar de West, inderhaast vier jachten gereed laten maken, die de Overheden in alle plaatsen en sterkten moesten waarschuwen voor de overkomst van de Hollandsche vloot onder Houtebeen (dit was zijn naam bij het bootsvolk) en die haar op het hart moesten drukken om wèl op de vloot van Terra Firma te passen en die van Nieuw-Spanje niet voor het volgend jaar in zee te laten steken. Maar daar die vloot van Terra Firma, die reeds zee gekozen had, van haar adviesjachten, die zij tot Kaap Corrientes aan de uiterste punt *Kaap Corrientes.* van Cuba tot het doen van verkenningen pleegt te laten kruisen, vernomen had dat 12 Hollandsche schepen verkend waren voor welke de Spaansche vloot minder behoefde te vreezen, heeft zij koers gesteld naar Cuba en de Havana. Jol heeft na de noordkust van Brazilië te zijn gevolgd en de eilanden, waarvan het in gindsche zee wemelt, te zijn voorbij gevaren, zijn vloot recht naar het westen doen koersen om naar de zilverschepen te zoeken. De naar alle kanten, als jachthonden, uitgezonden adviesbooten hebben, na vele zwerftochten, eindelijk ontdekt, dat de vloot het tot omstreeks de haven en de baai van Cuba had gebracht en zich nabij het hooge land bevond, dat men Los Organos *Los Organos.* noemt. Zij bestond uit acht groote schepen, galjoenen genaamd, en nog zes kleinere vaartuigen, allen onder bevel van Don Carlos Dieva- [93] rez. Het beste bevond zich in het admiraalsschip. Jol, die deze aantergsels der boozen wèl met zijn wenschen maar nog niet door de overwinning had omarmd en wien thans alle uitstel onlijdelijk voorkwam, heeft, na de kapiteins te hebben bijeen geroepen, hen naar krijgsgebruik, als volgt tot den strijd doen ontvlammen: *Zij zouden er op los gaan en opnieuw toonen hoe men als mannen aan lafaards hun goud en zilver ontrukken moest; dat 's vijands vloot eer buit dan wapenen vervoerde; dat buit zoomin in staat was iemand te dekken als zijn tegenpartij te verwonden; dat een rijke vijand een roemrijke premie voor een armen overwinnaar was; dat door die gapende vuurmonden eer de specie dan de Spanjaard verdedigd werd; dat de groote rompen der schepen schitterend en weerloos zand vervoerden, krijgslui heelemaal niet.* Met voortvarendheid heeft hij ieder zijn post aangewezen. Hij zelf zou, vermits hij de vloot aanvoerde, op den Spaanschen Admiraal aanhouden met de Kapiteins van de Rotter-

dam en de Tertolen als kameraads in het gevecht. De Vice-Admiraal zou het spaansche vice-admiraalsschip aantasten en onze Schout bij Nacht dien van den vijand. In vastgestelde orde zouden zij den een na den ander, stuk voor stuk, aangrijpen of wel met vereende macht en middelen strijden dààr waar het het heetste toeging of waar het het meeste noodig was. De Salamander, waar Jol aan boord was, was een zeer sterk schip en daar zij nieuw was gebouwd, was zij het best op den strijd berekend, maar vergeleken met den zwaren en hoogen romp van den spaanschen admiraal, scheen zij weinig meer dan een jacht. Nadat een gebed tot God was opgezonden om de groote onderneming te zegenen, de gemoederen tot den strijd aan te vuren en hen die voor het vaderland vochten op te wekken, heeft onze Vlootvoogd de zijnen met de toorts zijner welsprekendheid voorgelicht en het admiraals-

Zeestrijd. schip dat hij voerde tegen het spaansche aangelegd en het met enterdreggen en haken vast aanboord geklampt — niet bij wijze van vriendschapsbetuiging al moge de Spanjaard dat gedacht hebben, maar om zich openlijk voor vijand uit te geven. Op dit voorbeeld heeft de Vice-Admiraal het vijandelijk vice-admiraalsschip aangevallen en zich met kettings en enterhaken zoo vast gewerkt, dat het niet meer los kon komen. Niet trager is onze Schout bij Nacht geweest om met een zelfden moed den spaanschen Schout bij Nacht aan te vallen. Uit deze gedeeltelijke gevechten bestond de zeeslag, terwijl de overigen, o schande, den strijd hunner kameraden werkeloos buiten schoots en buiten gevaar aanzagen. Verwoed streden zij drie tegen drie en daar de gemoederen verhit waren geraakt, hebben zij moorddadig op elkaar los geslagen. Ieder werd door zijn eigen boord als door een noodlottigen cirkel ingesloten. Dit was het bestek van leven en dood. Dit was de kampplaats van den roem. Gevaar, wonden, neersabelen van gevallen-

[94] nen allerwege. Damp, rook, vonken, asch verduisterden den vijand voor het oog en beletten het toebrengen van wisse slagen. De verschoten musket- en kanonskogels wondden of doodden minder strijders dan de van het houtwerk afgescheurde splinters en spaanders. En nu reeds had ons admiraalsschip twee glazen achtereen met twijfelachtigen uitslag tegen het spaansche gestreden, terwijl de Kapiteins van de Rotterdam en de Tertolen aarzelden om aan den strijd deel te nemen, toen alle rappe gasten met een prachtig élan het vijandelijk boord beklommen en de dekken van het spaansche admiraalsschip als overwinnaars bezetten, terwijl de Spanjaarden in de open kuil en onder de roosters

zijn

zijn gejaagd — hetgeen als volgt in zijn werk is gegaan. Daar de ezelshoofden en marsen van het Nederlandsche admiraalsschip nauwlijks boven de dekken en de verschansings van het Spaansche schip uitstaken, heeft onze Admiraal, van den nood een deugd makende, granaatwerpers in de marsen gestuurd, die gloeiende kogels van 24 en 28 Pond op de zich lager bevindende Spanjaarden smeten, zoodat dezen, op het uit den hooge bliksems slingeren door die cyclopen, het dek en de overloopen gedwongen voor de onzen ontruimden en toegankelijk maakten. Toen heeft de vlootvoogd (dit alles voorwaar kondigde de overwinning aan) een der bootsgezellen, die tot belooning 1000 Gulden zou hebben, belezen om de groote vlag van het Spaansche admiraalsschip af te halen en zoo als het was gezegd, was de man begonnen op te enteren, toen de Spaansche Vice-Admiraal en Schout bij Nacht, die zich uit de haken en dreggen hadden los gewerkt, op onzen vlootvoogd aanhielden en hem dwongen zijn prooi te laten gaan, nadat hij dien stoutmoedigen koorddanser had omlaag geroepen uit het oogenblikkelijk gevaar. En toen de overige vijandelijke schepen op onzen Admiraal aanhielden, is hij het wis gevaar door koersverandering ontzeild om niet van alle kanten door vijanden omsingeld en genomen te worden. Onderwijl onttrokken zich onze overige schepen, verstrooid liggende, met groote trouweloosheid aan den strijd, omdat zij den Admiraal hetzij de eer hetzij het leven niet gunden. In dezen strijd zijn gesneuveld: Abraham Michiel Roosendael de Vice-Admiraal, Johannes Mast de Schout bij Nacht en Anton Muys de Fiskaal, allen een onvergankelijken naam waardig; er zijn 50 gemeenen gesneuveld, 150 gewond. Jol, brieschend en schuimbekkend van onverbeten woede omdat hij de vrucht van zoo vele maanden oplettendheid, werkzaamheid en gereedheid, van zooveel arbeid en zooveel vlijt in één oogenblik had gemist, heeft onmiddellijk nà het gevecht waarbij het zéér scherp was toe gegaan, de kapiteins die hem schandelijk in den steek hadden gelaten bij zich aan boord geseind en hun gestrengelijk, zooals zij verdiend hadden, hun lafheid en oudwijfschheid verweten; bitter is hij uitgevaren tegen den Kapitein van de Rotterdam dien hij, op het hooren van een ongepaste uitlating, met een stok dien hij in de hand had, om zijn antwoord heeft afgeranseld en in ééne moeite uit zijn bevel heeft gezet. Onmiddellijk het woord tot de overigen richtende, heeft hij hun vermaand *den eed te gedenken waarmede zij zich aan het Vaderland, den Prins en de Compagnie hadden verbonden; dat zij aan dezen zelfs hun leven*

Jol van de zijnen verlaten.

[95]

moesten ten offer brengen; dat het ging om zijn en aller heil en roem; dat zij die geboren waren uit eenvoudige ouders voor iets roemvols waren gesteld; dat Piet Hein, wien het land den aanleg tot moed en onsterflijkheid had meegegeven, zich hier, op deze plek, beroemd had weten te maken; dat er meer buit dan gevaar was; dat zulks niet hun alleen maar hem in 't bijzonder aanging; dat hij daarom in den strijd was voorgegaan; dat het schandelijk was, dat die aan gevaren gewende zeelieden bang waren voor die groote kasten van schepen; dat dezen, al leken zij vreeselijk voor de bloohartigen, door dappere kerels vermeesterd konden worden; dat zij in het vaderland terug gekeerd door vriend en burger op smaadredenen zouden worden onthaald, als waren zij uitgezeild om de spaansche vloot en de spaansche macht aan te gapen in plaats van haar te nemen. De *lafaards,* dus ging hij voort, *mochten zich afscheiden van hen die naar den strijd hunkerden, opdat de slechtsten door hun kwaad voorbeeld geen schade deden aan de allerbesten, de moedeloozen niet aan de monteren; waar geen uitstel kon worden geleden, moesten raad en daad hand in hand gaan. Indien men het doel van den oorlog overwoog, moest men in dezen strijd overwinnen of sneuvelen; dat in dien zin zijn besluit genomen was: zij mochten overwinnen als mannen of slavenketens dragen; dat zij die uitknepen zich in het verderf stortten; dat wie de meeste angst voelde, het meeste gevaar liep en dat, hoe de kans ook uitviel, het altijd eervol zou zijn buiten het vaderland en wel op de grens van de bewoonde wereld gesneuveld te zijn. Laten wij derhalve met vereende krachten,* dus sprak hij, *den strijd weer aanbinden, het gevecht voortzetten en niet aan buit denken, voordat wij, na behaalde overwinning, hem zonder verdere zorg wegdragen. De noodzaak om te vechten, die gij ontwijkt, loopt U na. Zoo gij den strijd poogt te vermijden, waartoe hebt gij dan wapenen? Waartoe hebt gij vrijwillig den oorlog aanvaard? Buiten het gevecht met een grooten mond toegerust, zijt gij lafhartig in de hitte van den strijd. Waar hopen hier de flauwerds op? Denkt gij dat God, wanneer gij het gevecht mijdt, U beschermen zal? Met den degen moet de zee en deze buit worden vermeesterd. Hier zijn wij niet omgeven van muren en schansen — durf is onze muur, de daad is ons schild. Welnu, entert gedachtig aan den roem der Bataven, deze vloot, mijn steven wijst U den weg. Toont Portugeezen en Kastieljanen dat zij ter zee noch te land Uws gelijken zijn in het gevecht. Of wij hadden hier niet moeten komen, of wij moeten voor de eer der Compagnie vechten en ook niet aflaten voor dat wij, door die vloot te overwinnen, onze verwachting bevredigd hebben. Ik zal zwijgen over al het andere, schimp en schande zelf raden tot volharding.* Daarop, de zijnen in de oogen ziende: *Vanwaar die bedruktheid, kameraden, wat is dit voor ongewoon getalm? Kent gij den vijand, mij, kent gij U zelf niet? Wat is de vijand anders dan een bezorgde bewaker van het Gulden Vlies? Als gij maar aanvalt, zal hij verbleeken en zelf als goud zoo geel worden. Ik Uw Admiraal leid U tot roem en rijkdom. Gij, binnen- en buitenslands door overwinningen beroemd, ontleent vertrouwen en durf aan de fortuin en zoovele voorbeelden der Uwen.* Na dit gezegd te hebben heeft hij de vloot

opnieuw

opnieuw naar den vijand geleid en met kanonschoten het sein tot den aanval gegeven. Maar als te voren zijn de tragen en minderwaardigen, hetzij uit angst hetzij uit zucht tot rebellie, toen men binnen schoots was gekomen, achter gebleven en hebben den strijd aan den van [96] slechts weinigen ondersteunden Admiraal overgelaten. Op diens woedend vertoog, waarbij hij hun uit alle macht bij hun geweten bezwoer, bekende de een vrees, overdreef een ander de macht van den vijand, veroordeelde een derde de vermetelheid van den Admiraal en verklaarde openlijk, dat zij van hun ondergang zeker waren en aangezien de krachten al te ongelijk stonden, in het verderf werden gesleept — dat het voor de Nederlanders niet onteerend was, als zij op zijn tijd van wijken wisten; dat het veel erger zou zijn als zij iets begingen tengevolge waarvan zij overwonnen werden; weer een ander die zich tot den aftocht gereed maakte wendde zich af; bijna allen weigerden als bij onderlinge afspraak om de orders van den Admiraal na te komen; niemand had ooren naar zijne bevelen. Den volgenden dag, terwijl de vijandelijke vloot nog ter plaatse lag te drijven, heeft hij de Kapiteins voor de derde maal bijeen geroepen en hen man voor man aan zich verbonden door een nieuwen en schriftelijk bevestigden eed, waarbij zij zich bereid verklaarden om te vechten en beloofden tot den laatsten ademtocht te zullen strijden. Na hen opnieuw aangemaand te hebben om te bedenken dat zij Nederlanders waren en de schandvlek van den vorigen dag door nieuwen moed uit te wisschen, heeft hij de gevechtsorde bepaald. Zelf zou hij zich aan de spits stellen en de linie formeeren als volgt; Salamander, Oranje, Faam, Hoop, Zwolle, Tertolen, Ernst, Overijssel, Goeree, Mercurius. Nu de gemoederen door den krijgseed gesterkt waren, liet het zich aanzien of de volgzaamheid terug keerde en groote strijdlust op 's Admiraals woorden volgde. Maar toen men gereed was om in het gevecht te gaan, waren wind en zee ongunstig geworden, daar de vijand bovenswinds van onze vloot was gekomen en wij ver onder de lij van hem lagen, zoodat tegen de andere vloot moest worden opgekruist, tot groot nadeel der onzen, die toen in meerdere mate aan het vijandelijk vuur bloot stonden. In dit gevecht is de Kapitein van de Oranje, Johannes Verdiest, gesneuveld die zijn leven lang het lijf in gevaren en zijn geest in de zeevaartkunde had geoefend. En zij die den eed hadden gezworen hebben hun dienst daarom niet beter betracht, gezien dat een enkele hunner den vijand ergens uit de verte met schoten, die niet raakten te keer ging. Daarom is de onderneming

Hij strijdt ten tweeden male.

Hij wordt opnieuw verlaten.

Hij hervat den strijd opnieuw.

onderneming ook toen niet geslaagd. Het was 17 September geworden toen Jol van de adviesjachten vernomen heeft, dat de Spanjaarden voor de ondiepten van Cuba en bij Los Organos lagen te drijven. Daarom heeft hij, zich aan zijn plan vastklampende en letterlijk op buit vlammende, den strijd opnieuw willen wagen. Maar aanvankelijk vond hij de bootsvolken slecht gezind, die hunne Kapiteins van kleinmoedigheid en nalatigheid beschuldigden en niet verder tot den plicht van hen te gehoorzamen wilden gehouden zijn. Toen heeft Jol de Kapiteins van de Zwolle, de Overijssel, de Goeree, de Mercurius en de [97] Ernst op grond van wangedrag en rebellie afgezet, en nadat hij anderen in hunne plaats had aangesteld, is de opgewektheid tot den strijd dermate gestegen, dat het scheen als hadden zij den vijand reeds te pakken. Aangekomen bij Los Organos alwaar de vijand had gelegen, is hem gebleken dat de Vloot ontkomen en naar Nieuw-Spanje was afgezeild. Aldus heeft de fortuin Jol, dien zij aanvankelijk scheen te begunstigen door hem die vloot als buit toe te werpen, kort daarop, als hadde zij spijt van haar gunstbetoon, in den steek gelaten. Weshalve hij, daar hij het niet raadzaam achtte om hier langer met weerspannelingen te verblijven, om niet door noodeloos uitstel de middelen der Compagnie te bezwaren, een smaldeel naar Brazilië gezonden, een ander ter plaatse achtergelaten heeft om zijn fortuin voor de Havana te kunnen loopen en met de overige schepen naar patria terug gekeerd is. Deze bijzonderheden zijn ontleend aan brieven door Jol gericht aan den Hooggeboren Graaf Gouverneur van Brazilië en diens Raad. Wat de wrekende Gerechtigheid aangaat, was Jol van oordeel, dat het niet zoozeer hem als wel, ter wille van het voorbeeld, allen toekomstigen vlootvoogden aanging en dat dit te veronachtzamen hemzelf schande en gevaar zou brengen, omdat namelijk aan den eenen kant zijn eigen reputatie als rechtvaardig man, aan den anderen kant het algemeen belang op het spel stond. Hij had zelf rechtsingang tegen de weerspannelingen kunnen verleenen als zijnde hij met de hoogste macht bekleed; maar toch scheen het hem beter, nu de officieren die de hoogste plaatsen in den krijgsraad innamen gesneuveld waren, de zaak aan de Staten en Bewindhebberen over te laten, dan den schijn op zich te laden dat hij zich had gehaast om een persoonlijken wrok te koelen. De weerspannelingen hadden Hoofden en Leiders, maar vooral hadden twee zich schuldig gemaakt die zich door hun ijverzucht hadden laten verleiden, omdat zij die in diensttijd de meerderen waren

Valt voor den vierden keer aan.

Afgunst van enkelen heeft de onderneming doen mislukken.

ren, gehouden waren den jongeren Jol te gehoorzamen, hetgeen, door tegenwerken en ontduiken van 's Admiraals dapperheid, een zoo groote krijgstoerusting heeft verdorven. Zoo ver wijkt vaderlandsliefde voor persoonlijken haat, dat de menschen haar liever geheel verwaarloozen en zich aan laagheid schuldig maken dan op zijde te gaan voor een standgenoot die vroeger de gelijke in fortuin is geweest — alsof het laagheid ware te gehoorzamen aan eenvoudige bekenden die niet uitblinken door namen van adellijke voorouders! En deze ondeugd is den stervelingen aangeboren, dat zij met afgunstigen blik de verhoogde waardigheid aanschouwen van dezulken, die zij als huns gelijken hebben gekend. Genen, na hun terugkeer in hechtenis genomen, zijn nadat hun de overtredingen waren voorgehouden en het vooronderzoek had plaats gehad, vrij gekomen, hetzij zij door tusschenkomst van vrienden gratie hebben verkregen, dan wel uit kracht van de rechtvaardigheid hunner zaak straffeloosheid verdienden. Want het is niet aan mij, iemand van misdaad te beschuldigen op grond van lichtvaardige driftbuien bij admiraals, zooals tegenspoed en gemankeerde gevolgen die nu eenmaal gaande maken. Jol, die dagelijks met zijne medeburgers en met de leden der Staten omging, beklaagde het ongeluk der Compagnie en beschuldigde de zijnen, die zooveel krijgsroem en zoo groote kans op overwinning als God ooit in het vooruitzicht had [98] gesteld, door lafhartigheid en verkeerdheid hadden verzuimd; dat niets hem zwaarder viel te dragen dan dat hij niet in het hevigst van den strijd heeft kunnen sterven; dat hij zich thans behouden achtte niet voor de genoegens des levens doch tot spot van zijn vijanden en benijders maar nu enkel wachtte op betere tijden om te handelen en zich op den vijand en den nijd te wreken. Hoeveel hij daarnà nog voor de Compagnie en voor den Staat aan buitengewoons verricht heeft, met welke vloot hij weer naar de West en vervolgens naar Afrika is gestevend, steden, havens en eilanden heeft veroverd, zal ik te zijner tijd vermelden.

Gezanten van Camaraõ aan den Graaf.

Terwijl ik met mijne gedachten in het uiterste Westen vertoef en verhaal, hoe hier zonder geluk is gestreden, valt mijn oog op drie gezanten die door Camaraõ, een Opperhoofd der Brazilianen, tot den Graaf waren afgevaardigd. Dezen hebben hem bericht dat het beleedigd Opperhoofd zich met zijne benden van Graaf Bagnuolo had afgescheiden en zich nabij den toren Garcia de Avila binnenslands ophield

hield; dat zij gekomen waren om over vrede te onderhandelen en een bondgenootschap met ons wilden aangaan, opdat hem veroorloofd werd naar zijne dorpen en nederzettingen terug te keeren. De Graaf, wien niet onbekend was, hoe men 's vijands oneenigheden in eigen voordeel doet verkeeren, heeft hen welwillend ontvangen en na hun vriendschapsbrieven aan Camaraõ te hebben meegegeven met geschenken laten vertrekken. Maar spoedig is ruchtbaar geworden, dat Camaraõ, wuft en lichtzinnig als hij is, zich met Bagnuolo had verzoend en weer tot zijn gewone manier van doen was vervallen. Ook hadden 800 Tapoeiers zich om dezelfde reden van hem afgescheiden, zoodat de vijandelijke landstreken toen voor ons open hebben gelegen en er bij de Nederlanders hoop is gerezen om de bewoners van de Bahia door een geweldige nederlaag te gronde te richten; maar door schaarschte aan krijgsvolk en doordien te vergeefs op aanvulling daarvan uit Nederland werd gewacht, is de lust verslapt en heeft nergens toe geleid. De brieven [die ik voor mij heb] staan vol klachten en bezweringen met verzoeken van Graaf en Raad vermengd vullen bladzijde na bladzijde; zij schreeuwen het uit, dat de beste gelegenheden voor het grijpen lagen, maar dat deze door de zorgeloosheid van anderen onbenut bleven; dat voor doove ooren gepredikt werd; dat men hier arbeiden wilde, maar dat elders lediggang behaagde; dat niet God niet het Noodlot maar de menschen de overwinning tegen hielden; dat Hij, als wij er zelf niets voor deden, ons geen militair succes wilde verleenen; dat gewesten door krijgsvolk, wapenen en door het werk der handen veroverd werden, niet door droomerige verlangens en welwillende wenschen uit de verte; dat brieven, aanschrijvingen en beloften overvloedig werden toegezonden, maar dat al de rest waarmede wingewesten plegen te worden verdedigd ontzegd bleef; dat er geen voldoende lijftocht aanwezig was tegen den honger; dat ook de krijgs- en oorlogsvoorraden niet aan de verdediging van het gewest voldeden; dat het aantal schepen en bootsgezellen door Jol's expeditie zoozeer was aangesproken, dat het hun zaak niet meer was zee te houden, vooral indien de vijand wellicht met een nieuwe vloot overkwam. Maar de suikeroogst stond er, wegens de matige en te rechter tijd ingevallen regens, dit jaar zoodanig voor, dat hij den planters een opbrengst van 18.000 kisten scheen te beloven.

Klachten.

[80]

[99]

Gunstige stand van den oogst.

Samenzwering der Portugeezen vermoed.

Op Jol's expeditie is eene samenzwering gevolgd die, naar men dacht, door de Portugeezen was gesmeed, daar de gemoederen van hen

hen die de spaansche belangen heimelijk voorstonden terwijl zij den onzen in het openbaar gehoorzaamheid bewezen, immer tot oproer overhelden. Nadat de verdachten in hechtenis waren genomen, zijn, teneinde de heimelijke bedoelingen na te gaan en te onderzoeken door Graaf en Raden tot Rechters-Commissarissen benoemd: Carpentier, secretaris van den Hoogen Geheimen Raad, Overste Kühn lid van den Politieken Raad, Tourlon Kapitein van de lijfgarde en Jac. Aldrichs boekhouder-generaal, die, na gehouden onderzoek deze uitspraak hebben gedaan, dat sommigen der aangeklaagden gevangen gezet, anderen naar de Allerheiligenbaai verbannen, weer anderen verder-op in de West-Indische Eilanden geïnterneerd moesten worden. De rijkste en voornaamste der gevangenen was Duarte Gomes de Silveira wien de Raad daarnà, als gunst, het fort Margaretha ter bewoning heeft aangewezen waar hij meer vrijheid genieten kon. De namen der anderen heb ik aldus bevonden: in de capitania Pernambuco Pedro Cunha de Andrade, João Canaro, Filippe de Barreto, Arnoldo de Olanda, Rodrigo Pimentel, Bernardo de Carvalho, Francisco Beringel, Melchior Aly, Antão Pays; in het gewest Parayba João de Souto, die bijna allen eigenaars van suikermolens waren. Ook heeft de Regeering de vrouwelijke sexe, die neiging heeft om de trouw aan den Staat achter te stellen bij de echtelijke trouw en min, niet gespaard. Er vertoefden enkele Portugeesche vrouwen, die aan de Allerheiligenbaai en elders gehuwd waren, binnen Nederlandsch gebied, wier mannen tot trouw aan het vijandelijk bewind verplicht waren en ginds onder dat vaandel dienden. Dezen naar hare echtgenooten terug te sturen scheen eer genade dan recht te zijn, ware het niet dat de oorzaak verwant was aan schuld en overtreding en het vertrek met verbanning overeen kwam. Zij waren de vrouwen van Luiz Barbalho tegen wien de onzen gestreden hadden en voorts die van João Velho Barreto, Gaspar de Sousa en Baltasar Alvez. Maar gelijk deze zaken een schaduw wierpen over ons Bewind en aantoonden, dat niet alles hier was zooals het zijn moest, zoo heeft omgekeerd tot verhooging van den glans van het Gouvernement gestrekt, dat de gewestelijke Overheden allerwege den Graaf om stempels hebben verzocht om officieele stukken te kunnen bekrachtigen, die, door onderscheidingsteekenen en emblemen bij het karakter der gewesten aangepast, zich van elkaar zouden onderscheiden. Dit is aan 's Graven zorg en inzicht toevertrouwd (want het is nuttig dat heerschers in alles uitmunten!). Deze heeft, na voor elke

Zegels der capitanias.

[100]

capitania een onderscheidingsteeken te hebben uitgedacht, een wapen-
Zegel van den Hoogen Raad. schild ten dienste van den Hoogen Raad samengesteld dat hen allen bevatte en het gansche gebied van Brazilië verzinlijkte; daarboven rees het wapen van de Vereenigde Nederlanden en het onderste gedeelte vulde het naamteeken der West Indische Compagnie. Het zegel van
Zegel van den Politieken Raad. den Politieken Raad werd samengesteld uit dezelfde onderscheidingsteekenen van de vier capitanias en aangebracht op een dergelijk schild, waarboven de godin Astraea te zien was met een zwaard in de eene hand, terwijl de andere een weegschaal hield, het een ter bedreiging van boosdoeners, het ander als het beginsel van den handel. Voor het
Zegel van Pernambuco. zegel van de capitania Pernambuco werd eene Maagd verkoren, die, als opgetogen over hare schoonheid, de oogen in een spiegel sloeg en een rietstengel in de hand hield, door welk symbool de schoonheid en het voornaamste product van het gewest werden uitgedrukt, terwijl de naam van de stad Olinda daarbij stond gegrift. Ook werden bijzondere zinnebeelden vastgesteld voor de enkele Jurisdicties van Pernam-
Zegels der jurisdicties van Pernambuco en van I. Tamarica. buco, namelijk I. Garasu, Serinhaim, Porto Calvo en Alagoas *). De capitania I. Tamarica vertoonde een druiventros als zinnebeeld, omdat nergens in Brazilië zoo schoone en smakelijke druiven voorkomen
Zegel van Parayba. als in dat gewest. Parayba toonde eenige pyramiedvormige suikerbrooden omdat het de voedster was van de beste en loffelijkste suiker of omdat er, nadat het in ons bezit was gekomen, vooruitgang was geweest in de suikerindustrie en van haar opbrengst. De capitania Rio
Zegel van Rio Grande. Grande verheugde zich in den stroom van dien naam, welks oever, in de afbeelding, met een struisvogel prijkte, welke vogels hier in grooten getale voorkomen. En deze wapens zelf werden door Nederlandsche stempelsnijders in zilver uitgevoerd, niet in koper of ijzer, opdat deze officieele kenteekenen niet door kopergroen of ijzerroest zouden worden aangetast.

Ik heb daareven iets van de gevangen genomen Portugeezen gezegd. Over hen en de gansche samenzwering, waarover iedereen het had (ik zet de geschiedenis voort) lees ik in berichten over Brazilië en tot in de brieven door Raden aan Bewindhebberen geschreven, dat deze verdenking vooral als gevolg van vrees en lichtgeloovigheid is gerezen en dat de van misdaad beschuldigden geenszins van overtreding overtuigd

*) Men vergelijke het titelblad en de afzonderlijke kaarten, waaruit blijkt dat de onderscheidingsteekenen der vier Jurisdicties waren: drie krabben voor I. Garasu, een paard voor Serinhaim, een rotsheuvel voor Porto Calvo, drie visschen voor de Alagoas en dat er later nog een wapenschild bijkwam voor de capitania Sergippe, vertoonende een zon en drie kronen.

tuigd zijn geworden. Maar, daar zij door stand en overwicht en ook door geldmiddelen bij de hunnen in aanzien stonden, was er vrees dat zij bij overkomst der Spaansche vloot, waarvan reeds een gerucht begon te loopen, in 't geheim of openlijk schadelijk konden blijken. Derhalve werd geoordeeld, dat het voor den staat van zaken en in het algemeen belang nuttig was zoo zij, als door een soort van ostracisme, van [101] de gemeenschap afgezonderd werden omdat alles wat tot heil van den staat gedaan wordt, rechtmatig voorkomt, al heeft dit op zichzelf iets waarover men zich zou schamen. En aldus konden burgers, die kwaad wilden, maar er nog niet toe waren gekomen, weerhouden worden van iets te ondernemen, dat tot verderf van het vaderland zou moeten leiden. Maar toen Pedro Cunha de Andrade die voor den hoofdaanlegger gehouden werd, was gestorven en de angst voor de vloot, waarvan aanvankelijk een vreeselijke mare was uitgegaan, wat bedaarde, hebben allen die gerechtelijk naar de Allerheiligenbaai en de West-Indische Eilanden verbannen waren, daar de tijden hoop gaven op mildere behandeling, verzocht naar Holland te worden gestuurd of naar hunne suikermolens en suikerfabrieken te worden terug gezonden, met dien verstande dat zij, zonder uitvluchten, aan de eerste oproeping zouden voldoen. Dit is evenmin rechtuit toegestaan als van de hand gewezen, maar hangende gehouden tusschen volkomen vrijheid en volkomen gevangenschap, opdat niet òf een overmatige gestrengheid andere meer stoutmoedigen in hunne trouw zou doen wankelen, òf wel overmatige zachtmoedigheid aan de waardigheid der rechters zou te kort doen ingeval de van zoo zware overtreding verdachten, die dientengevolge reeds door die gevangenschap in hun eer getast waren zonder straf vrij gelaten werden. Immers, waren zij van schuld overtuigd, dan was geen strengheid zwaar genoeg om zulk een schandelijk misdrijf te straffen. Voorzichtigheid, zachtmoedigheid en plichtsgevoel, die noch door geweld, noch door bedrog noch door stilzwijgen noch door veinzerij gesmoord kunnen worden, hebben ertoe geleid het Hoog Gezag met lankmoedigheid uit te oefenen. Wat Duarte Gomes de Silveira aangaat, die nu meer dan 85 jaren oud was, men heeft, nadat al wat hij aan brieven bezat nauwkeurig was nagegaan, toch niets op schrift aangetroffen, waaruit zijn schuld kon worden afgeleid. Derhalve en daartoe ook door veler tusschenkomst bewogen, hebben de Raden, na borgstelling te hebben aanvaard, toegestaan dat hij naar zijne suikermolens terugkeerde, ook al gedachtig daaraan dat hij

Ontslag van gevangenen.

hij zich bij de verovering van Parayba tamelijk wel had gedragen. Ik heb er noch spijt noch berouw van, dat ik dit alles heb medegedeeld, want ik ben zoomin van zins als gewoon om het min loffelijke te prijzen alsof het loffelijk ware. Sinds lang heb ik de volgende spreuk uit mijn woordenboek van recht en billijkheid geschrapt: dat bewindsmannen niet streng rechtvaardig behoeven te zijn en dat alles eerlijk is wat zij doen om het bewind in handen te houden. Gelijk slechtaards later door de geschiedenis worden gestraft, zoo is het heilige plicht, dat onschuldigen gelijkelijk worden vrijgesproken.

Opbrengst van de tienden der suikeren en andere middelen.

Destijds is men in Nederlandsch Brazilië begonnen met tienden van de suiker te heffen, welke, in openbare veiling verpacht, de navolgende bedragen hebben opgebracht. De tienden van Pernambuco
[102] hebben 148500 Gld per jaar opgebracht, pachter Mozes Navarro. Die van I. Tamarica en Goyana 19000 Gld., pachter Pero Seullino Jr.; die
Rechten. van Parayba 54000 Gld., contractant Mozes Navarro. De rechten op de suikermolens van Pernambuco voor 26000 Gld. per jaar aan João Fernando Vieira. Die van de suikermolens van I. Tamarica en Goya-
Miunças. na 9000 Gld. per 2 jaar aan Pero Seullino Jr. De tienden van de *Miunças* in de districten I. Garasu. S. Lorenço, Paratibi en Nossa Senhora da Luz voor 4800 Gld. per jaar aan Thomas Hespanol. Dezelfden in de Vergeas, S. Amaro en Moribeca voor 3700 Gld. per jaar aan João Mackinia en die van dat gedeelte van Pernambuco waar S. Antão, Pojuca en Serinhaim liggen voor 4300 Gld. per jaar aan Benjamin de Pino. Die van het gedeelte waar Una, Porto Calvo en Camarigibi liggen voor 2700 Gld. per jaar aan Conr. João Mackinia. In de Alagoas tot aan de rivier S. Francisco voor 4200 Gld. aan Thom. Hespanol. De tienden van de Miunças in Tamarica en Goyana voor 1700 Gld. per jaar aan Seullino. Hetzelfde in Parayba voor 3000 Gld. aan Conr. João Mackinia. Dit maakt 280.900 Gld., waaruit voldoende blijkt, dat de cultures in Brazilië wel rendeeren, mits de velden tegen verwoesting beschermd worden en dat de oorlogskosten grootendeels uit zoo groot een opbrengst kunnen worden gekweten.

Overkomst van de Spaansche vloot.

In den aanvang van 1639 had de Spaansche vloot, sterk 28 zeilen en door haar galjoenen geducht, zich vertoond. Aan deze kusten voorbijzeilende werd zij van het Recief verkend, terwijl zij koers naar het zuiden stelde. De Graaf, die niets verzuimde wat voor het gemeene welzijn nuttig was, heeft eenige jachten opgedragen om haar te volgen,

waar

waar te nemen waarheen zij den wil had en waar zij zich tot ontscheping gereed maakte. Zelf is hij met een uitgelezen schare ijlings langs de kust op marsch gegaan tot Porto Calvo. Maar nadat gebleken was, dat de vloot de Allerheiligenbaai was binnen gezeild, is hij naar Pernambuco terug gekeerd, onder het verordenen dààr waar hij doortrok van allerlei wat den dienst der levensmiddelen of den krijgsdienst betrof en onder het nemen van maatregelen tot herstel van de forten en versterkingen te Porto Calvo, Una, Serinhaim en Kaap S. Augustyn.

De Graaf breekt op en inspecteert de grensvestingen.

[103]

DE STRIJD MET ARTICHEWSKY

1639. Strijd met Artichewsky.

Het was in dit tijdsgewricht, dat Christoffel Artichewsky, die vanouds hoog bij Bewindhebberen stond aangeschreven, voor de derde maal naar Brazilië overkwam, thans met 8 schepen en 7 vendels soldaten, hetgeen grooten aanstoot heeft gegeven en aanleiding is geworden tot het ontstaan van partijschappen die zoo burgers als soldaten verschillende kanten uitlokten. De een hield het meer met den Graaf, de ander meer met Artichewsky, ja zij streden ook over den omvang van ieders bevoegdheden, naar de partijzucht ingaf. Niets is destijds zoo beklaaglijk geweest als dat de Hooge Raad genoodzaakt is geworden Artichewsky, den voormaligen medestrijder in Brazilië, overigens een door ware deugden onderscheiden militair, terug te zenden en dat deze militair terug gezonden is moeten worden onder het bewind van den zoo toeschietelijken en lankmoedigen Graaf, die, door welwillendheid en innemende vormen, niet alleen de zijnen maar zelfs de Wilden sedert lang aan zich had verplicht. Ik zal zaken verhalen, die ik liever niet wist, opdat ook de Spanjaard het niet wist en zich verkneukelde, terwijl het der Compagnie en ieder edeldenkende leed moet doen. De Compagnie zelf had, na rijp beraad gelijk behoort, uit naam van de Algemeene Staten en den Prins van Oranje, het oppertoezicht over de krijgsvoorraden aan Artichewsky opgedragen en had hem ernstig voorgeschreven om dat ambt naar den eisch waar te nemen. Graaf en Raden hebben den aangekomene met welwillendheid en niet zonder staatsie ontvangen, gelijk zulks behoorde jegens een persoon, die door verschillende krijgstochten en ter plaatse verrichte daden wat te beteekenen had. Toen de opdrachten van de Staten Generaal, van den Prins van Oranje en van de Bewindhebbers vertoond waren, is hem geenerlei

bedenking

bedenking daarover kenbaar gemaakt, al heeft het Graaf en Raden heimelijk gehinderd, dat er iets voor hen boven op lag dat door argwaan was ingegeven: dit namelijk, dat er na aankomst van Artichewsky naarstiger op alle wapenen en krijgsvoorraden acht zou worden gegeven en dat de staat daarvan duidelijker aan Bewindhebberen zou worden uiteen gezet, dat dezen het leger en al wat daarmede samenhing in orde gebracht wenschten te zien. Naar aanleiding hiervan geloofden zij, dat zij verdacht werden gehouden van verkeerd beleid. Reeds waren bijna twee maanden verloopen, waarin de aangelegenheden van Brazilië eendrachtiglijk waren behandeld, daar de gemoederen der overheden onbevangen waren en vrij van allen achterdocht of van kwade praktijken. Toen heeft Artichewsky, nadat er praatjes onder den gemeenen man waren uitgestrooid en uitdrukkingen gehoord werden die oneerbiedig jegens den Graaf en zijn gezag klonken, zelf een brief vertoond die aanleiding is geworden tot een heftigen strijd, wel- [104]
ken brief hij had gericht aan den HoogEdelAchtbaren Heer Albert Koenraad Burch, vroedschap en Burgemeester van Amsterdam, een der invloedrijksten onder de Bewindhebberen der Compagnie. Deze brief heeft niet alleen den Graaf maar ook den ganschen Raad ten hoogste verontwaardigd, vermits hij, naar zij oordeelden, geschreven was tot bekladding van den een zoowel als van den ander. De Graaf heeft, na den Raad bijeen geroepen en ieder uitgenoodigd te hebben om op te komen, de hier volgende rede tegen Artichewsky gehouden:

Rede van den Graaf over den brief van Artichewsky aan A. K. Burch.

„Het is vandaag niet voor het eerst, dat ik in dienst ben van het vader-
„land en van HH. Bewindhebbers. Het is het twintigste jaar waarin ik
„of den HH. Staten en den Prins van Oranje of de Compagnie mijne
„trouw heb betoond, zonder dat zij door een schaduw van verdenking,
„door het luisteren naar kwade ingevingen of door nalatigheid in den
„dienst te schande is gemaakt. Mijn afgelegde eed is mij voor mijn ge-
„weten immer heilig geweest en hij is het ook nu en het zal nimmer
„gebeuren, dat de eer van mijn Geslacht en van mijn Huis door de
„schande van ontrouw zal worden bezoedeld door mij, wien de goede
„naam van mijzelf en van de mijnen liever is dan het leven; maar, nu
„ik de bedoelingen en kunstgrepen van Artichewsky overdenk, bene-
„vens de brieven, waarmede hij bij zijne komst was voorzien, dan is
„het duidelijk dat ik in kwade verdenking ben geraakt terzake van het
„door mij gevoerd beheer. Ook zou hij, daar die man geacht wordt
„over beleid en doorzicht te beschikken, zich niet onderwonden heb-

ben

„ben tot dat gebrek aan eerbied jegens mij, als hij niet door aanstich-
„ters werd gesteund met wier hulp hij dit kwade werk besturen en
„volbrengen zal. Want de wijze van optreden jegens mij is ongepast,
„aan alle beleefdheid vreemd en duidelijk spreken de brieven van Be-
„windhebberen het uit, dat hun al lang bekend was, dat het beheer
„over de wapenen en krijgsvoorraden wordt verwaarloosd, dat er geen
„zuinigheid heerscht, dat de zaken verloren zullen gaan, waarvoor
„men zorg had behooren te dragen en dat dus Artichewsky is uitge-
„zonden om de vervallen zaken weer op te richten, om zorgvuldig
„waar te nemen (en dat is de hoofdstrekking van mijn ambt) al datge-
„ne wat voor het staatsbelang dienstig zal zijn, om over den staat der
„wapenen, arsenalen en forten in heel Brazilië, voor zoover het in onze
„handen is, nauwkeurig te rapporteeren en voorwaar zoo spreken alleen
„menschen, die over ons te klagen hebben en ons beschuldigen willen.
„Ook heeft Artichewsky beweerd, dat Bewindhebberen geen wapenen
„— waarom wij twee jaren lang hebben gevraagd — zullen uitzenden,
„tenzij op zijn aanvraag, zoodat ik voortaan een nul in het cijfer zal zijn
„hetgeen alles genoegzaam bewijst, dat hij niet is gezonden om onder
„Ons een hem aanbevolen ambt naar zijn beste weten waar te nemen,
[105] „maar dat hij zal optreden als bediller en dwarskijker bij al mijn hande-
„lingen. Ik maak mij sterk U en mijne Heeren in Europa mijne hande-
„lingen aannemelijk te zullen maken en ik kan niet toelaten, dat in mij
„gemist worden de eigenschappen en werkzaamheden van een goed
„Gouverneur, hetgeen aan Artichewsky voor den geest moest hebben
„gezweefd voor dat hij zich opwierp als benijder en beschimper van
„mijn eer. Ik door wiens arbeid, waakzaamheid en getrotseerde gevaren,
„het voortbestaan van Brazilië een feit is, behoorde niet misprezen te
„worden noch aan de afgunst van benijders te worden blootgesteld. Al
„heb ik niet kunnen verrichten wat alleen de Godheid vermag, gij zult
„toch ondervinding opdoen van bereidwilligheid en volkomen zorg
„voor het heil van den Staat. Daartoe heb ik allen vlijt, alle zorg, sa-
„men met U aangewend en ieders gevaar gedeeld. Zoodat het hard is
„voorwaar, dat er zijn, die terwijl ik ten beste handel, gepoogd hebben
„den blaam van nalatigheid op onze bemoeiingen te werpen en be-
„schuldigingen uitstrooien als zou ik mijn belang boven het Uwe stel-
„len, als een achteloos en onverschillig voogd over de zaken van den
„Staat. En welke is de onbeschaamdheid van Artichewsky! Hij durft
„dien brief van hem, geesel van mijn en Uwen naam, niet zonder praal

„in

„in ons aangezicht voorlezen, omdat hij van het blad stoutmoediger
„weet te smalen dan hij het voor de vuist, maar met bevende stem, op
„beschroomde wijze zou hebben gedaan. En doordat hij hem in Uwe
„tegenwoordigheid heeft voorgelezen, heeft hij ernstige mannen, mij-
„ne medewerkers, die voortdurend op mij hebben toegezien, tot ge-
„tuigen van zoovele leugens. Niet anders doet hij op eigen houtje en
„bij particuliere personen, zonder zelfs de schimpscheuten te matigen,
„welke hij bij mijne domestieken, niet zonder kwaadaardigheid, op
„mij afschiet, terwijl hem toch niet onbekend is, dat het mij overge-
„bracht zal worden. Dit is onbehoorlijk dat hij zijn Sergeant-Majoor
„gewaarschuwd heeft om, al zou ik het nog zoo streng bevelen, niet
„mede te gaan op den door mij ontworpen veldtocht, daar hij toch
„maar zou moeten optrekken met droesem van soldaten en met ca-
„naille — zoo laat hij zich uit over ons leger! Ja zoover heeft een bus-
„schieter van Tamarica de brutaliteit gedreven, dat hij eruit heeft ge-
„gooid dat hij voortaan zoomin den Graaf als den Raad, maar alleen
„Artichewsky als zijn meerdere zou erkennen. Ja, een luitenant van
„het regiment van Artichewsky heeft geweigerd een met mijn eigen
„hand onderteekend bevel op te volgen als hij niet eerst order van zijn
„Generalissimus (met dien titel bekleedt hij Artichewsky) ontving.
„Daar dezen de kwade voorteekenen zijn van wat er verder staat te ge-
„beuren en zij ontwijfelbaar tot scheuring en tot ondergang van de pu-
„blieke zaak leiden, hoe kan ik dan op een zoo onhandelbaar man
„steunen? Hoe kan ik als medearbeider een stillen vijand toelaten, een
„man door wiens toedoen de eenheid van dit Lichaam, waar tot dus-
„ver niets troebels of oneenigs is voorgevallen wordt geschokt en het
„nog niet opgetrokken staatsgebouw wordt ondermijnd? Derhalve [106]
„roep ik U, mij door de Compagnie geschonken medewerkers, als
„getuigen van mijn leven en van al mijn handelingen aan, daar het
„moeilijk is zijn verdediging te voeren bij anderen dan waarmede men
„geleefd heeft. Ik heb Artichewsky nimmer in zijn eer, zijn gezag, het
„hem rechtens toekomende, te kort gedaan; maar het is ook niet billijk
„te verwachten, dat ik den aftuiger van mijn recht, van mijne waardig-
„heid en van mijnen naam, verdraag. Dit gewest is eene eenheid die
„eensgezind bestuurd moet worden, de opperste zorg voor het geheel
„berust bij mij, bijzondere en plaatsvervangende werkzaamheden ko-
„men anderen toe. Ik aanvaard iemand, die mij bij het werk komt
„steunen en de lasten helpt dragen, maar een dictator werp ik van mij;

„dit stukje Brazilië kan geen twee heerschers dragen. Zoo wij van op-
„vatting verschillen, het door naijver en wantrouwen oneens worden,
„zullen wij dat stukje nog verdeelen. Dan zal het niet noodig zijn, dat
„wij door de Spanjaarden verwonnen worden, wij zullen door onszelf
„verwonnen worden als gevolg van burgerlijke tweespalt. Ons past de
„hoofden bijeen te steken, niet door partijschappen te worden verdeeld
„en vereend te beraadslagen tegen den gemeenschappelijken vijand.
„Naijver en verdeeldheid tusschen regenten zijn de gevaarlijkste aan-
„stekelijke ziekten voor het openbaar belang en den staat; zij zijn er-
„ger dan buitenlandsche oorlogen, hongersnood en ziekte. Verfoeilijk
„en verderfelijk is het, als roeiers en zeelieden op hetzelfde schip tegen
„elkaar opstaan. Stille aftuigers kunnen thans niet geduld worden. Wij
„hebben oprechtheid, goede trouw en plichtsbetrachting noodig; zoo
„strijden de goeden, zoo hebben wij immer gestreden. Daarom vraag
„ik van tweeën een: beslist of ikzelf naar het vaderland gezonden zal
„worden en wijken zal voor Artichewsky, of dat hij zal worden opge-
„stuurd om te wijken voor mij. Dat dit geschiede eischen het gezond
„verstand, de staat van Brazilië en de fortuinen mijner medewerkers.
„Ik zal mij verwijderen, opdat ik niet geacht worde invloed op Uwe
„stemmen uit te oefenen door mijne tegenwoordigheid of door een
„wenk stemming te maken. Ik heb Uwe beraadslagingen vrij gelaten,
„zij zullen het immer zijn. Opdat gunst noch ongunst die vrijheid be-
„lemmere, zult Gij, gezien Uwe wijsheid, zorgen, dat geen toorn of
„voorliefde deze vrijheid illusoir maakt." Zoo als hij dit gezegd had, is
De Graaf trekt zich uit den Raad terug.
hij opgerezen en heeft hij zich in een naburig vertrek terug getrokken, hoewel de Raad hem met aandrang en eerbiedig verzocht om toch te blijven. Maar de door deze toespraak ontstelde Raadsleden zijn, na langdurige ingespannen beraadslaging, tot het besluit gekomen, dat zij om zoowel den Graaf als Artichewsky te behouden, beiden moesten trachten te verzoenen door hunne tusschenkomst. Dat Artichewsky (die reeds op order van den Raad in zijn huis werd vastgehouden) die al voorlang op hoog bevel was uitgezonden, opgezonden werd, scheen den Raad ongeraden en ook was het ongeraden zulk een zaak aan zich te trekken welke ressorteerde onder het hoogste gezag der Compagnie. Dat de Graaf terug werd gezonden, scheen nog veel bedenkelijker,
[107] daar de Raadsleden zelf door gezag, stand en waardigheid zijn minderen waren en het niet van gevaar zou zijn ontbloot zoo Brazilië zonder Gouverneur achterbleef; dat het ook voor den Graaf en den Huize van

Nassau

Nassau krenkend zou zijn, zoo zij het welzijn en den roem van een minder aanzienlijk persoon hooger stelden dan den Gouverneur Generaal van gansch Brazilië en zelfs hooger dan aller veiligheid. Toen de Graaf vernam wat de Raad aangaande eene poging tot verzoening had besloten, waarbij hij zich als bemiddelaar aanbood, heeft hij bij zijn besluit volhard en nadat zij, thans na zich de Politieke Raden te hebben toegevoegd, op nieuw gestemd hadden en er geen ander besluit was genomen, is ook de Graaf standvastig gebleven en heeft hij zijn plan niet willen veranderen, noch iets anders willen verlangen. Hij had uit de boeken der Wijzen geleerd, dat verbittering laatst van alles afsterft; dat de menschen zich hunner weldoeners niet indachtig zijn, herinnering houden van wat hun leeds is overkomen; dat hoogmoed en bescheidenheid moeilijk tot overeenstemming zijn te brengen, dat gene niet tot rust komt voor hij zijn doel heeft bereikt, bijzonderlijk in nieuwe gouvernementen, die vrij behooren te zijn van partijschappen en waarin minder vertrouwen valt te stellen op dezulken waarvan men heeft ondervonden, dat zij afgunstig en op iemands roem naijverig zijn. Eindelijk hebben de Raadsleden, na alles wel overwogen te hebben, zoowel het belang der staatszaken als het verschil in rang met den Gouverneur en de tijdsomstandigheden, eenstemmig tot verwijdering van Artichewsky besloten en zij hebben hem het besluit van beide Raden dienzelfden dag door den secretaris van den Hoogen Raad Carpentier met Elias Herckmans en Moorthamer aan doen zeggen. Ook is Artichewsky niet gebleven; zonder verwijl heeft hij zich te Parayba ingescheept aan boord van de vloot die naar Nederland terugkeerde en voor de derde maal heeft hij Brazilië verlaten. Daar ik geen rechter maar verhaler ben, zal ik mij niet vermeten hem te beschuldigen en evenmin hem te verontschuldigen — te vermelden wat men in officieele stukken aantreft, is zaak van iemand die de gebeurtenissen in herinnering brengt, niet van een aanklager. Overigens van kindsbeen in den krijgsdienst opgeleid en in verschillende krijgsverrichtingen geoefend, vereenigde hij zin voor de wetenschappen met ijver voor de krijgskunst en had hij veel tijd geofferd aan het lezen van geschiedschrijvers en aan hetgeen verder in een aanvoerder vereischt wordt; daarbij kwamen nog zijne matigheid, zijn door geheel Brazilië bekende roem en zijn populariteit.

Artichewsky geschorst.

26 Mei 1639.

De Graaf heeft het voorgevallene aan HH. Staten, den Prins van Oranje en de Bewindhebberen schriftelijk uitvoerig gemeld, niet om-

Brief van den Graaf aan de Staten-Generaal.

dat hij persoonlijke krenking en ergernissen niet over het hoofd kon zien, maar omdat het van belang was, dat de Gouverneur in een goeden naam stond, dat zijn trouw waarvan de trouw van alle overigen afhankelijk is niet in twijfel werd getrokken. De brief luidde als volgt *)

„Edele erentfeste wijse seer voorsienige Heeren,

[108] „Hoeseer wij ons altijt bevlijtigt ende geevertueert hebben te betoo-
„nen onsen trouwen IJver, ten dienste van het vaederlandt, meijnen
„dat, in den tijt van twintich jaeren dat wij het vaederlandt gedient
„hebben, ende ons in alle occasien gebruijcken laeten genoech ende
„ten volle hebben doen blijcken. Sedert dat wij in UEd. dienst sijn ge-
„treden, hebben wij mette selve ijver en getrouwicheyt den staet vande
„selve gearbeyt te mainteneren, vermeerderen ende desselver welvaert
„te bevorderen; so dat wij meijnen, dat niemandt ons met rechte sal
„connen beschuldigen, dat wij oorsaecke tot eenich mistrouwen van
„onsen persoon souden gegeven hebben. Nochtans is ons eenich be-
„dencken veroorsaeckt uijt de commissie ende Instructie van Chris-
„toffel Artischofskij als Generael over de Artillerie als off haere Hoog
„Mogende ofte sijne Hoochheijt ofte immers U Edele eenich mistrou-
„wen hadden van onse persoon ende dienst, als dat door onse naelae-
„ticheijt ofte versuijm eenich verloop int stuck van d'Artillerie ende
„desselfs magazijn ontstaen waere, ende noch daeghelijks daerin wae-
„re continuerende.

„Wij willen UEd. vertoont hebben dat sulcke rapporten, tot onse
„naedeel, valschelijck verdicht sijn, want wij wel weten het stuck van
„d'Artillerie een principael deel van onse Charge te sijn, ende hebben
„'tselve oock so betracht, dat wij niet gelaeten hebben persoonlijck van
„'t eene magazijn tot het ander te gaen ende selfs alles te visiteren. Heb-
„ben oock niet naelaetich geweest UEd., van tijt tot tijt, van onse de-
„fentie te informeren en 'tgene ons van noode was met alle schepen in
„twee achtereen volgende jaeren meer als te flagiteren so dattet verloop
„datter mochte ontstaen sijn in de magazijnen van ammunitie, veroor-
„saeckt sijn, door dien ons het noodige en so iterative ende met alle oc-
„casien versochte, niet is toe gesonden. Hoewel onse menage het ver-
„loop datter soude hebben connen ontstaen dapper heeft wederhouden

„ende

*) In plaats van een vertaling van het bij Barlaeus voorkomend excerpt wordt hier de tekst van het origineel medegedeeld. Dit origineel (Alg. Rijks Archief, West Ind. Comp., Oude Comp., Kamer Zeeland, bundel 54) is het door Maurits onderteekend exemplaar dat aan Gecommitteerden der W. I. C. te Middelburg werd verzonden.

„ende geremedieert, want wij so nauw hebben toegesien datter niet „een vaedem lont uyttet magazijn is mogen gaen als op onse ordonna- „tie bij onse handt geteykent. Evenwel dat mistrouwen is geweest een „reden waerom goetgevonden wert den voornoemden Artisschoffskij „te stellen als Generael over d'Artillerie om UEd. van den Staet der- „selve te informeren ende dat hij op alles goede ordre soude stellen, „ende voortaen doen onderhouden. Ende heeft ons vorders mondelingh „verclaert, dat ter niet het alderminste van materialen ende oorlogsbe- „houfften soude uyttet vaederlandt gesonden werden, ten waere hij „het ontbode.

„Dese Generael Artisschofskij heeft vorders, met zijne proceduren, „genoech te verstaen gegeven, dat hij niet alleen waere gesonden om die „charge te becleeden, maer oock, om alle onse doen en laeten te con- „trolleeren; welck ons seere aengenaem soude sijn, ingevalle een eer- „lijck man ende geen valsche calomniateur, gesonden waere, want wij „souden ons hebben geluckigh te achten, datter ymandt waere die U „Ed. onse goede dienste bekent maeckte. Wij souden doch dit alles „hebben konnen ten beste van het vaederlandt ende West Indische „Compagnie, sonder ons daertegen te formaliseeren, laeten voorbij „gaen. Want wij in geenderley maniere souden willen picqueren te- „gens alsulcke persoonen als UEd. souden bequaem vinden, nevens „ons in haeren dienst te gebruycken, gelijck wij oock dese man voor „dese niet anders betoont hebben, ende hem alle eer ende vriendt- „schap bewesen.

„Maer hij is met sijne impudentie so verre gegaen dat hij wel stoute- „lijck in onse aengesicht ende in presentie vanden ganschen Hoogen „Raet heeft durven voorlesen eenen brief, bij hem geconcipieert aen „eenen vande voornaemste Bewinthebberen, in de welcke hij onse „eere seer sinisterlijck, met veel calumnien heeft durven becladden, tra- „ducerende onse gansche regieringe, gelijck UEd. uytte copie hierne- „vens gaende sullen connen sien. Daerbij het noch niet laetende ver- „blijven, maer sich oock verder licencierende met bittere scheltwoor- „den onsen persoon te vilipenderen, deselve spreeckende tegen mijne „officieren ende oock eijgene domestijcquen, die hij wel wiste ende „derhalven wel wilde ende begeerde dat mij souden gerapporteert „worden. Welcke alles serieuselijck bij ons overwogen sijnde ende „siende dat sulcke sijne proceduren niet goets conden uytwercken, „maer veele ondiensten te verwachten stonden uijt de onlust tusschen

„ons

„ons ende Artisschoffskij geresen; hij een persoon in charge, in de mi-
„litie, naest de onse de grootste, ende onse eere nemmermeer toestaet,
„met sodaenich man te converseren; dien ick oock noijt soude connen
„betrouwen, maer altijt beducht sijn, dat hij mij ergens, al waer het
„met sijn eygen schande, soude soucken te affronteren, gelijck hij ge-
„reets sijn eygen Sergiant Majoor den tocht daer wij nu met besich
„sijn heeft durven tegen maecken, seggende dat hij met een deel ca-
„naille soude gaen ende voor hem geene eere waere in te leggen, ende
„so het sijn werck waere soude in drij nachten niet connen slaepen;
„daer wij nochtans den selven Sergent Majoor, niet door gebreck van
„andere eerlijcke officieren, maer om aen Artisschoffskij ende sijn Re-
„giment eere aen te doen hadden gedefereert het oppercommando over
„de militaire trouppen, op desen tocht gaende. Welcke scheuringe
„tusschen de hoofden, ende mistrouwen vande anderen den tegen-
„woordigen staet van Brasijl daer so grote vijandt voor de poorten is,
„niet conde lijden; Hebben ons eershalven om onheijlen te voorco-
„men, verplicht gevonden, t'selve de Hoge Raeden (die doch niet min
„als wij geledeert waeren) ende de politijcke Raeden te remonstreren.
„Dewelcke onse remonstrantie overwegende ende verstaende onse re-
„solutie, als dat wij, om niet te infringeren de commissie van Haer
„Hoogmogende, Sijne Hoogheijt ende UEd. mijne charge liever af-
„leggen wilde, gelijck ick die stelde tot haere vollen ende vrije dispo-
„sitie, ofte anderssins moeste Artischoffskij wijcken ende naer 't vae-
„derlandt versonden worden; hebben die saecke met polijtijcke Rae-
„den in serieuse deliberatie gelecht ende naer middelen van reconcili-
„atie getenteert te hebben die doch tusschen onse persoonen in so hoo-
„ge affronte geen plaetse can hebben, maer een geduijrich mistrouwen
„soude overblijven. Soo hebben eijntelijck geresolveert om verder on-
„heijlen te voorcomen ende ondiensten te vermijden dat hij Artis-
„schoffskij sij gelicentieert, ende met de schepen gelast naer 't vae-
„derlandt te vertrecken.

„Wij weten nu dat hij, naer sijn gewoonte, niet sal laeten ons te be-
„cladden, ende also sijn vuijl pogen schoon te maecken; maer UEd.
„sullen naer haere gewoonlijcke voorsichtigheyt weten, hoe verre sijn
„seggen sal aen te nemen sijn; Ondertusschen versoucken in gevalle
„dat yets tot onse nadeel gerapporteert wert 'tselve niet verder bij U
„Ed. mochte aengenomen werden, als om ons plaetse te laeten onse
„verantwoordinge te doen.

„Ver-

„Verseeckeren voorts U Edele dat door het versenden van Arti-
„choffskij den dienst van de Compagnie niet te min sal waergenomen
„ende betracht worden ende dat door het versenden van den selve de
„Compagnie geenen ondienst sal geschiet sijn, maer deselve uijt een
„getroubleerde see in tranquillo gebracht sijn.

„Hier mede Edele Erntfeste Wijse seer Voorsienige Heeren, bevele
„U Edele in Godes genadige beschuttinge, die Uwe wapenen altijt met
„victorie over Uwe vijanden wille segenen.

„Anthoni Vaes in Pernamboucque, dese 25 Meij 1639

„Uwer Ed. dienstwillige

„Maurice Comte de Nassau."

De brief van Artichewsky voor den als gezant beroemden Burch op- [109]
gesteld, waarvan alle beroering uitging, luidde als volgt. Ik zal letterlijk vertalen om niet door een vrijere vertolking op onbillijkheden jegens den schrijver te worden betrapt *):

Brief van Artichewsky aan Alb. K. Burch, Bewindhebber der Compagnie.

„HoogEdel Achtbare Heer, schrijf dezen laat afgezonden brief niet
„aan onachtzaamheid mijnerzijds toe, maar aan ziekte die mij, aan het
„bed gekluisterd en door blaassteen gekweld, zoozeer aangrijpt dat ik
„tegen dit weinige gedurende een korte tusschenpooze nauwlijks ben
„opgewassen; ik word bewogen door gevoel voor de openbare onge-
„rechtigheden en door de klachten van velen, om deze tranen aan Uw
„borst als aan die van eenen vader uit te snikken. Maar alvorens ik
„begin den beklaaglijken staat van zaken uiteen te zetten, stel ik dit
„voorop, dat de toestand van Brazilië zoodanig is dat noch wij door
„den vijand worden aangevallen noch hij door ons. Met gespannen
„aandacht slaan wij zijn ondernemingen gade maar wij lijden gebrek
„aan krijgsvoorraad en wapenen, waaromtrent onlangs aan Bewind-
„hebberen is gerapporteerd. Schepen liggen zeilree ten anker, voor-
„zien van duizend bewapende manschappen onder den aangewezen
„vlootvoogd en den onderbevelhebber van mijn regiment; maar het
„doel der onderneming *wordt voor mij geheim gehouden.* Want den Raad
„woon ik, tenzij uitgenoodigd, niet bij, noch heb ik daar recht van
„spreken tenzij mijn advies wordt gevraagd. *Ik wacht de bevelen mijner*
„*meerderen,* welke ik als een eerlijk soldaat zou begeeren op te volgen, *af*
„tenzij ik verhinderd werd, daar mij dagelijks iets dat daartoe noodig is
„wordt

*) De cursiveeringen in Artichewsky's brief zijn door vertaler aangebracht en moeten als verwijzingen worden beschouwd naar de correspondeerende plaatsen in Maurits' volgenden brief, p. 140 vlg.

„wordt onttrokken. Dit alles *baart mij nacht en dag zorgen,* het vervolgt
„mij in den droom, het maakt mij toornig en zwartgallig. De zaak is
„deze, dat Bewindhebberen der Compagnie geen aanvullingen zen-
„den om de troepen te versterken en voltallig te maken; er ontbreken
„zeesoldaten, handwerkslieden, handlangers, schrijvers en adminis-
„trateurs; mijn regiment wordt misbruikt om in de behoefte aan dat
„alles te voorzien en wat erger is: sommige mij afgenomen soldaten
„zijn, tegen het gebruik der Compagnie in, ontslagen; sommigen zijn
[110] „bij andere vendels ingedeeld en onder andere chefs gesteld, zoodat er
„tot op heden op mijn *troep 300 man zijn gekort,* welke ik nominatief in een
„bijgevoegd staatje zou hebben opgegeven, ware het niet wegens mij-
„ne ziekte; en daar deze aanhoudt voorkomt het vertrek der schepen
„naar Patria mijne begeerte om te schrijven. Als de gelegenheid het
„zal toelaten, zal ik hierover zeker aan de XIX schrijven. Dagelijks
„word ik gekweld door overplaatsingen naar andere regimenten en
„omgekeerd van soldaten die onder mijne vanen dienen, tegen welke
„verkeerdheden ik niet bijtijds vermag op te treden, daar de orders on-
„verwacht afkomen. Bij sommige vendels die bij vertrek uit Neder-
„land 150 man sterk waren, zijn nauwlijks 100 man present. Dit alles
„is nagenoeg op het oogenblik van debarkement voorgevallen, daar ik
„nog geen volle twee maanden geleden ben aangekomen. Wat zal het
„dan zijn over nog twee maanden of over vier jaren? Zal dan niet bij
„mijne troepen eenzelfde inzinking en uitputting worden opgemerkt
„als bij andere? Het is hiermede zoo erg gesteld, dat er bij de onderbe-
„velhebbers niet één is, die het regiment dat hij zelf commandeeren
„moet van aangezicht tot aangezicht kent. Bedenk, bid ik U, wat
„plaats ik hier bekleed, welke autoriteit mij verleend is, welken toe-
„gang ik overal behoor te hebben — onderwijl voorziet de Graaf in de
„vacatures onder mijne vanen. Tot dusver heeft niemand zich, naar
„behoort, officieel en vormelijk, bij mij gemeld, dan wel mijn voor-
„spraak of een plaats *in mijne gunst verzocht.* Over mijne vendels bevelen
„noch ik noch mijne officieren, maar anderen die van tijd tot tijd sol-
„daten overplaatsen voordat ik het zelf weet of eer het kwaad kan wor-
„den verholpen. Onderwijl gaan talrijke *brieven en briefjes* van hand tot
„hand, nu van den Admiraal, dan van den Sergeant-Majoor, soms
„zelfs van lagere officieren afkomstig, die niet aan mij maar aan mijn
„kapiteins, die ver van mij af staan, gericht zijn en waarbij de Graaf
„beveelt nu den een dan den ander aan te wijzen voor diensten te
„scheep

„scheep en voor den zeedienst of voor eenig ambacht, dan wel hem bij
„een ander vendel in te deelen. En dit alles wordt uitgevoerd nog voor
„dat de echtheid van de bevelen vast staat. Paukenslagers, tamboers,
„hoornblazers worden weg gehaald en door anderen vervangen. Se-
„dert lang heeft mijn *sergeant-majoor* aan het Recief, zonder eenige bezig-
„heid werkeloos gelegen, ver verwijderd van de zorg voor of het aan-
„schijn van zijne vendels. Verspreid over ontzaglijke afstanden van
„honderd mijlen, van den Rio S. Francisco tot Parayba, worden de-
„zen in garnizoen gehouden, zoodat eene maand verloopt, eer ik van
„hun toestand nader op de hoogte ben. Middelerwijl worden zij ge-
„schift en weer afgelost terwijl zij allen in *één en hetzelfde gewest konden wor-*
„*den gelegerd* onder de oogen en de tucht van hun officieren, opdat velen [111]
„het gezag van één enkele mochten gevoelen. Wat eervols verwacht
„men van een aldus opgeleid en gewend soldaat? Wat zal de uitslag
„zijn voor de strijdmacht als ik hen, meer lammeren dan soldaten, te-
„gen den vijand aanvoer om zekerlijk mijn tot dusver ongeschonden
„eer tegen wil en dank aan het grootste gevaar bloot te stellen? Deze
„en verscheidene dergelijke zaken zullen worden opgevat als op den
„Graaf gemunt en als bevatten zij eene aanklacht. Maar daar zij van
„minder belang zijn, zijn zij gemakkelijk te verhelpen en men gelooft
„dat er een einde aan zal komen. Ik erken dat ik mij over dit alles nim-
„mer officieel bij den Graaf heb beklaagd, omdat ik door ziekte ver-
„hinderd werd zulks te doen en dagelijks op verbetering hoopte. Ook
„zijn meerdere zaken nog niet aan ernstige beraadslaging onderwor-
„pen geweest, gezwegen dan of er eene beslissing op had kunnen val-
„len. Voorwaar, van den beginne heb ik 's Graven *talent om met menschen*
„*om te gaan* opgemerkt, zoodat het bijna geen mensch of een der aller-
„slechtsten moest zijn, die het graag met hem oneens is. Ik zal mij door
„volgzaamheid, gemakkelijkheid van manier en gelijkmoedigheid
„aannemelijk bij hem maken en het niet zoo ver laten komen, dat ik
„van ongehoorzaamheid jegens hem beticht word. Maar *troepenafdeelin-*
„*gen te laten verkwijnen* en ten onder te laten gaan, *raakt niet den Graaf maar den*
„*Hoogen Raad.* Dat ik de waarheid spreke: het valt te betreuren, dat de-
„ze misstanden in zoovele jaren niet verholpen zijn kunnen worden;
„tot voorbeeld diene de jongste expeditie en zij die ondernomen staat
„te worden. Ik heb van den Graaf vernomen, dat het hier te lande niet
„anders gedaan kan worden; dat vergeefs aanvullingstroepen uit het
„vaderland worden te gemoet gezien, dat wat daarover aan Bewind-

„hebberen wordt geschreven onopgemerkt wordt gelaten, dat hulp-
„troepen niet gestuurd worden, dat de soldaat, ginds als een zooitje in
„kroegen en herbergen geworven, om den honger te bezweren dienst
„neemt, dat het schuim of janhagel der groote steden wordt geworven,
„hetwelk aan zijn armoede de grootste behoefte ontleent om de wet te
„overtreden, zoodat het hier zaak is nader te schiften en de ongeschool-
„den tot den militairen dienst moeten worden opgeleid — menschen
„die nooit een vijand, laat staan een legerkamp gezien hebben en nooit
„met eenig onderdeel van den krijgsdienst in aanraking zijn geweest.
„Voor hun gedrag wenden zij (niet zoo ten onrechte) deze redenen
„voor, welke hun die aan het Recief wonen passend maar aan den mi-
[111] „litair niet passend voorkomen, vermits de plans van actie ijdel en fut-
„loos zijn, gezien de zwakte der vendels, waarvan sommigen 18 ande-
„ren ongeveer 40 man tellen, welke getallen niet eens standvastig maar
„benaderd en afwisselend zijn. Zoo men er genoegen mede neemt, dat
„men op die wijze gediend wordt door afdeelingen die hieraan gewoon
„zijn, behoorde tenminste mijn met zoovele voorrechten begiftigd re-
„giment mij in zijn geheel en ongeschonden te worden gelaten. Zoodra
[112] „ik in Brazilië was aangekomen en merkte, dat de zaag als een gevolg
„van deze fouten niet door het hout ging, heb ik de leden van den Raad
„opgezocht en ernstig afgevraagd of zij nu zouden bekrachtigen wat ik
„*met Bewindhebberen was overeengekomen* over het onder mijn orders laten
„van mijn troep. Zij zeiden eerst van ja, en het werd vreemd geacht,
„dat daaraan getwijfeld werd. Toen mijn troepenmacht kort daarnà
„werd verminderd en ik willens was om daarover te klagen, kreeg ik
„ten antwoord, dat ik nog heel wat meer kon missen. Hieruit is, als
„ware het scherm opgehaald, duidelijk gebleken bij wat voor rechters
„ik met mijne zaak was beland en welke de toekomst van mijn regi-
„ment beloofde te zijn. Het zal U niet ontgaan, Mijnheer, U die het
„meest tot deze vergunning hebt bijgedragen, toen ik in Holland tot
„dit ambt werd begeerd, dat ik het had afgeslagen en niet weer in
„dienst van de Compagnie had willen treden met het oog op het inge-
„kankerd wanbeheer waaraan men de vendels en regimenten onder-
„werpt. Daarom heb ik van alle Kamers der Compagnie en van de
„Ho. Mo. HH. Staten der Vereenigde Nederlanden officieele brieven
„verlangd, opdat ik verschoond mocht blijven van deze onaangenaam-
„heden en een regiment te commandeeren zou krijgen, dat naar nie-
„mands wenk of willekeur anders kon worden samengesteld. Waar is

„nu

„nu de trouw aan het gegeven woord, waar de heilige eerbied voor het „overeengekomene? Hoever is het gekomen met het onmachtig ge- „worden gezag der Compagnie of der Staten, wanneer de met mij „overeengekomen en onder aanroeping van den hemel als getuige „vastgestelde punten, na ondernomen en volbrachte reize temidden „van velerlei gevaren over den oceaan, niet door de daad en met eerbied „zullen worden nagekomen? Wanneer een koopman zijne wissels „niet honoreert, geldt dat in Holland voor een bankroet. Hoe zullen „wij het dan noemen wanneer *Afgevaardigden en Gevolmachtigden* de au- „thentieke missiven en eigenhandige brieven van hunne lastgevers on- „verschillig aanzien? Dit is de opsomming van al mijne zeer gerecht- „vaardigde grieven, die ik noodig heb geacht aan Uwen boezem uit te „storten. *Ik heb hun zelf dit alles voorgelezen, zij mogen antwoorden wat zij willen;* „worden aan deze ongerechtigheden geen geneesmiddelen toegediend, „dan staat bij mij vast dat ik alles officieel aan de XIX en aan de Staten „rapporteer. De aanleiding, die mij tot deze klachten noopt is deze, „dat ik vast en onveranderlijk voornemens ben de rol van een goed sol- „daat te spelen of een eerlijken krijgsmansdood te sterven, en niet van „plan ben te dulden dat mijn militaire naam onwaardiglijk wordt te „schande gemaakt. Maar het staat niet in mijne macht dien hoog te „houden indien ik moet strijden met een ongedisciplineerden troep „*die mij onbekend is en mij niet kent.* Voor Uwen geest rijzen ongetwijfeld de „deugden van de veldheeren der Oudheid op, die men zonder over- „drijving met deze onlusten op kleine schaal kan vergelijken. Toen [113] „Caesar Rome had ingenomen en een groote schare ridders zich in „Thessalië om Pompejus had verzameld, zoodat deze door zijn talrij- „ke en schitterende legermacht de meerdere was, zou Caesar gezegd „hebben: „laat ons den Veldheer opzoeken", als wilde hij de soldaten „van Pompejus als namen en meer als bagage dan als militaire macht „beschouwen. Maar toen dezen bij Pharsalus geslagen waren en Cae- „sar de geoefende troepen van Pompejus onder Petrejus en Afranius „reeds achtervolgde, heeft hij uitgeroepen: „laat ons tegen het leger „zonder veldheer optrekken!" Zoo behoort de krijgsknecht te weten „wat hij aan den aanvoerder, de aanvoerder wat hij aan den krijgs- „knecht heeft. Toen Hannibal Scipio, den vader van Africanus, in een „ruitergevecht had verslagen, moet hij zijn troep voor den aanval als „volgt hebben toegesproken: „Gij hebt te strijden met een leger, dat „aan zijn aanvoerder onbekend is en zijn aanvoerder niet kent". Toen

„ik voor de tweede maal in Brazilië streed, commandeerde ik niet „meer dan acht vendels, die aan mij gewend waren en waaraan ik, „door een langdurigen oorlog, was gewend geraakt. Wanneer ik hier- „mede ten strijde zou trekken, gaf ik niet om andere vendels. Met de- „zen heb ik onversaagd tegenstand geboden aan 2 à 3000 man vijande- „lijke strijders en met zoo gunstig mogelijken uitslag. Thans zal ik, „aanvoerder van een ongedisciplineerde en onstrijdvaardige macht, in- „dien het tot een handgemeen mocht komen, naar een schuilplaats „moeten omzien en mijn heil moeten zoeken in de vlucht; in hoever „dit niet tot heil der Compagnie en tot mijne eer zou zijn, zij aan Uw „oordeel overgelaten. Deze zijn de oorzaken van mijn klachten, die ik „U het eerst heb willen voorleggen, opdat zij niet veronachtzaamd „worden. Ik vraag wat toch zeer rechtvaardig is, namelijk dat hetgeen „mij beloofd is worde nagekomen, hetzij mij andere soldaten gezon- „den worden of zij die mij zijn afgenomen worden terug gegeven, of „dat mij ten goede worde gehouden, dat ik de taak niet uitvoer. Wordt „mij het een of het ander niet toegestaan, dan kan ik voor U niet meer „de Artichewsky zijn die ik geweest ben. Ik kan door anderen in za- „ken gewikkeld raken waaruit ik mij zeer moeilijk kan loswikkelen; „maar er is raad, dit bij voorbeeld *dat ik mij stil houde* en de openbare „zaak op haar beloop laat. Vroeger, onder Waerdenburch, heeft mij „bijna gelijk lot getroffen, toen ik ook niet in krijgszaken gekend werd „en daarom hier volle vier jaren met de vrije studieën heb doorge- „bracht. Het zou mij ook niet onaangenaam zijn op dezelfde manier „op kosten van de Compagnie te worden onderhouden, ja ik zal mij „haar verplichte schuldenaar gevoelen en mij grootelijks gelukkig „prijzen, indien ik mij, vrij van krijgsdienst, aan de Muzen kan wij- „den." Hier eindigt Artichewsky's brief ,waarop de Graaf door mid- del van verspreide kantteekeningen beknopte antwoorden heeft ge- steld welke hij, met den brief zelf, aan HH. Staten heeft gezonden. Ik zal die aanteekeningen samentrekken, zoodanig dat de schrandere le-
[114] zer de punten van beschuldiging naast die van verantwoording kan leggen, belang naast belang, de spons naast de smetten den Graaf aangewreven.

Antwoord van den Graaf op Artichewsky's brief.

„Is er iemand", aldus Nassau, „die gelooft dat Artichewsky ziek en „bedlegerig is geweest, wien zijn gezondheid heeft toegelaten brui- „loftsplechtigheden bij te wonen, de kerk te bezoeken en 7 of 8 mijlen „landwaarts in naar de dorpen Santos en S. Lourenço te trekken? Als „hij

„hij wat van zijn ambt is destijds naarstiger had waargenomen en de „forten met de magazijnen in de buurt had geinspecteerd, zou hij be- „ter gedaan hebben, daar hij enkel opdracht heeft gehad om zonder „uitstel omtrent hunnen staat aan Bewindhebberen te rapporteeren. „Maar hij zal *niet veel zeggen,* als verzweeg hij groote en schandelijke za- „ken. Had hij openlijk, punt voor punt, voorgedragen wat hij op den „Gouverneur had aan te merken, dan had hij zich een minder arglistig „man betoond. Thans houdt hij die groote staatsgeheimen voor zich- „zelf om, op beschroomde en huilerige manier, de lichtgeloovigen „door verdenking van groote misstanden in te pakken. Wanneer zijn „geweten hem verbiedt deze verschrikkelijke geheimen aan het pa- „pier toe te vertrouwen, laat hij hen dan nu mondeling toelichten. Te- „gen wien zijn mond open wil doen kan men zich verantwoorden, te- „gen wien stilzwijgt zou de onschuld zelve het niet kunnen opnemen. „Door duistere aantijgingen brengt hij den argelooze in verdenking „om hem in den put te laten vallen. Ook spreekt hij de waarheid niet, „als hij klaagt, dat die onderneming voor hemzelf *geheim is gehouden* en „dat hem zwarigheden in den weg zijn gelegd, waardoor hij zich niet „als een goed soldaat van zijnen dienst kan kwijten. Hen die ik uit zijn „eigen vendels heb opgeroepen, heb ik voor de expeditie opgeroepen, „omdat ik hen noodig had en toen ik het deed meende ik mij van mijn „soldatenplicht wèl te kwijten. Ook werd hij niet verhinderd zijner- „zijds zijn soldatenplicht te doen door den Opperbevelhebber te ge- „hoorzamen. Indien hij *de bevelen van zijne meerderen heeft afgewacht,* heeft hij „niet anders gedaan dan wat zijn plicht was. Niets is zoo nuttig en staat „zoo goed, als de bevelen van den bevelhebber af te wachten. Waar dat „niet in acht is genomen zijn dikwijls heele legers te gronde gegaan; „de soldaat gehoorzaamt den kapitein, de kapitein den kolonel. Allen „te gelijk voelen zij het gezag van den Opperbevelhebber. Hij klaagt, „dat zijn naam gevaar loopt, als men hem troepen onttrekt en dat het „algemeen belang aldus niet behartigd kan worden. Maar de in krijgs- „zaken deskundigen, die het behooren te weten, zullen oordeelen of „het waarschijnlijk is, dat Artichewsky's roem dan op het spel wordt „gezet, wanneer de Opperbevelhebber uit deze of gene troepenafdee- „ling er enkelen uitkiest, omdat het moet en tot nut van het algemeen „strekt. Deze zaken *baren hem nacht en dag zorgen,* alsof alleen dezen Aga- „memnon de nood des lands ter harte ging. Goed voor de galerij! „Maar daar hijzelf erkent, dat de noodige manschappen niet uit Neder-

„land

[115] „land worden uitgezonden, waarom wordt hij dan boos, als ik hen uit „zijn regiment haal? Valschelijk beweert hij dat *300 man op zijn troep zijn* „*gekort,* daar het slechts waar is van één enkelen man uit Nuyssen- „burg's vendel die zijn ontslag heeft gekregen vóór dat Artichewsky „was aangekomen, in een tijd toen er van overeenkomsten tusschen „hem en Bewindhebberen ons niets bekend was. Weet men wel, dat „in diens plaats een zeer ervaren en in vele diensten alhier beproefd „soldaat gedetacheerd is? Maar dit vooral is brutaal en onbeschaamd, „dat hij zulk een op zichzelf staand feit generaliseert. Bovendien rekent „hij bij de driehonderd waarmede, volgens zijn klacht, zijn regiment „is verminderd stilzwijgend diegenen mede, die op de uitreis hun na- „tuurlijken dood zijn gestorven; uit de rollen der overledenen blijkt, „dat er in enkele vendels 20, in andere 30 man zijn uitgevallen, niet „omdat ik, maar wèl omdat het noodlot het op hen voorzien had. En „hoe zou het er voor een opperbevelhebber uit gaan zien, als hem niet „vergund was soldaten over te plaatsen en uit te kiezen? Ook is aan Ar- „tichewsky niet onbekend, hoe krap ons hier alles is toegemeten en dat „wij niet door willekeur maar door de noodzakelijkheid daartoe wor- „den gedwongen, zoodat hij ten onrechte klaagt, dat de gansche mili- „taire discipline is ingestort en overstuur gebracht. Majoors comman- „deeren over die afdeelingen, die ik hun om te commandeeren heb „aangewezen, en dit is slechts voor zoolang de expeditie duurt, om de „Compagnie uitgaven te besparen. Ik erken dat de sterkte der vendels „verminderd wordt; maar dit heeft zijn goede redenen omdat het mij „aan handwerkslieden die in de kampen onmisbaar zijn ontbreekt. „Als de expeditie is afgeloopen, zal elk hunner naar zijne afdeelingen „en vendels terugkeeren. Het afsterven der mannen, die de dood on- „derwijl van hunne aanvoerders weghaalt behooren zij Gode, niet mij „toe te schrijven. Dat de krijgstucht, hetzij door kwaden wil hetzij door „onbekwaamheid in den war is gestuurd, ontken ik. Verwaarloozen „officieren te doen wat van hunnen dienst is — het is niet mijn zaak „om voor de schuld van anderen op te komen. De *door mij verleende gunst-* „*bewijzen* komen voor rekening van dengeen, die daartoe de voordracht „heeft gedaan, daargelaten dat die gunsten zijn bewezen voor Arti- „chewsky's aankomst, toen hier ter plaatse de man niet was aan wien „hij meent dat dank verschuldigd is. Valschelijk klaagt hij, dat ande- „ren dan hun eigen officieren zijne vendels commandeeren. Wat die „*brieven en briefjes* betreft waarbij herhaaldelijk eenig soldaat wordt op-

„geroepen

„geroepen, hetzij om arbeid te scheep of handenarbeid te verrichten, er „worden geen andere rondgebracht dan die van mij zijn uitgegaan, „geen van den admiraal, geen van vreemde majoors, geen door min- „dere officieren opgesteld. Artichewsky te raadplegen over de aanwij- „zing van ieder man afzonderlijk en zijn medewerking in te roepen, „daarvoor heeft de Opperbevelhebber geen gelegenheid. En dit be- „hoort tot de plichten van alle kolonels en verdere hoofdofficieren die „men *sergeant-majoors* noemt dat zij hier aan het Recief mijne bevelen af- [116] „wachten, die gegeven worden naar bevind van gelegenheid, van plaats „en van tijd. Hij beweert onbeschaamdelijk, dat de sergeant-majoor „van zijn regiment *niet in militaire zaken gekend wordt,* daar ik hem voor de „expeditie, die op handen is zelf bevelen heb verstrekt, niet omdat ik „tekort kwam aan officieren uit andere regimenten maar om eer te be- „wijzen aan zijn eigen regiment. Hij wil, dat zijn regiment *in een en het- „zelfde gewest gelegerd* worde. Maar ik vraag allen die inzake het voeren „van het bevel over kampementen deskundig zijn, of het werkelijk „dienstig is heele regimenten in éénzelfde garnizoen te leggen? Waar „veel troepen bijeen zijn, slaan zij licht tot muiterij over als de toestand „hun niet bevalt en wanneer zij hun eigen kracht gewaar worden, re- „kenen zij op straffeloosheid. Best is dat zij door groote afstanden uit- „een worden gehouden om niet onder elkaar over geweld of list na te „denken en daarenboven omdat het moeilijk is een grooten troep in „één zelfde plaats van lijftocht te voorzien. Ook heeft hij zich over de „*oefening zijner soldaten* niet te beklagen; de kapiteins verwaarloozen niet „hen op te leiden en te oefenen in de kundigheden, die hen voor hun- „nen dienst bekwaam moeten maken. Al wat hem in den slag of in het „gevecht overkomen kan, leert de soldaat door den dienst te velde ken- „nen. Nu gaat Artichewsky met vriendelijke woorden hem veront- „schuldigen dien hij beschuldigd had, als hadde ik alle rechtschapen- „heid en eergevoel verloren. Als de zaak door mij verbeterd kan wor- „den, dan is er ook hoop dat het spoedig gebeuren zal. Waarom maakt „dus hij zooveel drukte en onrust? Waarom haalt hij er, door middel „van een beroep op hen, die zich overzee bevinden, het Europeesch „Bestuur in? Hij prijst mij wegens mijn *talent om met menschen om te gaan.* „Maar dit is veinzerij en nog wel domme veinzerij want ik zou zelfs „mijn paard of mijn hond op die manier durven prijzen daar zij onaf- „hankelijk zijn van rede en deugd. Aldus geprezen te worden staat bij- „na gelijk met te worden berispt. Het verzwijgen van wat een goed „aanvoerder

„aanvoerder eigen is, staat gelijk met een openbare aantijging. Hij „prijst openlijk om onder den schijn van loftuitingen te kunnen kwet- „sen. Voorwaar, wanneer hij verklaart dat *regimenten ingekrompen worden en* „*dat zulks mij niet raakt,* kan een kind begrijpen, dat hij er niet op uit is „om mij te eeren maar om mij te kleineeren. Wat is zoo smadelijk, als „dat het niet mij maar wel den Hoogen Raad zou aangaan, zoo regi- „menten hier te gronde gericht worden omdat ik in de eerste plaats ge- „houden ben te zorgen, dat zij niet ten onder gaan of uitgeput raken! „En zeker, ik ben ten stelligste overtuigd, dat ditzelfde ook behartigd „wordt door den Hoogen Raad, die zulks en bij de vorige en bij de „voorgenomene expeditie overvloediglijk heeft bewezen. Het is niet „alleen van mijn ambt maar ook van dat des Geheimen Raads, dat al- [117] „le bevelen der Ho. Mo. HH. Staten en der West Indische Compag- „nie worden nageleefd, tenzij het hoogste staatsbelang dat vòòr alle be- „velen en overeenkomsten behoort te gaan, ja krachtiger is dan ijzer en „koper, tot het tegendeel dwingt. Toch hebben de Raden geen soldaat „uit de vendels gelicht zonder dat ik ervan wist en het goedkeurde. „Het mag zijn dat de Ho. Mo. en de Kamers *de verzoeken van Artichewsky* „*ingewilligd hebben.* Maar hij had daar niet zoo ijverzuchtig en angstig „op moeten aandringen, daar de staat van zaken in Brazilië hem niet „onbekend was, alwaar de noodzaak voorrang heeft boven de voor- „schriften, waar men tegen in kan gaan als de goede zaak het eischt; „naar tijdsgelegenheid moet men met de voorschriften schipperen, het- „geen aan het algemeen belang ten goede komt. Ik heb geleerd, dat „men niet lichtvaardig tegen zijn meerderen in moet gaan, maar waar „deze zelf, waar de regeering gevaar loopen, volg ik het voorbeeld van „Cornelianus Piso den Pontifex die, geen voorschrift letterlijk opvol- „gende, zoo dikwijls de noodzakelijkheid zich deed gevoelen, de be- „velen van zijn keizer voorzichtiglijk wijzigde. Er wordt niet altijd de- „zelfde weg bewandeld, ook veranderen wij de plannen van de Hee- „ren niet zoozeer, als dat wij hen aanpassen; als een schip sturen wij „Brazilië, wegens de stormen die het land doormaakt, naar eenzelfde „plaats van bestemming — zij het met verschillende koersen. En waar „dient het voor zoo bitter en geringschattend de achting en den eerbied „voor de Ho. Mo. op dit tooneel te brengen? Alsof zij Artichewsky iets „toegezegd hadden, dat zij niet gestand kunnen doen, terwijl zij den „Koning van Spanje schrik inboezemen en allerwege door hun over- „winnende wapenen toonen wat zij vermogen! Hij noemt ons met een

„prachtig

„prachtig epitheton *Gevolmachtigde Vertegenwoordigers,* ons die hij toch zon-
„der zich en der waarheid tekort te doen den titel van Allergetrouwste
„Ambtenaren der Compagnie niet behoorde te misgunnen! Ons gaan
„het heil en de veiligheid van de Compagnie meer ter harte dan derge-
„lijke overzeesche contracten, die, naar gelang van zaken, voor wijzi-
„ging vatbaar moeten zijn. Bij hare bevelen rekent de hoogloffelijke
„Compagnie op ons beleid bij de uitvoering en zij verlangt, dat aan die
„bevelen als richtsnoer wordt aangelegd het voorschrift van de Opper-
„ste Wet, zijnde het Algemeen Belang. *Ik heb dit alles voorgelezen,* zegt hij
„*laat hen antwoorden wat zij willen!* Voorwaar, ik hoor ruwe, jegens Meer-
„deren hoogst oneerbiedige geluiden waarmede hij de waardigheid
„aanrandt van hen jegens wie hijzelf onderdanig behoort te zijn. Waar
„hij verklaart met een ongedisciplineerd soldaat te moeten strijden,
„*dien hijzelf niet kent en die hem niet kent,* zegt hij dingen, die geschikt zijn
„om den soldaat te beleedigen. Gewis, hij wil den schijn hebben dat
„hij alleen den last van den oorlog torst en met zijn regiment alleen de-
„ze Braziliaansche wereld schraagt. De overigen, die niet onder zijne
„orders staan beschouwt hij als schaduwen en slechts als namen. Hij [118]
„beroept zich op Pompejus, Petrejus, Afranius, Hannibal zonder op
„een hunner te gelijken! Hij stoft dat hij met acht vendels 3000 vijanden
„heeft weerstaan. Maar indien hij den strijd bedoelt, dien hij te Porto
„Calvo heeft gestreden met Don Luiz de Rojas y Borja, onthoudt hij
„hun welverdienden lof aan zijn energieke officieren die, zonder zijn
„bevelen af te wachten, tot den strijd gedwongen zijn en waaraan de
„overwinning te danken is. Bedoelt hij het beleg van Castello Real,
„dan is het daar aldus toegegaan, dat men hem, in de vage hoop den
„commandant zelf te zullen treffen, bijna al zijn buskruit zou hebben
„zien verschieten — ware hij niet van de schaarschte daarvan gewaar-
„schuwd en hadde hij zijn onberaden woede niet betoomd. Van drie
„dingen verzoekt hij, dat er hem één worde gegeven: of dat men hem
„andere soldaten zende, of dat men hem de overgeplaatsten terug ge-
„ve, of dat men hem uit den krijgsdienst ontsla. Wij hebben alle drie
„gegeven. Toegestaan is, dat met de verwachte aanvullingstroepen de
„gaten in zijne vendels zouden worden gestopt. Toegestaan is ook, dat
„de soldaten die van de expeditie terug komen hem terug zullen wor-
„den gegeven. Jazelfs is, wat het derde aangaat, hem met algemeene
„stemmen door den Hoogen Raad en den Politieken Raad aangezegd,
„dat hij zijn boeltje zou pakken en naar Holland zou vertrekken. Hij

„maakt zich bezorgd, dat hij voor het vaderland niet hetzelfde meer „kan doen wat hij vroeger heeft gedaan. Maar God geve dat hij in het „vervolg hetzelfde niet meer uithaalt. Dan zullen de ellendige gemeen- „te van Goyana, hare weduwen en ongehuwde maagden minder te „treuren hebben over zijn woestheid en over den door hem op on- „schuldigen gepleegden moord. Hij zegt, dat het hem een troost zal „zijn *zich stil te houden* — alsof Amyclae en de Republiek aan zijn stil- „zwijgendheid zullen ten onder gaan! Hij beklaagt zich omdat hem „onder gouverneur Waerdenburch te weinig eers werd bewezen. En „toch, van wat destijds ter verongelijking van anderen is gezegd, heeft „tot op dezen dag die beste aanvoerder, wiens verdiensten ik hooger „stel dan de zijne, de gevolgen moeten bezuren. Eindelijk laat hij nog „eens merken, dat hij zich met zijn otium geluk wenscht en geen an- „der verlangen koestert dan, ontslagen van de zorg voor het krijgswe- „zen, in de gunst der Muzen terug te keeren. Maar hij die op zijn stu- „die en geleerdheid stoft, heeft het waardig loon ontvangen, dat aan „een scholier toekomt die ten ontijde vacantie gaat nemen."

Hier heeft Nassau voor de Ho. Mo. het navolgende bijgevoegd:

Ik verlang niet dat Uwe Hoogmogenden meenen, dat dit bezwaarschrift over zaken die kleinigheden zijn voor U maar hier noodzakelijk moeten worden afgedaan, en dat bovendien wemelt van valsche en schandelijke aantijgingen, de oorzaak is van Artichewsky's opzending. Maar ik heb gevoeld, dat de noodzakelijkheid zich aan mij opdrong om daarover met den Raad overleg te plegen en te verzoeken, dat een van beiden ontslagen werd. In ieder geval, er viel op te treden tegen de hieruit op handen zijnde en nog zullende volgen euvelen, opdat zwarigheden als voorheen andere eerlijke lieden hebben getroffen mij niet
[119] *eerstdaags overvallen en door onrechtvaardige beschuldiging bij hen die van onze zaken onkundig zijn mijn eerlijk verkregen goede naam bezoedeld worde met een of andere aanwrijving. Ik heb de geheele zaak aan de uitspraak van den Hoogen en van den Politieken Raad overgelaten, ook vrees ik het oordeel niet van hen die prijs stellen op den goeden naam van de Compagnie en van zichzelf. Dit verzeker ik U, dat het thans rustiger zal toegaan in ons gouvernement, waaromtrent ieder vreesde dat het door nieuwe stormen zou worden geteisterd. Daar men uit de ervaringen van anderen heeft geleerd dat met door vijandschap en beleediging oneensgezinde wapenen niet voldoende valt vooruit te komen, hebben zij gemeend, de aanleiding te moeten verwijderen. En hoewel ik niet mag beweren, dat de brief de eenige oorzaak van zijn verwijdering is, heb ik mij veroorloofd dezen brief zonder bijzondere zorg van kantteekeningen te voorzien. Wie hem met den ijver van zijn vernuft wil doorvorschen en de daarover uitgegoten gal wil proeven, volge zijn zin. Ik vertrouw, dat al zijn er die Artichewsky blindelings zijn toegedaan, deze eenvoudige uiteen-*

zetting

zetting van de waarheid zwaarder zal wegen, vooral bij hen die van hetgeen hij hier heeft uitgevoerd niet ten eenenmale onkundig zijn.

De Brazielsche Raden hebben in denzelfden geest als de Graaf aan Bewindhebberen geschreven, daar allen voelden, dat de aangewreven smet door een gemeenschappelijk verweer moest worden afgewischt. Aldus is door velen geoordeeld, dat Artichewsky, die zeker niet gek was, het nogal ruim gezag en het aanzien welke hij uit den Amerikaanschen oorlog had weggedragen door een enkelen brief had teniet gedaan. En zoo het mij vrijstond aan hooggeplaatste personen hunne fouten te verwijten, dan ware er reden voor de meening, dat Artichewsky heeft misgetast door onjuistheid van inzicht of uit ontstemming tegen den Graaf.

Ik zal hier ter plaatse inlasschen wat verder is geschied, opdat een afgebroken verhaal den lezer niet in verwachting houde. In Nederland terug gekeerd, heeft Artichewsky zonder verwacht te zijn, zijn opwachting gemaakt bij de Algemeene Staten, den Prins en de Bewindhebbers, alwaar hij een verschillend onthaal heeft gevonden. Bij sommigen heeft hij eene terechtwijzing opgeloopen ter zake van zijn aanmatigend gedrag tegenover den Graaf; bij anderen heeft hij medelijden opgewekt wegens de hem aangedane smaadheid en zijn geschonden reputatie; bij de gemeente heeft hij bij sommigen lof geoogst wegens zijn onbuigzame standvastigheid. Achterdochtigen, schandaalzoekers en zij wien al wat door regeeringspersonen verricht wordt mishaagt, verklaarden als volgt: dat Bewindhebberen zelf oorzaak en aanleiding zijn geweest van alle kwaad, omdat zij den hier met de hoogste macht bekleeden Graaf dezen man hadden nagezonden, wiens gezag over het leger als het ware onttrokken was aan hem, die toch in al deze zaken de eerste, jazelfs de eenige moest blijven; dat anders hem alleen ijdele titels zouden overblijven; dat de kracht der regeering werd gebroken wanneer men de macht met een ander moest deelen; zij beweerden dat de ware regeerkunst dergelijke maatregelen niet toeliet en dat het ook niet overeen te brengen was met het wezen van het hoogste gezag; dat bovendien aan Artichewsky niet de verbetering der misbruiken, zoo er al ingeslopen waren, had moeten worden opgedragen maar aan den Graaf en den Raad; eindelijk dat het onvoorzichtig was van verwaarloozing en kwaad beheer te spreken, zoolang niet gebleken [120] was, dat die beschuldiging gegrond was. Deze en andere praatjes brachten zij die in zaken als deze geen recht van meespreken hebben

Artichewsky in Nederland terug.

Uiteenloopend oordeel over Artichewsky.

met verschillende redenen verder. Maar wie beter hadden nagedacht (zoo worden wij stervelingen op de golven der meeningen heen en weer geslingerd) dachten bij zichzelf: dat wij niet ten allen tijde even verstandig zijn; dat ook de meest verstandigen wel eens van een goed voornemen worden afgehouden; dat zij die zich de meeste moeite geven in het algemeen belang, geenszins door partijdigheid maar wel door onderstellingen en verwachtingen kunnen dwalen. Maar onder het met de klacht en met de Bewindhebbers spottend diet werd het volgende gehoord: dat Artichewsky met geen ander doel was uitgezonden dan om den Graaf ten val te brengen en te vervangen; dat Bewindhebberen hem het een hadden opgedragen, het andere hadden te verstaan gegeven. Dat door deze intrigues de proef reeds was genomen of misschien de beleedigde Graaf, uit gemis aan zelfbeheersching en uit toorn, dat Sparta daarginds uit eigen beweging verlaten zou; dat het oppertoezicht over de wapenen aan Artichewsky opgedragen maar een voorwendsel was; dat het overige op rekening was te stellen van de geheime listen der Bewindhebbers. Hoewel men het niet wist, bleef dit praatje niettemin loopen.

Lof van Johannes Kühn.

Onder het woeden van dezen strijd heb ik dit voortreffelijke en vermeldenswaardige feit aangetroffen,dat de Hooge Raad naar beloningen voor uitstekende verdiensten heeft omgezien en of zelf heeft toegekend of de toekenning aan Bewindhebberen heeft voorgedragen. Men is begonnen met Johannes Kühn, wien het kolonelschap is opgedragen dat te voren door Artichewsky bekleed was; men heeft den XIX eenzelfde traktement voor hem verzocht, op grond van zijn herhaaldelijk bewezen Moed Beleid en Trouw. Immers, ten hoogste vermaard door den luister van vele meegemaakte expedities en door het pas in Afrika veroverd S. Jorge da Mina, man van doortastend optreden en uitgeslapen bij het uitvoeren van onverwachte orders, meende hij, dat hem bij verhoogde waardigheid een hooger traktement verschuldigd was en dat hij opgewekter zou strijden zoo hij, bij besluit van Bewindhebberen hooger uit de gelederen verheven, aanzienlijker wedde genoot. Ook werden Matthias van Ceulen en Adriaan van der Dussen, Raadsleden, zeer verdienstelijk in het behandelen van de openbare orde en van de politieke zaken, die zich gereed maakten tot den terugkeer naar Patria, de lofredenen van den Raad niet onthouden. Matthias van Ceulen was tweemaal in Brazilië geweest en heeft aldaar der

Lof van Mathias van Ceulen en van Adr. Van der Dussen.

Compagnie

Compagnie nuttige en onvergetelijke diensten bewezen. Want als overwinnaar had hij onze troepen naar Goyana en verder naar de capitania van Rio Grande geleid en het kasteel veroverd, hetwelk Driekoningen genaamd, sindsdien den naam van „Ceulen" heeft gekregen. Ook vergeten zij, die de vroegere oorlogen hebben medegemaakt niet, met hoe grooten moed hij, gezamenlijk met den majoor Byma, de tegen het Recief optrekkende vijandelijke macht en haar onverwachten aanval, waarbij zij, terwijl het door een matige bezetting was verdedigd, onder Martim Suarez reeds tot de palissadeering was doorgedrongen, heeft afgeweerd. [121] Niet minder heeft zich Johannes Gijsselin verdienstelijk gemaakt, die ook voor de tweede maal naar Nederland zou keeren en de aankomst afwachtte van de nieuwe Raadsleden wien hij zijn dienst en ervaring zou overgeven. Hij had zich eenige jaren her zoo door ijver voor zijn ambt als in krijgsaangelegenheden onderscheiden. Want hij had het Castello Real in de Afogados met hoop op goeden uitslag aangevallen — zij het dan, dat deze niet is verwezenlijkt en hij had den troep wijd en zijd in de zuidelijke gewesten laten patrouilleeren op zoek naar Portugeesche suikeren. Ja, hij was ook naar Parayba geweest en naar de ommelanden van Kaap Sint Augustyn, alwaar hij het fort Puntal heeft ingenomen hetwelk zijnen naam heeft verkregen. Servatius Carpentier, secretaris, die ook besloten was naar Nederland te vertrekken, is evenzeer door den Hoogen Raad van loffelijke aanbevelingen voorzien. Hij had de expedities naar Parayba, Rio Grande, Kaap Sint Augustyn, Goyana en de zuidelijke gewesten medegemaakt. Ook Adriaan van der Dussen heeft zich onverdroten aan de zorg voor de zaken van Brazilië gewijd en daardoor gedeeld in de openbare dankbetuiging en niet lang daarnà heeft hij, in Nederland tot de zijnen terug gekeerd, den hierna volgenden Staat van Brazilië overgelegd, zijnde hij den 29sten October 1639 uit Parayba gezeild. Het verheugt mij dien Staat over te leggen, opdat uit een algemeen overzicht blijke, hoe een klein begin is uitgegroeid tot een grootsch geheel en dientengevolge tegelijkertijd de afgunst en de macht van den vijand tart. *)

Lof van Johannes Gijsselin.

Lof van Servatius Carpentier.

Lof van Van der Dussen.

---

*) Het origineel van Van der Dussen wordt hier nagenoeg in extenso afgedrukt in plaats van eene hervertaling naar Barlaeus die dit rapport met niet onbelangrijke bekortingen heeft gegeven. Het rapport is te vinden op het Algemeen Rijks-Archief te 's-Hage, zie volgende noot.

RAPPORT VAN DEN STAET DER GECONQUESTEERDE LANDEN IN BRASIJL *), GEDAEN DOOR D'HEER ADRIAEN VAN DER DUSSEN AEN DE VERGADERINGHE DER XIX TER CAMER AMSTERDAM, DEN 4 APRIL 1640

De landen door Godes zegen en UEd. wapenen in Brasil geconquesteert, genoempt het Noorder Brasil, bestaen uyt ses capitanias van de welcke de suydelijcke is de capitania van Seregipe del Rey; daer aen volcht de capitania van Pernambuco die van de vorensz. afgescheijt is door de rivier S. Francisco. Aen de Capitania van Pernambuco volcht de capitania van I. Tamarica welcke afgepaelt wert met waeteren, de Reviere voor het stedeken Schoppe op 't Eylandt Tamarica gelegen recht west aen, daer op 't vaste landt een marck †) gestelt was daer over de plaetse Os Marcos genoemt is. Aen de capitania van I. Tamarica volcht de capitania van Parayba, van deselve afgescheyden door seeker mercksteen †) gelegen een mijl benoorden Copissura. Aen de capitania van Parayba volcht de capitania van Rio Grande, scheydende een mijl of twee benoorden Camaratuba alwaer een marcksteen †) te sien is. Aen de capitania van Rio Grande volcht de capitania van Sijara, tot nocht toe onbekent zijnde waer dese sich scheyden, alsoo een groot landt tusschen beyde onbewoont leijt.

Dese ses capitanias leggen tusschen de $11\frac{1}{4}$ graeden tot de $3\frac{2}{3}$ graden besuijden de linie Equinoctiael en hebben de vier bewoonde capitanias, van Rio S. Francisco af tot Rio Grande inclus, in streckinge langs de custe ontrent hondert mijlen van vijfthien in een graet. Onder dese ses capitanias sijn maer de vier voornoemde eenichsins bewoont en gepopuleert te weeten Parnambuco, I. Tamarica, Parayba en Rio Grande.

Sergippe. Sergippe. Wat Sergippe del Rey belangt, is voor dese bewoont geweest

*) Alg. Rijks-Archief. West Ind. Comp., Oude Comp. Bundel 46, 130 blz.

†) De parallellen waarop die merksteenen liggen zijn op de kaarten 3 en 4 doorgetrokken.

weest, maer als ons leger onder 't beleyt van d'Heer Johan Gijsselin en Gouverneur Sigismundus Van Schoppe, Sijn Excellentie sieck sijnde *), nae de conqueste van Rio Grande, naer Sergippe afgesonden wert, sijn alle d'inwoonders naer de Bahia geretireert en is voorts door ons volck alles aldaer gedistrueert en het landt verwoestet, opdat onse vijandt aldaer geen onderhoudt soude vynden, alleenlijck is daer gebleven een perthy vee 'twelck eenige vrije coopluyden hebben gecontracteert op haer peryckel en costen op te vangen, daer voor de Compagnie betaelende als breeder uyt contract is te sien †).

Ceara.

De capitania van Sijara is noijt gepopuleert geweest, alleenlick hebben de Portugesen aldaer een fortken van weynich importantie gehadt met seer weynich volck, welck fortgen wij hebben doen bemachtigen. Hebben als noch aldaer des Compagnies garnisoen, sterck ontrent 40 koppen en geeft tot noch toe geen voordeel aen de Compagnie, alleenlick hebben daervan eenige assistentie gehadt van de Brasiliaenen aldaer woonachtich, die tot drij mael toe telckens met ontrent tweehondert man sterck met haer geweer uijt hare vrijen wille ons ter hulpe sijn gecomen.

Pernambuco.

De capitanie van Pernambuco §) sijnde de principaelste en gepopuleerste onder de vier bewoonde capitanias, bepaelt als boven is gesecht. Is lanck ontrent 50 mijlen, langs de custe streckende van Rio S. Francisco tot de Cabo S. Augustyn meest zuydt zuydt west wel soo westelick en vandaer voorts tot Tamarica suyden en noorden. De rivieren, [*122 ongeveer*] havenen en baijen langs de cust van Pernambuco bequaem om schepen te voeren sijn dese (1) de Posse**) vant Recyf daer schepen in connen die 17 ad 18 voeten diep gaen, maer leggen daer weynich beschut en weynich beeter als in openbare zee en connen daer niet als met groot peryckel en groote schade ofte risico lossen en gelaeden worden, (2) voorts binnen het Recijff is met sprinckvloet waeter voor schepen die 13 ad 14 voeten diep gaen, die daer heel slecht ††) liggen en bequamelijck connen gelost worden, (3) de Cabo S. Agostinho heeft een engh periculeus en clippigh incomen en niet meer waeter als voor schepen die 11 ad 12 voeten diep gaen, maer bequaem genoech voor de Jachten en Custbarcquen om de suyckeren daer uyt te haelen en naer't

Havens van Pernambuco.

*) Zie pag. 78.

†) Verg. pag. 79.

§) Barlaeus teekent aan: „de naam zelf beteekent Holle Rots, welke nabij I. Tamarica ligt en waar het water onder door vloeit". Zie fol. [122].

**) De buitenreede: Port. „poço".

††) Bedoeld is: „die daar heel goed liggen" omdat het water er kalm, d.i.: „slecht" is.

naer't Recijf te brengen en alle den toevoer te doen die het fort en garnisoenen als mede de inwoonderen van Cabo en Poyuca van noode hebben, (4) achter het eylandt S. Alex is bequaem herberginge voor de aldergrootste schepen om aldaer schoon te maecken en repareren maar streckt tot anders geen dienste, (5) Barra Grande is een Bahia beslooten met een recife; is bequaem om groote schepen te herbergen, is meer als een mijl groot daer seer veel schepen connen liggen. Is gelegen tusschen Porto Calvo en Una. Hier liep Conde de Banholo in en landde sijn volck nae de slach van den Admirael Generael Pater *) saliger, (6) Ponto de Iaragoa twee mijlen benoorden de Alagoas, is oock een baya achter een reciff daer groote schepen connen herbergen daer oock Don Louijs de Rochas †) sijn volck landen dee, (7) Porto dos Francezes anderhalf mijl besuyden de Alagoas, is redelick diep maer benaeut en van binnen enge. Hier is Capiteyn Vidal en Magalhains §) met sijn volck, die noch int landt loopen, aen landt geset, sijnde maer 40 en 50 man sterck, (8) Cororipa is een schoone baije daer groote schepen in connen om te herbergen en schoon te maken en repareren.

Rivieren van Pernambuco.

Behalve dese bovenst. sijn langs de Custe van Pernambuco noch veel navygabele revieren voor de custbarcquen om op en af te vaeren: als te weten, Rio das Jangadas vier mijlen bezuyden het Recijff, Rio Serinhaim, Rio Formoso, Rio Una, Rio das Pedras ofte Porto do Calvo, Camarigibi, R. Antão Grande, daer oock redelijcke schepen in connen, Alagoas, S. Miguel en Rio S. Francisco, dewelcke, hoewel een groote reviere is, evenwel doort perssen van de zee tegen de reviere een droge banck in de barra is hebbende. Van binnen is seer waterrijck, wijt en breet en heeft ettelijcke groote en cleyne vruchtbare eylanden daer veel vee op loopt. Sijn begin en oorspronck is onbekent. Des winters, als het daer meest regent, voert die reviere de minste waeteren, maer des soomers, als het drooch is, swellen sijn waeteren en overloopen alle lage landen. De redene wort gemeent te sijn dat sijnen oorspronck verre om de suyd hebbende in de hooge koude geberchten, de snee aldaer gevallen des soomers smeltende de reviere alsdan soo doet swellen.

Jurisdicties van Pernambuco.

De capitania van Pernambuco wert verdeylt in ses Jurisdictiën, daer van de oudste is de Jurisdictie van de stat I. Garasu, streckende van paelen van I. Tamarica suydtwaert tot aen Rio Jugoaribe drij mijlen

*) Verg. pag. 23.
†) In het jaar 1636.
§) Verg. pag. 240 voor Vidal en pag. 244 voor Magalhains.

len langs de custe en van Jugoaribe westwaert tot de engenho Mussuupa en voorts op de Aldea S. Miguel beyde inclus en van daer voorts west aen tot soo verre het landt bewoont is.

De tweede en grootste, is de Jurisdictie van Olinda, paelende als boven aen de limiten van I. Garasu en sich streckende tot aen d'reviere Serinhaim, ontrent dhertien mijlen langs de cust.

De derde Jurisdictie is die van Villa Formosa de Serinhaim, streckende van de reviere Serinhaim tot de reviere Pirasunenga ontrent ses mijlen langs de custe.

De vierde is de Jurisdictie van Porto de Calvo, streckende van Pirasunenga tot Paripuera ontrent thien mijlen langs de custe.

De vijfde is de Jurisdictie das Alagoas, streckende van Paripuera tot Rio S. Michiel inclus, ontrent ses mijlen als boven.

De sesde is de Jurisdictie van Rio S. Francisco, streckende van S. Michiel tot Rio S. Francisco 13 mijlen, weesende de suyderlicke limite van de capitania van Pernambuco.

In de capitania van Pernambuco sijn dese volgende steden: Villa antiga de I. Garasu, Villa de marrin d'Olinda, Villa d'Olinda, Mauricea begrepen het Recijff en Antonio Vaaz, Villa Bella de Ipojuca, Villa Formosa de Serinhaim, zijn vijff steden en voorts dese povoacoins als Moribequa, S. Lourenço, S. Antão, S. Amaro inde Jurisdictie van Olinda en Una. In de Jurisdictie van Serinhaim voorts povoacoins do Porto do Calvo, das Alagoas do nort, das Alagoas do zul, dewelcker sommige als cleyne steden sijn. *Steden van Pernambuco.* *Dorpen.*

De capitania is gans berchachtich doch vruchtbaer, ten meestendeel principaellijck in de valeyen ofte Vergeas langs de revier. Op het geberchte wert meest mandioqua geteelt en veel andere gewassen en vruchten tot lijftocht ende veel bergen brengen ook veel schoone en rijcke suyckerriet-velden en doorgaens de rijkste inde Vergeas voortcomen.

De Jurisdictie van Olinda wert verdeylt in acht Freguezias *), de zuyderlickste is de Freguezia van Ipojuca, volcht die van S. Antão do Cabo, die van S. Amaro, S. Lorenço da Vergea, die van Olinda en Paritibe en heeft dese volgende Engenhos en Lavradores van rietvelden en sullen ongevaerlick maelen als volcht †). Sijn *Freguezias.*

*) Port. freguezia = kerspel.

†) Volgt in het handschrift een gedetailleerde opgave van 121 suikermolens met hunne toebehooren, de opbrengsten in tarefas en met de namen der eigenaars, die vooral merkwaardig is om te zien welk aandeel de Nederlanders hadden en wie zij waren. Een tarefa was een ruwe maat voor de rietconsumptie van een suikermolen en bedroeg 25—35 karren voor een ossenmolen, 40 à 50 voor een watermolen. Verg. pp. 156 en 165.

121 suikermolens. Sijn daer in de capitania van Pernambuco 121 engenhos daer van ontrent 87 maelen, doch onseecker hoeveel suycker daer sal gemaeckt werden. Staet te noteren dat de Srs. d'engenhos en lavradores niet weetende tot wat eijnde de lijste van alle lavradores en hare tarefas gevordert werden en vreesende voor eenige impositie, oft yets diergelicks, alle minder tarefas hebben aangegeven als sij hebben. Het schijnt sij beducht sijn geweest dat de compagnie de tienden van suyckeren aen sich soude willen houden en alsdan van den Sr. Engenhos de tiende volgens haer aengeven soude willen voorderen en alsoo het gebeuren can, door quaet weder en ander ongevallen, dat een lavrador minder maelt als hij ghemeijnt hadde, soo hebben sij alle het minste willen aengeven en sal tenminsten over all een deerde part verschillen.

Tamarica. Aen dese capitania van Pernambuco is gesecht in 't noorden te paelen de capitania van I. Tamarica. Dese heeft alleen eene stadt opt Eylandt en voorts de vleckjens S. Lourenço de Tujucubaba en Capigoaribe genoempt na de reviere Capigoaribe de Goyana daer het eylandt op het landt van Trespaos toebehoorende den Heer Servaes Carpentier.

Dese capitania heeft maer een principale haven, te weeten het suijder gadt van het eylandt, daer schepen incomen gaende 14 en 15 voet diep, maer is een lang verlaet en wat periculeus om aen te doen en heeft buijten in zee geen goede reede nochte anckergrondt maer rudsigh soodat de schepen daer qualijck connen anckeren om op het getij te passen om in te comen.

[*123 ongeveer*] Dese capitania heeft veel compen maer de landen in Goyane principaellyck in de Vergeas en Araripe en Tacoaro sijn seer vruchtbaer daer in geen landt het aen Bresil cederende.

Het Eylandt Tamarica heeft weynich vruchtbaer landt, maer de engenhos en rietvelden staen de reste. Is soo vande mieren gequelt dat daer seer weynich can geteelt worden en vint sich de bouman altijt bedrogen, alleenlijck meloenen en diergelijcke aertgewassen comen daer overvloedich ende de schoonste druyven van Brasil.

De Reviere van Goyana heeft een clippe ofte recief genaempt Pedra das Galeras daer voor deze de achter leggende wel hebben gelaeden caravellen van 250 suycker. Voorts sijn daer herberge voor cleyne schepen het noordergat vant eylandt genaemt Catnama en Porto dos Francezes. Dese capitania heeft oock maer eene Jurisdictie en Collegie van Schepenen die haer vergaderinge houden in Capigoaribe, al-

soo

soo de Portugesen het stedeken opt eylandt verlaten hebben als haer ongelegen en sich aldaer als op een gelegen plaetse getranspoorteert hebben.

De Capitania van I. Tamarica wert verdeylt in vier Freguezias: te weeten, Goyana, Abray ofte Taocoara, S. Lorenço de Itusucupaba ende Araripe.*)

Somma zijn in de capitania van I. Tamarica Goyana 23 engenhos behalven 2 moelens die d'Heere Servatius Carpentier en Joan Wijnandts ider een in haer landt beginnen op te richten ende sijn onder de bovenste verhaelde 23 veerthien die maelen. *23 suikermolens.*

Aen de capitania van I. Tamarica is gesecht te volgen de capitania van Parayba. De principaelste reviere van dese capitania is de Parayba daer de capitania van benaemt wert, bequaem voor schepen die 14 en 15 voeten gelaeden diepgaen. Voort heeft navigabele revieren Mongaguaba en baijen om schepen te belaeden, als achter Ponto de Luzena ofte Roode Landt, ontrent twee mijlen benoorden Parayba, daer de sware schepen de reste van haer ladinge in nemen diese in Parayba niet hadden mogen innemen, ofte om schepen te herbergen als Bahia de Traiçao, bequaem voor de alderswaerste schepen. Dese capitania heeft maer eene stadt voor desen genoempt Philippea en tsedert de conqueste vernaempt Fredrica en wert niet verdeylt in Freguezias maer in gewesten als Stadt en Landt daer onder behoorende, Praya ofte strand, Garamama, Tiberij, Insobij, Una, Sturoa gargau, Mererij, Mongaguaba, Camarastuba. *Parayba.*

Dese capitania van Parayba heeft dese volgende engenhos en lavradores.†)

Soodat de capitania van Parayba heeft 20 engenhos daer van maer 2 sijn die niet en maelen en maer 1 sonder riet, behalve dat Duarte Gomes da Salara besich is noch een molen op te richten. *20 suikermolens.*

Aen de Capitania van Parayba is gesecht te volgen de capitania van Rio Grande. Dese capitania wert verdeylt in vier Freguezias te weeten Conhau, Goyana, Mopobu en Potigij en heeft gehadt een stede genaempt citade do Natal gelegen anderhalf mijl vant casteel Ceulen de reviere opwaerts en geheel vervallen; derhalve de schepenen en inwoon- *Rio Grande.*

*) Volgt in het handschrift eene opgave van 23 molens als voren.
†) Volgt in het handschrift eene opgave van 20 molens als voren.

woonders is geconsenteert een nieuwe stadt te bouwen in Potigij alsoo daer is vruchtbaer landt en veel gelegener voor de inwoonders soude sijn, alwaer sij vooreerst souden beginnen een raethuys op te maecken om aldaer hun schepenbanck te hebben en recht te plegen.

De principaelste reviere van dese capitania sijn weynich en generen sich meest met vee daer toe schoon weylandt hebben, maer is het vee nu daer seer vermindert soo door de voorgaende oorloch die de capitania *Fort van Ceulen.* gedepopuleert heeft tsedert het veroveren van het casteel Ceulen en zedert het uijtvoeren van soo veel vee als tot behout van die ander capitanias, die oock meest all haer vee verdistrueert was, de capitania als uijtgedreven.

2 suikermolens. In dese capitania sijn van outs maer 2 engenhos geweest te weeten*)

Somma dat in de gantsche conqueste van Brasil, soo veel tot onser kennise is gecomen, sijn 166 engenhos, daer onder sijn 120 die maelen dit jaer; de reste veel van selve weder gerestaureert en met riet beplant, soodat noch jaeren groote aenwas sall geven en van jaer tot jaer meer engenhos sullen maelen.

Om nu eenichsins te weeten hoeveel yder engenho sall connen renderen wert yder tarefas van een watermoelen gereeckent te rendeeren tusschen 40 en 50 arroben suycker macho dats blancos en moscovade 25 Lbs en 35. In een ossemoelen en voor yder duysent arrobe macho 200 ad 250 arroben panella. Gheen vaste reeckeningh can hier van ghemaeckt worden also de saijsoezenen en deucht vande landen hier groote veranderinge en misreeckeninge soude connen brengen.

De lavradores, oock die hier in yder molen getelt zijn, zijn maer alleen die geene die dit jaer sullen maelen. Buyten deselve hebben het meestendeel van de engenhos noch landen daerse of nieuwe lavradores toe soecken of daerse dit jaer nieuwe lavradores op gecregen hebben, die besich zijn te planten om het naeste jaer te maelen, dewelcke partidos en lavradores hier niet gestelt werden noch ons zijn opgegeven.

Vrije lieden en slaven. Gesproocken hebbende van de gelegentheyt des lants sullen coomen tot de inwoonders desselfs, die connen verdeylt werden in vrije luyden en slaven; de vrije luyden in Nederlanders, Portugeesen en Brasilianen; de slaven in negros en tapuyasche da Maranhao en die van de tsij met vrije tsij met slaven geprocreëert werden, als Mulaten, *Vrije Nederlanders.* Malucken en Mistichos daer eenigen vrije anderen slaven sijn. De Nederlanders werden verdeylt in luyden die in particuliere en actueele

*) Volgt in het handschrift een opgave als voren.

dienst

dienst van de Compagnie sijn en gagie trecken en andere die daer buyten sijn. Van de eerste sal hiernae gesproocken worden. De vrije Nederlanders sijn of vrije uyt het vaderlandt gecomen of sijn alhier, na expiratie van hare verbonden jaeren, uijt hare dienst ontslagen. Deze ontslagen vrije luyden is een redelijck getal die geweest zijn officieren en soldaten, nu tot populatie van 't landt dienen en wanneer de noot soude vereysschen weder de wapenen souden bijderhandt nemen en buyten kosten van de Compagnie dese staet souden helpen diffenderen der welcker aental, soo te paerde als te voet, uijt particuliere overgeleverde lijste te sien is. De vrije luyden buyten compagniesdienst uyt het vaderlandt gecomen sijn meest coopluyden en haere dienaers en factooren en wat voorder van minder conditie is overgecomen, heeft sich [*124 ongeveer*] meest geneert met tappen en andere cleyne neeringe, die dan daer met eenige conqueste gedaen hebben. Der coopluyden veele sich hebben onderwonden engenhos te coopen en andere hebben partidos oft rietvelden aengenomen ider naer sijn vermogen, grootelijcks streckende tot culture en populatie van dese landen. Eerstelijck is door deselve het Recijf soodanich bebouwt en gepopuleert geworden dat, geen plaets meer ledich sijnde, het groot quartier op Antonio Vaaz binnen de wallen is geroyeert en in erven afgedeylt moeten worden; welck oock dicht bebouwt sijnde, heeft men oock daerbuyten moeten royeeren en erven afdeylen tot aen het Fort Frederick Heijndrick ofte de Vijffhouck, daer all redelijck wert aengebout in 't regard van den slappen tijt en neeringe en de quade geruchten die soo lange hadden geduijrt van weegens dese verwachte Spaense vlote. Welcke nu beginnen te verminderen en de gemoederen weder wat te rijsen, principalijck als daer aensienlijcke secours van alles sullen coomen en de negotie wat worden sullen die plaetse opnieus gebout worden en als een aansienelijcke coopstadt comen te floreren, tot meerder bevorderinge van 'twelck goet gevonden was het Recijff ende Ant. Vaz met een brugge op steenen pilaren aen den anderen te hechten, daer toe een pilaer tot een preuve in 't midden van de reviere was opgericht die goede en onbewegelijk stond, nu een jaer lang gehouden hadde en bleef maer achter om de oncosten willen hoewel er voorslagen gemaeckt werde om de brugge, buyten costen van de Comp., tot costen van de gemeyne inwoonders te doen opmaecken, maer waren daertoe geen gevouchelijcke middelen uytgevonden. Maer dit werck niet genouch sijnde tot populatie van dese landen, het sal noodich sijn middelen uyt te vinden

om

om grooter getal van inwoonders uijt het vaderlandt te locken en sich te landewaerts door het gantse landt te verspreyden en te vermenichvuldigen want de compagnie daer toe sall vinden de meliorasse defensie conservatie en stellinge van desen staet en sall aldaer uyt ontstaen niet alleen een notabele verminderinge van seer groote oncosten en lasten, maer oock augmentatie van haer fynancien en incomen. Het lant soude te beter gecultiveert en meer vruchten geteelt werden, tegen de altijt trouweloose Portugeesen verseeckerder sijn die daer door in toom souden werden gehouden en souden de Nederlandtsche inwoonders altijt vaerdich sijn tot defentie van desen staet en alsoo de garnisoenen seer verlicht connen werden. Maer evenwel connen niet voorbij gaen dattet niet geraeden sij coloniers met ledige handen te senden volgens het oude regement. Dat dient tot geen populatie van dese landen want eerst men can haer bijderhant geen landen inruymen. Sij hebben alle haer heeren, en wilde onbebouwde landen diep te landewaerts gelegen souden sij niet begeren of souden haer niet dienen en men soude haer mont moeten open houden en oncosten dragen die noyt weder souden betaelt werden. Soo soude het dan van nooden sijn middelen uyt te vinden door de welcke de Nederlanders eenige vrijheden van privilegie boven anderen behooren te vergunnen, besonder die gene die nieuwe engenhos maeckten en nieuwe rietlanden bebouwden, gelijck sij voorgeven de Koninck van Spanje gedaen heeft om de populatie ende culture te doen aenwassen, vergunnende alle die geene die nieuwe engenhos en rietvelden bouwden, vrijheyt van recognitiebetaling van de suyckeren die op de nieuwe landen gevallen waren, die de eerste thien jaeren gantsch vrij en daer naer de lavradores noijt meer als halve recognitie betaelden conden beter sijn landt te cultiveren en populeren en mettertijt drije halve te ontfangen als door de groote becrompenheyt maer een heel te konnen verwachten. Welck privilegie ick geloove, doen de landen nieuw ende eerst begonnen bebouwt te werden, wel wat aengeloct heeft. Maer nu alle bequaeme landen haere eijgenaers hebben en meest al bebouwt werden sijnder geen nieuwe landen aen te vangen, als meest diep te landewaerts in daer de luyden om de ongelegentheyt en groote costen niet aen en willen, want alles te lande met karren vandaer [*125 ongeveer*] gehaelt en gebracht moet werden, invoegen dat ick niet can bevroeden dat yets merckelijck totte populatie soude voorderen. Immers daer diende wel nodich middelen uytgevonden omme inwoonders derwaerts te trecken tsij dan hoe deselve souden moegen gevonden werden.

Over het uitzenden van kolonisten.

De

De ambachtsluyden als smits, timmerlieden, metselaers, ketelboeters, cleremaeckers, schoenmaeckers, schrijnwerckers, stoeldraeijers, glasemaeckers, pot- en steenbackers, steenhouwers, tinnegieters, saedelmaeckers en diergelijcke ambachten meer, daer met haer noodich gereetschap komende, souden ryck connen werden, want veele van dese ambachten winnen groot gelt. Een meester timmerman wint ses gulden daechs, een slecht timmerman die voor knecht dient 3 à 4 Gld. daechs, doch die met molenwerck weten om te gaen winnen het meeste gelt. Deze ambachten syn soo veele int vaderlandt die met vrou en kinders sitten en qualyck weeten aende cost te comen ende sommige van de aelmoeseniers leven die connen geanimeert werden om sich derwaerts te begeven, om alsoo de aelmoeseniers te ontslaen en daer het landt te populeren, dat waere vrij beter als de middelen die de Coninck van Spanjen heeft gebruyckt sendende alle sijne misdadigers die alle schelmstucken gepleecht hebben, in plaetse van deselve te straffen naer rechte, in ballingschap naer Brasil om dat te populeren; dat ware vrij beter als de middelen die de Conick van Spanje heeft gebruyckt die een geslacht daer hebben geplant dat oock tot noch toe niet en heeft onderscheyt tusschen deucht en ondeucht.

Dese ambachtsluyden met haer ambacht aldaer wat middelen geprospereert hebbende plegen dan sich tot den landtbouw te begeven, koopen eenige neegers ende nemen een rietvelt aen te cultiveren in d'een ofte ander engenho, gelijck nu veel is gebleecken en daer neffens dan versorcht dat de luyden daer verseeckert mogen wonen bevrijt van des viants loopende pertie; dat de Colegie vande Hooge en Secrete als Politicque Raet gecontinueert werde met aensienlijcke en vroome luyden te becleeden daer recht en justitie sonder simulatie wert geëxcerceert, de corruptie geweert ende yder bij sijn recht gemantineert en de negotie volgens 't reglement sijnen cours te laten nemen en soo sall de populatie sijnen aenvangh en voortganck moeten nemen.

Maer luyden die niet met brengen uyt het vaderlandt nochte eenich ambacht konnen, die setten het op een tappen en misluct haer dat, so isser voorts geen raet.

Drie soorten van lieden als kolonisten bruikbaar.

Drij wegen en drij soorten van luyden sijnder dan daer door Brasil gepopuleert moet werden. De eersten die middelen uyt het vaderlandt metbrengen, dat coopluyden ofte haere dienaren sijn die, haer wat geprospereert hebbende, dan engenhos partido of yet anders te landewaerts bij der handt nemen; de tweede die met een goet ambacht uyt het

het vaderlandt comen die oock wat bijgewonnen hebbend sich oock int landt vast maecken; de derde sijn die in compagniesdienst overcomen, die naer expiratie van haere tijt haere verdiende gagie aldaer aenleggen en tot eenige culture begeven, derhalven den compagniesdienaers aldaer haer affreeckeninge behoorde te werden betaelt.

Somma, eer de luyden sich daer int landt connen setten, moeten eenige middelen brengen en overgewonnen hebben daer voor sij eenige negers connen coopen, want sonder negers can daer niemandt de lantbouw gaende houden. Want geen witte persoonen, hoe arbeitsaem hij oock in 't vaderlandt mochte geweest sijn, kan sich in Brasil tot den arbeijt niet begeven nochte sulcke arbeyt verdraegen; het schijnt dat de [*126 ongeveer*] lichaemen door soo groote verandering van climaet haere vigueur grootelijcks verliesen, 't welck niet alleen in de menschen maer in alles wat uyt Europa in Brasil compt gespeurt wert, tot het ijser inclus, stael, cooper etc., opdat ick swijge van andere dingen die corruptie meer onderworpen sijn. De Nederlanders die sich tot noch toe tot engenhos rietvelden en andere culturen hebben begeven, hebben, waer sij haer gevoucht hebben, den landbouw treffelijck gerestaureert en een groot getal ruyneuse engenhos en rietvelden weder herstelt en in wesen gebracht, soo dat Brasil daer door notabelic is verbeetert en soo voortgaende salt in een jaer of drij treffelijcker floreren als oyt in 's Koninckx tijden, mits dat de suyckeren wederom tot prijs comen daerse nu een wijle van vervallen sijn.

Vrije Portugeezen. De Portugeesen, het tweede geslachte van inwoonders, sijn of inwoonders van outs onder den Coninck van Spanje dese landen bewoont hebben [oft] zijn Jooden uyt het vaderlandt herwaerts overgecomen. De overgecomen Jooden sijn maer weynich die sich met de culture des lants bemoijen ofte engenhos gecocht hebben. De reste geneert sich met coopmanschappen en woonen meest opt Recijff, en weeten sich den gantschen treijn van negotie meest Meester te maecken.

De Portugeesen die sich hier te lande hebben bevonden en sich onder onse gehoorsaemheyt begeven, die sijn het die principaele instrumenten sijn van de culture deses lants. Sommige in haer out besith van haere eygen engenhos gebleven, andere hebben veele vande geconfisqueerde engenhos gecoft, andere sijn lavradores van rietvelden, andere bedienen alle ambachten inde engenhos en onder andere al sulcke daer tot noch toe geen Nederlanders en souden connen werden gebruct, alsoo sij tot noch toe deser niet in ervaren sijn nochte sich des

verstants

verstants als te weeten suycker temperen en purgeren. Alle andere diensten en ambachten connen de Nederlanders, maer tot dese twee heeft sich hier noch niemand gestelt om die te leeren.

De Portugeesen sijn oock neerstich in 't bearbeyden van haere rietvelden en is oock door haer de culture vant landt seer verbeetert, hoewel men seer weynich onder haer vint die selfs de handt aen't werck slaen, maer weten haer neegers beter te doen arbeyden en dat voordeel hebben se datse meest met oude ervaren neegers arbeyden en de Nederlanders met nieuwe onervaeren, dat groot voordeel geeft.

De Portugeese Senhores d'Engenhos waren deur den oorloch seer verarmt en onmachtich om haere engenhos te restaureren. Maer het liberael uytborgen van de Nederlanders coopluyden heeft deselve opt droge geholpen en de compagnie doen floreren betaling traechtende en laten de coopluyden bate naloopen.

De Portugeesen int generael, seer weynich uytgenomen, sijn weynich tot de Nederlanders ofte onse staet genegen, worden maer alleen uyt vreese tot haer debvoir gehouden, en waer maer cleyn occasien sijn, laetense haer inclinatie blijcken.

Vrije Brazilianen.

De Brasilianen,de oude inwoonders en heeren van dese landen, woonen niet onder de Portugeezen vermengt, maer appart in haere aldeas oft dorpen. In haere huysen van stroo ofte pindova gemaeckt veertich oft vijftich in een lanck huys met haer vrou en kinderen datse nacht en dach in haer netten ofte amacken hangen, de eene familie niet van de andere afgeschut maer d'een onder 't gesicht van d'ander, ofte sij hebben oock anders geen huijsraet als haere netten daerse in slapen, eenige calabasschalen om uyt te drincken, aerde potten om in te coocken en voorts hare wapenen, sijnde pijllen en boogen. Rondom hare aldeas planten sij haere rossas van mandiocque en brasiliaensche boontgens daerse van leven, behalve datse haer veel generen met wilt als reebocken, wilde verckens, tatou en diergelijcke. Eeten oock veele vruchten die int wilt wassen. Sij sijn alle seer geneegen tot droncken-schap; maecken eenen dranck van geknaeude farinhawortelen met water vermengt die sij, suer geworden sijnde, drincken. Sij maecken oock dranck van Cajou-appelen als het saizoen is. Sij niet genegen tot rijckdom ofte eenich goet te vergaederen, derhalven sij voor haer selve noch voor andere arbeyden. Om yets te winnen willen niet als te drincken hebben en wat lijwaet te vercrijgen tot hembden voor haer

[127 ongeveer]

vrouwen, en de mans, een linnen cleetgen aent lijff, gemeenelijck sonder hemt. Gelt is haer niet verder waerdt als dat, omdat men daervoor brandewijn en spaense wijn can coopen ende alleen het lijwaet maer principalijck dranck doet haer arbeyden. Souden anders aen geen arbeyt te crijgen sijn en alsoo voor lijwaet sullen arbeyden, gaense als bedwongen en onwillich tot de arbeyt maer met brandewijn can men alles van hun crijgen. Sij hebben in yder aldea een brasiliaen tot capteyn en yder aldea ofte huys heeft sijn princepael die sij vrijwillich obedieeren, die haer doch weynich commandeert ofte vraecht oft haer oock blieft.

Voorts sijn in ider aldea een Nederlandse capteyn die haer en haere principaelen regeren, wier officie is principalijck haer tot de arbeyt animeren en tot bevorderinge van culture haer te commanderen voor desen oft dien Seignior d'Engenhos te gaen arbeyden en toe te sien dat hun geen onrecht en geschiede maer datse voor haer arbeyt betaelt worden. Sij verhueren sich maer voor 20 daegen tseffens, daer voor hebben sij 8½ el lijwaet; die daegen uytgedient sijnde, sijnse seer qualick langer aende arbeyt te houden. Den dienst daerse meest in gebruct worden sijn branthout te cappen voor d'Engenhos en dan cappen sij yder 20 medidas dat is ontrent soo veel vadem ende die connen sij noyt binnen de 20 daegen gecapt krijgen en dan hebbense daer voor haer 8½ el lijwaet, evenwel, omdat de negers hier te lande weynich sijn, werden de Brasilianen meer tot de arbeyt gesocht als voor desen; twelck sij oock wel mercken. Willen in geen werck treden of willen eerst haere betaling inde handt hebben en die wech hebbende, gaense veel doorloopen en de Heer is sijn lijwaet quijt. Nergens sijn de Brasilaenen williger toe als d'oorlooge, maer maecken daer geen werck af, als haer inder sin compt, voor schelm uijt het vaendel te loopen. Men heeft altemet een redelicke troup uijt de aldeas beschreven maer, van datse beginnen in te marcheren, druypense al hier en daer van de troupen aff, die sich weder naer haer aldeas begeven. Men canse sich in soo scherpen dwangh niet houden als onse soldaten, hoewel sij haer gagie en rantsoen genieten, maer in alles mynder als de soldaten. Sij coomen evenwel in onse leger tot verscheyde dienste wel te passe, want hoewel sij niet ijsen om groot gewelt op den vijant te doen, sij maecken evenwel ontsach, omdat se cruel sijn en geven geen quartier en dat als de vijant door onse soldaten aent vluchten is gebracht sijn sij de vaerdigste en vreedste vervolgers, hoewel oock veele goede soldaten onder deselve gevonden worden.

Daer

Daer is weynich kennisse Godes ende onses Salichmaeckers onder de Brasilianen; niet meer als Godt en Jesum Christum te connen noemen en hare Nostra Senhora die even soo veel vermach, gelijck sij vande papen hebben connen leeren. Sij weeten evenwel het gebet Onse Vader en de articulen onses Geloofts in haere taele connen seggen, maer verder niet. Weynich sijnder die reden van haer geloof en fondament haerer salicheyt weten te geven. Om deze onnosele en onweetende luyden te instrueeren is langh geweest dat men ymant mocht hebben die hen in haer taele onderwijsen, totdat eyndelyck den predicant Davit Doresla sich bewogen heeft gevonden om sich geheellick daer toe te appliceren en de onderwijsinghe vande Brasilianen bij der handt te nemen en alsoo gestelt tot predicant onder de Brasilianen en heeft sich metter woonstede begeven in de aldea Nhiacoca en Pinda Una (aen malcanderen gelegen, na gelegen Mouricia in Parayba sijnde de principaelste aldea van dese gewesten), sich met alle neerstigheyt begeven tot het leeren van de Brasilische tale daer inne hij gereets verre geproffiteert heeft en gereets veele goede onderwijsinge gedaen en ordre gestelt; gaende van tijt tot tijt rontom de aldeas visiterende en onderwijsen hare kinderen, doopen en huwelycken samengeweven. Sijn noch in wesen de naevolgende aldeas daer in sich bevinden 1923 manspersoonen soo oude en jonge bequaem ten oorlooge, en onbequame vrouwen en kinderen niet gereeckent, die te minste drij tegen een man connen beloopen. *) Waer uijt ten alderminste connen gevonden werden duysent mannen om ten oorloge te gebruycken, de rest out en onbequaem en oock moetender eenige tot bewaringe van de aldeas en van vrou en kinderen blijven. Hoewel veele haer vrouwe medenemen soo blijven daer noch veele in de aldeas en haer rossas moeten onderhouden en geplant worden, want anders uyt de oorlogen komende souden niet te eeten vinden.

[*128 ongeveer*]

Davit Doresla zendeling onder de Brazilianen.

De slaven in Brazil waeren dryederley, nae de plaetse daerse van daen waeren gebracht te weten uijt Africa ofte vande Maranhao ofte van Brasil selve.

Drie soorten van slaven.

De Brasiliaensche slaeven sijn geweest eenige die de Portugeesen voor veel jaeren seyden uyt handen vande Tapoas gecoft te hebben die, deselve inden oorloge gevangen hebbende, andersins doot souden hebben geslaegen, maer het wert bevonden dat veel van deselve bij oude tijden

*) Volgt een opgave van 19 aldeas met de namen der kapiteins en het aantal weerbare mannen tot een totaal van 1923.

tijden uijt de Aldeas in Portugeesche huysen sijn getrocken en daer opgebracht en eindelijck voor slaven gehouden. Het meeste part waeren Brasilianen die ten tijde van Boudewijn Hendriksz sich in de Bahia da Traiçao bij d'onse gevoecht hadden die, van de onse verlaeten sijnde, daer nae door de Portugeesen sijn t'ondergebracht, veele doodgeslaege en de reste onder haer als slaeven genomen die wij alle weder uijt de slavernije verlost en vrij gemaect hebben.

De slaven uyt de Maranhao sijn oock aldaer gerantsoeneert van haere vijanden daerse gevangen waeren ende naer Brasil overgebracht, even gelijck de Negers van Angola en bij den Koninck van Spanjen als wettelijcke slaven verclaert en toegelaeten te verhandelen. Dese hebben wij in haere dienstbaerheyt gelaeten alsoo als die Brasilianen van de Maranhao geene verdienste hebben ofte eenichsins verobligeert sijn.

Het derde geslachte van slaven sijn die van de custe van Africa daergebracht worden onder de welcke voor de arbeytsaemste werden gehouden die van Angola; de Ardres *) sijn stubberich boos en luij, weten haer niet te behelpen, sijn qualijck aende arbeyt te crijgen maer die onder deselve goet sijn passeren alle d'ander in lusticheyt en arbeyt, soodat het schijnt dat die goede en andere boose twee verscheyde natieën moeten sijn, daer opt inhandelen in Ardra wel naeuwe behoorde gelet te werden, want dat boose geslachte maeckt alle de Arders installich; sij verheffen sich tegen die haer commanderen en loopen veel in 't bosch en doen veel quaets, sij sijn stout en onversaecht, niemant ontsiende. De Calabares sijn daer minder geëstimeert als de Ardres want daer is lust, couragie noch arbeyt in noch uijt te crijgen. De negers van Guinee tot Sierra de Leona en Cabo Verde sijn niet soo arbeytsaem, maer netter ende curieuser, principaelijck het vrouvolck, derhalven de Portugeesen deselve cochten om sich in huys te laeten dienen. De negers die tot noch toe van Sonho †) gecomen sijn, sijn seer goet geweest en sal noodich sijn de handel aldaer sooveel als mogelick sall sijn met den Grave Dom Paulo Conde de Sonho §) en int rijck van Congo te bevorderen, want de compagnie daer van groote voordeelen te verwachten heeft.

[*129 ongeveer*] De vruchten des landts van Brasil daer handel met over zee gedreven wort sijn principaelijck de suyckeren en voorts het Brasiliehoudt, oock

*) Ardra aan de bocht van Guinee. †) Bij Congo. §) Naam van den negerpotentaat.

oock wat taback, huyden, confituren, oock verscheyde soorten van hout tot curieuse wercken en soude het landt oock schoon cattoen geven als sich ymant tot de culture derselve begaeve. Oock valt hier de orangie verwe genaempt Oreliana daer oock maer culture aen gebreect.

Suikerfabricage.

De suyckeren werden aldus gewonnen *). De Landtheer geeft sijn landt uijt aen verscheyde Lavradores en verbint deselve hetselve met suykerriet te beplanten datse elck saffra ofte maeltijt verbonden sijn soo veel tarefas riet in de moelen te sullen leveren en is yder tarefa soo veel als een engenho in nacht en dacht can maelen, dat is in een ossemoelen tusschen 25 en 35 karren riet en in eenen watermoelen tusschen 40 en 50 karren. De lavrador is gehouden riet te planten met of sonder assistentie van de Heer, naer dat de conditien seggen. Eens geplant sijnde is voor een menschenleven geplant en behoeft maer hier en daer, daer een stoel uytsterft, weder geplantet te sijn, ten waere bij brandt in drooge tijden, ofte verloop vande revieren terwijl het riet maer eers gecort is, want dat can een heel rietveldt onderhouden en 2 à 3 mael des jaers schoonmaken. Want soo hij het landt met onruchte gewassen te lande laet staen, soo sterft het riet geheel uyt, jae soo hij niet waerneempt het riet op sijn tijt van onvruchten te suyveren en wieën ofte dat hij het wat van onruchte verdruct heeft laten staen, soo sall het riet geen witte goede suykeren geven maer veel mascabados en weynich ofte geen pannelis. Voorts is de lavrador gehouden voor sijn volck het riet te snijden en met sijn karren in de moelen te leveren en de suyckeren die daervan komen die deylt hij met d'Heer van de engenho. Verscheyden sommige lavradores, die eygen landt en partidos hebben en haer riet moegen maelen waer sij willen, die deylen de suyckeren gemeenelijck half en half; die andere die landen van de heer van de engenhos bouwen eenige sommige een derde voor de lavrador en twee derde voor den heer van de engenho, als het rycke landen sijn en dicht bij de moelen geleegen en de lavrador weynich oncosten te doen heeft. Voorts is de verdeylinge meest $^{2}/_{5}$ voor den lavrador en $^{3}/_{5}$ voor d'Heer van de engenho.

Een lavrador heeft tot onderhoudt van een partidos dat verobligeert is 40 tarefas riet in de moelen jaerlicx te leveren, van noode 20 negers met haar gereetschap van houweelen, capmessen en bijlen. Item 4, 6, 8 karren naer dat het riet seer verre of naer bij de moelen is gelegen.

En

*) Verg. p. 87 vlg.

En seer verre gelegen sijnde, huyren noch gemeenelick eenige carren. Tot yder carre moeten sijn 4 ossen tenminste, tot twee carren zes ossen om d'een d'ander te verpoosen en voort heeft de lavrador sijn part van de suyckeren t'ontfanghen, hebbende noch die coste daer aen te doen van lijwaet om op te droogen, van de kisten, nagels en timmerluyden om de suyckeren gecist te crijgen, voort vrachtgelden om die of ter mart te brengen ofte te leveren daer hij te raede is.

De heer van d'engenho met groote costen sijn ossen- ofte watermoelen gebout hebbend, daer het riet gemaelen wert en het ketelhuys daer 4, 5, 6 groote coopere ketels en 3 oft 4 mindere keetels staen met alle haere ommeslach van leepels, schuymspanen, beckens, loogketels — item het purgeer- ofte raffineerhuys daer de suyckeren van haere syroopen gesuyvert werden, met alle sijnne andamas ofte stellingen, lances en correntas, tanques, biquos ofte groote item keetels daer de pannele gecoockt werden, met veel ander beslach tot groote kosten (als geseyt is) becosticht hebbende, ontfangt het riet *) inde moelen, doet het door sijn eygen volck maelen en het sap int keetelhuys sieden en tot sijnne behoorde consistentie koocken, de suyckermeester 'tselve soo met scherpe loogh temperend en andere dienste door andere officieren en benefitie daer aen doende, dat het lichaem crijgen moege om sich tot suycker te setten. Uijt de groote ketels tot de cleijne gecomen sijnde en consistentie hebbende wert inde koelketel geseth, tot dat de groote hitte over is en dan wert het in steene vormen gedaen die daer gereet opgestelt sijn, daer in het noch weer geroert wert. Soo kout en stijf sijnd geworden, werden dese vormens alle 24 uren naert purgeerhuys gebracht en werden alsoo alle 24 uren gemaeckt 20 à 30 vormen in een ossemoelen en in een dobbele ossemoelen 40, 50, 60 vormen, in een watermoelen 40, 50, 60, 70, en meer vormen, naer dat de moelen veel riets maelt en het riet suyckerrijck is, dat veel aen goet saizoen en goede culture als voren geseyt is hanget. Ider vormen hout een arroba als de suycker Paneelsuycker is, slechte minder. De beste suycker weecht meest en hout een vorm wel 40 ende meer pont tot 50 à 60 Lbs. In de casa de purgar gecomen sijnde, wert daer op doorgangsplancken, daer de vormas in passen, gestelt te verlecken, yder planck thien a twaelf vormen en acht a thien plancken, nevens den anderen en onder yder haere ontfanck van syroope, welck saemen een adama ofte stellinge wert genoempt.

Soodat

*) Verg. over de bereiding p. 87 vlg.

Soodat yder stellinge ontrent hondert formen can plaetsen en sijn dese stellingen 20, 25 a 30 in een purgeerhuys, om van de 2000 tot 3000 formas te coomen laeten.

Hier staet de suycker ses a acht daegen en verleckt en dan wertse boven met een hamertje neder geclopt datse sacht en wert, daer dan een wel doorarbeyde fijne cley op gegoten welcke vochticheyt,lanck-saemelick de cley ontsinckende en de suycker doorwassende, doet de goede suycker sich tot malcandere setten en de syroope te beter onder-uyt lecken door een cleyn gatjen dat onder inde vorme is, ende de cley hart geworden sijnde wert afgenomen en de tweede cley op de suycker gegoten en sommige suyckeren vereysschen oock de derde cley om geheel wit te sijn. De suyckeren alsoo van sijne syroope gesuyvert sijnde, wert buyten het purgeerhuys gebracht, aldaer uyt de formas op uytgespreit lijnwaet uijtgestooten om te droogen in de sonne en dan werden de toppen daer noch wat syroop in is afgecapt. Dat heeten de Portugeesen Mascarar of sij wilde seggen de broden de brune masque af te nemen en daer om heet oock de brune suycker mascavado. De blanco en brune yder op cleederen apart wert in cleijne stuijckjens gehouden om te doordroogen en drooch sijnde, dat met een schoone sonneschijn geschiet, wert dadelijck den lavrador, den Sr d'engenho en den contractadore vande tijende yder sijn part toegeweesen en yder slaet de sijnne dadelick in wel drooge kisten. De syroopen die dese eerste suyckeren ontleckt sijn, behooren alle den Heere van de engenho toe en soo die van sterck en ryck riet sijn, soo maeckt hij daer noch eenige witte suycker uyt die blancos melies werden geheeten en voorts maect hij daer fijne panneelen uyt.

De syroope die nae de blancos melies en panneele daeruyt getrocken te sijn overblijvende, sijn voor de Neger om garape van te maecken als de moelen niet en maelt, want soo lange als de moelen maelt maecken sij garape van schuijmen, oft men geeft die syroopen aen peerden en beesten en verckens die daer vet van werden, soodat van het sap van de suykerrietstoel niets verlooren en gaet.

De Seignior heeft daer op sijn coste te bouwen alle de huyssinge, te weeten de moelen, casa de calderas, casa de purgar, potbackerij etc. Item alle officieren gagie te betaelen die met de moelen, suycker, negers en ossen omgaen en moet daerenboven hebben 40, 50, 60, 70 negers en 30 à 40 ossen, thien ofte 12 karren, alderhande instrumenten en veel andere dingen, te lange om op dit pampier te brengen. Maer

het

het bovenstaende sijn de principaelste stucken. Behalve dat moeten sij hebben rietlandt genoech, bosschagie tot brandthout, weylanden, cleijlanden tot steen etc.

Brazielhout. Het Brasiliehout dat naest aen de suyckeren de meeste voordelen geeft, dat wast gemeenlick 10, 12 en meer mijlen te landewaert en niet te hoop bij den anderen, maer int dicke bosch hier en daer een boom, alwaer door de Portugeesen wert gekapt als haere negers ledich tijt hebben en niet anders om deselve te employeren. Aldaer wert het geschilt van synne witte corst, want het hart van 't hout is alleen root en heeft verwe, [het] witte hout dat daer om sit is wel drij vingers dick en meer en daer buijten om is een bast gelijck alle boomen hebben die heel cnobbelich en oneffen is, Het heeft veel kleyne spitsachtige bladekens aen duynne ryskens donckergroen, ordentelick gestelt. Bloem ofte vruchten hebben daer niet van gesien, schynt sich by de wortel voort te telen.

Koopmanschappen. De coopmanschappen die in Brasil meest getrocken werden sijn lijnwaeten in alle soorten, weynich fijne lijwaeten, niet veel Roans, meest al Ossenbrugs Hamborch lywaet, want coopluyden, voor desen door eenige proffijten op Rouaens en andere lywaeten gedaen, hebben soo groote quantiteyt rouaens chatelet, steinforts en diergelicke gesonden dat de coopluyden daer mede vercropt sitten en noch in langen tijt niet connen vertieren, principalijck soo lange ossenburgs genoch te becomen is. Voorts wert hier getrocken cooper, ijser, stael, arpeuys, traen, maer principaelijck dese vivres: wijnen, bieren, olye, boter, kaes, fijn meel, stockvis, speck, hammen, tongen, geroockt vlees, terreneufsche vis, sardanjes als die goet overcompt, weynich gesoute vlees, gans geen herteboonen noch gort, welverstaende dit alles onder de inwoonders, engenhos en den aencleve van dien, want wij hier alleen spreecken van tgeene onder deselve wert getrocken. Worden noch wel getrocken stoffen tot clederen, principalijck perpuaen, semtranen, mesulanen, tricotgens, couleurde lakens alles lichte colleuren, taffetas meest sijde grau en andere couleuren, naijsijde en sticksijde van alle colleuren, knoopen naer advenant en vele andere dierg. stoffen en coopmanschappen, daer de negocianten op Brasil kennisse genouch van hebben, maer de bovenstaende sijn de principaelste.

Gesproocken hebbende van de gelegentheyt des landts, der inwoonders en vruchten desselfs, sullen nu coomen tot de regieringe.

De

De Regieringe van Brasil bestaet in drijderley collegies te weeten:

Eerstelick de Collegie van de Hooge Raet, daer in Sijne Excellentie Maurits Grave van Nassau etc. als Gouverneur Capitein en Admirael Generael in Brasil presideert en alle saecken van staete, pollicie en den oorloch betreffende verhandelt werden. *Hooge Raad.*

Ten tweede de vordere Collegies der Scheepenen in haere respective Jurisdicties. *Colleges van Schepenen.*

Ten derde de vordere Collegie vande Politycke Raet ofte de Raet van Justicie. *Politieke Raad.*

Het Collegie van Sijn Excellentie en Hooge Secrete Raeden door UEdele gedefereert de hoochste regieringe inde landen van Brasil gereets geconquesteert ofte noch te conquesteeren bestaet, naer mijn vertreck, uyt Sijn Excellentie die in goeder dispositie Godlof hebbe gelaeten. Voorts d'Heer Matthias van Ceulen en d'Heer Joan Gijsselinck die oock beyde aldaer in goede gesontheyt hebben gelaeten, seer verlangende naer haere verlossinge en mij oock ernstelijck versocht hebben bij UEd. serieuselijck te remonstreeren, hoe haere verbonden tijt nu geexpireert sijn en sij niet genegen sijn boven d'selve langer te continueren om gewichtige redenen die d'selve Heeren respective hebben. Derhalven in gevallen op ons soo tijdelick en iteratief schrijven haere Edele ter XIX niets gereets mochte hebben daer in gedisponeert, en persoonen opgewect die in haer plaetse soude comen succederen en haer verlossen, datsij immers wilden hoopen en niet behoorden aen te twijffelen, dat ick U Edele soude met alle dilligentie pousseeren dat hetselve doch dadelick mocht geschieden, opdat haere getrouwe diensten niet met ongenucht eyntelick mochten beloont werden. De Heer Assessor Servaes Carpentier hadde mede veel en seer ernstelick om sijn demissie aengehouden ende was UEdele oock iterative aengeschreven, gelyck UEdele uyt die missive en onse notulen sullen connen sien, doch soo UEdele nu gereets een bequaem persoon tot deselve chargie hebben gesonden sal d'selve gereets sijn versouck gauderen.

Het Collegie van de Politicke Raedt ofte Raedt van Justitie van Appel welcke soude bestaen uyt negen raedspersoonen is gecomen, mits het overlijden van d'Heer Sebastiaan van Hoogeveen en vertreck van d'Heer Joannis Bodecherius Banning, op seven: te weeten, de Heer Elias Herckmans, Nonno Olpherdi, Baltasar van de Voorde, Pieter Moorthamer, Gisbert de Wit, Pieter Jansz Bas en Daniel Alberti *Leden van den politieken Raad.*

berti. Soo dat het compleet getal twee raetspersoonen ontbreecken, de-
[130 *ongeveer*] welcke noodich sal sijn dat wederom gesuppleert werden, want alsoo seer noodich *een* dient te resideren aen Rio S. Francisco om de directie vandaer tot over de Alagoas incluis te hebben, daertoe de Heer Nonno Olpherdi eenich tijt herwaerts geemployeert is ende dat *eenen tweeden* om de directie van Porto do Calvo en Serinhaim te dirigeren, daer toe de Heer Pieter Jansz Bas is gebruyct geweest en *eenen derden* de capitanie van Itamarica dirigeren, daertoe de Heer Pieter Moorthamer gestelt is ende eyndelijck *eene* die in Parayba des compagnies saecken dirigere, daer toe de Heer Daniel Alberti is gestelt, soo konnen opt Reciff niet meer als drij Politicque Raeden resideren te weeten de Heeren Herckmans, Van de Voorde en Gisbert de Wit van dewelcke d'Heere Herckmans en Van de Voorde als tresauriers het comptoir van finantie waernemen en derhalve alle betaelingen vande garnisoenen hier rondom bijwoonen, met welcke diensten sij soodanich geoccupeert werden gehouden dat de saecke van Justicie bij haer soo niet gedepescheert connen werden als sy wel wenste en van noode waer.

Soo dan oock noch de magasijnen van vivres, drooge en natte, van coopmanschappen en van artillerye onder en uyt deselve Raedts opsichte sal staen, soo connen U Edele afmeten hoe seer noodich het sij dat ten minsten het getal van negen der Politycke Raeden gecompleert werde, want d'Heer de Wit ofte een Polityck Raed dat niet alles waernemen kan, tot welcke vacante plaetsen van politicque raeden sich gedienstich sijn presenterende en worden UEd. door Sijn Excellentie en Hooge Raeden mijne collegas, voorgedragen d'Heer Jacob Aldrichs Bouckhouder-Generael, d'Heer Wilhelmij Piezo medicijna doctor en Theodosius L'Empereur vrij coopman opt Recieff, als sijnde persoonen van wiens capaciteyt volcomen ervaren sijn en contentement hebben ingesien. De capitulatie van d'Heer Jacob Aldrichs met de E. Heeren Bewinthebberen alhier tot Amsterdam voor sijn vertreck geslooten en dat sijne trouwe diensten sulcx meriteren, is bij provisie en op UEd. aprobatie gepromoveert en in sijn persoon gecombineert de chargie van Politicque Raedt en Bouckhouder-Generael, op gage en tractement als volgens d'selve conditie, mits drij jaere in deselve sullende continueeren.

De subalterne collegies van Justicie bestaen uyt de scheepenen, die jaerlijcx door de electores van yder jurisdictie daertoe in tripel getal genommeert werden en door Sijn Excellentie en Hooge Raeden ver-

cooren

cooren en beeëdicht uyt scheepen die dit jaer dienen en die een secretaris bijgevoecht is.

De capitania van Pernambuco, als sijnde grootste van estendue in verscheide jurisdicties verdeilt: te weeten, in dese ses volgende. Rio S. Francisco, Alagoas, Porto do Calvo, Serinhaim, Olinda en I. Garasu van de welcke de Jurisdictie van Olinda, streckende van de reviere Serinhaim tot de reviere Jugoaribe, noch veel te groot wert geoordeelt en de inwoonders van Pojuca te lastich om tot Olinda te comen haer vervoegen. Derhalve voorgeslaegen wert d'selve in twee te splijten, andere wouden alleen de camera van residentie doen veranderen en op Antao Vaz doen vergaderen; soo ware de luyden opt Recief en Antao Vaz woonende beter gerift en conden by haer negotie blijven, soo wel de scheepenen selfs als die voor scheepenen yets te doen hadden. In yder Jurisdictie sijn oock gestelt elck een scholtet om het recht van de compagnie te mainteneren en op alle mesuren te inquijereren en voorts dat ampt te bedienen op de voet als hier te lande, welck ampt de Portugeese inwooners niet veel moegen verdraegen en meijnen het een onnodicht en superflu ampt is en maer te dienen om d'inwoonders inde burse te tasten; konnen oock niet wel verdraegen dat ijmant op haer ommeganc soude inquireren, oock ister altemet faute geweest bij eenige schouten die wat verder hebben willen gaen als haer ampt met brengt, welck doch geremedieert wordt.

Behalven de collegie van scheepenen sijn oock in yder jurisdictie Weesmeesteren gestelt, bestaende uijt twee Portugeesen en eene Nederlander en haer secretaris en haer is ordinatie gegeven hoe sij 't selve ampt sullen bedienen, alles in 't Portugees gestelt. Noch is in Olinda een collegie van Gasthuysmeesteren geformeert te dirigeren de goederen, huysen, landen en negers de misericordia oft gasthuys toebehoorende, sijnde vier Portugeesen uijt de oude broederschap van Misericordia gecooren en die bijgevouchte drij Nederlanders.

Loffelijke predikanten.

De gereformeerde Religie, sijnde rechtmatich de leere van Godes Heylige Wort, wert in Brasil de gemeente vercondicht door de predijcanten Dominus Fredericus Casselerus, Pieter Jansz Lantman en Franciscus Plante die hoffpredicant is van Sijn Excellentie. Oock houden alle drij haer beurte te predicken opt Recif en Antao Vaz. Is mede opt Recif de predicant Ds. Joan Soler die daer en inde stadt Olinda en in Brasiliaensche aldea. Bij 't huys van Sijn Excellentie int frans en portugees

tugees predict de predicant Ds. Joannes Poelhemius, opt eylandt Tamarica Dominij Cornelis Van der Poel en de propenent Jan Michielsz. In Parayba en derselver forten Ds. Samuel Bathelaer engels predicant aldaer begint nu oock met in duijts te predicken. Ds. Davit Doreslaer predicant in de duijtsche taele, is onder de Brasilianen in de aldeas Mouricia; doet groote diligentie tot de portugeesche en brasiliaensche taele, daer inne hij al verre geavanceert is. Ds. Jodocus a Stettin is predicant aen Cabo de S. Augustyn en in Serinhaim is predicant Ds. Joannes Eduardij. Sijn noch verscheyde garnisoenen daer wel een predicant van noode waer, maer moeten met sieckentroosters behelpen, als daer is Rio Grande, Porto do Calvo en Openeda en als die plaetse al geen predicanten vereysschen souden immers noodich sijn dat tot Antonio Vaz, Cabo en inde Vergeas van Capigoaribe en in Goyana predicanten waeren, alsoo die plaetsen veel Nederlanders inwoonders hebben, die veeltijts claegen datse daer leven als sonder godesdienst; 't welck de Portugeesen oock geeft haer en de religie te bespotten, al of sij luyden waeren die geen religie hadden.

Roomsch Katholieken. De papisten hebben haere vrije exercitie van haer ceremonien, altemet daer in sich soo verre licentierende dat het niet sonder schandael vande gereformeerde wert aengesien. De geestelyckheijt sijn of clerigos oft monicken. De clerigos sijn mispapen die allerwege misse gaen doen en de siecken besoucken. Dese staen onder haer Vicarius. De ordres van monicken sijn drijederley: Franciscanen, Carmelijten en Benedyctijnen. De Franciscanen zijn wel de stercste. Hadden ses cloosters. Het eerste in Frederica, het tweede in I. Garasu, het derde in Olinda, het vierde in Pojuca behalven het clooster op Antao Vaz en het vijfde in Serinhaim, welcke alle schoone gebouwen sijn; hebben noch een leemen clooster boven Masureppe in Capigoaribe, genaempt Mosterinho. Sij besitten voorts geene landen en leven allen van de almissen die haer dagelijcks incoemen. De Carmeliten hebben een clooster in Parayba, in Frederica en een in Olinda, dat was deftich begrepen maer was noch niet voltrocken, het ander was noch eerst begonnen. Dese hebben eenige renten, uyt seeckere huysen in Olinda getrocken, welcke de magistraet op de erve gestelt hadden, uijt te reycken bij de geene die huysen op sulcke erven souden bouwen ofte sijn oock wel bij de eygenaers van huijsen by testament oft andersins naergelaeten. Sij hebben oock hier en daer een rietvelt datse doen bearbeyden ende profijtten uijt trecken. De Benedictiner monnicken hebben oock

Geestelijken.

[131 ongeveer]

Monniken. Franciscaners.

Carmelieten.

Benedictijners.

oock haer cloosters het eene in Frederica het andere in Olinda. Dese orde heeft veel lant, eerstelijck in Parayba vande Barreiras langs de reviere tot aen de forten, begreypen het eylandt Restingua; by de moelen ofte engenho das Barreiras toebehoorende Josias Mareschal, hebben sij een schoon rietveldt; voorts hebben sij in Pernambuco een schoone engenho genaemt Masurepa die noch alle jaer gemaelt heeft. Hebben oock op verscheyden plaetsen haere coraelen van beesten en huysen in de steden.

Joden.

De Jooden sijn meest uijt het vaderlandt derrewaerts gecomen en eenige weynige Portugeesen, voor desen bij conincx tijden daer gewoont en sich christen gesimuleert hebbende, hebben sich beginnen te openbaeren en bij de Jooden begeven. Sij plegen wat te publykelijk haere superstitiën te exerceeren, soodat het en de gereformeerden en de papisten aenstootelijck wert, welck haer bij gevouchlijke wegen haer te kennen gegeven sijnde en haer gelast geen schandael te veroorsaecken maer te vermijden. Dragen sich in een langen tijt in groote stilheyt.

Dit moeten nu noch generaelijck hier bij voegen t'stuck van godsdienst ende religie betreffende, datter weynich apparentie is dat de Portugeesen sich oijt tot de gereformeerde religie sullen begeven, want hier is maer een predicant die nu die taele predict en compt niet een Portugees tot gehoor van de predicatie. De Portugeesen soucken oock geen particuliere conferentie om haer te laeten onderwijsen maer, ter contrarie, stoppen de ooren daertoe, met een onbewegelijck vooroordeel door de papen ingenomen, dat onse leere een kettersche en vervloucte leere sij en dat sij niet vermoogen daervan te hooren spreecken sonder in sonde van ketterije te vervallen en diergelijcke, soodat geen apparentie is aende oude lieden yets te winnen; de eenige middel om het licht des evangeliums onder haer te doen lichten waer de jonckheyt in de schoole daer in van jongs te oefenen en onderwijsen, maer wij hebben geen schoole als opt Recijff en Frederica, maer de Portugeesen senden haere kinders niet in die schoole maer onderwijsen se binnen haere huysen en door de papen die in haere huysen verkeeren, soodat daer oock geen vat aen is.

Het planten van maniok.

De gewassen en vruchten daer d'inwoonders van Brasil van leven en aldaer te lande teelen is eerstelick de Farinha die gemaeckt wert van mandioca. Dit is een heesterachtig gewas. Sijnne bladeren sijn bijna als

als van het Pentafullij maer heeft negen bladeren nevens de anderen staende, gelick als de vingers van een handt uijtgestreckt. Het brengt bloem nocht saet, den steel is houtachtich, het wert alleen by sijn eygen hout voortgeplant. Men maeckt op de aerde die men planten wil ronde
[*132 ongeveer*] hoopen van ontrent dry voeten in diameter opgeworpen, men snijdt het hout vande mandiocque dat Maniva genoempt wert in stucken, yder een goede spanne lanck. Van dese stockxkens steekt men 2, 3 à 4 in een hoopken aerde, soodat de stockens ter halve uyt de aerde steken. Sulcken hoopkens werden Covas genaempt en werden veel nevens den anderen opgeworpen, naedat yder volcq ende gelegentheyt heeft te planten, tot ettelijcke duysent toe. Dese stockens wortelen sich in de aerde en aende wortel comen eenige dicke afsetsels naer de bequaemheyt vande grondt en int beste landt wel een cubitus lanck en dicker als een arm. In slechte grondt sijn wel seer onnosel. Dese afsetsels vande wortel werden Mandiocqua genoempt en staen bijnae gelijck als de suyckerpeentgens in ons vaderlandt aen haere wortels staen, maer veel grover. D'selve stockjens eerst onder den wortel stellen schieten uijt in 2 à 3 spruyten die alsze 10 en 12 en meer maenden out werden een duym en meer dick, houtachtich en wel een mans lengte hooch opschieten, die als de mandiocque dat voordeel boven onse granen heeft dat wij graenen moeten saeijen om graen te teelen, maer daer plant men het onnutte hout sonder aende wortel ofte hetgeen tot lijftocht dient yets te vermissen.

Dezen inwerp heb ik ten dienste van den lezer ingelascht.

Er is groote overvloed van wilde en tamme dieren. *Enkelen hunner zal ik vermelden. De wilde zwijnen leven te water en te land, hun vleesch is smakelijk en gezond. Daar hunne pooten ongelijk van lengte zijn, want de voorpooten zijn korter dan de achterpooten, komen zij wat langzaam vooruit, zoodat, als zij door jagers vervolgd worden, zij zoo mogelijk in het naastbijzijnd water duiken. De* Anta's *doen aan muilezels denken al zijn zij kleiner van omvang; zij hebben een slanker bek, de onderlip die aan een trompet doet denken is gerekt, de ooren zijn rond, de staart kort, het lichaam is overigens aschgrauw. Zij zijn lichtschuw en gaan ook alleen bij nacht op voedsel uit. Bij het doorkomen van de schemering verstoppen zij zich in hunne schuilhoeken. Hun vleesch smaakt bijna als rundvleesch. De* Cotia's, *gelijk zij in de volkstaal heeten, zijn zoo groot als hazen of wat kleiner en bijna staartloos. De grooteren heeten* Paca's, *hebben een bek als een kat, zijn bruin van kleur met witte vlekken en worden wegens hun smakelijk vleesch als delicatessen beschouwd. De* Tatu's *zijn zoo groot als een jong varken, de huid is als met schubben bezet, zoodat zij geharnast lijken. Zij steken den kop uit op de manier der schildpadden. Het vleesch, dat lekker is, wordt bij feestmaaltijden opgedischt. Ook is hier*

hier groote menigte van Tijgers *die met hun door den honger gescherpte woestheid en vlugheid geducht zijn voor de bevolking. De* Cerigo's *zijn van de grootte van een vos; door een ongewoon schouwspel geven zij een buik te zien waarvan als het ware twee zakken afhangen en waarin zij hunne jongen dragen, die zich zoo krachtig aan de tepels vastzuigen dat zij dezen niet los laten voor zij sterk genoeg zijn om zelf op voedsel uit te gaan. Ook merkwaardig is het dier dat de Portugeezen* Preguiça *noemen omdat het zoo langzaam een boom op- en afklimt dat vier dagen nauwlijks genoeg zijn. Ongewoon is ook het geslacht der* Tamendoa's *die een lichaam als een hamel, een zeer lang gerekten en dunnen muil en lange platte klauwen hebben. Zij leven van mieren, welker schuilplaatsen en nesten zij door een met de klauwen gemaakte opening berooven; zij steken de uitgestoken tong naar binnen en met mierenlegers bedekt halen zij haar terug en als gevangenen verslinden zij de mieren. Ter bescherming hebben zij een langen behaarden staart als de eekhoorns, waaronder zij zich zoodanig verbergen dat niets van hun lichaam zichtbaar* [133]
blijft. De Jaguareta's, *die de Portugeezen* Onça's *noemen, zijn zwarte tijgers.* Cajataya's *zijn apen geelachtig van kleur, die naar muskus rieken. De* Teju *is een hagedis van uiteenloopende kleur en grootte.* Boiguacu, *een zeer groote veelkleurige slang.* Boicininga, *in het Portugeesch* Cascavel, *is een gifslang die met een langen, klapperenden staart den mensch voor zijne aanwezigheid waarschuwt.* Boiobi *is een groene slang.* Carigueya's *zijn de* Cerigo's *hierboven vermeld.*

Aan vogelsoorten heeft men de volgende. De Tucan, *zoo groot als een ekster met een* Vogelsoorten.
gele borst, zeer grooten, langen en lichten snavel, die van buiten geel en van binnen rood is. De Guara, *een helderroode vogel. De* Piretaguara *is van groene kleur. De* Papegaaien *zijn voldoende bekend. De* Arara, *purper en blauw. Men noemt haar de Brazielsche Raaf; zij munt in grootte en schoonheid uit boven alle anderen. De Amerikaansche* Struisvogel *is kleiner dan de Afrikaansche.*

Er worden echter niet alleen wilde dieren in Brazilië aangetroffen, maar ook de kort geleden door de Portugeezen in het land gebrachte schapen en paarden die zich met groote snelheid vermenigvuldigen. Men treft ook zeer schoone paarden aan, die hooge prijzen opbrengen en door de Portugeezen van Angola in grooten getale worden opgekocht. Ook van ander vee treft men dichte kudden aan, zoodat door niet weinige [herders] kudden van 500 tot eenige duizenden stieren en koeien voor een enkelen eigenaar worden gehoed. Vooral in de vlakten van Paratininga, waar vruchtbare weidegronden zijn, telen zij overvloedig voort. Hunne toeneming is ongelooflijk en het vleesch is zoo goed dat het aan zieken zoo tot genees- als tot voedingsmiddel wordt verstrekt. De hoenders zijn, door de gematigdheid van het klimaat, ontelbaar. Zij worden door de Wilden niet minder begeerd dan door de Portugeezen en goed verzorgd. Het land brengt ganzen voort die de Europeesche aan grootte overtreffen en beter zijn. De schapen wekken tegenzin door hunne vetheid en zijn naar onzen smaak, van mindere hoedanigheid.

Terwijl

Visschen. *Terwijl de zee uiterst vischrijk is, zijn de rivieren door veelheid van zwemmend gedierte vermaard.* Olho de Boy *draagt dien naam wegens zijn ossenoogen, met welk epitheton Homerus Juno pleegt aan te duiden. Deze is in grootte den tonijnen der Spanjaarden gelijk en zoo vet dat de Wilden olie uit zijn smeer maken die op boter gelijkt. Een der belangrijkste visschen is de* Camurupi, *goed van smaak, verschrikkelijk van de stekels, waarvan hij er een op den rug draagt die recht naar boven staat. De* Piraembu *die een geronk laat hooren als van iemand die slaapt, is 8 of 9 palmen lang, hoog in prijs en zeer goed van smaak. In den bek heeft hij twee steentjes waartusschen hij de schaaldieren waarvan hij leeft fijnwrijft. De Wilden rijgen er zich halskettingen van.* Beyupira, *die op den Portugeeschen steur gelijkt, vindt men hier veel; zijn gedaante is slank, zijn rug zwart, zijn buik wit. Deze is ook uit de Europeesche wateren bekend als de Tainha's [Tagana, Taagvisch] der Portugeezen. Zij zijn heilzaam tegen slangenbeet. Van cypriniden zijn er vele soorten, als karpers en brasems, rog en andere visschen. De* Dorado's *[goudmakreelen] munten boven allen uit; de Wilden noemen hen* Waraka Pemme. Araguagua *is een visch met een zwaardsnavel.* Guaperua *en* Peixe Porco *zijn allerwege om hun doorns verafschuwd.* Guacucua *is een watervleermuis.* Nhanduguacu *een groote zeespin. Aan de stranden houdt zich groote menigte van zware schildpadden op, die eieren zoo groot als hoendereieren rond, wit en van een weerstandbiedende schaal om-*
[134] *geven, in het zand leggen. De wreedste visschen zijn de* Tubarões *(haaien) die noodlottig kunnen worden voor zwemmers. Zij hebben veelkleurige visschen tot gezelschap die de Portugeezen Caçadores noemen. De Wilden wapenen hunne pijlen met haaientanden vanwege hunne scherpte en venijnigheid. Ook zijn er vliegende visschen welker oogopslag zeer schoon is, fonkelende als van edelgesteente, met vleugels als die der vleermuizen, zonder veeren en zilverkleurig. Als zij voor een vijandigen visch vluchten redden zij zich door te vliegen en vallen dan dikwijls binnenboord, hetgeen de zeelieden als een goed voorteeken beschouwen. Naar men gelooft komt hier ook de sidderrog voor, dien de Wilden* Puraqua *noemen want hij slaat de ledematen met lamheid en al is het maar dat men hem met een stok aanraakt, zoo maakt hij den arm machteloos. Gedood, verliest hij zijn gif en wordt*
De Tritons. *hij eetbaar. Ten hoogste verwonderlijk zijn de* Tritons, *door de inlanders* Ypupiapra *genaamd, daar zij een ongeveer menschelijk aanzicht vertoonen en de vrouwelijke wezens lange hangende haren bij een bevalliger uiterlijk vertoonen. Zij worden op 7 of 8 mijlen van de Allerheiligenbaai gezien en ook nabij het gewest van Porto Seguro. Men meent dat zij de menschen in een langzame ombelzing dooden, niet uit boosheid maar door overgroote liefde. Daar lijken die op het strand aanspoelen aan de oogen, neusgaten en vingertoppen geschonden zijn, is het uiterst waarschijnlijk dat dit veroorzaakt wordt door het zuigen of bijten van dusdanige zeewonderen. Deze zeeën wemelen van inktvisschen welker bloed inkt is, van poliepen en groote zeenetels. Oesters en dergelijke schaaldieren zijn buitengewoon talrijk. De Wilden maken van mosselschelpen gebruik in plaats van lepels en messen.*

messen. Horentjes en zaagschulpjes wedijveren in schoonheid en zijn een lust der oogen.

Van de zeevogels zijn sommigen vermeldenswaardig door de ontwikkeling van hunnen snavel, anderen door den gespleten vorm hunner staarten, weer anderen door vallende ziekten en nog weer anderen door verscheidenheid van kleuren; sommigen zijn merkwaardig omdat zij niet kunnen vliegen. *Zeevogels.*

De naar deze gewesten overgebrachte meloenen en pompoenen, komkommers, granaatappelen, vijgeboomen die 2 a 3 maal 's jaars vruchten geven en vele soorten van citroenen groeien hier weelderig; zoo ook rijst, millie, boonen van allerlei soorten. De vermaardste boom is de Capayba *uit wiens in den zomer gekorven bast een sap naar buiten vloeit als de meest welriekende zalf, hetwelk een verbazende kracht heeft om wonden te genezen en litteekenen te verdrijven. Deze planten worden gekend aan het gewrijf van gewonde dieren, die, van slangen gebeten, zich door hun instinct laten leiden tot dit natuurlijk geneesmiddel. De* Cabureiba *geeft ook een zeer welriekenden balsem. Uit den* Icicariba *vloeit hars*). De* Itaiba *levert een hars dien de Portugeezen* Anime *noemen, welke zeer aangenaam riekt en voor vele dingen goed is. De* Anda *levert kastanjes van laxeerende werking.* Mucuitaiba *is het Pao Santo of heilig hout der Portugeezen.* Anhuibapeapija *is sassafras,* Cajucatinga *is Brazielsche ceder.* Acaju *is de eerste Brazielsche appelboom.* Jenipaba *met wiens sap de inboorlingen zich insmeren. Voeg hierbij den maniok waarover reeds gehandeld is en den boom* Zabucale *die zeer hoog wordt; deze draagt zeer harde kelken die, met de opening naar omlaag hangende als doosjes, door de wonderlijke vaardigheid der natuur, een geheim kamertje bevatten. Daarbinnen is een kastanje verborgen die goed is van smaak, die, rijp geworden, bij opengemaakt deksel neervalt en den begeerigen stervelingen een goeden spijs levert. Maar het zou te lang vallen hier nog meer te vermelden.* *Boomen en planten.*

Brasil heeft oock alles wat van noode is tot timmeragie. De bosschagies sijn vol alderhande hout, seer bequaem en duerachtich, soo tot bouwen van huysen als schepen, alleen gebreeckt er ijser, touwwerck, pick, harpuys en dat het principaelste is: arbeytsluyden. Men brant goede steencalck en behalven de leevende steen wert veel steen gebacken. Yder engenho heeft sijn tichelbackerije; daer wert oock veel houtscool gemaeckt en Portugeesche smits besigen anders geen coolen, maer onse groffsmits en anckermaeckers vinden die niet bequaem tot haer werck soodat se niet wercken connen sonder steencoolen, die daer in veel maenden niet geweest sijn tot merckelijcke schaede van de Compagnie. Sij maecken oock touwe en cabels van basten van boomen daer bij gebreck van beter haere barcken langs de cust mede vaeren. *Hier wordt de nota van Van der Dussen voortgezet.* *[135 ongeveer]*

Gesproocken

*) Gummi elemnium bij Barlaeus.

Gesproocken hebbende van de gelegentheyt inwoonders en vruchten deses lants commen tot beschrijvinge desselfs sterckte om tegen sijne vijanden beschermt te werden, welcke is bestaende in desselfs forten, soldaten en wapenen.

Forten en weermiddelen.

I. Recief. Het Recijff sijnde de residentie van de Hooge en Secrete als mede de Politijcque Raeden, de plaetse daer de principaelste haven is voor alderhande scheepen, daer alle de negotie is, daer de Compagnie sedem belli gesigeert heeft, daer de generaele magazijnen van artillerye, amonitie, vivres en coopmanschappen gestabileert sijn, heeft eerstelick in de front opt aencomen van de stadt Olinda twee baterijen. Die tegen de haven ofte zee light is een steene baterije en die tegen de reviere light is een aerde baterije en sijn dese twee baterijen met een cortyne aen den anderen gelegt, in 't midden van de welcke staet de poort daer men uyt compt en in het Recif gaet soodat dit als een horenwerck is. In sijn flancquen buyten dese baterije oft horenwerck is een stercke palissade. Op de steen baterije staen 7 metaele stucken een van 16 Lbs sijnde een spaens stuck en een van 12 Lbs, vier van 10 Lbs daer onder spaense en een van 6 Lbs clockwijse oock een spaens stuck, alle gemonteert op haer affuyten. Op de andere baterije leggen 5 metaele stucken, een van 22 Lbs, een van 18 Lbs, een van 16 Lbs sijnde een spaens stuck recht uyt, het vierde van een 6 Lbs clocke, het vijfde een smietestuck van 6 Lbs, allen gemonteert op haere affuyten en twee ijsere stucken van 5 Lbs. Dit horenwerck commandeert de gantsche strandt binnen en buyten en beschiet het incoomen van de barra en de haven.

2 Batterijen.

Het gantsche Recijff is voorts rondom met een stercke palissade beslooten nu wel geordonneert, sijnde in de twee eerste flancquen langs de haven van de steene baterije af twee baterijen gemaeckt, de eerste bij het cruythuijs daer op staen een metaele stuyck van 12 Lbs en een ijsere van 5Lbs en een dito van 3 Lbs, strijckende de linie binnen de steene baterije en commandeert de haven en hier achter; meer naer het hooft toe is de tweede baterije daer op leyt een metaele stuyck van 12 Lbs en een ijser van 8 Lbs. Twee musquetschooten van 't Recijff, naer de stadt *) op de sandtstrandt, lecht het steene casteel S. Joris, hebbende tegen de stadt een heel en een half bolwerck. Is van hartsteen hooch opgetrocken. Hier op leggen derthien ijseren stucken 1 à 12 Lbs, 1 à 9 Lbs, 6 à 6 Lbs, 3 à 5 Lbs, 1 à 4 Lbs, 1 à 3 Lbs, dat commandeert langs de standt over de barra.

Fort S. Joris.

Tegenover

*) Met „naar de stad" is bedoeld: naar Olinda.

Tegenover het landtcasteel lecht in zee op 't incomen van Barra opt steenreciff het Watercasteel sijnde met harsteen hooch opgetrocken sonder eenige flanquen maer rondt achthouckich. Hier op leggen 7 metaele stucken, alle spaense stucken, te weeten een stuck van 24 Lbs, een ander van 20 Lbs, twee van 12 Lbs, een van 18 Lbs en twee van 10 Lbs ijsers. Dit bedwingt de barra en gantse haven en commandeert de strandt daer over gelegen, beschietende het reciffe-casteel S. Joris, het fort De Bruyne en redoute. Een groote musquetschoot vant casteel S. Joris naer de stadt leit het fort De Bruyne. Is een fort met 4 bollwercken hoewel het tegen de zee, door verloopt van de strandt, sijn bolwercken en flanquen niet volslaegen heeft connen hebben. Voor de fort leijt een hoornwerck, hebbend geen gracht maer een stercke palissade rondom en is het fort redelijck hooch opgetrocken. Op dit fort leggen seven metaele stucken te weeten 2 van 24 Lbs, een van 18 Lbs, 1 van 16 Lbs, sijnde een spaens stuck en een van 10 Lbs, oock een spaens stuck en 2 clockwijs van 6 pont al gemonteert.

Water-Kasteel.

Fort de Bruyne.

Hier buyten leyt, een groote musquetschoot vandaer, een redoute genaempt Juffrou De Bruyne met een goede palissade rondom, daer op leggen 2 metaele stucken van 6 Lbs. Het suyder fortjen van de stadt*) wert gerepareert om daer 15 à 20 man op te leggen met 4 à 5 ijsere stucken tot retraite van de burgerie van de stadt Olinda voor eenige loopende troup.

Redoute Juffrouw de Bruyne.

Het fort Waerdenburch, gelegen aent vastelandt bij de Saline achter tegen over het Recijf noordwest daer af, is voor desen een besloten viercant fort geweest met 3 bolwercken; de schartsheyt vande gront daer 't fort naer 't Recife en Ant. Vaz siet het vierde bolwerck niet toegelaeten hebbende, welck fort bij eenich ongeluijck verlooren sijnde, alsoo het entreprinse subject is, soude het Recijff en Ant. Vaz seer incommoderen soo is goet gevonden de twee courtynen die naer die plaets sien af te werpen en alsoo dat fort daer open te leggen; voorts sijn die drij bolwercken tot drij beslooten redouten gemaeckt en hooch boven de oude wallen opgetrocken, blijvende evenwel met d'oude courtynen aen malcanderen geslooten om het pleijn voor die van buijten te decken. Op dese redoute leggen vijff metaele stuyckgens 1 à 6 Lbs, 2 à 4 Lbs sijnde beyde spaense en 2 clockwijse à 3 Lbs.

Fort Waerdenburch.

[136 ongeveer]

Het fort Ernestus opt eyland Ant. Vaz west van 't Recijff gelegen, om het Franciscaner clooster, is een viercant fort tegen de reviere, hebbende

II. Eiland Vaz. Fort Ernst.

*) Namelijk van Olinda.

bende twee halve en te landewaerts twee heele bolwercken. Is seer hooch opgetrocken en heeft een breede gracht; daerbuyten een contrescharp ofte bedeckte wech soude gemaeckt werden. Is met een stercke stakette omvangen. Dit fort commandeert over de reviere en omleggende vlacte en principaellijck het groot quartier ofte stedeken op Ant. Vaz, streyckende de wallen en alle de straeten van 't selve. Op dit fort leggen 4 metaele stucken, 2 clockwijs van 24 Lbs, een van 16 Lbs en een spaens stuck van 12 Lbs.

Volcht het groot quartier ofte stedeken welck tegen 't fort Ernestus open leght, voorts omvangen is met een hooge wall naer de landsijde daer in 2 bolwercken en tegen de reviere een half bolwerck met een brede gracht daer buyten *); sijnde de resolutie oft voornemen dese wal te sijnner tijt als het stedeke ofte de gebouwen vermenichvuldigen en uijt geleght sal moeten werden, alsoo daer gereets geen plaetse noch te onbestelde erve meer binnen sijn en al ettelijcke huyskens buyten gebouwt werden, als dan d'selve te continueren tot aen het fort Frederic Heyndrick, sullende alsoo dese plaets tussen twee forten beslooten leggen. Op dese walle leggen vijff metaele stucken, twee van 24 Lbs, twee spaense stucken van 22 Lbs en een spaens van 16 Lbs.

Fort Frederik Hendrik. Volcht het fort Frederick Heyndrick sijnde een vijffhouck met vijff bolwercken met een brede gracht en daerbuyten een sterck contrescharp rondom het fort, op de barm een sterck staketsel. Voor dit fort leyt een groot hoornwerck welcke beslaen meest al de hooge grondt die daer is en commandeert dit fort over al de vlacten en hoornwercken en is de vlacte laege grondt die met alle springen onderloopt, soodat hier geen vijand en can logieren. Op dit fort leggen acht metaele stucken te weten drij van 24 Lbs, twee spaense 1 ad 18 Lbs, een à 10 Lbs, twee smienten stuckgens à 6 Lbs, een afgeslaegen smientestuckje ad 12 Lbs.

Vier redoutes. Te landewaerts van dese verhaelde wercken langs de revier Capigoaribi leggen de vier redouts, bij tijden van perikule tot voorwacht connende dienen, doch sijn nu vervallen.

Fort Prins Willem. Hier aen volcht het fort Prins Willem inde Afogados welck is een schoon viercant fort met hooge en schoone wallen met een sterck staketsel daer om en een brede diepe gracht; dit leyt op den pas daer men naer de Vergea en allerwege int landt gaet. Op dit fort leggen acht metaele stucken, 2 van 24 Lbs, 2 à 18 Lbs, 2 à 12 Lbs, twee smiente stuckgens à 3 Lbs, een ijser à 6 Lbs.

Op

*) Dus de oude toestand, dien men op plaat 33 vindt aangeduid.

INSULA ANTONIJ VAAZIJ.

Fred: Henrici Arx.

Paludes.

Area Insulæ cum veniſſet in Braſiliam. Mauritius A°. 1637.

Antonij Vaazij

Ernesti Arx.

FL. CAPIBARIBI.

Arbusta

Plana

A. Domus Mauritij.
B. Hortus.
C. Monasterium.
D. Figuli Domus.
E. Putej.
F. Templum.
G. Curia
H. Domus Pulveris Tormentarij
I. *Hic maximarū navium statio est exonerandis mercibus. Hæc tabula picta refert maris receſſum pleno Mari hæ terræ latent.*

10 20 30 40 50 60 70 80 90 100
Virgæ Rhenolandicæ

Arx Waerdenburchij.

FL. AFOGADORUM.

Reciffa

FL. BIBERIBI.

PORTUS.

Domina Brunonis

Arx Brunonis

Arx S. Georgij

I

Lapidoſa

Reciffa

Arx Maritima

MARE

MARE.

Op het eylandt I. Tamarica hebben dese volgende stercten, eerstelijck Fort Orangie op t' incoemen van 't suyder gadt, de principaelste haven vant eylandt. Dit is een viercant fort met vier bolwercken, redelijck hooch opgetrocken. Het heeft ten deele een gracht maer ondiep en drooch. Is met een sterck staketsel omvangen. Hier leggen 12 stucken te weeten 6 metaele en ses ijsere, de metaele sijn 1 van 24 Lbs, en van 18 Lbs, 3 à 12 Lbs en een van 6 Lbs, de ijsere sijn 2 van 5 Lbs en 4 van 4 Lbs.

III. Tamarica. Fort Oranje.

Volcht de stad Schoppe alwaer de kerck en baterije met een wal is beslooten; geen werck van groote consideratie. Op dese baterije die over de haven commandeert leggen elf stucken; twee metaele van 32 Lbs, sijnde spaense Camerstucken en negen ijseren stucken te weten 5 van 6 Lbs, 3 à 4 Lbs en een van 3 Lbs. Int noordteinde vant stedeke op den wech leght een redoute tot een voorwacht en defentie van de poorte. Opt Noordergadt, opt incoomen van Catnama, leyt een viercante redoute op een heuvelken, om het incomen aldaer onvrij te maecken, daer op leggen drij ijsere stuckjens.

[137 ongeveer] Schoppestad.

In Parayba op de haven ofte Barra is eerstelijck, op de suytsijde desselfs, het Fort Margarita, te landewaerts sich streckende als een hoornwerk, biedende te landewaerts een schoon bolwerck tot aen de reviere, wedersijts loopende de vleugels vande puncten van de halve bolwercken langs de reviere tot datse sluyten aen een baterije, sijnde een Tanaille in 't midden van dese vleugels tegens de reviere wedersijts loopende. Dit is een schoon en swaer werck van treffelijcke defentie; heeft een brede en redelick diepe gracht en een sterck staketsel rondom de barm en een goet contrescharp op den buytencant van de gracht. Op dit fort leggen veerthien metaele stucken en 42 ijsere: te weeten, twee metaele ad 24 Lbs daervan het een een spaens, 7 metaele à 15 Lbs altemael spaens, een à 12 Lbs, 4 à 10 Lbs spaens alle gemonteert; de ijsere stucken sijn 4 à 10 Lbs, 7 à 8 Lbs, 8 à 1 Lbs, doch van dese ijsere stucken sijn maer 23 gemonteert; noch een groote metaele mortier gemonteert. Wat meer binnewaerts de reviere op een sandtplaet vant eylandtgen leyt het fort Restingua. Is een groote redoute met halve bolwercken, redelijck hooch opgetrocken, met een stercke palissade rondom. Tusschen dit fort en het droge landt vant eylandt is wel twee musquetschooten distantie, die met alle tijen ondervloeit en soo diep is dat men daer niet door can, en loopt een kreek daer door die maer alleen met het laechwater te passeren is. Op dit fort leggen vier metaele

IV. Parayba. Fort Margaretha.

Riffort.

metaele stucken en drij ijseren stucken: te weeten, twee van 16 Lbs en 2 van 10 Lbs; de ijsere sijn een van 8 pondt ongemonteert en twee van 4 Lbs.

Fort S. Antonio. Het noorderfort S. Antonio aende noortsijde gelegen is door de zee meest afgespoelt. Het bolwerck dat te landewaert leijt is tot een redoute gemaeckt en met een stercke palissade omset daer 3 stucken op geleyt sijn.

Frederiksstad. In Frederica is het Franciscaner clooster met een wal omvangen, int viercandt hebbende in yder lynie een half mane ofte ravelin met een diepe doch smalle en droge gracht daer voor en een staketsel binnen tegen de wal. Hier leggen 2 metaele camerstuckgens à 8 Lbs, 5 ijseren van 4 Lbs en 3 van 2 Lbs beneden de stadt Frederica; heeft een steene redoute ofte beslooten batterije op de Varadoira die de haven aldaer commandeert, daer leggen vier oft vijf van de bovensz. stucken ongemonteert.

V. Rio Grande. Kasteel Van Ceulen. Volcht het castel Ceulen in Rio Grande. Dit is met hartsteen seer hooch opgetrocken, heeft tegen de landtsijde twee halve bolwercken met orellos en casematten op de oude maniere, maer soowel de cortine als de bolwercken seer becrompen en cleyn; de andere sijden hebben geen flancquen. Dit fort is gelegen in zee buyten duijns op het riff, een musquetschoot van de barra. Daer leggen duynen die even ofte ruym soo hooch sijn als het fort, binnen een roerschoot daer aen, die over de walganck vant castel plegen te commen welck nu verhindert is met het maecken vande traverse langs de walle waer mede het casteel vrij is en sijn ter preuve van 't canon. Op dit casteel leggen tien metaele stucken te weeten vier van 12 Lbs, een van 10 Lbs, 3 van 8 Lbs, 1 van 7 Lbs en 1 van 3 Lbs; item sestien ijsere stucken, 1 van 6 Lbs, 4 van 4 Lbs, 7 van 3 Lbs, 4 van 2 Lbs; inde casematte 1 van 4 Lbs en 2 van 3 Lbs binnen de voorpoorte; al spaense stucken.

Dit sijn de de sterckten benoorden het Recijf, sullen nu commen tot die om de suydt sijn gelegen.

VI. Kaap S. Augustyn. Fort van der Dussen. Cabo de Santo Agostinho heeft eerstelijck opt Pontael het fort Van der Dussen, wesende een beslooten batterie met een hoornwerck tegen het aencomen vanden bercht in forme van een tenaille met een stercke palissade daer rondom; dienende om die haven in ons gewelt te hebben. Want het beschiet de barra en commandeert die gantsche haven. Op dit fort leggen ses metaele stucken; te weeten, 2 van 24 Lbs, 2 van 12 Lbs, 2 van 6 Lbs. Int fort Domburch op den berch, in den tooren,

leggen

A. *Fluvius Affogadorũ.*

B. *Castrum.*

C. *Civitas olinda à longe.*

D. *Coci arbores.*

E. *Modus gestandi lusitanas.*

leggen 4 metaele stuckgens van 6 Lbs, clockwijs. Dit is maer alleen voor eenen aenloop, weynich gefortificeert met palissaden.

Volcht een baterije aen den voet van de berch op de Barra ofte incomen vande haven, sijnde van hardtsteen opgemetselt, seer goet en vast tegen de schepen om het incomen te incommoderen maer is achter open en can niet wel geslooten werden dat men daer binnen bedeckt en vrij soude connen sijn wegens 2 hooge bergen daer het onder leyt. Hier op leggen 3 ijser stucke van 4 Lbs.

VII. Porto Calvo. Fort Bom Successo.

Volcht verder om de suidt het fort Bom Successo inde povacaon do Porto Calvo. Dit is een sterck fort gelegen op de cruijn van een berchgie over de 40 voeten hooch. Uyt de gracht, seer steil en opdat het te beter staen soude, heeft de buijtendosseringe van de wal van veerthien tot veerthien voet weder een barmte; heeft een diepe gracht en een stercke palissade en een sterck contrescharp; daer in leggen 7 metaelen stuycken: 2 van 24 Lbs, 1 van 18 Lbs, 1 van 22 Lbs, 1 van 10 Lbs, 1 van 8 Lbs, 1 van 5 Lbs, een ijsere van 6 Lbs en 2 steenstucke met haer camers al spaense stucken.

VIII. Rio S. Francisco. Fort Maurits.

Volcht het Fort Mauritius op de reviere S. Francisco op de berch Openeda. Dit is gelegen 6 mijlen de reviere opwaerts. De berch is hooch en steil en is maer eene sijde daer men tot het fort komen can.

De forma deses en voorgaende forten sal bequamelijck uijt der selver afteyckeninge te sien sijn. Het is gelegen op de noordtsijde vande reviere, heeft 5 bolwercken daer van 3 gekeert sijn tegen de sijde vandaer men aent fort comen can. Het commandeert over de reviere en het vlacke landt daerom eer des somers onder water staet. Op dit fort leggen 7 metaele stucken: 2 van 12 Lbs, 3 van 6 Lbs, 2 van 3 Lbs. Alle dese forten hebben van alle ammunitie van oorloge redelick welversien gelaeten, uijtgenomen de trijnsgereetschap als te weeten schoppen, spaeden, picken, cruiwagens. Ende opdat U Edele sien moegen in wat staetie en trein daergelaeten hebbe, stelle hier de lijste van voorraet des int generaele magasijn noch in voorraet resterende:

Lijst van den magazijnsvoorraad.

[138 ongeveer]

67000	Lbs polver	40	oude scheepspistolen
36000	Lbs hollandts londt	16	oude partesaenen
60000	Lbs loot	8	helbaerden
50	musquetten	199	ruytersbijlen
200	bandeliers	1400	handbijlen
12	ruyterpistoolen	100	hackmessen
5000	viersteenen	80	cruiwagens
4	snaphanen	3	hollandtsche poortgrendels
		40	

40	handslooten	2500	coegels ad 6 Lbs
2	nieuwe beursvaetgens	1100	dito ad 4
850	coegels ad 24 Lbs	5	dommecrachten
600	dito ad 20	50	(kuipers?) bijlen
1600	dito ad 18	80	handsaegen
100	dito ad 15	30	trecksaegen
2000	dito ad 12	20	houtsaegerssaegen
400	dito ad 10	300	ommeslaegen
1200	dito ad 8	10	boorijsers

Van volgende specie is gants niet in voorraet:

Vuirroers	Troffels
Lange picken	Kalckhouwelen
Halve picken	Leinen treckrepen
Pedarins met haer draechbanden	Schapsvellen tot wissers
Houwers met haer engsels	Cardoespampier
Trompetten	Vijlen tot saegen
Schoppen	Smitscoolen
Spaden	Spijckers van alderley soorten
Trommelsvellen	Deelen
Brodsen	Swartveegersbehoeffte
Picken	Gestooten amarill
Houwelen	Pollij
Groote bijlen	Neuteboom plancken tot laden [van vuurwapenen]
Schoppen voor metselaere	
Metselaershamers	Lange vormen tot musquetcogels

Daer uijt UE. connen sien hoe soober van veele specie versien waeren en van andere gantschelijck gedestitueert, welcke gebreecken U Edele bij alle occasien sijn vertoont en daer bij eysch gedaen van tgeen successivelijck oordeelen van noode te hebben en 't geene op deselve petitie niet gesonden mocht sijn, sal alsnoch gesonden moeten sijn, onder andere schoppen, spaeden, cruijwaegens, welcke gebreckt ons hinderen niet te connen de noodige reparatie aen forten tijdelick doen en nieuwe wercken spoedelijck opmaecken, maer lange trainerend werden gehouden tot schade en ondienst van de compagnie.

Gebrek aan vivres. Belangende de vivres daervan hebben niet alleen alle forten maer oock de generaele magasijnen bijna gants ledich gelaeten als bij de volgende lyste vant generael magasijn te sien is.

63	vaete vlees	69	baelen spans meel
57	vaete speck	1500	stockvis
615	vaete gort	60	baelen gedroocht vlees
56	vaete erten	18000	Lbs hart broot
9	smaltonnen	480	Lbs sout
116	smaltonnen meel		

32 leggers 36 pijpen	spaense wijn, alle brack meest uijt Guinea gecomen en hier in leggers over gesteken.	2 verckens 4 verckens 2 aemen 3 halve	olye
2 halve aemen wynen		2 aeme à 116 kan 5 aeme à 56 kan 2 smalton 92 kan	ditto
89 leggers asijn			
2 halve 1 pijp	ditto	70 aemen in de olyback.	

Als wij naer Brasil gecommittert sijn om aldaer de hooge regeeringe te administreren, hebben wij last gehadt alle die in compagniesdienst waeren op seecker costgeldt te stellen; omme welck kostgelt te verhalen en vinden UEdele geresolveert hadden eenich merckelijcke partije van alle specie van vivres te senden welck in Brasil soude vercoft werden en uijt die penningen de costgelden gevonden werden. Wij hebben diensvolgens het volck al op costgelden gebracht, de Heere Hooge Raeden niet uytgesondert. Hier over valt weeckelijcks een groot costgeldt te betalen. UEdele hebben niet gecontinueert ons van vivres versien te houden, soodat oock de costgelden daer uijt niet hebben connen te weege brengen, maer sijn genootsaeckt geweest eenige penningen, die voor schulden van negotie van negers en anders inquamen tot betaling van de costgelden te employeren en hiermede is het lange tijt gaende gehouden, maer die eyntlijck oock manckeerende ofte niet genoch incomende om costgelden te betalen en in de magasijnen niet sijnde om rantsoen te connen gegeven worden, hebben andere middelen moeten pratiseren om het volck den mondt open te houden en d'selve de inwoonders op den hals moeten brengen, d'selve verobligerende beesten op te brengen om te slachten voor onse cargasoenen, haer daer voor briefkens gegeven in plaetse van betalinge, welcke wij ons verobligeerden te betalen alsser gelt bij de cassa soude sijn. De gebreeke die ons meest gesmert hebben en noch smerten, sijn geweest van gelt en meel en hoewel de gebreeke van alle andere vivres ons swaer gevallen sijn, het meel is dat ons meest verset heeft. Wij sijn voor lange daer uijt geweest en andere middelen moeten soucken.

Wij hebben de inwoonders door gans Brasil moeten traperen op seecker quanttiteyt farinha, yder alle weeck ofte 14 daegen aen onse commissarissen daer toe gestelt en alle garnisoenen te leveren. Daermede hebben wij ons meel lange doen strecken, maer als onse gebreck soo vivres heel worden dat wij met alle man uijt het landt heb-

ben moeten leven, is groote schaersheyt inde Farinha ontstaen; alsoo dan de noot groot wert, hebben wij alle de Rossas van alle ingesetenen en hoeveel maenden yder Rossa out was doen beschrijven en doen bevelen dat alle die boven de acht maenden out waren soude getrocken worden en farinha daervan gemaeckt en aen de compagnie ofte desselfs commissarissen te leveren voor yder duysent covas soo veel alguir farinha, welck getapeert weert naer de vruchtbaerheyt van gront daer die geteelt wert.

Dese farinha conden oock niet contant betaelen; soo hebben de leveraers briefkens doen hebben in betaelinge die als contant alsins in het betaelen conden wedergeven. Wij ons verobligeerden deselve briefkens te sullen goet doen, t'sij in escontre t'sij in gelt als de casse versien soude sijn. Maer hier met waeren wij nu al ten eijnde, die farinha was als meest gelevert op mijn vertreck en daer met waeren de inwoonders uijt haer oude Rossas, dan connen de jonge Rossas niet veel tegenhouden, soo dat het geschapen staet eenich generael hongersnoot aldaer te verwachten, ten sij gelijck daer alreets groote clachten over waeren dat door onse tape de farinha soo schoon uijt Rossas hadden, nergens om gelt farinha wisten te becomen om van te leven, welcke schaersheijt inde engenhos daermen selden veel Rossas plant, principaelijck gespeurt werde; die geene Rossas hadden en farinha maeckten conden weinich aen de inwoonders vercoopen maer hielden haer farinha om hare tape op sijn tijt te leveren en niet tegenstaende dese dilligentie conde qualijck soo veel farinha incrijgen om weeckelijcks het rantsoen op het Recijff te geven en dat sall oock eens levens een eynde nemen, gelijck voor mijn vertreck van Parayba de drovige exempels ons leerden. Want Sijn Excellentie vant Recift schrijft mij in dato 27 October, adviserende gelyck waer is dat men de farinha all ettelijcke weecken seer beswaerlijck tot het uytdeelen van rantsoenen hadt weeten te becomen, t'welck nu t'eenmael quaem te sluijten.

Soo datse, geen farinha hebbende, genootsaeckt waeren geweest het weynich hart broot dat in voorraet was aen te tasten; dat de vleeshouwer die aengenomen hadde het weeckelijcks rantsoen van vlees opt Recijf en omleggende forten te leveren in de Raet was verschenen te kennen gevende dat hij geen raedt meer wist om beesten te becomen; als mede dat de Scheepenen van Olinda collegialiter waeren comen remonstreren dat het landt soo van beesten en farinha waere uytgeput, dat se langer geen raet en wisten om yets te connen leveren en dat na

alle

A. Aula Comitis.
B. Castrum Ernesti.
C. Curia.
D. Templum gallicum.
E. Armamentarium.
F. Navium extruendarū area.
G. Castrum Fred. Henrici.
H. Sugestus lapideus oppositus transitui per gallicas augustias.
I. Arbustulum.
K. Moles exstructa subeundo Per vrbem flumini.
L. Pons Maurity
M. Castrum wardenburchy

1. Reciffa Olindæ Pernambuccenſis.
2. Curia Supremi Senatus.
3. Novæ libræ Domus.
4. Sugeſtus lapideus.
5. Naves intra Reciffam lapideam.
6. Caſtrum aquaticum.
7. Reciffa lapidea.
8. Caſtrum terreſtre S. Georgij.
9. Caſtrum Brunonis.
10. Domina Brunonis.
11. Olinda civitas à longè.
12. Mare.

m 35.

alle apparentie in groote hongersnoot stonden te vervallen. In Parayba waeren 'tselfde gebreck. Men wist daer mede niet langer vlees nochte farinha voor de garnisoenen was te coopen en is wijdt verschillende vande geene die van opinie sijn en bij UE. derven sustineren dat het volck uijt het landt soude connen gespijset worden, doch geloove soo men gelt in plaets van briefkens tot betaling van vlees en farinha had connen geven en farinha betaelen tot 10, 14 st. gelyck de inwoonders die onder malcanderen betaelen, in plaets van bij de briefkens maer 7 st. te beloven, geloove het gebreck noch soo groot niet soude sijn geweest, want wel betaelt te werden tot hoogen prijs doet wel voor den dach comen datter is. *Dit geven van vlees en farinha tot rantsoen verslint ongeloofelijck meer als datter cost- en leverinck-gelt aen het volck weert gegeven*",*) want de soldaten gelt hebbend coopen selden vlees; behelpen haer soberlijck met farinha en eenige fruyten en watse missen en connen moet aen garape om te dryncke besteet worde, want bier en wijn haer te costelijck is.

De voorraet van provisie die inde forten van Parayba was, bestont ongeveer in 10 baelen spaens verovert meel en 20 rogemeel nu laest met de Bonte Koe gecomen, 50 à 60 vaeten gort, 20 vaeten vlees, 2 aemen oly en redelijck parthije asijn, alle het welcke in voorraet most gehouden werden ter tijdt het generael magasijn beter versien was. Het gort, als hebbende goede parthije, mocht wel vercoft werden, doch het volck te lande sijn daer niet begerich nae en valt te regarde van haer costgelt te dier een schellinck voor een kanne te geven.

De schade die de Compagnie gedurende desen onsen soberen tijt heeft geleeden is niet beschrijvelijck; hadde de Compagnie vivres genoch gesonden en onse magasynen versien gehouden, deselve waeren van tijt tot tijt vercoft geweest, de compagnie soude daer groote proffijten op hebben gedaen, onse kassen waren versien geweest en hadden niet behouven de penningen van negotie aen te tasten, maer deselve waeren in retouren met advance thuys gesonden, die nu daertoe groote schade gedespieert sijn; oock heeft de staet van de Compagnie daer dapper periculeus gestaen deur dit gebreck van vivres, want wij onse forten niet alleen niet conden provideren om eenige belegeringe uijt te staen, maer wij hadden opt Reciff niet om lange tegen te houden.

Als dan onse vijant meester vant velt ware geweest oft wij, dat God genadelijck verhoede, de nederlage te velt hadden gehadt, soo ware het al

*) In 't origineel niet gecursiveerd.

al verlooren geweest. Forten sonder vivres sijn niet lange te houden, d'een soude voor en d'andere naer overgegaen hebben, alle het landtvolck, te weeten Nederlandsche inwoonders, eenige Portugeesen en Brasilianen en negers souden sich naer onse garnisoenen begeven hebben die dan het weynige dat wij gehadt mochten hebben te corten bonde gemaeckt [souden] hebben.

Soo haest wij uijt velt gequiteert souden hebben, waeren wij alle assistentie van vivres uijt het landt quijt geweest. Somma, de eenige middel om ons in dese staet te remedieren soude geweest sijn onsen viandt onder d'oogen te gaen, hem te poogen uijt het velt te slaen. De partije mochte dan soo inegael sijn alsse mocht, want het dan was de eenige wech tot ons behout soodat aldaer een bataille en eene vire d'oude gedecerneert hebben wij meester van Brasil souden blijven, welck nochtans tegen de regelen van alle staetwijse is strijdende, dat die int besit is en sijne landt te defenderen heeft het selve niet op een bataille sall inde waechschael setten, maer wij d'oude van den noot deucht hebben moeten maecken.

Soo sall dan voortaen beter gesorcht moeten werden dat altijt goede voorraet in Brasil sij en dat niet alleen om te vercopen en de penningen vande costgelden daer uijt te vinden maer oock om de forten altijt wel geprovideert te houden, daertoe van noode is soodanich quantiteyt van alderhande vivres teffens derwaerts te senden dat men alle forten en garnisoenen te minste voor den tijt van ses maenden mach geprovideert werden gehouden; dat oock continuelijck met goede order soo veel toe gesonden werde dat het de consumptie egalere en de voorsz. voorraden in volle weken voor 6 maenden mag gehouden worden, want andersins konde oock een fort wech geruct sijn eer wij daer eens ontrent tot ontset soude connen komen en boven desen moet oock staet gemaeckt worden dat wij de scheepen onser vloote, die daer op de custe houden, uijt onse magasijnen moeten spijssen daer immers anders geen middel toe is. Alle compagnies schepen naert vaderlandt vertrocken moeten oock uijt ons magasijn gespijst werden.

Waere ons de vijandt op den hals gecomen, wij sijn niet of wij al couragieuse hertten gehadt hadden en die wat vrooms hadden willen bestaen hoe wij onse legers te velde souden onderhouden hebben, want uijt onse magasijnen hadde niet connen metnemen als een weynich hart broot, gedroocht broot etc. dat niet lange soude hebben tegengehouden maer geconsumeert sijn eer wij onse vijandt hadden connen ge-

genaecken. Uijt het land, is oock niet te verwachten want in heel Brasil is niet een plaets die een leger soude connen voeden; dan soude het nootsaeckelijck gaen op een slachten van alle het vee en werckcar-ossen uijt de engenhos welck de ruyne vande engenhos waere en consequentelijck het bederf van Brasil en is gereets soo veel vee geslacht, in dese weynige maenden en geduyrende dese schaersheyt, dat het in Brasil in geen vier jaeren te verhalen sal sijn en inde engenhos gevoeldt sal werden tot groote onwaerdeerbare schade van de Compagnie.

De resolutie van voort jaer 1639 voor tgeen duisent coppen aen vivres te senden bij U Edele in Januario genomen, soo die promptelijck waere naergecomen den voorraet moste lang in Brasil sijn. Het jaer is bij nae verstreecken, daer connen sij int jaer '39 qualick van eten en leven. Soo moeten U Edele dan geduyrich de magasijnen wel van vivres versien houden sonder sich te verlaeten noch op de vivres die daer te lande vallen, want die sijn niet bestant ende souden ons inde noot ontvallen, nocht op de vivres die vrije luyden ofte coopluyden derwaerts senden, want dat sijn meest vivres die inde engenhos geconsumeert werden ende int landt vervoert. Soo dat als de noot soude aengaen ende men soude meijnen ijets onder de coopluyden te vinden, soude men de handt op een leedige plaet leggen, gelijck ons in dese benautheijt gebeurt is.

Onse militaire troupes leggen ten deele in de bovengeschreven forten in garnisoenen ende ten deele te landewaert, eensdeels omme verspreit liggende te beter den cost connen crijgen, maer principaelijck om allsints volck bijde werck te hebben soo de spaensche vloote ons mochte commen besoecken ende om het land te beter te connen beschermen soo de vijandt met eenige troupe int landt quaeme te breecken. [139 omstr.]

Staat der troepenmacht in Brazilië.

„Het fort Maurits *) aan den Rio S. Francisco houden 541 man on-
„der hunne onderscheidene bevelhebbers bezet. In de Alagoas liggen
„er 293, te Camarigibi 93, te Porto Calvo 380, te Una 100, te Serin-
„haem 750, te Pojuca 76, op den suikermolen Panterra 79, aan Kaap
„S. Augustyn 140. Het fort Van der Dussen heeft eene bezetting van
„196 man, Moribequa van 170, het district S. Amaro van 175, het
„dorp S. Lourenço van 422 man. Het fort Prins Willem in de Afoga-
„dos heeft er 263, het fort Prins Frederik Hendrik 230. Op het eiland
„Vaz houdt de lijfwacht van 293 man garnizoen. Fort Ernst heeft 180,
„het Recief 277, Fort de Bruyne 125, de stad Olinda 193, I. Garasu
„93,

*) Het tusschen aanhalingsteekens gedrukte is eene samentrekking uit Van der Dussen's nota.

„93, Fort Oranje 165, Goyana 182, Frederica 101, Fort Margareta
„360, Fort Van Ceulen 88 man. Daarbij zijn nog na mijne afreize 150
„man uit Zeeland en 66 uit het Noorderkwartier ter aanvulling geko-
„men. Siara is bezet met 140 koppen, gecommandeerd volk."

Somma dat onse militaire troupes sterck sijn 6181 daer onder doch gereeckent sijn alle syecken ende andersins onbequaeme, alsmede tambours ende jongers soo als de capitains eenige tijt voor mijn vertreck hadden opgegeven.

Overleggende dan de veelvuldige forten ende guarnisoenen die deselve langs de custe sijn vereysschende om gedefendeert te connen werden, salmen connen afnemen hoe swack de troupes blijven souden diemen te velde soude connen brengen, jae dese gansche troupe waere bijna van noode om de forten naer eysch te besetten.

Soo dat dan als wij yets hadden willen te velde brengen om onsen vijandt onder de oogen te treden, de forten dapper souden hebben moeten ontbloten en dan misschien drijduysent 500 soldaten ten hoogsten hebben connen uytmaecken, daer bij wij dan ontrent duysent Brasilianen ten uitersten hadden mogen bijvoegen.

Wat soude het geweest sijn soo [niet] onsen vijandt de sterfte in sijn
[*140 omstr.*] vloot waere door de handt Godes overcomen ende hij als hij met de vloote in Jannuwarijo voort Recif verscheen datelijck ergens gelandt hadde? Doen soude hij ons noch veel swacker gevonden hebben, want tzedert sijn wij noch versterckt met de troupe vanden gewesen Colonel Artichou ende die noch nae gecomen sijn, maer Godt heeft dat ongeluck genadelijck van ons afgewent. Tegenwoordich oock noch met soodanige troupe als hier boven is aengehaelt stonden de saecken seer periculeus, soo den vijandt noch gecomen ware met soodanige troupes als wij in geintercipieerde brieven hebben gesien dat hij konde ofte meijnde uijt te maecken om ons in 't laeste van Aug. ende eerste September te komen aentasten. Te weten 3000 soldaten met de vloote overgecomen ende 700 soldaten inde Bahia geworven, daer bij den Generael vande Armada sich vermat 2000 van sijne soldaten te voegen. Voorts ontrent 1000 Brasilianen en hier gelandt sijnde maeckten reeckeninge onder de inwoonders alhier ontrent 2000 soldaten te sullen maecken, soodat hij meijnde achtduysent man te sullen konnen sterck sijn. Wij maeckten ons oock soo sterck als mogelijck was. Eerstelijck deden de inwoonders vant Recife opnieus enrolleeren ende sedert oock die van Ant. Vaz; die vant Recijff sijnde weynich min als

500

500 man gereduceert in 4 compagnien, daer over stellende een Colonel met drij capitainen ende een Capitain Luytenant ende voordre officieren, dese souden bestant sijn, wanneer onse leger te velde moste, om het Recijff te bewaeren, alsoo oock een groot deel vande Burgerije voor desen soldaten sijn geweest, daer over stelden de naervolgende officieren. *)

Wat scheepen noch aldaer op de custe waeren is uijt de onderstaende lijste te sien. Daeruijt blijckt hoe soberlijck wij van schepen versien waeren om soo een machtige armade te ressisteren, welcke scheepen noch veele door noot om de custe niet gants te ontblooten daer werden gehouden die anderssints seer noodich waeren naert vaderlandt versonden om niet geheel ende inden grondt verlooren te gaen, want aldaer connen sij niet gerepareert worden alsoo van alle behoeften tot equipagie ontbloot waeren. *Schepen ter Kuste.*

LIJSTE VAN SCHEEPEN ENDE JACHTEN OP DE CUST VAN BRASIL HEBBE GELAETEN:

Vande Camer van Amsterdam.

Scheepen		Jachten en galjoots	
Faem	gemant met 99 koppen	t'Henneken	gemant met 15 koppen
Geele Sonne	54	Schoppe	36
Haerlaem	100	Leeuwerck	22
Campen	49	den Doffer	16
Soutberch	45	de Duyff	11
Groote Christoffel, een gehuijrt schip	48	Diemmen	13
		Ouderkerck	14

Vande Camer van Zeelandt.

Goude Sonne	59	Faisant	30
Regenboog	50	de Brack	30
Terthoolen	—	de Spreeu	17

Vande Camer vande Maes.

de Zwaen	67

Vande Camer vant Noorderquartier.

Groot Hoorn	79	de Vleremuis	30
de Maegt van Enkhuijsen	—		

Vande Camer van Greuningen.

Matance, die van Guinea met negros gecomen is ende daer gebruijckt wert	gemant met 40	de Brack	30

Scheepen

*) Overgeslagen: de pp. 57, 57*b* en 58 van het handschrift. Het aldaar vermelde vindt men hier in den tekst omstreeks de folio's [153] en [154]: burgerwachten en toezicht op de Port. jongelingschap.

Scheepen ende jachten als Barcken geconfisqueert ende verovert.

Scheepen		Jachten en barcquen.	
Alckmaer	88 koppen	Olinda	20 koppen
		Siara	18
		Tamarica	7
		Amsterdam	6

Cleyn vaertuych opt Reciff.

2 groote boots gemant tsamen met	12	koppen
1 champan om suicker ende anders te lossen en te laeden	7	
1 steygerschuyt	4	

Cleyn vaertuych in Parayba.

2 groote boots gemant tsamen met	12	koppen

Cleyn vaertuych van Rio S. Francisco.

1 groote boot met een chaloup tsamen met	7	koppen

Cleyn vaertuych in Porto do Calvo.

1 boot gemant met	6	koppen

Cleyn vaertuych in Rio Grande.

1 boot gemant met	4	koppen

waeren noch binnen het Reciff de volgende scheepen die met negers van Guinea gecomen waeren dewelcke soo zij gerepareert conden werden weder derwaerts souden gaen:

't Schip d'Eendracht van Amsterdam gemant met 33 koppen.

't jacht de Bruinvisch van ditto Camer.

ende corts te vooren vant Reciff naer Guinea gesonden het verover-de schip Sint Pieter gemant met 29 koppen.

Wij hebben dickmaels met droufheijt aen moeten sien de gebreecken vande scheepen en de reparatie waer met sij te helpen waeren geweest, maer het heeft ons aen den voorraet gebroocken tot grooten ondienst van de Compagnie.

[*141 omstr.*] *Slecht uitgeruste schepen.*

Ende staet te noteren dat de schepen veele, gelijck wij verscheyden maelen voor desen hebben geadviseert, soo soberlijck geequipeert ende versien in het vaderlandt aldaer sijn gearriveert, dat soo haest sij daer quaemen dadelijck van gebreecken spraecken, andere die eenige provisie van equipagie voor ons magasijn schenen met te brengen quaemen selve zoo qualijck geequipeert datse t'gene sij met brachten selve van noode hadden.

Oock

CAP S. AUGVSTINI.

Loca Paludosa
et Sylvestria.

5 10 20 30 40 50 60 70 80 90
Virgæ Rhenolandicæ.

Pontale

Castrum Dustij

Castrum Gifelini

Nazaretta

Castrum
Maritimum

Ostium Portus

Rupes

Aperta rupis per quæ redibant naves.

MARE

CAPVT S. AVGUSTINI.

A. *Mare.*
B. *Receptus sive scopulus.*
C. *Portus ostium.*
D. *Arx maritima.*
E. *Turris in monte.*
F. *Templum Arcis nazareth.*
G. *Pontale Arx.*
H. *Statio navium in Portu.*
I. *Brasiliani Piscatores.*

Oock sijn eenige scheepen soo sober gemant uyt het vaderlandt gesonden dat alsse op de Custe souden gebruijckt werden, niet machtich waeren haer schip te regieren, maer men heeftse dadelijck met volck moeten assisteren ende, geen bootsvolcken hebbende, met bevaren soldaten in plaetse moeten versien.

Soo sal heel noodich sijn dat eenen goeden voorraet van alle equipagesbehouften derwaerts gesonden werde volgens de hierneffens gaende lijste.*)

Daer bij oock eenige noordsche lasten dienen gesonden, principaellijck deelen, soo tot reparatie vande scheepen als van de compagnieshuysen opt Reciff die seer sijn vervallen, alsmede om aende ingesetenen te vercoopen tot bouwen van haere huysen, tot groote avance voor de compagnie, soodat deses niet lichtelijck te veel connen senden want sal een goede negotie geven.

Het sal oock noodich sijn dat een treffelijck recreute matroosen gesonden werde om de swack gemande scheepen op de cust te verstercken, twelck wij voor desen genootsaeckt sijn geweest te doen met soldaten, alsoo geseght is de scheepen veele niet bestandt waeren haer te redden.

Daer is oock groot gebreck van cleedinge voor de soldaten, soodat men in onse guarnisoenen een groot deel naect siet loopen. De Compagnie hadde dit behooren te behartigen ende ons altijt van cleedinge voor de officieren ende soldaten voorsien te houden; het is eene profijtelijcke negotie daermede het volckx gagie met groote avance betaeldt wordt ende thuyscomende brengen hare rekeningen te meer beswaert, soo dat men haer hier soo veel contant niet en heeft uijt te keeren. Oock sijn de soldaten beter vernought alsse wat op rekeningh van haere gagie connen becomen. Het verdriet haer datse, veel te goet hebbende, niet connen crijgen. Sij willen altemet wat op haer rekeninghe haelen om eenen vroijelijcken avondt te hebben; het verdriet andere veel te goet te hebben ende naect te moeten loopen, de cleederen geven oock eenige couragie aenden soldaet ende alsse hier maer mogen haer reekeninge belasten zoo sijn sij vernoucht ende blijven te langer int landt. Maer also haer dat mist ende haere gagies die sij te goet hebben een sommeken voor haer beginnen te bedragen dan willense naert vaderlandt om dat te ontfangen ende op te maecken. Soo waer het beter de soldaten daer hare genougen te laten hebben met groote avance voor de

Slechte uitrusting der soldaten.

*) Lijst ontbreekt.

de compagnie ende int landt te houden, als soo becrompen te houden ende uijt het landt weeder quijt te werden ende groote somme int vaderlandt contant te moeten betaelen.

Tot hier toe hebbe verhaelt den staet ende gelegentheyt vande landen van Brasil. De middelen, incomen en de finantie die de compagnie aldaer te lande is ontfangende sijn te sien in zeecker blaffaert daer van te formeren daer met den Bouckhouder Generael vast besich was.

[*142 omstr.*] Gelijck UEd. oock overgelevert wert een staet van uytstaende schulden die aldaer dit jaer ende dese loopende saffra *) sullen moeten incomen ende betaelt werden, ende daer voor retouren te verwachten hebben, behalve tgene van recognitien ende anderssints van daer te verwachten staet, daer niets zeeckers van can geschreven werden, maer soo veel is daervan dat de helft van de moolens dit jaer sullen maelen eens soo veel suicker sullen maecken als het voorlede jaer gemaeckt hebben en generalijck een veel saffra ende derhalven veel grooter retour als het voorleden jaer hebben te verwachten.

Over de Bahia. De ervaerentheyt heeft ons geleert dat den conquest van Brasil geduyrichlijck geinfesteert werdt van die van de Bahia de todos os Santos en, soo lange den Spanjaert sal Mr. sijn van de Bahia, altijt groote gelegentheijt sal hebben om ons te molesteren soo te water als te lande, alsoo hij bij alle tijden sijne troupen en doortrapte boschloopers ons int landt kan senden, dewelcke wij niet sullen connen hinderen wat neersticheyt oock soude konnen aengewent werden, ende alsse int landt sijn door onse inde bosschen onervaeren soldaten ende om datse van Portugeesen verswegen werden, als sijnde Coninckx volck, seer qualijck te attraperen. Soo dat vande Bahia ons altijts troupen van sulcken volck int landt connen gesonden werden, daer van altijt in perijckel staen datse de rietvelden souden mogen inde brandt steecken, twelck seer weynich loopers souden connen te wege brengen, alsints de boschagien tot haren voordeel hebbende, daerse haer in connen retireren en nu hier dan daer uijtvallen, sonder dat men soude weten waer men die te verwachten soude hebben.

De revier S. Francisco die tot een frontiere soude dienen is soo niet te besetten of die loopers weeten met canoas ofte jangadas ergens bedectelijck over te comen ende int landt sijnde, konnen veel quaets doen, want al stelden wij eenige soldaten in yder engenho, dat doch niet mogelijck is, souden de selve evenwel soo wijt strekende cannibalen niet be-

---

*) De maaltijd. Verg. pag. 163.

beschermen, want eenich man can met een vonck vuiers inden eenen ofte anderen houck den brandt daer in steecken ende in een halff uijre is een canadil afgebrandt.

Ter zee, alsoo de Spanjaert aldaer heeft de bequaemste haven voor sijne grootste scheepen ende om sijne armade te brengen als hij middel sal hebben om eenige te senden, ende alsoo van daer altijt in oorloge houden ende aldaer sich prepareren om ons hier oft daer in te vallen ofte oock schepen te houden om de custe altijt in vreese te houden. Dit is de eenige haven die den Coninck op de custe heeft, soo dienstich voor sijn armada die hij tegen ons soude willen senden, welcke Bahia soo de Compagnie se mochte comen te conquesteren ende meester te werden souden de Spaenjaerts dese landen soo niet connen infesteren.

Soo waere mijns oordeels tot voltrecken vande conqueste van Brasil ende bevestinge van des Compagnies staet aldaer ten hoochtsen noodich het bemachtigen van de Bahia. Daermede soude dien mierennest gestoort sijn waer uijt geduyrichlijck soo veel verstooren loopers ons daer int landt comen ontrusten ende alles in alarm houden.

Daer mede soude den Coninck sijn principaele haven ende eenige waer hij sijne swaere scheepen bergen ende ons den oorloge aen doen kan benoomen, ende ons ten voordeele sijn ende soude den vijandt verder om de suidt moeten logeren ende allen gelegentheyt verliesen om ons soo licht ende van soo naer te connen molesteren.

De ervaerentheyt in onse laetste expeditie naer de Bahia heeft ons geleert dat hier geen cleen werck in steeckt ende dat niet geringe macht soude te verrichten sijn, principael zedert dien tijt die van de Bahia zoo treffelijcken door de Spaense armade versterckt sijnde, derhalve oock eene soodanige macht daervoor moste gebracht worden die bestant ware soo stercke plaetse en soo grooten guarnisoen te vermeesteren. Daer toe dan nodich soude oordeelen ten minste een troupe van 5000 goede soldaten die op nieus int vaderlandt mosten geworven werden ende van wapenen ende munitie van oorloge ende vivers apart versien ende . . . . in eene vloote naer Brasil gesonden, daermen dan van onse troupen en onse guarnisoenen wel beset latende, soo veel mochten bijvoegen als souden oordeelen te connen missen ende alsoo met fatsoen de Bahia aentasten ende wachten den zeegen van Godt de Heere om alsoo de conquesten van Brasil te voltrecken ende voor de Compagnie te verseeckeren. In alle gevalle, tsij geresolveert werde de

Bahia aen te tasten ofte niet, sal ten hoochsten noodich sijn het resterende ende geresolveerde secours van soldaten ende matroosen soo veel daer aen mochte mancqueren derwaerts te bespoedigen, want alsoo de Spaensche scheepen noch binnen de Bahia waren gebleven soo schijnt het datse noch al yets voor hadden, gelijck de informatien daer van genomen ende hiervoren aengewesen oock wel schijnen met te brengen, soo dat de alhier geresolveerde troupes ende wat UEdele noch daer bij soude mogen doen, aldaer seer gerequireert sijn om een leeger te velde te brengen, hoe wel het geene gereets gesonden is desen somer het werck sal moeten afsien. Maer staedt oock voort toecommende te sorgen want onse swacke troupes verminderen noch dagelijcks dapper, soo door die geene die naert vaderlandt gelicentieert werden als die comen te sterven en anderssints onbequaem te werden. Soo dat oock, als al eens een bestante troupje gesonden is, niet moet opgehouden werden met alle schepen stercke recreutes te senden om deselve in wesen te houden.

Ende om oock de custe te bevrijden en defenderen tegen alle de Spaensche schepen vinden noodich dat de compagnie daer alle somer hebbende ten minsten achtien capitaele scheepen en soo veel cloucke jachten ende d'selve scheepen ende jachten wel gemonteert ende met cloucke matroosen wel gemant, welcke scheepen daer op de cust dienen te comen tegen ultimo Augustij of primo Septemb. om daer naer inde Maert oft April, als geen vijant te duchten waere, met suycker af te senden, ofte op eenich exploict naer de West Indien te gebruycken, d'selve mede gevende de soldaten die haeren tijt mochten hebben uijtgedient. Voorts souden oock noodich achten dat yeder 1/9 part 2 cloucke fluyten cofte tot de ladinge ende lasten gemaeckt om de suijckeren uijt Brasil te voeren daer met de costelijcke bevrachtingen van scheepen conde geexcuseert werden. Dese mosten van artelerye en toebehooren wel versien sijn om ter noodt daer sijnde oock te connen gebruyckt werden. Voorts soude de compagnie deselve uytreeden met even soo weynich matroosen, want de compagnie heeft doch van hier altijt secoursen van matroossen ende soldaten te senden ende uijt Brasil thuys comende volck te verwachten daer met dese fluijten connen gemant werden ende aldaer gebruyckt werdende kan het gebreck van matroosen op dese fluyten gesuppleert werden met soldaten. Sal oock noodich sijn eenige groote boots derwaerts te senden. Soo seer daerom verlegen waren int lossen ende laden van scheepen en andere diensten

alzoo

alzoo eenige van deselve boots waeren verongeluijckt ende andere verlaeten ende andere vergaen. De cleyne jachten daer op de cust vaerende waren meest alle afgevaeren, soo dat oock eenige dienen gesonden om aldaer tot toevoeren van alle nootwendicheden te gebruijcken.

Is ten hoochsten noodich dat aldaer eenige gaeuwe ende vroome jonge luyden gesonden werden die wel ter penne sijn ende clouck int bouckhouden ende neerstich, die sitten connen, want door gebreck van alsulcke de comptoiren aldaer zeer te achter waren. Principaellijck het Comptoir van Finantie, welcke wegens het geven van soo veel cost ende leengelden soo vol werck steckt dat het hier niet is te gelooven maer daer wel ervaren hebben dit comptoir is soo dapper ten achteren dat, niet tegenstaende degene die 't selve bedienen neerstich genouch sijn en haar uijterste beste doen, soo is daer voor haer geen doorcomen aen, ende soo sij niet heeft hulpe en becomen, sullen zoo wel dit Comptoir als het Generaele Comptoir zoo vervallen, dat eindelijck een onmogelicheyt van reeckeninge soude connen ontstaen. De guarnisoenboecken van 't jaer 1638 hebbe noch daer moeten laten liggen, hoewel sij andersints claer waren maer het mancqueerde aende reeckeninge van leeninghgelden, daer in het Comptoir van Finantie soo verre ten achteren is datte de commissen van de guarnisoenen de lijsten van de leeningh vant jaer 1638 tot noch toe niet hadden connen bestellen omme het volck yder daer voor op haere rekening te te belasten, soo dat dit menichvuldich versoucken van jonge schrijvers ende bouckhouders aldaer ten hoochsten van nooden is.

Ende tsij dat UEdele den heer Jacob Aldrichs Bouckhouder Generael tot Polityck Raet continuere twelck hij wel verdient, sal in allen gevallen ten hoochsten noodich sijn dat yemandt gesonden werde die voor eerst hem assistere ende bequaem sij bij sijn Ed. avancement, vertreck ofte oock aflijvigheyt, in sijn plaets te succederen ofte anders soude dat groote ende swaere werck nootsaeckelijck stil moeten staen tot grooten nadeel van de Comp., want daer niemant is die daertoe bequaem geoordeelt wert.

Den 8 October ben ick met galjoot Diemmen vant Reciff naer Parayba gegaen, latende tschip Overijssel ende Bonte Koe buijten op de reede om mij te volgen; den 13 dito door contrarie winden en stormen eerst in Parayba arriveerde want tegen mijn vermoeden het schip den Aron nocht binnen de Barra alsoo den wint niet hadde gedient om met het

het sprinck uijt te commen, soo dat ick daer tot het naeste sprinck op hoop van Aron dan uijt te crijgen genootsaeckt was te wachten.

Den 28 ditto smiddach gereets sijnde om tseijl te gaen, wierden gewaer het schip Sint Jacob vant Reciff commende om mede in compagnie naert vaderlandt te gaen, daer mede bij quaem een missive van Sijn Excellentie die mij schreeff in datto 27 Octob. ende claeghde seer datte schepen Toolen ende het bevrachte schip de Hoop van Zeelant en de Prins vande Camer van de Maes sonder yets voor de comp. mede te brengen waren gecomen ende niet als met particulier goedt geladen quaemen; hem wel verwonderende dat de Heere soo groote saecke dirigerende, trachten alleen recognitien off vrachten te ontfangen ende periclitérende sulcken heerlijcken conqueste daer de schaersheyt van vivres ende andere treinsmaterialen soo meenichmaele is over geschreven.

Op het Reciff was noch geordonneert het schip de Prins ende souden apparent meer aengeleyt werden, want noch suijcker genouch vande voorleden saffra was, jaa ick meene noch wel 1500 kisten ende daer en boven begonsten de nieuwe suijckeren mede uijt te comen. De prijs vande nieuwe suijckeren scheen sich te willen setten op ontrent 22 schellingen doch sal meest daer op aencomen nae datter veel gelt uijt Hollandt compt ende naer de coop is vraech sijn.

In Parayba was noch wel ontrent 800 kisten oude suijcker doch de helfte vande selve suijckeren waeren noch in handen van 2 à 3 Shrs d'engenhos ende weynige lavradores, die niet vercoopen willen als voor contant gelt, datter niet en was, het welck mede al spruijt uijt de hope diese hebben vande compste vande Spaensche armade want haer suijckeren op dach vercopende vreesden het quijt te wesen.

Ende souden de Heeren Hooge en Secrete Raeden soo haest gelegentheyt hadden een schip derwaerts senden om te laden, te meer dewijlle de nieuwe suijckeren aldaer mede begonsten getrocken te werden, in vougen dat ick niet en twijffele of een maent à 6 weecken naer mijn vertreck sullen weder eenige schepen affgevaerdicht sijn.

Den 29 October met de scheepen Overijssel, Aron, Sint Jacob ende Bonte Koe gereet sijnde, hebben des avonds ons ancker gelycht ende van achter 'T Roode Landt van Parayba, wesende twee mijlen benoorden de reviere, in Godes naeme ons tot bevorderinge vande reyse begeven.

Waermede

Waermede ick dit mijn schriftelijck rapport over den Staet van Brasil sal aflaten, versoeckende seer ernstelijck dat Haer Edele doch gelieven nae haere wijsheijt sorge te dragen dat het noodige ende soo menichmael geeijste behouden in dese aengewesen nootsaeckelijckheden naer Brasil mogen gesonden worden, ingevalle (dat ick niet wil verhoopen) alreets niet gesonden, opdat die heerlijcke ende inestimabele conqueste door Godes zeegen verovert, niet langer in perickel werde gestelt gelick nu bij naer een heel jaer is geschiet ende op mijn vertreck noch in geen cleyne swarigheyt staecken door gebreck principaellijck van vivres, trainsmaterialen ende insonderheyt van scheepen, om den vijandt t'zee 't hooft te bieden en meester op de eerste te blijven, daer de vijandt mede naer tracht ende bij U Edele niet licht moeten geacht werden.

U Edele in dese ofte eenige andere saeck die voorbij mochte gegaen sijn eenige naerichten begerende sal mij na mijn geringh vermogen laten vinden. Voorts Godt biddende UEd. regieringhe te willen segenen, tot voortplanten sijns H. Naems dienst ons lieve vaderlandt ende insonderheyt tot nut ende proffijt vande Generaele Geoctroyeerde West-Indische Compagnie.

Actum int schip Overijssel de 10 Decemb. 1639 op noorderbreete van 42° 54', noordoost wel soo oost van de eylanden Corvo ende Floris onder stondt: UE. dienstwillige en was onderteeckent

Adriaen van der Dussen.

VRIJBURG, OLINDA, MAURITSSTAD EN BOAVISTA
MAATREGELEN IN VERBAND MET DE VERWACHTE SPAANSCHE VLOOT

Alvorens ik der door machtige vloten en zeer vermaarde scheepsstrijden ontstelde zee gedenke, lust mij den lezer met een verhaal van lieflijker inhoud te vermaken, naar het voorbeeld van hen die schapenvleesch inschakelen tusschen wildschotels en lichtere kost tusschen steviger gerechten. Vanouds hebben hooge aanvoerders en vorsten er behagen in geschept en zij doen het nog, niet alleen om door roemruchte en schitterende oorlogen hunne glorie te vermeerderen, maar ook om perioden van strijd met een eerlijk otium af te wisselen en door vertoon van roemruchte werken hunne prachtlievendheid ten toon te spreiden. Desgelijks heeft Nassau gedaan en gedurende zijne regeering heeft hij, behalve met de lasten van zoo vele zaken, zich vooral met het stichten van een paleis en voorts met het aanleggen van twee bruggen bezig willen houden — het een meer tot eigen gebruik, het ander tot nut van 't algemeen. Onbillijk jegens hooggeplaatsten gedraagt zich degene, die aan door den glans hunner waardigheid en door de voornaamheid van hun geslacht boven de gewone menschensoort uitblinkende personen, eenig tijdverdrijf of verpoozingen misgunt; vooral die welke door een waardiger woning, door de lieflijkheid van plantsoenen, door de veelsoortige schoonheid van boomen, kruiden en schilderijen worden verkregen. Rome heeft bouwmeesters, heeft boeren gehad die de wereld overwonnen hebben, waarvan de eene groep zich in akkers en landhuizen heeft opgehouden, de andere in kampementen en versterkingen heeft gestaan. Ik vermeld de Curii, de Augusti, de Luculli, de Pompeji en de Marcelli. En voorwaar, de glans der gebouwen pleegt, bij vreemd en eigen, maar vooral bij vijanden, een voorsmaak van macht te geven, gelijk Alcibiades bij Thucydides heeft gezegd. Het hindert niet, dat de

FRIBVRGVM.

A. *Fluvius Bibaribi.*
B. *Friburgum Palatium Comitis.*
C. *Stabulum.*
D. *Arboretum ex Cocis alysq. arborum generibus.*
E. *Porta Palatij.*
F. *Castrum Ernesti.*
G. *Coenobium.*
H. *Castrum Waerdenburchij siue Triangulare.*
I. *Curia Supremi Senatus.*

waardigheid door den praal der woning verhoogd wordt, mits niet alle waardigheid aan de woning ontleend worde en mits de woning meer glans aan den eigenaar ontleene dan deze aan de woning. Anders werken de steenen en de muren, de spitsen en alle vertoon dit uit, dat er meer naar hen dan naar de eigenaars wordt gekeken, zoodat de rijkdom hun niet tot eere maar tot schande strekt. Er was in de contrei die [143] men naar den oorspronkelijken eigenaar het eiland van Antão Vaz noemt, eene open vlakte die een groot stuk gronds besloeg tusschen het fort Ernst en den driehoek, ingesloten door de beide rivieren Capivaribi (naar een soort waterzwijn genoemd dat wel in die rivier bemachtigd wordt) en Biberibi — een afzichtelijke vlakte, onbebouwd, zonder boom of plant, die om hare gesteldheid niet werd aangekeken. Aan de overzijde van de rivier verhief zich een heuvel, die in oorlogstijden schadelijk zou kunnen worden voor de stad, daar deze aan dien kant nergens omwald was en voor vijandelijke aanvallen open lag. De Graaf had den leden van den Hoogen Raad meer dan eens in overweging ge- *Nassau legt een tuin aan op het eiland Antão Vaz.* geven om de forten door een wal te verbinden ter bescherming van de vlakte; maar hij had het er niet door gekregen vanwege de hooge kosten, welke te schuwen wanneer het noodig is, wel is het werk van zuinige kooplieden maar niet van hen die een gebied tegen den vijand hebben te bevestigen. Niettemin is de Graaf, om niet een open vlakte aan *Dit is gebeurd in 1639 en volgende jaren.* een aanval van den vijand bloot te stellen, van plan geweest haar, verborgen door een aanplant, aan het gezicht te onttrekken, zoowel om burger en soldaat er in benarde tijden voedsel en vergoeding te doen vinden in de vruchten, als om de veiligheid der inwoners te verhoogen. Want het was eens gebeurd, dat de waterstand den overtocht naar het Recief belette en driehonderd burgers die de rivier waren overgestoken om oranjeappelen te gaan plukken, bijna allen vermoord waren geworden, waaruit de noodzakelijkheid om ten zijnent voorraden te hebben te laat was gebleken. Zoodat Nassau, om de schatkist niet te bezwaren en toch het algemeen belang niet minder goed te dienen, dat stuk grond voor zijn eigen geld heeft gekocht, hetwelk hij niet alleen aan de schoonheid maar aan de gezondheid en tegelijkertijd aan de veiligheid van zich en de zijnen wijdde. Deze verpoozingen hebben den door dienstbeslommeringen vermoeide verkwikt. Met dit landleven heeft de beste der gouverneurs zijn vrije uren gesleten om, wanneer hij geen gelegenheid had zich met de staatszaken bezig te houden zich aan natuurbeschouwing te wijden en om zich, nadat het oorlogsgerucht

voorbij was, in deze vreedzame omgeving in gedachten met den oorlog bezig te houden. De werken hebben een flinken voortgang genomen en het gewrochte is den aanschouwers tot bewondering en opgetogenheid geworden. Dit is wat in de latere Oudheid Keizer Diocletianus deed, die zelf zorg droeg voor de indeeling van zijnen tuin en voor het kweeken en planten van boomen. Bij den aanleg heeft de Graaf daarvoor gezorgd, dat op de hygiëne gelet en de rust verzekerd, dat de veiligheid gewaarborgd en toch de lieflijkheid der tuinen niet verwaarloosd werd. Immers, bij het rangschikken der boomen is het beginsel gevolgd, dat de tuinen voorzien werden uit dertien rondom gelegen
[144] schansen en batterijen. Er verhief zich een aanmerkelijke reeks van 70 kokosboomen, sommigen hooger anderen lager, waaronder er waren die zoowat 50, 40, 30 voeten hoog waren beneden de bladerkroon. Ter wijl ieders meening was, dat dezen niet vervoerd konden worden, heeft hij gelast, hen netjes uit te graven, op wagens over 3 à 4 mijlen weegs te vervoeren en met lichters over de rivier naar het eiland te brengen. De niet slechts door arbeid maar ook door vernuft overgezondenen heeft de bevriende aarde ontvangen en met zoo groote vruchtbaarheid heeft zij, boven alle verwachting, de hoogbejaarde boomen gevuld dat zij in het eerste jaar na de overplanting, met verwonderlijke groeikracht, overvloedig vrucht hebben gedragen. Daar zij 70 à 80 jaar oud waren, heeft de spreekwijze, dat oude boomen niet verplant moeten worden, wel aan waarde verloren. Het is opmerkelijk dat sommigen voor 8 rijksdaalders aan vruchten hebben opgebracht. Na deze kokosboomen was er gelegenheid voor 252 oranjeboomen, behalve de 600 anderen die, netjes gerangschikt, tot een haag dienden en door de kleur hunner vruchten, hun smaak en geur de zinnen vermochten te bekooren. Er waren 58 boomen die groote limoenen voortbrachten, 18 met zoete citroenen, 80 granaatappel-, 66 vijgeboomen. Bovendien de hier te lande onbekende papaja's, mamoes, jenipaba, manga's, kalabassen, cajou's, ovasia's, palmen, Brazielsche kerseboomen, Afrikaansche pereboomen, araticu's, sempervivum, bacoven of bananen. Er waren hier te zien: tamarinden, kastanjes, palmpitten, wijnstokken die alle drie maanden rijpe vruchten dragen, kruiden, struiken, vruchten die op de aarde groeien, peulvruchten en andere tuinsieraden tot medisch en chirurgisch gebruik. De meesten van de genoemde boomen plegen het gansche jaar door bloemen en rijpe vruchten te vertoonen te midden van nog niet gerijpte, alsof een en dezelfde boom, nu hier dan daar

1. Castrum Ernesti.
2. Monasterium.
3. Terræ. quas Mare intumescens inundat.
4. Fl. Capibaribi
5. Piscaturæ locus.
6. Alluvies terræ refluo marj siccæ.

A. Fl. Bibaribi.
B. FRIBVRGVM Aula Comitis.
C. Stabulum 24 ex ordine equorum.
D. Horti et Plantaria.
E. viridaria et herbaceorum horti.
F. Sepimenta è citrÿs et limonibus.
G. Porticus vitifera.
H. Porticus è Granatis.
I. Hortus malorum Aurantiorum, limonum et citreorum
K. Hortus ficus aliasque arbores habens.
L. Domus Hortulani.
M. Ambulacra è Cocÿs arboribus.
N. Opus coronarium fruticibus consitum.
O. Sphæristerium.
P. Hortus arborum, quas Bachovens vocant.
Q. Gallinarium.
R. Vivaria.
S. Mons Cuniculorum.
T. Sedes olorina.
V. Suggestus lapideus.
W. vetus columbarium.
X. Puteus in usum stabuli.
Y. Campus siccandis linteis.
Z. Hortus olerum.
✝. Aditus sive ingressus Friburgicæ Aulæ.
Ö Hospitium Nigritarum.

FRIBVRGVM

10 20 30 40 50
Virgæ sive mensuræ Rheno-landicæ.

A

jeugd, jongelingschap of mannelijke jaren beleefde, groeiende, bloeiende en rijpende. Nassau, verblijd over zijn welslagen en over deze grootmoedigheid der natuur, heeft, terwijl deze aanleg van boomen het gansche in de verte liggende Recief aan het oog begon te onttrekken, de begeerte voelen opkomen om hier een paleis voor zich te bouwen, daar heldhaftige en heerschzuchtige geesten gaarne een waardige woning betrekken en van de menigte niet alleen naar hunne waardigheid en hun optreden maar ook naar hunne staatsie wenschen te worden onderscheiden. Want de woning die Bewindhebberen voor hem hadden bestemd, dreigde in te vallen en kon niet zonder groote herstellingen een verbeterd uiterlijk aanzien krijgen. Aan het nieuwe paleis, Vrijburg geheeten, waren twee hooge torens die uit den tuin omhoog rezen, en uit zee op 6 ad 7 mijlen zichtbaar, den zeevaarders tot landmerken dienen. Een ervan die van zijn hoogen top lichtstralen uitzendt doet den zeevaarders ook dezen dienst van, ineengehouden met den rand van het landkasteel, den juisten en veiligen ingang tot de haven aan te wijzen. Het uitzicht van den top genietende, ziet men hier de vlakke streken van het vaste land, ginds heinde en ver de zeeën en vertoonen zich de van verre komende schepen. Zij zijn geschikt om er overdag wacht te houden en uit te kijken naar zeeroovers, zoodat de gebouwen, ook door dit gebruik, zich door sierlijkheid en noodzakelijkheid aanbevelen. Vóór het paleis zelf ligt eene batterij die als uit het water oprijst, geheel van gehouwen steen is opgetrokken en bewapend is met 10 stukken ter verdediging van de rivier. Ook moet ik niet nalaten te vermelden dat er putten in dezen tuin zijn die drie of meer rijnlandsche roeden van den waterkant liggen en hoewel zij van brak water zijn omgeven, den inwoners overvloed van zoet water verschaffen. De vastheid van den grond houdt de zoute zelfstandigheid van het water tegen, of zij onttrekt het zout terwijl het water doorsiepelt, of het water borrelt uit grooter diepte op dan tot waar de stroombedding reikt. Haar nut is dan het grootst wanneer bij omsingeling door een vijand geen zoet water in den omtrek kan verkregen worden. En dit is zeer opmerkelijk, daar men, verder van het strand in de binnenlanden, putten vindt die een aan deze ongelijk zout water leveren. Dezelfde tuin heeft drie zeer groote vischvijvers waarin allerlei soorten van visch — een onmiddellijke bijstand voor de burgerij, bij schaarschte aan levensmiddelen. De eerste drie maanden nadat de vijvers waren uitgegraven, is de vangst zoo overvloedig geweest dat drie schuiten ternauwernood

Het paleis Vrijburg.

[145]

De beide torens van Vrijburg.

in het vervoer konden voorzien, behalve dan nog hetgeen 's Graven mildheid ten genoege van de troepen heeft afgestaan. Nabij het terrein zijn andere vischkommen, die in den stroom zelf staan, door staketsels gevormd worden en met het op en neergaan van het getij een rijke zooi visch leveren. Het is meer dan eens gebeurd dat bij éénzelfde gelegenheid 100 Gulden aan den eigenaar werden opgebracht, als winst om tevreden mede te zijn. Thans schittert en praalt Vrijburg als een heerscher over het eiland Vaz, tot verlustiging van de burgerij en als een eeuwig monument van Nassau's grootheid in de Nieuwe Wereld. In elk geval is opmerkelijk hoe deze gebouwen het zelfvertrouwen der Portugeezen aan het wankelen gebracht maar het onze geschraagd hebben, doordien men een gunstigen indruk heeft gekregen van den staat van dit gouvernement, dat Nassau door zoo groote uitgaven en wel uit zijn eigen kas ging sieren. Want waar aan de publieke zaak wordt gewanhoopt, sluipt de verwaarloozing binnen en zij die den staat aan zijn noodlot overgelaten en verloren achten, dulden dat hij ten ondergaat zonder dat zij eene hand uitsteken. Zij die gesidderd hadden voor de komst der Spaansche vloot, stelden hunne vrees ter zijde toen zij Nassau aan het bouwen zagen, gezien dat er hem ten hoogste aan gelegen was dat aan Brazilië geen ongeluk overkwame. Sindsdien heeft men zich naarstiger toegelegd op het werk in de molens en op het planten van stekken zoo van suikerriet als van maniok, terwijl de nimmer wanhopende Opperbevelhebber ieders hoop opwekte — wien deswege ook onze Republiek dank schuldig is als de romeinsche toentertijd aan Varro.

Stichting van Mauritsstad.

Hij heeft het vijfhoekig fort Frederik Hendrik door middel van een wal bij het eiland Antão Vaz aangetrokken, welke heele met poelen en struikgewas bedekte vlakte er afzichtelijk uitzag, zoodat het boven menschelijk geloof verheven scheen, dat hier eene stad kon worden gesticht. Maar nu zij, door Nassau's vlijt, gebouwd is, gelooven wij wat wij voor oogen zien, vermits bij hem namelijk het vernuft en de doortastendheid aanwezig waren, noodig om ook wat de natuur ontzegd hield door arbeid te beproeven. Van straten en grachten op de manier der steden doorsneden, van ruime gebouwen en pakhuizen voorzien, wordt zij bewoond. Op gezag van den Hoogen Raad en van Schout en Schepenen is er de naam Mauritsstad aan gegeven, als aan Alexandrië, Constantinopel en Keulen naar hunne stichters Alexander, Constantijn en Agrippina. Uit godsvrucht is geschied dat, toen ter plaatse een door-

luchtig

luchtig kerkgebouw uit milde schenkingen van de Compagnie, de burgerij en den Graaf was verrezen, men Gode het begin van de stad, den ijver en de fortuinen der burgers heeft opgedragen. Dit alles verkondigt aan deze zijde van de rivier Capivaribi 's Graven grootheid en desgelijks Boa-Vista, wat vertaald kan worden „Schoonzigt", wegens zijn vriendelijke ligging. Want hier was het, dat hij voor zijne genoegens leefde, wanneer hij vrij was of soms zich vrij maakte — hier was het ook, dat plannen van grooten omvang ontworpen werden.

Bouw van twee bruggen.

Bovendien heeft hij twee bruggen geslagen, een van het Recief naar de Mauritsstad en een andere waarmede hij de rivier Capivaribi heeft overspannen tusschen die stad en het vaste land. Want wij doen voor de legers der Ouden niet onder, sinds Caesar met twee bruggen de Saône in Gallië en den Rijn in Germanië, Trajanus den Donau heeft [147] overbrugd. De redenen waren deze. Onder het Spaansche bewind, toen Albuquerque als Donatario het gezag uitoefende, is dikwijls overlegd of het soms raadzaam ware zoo Olinda, dat ver van de haven en van den toegang tot de zee verwijderd lag, ontruimd werd en de inwoners naar het Recief en het eiland Antão Vaz werden overgebracht, tot welk doel het bijzonder nuttig zou zijn zoo dit eiland met het Recief verbonden werd, daar men op grond van de gunstige gesteldheid der omgevende rivieren en de nabijheid van den oceaan, geloofde dat deze plaats onverwinlijk zou zijn. Maar hetzij men uit onbekwaamheid in de militaire bouwkunst en in het opwerpen van forten een zoo groot werk vreesde aan te pakken, hetzij men zich liet meesleepen door de geriefelijkheid van de stad Olinda, men heeft de plannen aangehouden en er is niets ter zake verricht. De Portugeezen ontrieden de zaak; hun scheen die verbinding der beide stranden onmogelijk, wegens de hevigheid van stroom en getij. Bekwamer bouwmeesters uit Spanje ontboden, zijn hun in die meening bijgevallen. Maar, toen de Nederlanders die land en water dienstbaar maken, hier de zaken in handen begonnen te krijgen en het hun behaagde het Recief met Antão Vaz als

Slechting van Olinda.

oorlogsbasis te kiezen, bleek het overschoone Olinda ten ondergang gedoemd en als ware het door het noodlot prijs gegeven, is het er jammerlijk afgekomen. De niet door de oorlogsfakkel maar stelselmatig ten val gebrachte gebouwen, kloosters, kerken hebben hunnen ondergang betreurd. Ook is het den onzen niet als heiligschennis, gelijk het woeden der Phocensers tegen den tempel van Delphi, voorgekomen, maar als eene verplaatsing van de heilige voorwerpen; hoewel Wilden

en

en Pausgezinden zich er over verbaasden, dat in alle leer ingewijde, door de schoonste voorschriften gevormde, van het heilige vast doordrongen geesten zoo iets durfden bestaan. De Nederlanders, wien elke plaats gelijkelijk bruikbaar voorkomt tot den eeredienst, hebben dit alles niet als goddeloosheid maar als beleid aangemerkt, daar zij voor de nieuwe stad en voor de heiligdommen grootere veiligheid verwachtten — ook hebben zij er geene krenking Gods maar een maatregel om hem veiliger en beter te vereeren in gezien. Maar, daar wij menschen zijn die door het schoone worden geroerd, konden zij die Olinda slechten zelf die slechting van de ongelukkige stad niet anders dan betreuren, toen de daken van de gewijde en ongewijde, openbare en private gebouwen, welke door de stralen der ondergaande zon zoo vriendelijk werden beschenen, waren afgebroken en omlaag geworpen. En wie het thans ziet, zweert dat een ineengestort Troje of een verwoest Karthago, of de overblijfselen van Persepolis over deze verlaten plek verstrooid liggen. In zoover is er niets menschelijks bestendig en duurzaam of er is eene aanleiding tot onrust dan wel een woedende krijg, die veroorzaken, dat zelfs aan rotssteenen, kapitolen en ten hemel strevende basilieken een eeuwige duur niet gewaarborgd is. De afbraak [148] van de groote stad heeft een ieder tegen handelsprijzen aan het Recief afgeleverd en het materiaal voor nieuwe gebouwen gebruikt, zoodat uit de overblijfselen van de verworpene moeder Olinda de dochter Mauritsstad is verrezen, hoewel zij niet op haar geleek. Ik vermoed dat het hun die zoo groot een ramp hebben uitgelokt niet aan redenen ontbroken heeft, maar dat het opheffen van Olinda wenschelijk is gebleken, opdat het geen schuilhoek voor den vijand werd, of omdat het van een groot garnizoen en van vestingwerken had moeten worden voorzien. Anders plegen vroomheid en menschelijkheid datgene te sparen wat in den oorlog weinig kracht vermag te ontwikkelen. Polybius tenminste verklaart, dat het krankzinnigheid is datgene te vernietigen wat vernietigd, den vijand geen schade berokkent en den vernietiger geen voordeel brengt. En Cicero, in de tweede Verrina, prijst Marcellus, omdat hij alle gebouwen van Syracuse, openbare en bijzondere, gewijde en ongewijde, zoozeer heeft gespaard, dat het den schijn had als ware hij gekomen om hen met zijn leger te verdedigen, instede van te veroveren. Het was bij de Grieken en Romeinen gebruikelijk, de heiligdommen onaangetast te laten uit eerbied voor het goddelijke. Zoo meer mag men dit van Christenen verwachten, al verschillen zij door

opvattingen

opvattingen en overtuigingen van den ritus der Ouden. Gelijk het den overwonnenen eene vreugde is die plaatsen gespaard te zien, waar zij gewoon waren hun Opperwezen aan te roepen — zoo siert den overwinnaar datgene aan het verderf te onttrekken hetwelk Godes is.

De vijand, op de hoogte van de gelegenheid van het Recief en het eiland Vaz wat haven en rivieren betreft, had vroeger een aanslag tegen het Recief beproefd, wel wetende dat wegens de tusschen beide vloeiende rivier, vooral bij laagwater, geen hulp uit het eiland Vaz kon worden gezonden. Na het strand en de voorwerken langs te zijn getrokken was hem bijna gelukt de zorgeloozen te overvallen, had niet een matroos een lontstok met brandende lont gegrepen en een kanon op hem afgevuurd, door welks losbranding de gelederen van den vijand in verwarring gebracht zijn en hij de vlucht heeft genomen. Maurits, die dikwijls de havens van Brazilië en de ontelbare landingsplaatsen, die eenig belang hadden had bezichtigd, oordeelde dat alleen het Recief tot verdediging bekwaam was en zonder veel moeite ontoegankelijk en onaantastbaar kon worden gemaakt. Te dien einde heeft hij besloten dat het eiland Vaz door middel van een brug met het Recief zou worden verbonden — waardoor het transport van de suikeren naar het eiland vergemakkelijkt werd, welk transport alleen bij afloopend water kon plaats hebben en ook niet zonder risico was met het oog op veelvuldige beschadiging van de lading door water en golfslag. Bovendien was het vervoer met schuiten zeer risquant, daar zij niet alleen bloot stonden aan de kans van door overbelading of bij een windstoot te zinken, maar dikwijls moest er zelfs van oversteken worden afgezien, omdat er te veel zee ging als de wind op de haven stond en het tij er tegen in trok. De Graaf had er dikwijls op aangedrongen en ten slotte heeft hij het besluit uitgelokt, dat er een brug over de rivier zou worden geslagen. De Raad heeft de uitvoering van het werk voor 240.000 Gld. aanbesteed. De architect, het werk begonnen hebbend, en met energie achter zijn werkvolk heen zittend, was, na verscheidene steenen pijlers te hebben opgetrokken, tot aan de vaargeul gevorderd alwaar de grootste diepte stond, ten bedrage van 11 voet bij laagwater. Toen, zichzelf niet vertrouwend, de kunst wantrouwend, wanhoopte hij aan het bereiken van zijn doel, bewerende dat de natuur sterker was dan zijn kunst — dat verstandige lieden het onmogelijke niet moesten beproeven — dat zelfs met Gods hulp dit werk nauwelijks volbracht kon worden — dat pijlers uit de diepte tot op een groote hoogte moesten worden op-

Redenen waarom het eiland door een brug met het Recief verbonden werd.

[149]

Nassau verbindt het Recief en het eiland door een brug.

opgetrokken — dat zoomin de onstuimige aandrang van de rivier als de zee rust lieten — dat zoo de bedding nauwer werd gemaakt, zij heviger zouden gaan woeden — dat de rivier, die toch reeds snel en krachtig genoeg aandrong, als zij soms door macht van regenval aanzwol, haar oevers verder wegspoelde en dat zij, waar de bedding nauwer werd, woest werd en draaikolken vormde. Dit alles voorwaar had de architect eerder behooren te bedenken. Zij wien de niet ijdele vrees had bekropen dat, bij voltooide brug, meerderen uit het Recief naar het vriendelijker eiland zouden verhuizen, waardoor de waarde van de erven aan het Recief zou worden gedrukt, goten, om het werk gestaakt te krijgen, koud water over de ondernemingen van anderen. Bovendien repten klaagbrieven van Nederlanders van den Graaf als aanstichter van dat vermaledijde werk — van zooveel kosten die voor de schatkist verloren waren — van de zonder nut door de wateren verzwolgen 100.000 Gld.; zij veroorloofden zich den ondernemers van zoo'n ijdel plan hun onvoltooide werken, hun halfvoltooide brug en zoovele pijlers te verwijten. Alzoo schenen niet zonder eenigen glimp van recht te klagen zij, die aan particuliere berekeningen gewend, ook gewoon waren zaken die de regeering aangingen en uit dat oogpunt nuttig zijn, met denzelfden maatstaf te meten — niet wetende dat Vorsten wien de taak ten deel valt de grootste zaken tot eer en roem te besturen, een ander bestaan leiden. Maurits, van oordeel, dat zijn eer ermede gemoeid was zoo hij zich tot iets dat hij niet voltooien kon had onderwonden, en dat het van een zwak beleid zou getuigen het staatsbelang te verzaken op grond van de wanhoop van een enkelen persoon, heeft de hand aan het werk geslagen en na op eigen kosten allerwege materiaal te hebben bijeengebracht, niet aan steen maar aan hout, is hij begonnen met wat er van de brug gereed was, te schoren. Uit de bosschen zijn boomen gekapt, uit de boomen zijn balken gezaagd van 40 ad 50 voeten lengte,
[150] door de hardheid van het hout tegen inwatering bestand, welke hij bestemd heeft tot pijlers en schoren van de brug. Hij heeft dezen 12 voeten diep in den grond laten heien, sommigen recht op en neer, anderen schuin in de richting van den stroomdraad. De voortvarendheid van den Graaf heeft de voortvarendheid van het personeel doen ontvlammen, want niemand wilde traag worden gezien waar hijzelf opwekkend en aanvurend voorging, ieder zijn werk aanwees, alles zoodanig leidende, dat niemand een ander in den weg stond. In twee maanden is het werk voltooid en de gansche brug, die vele tientallen voeten lang

MAVRITIOPOLIS, RECIFFA, ET CIRCUM IACENTIA CASTRA.

Fl. Capibaribe.
Pagus Brasilianorum
Vivarina
Mola Mendoncæ
Paludes
Imbricaria domus
Aquæductus
Salinæ
via Olindam versus
Castrum D. Brunonis.
Castrum Brunonis
Fl. Beberibe.
Villa
Castrum Waerdenburchij
Castrum in maritimis
Castrum in terrestribus
Portus
Domus Comitis.
Castrum Ernesti
Capibaribe.
Fl.
Boa-vista
Pons
Reciffa
Mauritiopolis.
Scopulus lapideus.
Agger in Afogados ducens
Castrum Fr. Henrici.
Afogadori
Amelia
Fl. Afogadorum.
Castrū Principis Guilielmi
Virgæ Mathematicæ.
MARE.

n. 40

lang was, is voor het verkeer van menschen, karren en paarden geopend. Zoo is niets moeilijk voor hem die durft, waar de ijver gesteund wordt door de volharding, deze door den arbeid, deze op zijn beurt door ruime en onbekrompen vrijgevigheid. Toen het werk tot aller bewondering voltooid was, heeft de Graaf den Raad opening van zaken gedaan, waaronder in de eerste en voornaamste plaats eenige overijldheden uit Holland waarbij groote en onnutte uitgaven werden verweten; hij zeide, dat hij die schuld van zich moest werpen, daar hij het werk niet in overmoed maar op grond van de beste overwegingen was begonnen. De Raadsleden die het onvoltooide werk hadden afgekeurd (want dit pleegt bij groote werken te geschieden) hebben nu den uitslag toegejuicht en verzocht, dat deze brug voor een ieder mocht vrij staan en eigendom der Compagnie worden. Dit is zonder moeite van den Graaf verkregen, doch onder het beding dat de opbrengst van den eersten dag voor de armen zoude zijn. Inderdaad is de toeloop van den gaanden en komenden man, om de nieuwigheid van de zaak, dien eersten dag zoo groot geweest dat er 620 Gld. zijn opgehaald. De jaarlijksche opbrengst is voor 28.000 Gld. verpacht, op grondslag van een burger 2 stuivers, een soldaat of neger 1 stuiver, een paard 4 stuivers, een ossenwagen 7 stuivers per overtocht. Het gewone veer, dat voor Nassau's aankomst niet meer dan 600 Gld. opbracht, was reeds zoozeer aan waarde toegenomen, dat het, toen de brug nog onvoltooid was, 6000 Gld. aan de schatkist opbracht, welke rijkere opbrengst zekerlijk kan worden in aanmerking gebracht bij de voor het bouwen uitgegeven gelden. Dit staande tegen den haat en den nijd, zijn ten voordeele van de Compagnie op de bouwkosten van het werk dat voor 240.000 Gld. was aangenomen, 112.000 Gld. bespaard. Want, daar voor het gedeelte van de brug, dat op steenen pijlers rustte 100.000 Gld. uitgegeven zijn en voor de houten paalbrug die de Graaf had voltooid niet meer dan 28.000 Gld. zoo heeft de Compagnie een voordeel genoten van het verschil met eerstgenoemd bedrag van 112.000 Gld. Ook heeft Nassau niet nagelaten der Compagnie verder van nut te zijn maar onvermoeid werkende heeft hij, om de opbrengsten van de brug [151] op te voeren, nog een brug laten bouwen om de rivier Capivaribi over te trekken, opdat de bewoners van het vaste land naar het eiland en van het eiland naar het Recief een ononderbroken heen- en terugreis zouden kunnen maken. Deze heeft hij gebouwd op grond dien hij van de Compagnie had gekocht en van toegangsdijken voorzien opdat de reiziger

Hij bouwt een tweede brug van het eiland naar den vasten wal.

ziger, bij van rivierwater overstroomde oevers of bij hoogwater van volle en nieuwe maan, niet werd opgehouden. Door met den arbeid spoed te maken, heeft hij haar in 7 weken voltooid. De vast verbonden en met heistellingen diep ingedreven palen kwamen van Biraba; de houtsoort die het menschenleeftijden uithoudt, weet van geen verrotting; de lengte van de brug bedraagt 86 roeden. Haar bestrijkt de wo-

Hij bouwt Boa Vista.

ning die alle lieflijkheid ten toon spreidt genaamd Boa Vista, die de Graaf op zijn grond van zijn eigen geld heeft gesticht en die zoo door tuinen als door vischvijvers uitmunt. Wie haar maar aanschouwd hebben stellen de villas van Bajae in Campania zoo goed als die van Lucullus in Latium erbij ten achter. Zij verkondigen dat hier moeder natuur alle bekoringen der stervelingen, alle aantrekkelijkheden van een opgewekt bestaan had opgestapeld, dat nergens elders voor hen die het zeer druk hadden in gelijke mate geneuchten waren te vinden. Hier genoot Nassau, als hij zich geliefde te ontspannen en den blik liet weiden over hetgeen hij had gewrocht, ver van het vaderland en ver van de gronden van zoovele hem verwante Graven en Vorsten, zijn overzeesch geluk, aanschouwde hij sterren, die hij in zijn eigen land nooit had gezien, bewonderde hij de standvastigheid van het zachte klimaat en werd hij afkeerig van de ongestadigheid van den gematigden gordel waarin hij had geleefd, bestudeerde hij met de oogen de donkere gelaatstrekken van voorbij gaande Negers en Wilden, zag hij op andere wapenen, andere woningen neer. Hij zag Corydons en Phyllida's met platte neuzen en vooruitstekende lippen, die het vee met hangende uiers en kudden ongelijk aan de Europeesche hoedden; andere soorten van vogelen, andere soorten van visch kwamen bij hem op tafel. Van hier uit hield hij het oog gericht op de zeeën die hij met vloten bedekte, op de gewesten die hij door zijn gezag, wapenen, wetten verdedigde. Hier overdacht hij den oorlog tegen de Bahia, de straffen voor de roovers, den schrik aan de verwachte Spaansche vloot in te boezemen, de rust en den voorspoed der zijnen en matigde hij, na rijp beraad, de bevelen der Compagnie. Om kort te zijn, in zijn gedachten vereenigde hij, binnen de grenzen van Boavista, de veelvoudige weldaden van hemel, grond en lucht, den staat, den vijand, de Wilden, de Nederlanders, de eer en het voordeel van de Unie. In dit eiland van Antão Vaz bevond zich evenals het paleis ook het museum van den
[152] Graaf, alwaar schepen komende van beide Indiën, van Afrika en uit andere streken, buitenlandsche dieren, planten, huisraad, kleedingstukken

A. *Fluvius Capibaribi.*
B. *Domus Boavista, siue boni visus*
C. *Pons.*
D. *Palatium Friburgum.*
E. *Mauritiopolis.*
F. *Templum Gallicum.*
G. *Castrum Ernesti.*
H. *Castrum Fred. Henrici*
I. *Reciffa.*
K. *Reciffa lapidosa.*
L. *Naves portu contentæ.*
M. *Olinda eminus visa.*

stukken en wapenen der Wilden tot een hem welbehaaglijk en zeldzaam schouwspel aanbrachten. Dikwijls geven met groote moeite opgetrokken gebouwen hun eigenaars verlies en onvoorzichtig opgezette werken maken de kosten niet goed. Maar Boa Vista was niet alleen ter verlustiging doch ook ter beveiliging van het eiland en van de Mauritsstad gebouwd. Het bestreek de brug van nabij en was voorzien van vier wachttorens waaruit musketvuur op een naderenden vijand kon worden afgegeven*).

De Graaf laat de forten in staat van tegenweer brengen.

Toen Nassau na het vertrek van Artichewsky van de innerlijke tweespalt welke hem vooral persoonlijk aanging was bevrijd, liet hij zijne zorgen gaan over land en zee en met het oog op een misschien onverwachte overkomst van de Spaansche vloot, die in de Allerheiligenbaai lag, stelde hij vast dat allerwege de binnenslands of aan de kust gelegen forten voorzien moesten worden, om te zorgen dat de vijand niet zou landen en onverhoeds aanvallen. Hijzelf is naar Parayba gereisd; hij heeft gelast, dat de wallen en de vervallen punten hersteld moesten worden en hij heeft naarstiglijk onderzoek gedaan naar hetgeen ter verdediging van die capitania noodig was. Hij heeft het fort Margaretha met palissaden versterkt omdat de grachten, die aardverschuivingen weder hadden opgevuld, droog lagen doordien het water den grond wegspoelde. Ook heeft hij het fort Restingua dat de havenmonding afsluit met een dergelijke palissadeering omgeven. Maar het noordelijke fort heeft hij, na een punt te hebben geslecht, tot een wachttoren gemaakt en het met drie stukken tegen den vijand bewapend. In het eiland Antão Vaz zijn binnen het hoornwerk drie batterijen om kanonnen te kunnen dragen opgeworpen. Bovendien heeft hij het fort Oranje op het eiland Tamarica, de forten Ernst en Frederik Hendrik op het eiland Antão Vaz, alsook Prins Willem in de Afogados, eveneens wegens waterbezwaar, van palissadeeringen omgeven en desgelijks het front van het Recief. Ook heeft Herckmans dit gedaan aan Kaap S. Augustyn, alwaar het fort Van der Dussen ligt, en Kolonel Kühn bij Porto Calvo aan het fort Bom Successo, hetwelk geweldige slagregens en wolkbreuken ten deele hadden afgespoeld en op meer dan een plek zelfs hadden weggespoeld. Ook is de wal bezuiden Olinda hersteld, opdat

*) Zie over hetgeen nog van het oude Pernambuco over is eene studie van V. Fournié en E. Béringer „Verhandeling over de Haven van het Recief (Pernambuco-Brazilië)" in Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap, Bijbladen Dl. III (1881) sub 8. Men vindt daar tevens een kritiek op de plattegronden bij Barlaeus voorkomende.

opdat de stad, nu het garnizoen was opgeheven, niet bloot zou liggen voor rooverbenden. Allerwege werd krijgsvolk aangenomen en werden de troepen onder het bevel van nieuwe kapiteins, luitenants en vendrigs gesteld opdat het noch den soldaat zoude ontbreken aan aanvoerders om het bevel te voeren noch den officieren aan goed geëncadreerde troepen om hun te gehoorzamen. [153] Ettelijke schepen zijn uitgezonden om op die vijandelijke vaartuigen te loeren welke men geloofde dat uit den Rio da Prata en den Rio de Janeiro lijftocht aanvoerden. En opdat het ons niet aan victualie ontbreken zou is de uitvoer naar het binnenland van gezouten vleesch, spek, boter, kaas, gedroogden visch, meel, olie en Spaanschen wijn verboden; de overige artikelen zijn vrij gelaten voor hen die bij de suikermolens woonden, teneinde hun personeel te onderhouden. Nassau heeft de van heinde en verre opgeroepen Braziliaansche voorvechters en opperhoofden tot krijgsgemeenschap overgehaald door een passende toespraak: *dat het thans om het heil van een ieder ging; dat Wilden en Nederlanders, in- en uitlanders voor eenzelfde wraakoefening hadden te vreezen, dezen wegens hun oude veeten, genen wegens hunnen afval en de door hen aan de Nederlanders verleende hulp; dat zij van den Spanjaard geen het minste pardon maar een wis verderf te gemoet moesten zien; zij zouden ondervinden dat Koningen niet ongestraft gekrenkt worden; dat zij voorbeeldig gestraft zouden worden, die, den Koning ten spijt, gewapende hulp aan diens vijanden hadden verleend; dat wantrouwen hun heilzaam, hoop op vergeving verderfelijk zou blijken; dat zij beter deden met zich neer te leggen bij de algemeene noodzaak van te sterven dan zich voor alle eeuwigheid te laten knechten. Dat ook hun eigen eer ermede gemoeid was,* dus sprak hij, *zoo zij in moeilijke gevallen trouw bleken te zijn, niet weifel- of wankelmoedig. Al werden zij door de Europeanen met een minachtend woord „Wilden" genoemd, zij zouden nu niettemin toonen dat zij in trouw, in volgzaamheid en in hulpvaardigheid geen Wilden waren. Zij zouden hen helpen die, naar zij wel wisten, hun geholpen hadden, met vereende macht roem behalen en zoo binnen- als buitenslands de lofspraak oogsten van hun vaderland liever verdedigd dan in den steek gelaten te hebben. Uwe wapens en gemoederen zijn met onze strijdwijze vertrouwd — ik heb dat ondervonden bij de aanvallen op de forten Povoaçaõ en Ceara, bij het verdrijven van Bagnuolo en bij den aanslag op de Bahia. Voegt daarbij standvastigheid en volharding. Weet voorwaar, opdat ik het hooge woord spreke: of de vijand moet thans van dit strand worden verdreven, of het is met ons allen gezamenlijk en met ieder in het bijzonder gedaan.* Door deze woorden bemoedigd, hebben zij als uit éénen mond verklaard, dat zij te wapen zouden snellen, dat zij de gevaren van den strijd met hem wilden deelen en op zouden rukken werwaarts de stem van den bevel-

Hij laat kruisen op vijandelijke schepen.

Hij wekt de aanvoerders der Brazilianen op ten strijde.

bevelhebber en hun eigen behoud hen riepen, welk ruiterlijk en hartelijk antwoord hunnerzijds de Graaf in dank heeft aanvaard, waarna hij aan allen schenkaadjes heeft uitgedeeld. Overal zijn aan de ingeschreven burgers, voor zoover zij op landerijen woonden, Nederlanders, Duitschers, Franschen, Engelschen en anderen, aanvoerders gegeven van verschillenden rang en graad, kolonels, oversten, sergeanten-majoors en sergeanten, wien vergund werd zelf de lagere officieren te kiezen. Zooveel er aan het Recief ingelijfd waren, zijn onder den Kolonel Carpentier gesteld, om, bij voorkomende gelegenheid, een gewapende macht bij de hand te hebben. Caspar Nyhoven is met den rang van kolonel over de plattelandsschutterij gesteld, die men, hoewel zij geen soldij trok, toch gemakkelijk per dagorder kon oproepen. Jacob Stachouwer beval een eskadron ruiterij, in I. Tamarica beval Johannes Wijnands, in Parayba Isaac de Rasierre, in Serinhaem Ja- [154]
cob Blaer. En hoewel deze troepen over een groot aantal vendels verdeeld werden, bevatte ieder vendel toch maar een klein aantal mannen. Maar men heeft aan deze overschatting behoefte gevoeld met het oog op roerige elementen en volkje dat zijn tijd afwachtte om zijn slag te kunnen slaan, wien, naarmate van onze krachten en naar gelang wij ons meer of minder geducht voordoen, vrees dan wel zelfvertrouwen wordt ingeboezemd. Ieder is gelast, overal aan zijn aanvoerder te gehoorzamen en naar de zaak vereischte, op zijn post present te zijn.

Toezicht op de jeugd.

Ook zijn de namen van de Portugeesche jongelingschap (omdat alle jeugd in gevaar behagen schept en zich hals over kop stort in al wat nieuw is) in hunne capitanias en jurisdicties opgeteekend en er zijn opzichters aangesteld, die naarstiglijk hadden te zorgen dat zij geen samenscholingen hielden of de hun aangewezen grenzen zonder verlof overschreden. Ook heeft het den Raad behaagd, dat de ouders of eenig meer aanzienlijk persoon voor de trouw en het goed gedrag der kinderen zouden borg staan. Ook heeft de Graaf zich ernstig laten gelegen liggen aan de behartiging der voorziening van meel, dat in deze streken het voornaamste voedingsmiddel is. Daar het uit fijngemaakte maniokwortels pleegt te worden bereid, werden bij een bijzonder besluit, de eigenaren van suikermolens, allen en ieder afzonderlijk, gelast meer werk daarvan te maken en de productie hooger op te voeren, onder bedreiging van uitzetting, gevangenisstraf of geldboeten tegen hen die in gebreke bleven. Zeker, door dit meel was dikwijls, bij gebrek aan Europeesche victualie, in den uitersten nood voorzien; maar

hoe

Voorschriften op den aanplant van maniok in verband met de meelvoorziening.

hoe hooger de nood steeg, zoo schaarscher was het, zoodat Nassau meer dan eens overwogen heeft, hoe hij er zooveel van kon krijgen als voldoende was voor de behoeften van de garnizoenen, want verder dan wat voor eigen gebruik noodig is, strekt zich de zorg der inboorlingen niet uit, krachtens die noodlottige zorgeloosheid der menschen die de geneesmiddelen eerst zoeken als het gevaar nijpt. Nassau had vroeger geleerd, dat het beleid des Veldheers den lijftocht vóór de bewapening behoort te laten gaan, dat men, waar gene ontbreekt, zonder strijd overwonnen wordt, dat derhalve Q. Fabius Maximus door Livius wordt geprezen, die *toen men tot het uiterste gebrek was genaderd en de hooge prijzen der levensmiddelen de burgerij deden ontstellen, zich in de stad, ter zake van de distributie, de aanschaffing, het bereiden en bijeenbrengen van hoeveelheden graan, zoodanig heeft gedragen als hij zich in krijgszaken dikwijls gedragen had.* Hij had gelezen met hoe groote zorg de Tribunen over de distributiewetten, de Keizers over den aanvoer van graan hadden gewaakt, weshalve hij, na de meeningen van anderen te hebben gehoord, het volgende ten aanzien van de meelvoorziening heeft vastgesteld:

(1) in iedere jurisdictie behoort eene boekhouding te worden aange-
[155] legd van al wat ieder aan velden bezit, opdat, naarmate van hunne uitgestrektheid, ieder het zijne verrichte voor het aanplanten van maniok; (2) laat van dat werk niemand zijn vrij gesteld; (3) den eigenaren zij veroorloofd dat het werk over verschillende „lavradores" verdeeld worde, zelfs met medewerking van militairen en evenzeer de cultuur over te dragen aan wie zij willen; (4) de Schepenen in iedere Jurisdictie moeten jaarlijks die verdeeling van het werk vast stellen en ieder heeft de hoeveelheid arbeid die hem is voorgeschreven te leveren; (5) de hoeveelheid arbeid zij en blijve dezelfde, ook al worden de velden verkocht; (6) niettemin moeten onvruchtbare en verlaten velden van deze lasten vrij blijven, want het is niet de bedoeling onredelijke diensten van de ingezetenen te vorderen; (7) indien wegens afwezigheid van den eigenaar wordt bespeurd, dat de maniokcultuur wordt verwaarloosd, zullen Schepenen de zorg daarvoor op zich nemen en den lavradores opdragen om hun deel op te brengen; (8) een ieder heeft de hem door aanslag opgelegde hoeveelheid meel kwartaalsgewijze in te leveren in de maandenMaart, Juni, September en December; (9) de Hooge Raad zal tweemaal 's jaars, in Januari en in Juli, den prijs van het meel vaststellen en het tegen baar geld in ontvangst nemen; (10) het moet overal dààr worden ingeleverd waar zulks voor iedere

Jurisdictie

Jurisdictie zal worden voorgeschreven; (11) de betaalmeesters moeten de transportkosten uit de openbare kas voldoen; (12) de Hooge Raad moet dezen meelaanslag niet van den lavrador maar van den eigenaar invorderen en de Raad vult, indien deze zijne verplichting niet nakomt, het ontbrekende aan met tarwemeel, waarvan de kosten op 's eigenaars goederen verhaald worden, tenzij hij, als wederspannig, tot gevangenisstraf zal worden veroordeeld; (13) hetzelfde recht zal den eigenaar jegens den lavrador toekomen, doch slechts als aanklager niet als rechter; (14) ieder eigenaar wie ook, zal voor het einde van Januari zijn aanslagbiljet aan den Hoogen Raad vertoonen, opdat de hoeveelheid waarop het leger kan rekenen nauwkeurig bekend worde; (15) na vaststelling van den aanslag zal iedere schepenbank, na de eigenaars van de velden te hebben opgeroepen, hun die aanslagen aanzeggen, welke aanslagen als servituten op de landerijen zullen blijven liggen; (16) dit alles zal nauwkeurig worden geregistreerd, opdat de registers zelf uitmaken in hoever ieder zijn plicht gedaan of niet gedaan heeft en welke personen in aanmerking komen voor straf en voor welke straf.

Eerbewijs aan Nassau gebracht.

Op deze vermelding van Nassau's verdiensten en zorgen volge nu die van een hem bewezen eer. De schepenbank van Pernambuco heeft, vermits zij onder alle gewestelijke instellingen de eerste plaats innam, zoo door het zielental als door de macht en den handelsomzet van de [156] capitania, aan Maurits van Nassau, op grond van zijn bijzondere zorg voor Brazilië en de Portugeesche bevolking, wegens zijn welgezindheid jegens hen en hun medeburgers, wegens zijn beleid in krijgs- en staatszaken, wegens de schitterende vermaardheid van zijn Huis, den hoogen titel van „Beschermer" *) opgedragen, hetgeen zij aldus uitlegden dat zij dezen eigen Gouverneur als den Vader des Vaderlands, als den Beschermer en den Bewaker erkenden, onder wiens leiding zoo hier als elders in Nederland, hunne vermogens en belangen veilig waren. Door deze openbare erkenning verklaarden zij zich openlijk tot trouw, gehoorzaamheid en alle soort van dienstbetoon aan den Gouverneur te hebben verknocht en den Gouverneur nader aan zich te hebben verbonden door toegenegenheid, vlijt en goeden wil. Zij zeiden dat het een nationaal gebruik was hen die zich jegens den volke verdienstelijk hadden gemaakt met dergelijke lofredenen te eeren. Maar zij zouden zich schriftelijk tot de Algemeene Staten en Oranje wenden

*) Port.: patraõ.

wenden opdat dezen den titel zouden bekrachtigen. Nassau, die maar al te goed wist, dat de een hem uit vleierij, de ander uit overdreven toeneiging dit kransje vlocht, heeft, om er niet op te worden aangezien, dat hij wat hem uit de toegenegenheid zijner onderzaten en om zijnentwil werd aangeboden trotschelijk verachtte, geantwoord dat hij door deze buitengewone eerbewijzen temeer aan zijn plicht werd herinnerd, dat hij ook niet zoozeer door dien eeretitel in stand werd verheven, als wel jegens de zijnen gunstiger en meer toegenegen werd gestemd, dat hij zonder ophouden over hunne veiligheid en welvaart zou waken, zoo thuis als te velde — vermits hij liever door de daad zelf zich hun Patroon wilde betoonen dan met dien hoogdravenden titel door de zijnen te worden gehuldigd.

De vijand trekt over den Rio S. Francisco.

In de maand Juli zijn 1200 naar de Alagoas afgezonden vijanden de rivier S. Francisco overgetrokken. Om hen tegen te houden is Doncker, de aanvoerder der Braziliaansche troepen, ten spoedigste opgeroepen, die, met 300 uit dat volk gelichte mannen, ten strijde is getrokken en de vijandelijke aanvallen heeft weten op te houden. Ongeveer terzelfder tijd zijn door Schout Liberg eenige van hoogverraad verdachte Portugeezen uit de Alagoas naar Olinda opgebracht. Zij heetten: Gabriel Suarez, Francisco Vaz, Gonçalvo Fernandez, Ruyz de Sousa, Simão Fernandez, Pero Marco, Domingo Pinto en Antão Brasileiro. De

Van hoogverraad beschuldigde Portugeezen.

Politieke Raad heeft, na de zaak der samenzweerders te hebben onderzocht, de raddraaiers Suarez en Vaz veroordeeld; Suarez tot verlies van het derde deel van zijn vermogen en tienjarige gevangenisstraf, Vaz tot verbeurdverklaring van zijn halve vermogen en twintigjarige opsluiting die hij in het fort Van Ceulen had te ondergaan. Daar de vijand voortging ongestraft te stroopen met kleine afdeelingen die uit

Mamelukken zijn kinderen van renegaten.

negers en mamelukken *) bestonden, heeft het den Graaf behaagd, een troep soortgelijk gespuis op hem af te sturen, omdat deze hem door gelijkheid van zeden en kwade praktijken, door bekendheid met de

[157]

paden en de schuilhoeken, gemakkelijker zou kunnen betrappen en hem zijne streken terug betalen.

*) Volgens sommige Port. woordenboeken een benaming in Brazilië voor „mestiezen" gebruikelijk.

DE SPAANSCHE TOERUSTINGEN VAN 1639
VIERDAAGSCHE ZEESTRIJD OP DE KUST VAN BRAZILIË (12, 13, 14, 17 JANUARI 1640)
SLAG BIJ DUINS (21 OCTOBER 1639)

In het begin van September 1639 hebben vier onzer schepen die voor de Allerheiligenbaai kruisten, met name Zon, Zwaan, Kampen en Regenboog, hardnekkig en met inspanning van alle krachten, drie Spaansche galjoenen en twee kleinere schepen die zich gereed maakten om de baai te verlaten, bevochten. De onzen hebben zoo grooten druk uitgeoefend, dat de vijand genoopt is geworden naar binnen te loopen; maar wij hebben van de vervolging moeten afzien uit vrees voor den wal en voor de ondiepten. Eenigen tijd daarna werd gerapporteerd, dat 18 of 20 groote en eenige kleinere schepen uit de Allerheiligenbaai waren afgezeild. Daarom heeft Nassau twee jachten op verkenning uitgezonden, die met zekerheid zijn te weten gekomen, dat de vloot meerendeels uit de baai was geloopen en 7 zware benevens eenige lichtere schepen op de reede had achtergelaten. Van hun vlaggespil woei een admiraalsvlag, door welk onderscheidingsteeken valschelijk werd voorgegeven, dat de Admiraal en het admiraalsschip aanwezig waren. Maar de Nederlandsche schepen, wien de eigenlijke vloot door de nachtelijke duisternis was ontgaan, zijn, na een vergeefsch onderzoek van drie dagen duur, met spoed en langs den kortsten weg naar het Recief opgekomen, in de meening, dat de vijand hier of daar aan onze kust zou zijn geland. Maar op de spoedbevelen van Nassau, wiens veiligheid toenmaals geheel van doortastendheid en voortvarendheid afhing, zijn zij naar verschillende punten van de kust gezonden, naar Olinda, naar Kaap Sint Augustyn, naar Rio S. Mexici, naar Rio Fermoso, naar Porto Calvo, naar de Alagoas, naar I. Tamarica en naar Parayba, alwaar zij gekruist hebben om de vloot te verkennen. Onze Admiraal is, daar hij haar niet aantrof, naar het Recief terug gekeerd om nog andere schepen on-

der zijne vlag te brengen en krachtiger tegen den vijand op te treden. Kort daarop heeft de Graaf van gevangenen uit de Bahia vernomen dat de Spaansche vloot die den 15den September zee had gekozen, naar de baai was terug gekeerd, nadat zij eenige koopvaardijschepen die naar Spanje bestemd waren een eindweegs had geconvoyeerd en twee galjoenen die herstellingen behoefden naar den Morro de S. Paulo had begeleid. Deze zelfde gevangenen verklaarden, dat er hulptroepen uit de plaatsen aan den Rio de Janeiro waren gezonden benevens veel victualiën, dat er ook uit den Rio da Prata eenige schepen, uit Portugal nieuwe troepenafdeelingen werden verwacht. Zoo scheen het, dat het gansche geweld des oorlogs op ons afkwam en de Portugeezen zich opmaakten om het verlorene te herwinnen.

En daarom is het tijd, dat wij de geheele tot het heroveren van Brazilië en tot het verdrijven van de Nederlanders uitgeruste Spaansche vloot in zee zien steken. Want de Koning van Spanje had overwogen, dat oorlogen lang konden duren, die, zooals hier, door middel van af en toe ondernomen tochten te lande werden gevoerd en dat ook uit het over en weer brandschatten van landhuizen, suikermolens en dorpen, wat slechts schade toebrengt aan particulieren, geen herstel was te wachten van de publieke schade. Weshalve hij in dien geest besloten heeft dat een schitterend uitgeruste en zeer sterke vloot — als vroeger Engeland tijdens de regeering van Elizabeth onder den Hertog van Medina Sidonia had pogen aan te randen — de Brazielsche stranden welke in de macht der Nederlanders waren zou aanvallen en met vereende krachten, te land en ter zee, dat volk als onder het wicht des oorlogs te doen bezwijken en het zoodoende er beter onder te werken dan mogelijk was zoo men het door een slepend gehouden oorlog poogde uit te putten.

Te dien einde had hij reeds voor eenigen tijd in de havens van Spanje en van Portugal, van Gallicië en van Cantabrië, een vloot van de allerzwaarste schepen bijeen gebracht om zijn geluk ter zee te beproeven. Er bestond hoop, dat als onze scheepsmacht verslagen en verstrooid was, alle havens open zouden liggen en dat het gemakkelijk zou vallen het land te heroveren als den onzen de toegang tot baaien en stranden ontzegd bleef. De schepen waren van een verbazende grootte, geducht en ontzagwekkend door het aantal stukken, soldaten en bootsgezellen. Zij heeten galjoenen en zijn op het berghout vijf en meer palmen dik, bijna ondoordringbaar voor kanonskogels van welken aard ook. Sommigen waren met 800, anderen met 600, weer anderen

met

met 500 koppen bemand, zoo soldaten als zeelieden. Dezen waren langs de kust van Parayba en Pernambuco naar de Allerheiligenbaai gestevend en daar ten anker gebleven sedert den 16den Januari 1639. Het gemengd slag van duizenden bootsgezellen was uit de Spanjaarden, Portugeezen, Basken, Bretons, Hollanders, Oosterlingen, ja zelfs uit geheel Europa bijeen gehaald. Want in Spanje was een zoo groot aantal mannen, die zich op het zeemansvak verstonden niet te vinden. Er waren er die tot den bloem van den Spaanschen adel behoorden, graven, baronnen en ridders die zich verheugden, omdat hun de gelegenheid werd aangeboden om hunne trouw aan den Koning door eenige schitterende daad te bewijzen. — Aan de onderwerping en herovering van Nederlandsch Brazilië twijfelde nauwlijks iemand, omdat namelijk de door gebrek aan troepen en victualiën benarde Nederlanders geenszins opgewassen zouden zijn tegen het geweld van zoovele beproefde soldaten, die zich in talrijke veldtochten en expeditiën te scheep hadden onderscheiden. Gedurende het gansche afgeloopen jaar zijn zij werkloos op hunne ankerplaatsen blijven liggen zonder eenige daad van vijandschap te plegen. De reden van dit uitstel was dat er op de uitreis, ter hoogte van Kaap Verd, 3000 man door de pest- [159]
ziekte waren weggeraapt en dat zij aanvullingstroepen verwachtten uit de haven van Rio de Janeiro of van elders opgeroepen. Middelerwijl heeft onze Admiraal, die met 18 schepen om en bij de Bahia kruiste, een koopvaardijschip, dat suiker vervoerde buitgemaakt; hij heeft een bundel brieven onderschept, die de Admiraal Graaf de Torre en hooge Spaansche officieren hadden geschreven. Hieruit heeft Maurits 's vijands staat, de sterkte van zijn vloot, al haar tegenspoeden en niet minder 's Konings inzichten ten volle leeren kennen. Zij vermeldden, dat de vloot uit 46 schepen, waaronder 26 galjoenen, bestond; dat zij 5000 soldaten op had gehad, waarvan er, op de uitreis, onder den Afrikaanschen hemel, 3000 aan de pest waren gestorven, terwijl de overigen, die ziek naar de Allerheiligenbaai waren overgevoerd, wegkwijnden en stierven. In de koninklijke instructies stond, dat zij, zoodra zij de Brazielsche kusten had bereikt, de troepen zonder dralen dicht bij Olinda moest doen landen, de gansche zee voor de Nederlanders moest sluiten en eenige schepen buiten moest laten kruisen om op de uit Nederland aankomende vaartuigen te passen. Er heerschte destijds in ons deel van Brazilië zoodanige schaarschte aan victualiën en krijgsbehoeften van allerlei aard, dat zoo de op zee ondervonden rampen die

Beschrijving van de Spaansche vloot.

Onderschepte Spaansche brieven.

vloot niet hadden geteisterd en de genadige God den aanslag niet had verijdeld, de Compagnie er slecht voor zou hebben gestaan en zich aan den rand des afgronds zou hebben bevonden. Maar de vijand heeft zich bij voortduring beijverd om de vloot opnieuw uit te rusten, de tot den krijgsdienst geschikte inwoners met allen vlijt te monsteren, overal hulptroepen vandaan te halen, het werkvolk aan te moedigen, om het daarop toe te leggen, dat hij in de eerstvolgende maand Augustus, na de troepen van Graaf Bagnuolo te hebben aangetrokken, 5000 man soldaten aan den wal zou kunnen zetten om een inval binnen ons gebied te doen en nog 2000 soldaten aan boord over te houden. Ook waren zij zelf van niets zoozeer overtuigd als dat er van de bij ons wonende Portugeezen wel 2 à 3000 afvallig zouden worden, hetgeen niet onaannemelijk voorkwam, omdat dit volk slecht te vertrouwen en ons Nederlanders in den ziel vreemd is. Maar al deze bemoeiïngen zijn den Graaf minder te duchten toegeschenen, vooral omdat ook die van de Bahia nijpend gebrek hadden aan levensmiddelen, die door de lange zeereis waren opgeteerd, terwijl de streek zelf niet voldoende opbracht om zoo groote menigte volks te voeden. De vijand koesterde de hoop, dat zij die aan den Rio de Janeiro en den Rio da Prata woonden
[160] hem nog wel meel zouden zenden; ook verwachtte hij nog uit Spanje en de West-Indische eilanden een 2000 man, waarmede hij, tot den oorlog gesterkt, de onzen als met verderf bedreigde.

Hoofd- en Opperofficieren der Spaansche vloot.

De gevonden van het opperbevel afkomstige lijst vermeldde de volgende aanvoerders en de navolgende troepenafdeelingen. Fernando de Mascarenhas Graaf de Torre Opperbevelhebber te land en ter zee; Juan de Vega Admiraal van Kastilië bevelhebber over een eskader van 16 galjoenen behalve de schepen die onder bevel van den Koning stonden; Rodrigo Lobo Admiraal van Portugal bevelhebber over een eskader van 10 galjoenen ook met uitzondering van die welke onder strenger bevel des Konings stonden; vervolgens: Graaf Bagnuolo als Maestre del Campo, Francisco de Moira kolonel der ruiterij, Antonio Rodriguez onderbevelhebber der ruiterij, Nunez de Mello, Jaime Perez de Lucena, Francisco Pezara de Castro ritmeesters, Vasco de Mascarenhas Graaf Dobidos artilleriemeester, Pablo Nunez onderartilleriemeester. Daar waren de kolonels Urbano de Unada met 1000 man, Fernando de Silveira met 1100 man, Luis Barbalho met 1500 man, Manuel de Mascarenhas met 800, Fernando de Laduenga met 500, Hector de la Calce met 160 man. De oversten waren Alfonso de Ximenes

menes, Pedro Corco de Somona, Martin Fereira. Sergeanten-majoors: Antonio de Freitas, Francisco Duarte, Pablo Bagnuolo, Juan Darugas, Pedro Martinez, Pablo de Prada. Het aantal vrijwilligers in de kolonie geworven bedroeg 900, dat der Brazilianen onder Camaraõ 600, dat der negers onder Enrique Dias 400. Dan waren nog 2000 soldaten voor blijvend op de vloot geplaatst met de vrijwilligers die geen soldij trokken maar uit koningsgezindheid waren mede gekomen, waaronder de Graaf de Castel Melhor. Nassau was in macht van troepen verre de mindere; hij had niet meer dan 3000 man, hij had behoefte aan victualiën en aanvullingstroepen, daar de vendels geslonken waren. En ware niet een vijandelijk vaartuig met meel buitgemaakt, de Nederlanders die al lang de prikkels van den honger gevoelden, hadden den tol van den dood betaald. Maar door Gods genade is er op die wijze in den nood voorzien toen geen levensmiddelen meer over waren. Ook is uit die brieven gebleken, dat de Koning had ver- [1611]
ordend, dat de vloot volle twee jaren op deze kusten moest blijven kruisen, dat jaarlijks voldoende victualie en schepen zouden worden gezonden om de zee te kunnen beheerschen en ons de heerschappij daarover te ontrukken. Dit heeft den Graaf bewogen om bij de Algemeene Staten ook op het voortdurend zenden van hulptroepen hardnekkig aan te dringen teneinde toch het rijzend welvaren van zoo groot een gewest niet in het verderf te storten en toch niet de levens van zoo vele Nederlanders, die liever door de wapenen dan door de zorgeloosheid van de hunnen ten onder wilden gaan, aan de wreedheid en het leedvermaak van den vijand op te offeren. Het voornemen stond bij den Graaf vast om alles op het spel te zetten en het uiterste te wagen, daar de keus niet twijfelachtig was tusschen een roemrijken dood en een smadelijke uithongering, tusschen de gevaren van den strijd en die van gebrek aan lijftocht. Omstreeks dien tijd was een neger die als vaandeldrager onder Enrique Dias diende, in handen gevallen van de Brazilianen, welke het gewest Sergippe del Rey bewonen, die, nadat hij omtrent de vloot was ondervraagd, wel iets maar toch niet veel vertelde, hetzij zijn stilzwijgen voortkwam uit onwetendheid dan wel uit trouw jegens de zijnen. Hij vertelde dat velen op de vloot, reeds voor dat zij uit Portugal zeilden, en ook later aan Kaap Verd, omdat zij zoo lang aan boord waren gehouden, aan ziekten waren gestorven; dat anderen die van de ongemakken der reis hadden geleden in een klooster aan de Bahia waren opgenomen en van dag tot dag wegkwijnden. Hij verklaarde

Aanwijzingen van een gevangen genomen neger.

klaarde door zijnen gouverneur gezonden te zijn om met kleine patrouilles de riettuinen binnen ons gebied in brand te steken en ook om, zooveel hij kon, Portugeezen, Brazilianen, Mamelukken, Mulatten, Negers tot zijn partij over te halen en hen tegen de Nederlanders op te ruien, zoolang tot de vloot zou komen te ankeren, die, naar hij dacht, een landing ter hoogte van Nazareth voorbereidde. Maar de Graaf heeft dit alles licht opgenomen, omdat die landingsplaats niet geschikt werd geoordeeld en het ook niet waarschijnlijk was dat de Spanjaarden, wien vooral de hoop van Brazilië te herwinnen overeind hield, het op vernieling van den oogst toelegden. Want het is bij verstandig oorlog voeren gebruikelijk de landen tot welker verovering men is uitgezonden te sparen en geen wildernis te maken waar men een rijk denkt te stichten. Rooven, vernielen, brandschatten komt meest bij een vertwijfelden troep voor, maar wordt niet ondernomen op grond van welovergelegde plannen.

De Spaansche vloot kiest zee.

Nadat de hulptroepen van den Rio de Janeiro en van elders waren aangekomen en zij over de gansche 86 zeilen sterke vloot waren verdeeld, en er nu alles in alles 11 ad 12.000 soldaten present waren behalve de Brazilianen en zij die dieper landwaarts in waren gemonsterd heeft zij uit de Allerheiligenbaai zee gekozen. De mare van haar nadering heeft bij de gemeente veel onrust verwekt, daar de dekkingstroepen overal gealarmeerd werden omdat geen enkel punt in eenig gewest niet bedreigd was, vermits allen in het onzekere verkeerden omtrent de plaats waar de vijand zou landen. Deze zelfde vloot was, toen zij allereerst uit Spanje zeilde, vergezeld van de schepen die vervolgens onder d'Oquendo hun kwaad gesternte naar Nederland zijn gevolgd, teneinde, vereenigd en door een overgroot aantal bodems, schrik aan te jagen zoo in Brazilië als in Nederland. Maar spoedig nadat zij in zee waren zijn de vloten uiteen gegaan de eene om haar noodlot in Brazilië, de andere om het in Nederland te gemoet te loopen. Langs verschillende wegen heeft beiden gelijke uitslag, gelijke nederlaag getroffen. Vier dagen voor dat de Spaansche vloot uit de Allerheiligenbaai was gezeild, was de Nederlandsche vloot, die, onder Willem Cornelisz Loos, tot afbreuk van de Spanjaarden voor die baai had gekruist, in Pernambuco binnen gevallen met dertien schepen, die behoefte hadden aan victualiën en andere artikelen *). „Ondertusschen sijn ons

[162]

„door

*) Barlaeus heeft voor de beschrijving van de zeeslagen en van den daarop gevolgden guerillakrijg een officieel stuk *vertaald*, getiteld: „Cort en waeraghtigh verhael van de comst en vertreck van de maghtighe Spaensche vloot in Brasil etc., door P. van der Maersche". Afschrift daarvan op

A. *Prætoria nostra.*
B. *Vicaria nostra.*
C. *Prætoria nocti-luca nostra.*
D. I. *Tamarica.*
E. *Goiana.*
1. *Prætoria Hispanorū*
2. *Lusitanorum Prætoria*
3. *Hispanorū vicaria.*
4. *Lusitanorū vicaria.*
5. *Hispanorū nocti-luca.*
6. *Lusitanorū nocti-luca.*

„door Godes genade bij gekomen 8 schepen, daer nae twee, opt lest 9, *Onze vloot.*
„dwelcke in 2 maenden overquaemen en die alle nae dat de Spaensche
„vloot al in 't herwaerts komen was; soo dat wij gedwongen waeren
„deselve tot onse defentie met aller haest, selfs noch gelaeden sijnde,
„onsen Admirael bij te voegen, versien met soo veel soldaeten als wij
„te lande missen konden, waer van 17 compagniesschepen waeren en 9
„jachten, 13 gehuerde fleuyten met 2 boijers, bestaende alsoo onse
„vloot in 41 seijlen met dewelcke onsen Admirael [Willem Cornelisz. *Aantal schepen.*
„Loos] gingh leggen op de hooghte van de Stadt Olinda 4 mijlen van
„lant en dat om van daer te beseijlen Paomorello ten noorden en Can-
„delarij ten suiden. Want wij contschap hadden dat des vijants des-
„seijn was aen een van dese beijden te landen, hetwelck hem nochtans
„al wat suyr gevallen soude hebben, dewijl de beijde plaetsen als oock
„andere met volck en canon . . . . wel versien waeren en de duijnen
„met de bosschagien tot ons voordeel hadden. Den 13. Decemb. heeft
„haer de Spaensche vloot vertoont voor Suyt Algo en den 14 het anc- [163]
„ker geworpen, daer op met boots aen lant gekomen en in de Rio S.
„Michiel waeter gehaelt. De Majoor Mansfeld dewelcke lantwaerts *Mansfeld houdt stand.*
„in, 6 mijlen van strant op een pas lach, hadde ordre, soo haest hij de
„Spaensche vloot vernaeme, sich herwaerts te retireren alsoo daer
„geen sterckte en was; niettemin is daer 8 daegen nae 's vijants ancke-
„ren gebleven, ons daer van adviserende, op welcke en andere haere
„advijsen, die ons den 15 Decemb. behandicht wierden, dat de geheele
„macht daer was landende (t'welck nochtans onwaerachtich was) von-
„den wij goet onse vloot derwaerts te senden. Den 29 Decemb. met
„hoop de Spaensche vloot onder lant op ancker onversiens aen te tas-
„ten, doch den Admirael belast sijnde soo hij deselfde niet en vont ter
„plaetse, terstont sijn beste te doen om wederom herwaerts te komen.
„Naulijcx onder seijl sijnde, wierde de wint ons favorabel, te weten uijt *Onze vloot onder zeil.*
„den Noorden; Quam alsoo onsen Admirael den 31 dito op de hooghte
„van Barra Grande, maer te laet op den dagh, hielt het drijvende tot
„sanderendaechs en arriveerde ter plaetse daer hij se meende te vin-
„den; doch aen de Rivier S. Michiel komende, vont niemant als 4
„barcken, geladen met ammonitie voor haer troupes die over lant qua-
„men marscheren, welcke barcken door onse jachten aen strant ge-
„jaecht wierden, want de Spaensche vloot was mede den 29 December

„van

op Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage, West Indische Comp., Oude Comp., bundel 55. — De lezer krijgt hier den origineelen tekst van Van der Maersche terug; hij wint daarbij enkele niet onbelangrijke détails en verliest de uitweidingen van Barlaeus naar klassieken trant.

„van daer onder seijl gegaen, haer inbeeldende dat wij een goet deel
„van onse macht souden na Algo, ofte ten minste naer Porto Calvo
„getrocken hebben, om soo veel minder resistentie aen haer voorge-
„noemde plaetsen int landen te vinden. De wint ons weder favorabel
„wesende, is onsen Admirael met onse geheele vloot den 10 Januarij
„1640 op de reede gearriveert op welcken dach wij tijdingh cregen dat
„de geheele Spaensche vloot haer den 8 dito voor Parayba sien liet,
„eenighe boots en cleijn vaertuych sendende inde mont van de revier,
„weer met schijn van landingh, sonder twijffel om de voorverhaelde
„reden. Den 11 dito bequamen wij tijdingh dat de vloot gesien was
„recht voor 't Eylant Tamarica, soo dat wij onsen Admirael noch den
[164] „selfden nacht ten 10 uijren lieten onder seijl gaen om zee te winnen,
„vermits de wint heel Noordelijck en den vijandt voorderlijck was.
„'s Morgens gaf Godt den wint tot onsen voordeel, weer ten suijden en
„kregen malkanderen int gesicht ontrent 's morgens ten 7 uijren voor
„Paomorel, dicht onder lant, alwaer sij dien of den volgenden dach
De vijand bereidt een landing voor. „souden gelant hebben met 7000 man, dewelcke al in kleijn vaertuych
„gereet waeren, maer alsoo de Spaensche vloot wat verstroijt was, soo
„sijn de voorgeloopen schepen naer het Gros toegesackt, en gesocht
„t'samentlijck zee te winnen; doch d'onse de loeff van haer hebbende,
„sijn op haer aengedrongen, waerdoor de vijant langs onse kust ten
„noorden affsackte, soodat onsen Admirael niet eer als voor 3 uijren
[165] „naer de middach met haer slaechs geraeckt is, loopende midden door
„haere vloot om den Spaenschen Admirael aen te tasten, t'welck hij
„oock soo vaijllantelijck heeft gedaen dat noch 4 andere gallioens hem
„aenboort quaemen leggen en 3 glasen langh met haer geslaegen en
„daer hem wederom uytgereddert heeft, met verlies van sijn eigen le-
„ven, 3 andere dooden en maer 4 gequesten. Desen slach is geschiet
Eerste zeestrijd 12 Januari 1640. „tusschen Tamarica en Goyana ontrent 3 mijlen in zee; op dito is een
„van onse schepen genaemt Alckmaer met 3 schooten onder waeter
„schadeloos geraeckt. *)

„De nacht heeft desen strijt geeijndicht voor dit mael, in welcke soo
„veel reparatie van touwwerck en anders geschiede als mogelijck was.

„Den 13 smorgens heeft de Majoor Pierre le Grand, over de Militie
„commanderende, sijnde op des Admiraels schip, goet gevonden den
„secreten Raet over de doot van den Admirael laeten aen boort komen

„en

*) Barlaeus teekent aan dat het lijk van Loos naar Tamarica werd vervoerd om later met eerbewijzen te worden begraven.

SECVNDUM
PRÆLIUM NAVALE AD
PROMONT. ALBUM. VULGO
CABO BLANCO XIII IAN.

A . *Prætoria nostra* .

B . *Vicaria nostra* .

C . *Nocti-luca nostra* .

D . *Promont* . *Album* .

E . *Nauis Solis flaui tormentorū ictibus mersa* .

1 . *Prætoria hispan* .

2 . *Prætoria lusitan* .

3 . *Vicaria hispan* .

4 . *Vicaria lusit* .

5 . *Hispanorū nocti-luca* .

6 . *Lusitanorū nocti-luca* .

7 . *Navis Galeata à Prætoria nostra incensa* .

„en is geresolveert den Vice-Admirael Jacob Huijgen het commando
„als Admirael over te draegen, dewelcke opt schip de Faem is overge-
„gaen, en Godt almachtich aengebeden om assistentie, hebben terstont [166]
„met groote couragije, dese machtige Spaensche vloot (die mede niet
„min als vluchten in den sin had) aengetast, ontrent ten 10 uijren voor
„de middach, met een doorgaende suijden wint, beginnende met soo
„grouwelijcken en furieusen geschiet, soo wel met musquetten als ca-
„nons, dat het tot een groot wonder was, en heeft geduyrt tot den donc-
„keren avont toe.

„In desen slacht hadden de onse tot een groot wonder en seghen van
„Godtt, weynich dooden en gequetsten, behalve het schip genaemt de
„Geele Son, die inde gront geschooten wiert; waer mede verdroncken
„capiteyn Moortaine, met 44 soldaeten. De Schipper met 34 matroo-
„sen en een soldaet hebben haer gesalveert inde boot, doch wiert de
„Schipper met veel matroosen in deselfde boot sijnde schadeloos ge-
„schooten, niettemin gesalveert; twee van 's vijants schepen (soo som- *Tweede zeestrijd 13 Januari 1640.*
„mige seggen) soncken mede in desen slach, welcke geschiede tus-
„schen Goyana en Cabo Blanco.

„Den 14 continueerde Godt de Heere den wint uijt den suijden, soo [167]
„dat de onse den vijant weder in lij hadden; het gebet gedaen sijnde en
„eenighsins het geontrampaneerde vermaeckt hebbende, sijn de onse
„weder even couragieus den vijandt aengevallen, en is onsen Admirael
„tusschen beyde de Admiraelen, een van Castilien, en d'ander van
„Poortugael, ingeloopen *) alwaer het soo vreesselijck op een schieten
„gingh, als het noch oijt gedaen hadde; doch sonder merckelijcke scha-
„de aen onse sijde van dooden of gequetsten, alleen aen seylen en touw-
„werck. Dese slach is geschiet recht voor Parayba, ontrent 2 mijlen in
„zee, en geduyrt tot inden avondt en wiert alsoo de Spaensche vloot al *Derde zeestrijd 14 Januari 1640.*
„vechtende om de Noort gedreven.

„Op ditto is het schip de Swaen, waer op Jacob Aldrixsz Schout bij
„Nacht was, sijn fockmast van de Spaensche Vice-Admirael affge-
„schooten, weshalven hij onklaer sijnde, anckeren most. Dus leggen-
„de, quamen op hem af 11 groote spaensche schepen; onse Admirael
„dat siende, heeft oock eenige van d'onse daer heenen gecommandeert
„soo dat 5 vande vijanden wederom van hem afwende, maer de ande-
„re 6 leyden hem aen boort, en enterden met 2 à 300 man, en de cajuyt
„al verovert sijnde, heeft deselve daer seer mannelijck weer uijt geslae- [168]
„gen

*) Duidelijk te zien op plaat 44.

„gen, en oock daer uijt gehouden, overmits sijn ancker afkappende en
„met de 4 vijantschepen nae de drooghte toe dreef *); sij dit voelende
„hebben hem verlaeten en het geënterde volck in het schip de Swaen
„gelaeten, de welcke daer met gewelt uijt gedreven sijn, waer van het
„meeste deel verdroncken is. Het 5de schip met 21 stucken gemon-
„teert was de Admirael vant secours uijt de Eylanden; nu die dit schip
„voerde, niet wetende dat de onse op de drooghte sat, liep hem op sijn
„sijde, en bleef mede sitten, en nae lang schieten d'een tegen d'ander
„smeet den vijandt een deel bloote rappiers over boort, roepende om
„quartier; sprongen met haer 30 int waeter, en swommen aen het schip
„de Swaen; maer wierden alle nedergehouen. Beijde de schepen haer
„boots verlooren hebbende, quaemen onse jachten en berchden het
„volck en alles wat int schip was, alleen de ledighe romp laetende †).
„Op lest wiert de vijant oock door onse boots aen lant geset, starck on-
„trent 230 man; waer onder was de Admirael vant secours uijt de Eij-
„landen Don Anthonio de Cuncha D'andrada met 4 munnicken, 2
„cappiteijnen, 2 alferes, de doctor; de buijt die van ons volck int schip
„gevonden wiert was ontrent in gemunt en ongemunt silver 30.000
„Gulden, eenige gouden kettinghen, en een pijp waters, behalven dat
„voorts onder de matroosen versmoort is.

„Den 15 Godtt Almachtich ons deselfde suijden wint continuerende,
„heeft men alle het gebroocken touwwerck herstelt, en ondertusschen
Krijgsraad. „alle Scheepcapiteijnen en Officieren aen boortt geroepen, haer ver-
„maenende aen haere schuldighe plicht, en dat nu de tijt gebooren was
[169] „om 't Vaderlandt en de Compagnie dienst te doen, waer toe sij een-
„drachtelijck antwoorden, haer leven en bloet op te stellen. D'onse
„siende het affsacken van de Spaensche vloot, lieten den commandeur
„vant Casteel Ceulen aen Rio Grande waerschouwen door een jacht,
„op sijn hoede te wesen.

„Den 16 ditto hebben de onse, alles nu gereet sijnde, haer Godt be-
„voolen, en een manlijcke couragije genomen, om den vijant weder
„aen te tasten; dicht met beijde Armades bij malkanderen gekomen
„sijnde, sijn in groote stilte geraect, soo dat de schepen ongemaniert
„waren om yets te attenteren, blijvende soo bij malkanderen drijven tot
„naemiddachs te 3 uijren, op welcke tijt de wint hem verhief, doch
„overmits

*) Duidelijk te zien op plaat 44.

†) Barlaeus teekent aan, dat Graaf Maurits den admiraal Ant. da Cunha de Andrade naar Neder-land opzond omdat deze een man van degelijke vorming en algemeene beschaving was, zoodat het der Compagnie van nut kon zijn zoo zij eenigen tijd over hem te beschikken had.

A. *Prætoria nostra.*
B. *Vicaria nostra.*
C. *Nocti-luca nostra in arenis haerens.*
D. *Ostium fluminis Paraïbæ.*
E. *Castrum Margaritæ.*
1. *Hispan. Prætoria.*
2. *Lusit. Prætoria.*
3. *Hisp. Vicaria.*
4. *Lusit. Vicaria*
5. *Hispan. Nocti-luca*
6. *Lusit. nocti-luca.*
7. *Galeotica in arenis hærens.*

nº 44.

„overmits het doen te laet was om yets te attenteren, willende liever „den geheelen dach met haer slaen, bleven alsoo malkanderen bij, tot „s'anderendaechs morgens.

Vierde zeestrijd 17 Januari 1640.

„Den 17 van Godt deselve wint hebbende, is een jacht van ons, ge- „sonden sijnde met advijs en touwwerck, als oock mede een gallioot „gelaeden met kruijt en scherp in onse vloot gearriveert. Onse ordre „gelesen hebbende sijn terstont nae den vijant toegeloopen en van „s'morgens af ten 9 ure ontrent, tot savonts der sonne onderganck, ge- „weldich tegen den vijantt geslaegen, in welck gevecht haere Admirael „soo wiert onthaelt, dat hij voor de wint most loopen en is eenich vaer- „tuych aen sijn sijde geloopen tot hulp. In sijn plaets boden het hooft „aen de onse 2 Vice-Admiraelen dewelcke haer beurt kregen neffens „andre Gallioenen.

„In dit gevecht is onse geheele vloot dwers door 's vijants armade „geloopen, en te louvert weder geraeckt; en dese slacht geschiede voor „Conjahou, int gesicht vant lant. Welcke slach de jongste was, soo dat „hier op te mercken staet de sonderlinghe en genadighe beschermingh „Godts; voor eerst dat wij in alle dese 4 furieuse slagen niet meer als „22 dooden en 82 gequetsten hebben door onse gantsche vloot, en ten „anderen die overgroote couragie van officieren, soldaten en oock ma- „trosen, niettegenstaende sij sagen soo groote en machtige schepen, te- „gen de welcke sij slaen moesten, waer bij de onsen maer als jachten „te vergelijcken waeren.

„Den 18 ditto heeft de Admirael de Schippers weer aen boort laeten „komen, om te hooren hoe dat onse Vloot van cost en water versien „was en om te weten wat sij ter handt souden trecken, alsoo sij seer „met den vijant om de Noort waeren drijvende; resolveerden doen den „vijandt des voorderen daechs weder aen te tasten en haer door Godes „hulpe met gewelt van de kust te drijven.

„In al dit gevecht heeft de vijant getracht met sijn cleijn vaertuych „aen lant te geraecken, en dat bij nacht om water te haelen, alsoo hij „groot gebreck van t'selfde hadde, maer wierde haer elcken reijs van „onse jachtjes belet, gelijck oock 3 barcken bij Conjahou aen lant ge- „jaecht en aen stucken geschooten wierden, op hebbende 300 man, [170] „dewelcke haer salveerden boswaert in.

„Op ditto was haer vloot geheel verstroijt, soo dat ons merckelijck „conde sien dat sij seer verminderden.

„Den 19 ditto hebben de onse gemeent den vijant als vooren aen te

„tasten, doch hebben den vijantt nae oordeel gesien datse boven de
Baxios. „Baxios *) niet soude hebben connen comen, soo sij bij de onse hiel-
„den gaende; insgelijcx geen remedie siende om te landen, ofte om
„water te bekomen, sijn tusschen den 18 passado en den 19 ditto snachts
„met een suytoosten wint, van de onse voor Rio Grande in zee gesteec-
„ken, soo dat de onse haer niet weer int gesicht hebben connen becoo-
„men, en nae alle apparentie met desen S.O.wint moeten door de Li-
„nie Equinoctiael steecken met haer groote schepen, ofte naer West
„Indiën loopen, oordeelende alsoo alle scheepsvaerders soo Nederlan-
„ders als Portugysen op de cust wel bedreven sijnde, dat soo wanneer
„de vloot achter de Baxios van St. Roc vervallen sij, niet weer sullen
„connen opkomen, alsoo de stroom al te vehement naer het Westen is
„streckende en de winden oock altijt contrarije sijn.

„Den selfden ditto hebben de onse weer scheepsraet gehouden, ende
„bevonden groot gebreck van water in de vloot te wesen; derhalve ge-
„resolveert voor Rio Grande te setten om aldaer water in te nemen.

„Den 25 ditto is onse vloot van Rio Grande weer t'seyl gegaen, naer
„het Recif, krijgende de wint uyt den Noort-Oosten. Arriveerden den
„1 Februarij (Godt sij lof) alhier op de reede, waerover wij Godt Al-
„machtich die nae middach publycke dancksegginghe gedaen hebben
„en tegen den avont op alle forten hebben met canon ende musquetten
„fictorije doen schieten tot Schrick van onse vijanden.

„Een van onse jachten die de Spaensche Armade vervolchde, arri-
„veerde mede en rapporteert ons op ancker te hebben sien liggen de
„spaensche vloot achter de Baixios van St. Roc, 15 mijlen beneden
„Rio Grande, aen een revier genaemt Outetinge, alwaer sij water wa-
„ren halende ende wort gesustineert dat van die revier de cleyne sche-
„pen tusschen de Baixos en het vaste landt wel connen opkomen, maer
„voor de groote schepen onmogelijck. Doch alles sal de tijt leeren.
„Ondertusschen sijn wij doende onse vloot van alles nae ons vermo-
„gen weder claer te maecken †)."

Toen de Armada aldus op de vlucht geslagen en verstrooid was, heeft

*) De Baxios, ook wel Baxios de S. Roc en Baxios de Rochas zijn de riffen die zich langs de kust van Brazilië in NNW-lijke richting uitstrekken van Kaap S. Roque tot K. Calcanhar, met name: Mara Cajahu, Fogo, Cacao en Sioba. Het kanaal tusschen de kust en de riffen, heeft een uitgang in 't zuiden zoowel als een in 't noorden en heet tegenwoordig op de Engelsche Admiraliteitskaarten St. Roque Channel.

†) Tot zoover het rapport van Van der Maersche. Het vervolg van dat rapport behandelt de guerillas in het binnenland. Ook dit is door Barlaeus vertaald en daarom hier achter in een volgend hoofdstuk opgenomen.

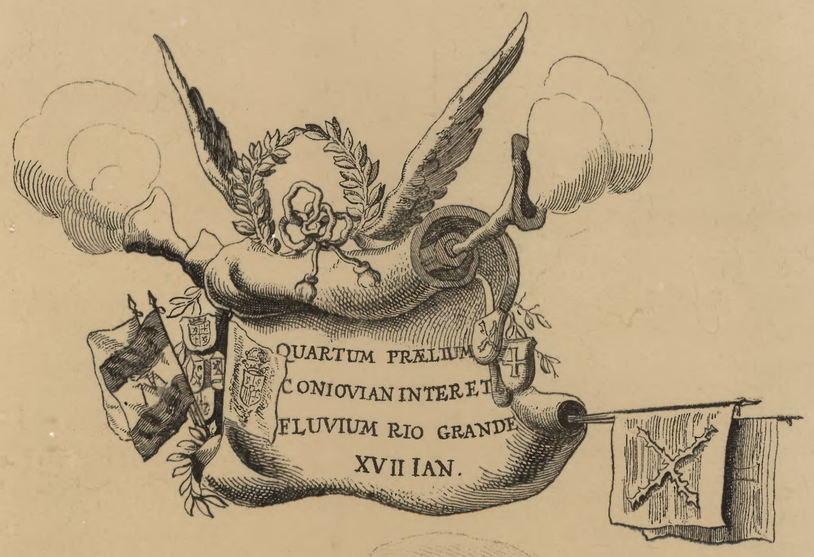

A. *Prætoria nostra.*
B. *Vicaria nostra.*

1. *Hiſp. prætoria.*
2. *Luſit. prætoria.*
3. *Hiſp. vicaria.*
4. *Luſitan vicaria.*
5. *Hiſp. nocti-luca.*
6. *Luſit nocti-luca.*

heeft Nassau getoond dat de dapperheid niet met Scipio, Regulus, Cimon, Duillius en Pompejus verloren is gegaan. En, om feiten van jonger dagteekening in herinnering te brengen, na de overwinning over Bossu in onze wateren, over den Hertog van Medina Sidonia op de Engelsche kust, over Aytona op het Slaak en nu onlangs over d'Oquendo in de Engelsche Duins, is deze heerlijke zegepraal aan 's Lands glorie toegevoegd, waarbij wij de Spaansche macht in het Westen gebroken, de verbazende toerusting van zoovele schepen ontweken, de hoop om deze gewesten te herwinnen verijdeld en de macht van een rechtvaardig verweer getoond hebben tegen hen die zich opmaakten om de macht der Nederlanders te bespotten. Dit is den Spanjaarden tegen geloopen, dat zij, niettegenstaande de gansche reis van de Allerheiligenbaai naar de kust van Pernambuco in ongeveer 12 dagen kan en pleegt te worden gedaan, na ettelijke maanden met ongunstige winden te hebben gekampt, te laat zijn komen aankruipen, na op de lange reis het water te hebben verbruikt waaraan zij, door de vreeselijke hitte, razende behoefte hadden. Zoo is die vloot, die tot een eersten aanval in staat was geweest en dan op een overwinning was berekend, door tegenvallers en oponthoud verloren gegaan. In deze gevechten zijn aan onzen kant velerlei goede eigenschappen aan den dag gekomen. Goede zeemanschap heeft zich van de gelegenheid, van den wind en van de zeestroomingen weten te bedienen. Zelfvertrouwen heeft zich in den strijd met eene overmacht in dezelfde gevaren gestort als de vijand. Goede soldaatschap heeft liever schepen tot zinken willen brengen, in brand willen steken en ten ondergang willen doemen dan niet zonder nadeel voor den lande prijzen te maken. Trouw, volharding, onverdrotenheid hebben fel gekampt. Gematigdheid heeft zich ermede tevreden gesteld, dat de vijand, die met zoo klein een macht niet ten onder was te brengen, op de vlucht werd geslagen. De genadigheid heeft vijanden, die op het punt stonden om te komen gespaard. Kameraadschap is meer dan eens betoond om in gevaar verkeerende vrienden ter hulp te komen. Vurige spoed, die den vijand geen verademing voor bedenktijd liet, heeft herhaaldelijk de slagvaardige maar traag zich bewegende schepen aangevallen. Dit alles blijkt uit de dagverhalen en brieven der onzen.

Tegenspoed der Spaansche vloot.

Zij, die aan de Spaansche zijde hebben gestreden en hun eigen rampspoed meer van nabij kenden, hebben later verhaald wat ik nu verder verhale, opdat de waarheid blijke uit getuigenissen zoowel van de vijanden

Spaansche lezing.

anden als van de onzen. De uit Spanje gezeilde vloot, die na Kaap Verd te zijn gepasseerd en den zuider Atlantischen Oceaan te zijn overgestoken, door winden en zeestroomingen naar de stranden van Kaap Sint Augustyn was gedreven, zag wegens de nabijheid van Pernambuco tegen een landing op en is naar de Allerheiligenbaai gekoerst, alwaar twaalf Nederlandsche schepen ter verkenning en tot het maken van prijzen op en neer hielden, die op de Spaansche vloot welke van de ongemakken der zee had geleden aanhielden om haar naar vermogen te schaden, zoodat de daarvan door een visschersbootje verwittigde Spaansche Admiraals in de binnenbaai, onder de bescherming van het geschut der forten zijn geloopen. En daar die van de Bahia spoedig eenige bewapende schepen ter hulp stuurden, hebben de Nederlanders die den strijd ongeraden achtten de Spaansche vloot los gelaten. Want voorzeker, in een vijandelijke baai, in een vijandelijke dreigende omgeving, tegenover een machtiger vijand, scheen het gevaar voor schade grooter dan het te verwachten voordeel. De Spaansche macht is zeer versterkt door 24 van victualie en manschappen welvoorziene schepen die de Koning uit Portugal had gezonden en door nog 2 anderen, elk van 16 stukken, die de bewoners van den Rio da Prata hadden uitgerust. Tijdens het verblijf aldaar heeft de voornaamste zorg der Portugeezen bestaan in het herstellen van de uitgeputte en geteisterde vloot en in het schoon maken van de schepen door het verwijderen van het in de vaart hinderlijk aangroeisel. Gedurende al dien tijd vreesden zij grootelijks door schepen van Pernambuco te zullen worden verontrust, daar de hunne op den droge gezet en de kanonnen ontscheept waren. Toen de gansche vloot eindelijk zeilklaar was, telde zij 93 bodems waaronder 24 galjoenen die door hunne grootte schrik aanjoegen; anderen kleiner van charter en verschillend van laadvermogen maten 400, anderen 150, weer anderen 100 lasten. Ingescheept voeren duizenden bewapenden mede, die de koninklijke macht uit Spanje, Portugal, de Bahia, Rio de Janeiro, Argentinië en de Eilanden had opgevorderd, deels veteranen deels recruten. Vergezeld van de beste wenschen der hunnen en in het vast vertrouwen op een groote uitkomst, zijn zij uit de Allerheiligenbaai gezeild en hebben zij koers gesteld naar de Alagoas waarop zij, na 2000 man onder João Barhalho te hebben ontscheept, op Pernambuco hebben aangehouden. Een Hollandsch schip dat op den uitkijk geposteerd was, gaf door onophoudelijk schieten den zijnen een teeken en heeft, binnenloopend aan het

Recief

Recief, tijding van de komst der vloot aangebracht. Niet lang daarna is de gansche Nederlandsche vloot, tellende (naar zij meenen) 33 zeilen, met grooten durf op de Spaansche toegestevend, sterk in die overtuiging, dat zij den vijand in zee weerstaan moest, omdat deze, als hij zijn troepenmacht ontplooien kon, de Nederlandsche landtroepen verre zou overtreffen. Toen de strijd heviger werd, is het Nederlandsche admiraalsschip de „Faam" dat met de Spanjaarden in gevecht was gewikkeld, tusschen beide admiraalsschepen zoo van Spanje als van Portugal in gaan liggen, denwelken de sacrosancte namen van „Jesus" en [173] „Maria" wijding bijzetten, als streden zij met medewerking van deze als het ware beschermende goden. De Kastieljaan had 32, de Portugees 28 stukken op. Woedend en hardnekkig vuurde de Faam uit hare zijden op elk harer tegenstanders, waarbij eenige dooden vielen en anderen gewond en buiten gevecht gesteld werden. Nauwlijks was de strijd aangevangen, toen de Nederlandsche Admiraal onder de eersten sneuvelde, die zelf geen getuige is geweest van zijn roem. Dit namelijk hebben daarna de Portugeezen van de onzen vernomen. Van het in den grond geboorde schip de „Gouden Zon" is een man door de Spanjaarden gered en acht anderen door de Hollanders zelf. Den volgenden dag tegen den ochtend hebben 35 Nederlandsche schepen het gevecht hervat en dapperlijk gestreden met ongeveer even veel schade aan weerskanten. Den Nederlandschen Schout bij Nacht werden de fokkera en de fokkemast afgeschoten. Bij het aanbreken van den derden dag vuurden de schepen „Groot Hoorn" en „Groote Christoffel" tegen de boorden van het Spaansche schip „Sint Jozef", waarbij zij diens spiegel stuk schoten met het daarop staand kruis, het symbool der Christenheid. Schipper op de Groot Hoorn was Anton, bijgenaamd De Boer van Durgerdam, zeer bij den vijand geducht, wiens dapperheid heeft bewezen dat ook achter den ploeg geborenen de hoogste eeretrap kunnen beklimmen. Den vierden dag is een scherpe strijd ontvlamd waarbij het schip van den Schout van Nacht van Portugal, de „Sint Jozef", die met 54 stukken was bewapend, slaags raakte met de Nederlandsche schepen Christoffel en Groot Hoorn. De strijd is zoo hevig geweest, dat het scheen, als moest de een den ander doen zinken of zelf in den grond geboord worden en de Portugeesche vloot is zoo gehavend, dat zij naar een wijkplaats heeft moeten omzien en naar de Baixios de Rochas heeft moeten afhouden. De Vice Admiraal, Francisco de Pimenta en anderen erkenden, dat in deze gevechten ettelijke duizenden

zenden mannen verloren waren gegaan. De „Sint Jozef" die 700 koppen telde heeft er 400 verloren. Hierna zijn de Spanjaarden, hetzij uit vrees voor de Admiralen Lichthart en Jol die zij in aantocht waanden, dan wel omdat zij tengevolge van de ongunst der winden en zeestroomingen naar het westen dreven, die aan water en victualie de grootste behoefte hadden, op verschillenden raadslag gezeild werwaarts zij konden en op den duur aan het eiland S. Margarita gekomen, nadat velen van den honger waren gestorven. En daar de fortuin niets beters kan doen dan oneensgezindheid onder den vijand tweeg brengen — zoo heeft zij tweedracht gestookt tusschen den Admiraal en den Vice-Ad-
[174] miraal van Portugal, waarvan deze naar Terceira is gekoerst en vandaar naar Cadix is gestevend met bemanningen die van honger en dorst uitgeput waren. Het galjoen S. Felipe had 300 aan ziekte overledenen, behalve degenen die een schrikkelijker en roemrijker dood, al strijdende, had geveld. Van de galjoenen zijn de S. José en de S. Domingo, de S. Felipe en de S. Bernardo thuis gekomen en bovendien twee vrachtschepen, genaamd de S. João en de S. Jorge. De anderen zijn of op zee vergaan, of geheel in hun verband ontzet in Nieuw Spanje, dan wel aan de Eilanden op hunne stations terug gekeerd. Wat het Spaansche verhaal aan waarheid bevat, waag ik niet te beslissen.

Terwijl dit alles in het Westen ter zee door Maurits werd volbracht, heeft zijn bloedverwant Oranje, niet minder victorieus in het Noorden, de Brittanische zee beheerscht en zijne zegeteekenen een tijd lang aan die stranden omgedragen. Daar den Nederlanders nimmer luisterrijker overwinning is ten deel gevallen, zal het de moeite loonen haar hier te beschrijven *) daar zij, met name door het aantal gevallenen, vreeselijk en door haar buitengewone beteekenis vermaard is. De zeer beroemde Antonio d'Oquendo beval over een vloot van 60 schepen. Door het zeegevecht niet lang geleden in de Allerheiligenbaai tegen de onzen gestreden, was hij door zijn jeugdige faam te beroemder. In zijn vloot waren verscheidene schepen die commandovlaggen voerden, waarvan sommigen met 1000, anderen met 800, weer anderen met 7 à 600 koppen bemand waren; het aantal soldaten bedroeg 10.000, dat der schepelingen 14.000, gemonsterd uit Spanjaarden, Portugeezen, Bretons, Basken en ook Vlamingen. Hiermede is hij uit de Coruña, de

*) Verg. over den slag bij Duins: Barlaeus' latijnsche rede gehouden in het Athenaeum Illustre te Amsterdam den 13 Nov. 1639. Ook in 't ned. vertaald: Pamfl. Knuttel 4628.

de voornaamste haven van Gallicië, de Spaansche Zee op gegaan en naar het Engelsch Kanaal gestevend. In diezelfde zeestraat kruiste, met een eskader van niet meer dan 12 schepen, de Admiraal Maarten Tromp, die onder Heemskerck, in dat herinnerenswaardig gevecht bij Gibraltar had meegestreden en later, varende en vechtende onder den beroemden Admiraal Piet Hein, aan de zijde van den roemvol stervende heeft gestaan, daar het lot aldus had besloten dat, waar de vlootvoogd viel, een hem in krijgsmansdeugden gelijke zou verrijzen. Terwijl de Spaansche vloot in de verte in 't zicht kwam, werd Tromp's macht vermeerderd door de aankomst van 5 schepen en kort daarna nog van 2 waarover De With het bevel voerde. Hiermede is hij in het holle van den nacht begonnen tegen den vijand te slaan en door het houden van schutgevaarte een heviger strijd voor te bereiden; een onzer schepen is door onvoorzichtige behandeling van het buskruit in brand geraakt. Bij het aanbreken van den dag heeft hij, versterkt door nog twaalf andere schepen, die de haven van Duinkerken in Vlaanderen gesloten hadden gehouden, den slag ingeleid. Onze Vlootvoogd heeft verboden om naar zeemansgebruik boord aan boord te strijden opdat wij niet door het geweld van 's vijands rompen en het aantal zijner strijders overwonnen werden. Maar om de vijandelijke schepen heen manoeuvreerende en dan weer door de gebroken linie heenslaande, matte hij haar door een welonderhouden geschutvuur af, onder het nemen van een kleiner schip en van een galjoen, dat de overwinnaars uit overmatige begeerigheid naar buit slecht hebben bewaakt, zoodat het door de zijnen hernomen en aan onze handen ontrukt is. D'Oquendo, vastelijk bouwende op de grootte en het aantal zijner schepen, hield recht op ons admiraalsschip aan en streefde er hartstochtelijk naar om de in goed verband zeilende en nauw aaneengesloten Nederlandsche vloot te verstrooien, maar, zelf van zware schoten getroffen en doorboord, heeft hij afgehouden, ons los gelaten en is hij uit de linie geloopen. Dezen dag, een Vrijdag, is fel gevochten. Den daarop volgenden dag, Zaterdag, zijn de vloten wegens mist werkloos gebleven. Daarna is te middernacht van Zaterdag op Zondag, het gevecht weer heftig aan den gang gegaan en is de vijand aan een wijkplaats gaan denken, hetzij uit vrees, hetzij omdat hij order had om het niet tot een zeeslag te laten komen. Naar het oordeel van bevaren zeelieden hebben de Spanjaarden een uiterst verkeerde taktiek gevolgd doordien zij de onzen niet in aanhoudende gevechten hebben uitgeput, daar zij veel machtiger wa-

Maarten Tromp.

[175]

ren en daarom veroordeelden zij die zich op het zeemansvak verstonden de nauwkeurige en strenge bevelen des Konings, vooral in de zaken van de zee, want zij is ten hoogste wispelturig en vele invloeden doen zich bij haar gelden: de gelegenheid van de winden, van den hemel, van het weer, van vloed en van ebbe, duisternis, licht, plaatselijke diepten. Ook moet dikwijls gelet worden op de wenschelijkheid en de veiligheid van een te bepalen koers en van het kiezen eener ankerplaats, zoodat het, daar zulks niet lijden kan dat het door koninklijke bevelen gebonden wordt, van beter beleid zou getuigen zoo de zeeman naar vrijere voorschriften mocht strijden. D'Oquendo, die nog geenszins was verslagen, heeft, nadat de zijnen eenige schade hadden geleden, schepen doornageld en doorboord, dekken opengereten, boegen en spiegels ontredderd waren, zich naar de Britsche stranden onder Duins begeven. Hier heeft hij gemeend bescherming te zullen vinden onder de kasteelen van Koning Karel en ook verwacht dat deze niet zou toelaten, dat wij geweld pleegden op eene plaats, die zijn souvereine rechten verdedigden en voor oorlogsgeweld vrijwaarden. Terwijl zijne [176] vloot stil en werkeloos ten anker lag, als het ware in bescherming genomen door den zwakkeren vijand, heeft hij hier den Engelschen ginds den Franschen, die een des Konings van Spanje zoo onwaardig geval mede aanzagen, tot een voorwerp van bespotting gestrekt, waardoor hij den Nederlandschen Admiraal gelegenheid schonk om van heinde en ver versterking te laten komen, de beschadigde schepen te herstellen en opnieuw tot den strijd toe te rusten, die, toen hij buskruit tekort kwam, krijgsbehoeften heeft ontvangen door het zeer gelegen dienstbetoon van den gouverneur van Calais, den Graaf van Charaste en zich als wachter aan de zijde der Spanjaarden heeft vastgeklampt maar niet met vriendschappelijke bedoelingen. Terwijl d'Oquendo zijn beschadigde rompen voorzag en onder de Engelsche kasteelen lag te brommen, heeft Tromp schriftelijk hulp van de Regeering verzocht en ernstiglijk erop aangedrongen dat zij zoude voorzien in hetgeen vereischt werd om de Spaansche vloot ganschelijk te gronde te richten. Toen de Regeering had vernomen, dat de Spaansche vloot in de nauwte bezet werd gehouden en vastgeklonken was aan dat noodlottig strand, heeft zij alle schepen, die in de havens en ankerplaatsen van Nederland zeilree lagen, bijeengebracht met zoo grooten spoed, dat het scheen of zij niet gebouwd maar als uit den hemel gevallen waren. De maritieme colleges, die men Admiraliteiten noemt, zijn aangeschreven en ook de

de beide Compagnieën waarvan de eene in het Oosten, de andere in het Westen handel drijft en krijg voert, opdat de Heerscher over Azië en Afrika niet door één enkelen vijand maar door de vereende machten der Nederlanders verslagen zou worden. Oranje, die het besluit der Staten om de Spaansche vloot aan te tasten goedkeurde, heeft, na in de kampen gedane keuze, zijn beste musketiers ten getale van tweeduizend over de landsschepen laten verdeelen. Reeds waren er op de Engelsche kusten meer dan honderd ten oorlog uitgeruste schepen bij elkaar gekomen, terwijl de naburige volken met gespannen aandacht den uitslag van zoo geweldigen strijd verbeidden. Toen heeft Tromp, het eerst door den vijand getart, het sein tot den aanval gegeven terwijl de Brit met zijne vloot onpartijdig toeschouwer van het gevecht bleef. De Nederlandsche Admiraal heeft zijne vloot in vijf eskaders verdeeld en na ieder zijn taak te hebben aangewezen op den vijand afgezonden. De vijand heeft zich ook niet aan het gevecht onttrokken, niet uit zelfvertrouwen of uit strijdlust maar omdat hij bezet en van alle kanten door vijanden omringd lag. Evenwel is er zulk een paniek onder de Spanjaarden ontstaan, dat zij de kabeltouwen van de ankers kapten om de vlucht te bespoedigen, die bevorderd werd door den damp en de dikke duisternis. Tromp heeft als eerste het naastbij liggend admiraalsschip dat den gewijden naam van S. Salvador droeg aangegrepen. Maar toen dit op de vlucht sloeg heeft de Admiraal van Gallicië, Don [177]
Francisco Fey, scherper oorlogswerk te zien gegeven, die, hoewel hem bij den eersten aanval de stengen waren afgeschoten en hij met doorschoten boorden en stuk geschoten zeilen aan den willekeur der zee werd overgeleverd zonder het schip te kunnen besturen, toch niet eer het avond werd, overwonnen voor de onzen heeft gebukt. Met het admiraalsschip van Portugal, de Teresa, is verwoed gestreden door den vechtgragen Musch, die het als stoffe voor zijnen roem had uitgekozen. Tromp heeft het door middel van daarhenen gezonden branders in lichter laaie gezet, die, op het schip van Musch hetwelk met enterhaken, eigen zeilen en touwen in de Teresa verward zat, overslaand, het ter zelfder tijd heeft verbrand. Niettemin zijn, door 's Vlootvoogds zorg, Musch zelf en de meesten zijner schepelingen gered. Ook zijn er branders aan anderen besteed en een der vlaggeschepen, dat op den wal was geraakt, heeft daar schipbreuk geleden. Het schip van Andrés de Castro is op gelijke wijze te gronde gegaan, nadat het door Tromp's geschut doornageld en aan flenteren was geschoten. En nie-

 mand

mand heeft in dit gevecht zoozeer door moed en volharding uitgeblonken als Lopez, die, terwijl de eene helft van zijn schip zinkende was, de andere in brand stond, hemzelf een arm was afgeschoten, het gevecht tot zoo lang heeft volgehouden en eerst toen hij door de zee was verzwolgen aan zijn einde is gekomen — dapperlijk en roemrijk voor zijnen Koning strijdende. D'Oquendo, vreezende, dat hij door de nabijheid van zooveel vlam en vuur ook in vlam zou raken, is het met eenige begeleidende schepen ontzeild en heeft koers gezet naar de Vlaamsche haven van Duinkerken, in welker buurt hij het admiraalsschip hetwelk hij gevoerd had, wegens beschadiging door winden en ondiepten, aan zee en golven heeft uitgeleverd. Verscheidene andere schepen zijn dien dag overwonnen en op de zanden te gronde gegaan, als zwoeren Neptunus, Aeolus en Vulcanus, in goddelijken driebond, tegen den Spanjaard samen. In den vroegen morgen was het overschot der vloot voor het oog verdwenen; de schepen werden langs onbekende koersen geleid, één uitgezonderd dat zich op de eerste aanmaning heeft overgegeven. Ook de Nederlanders hebben den volgenden dag niet stil gezeten, maar zij hebben zich alle moeite gegeven om den vijand op te sporen. Deze felle strijd, dit woedend bulderen der kanonnen, dit vurig voortschrijden der vlammen langs de geteerde boorden, heeft bijna drie dagen geduurd. Ver uit Engeland kwamen de koetsen van edelen en vorsten om het schouwspel bij te wonen. Het volk van alle standen, dat van de heuveltoppen getuige was van den wreeden kampstrijd, volgde dien met vreugde of droefheid, al naar zijn gezindheid, maar in elk geval niet zonder afgrijzen. Koning Karel I van Engeland, zich houdende aan het verbond dat hij zoowel met de Spanjaarden als
[178] met ons had gesloten, had zijnen Admiraal bevolen om zich stil te houden en zich naar beide kanten onzijdig te toonen, maar hij heeft zich ontfermd over sommige Spaansche schepen die hij uit zoo groot een schipbreuk voor zijn eigen gebruik heeft gered. Daarenboven zijn voor het gevecht vier en twintig schepen tusschen de ondiepten door weggeslopen — door de goedgunstigheid en gedienstigheid van den Engelschen Admiraal zijn zij veilig ontkomen. Een schip dat daags na den slag op de Fransche kusten was verzeild is in handen van de Franschen gevallen. Ik verhaal iets dat verbazingwekkend en der heugenis aller eeuwen waardig is. Zeven en zestig groote zeekasteelen zijn door twaalf kleinere schepen aangevallen. Diezelfde zeekasteelen hebben wij met achttien, daarna met dertig vaartuigen aangetast. De koninklijke vloot telde

telde ongeveer 24.000 koppen en meer. Met nauwlijks 3000 man hebben wij haar aangerand, haar naar de nauwte gedreven, haar als een gevangene omsingeld, zoo dat zij niet ontkomen kon. Onze Admiraal heeft d'Oquendo zelf, om hem zijn oponthoud terzake van zijn gebroken masten te helpen bekorten, met een der jachten geassisteerd, om rondhouten uit een Engelsche haven af te halen en met nieuw getuigde schepen den strijd te beslechten. Na uitgevochten strijd, heeft de Vlootvoogd der Vereenigde Gewesten de veroverde schepen met vele gevangen Spaansche soldaten en officieren in triomf naar de havens van Texel, de Maas en Zeeland opgezonden. Duinkerken, Antwerpen, Brussel waren in rouw gedompeld. In Spanje, Portugal, Biskaye, Gallicië, Asturië betreurde de een zijne broeders, de ander zijne zonen, weer een ander zijne vrienden. De meer verstandigen mompelden bij zichzelf, dat men de Nederlanders prijs geven en hen hetzij door een wapenstilstand dan wel door een vrede moest verzoenen; dat de zegevierende vijand het niet bij zijne overwinning laten maar voortschrijden zou zoo ver zijn begeerten gingen. Nooit hebben wij met zoo weinig bloeds eene overwinning behaald, die ons zoo weinig gekost heeft. Uit de Nederlandsche vloot is één schip vermist, aan bootsgezellen en soldaten hebben wij nauwlijks 100 man verloren; terwijl de vijand, naar wij vernomen hebben, vele duizenden gesneuvelden, verdronkenen en gevangenen is kwijt geraakt. In den grond geboord, in brand gestoken, prijs gemaakt zijn veertig schepen — de overigen zijn door de vlucht of de goedgezindheid der Engelschen ontkomen.

GUERILLAS TE LAND EN TER ZEE *)
LAATSTE BERICHTEN VAN DE SPAANSCHE VLOOT
MISLUKTE ONDERNEMING VAN JOL EN LICHTHART TEGEN DE SPAANSCHE ZILVERVLOOT
ZONSVERDUISTERING

Camaraõ trekt te lande de Spaansche vloot te gemoet.

Om nu van 't scheepsgevecht te komen opt geen te „lant ons gerencontreert is; soo ist te weten dat twee „maenden eer de Spaensche vloot uijt de Bay is „t'seijl gegaen, sijn over lant affgesonden 2000 „man †), soo Portugysen, als Brasiliaenen en Ta- „poeijers, dewelcke haer verdeelt hebben in diver- „se troupen om te beter verbij onse frontieren te geraecken, als oock „om aen de cost te comen, met expressen last van haer te conjungeren
[179] „in St. Laurens, ontrent gelegen 7 mijlen te lantwaerts in van Paomorel, „alwaer 's vijants desseijn was te landen; besich sijnde met landen sou- „de de selve affkomen en ons aentasten die het landen beletten wilden, „met een groot gedeelte van inwoonders, die sij van langer hant opge- „rockent en meest tot haer devotye gebracht hadden. Camaraõ, de- „welcke een Brasiliaen, doch seer veel in de Brasilische oorlooch ge- „oeffent ende een man van kennis geoordeelt worde, quam logeren „aen de Revier van Una met 2000 man, gelijck men seijt, soo Portu- „gysen als Brasilianen en overmits ons volck al lancx de cust geleijt „was aen soodanighe plaetse daer wij oordeelden dat de vijant gemac- „kelijck landen soude, sijn dese voorn. troupen op haer gemack en „sonder rencontre te vinden herwaers tot daer toe gekomen. Nu wij „door Godts genaede buijten vrees vande Armades landingh sijn, heb-

Kühn trekt tegen hem op.

„ben daer tegen gesonden den Colonel Koin [Kühn] met 1000 solda- „ten, maer soo haest als deselve ontrent een uyr van hem was, delo- „geerde terstont, nam sijn mars boven door de bossen, sijn volck weder- „om in kleijne troupjes verdelende, die op soodanighe maniere sich

„op

---

*) Het op blz. 229 afgebroken, door Barlaeus *vertaald* rapport van Van der Maersche wordt hier voortgezet en ten einde gebracht. De toon doet hier en daar gevoelen dat het rapport gedeeltelijk door Maurits is gesteld of gedicteerd. De kantschriften behooren niet bij het origineel.

†) Het handschrift heeft 12.000 wat natuurlijk een schrijffout is. Barlaeus heeft 2000.

„op de gedestineerde rendevous plaets te beter laeten vinden. De „Colonel dit verstaende, heeft sijn troupen mede verdeelt, haer de „wech affsnijdende, daer hij oordeelde dat sij weer uijt de bossen sou- *Verslaat Camaraõ.* „den moeten comen; waer van d'eerste rencontre gehadt heeft Capi- „teijn Tack met 2 compagnien vierroers die den vijant aentrof in een „engenho ontrent Pojuca; de vijant was sterck 600 man, alle Portugy- „sen, haer Commandeur João Lopez Barbalho, en nae een half uijr „schermutselens heeft de vijant geretireert, achterlatende ettelijcke „dooden en gequetsten, d'onse verlooren een vaendrager met 7 doo- „den en 16 gequetsten. Majoor Mansvelt, oock een troup leijdende, „omtrent van 400 man en 100 Brasilianen, heeft desen voorn. Barbal- „ho oock aengetroffen boven St. Laurens; nae dat de eerste chargie ge- „daen was, smeten bij de 200 man van den vijant haer geweer ter aer- „de, trommels en hellebaerden, wechloopende als poltrons. João Bar- „balho die liet achter sijn hoedt en deghen, met alle sijn brieven en ad- [180] „vijsen die hij van de inwoonders (wel verstaende Portugijsen) gecre- „gen hadde, gelijck oock sijne en Camaraõ's instructie die hij van den „Generaal Conde de Torre gekregen hadde, waer in wel expres stont „niemant int leven te laten tot Brasilianen int cluys behalve de Portu- „gysen. Dit selve wert hem oock in een expresse brief van sijn oom „Luiz Barbalho gecommandeert, hetwelcke ons mede geobligeert heeft „insgelijcx te doen en dagelijcx int werck gestelt wort.

„In de capitania van Parayba heeft hem opgehouden een seeckeren „capiteyn genaemt André Vidal, die ontrent 6 maenden uijt de Bay „gesonden was met brieven aen de voornaemste senhores d'engenhos „en inwoonders om haer te seggen dat soo een machtige vloot voor- *Vidal ruit de Portugeezen op.* „handen was, datse haer allen souden gereet houden met geweer en 't „maecken van farinha, doch alles soo secreet als wesen conde en haer „niet eer te openbaren tegen de Nederlanders voor dat de Spaensche „vloot gelandt was; twelck diversche van onse inwoonders al int werck „gestelt hadden. Dese Vidal vernemende de Spaensche vloot d'eer- „stemael voor Parayba, heeft eenighe meulens ende suyckerriet aen „brandt gesteecken, van meyningh ons daer door van strant aff te trec- „ken, twelck nochtans niet en geschiede, voor dat de Spaensche vloot „affgesackt was. Hebben alsdoen goet gevonden de Capiteyn van mijn „Guarde Charles Tourlon met 700 man te senden na de capitania van „Parayba om deselfde van sulcke plonderingh en branden te bevrij- „den; insgelijcx oock te resisteren de troupen van 300 man die aende

„revier

„revier Conjahou gestrant waren, dewelcke commandeerde Don Fran-
„cisco de Sousa en Enrique Dias de negros die bij deselfde troup wa-
„ren. Met haer was oock geland Rebelhinho, die door jaloursie van
„haer was affgetrocken en hem naderhandt geconjugeert hadde met
Tourlon verslaat den vijand. „João Barbalho, dewelcke gemelte troupen de voorn. Tourlon met
„een gedeelte van sijn troupen gerescontreert heeft ontrent een engen-
„ho naest gelegen aen bos, deselve verslagen en heel verstroijt heeft, ach-
„terlatende 87 dooden en veel gequetsten met diversche gevangens.
„Onder anderen heeft men gevonden het wambuijs van Don Francis-
„co de Sousa twelck de gevangene gekent hebben, apparentelijck mede
„onder de dooden sal gebleven sijn, en onder de gequetsten Enrique
„Dias die mede sijn rondas, houwer en hoet wech smeet. Wij verstaen
„oock van alle de gevangens datter een groote verslagenheijt onder
„haer is, overmits sij t'eenemael de hoop van de vloot te sien landen
[181] „verlooren hebben, alleen trachtende hoe sij met heele huijt en met eer
„weer naer de Baeij sullen geraecken, alsoo het een groot endt weechs
„is, weynich te eeten en veel peryckels onderworpen.

Drieduizend Tapoeiers sluiten zich bij de Nederlanders aan. „Twee maenden eer de vloot uijt de Bay geloopen was, sijn aen Rio
„Grande ontrent 3000 Tapoeijers gekomen met vrou en kinderen die
„te vooren noijt bij onse tijt met soo grooten troup gewent waren aff te
„komen, dan alleen met 20 of 30; oock soo verre van ons dat wij noijt
„wisten waer haer die Wilde en menscheneeters plachten te onthou-
„den, maer moeten nu gelooven of sij van Godt gesonden waren; want
„in onse gedachte noijt gekomen en ware eenighe oorlooch inde Capi-
„tanij te sien; maer nu de Spaensche vloot beneden Rio Grande was
„water haelen en nae alle apparentie het volck dat d'onse langhs het
„strant hebben sien marscheren uijtgesonden waeren om beesten te
Maurits schrijft aan den koning der Tapoeiers. „haelen. Op de contschap hebben wij goet gevonden aen den Coninck
„van de Tapoeijers te schrijven, genaemt Joan de Wy, om hem te ver-
„soucken, indien de vijant daer komen mocht om beesten te haelen,
„haer het selve te beletten; waerop Joan de Wy sijn soon met noch
„meer andere Tapoeijers int Casteel Ceulen heeft gesonden, beloo-
„vende met ons te leven en te sterven, seggende dat hij een vijant van
„alle Portugijsen was en om 't selfde te betoonen sloegen zij 12 of 13 van
„onse Portugysche inwoonders doot, aldaer ter stede; nochtans tegen
„onse goede wille en meeninghe. Waer op de gewesen Majoor Gers-
„man de Tapoeijers met 60 man is bijgevoecht om te sien yetwes op de
„vijant te attenteren. Hoe dat onse Tapoeijersche oorloogh sal afloopen

„teghen

„teghen den vijant sal den tijt leeren. Alle onse Brasilianen waer over
„Willem Doncker als Colonel commandeert, hebben wij mede in
„dienst en vinden de selve tot noch toe trouw en geaffectionneert tot
„d'onse, hebben deselve alle uijt haer aldeas ofte dorpen doen vertrec- [182]
„ken en in een troup tot Goyana vergaderen en naederhandt haere
„vrouwen en kinderen gelogeert opt Eylandt Tamarica, sijnde ontrent
„2000 sterck met verder insicht dat, oft Camaraõ, die alreede aen haer
„geschreven hadde, tenderende om haer van ons af te trecken, sulcx
„hier mede voor te komen, alsoo haer vrouwen en kinderen op dese *'s Graven bewon-*
„wijse in onse bewaringe waren. In de voorverhaelde geintercipieerde *derenswaardig*
„brieven van João Lopez Barbalho hebben wij onder anderen gevon- *doorzicht.*
„den sulcke dewelcke seer qualijck ofte met misverstant spreecken
„van Camaraõ en sijne Brasilianen, welcke brieven wij goetgevon-
„den hebben aen Camaraõ te senden met presentatie van onse gene-
„gentheyt, verhoopende hier door wat goets uijt te wercken.

„Den 21 Febr. is alhier wederom gearriveert een jacht, hetwelck wij
„met vivres na Rio Grande affgesonden hadden met last, dat als sij de
„vivres gelost hadden, souden loopen achter de Baxios van St. Roc om
„te vernemen waer de Spaensche vloot gebleven was. In Rio Grande
„comende heeft aldaer gevonden een schipper van een barcq, gevan-
„gen sijnde met 3 matroosen, 4 soldaten, uijt de vloot, dewelcke her-
„waers gebracht sijnde rapporteren dat nae dat de Spaensche vloot met
„d'onse laetst slaechs is geweest, 2 daeghen lanck bij malcanderen sijn
„gebleven, soeckende zee te winnen, maer wierden van wint en stroom
„soo grouwelijck om de west getrocken, dat de groote gallioens ge-
„nootsaeckt waren t'ancker te werpen, de coopvaerdij-schepen en an-
„der cleijn vaertuych liepen naet landt om water te haelen; te midder-
„nacht quaem daer sulcken vehemente wint, dat de Generael van Cas-
„tiliën 3 anckers verloor gelijck oock beyde de Admiraelen en andere
„gallioens meer, oock een groot schip met suijcker gelaeden op de
„Baxios vergingh, soo datse genootsaeckt waren een ander plaets te *De Baxios.*
„verkiesen, overmits de klippige gront. De schepen die om water ge-
„gaen waren, siende den Generalissimus met de gallioens van haer
„plaets gedreven, sijn oock van lant gesteecken, een deel gaende naer
„de Maranhaõ, d'ander nae de eylanden van Terceira; elck nam sijn
„cours daer 't hem goet docht sonder ordre all affsackende nae de
„West. De Generael met sijn bijhebbende gallioenen heeft het weder-
„om geset voor Siara en een jacht van 10 stucken in het welcke de Ge-

„neralissimus Graef van Torre met sijn domestiquen is over gegaen,
„om inde Bay te geraecken, seggende aen de rest, elck sijn best te doen
„om sich selffs te salveren soo dat de meeste gallioens bij gebreck aen
„water nootsaeckelijck nae de West Indiën loopen moeten, want inde
„Generael van Castiliën niet meer als 6 pypen waters gevonden wier-
„den, oock geen ander water bekomen coste, overmits sij in het slaen
„al haer bootsvolck verlooren hadden.

„Dese verseeckeringh gekregen hebbende, dat de Spaensche vloot
„niet weer keeren koste hebben onse soldaten wederom van boort doen
„komen, dewelcke ons dapper t'lantwaerts verstercken; en de beseyl-
„ste schepen en jachten sijn gesonden voor de Bay te kruyssen niet
„twyffelende of d'een of d'ander goede prijs haer inde mont sal loopen.

Barbalho marcheert met 1500 man over land naar de Bahia.

„De Graef van Bagnuolo met Don Francisco de Moura en den Co-
„lonel Luiz de Barbalho siende haere vloot dusdanich gedissipeert en
„geen hoope hebbende met hun schepen wederom op te konnen ge-
„raecken, hebben goet gevonden op het aenhouden van Luiz Barbal-
„ho den selve over lant nae de Bay te laten marscheren met 1500 sol-
[183] „daten (alhoewel de roep hier gaet 3000 sterck te sijn) versien met
„ammonitie van oorlooch voor soo veel als de soldaten connen drae-
„ghen. De Graaf van Bagnuolo en Don Francisco de Moura sijn weer
„t'scheep gegaen in een carveel, om op soodanighe manier inde Bay te
„geraecken. Het schijnt dat Don Luiz Barbalho niet gaeren soude wil-
„len hebben, dat wij eenighe contschap van hem cregen, want hij laet
„alle kreupele en siecken, die achter blijven, doot slaen, gelijck ons die
„gevanghens verhaelen die int bos ontkroopen waren. Of dese Luiz
„Barbalho soo heels huijts met de sijne inde Bay sal raecken, wort seer
„getwijffelt.

„Is alsoo dese groote en machtige bloetdorstige Spaensche vloot
„alleen door Godes genaede soo wonderbaerlijck verstroijt en t'eene-
„mael te schande geworden. Die Almachtighe Godt die door sijne al-
„wijsheijt dit soo bestuyrt ende ons soo genadelijck bewaert heeft, sij
„loff en danck tot inder eeuwigheyt. Amen. — P. van der Maersche,
„den 13-6-1640."

Bento Enriquez.

Destijds of wat eerder is er iets voorgevallen dat ik met genoegen verhaal. Zeker Jood, Bento Enriquez, een groot opsnijder en praatjesmaker, zooals dat in hunnen aard ligt, heeft de belangstelling der Raadsleden door de ontdekking van een groot geheim (misschien een goudmijn

goudmijn) weten op te wekken. Maar voor het onzekere uitzicht op schatten verlangde hij een niet geringen prijs. Als loon voor zijn aanwijzing vroeg hij voor zich en zijne afstammelingen, reeds geboren of nog geboren te worden, de helft van de winst. Maar de Raden, wel wetende, dat armoede de moeder des bedrogs en vol van gezwollen en domme inbeeldingen is, hebben noch het verzoek afgewezen noch iets beloofd. Maar zij hebben toegezegd wat bij voorschrift van Bewindhebberen voor uitvinders van nuttige zaken is uitgetrokken. Maar Bento, die niet zonder trots met zoo groot een aangelegenheid als geheim rondliep, kondigde aan, dat hij een reis naar Holland zou maken; hij liet evenwel iets van zijne vorderingen vallen. De Raden, die vreesden, dat hij aan anderen de zaak zou meedeelen of zoo hij sterven mocht aan niemand, hebben opnieuw een overlegging met den Jood gehouden, doch ondanks nieuwe voorwaarden werden aangeboden, hebben zij niets bereikt doch hem gelast Brazilië niet te verlaten, opdat hij het staatsgeheim niet ruchtbaar zou maken; zoodat zij langen tijd het geluk hebben gesmaakt van op zoo groot een buitenkans te wachten. Later, toen hij een plechtig contract met de XIX Bewindhebberen had afgesloten, heeft hij uit de groeve waar hijzelf heen is gegaan, monsters naar Pernambuco gebracht, die bij streng onderzoek bevonden werden zwavel- en loodhoudend te zijn en niet van groote waarde, waarbij nog kwam, dat de vindplaats bezuiden den Rio S. Francisco gelegen was in een gebied waar Portugeezen en Nederlanders elkaar bevochten en ook wel wat ver van de kust.

Vidal trekt op.

Vidal, over wien ik zoo juist heb gehandeld, een ondernemend, sluw berekenend man en al naar hem in den zin kwam lui of naarstig, had op zijn tocht door Parayba, al vernielende en blakerende, groote schade aan de molens der Portugeezen en aan de rietvelden toegebracht. Om deze rampen af te wenden zijn verscheidene patrouilles ter bescherming van de molens uitgestuurd, om wanneer de zaak het vereischte met vereende krachten zijn voortgang te stuiten. Door hooge premies op den kop van die roovers Vidal en Magalhães gesteld, werden ook de bezettingen in den omtrek aangevuurd. Eveneens werden enkelen der onzen in de Alagoas en Porto Calvo gestraft, die door afpersingen en knevelarijen der inwoners het volk op misdadige wijze kwelden. Aan Karel Tourlon, den bevelhebber van de lijfgarde, is opgedragen een onderzoek in te stellen naar de streken van die afpersers en de bedrijvers van deze publieke injuriën te bedwingen.

[184]

Onderzoek naar knevelarijen.

 Herhaalde

Veilingen van negers.

Herhaalde veilingen van negerslaven afkomstig van de Afrikaansche stranden en van de zeehavens aldaar hebben de schatkist door een rijke opbrengst gestijfd. Maar de herhaalde vermelding van slaven en slavernij vereischt, dat ik iets meedeele over hun oorsprong en lot. Sommigen heeft een fout der natuur, anderen de wet tot slaven gemaakt.

Verhandeling over de slavernij.

Met de eersten bedoel ik hen, die uit gebrek aan vernuft en talent niets menschwaardigs vermogen, zoodat het hun beter is zelf op anderer wenk en bevel te leven dan naar hun eigen zin. Daarentegen maakt slaven de wet, niet de wet die steunt op de betere en goed ingerichte natuur die ons vrij wil doen geboren worden, maar de volkerenwet die tegen de natuur doch niet zonder overleg is ingevoerd. Van dien aard zijn krijgsgevangenen die, terwijl zij volgens genoemd recht afgemaakt kunnen worden, tot slaven gespaard of voor geld verkocht en verhandeld worden. Deze niet alleen bij de Romeinen maar ook allerwege door andere volken erkende slavernij heeft den eigenaar tegenover den slaaf het recht van leven of dood gegeven, totdat door een zachtere wet onder de Romeinsche Keizers, de eigendomsrechten zijn beperkt en rekenschap moest worden afgelegd van een gedooden of wreed behandelden slaaf. Caesar heeft als dictator in Gallië gevangenen in 't openbaar verkocht en Augustus heeft het gedaan bij de Alpenvolken. Ook hebben de eerste Christenen bij de geboorte der Kerk en vele eeuwen daarna, zich er niet van onthouden en ook de woorden der Apostelen verbieden de slavernij niet, maar onderwerpen haar aan voorschriften. Er zijn wetten op de slaven van Karel den Groote, van Lodewijk den Vrome, van Lotharius en desgelijks decretalen aangaande slavenhuwelijken van de pausen Alexander III, Urbanus en Innocentius. Maar in later tijd is de slavernij langzamerhand bij de door Christus' leer en gedachte beschaafde christenen in onbruik geraakt. Zoodat er ten tijde van Keizer Frederik II in het jaar 1212 nergens slaven meer waren. Misschien omdat men geloofd heeft, dat het zondig ware zoo door het bloed van Christus verloste Christenen aldus dienstbaar werden gehouden, dan wel omdat men door dit nieuw
[185] en ongewoon betoon van menschelijkheid zielen voor Christus dacht te winnen onder de heidenen. Ook is niet onredelijk wat Seneca ge-
Epist. 31. schreven heeft: *het woord slaaf is een kind des onrechts.* Zekerlijk hebben de oude Germanen, zoowel uit een oogpunt van rechtschapenheid als van staatsbelang, beter gehandeld, die hunne slaven niet op de wijze der Romeinen wreed bejegend hebben, maar slechts voor zoover zij

hun

hun evenals aan pachters oplegden wat koren, kleeding of vee op te brengen, naar willekeur aan ieder een woning aanwezen. Overblijfselen van deze soort slavernij zijn nog duidelijk aan te wijzen in gevorderde heerendiensten bij de Zweden, de Polen en andere volken. *Het komt zelden voor dat zij een slaaf geeselen of wel hem door boeien en dwangarbeid tuchtigen. Zij plegen hem neer te vellen, niet uit zin voor tucht of uit strengheid, maar in drift of toorn, als ware hij een vijand, behalve dat het ongewroken blijft.* En ongeveer op die wijze plegen velen onder de heidenen en Christenen heden ten dage hun slaven te behandelen. Zeker, Seneca verlangt dat men hen zachtzinniger en gematigder behandele. *Zijn zij slaven?* vraagt hij. *Neen, veeleer zijn zij menschen. Slaven? Neen, veeleer huisgenooten. Slaven? Neen, nederige vrienden. Slaven? Neen, medeslaven zoo gij bedenkt dat de fortuin gelijke macht over U beide heeft. Want gij kunt hem even goed vrij man zien als hij U slaaf. Wreed en onmenschelijk is het, dat wij dezulken niet als menschen maar als lastdieren behandelen. Bedenk dat hij dien gij Uw slaaf noemt, uit soortgelijk zaad is gesproten als gij, dat hij denzelfden hemel dezelfde lucht geniet als gij, leeft als gij, sterft als gij. Leef zoo met Uwe minderen als gij wilt dat Uwe meerderen leven met U. Zoo dikwijls U voor den geest komt, hoeveel U over den slaaf vrij staat, kome bij U op dat Uw meester gelijke macht heeft over U. Leef met Uw medeslaaf zachtmoedig en vriendschappelijk.* Thans, nu de winzucht is toegenomen ook bij de Christenen die de gezuiverde hervormde leer hebben omhelsd, zijn ook wij, op het voetspoor van oorlog en wapengeweld, teruggekeerd tot de gewoonte om te koopen en te verkoopen den mensch, hoewel Gods evenbeeld, door Christus verlost, den heer der Schepping, die allerminst door eene fout der natuur en van het vernuft slaaf is. Zoodat in dezen tijd, nu de Christenen in Brazilië regeeren, een slaaf mocht klagen en uitroepen: *„O Jupiter, o Goden, hoe zwaar valt het de slaaf te zijn van een verdwaasden meester!"* Want niet zelden komt het voor dat de wijze den domme, de goede den misdadige, de vernuftige den stompzinnige dient en dat een sprank van goddelijk vernuft, niet door een misslag der natuur maar wel van het lot, eens anders eigendom wordt.

Tacit. de morib. German.

Epist. 47.

Arist. in Pluto.

Zekere Francisco de Barros Regua die aan den Rio S. Francisco woonde en zich uit zijn zaken had terug getrokken, wiens trouw verdacht scheen, omdat hij zich openlijk beroemde op zijne den Koning van Spanje bewezen diensten en die zulks met officieele brieven van Spaansche overheden nader aantoonde, is naar de West-Indische ei- [186]
landen verbannen vermits het de plicht is van hen die een jong bewind moeten handhaven om overwonnenen te wantrouwen, als bij elke gelegenheid

genheid tot afval en hoogverraad geneigd zijnde. Daar de plaatselijke misbruiken ook bij ons volk in de Nieuwe Wereld inslopen, vooral de woeste losbandigheid van elkaar in tweegevecht te lijf te gaan, wat uitliep op moorden, wonden en zware kwetsuren tot schande van den Christennaam, is de moedwil des duels, bij streng wetsvoorschrift beteugeld en de wet op manslag ingescherpt. Daar die van Serinhaem, Una, Parayba, Alagoas en Porto Calvo te klagen hadden over gebrek aan meel, hebben zij bereikt dat er werd opgetreden tegen hen, die bij de opzichters met hun opbrengsten van maniok hadden gefraudeerd. En opdat het den soldaat in de garnizoenen niet aan voedingsmiddelen zou ontbreken, heeft de Raad aan ieder rantsoen uitgekeerd tot tijd en wijle er uit Nederland meer victualie zou zijn aangevoerd.

Verbod tegen duels.

Aan het einde des jaars 1639 is het lijk van den Hooggeboren Graaf Johan Ernst van Nassau naar Mauritsstad gebracht, alzoo het noodlot wilde, dat hij door verscheidenheid van geboortegrond en plaats van overlijden in beide werelden bekendheid zou verwerven en daar waar hij met zijn broer Maurits gekomen was om blijk te geven van zijn moed, veeleer blijk zou geven van zijne sterfelijkheid.

Johan Ernst van Nassau.

Ik heb verhaald, hoe de gehavende en verstrooide Spaansche vloot her- en derwaarts is afgetrokken. Toen die schepen welke, als gevolg van den druk der tijden, bij het begin van den zeestrijd niet konden worden gelost, op ons vlootstation Pernambuco terug waren, hebben zij, na de overwinning, order gekregen te lossen en aan de behoeften der kooplieden te voldoen. Nassau heeft zich, na de troepen te hebben doen ontschepen, den vijand te lande geducht betoond. Tegen Luiz Barbalho die met 2000 gewapenden Parayba bedreigde is Majoor Picard opgetrokken met Kapitein Day, die den vijand in 't oog moesten houden en door het opdrijven van het vee hem het fourrageeren moesten beletten. Ook hebben de scheepsgezagvoerders die op de kust kruisten order gekregen om de schepen voor onmiddellijk gebruik gereed te hebben, zoo de Portugees ergens een aanval beproefde. Verscheidene vaartuigen zijn naar de Allerheiligenbaai gezonden om 's vijands schepen te bewaken en als de gelegenheid zich voordeed te nemen. Terwijl Luiz Barbalho zich met zijne troepen aan de grenzen van Parayba ophield, zijn de bezettingen van Goyana onder Kapitein Melling, die zijn eigen vendel en eenige Brazilianen aanvoerde met nog een vendeltje dat in I. Garasu lag en van Artichewsky was geweest, uitgetrokken. In I. Garasu werd het vendel van Kapitein Eint gelegd

Gebeurtenissen na het vertrek der Spaansche vloot.

Picard trekt op tegen Barbalho.

gelegd, te Olinda dat van Piron. Toen is door den Raad recht gedaan [187] over enkele schippers, die hun plicht hadden verzuimd. Van de schippers, die bij de gevechten aanwezig waren geweest hebben sommigen dapper gestreden en onversaagd zijn zij anderen in het gevecht voorgegaan; maar enkelen hebben ook door smadelijke en beschamende lafheid en uit vreeze voor den dood de waardigheid van den militair te schande gemaakt, doordien zij toeschouwers van den strijd zijn gebleven zonder er aan deel te nemen. Nassau heeft, om door strenge voorbeelden de krijgstucht hoog te houden, hen aan bestraffing door voor dit geval uitgekozen rechters onderworpen, opdat de geschonden soldateneer niet ongewroken bleef; en als ware het, dat Mars door een offer verzoend wierd, hebben er twee bij rechterlijk vonnis hun verraderlijke lafheid met hun leven geboet; een is het zwaard boven het hoofd gezwaaid ten bewijze van clementie waar de dood was verdiend en een is op grond van vroegere verdiensten gespaard. Antão da Cunha de Andrade heeft deze rechtspleging bijgewoond en hij heeft zijn bewondering te kennen gegeven, omdat, ondanks behaalde overwinning, de krijgstucht der Nederlanders zoo streng gehandhaafd bleef en zulks ook geprezen als een onwrikbaren grondslag der openbare veiligheid en een vasten waarborg van ons gezag in vijandelijk gebied. Maar de schippers die zich verdienstelijk hadden gemaakt zijn niet slechts met openbare loftuitingen overladen, doch ieder met een gouden penning ter herinnering aan het feit begiftigd. De voorzijde daarvan vertoonde *) het geharnast borstbeeld des Graven binnen den zoom dezer woorden „Johan Maurits Graef van Nassau Generael van „Brasil"; de keerzijde vertoonde de Spaansche en Nederlandsche vloten in gevecht, binnen het randschrift „God sloeg 's vians hoogmoed „den 12. 13, 14, 17 Januarii 1640".

Uitspraak inzake sommige schippers

Eerbeloonigen.

Barbalho, die zijn legermacht door de binnenlanden leidde, volgde den weg door die streken welke men de Mattos [bosschen] noemt, alwaar Tourlon zich beijverde de doorgangen te bezetten. Picard en Doncker hebben bevel gekregen om zich uit Goyana naar Terra Nova †) te begeven en allen vlijt aan te wenden om de vijandelijke troepen zoo mogelijk te verslaan of op de vlucht te drijven. Maar de even wakkere vijand heeft eenigen onzer vendels, die te Goyana waren, overvallen, waarbij Picard en Kapitein Lochman met 100 man gesneuveld zijn, terwijl de overigen of gewond of wel door de vlucht ont-

Eenige Nederlanders sneuvelen.

*) Van Loon, Ned. Historiepenningen, Dl. II.

†) Het achterland van Tamarica, zie kaart 3.

Nassau trekt ten strijde.

ontkomen zijn. Nassau, door deze nederlaag der zijnen opgeschrikt, heeft besloten zelf ten strijde te trekken en van alle kanten krijgsvolk opgeroepen. Uit de schepen zijn 250 man soldaten en matrozen gerequireerd, onder bevel van Jacob Allard. Mansfeld en Hoogstraten hebben zich op 's Graven last aan de S. Lourenço-rivier met hem vereenigd. Kapitein Hoes trok het krijgsvolk uit de Moribeca bijeen en
[188] begaf zich met de kapiteins Dyck en Sluyter naar Olinda. Schout Statius kreeg order om 80 negers uit de suikermolens te lichten om als dragers voor den troep te dienen. De burgers moesten zelf de wachten betrekken, nu de stad van garnizoen was ontbloot. Ook heeft Eint order gekregen om I. Garasu te verlaten en met zijn vendel op te komen. Onderwijl heeft Tourlon den uit Parayba vluchtenden vijand nagezet door een uiterst bezwaarlijken geforceerden marsch, waarop hij wel 17 mijl in 12 uren had afgelegd en waarbij zijn troep honger leed; maar het is vruchteloos geweest. Want de vijand was door aanwijzingen van de Portugeezen ingelicht omtrent de komst van Tourlon; hij verlegde zijn kamp naar de Mattos met groote haast, gelijk uit de hier en daar achtergelaten voorraden en bagages bleek. De onzen hebben enkele vijanden die zich in de rietvelden hadden verscholen bij den kop gekregen en afgemaakt. Toen dit alles den Graaf was gerapporteerd, heeft hij gelast, dat van de onderneming zou worden afgezien en dat de opgeroepen soldaten naar hunne posten en vendels zouden terugkeeren, terwijl de schepelingen zouden embarkeeren. Kort daarop heeft Mansfeld in de Mattos met een vijandelijken troep gestreden, die na eenige schermutselingen, onder het wegwerpen van al wat den marsch vertraagde, op de vlucht is geslagen. De spekzakken, waarvan er een 200 werden achtergelaten, waren niet met meel om van te leven maar met suiker gevuld, omdat er schaarschte aan meel was. De Graaf heeft niet nagelaten, den vijand op verschillende punten, naar de algemeene veiligheid eischte, achterna te laten zetten; Camaraõ en João Barbalho door Tourlon, Luiz Lopez Barbalho door Mansfeld, die 1200 man in gevecht kon brengen — met opdracht, om den vijand tot de oevers van den Rio S. Francisco te achtervolgen. De Kolonel Kühn had order hetzelfde te doen tot het landschap Una en vandaar naar Serinhaem terug te keeren. Naar de zeehavens waren verschillende schepen gezonden om vivres ten behoeve van de troepen over te voeren.

De veldtocht geëindigd door den aftocht des vijands.

Strijd van Mansfeld met den vijand.

De Graaf laat den vijand achtervolgen.

Eenige geestelijken verwijderd.

Omstreeks dezen tijd zijn eenigen van de kerkelijke orden der Franciscaners, Carmelieten en Dominicaners, uit de capitania Pernambuco ten

ten getale van zestig, op het eiland Tamarica gevangen gezet wegens heulen met den vijand, het tot afval pogen te brengen van soldaten en het zenden van mondbehoeften aan de Spanjaarden, waarna zij, op last van den Hoogen Raad, naar de West-Indiën zijn verscheept, alwaar zij in den geest wel kwaad konden brouwen maar toch, als gevolg van den ontzaglijken afstand die hen van Pernambuco scheidde, verhinderd werden hun voornemens uit te voeren. Hoewel dit in den beginne de gemeente in opschudding had gebracht, is, toen diegenen welke zij begeerde te behouden uit het gezicht waren verdwenen, met de verontwaardiging het verlangen verflauwd, vooral daar de pastoors die de [189] sacramenten bedienden haar gelaten waren. Toen de vijand over de grenzen was gedreven, niet alleen door de wapenen maar ook door gebrek aan vivres, waarin de handel met de inwoners een tijdlang uit oorlogsnoodzaak verboden was geworden, heeft de Raad hun opnieuw vrij gelaten om meel in den omtrek en in de nabijgelegen steden of werwaarts zij wilden te verkoopen. Zij die met krijgs- en burgerlijk bestuur vertrouwd zijn, weten wel dat, buiten den oorlog, voedingsmiddelen kunnen worden vrij gegeven waarvan een uitvoerverbod in tijd van oorlog allerminst als een misgreep is te beschouwen, zoodat wie hen vervoert, na publieke afkondiging, als in 's vijands belang handelende is aan te merken, daar overvloed van levensmiddelen den oorlog evenzeer verlengt als schaarschte hem verkort. Aan de Braziliaansche strijders is bevolen om, nu de vrees voor een inval van den vijand was geweken, naar hunne dorpen terug te keeren, teneinde zich een ieder aan den landbouw te wijden en de schaarschte aan levensmiddelen te doen ophouden.

Bewindhebberen in Nederland hebben zich niet minder beijverd om te zorgen dat zij, nu de troepen in den oorlog hadden geleden, de aanvullingen naar Brazilië uitstuurden, die Graaf en Raden herhaaldelijk met zooveel aandrang schriftelijk hadden aangevraagd. En daar zij den last van zoo groot een gebied niet konden bekostigen uit de winsten en opbrengsten welke Brazilië opleverde, alwaar de molens beschadigd waren en de oogst over het algemeen was verwoest, hebben zij plannen beraamd om door de wapenen en de krijgsfortuin de kwijnende zaak tot meerderen bloei te brengen en hunne macht tegen de zilverschepen die jaarlijks van Terra Firma, Nieuw-Spanje en Honduras vertrekken, aan te wenden. Daarom hebben zij een nieuwe vloot van 28 schepen onder de Admiraals Cornelis Jol en Johannes Lichthart

Expeditie onder Jol aangekomen 17 Maart 1640.

hart uitgezonden, die, in het begin van het jaar 1640, uit Nederland zijn gezeild en in het begin van de lente in Brazilië zijn aangekomen. Met deze vloot kwamen Johannes Walbeeck, die de plaats van Secretaris, Nieuland en Alewijn die de plaats van Raadsleden en Moucheron die het ambt van Advocaat-Fiskaal zouden waarnemen. Ernstig is beraadslaagd over hetgeen ten meesten nutte van de Compagnie kon worden verricht. Met aller instemming is de stad San Salvador, hoofdstad van Brazilië, aangewezen die wij te voren vruchteloos hadden aangetast. Was deze in onze handen overgegaan, dan zou spoedig gansch Brazilië ons zijn, met alle opbrengst aan suiker uit de vele molens van dat gewest. Maar hebben is hebben en krijgen is de kunst. Nassau was van oordeel, dat hij geen krijgsvolk genoeg had om de stad te belege-
[190] ren; dat hij om zulks te bestaan minstens 6000 gewapenden noodig had; dat S. Salvador niet alleen van een krachtig garnizoen was voorzien maar ook zonder bezwaar naburige volken te hulp kon roepen; dat haar uit te hongeren meer tijd zou kosten dan het seizoen met het oog op den regentijd toeliet; dat bovendien bij de jongste aanschrijvingen van Bewindhebberen een onderneming tegen de West en de koninklijke vloten werd voorgeschreven. Zoo is dan besloten, dat de nieuwe troepen naar 's vijands land zouden worden gezonden om dat, gelijk door Barbalho binnen onze grenzen beproefd en ten uitvoer gelegd was, te vuur en te zwaard te verwoesten en te vernielen, ten einde den vijand zijn schade eens aan den lijve te doen voelen en hem voor de toekomst tot fatsoenlijker oorlog voeren te dwingen. Na afloop van de bestraffingsexpeditie zou hem lijftocht voor de garnizoenen ontbreken, zouden de kooplieden geen winst kunnen maken, zou de schatkist verarmen, en zouden wij veiligheid en rust genieten. Hiertoe kon het voorbeeld der oude Romeinen bewegen die, met dit doel, in Spanje, in Campanië, in Ligurië, bij de Nerviërs en de Menapiërs stelselmatige verwoestingen hadden aangericht, gelijk te voren ook Alyattes tegen de Milesiërs, de Thraciërs tegen de Byzantiërs hadden gedaan — niet zoozeer uit haat jegens den vijand, als wel op grond van de wijze overweging om zoodoende den oorlog te bekorten en den vijand tot rede te brengen.

Waartoe verwoestingen goed zijn.

Terwijl eenige schepen en wat er verder voor de bestraffingsexpeditie noodig was werden gereed gemaakt, is Jol, met acht schepen waarop 700 soldaten en 200 Brazilianen geëmbarkeerd waren, naar Porto Francez gezeild om wat er van Barbalho's troepen nog in de Alagoas

toefde

toefde en het den inwoners met doodslag en plundering lastig maakte, te verdrijven. Toen Barbalho Jol's komst is gewaar geworden, is hij naar het zuiden afgetrokken en hij heeft het gewest ontvolkt door het meenemen van op 3 of 4 na alle inwoners, wier goederen, velden en huizen, als van overloopers en aanhangers des vijands, zijn verbeurd verklaard.

Lichthart in de Allerheiligenbaai.

Vice-Admiraal Lichthart met Kapitein Tourlon als aanvoerder van de troepen, is met een sterke met 2500 koppen bemande vloot van 20 schepen naar de Allerheiligenbaai vertrokken, alwaar zij, nadat de troepenmacht was ontscheept, de vreeslijkste en wreedste bewijzen van Bellona's woeden hebben gegeven. Alle suikermolens der Portugeezen op drie na zijn in de asch gelegd; wat er maar aan kleine vaartuigen werd aangetroffen, is genomen of in brand gestoken; de velden in den omtrek, de voorsteden en landgoederen zijn ten aanschouwe van de stedelingen verwoest en leeggehaald. Het eiland Tapesique en nog eenige anderen zijn ganschelijk uitgeplunderd, om van andere vernielingen te zwijgen, terwijl de vijand nergens stand hield of zich tegen ons geweld weerde; wat van de manlijke sexe was en de wapenen kon voeren werd neergesabeld, verschoond werden slechts de [191] vrouwelijke sexe en de weerlooze leeftijd. Tot dit betoon van medelijden en vergoelijking werkten twee oorzaken samen en wel, dat het wreed is oorlog te voeren tegen vrouwen en dat er tegen kinderen die nauwlijks het levenslicht hebben aanschouwd geen grief bestaat. De Kolonel Kühn is, nadat hij in Porto Francez drie vendels soldaten aan boord had genomen, rechtstreeks naar den Rio Real, in Spaansch gebied, gezeild om dat desgelijks te verwoesten, hetgeen geschied is, opdat, wanneer de oorlog in vijandelijk gebied was overgebracht, de levensmiddelenschaarschte te Pernambuco verlicht zou worden doordien onze soldaat zijn voeding elders vond en daar kwamen nog verschillende overwegingen bij: (1) dat van hier uit de gelegenheid gunstig was om iets tegen de Portugeesche capitanias te ondernemen; (2) dat het beter was geweld naar elders over te brengen dan het thuis te lijden; (3) dat op deze manier hun het zaad zoowel als de oogst werd ontnomen; (4) dat zij aldus last zouden krijgen van het opdrijven van het vee waarvan zij leefden; (5) dat door geen andere wijze van oorlog voeren de vijand kon worden genoopt om zijn troepen uit ons gebied terug te nemen en zich tot verdediging van het zijne te bepalen; (6)dat wanneer onze troepen elders bezigheid vonden, het thuis aangenamer

Redenen om 's vijands land te verwoesten.

en rustiger zou blijven. Maar terwijl wij hier waren en te vuur en te zwaard wraak oefenden, werd er ter plaatse geen voldoende vee aangetroffen om in de behoeften van de Nederlanders te voorzien, doordat de in deze landstreek heen en weer trekkende troepen van Barbalho schaarschte aan vee hadden teweeg gebracht en bovendien omdat alle bewoners van den Rio Real en van Tapicura, toen Kühn er aankwam, last hadden gekregen om wat er aan vee was naar de Allerheiligenbaai te drijven. Zoodat Kühn, bij dezen stand van zaken, naar een andere plaats omzag waar hij van nut kon zijn. Na over wel twintig mijlen alle velden van de capitania te hebben doorzocht, heeft zich geen bijzondere gelegenheid om den vijand schade te berokkenen aan hem opgedaan. En reeds had de Sergeant-Majoor Brand van vijandelijke gevangenen vernomen, dat de Onderkoning van gemelde Baai, Dom Jorge de Mascarenhas met 18 schepen, die 2500 koppen, zoo matrozen als soldaten vervoerden, daar ter plaatse was aangekomen, dat hij vijf kolonels had mede gebracht, dat hij op 's Konings bevel den Gouverneur Graaf de Torre in arrest had laten nemen en Barbalho naar Portugal had opgezonden. Deze Brand is met zijn troep wat hartstochtelijk het binnenland in getrokken, en, spoedig door den vijand omsingeld, heeft hij een niet geringe nederlaag geleden. Vermist zijn 100 man en verscheidenen, waaronder Brand zelf, zijn gevangen genomen. Ook is door Kühn, overigens een zeer moedig en beleidvol man, een aanslag tegen de stad Espiritu Santo in de capitania van dien naam ondernomen, maar zonder succes, omdat zijn troep ongeoefend was en hij kleine vaartuigen te kort kwam, hetgeen hem belette zijne macht vlug te ontplooien. Bovendien was de vijand gewaarschuwd en deze had het stadje van lichte veldwerken voorzien, Braziliaansche hulptroepen van den Rio de Janeiro aangetrokken en zich op een heuvel gelegerd vanwaar hij de Nederlanders uit vijf stukken geschut met een werkzaam vuur bestookte. Kühn, die beproefde den top van den heuvel aan te vallen om er den vijand van te verdrijven, is door de vreesachtigheid en lafhartigheid der zijnen genoodzaakt, bevel tot den aftocht te geven, terwijl de aan verschillende punten in brand gestoken stad, omdat de huizen van steen waren, geen vlam heeft gevat. Slechts zijn twee vrachtschepen die 450 kisten suiker aan boord hadden, uit de rivier weg gehaald. Maar, daar de vijand met zijn geschut op die schepen vuurde, en hun heele verband uit elkaar schoot, is de zoete ballast in andere schepen over geladen en ons als buit ten deel gevallen

[192]

Aanslag op Espiritu Santo.

A. *Fluvius*

B. *Loca excensionis Belgarum.*

C. *Molæ saccharæ.*

D. *Domicilia laboratorum.*

E. *Munimentum lusitanorum.*

len. Van de onzen zijn 60 man, waaronder enkele gegradueerden, gesneuveld en 80 man gewond. Terwijl Lichthart voor de capitania van de Allerheiligenbaai kruiste, heeft Barbalho, om de benarden aldaar te ondersteunen, zijn binnen onze grenzen vertoevende vendels opgeroepen en na den Rio S. Francisco, de grens van het Nederlandsch gebied, te zijn overgestoken, heeft hij zijne Baai weder bereikt, doch met van honger en van onderweg geleden ongemak uitgeputte, uitgemergelde troepen.

Twee zorgen vooral bezwaarden te dezer tijde Nassau en de leden van zijnen Raad. De eene was hoe zij de stad aan de Allerheiligenbaai zouden bemachtigen, de andere dat de naar de West gelaste onderneming van Jol niet uit het oog verloren zou worden. Het eerste is niet uitgevoerd kunnen worden door gebrek aan troepen en aan vivres, die de naar de West bestemde vloot van Jol voor zich had in beslag genomen. Men heeft derhalve tot het laatste besloten. Ook werden de inkomsten der Compagnie door twee nadeelige invloeden beheerscht. De eerste werd teweeg gebracht door zoodanige plunderaars en roovers die de ingezetenen dwongen om hunne veiligheid op de landerijen voor geld te koopen, hetgeen veroorzaakt heeft dat er minder brazielhout uit de bosschen die het voortbrachten gekapt werd; de tweede ontstond uit de brandschade, die de aanstichters op eigen gelegenheid of op last van hoogerhand aanrichtten. Tegen deze euvelen is men opgetreden door zooveel men kon soldaten langs de wegen te laten patrouilleeren, die de roovers, dat meest negers en soms Portugeezen waren, moesten vatten om hen voor de plaatselijke rechters te brengen. Hun voorman was Pero Visto, een neger, die zich in de bosschen schuil hield, die, van bevelen van den vijand voorzien, groote rampen over de Nederlanders heeft gebracht en nu, op zijne beurt, een zware [193] nederlaag had geleden, waarbij hem honderd negers, die hij aan de eigenaren der suikermolens had afhandig gemaakt, waren afgenomen.

De Graaf tracht de Portugeezen te bevredigen.

Graaf en Raden hebben zich veel moeite gegeven om de Portugeezen verzoenlijker en billijker jegens ons te stemmen, waaronder er velen van gevoelen en van meening waren dat zij niet te goeder trouw de wapenen tegen den Koning konden opvatten of wel de woestheid van de roovers en hun dagelijksche strooptochten tegen gaan; daarom begunstigden zij door te zwijgen, door het geven van raad, door eigen optreden, de maraudeurs. Daarom zijn door den Graaf uit de drie capitanias Pernambuco, I. Tamarica en Parayba die Portugeezen opgeroepen

Hij roept de voornaamste Portugeezen op.

roepen die, door waardigheid, rijkdom en aanzien op den voorgrond stonden en hun is verzocht om tot de handhaving van de publieke veiligheid met raad en daad mede te werken; om het gezelschap en de vriendschap der vijanden op te zeggen daar er op de Spaansche vloot in het geheel niet meer te bouwen viel; om zich op den handel toe te leggen en alle geweld eendrachtig van hunne haardsteden en altaren te weren; de Graaf zou niets nalaten wat in hun belang en tot eer van het Portugeesche volk kon werken; door scherpe voorschriften zou hij waken, dat zij niet door zijn soldaten of zijne ambtenaren beleedigd werden en dat niet alleen geen hand maar zelfs geen voetstap eenig rustig burger schade zou toebrengen*). Na deze en andere redenen, bestemd om de gemoederen te verzachten en te winnen, te hebben uitgesproken, heeft hij met algemeen goedvinden heilzame maatregelen afgekondigd.

Staat der geldmiddelen, winsten en opbrengsten.

Zij die nauwgezet de rekening van den staat der geldmiddelen opmaakten, teekenen omstreeks dezen tijd aan, dat in de kas der Compagnie zijn gevloeid uit de koninklijke rechten welke in suikertienden, accijnsen en waaggeld bestonden, 350.000 Gld., al moest, uit billijkheid, bij de inning wat over het hoofd worden gezien wegens de schade dit jaar geleden aan de perceelen door brandschatting en roof. Van de uit Nederland ingevoerde, voor particulieren bestemde koopwaren hebben de rechten 400.000 Gld. opgebracht, die op suiker naar Nederland verscheept 300.000 Gld. Uit den verkoop van molens, landerijen en gevangen genomen slaven waren 2.400.000 Gld. getrokken en aan buitgelden 300.000 Gld. verkregen. De in Afrika gekochte en hier weer verkochte negers zijn 600.000 Gld. waard geweest. Dit waren de opbrengsten en winsten van Brazilië zelf, ongerekend wat bovendien in de Nederlandsche schatkist terecht kwam. En deze opbrengsten waren zeker hooger geweest als de goedkoopte van de suiker er niet
[194] veel had af gedaan, wier prijs hooger had kunnen zijn, deels als gevolg van de verwoesting van vijandelijke molens waarmede men nu een begin had gemaakt, deels door een verbod van die suikeren welke de

Wat in het belang der Compagnie werd geacht.

Oost-Indische Compagnie jaarlijks aanbracht. Bewindhebberen meenden dat het ten hoogste aan de belangen der West-Indische Compagnie bevorderlijk zou zijn zoo die oude Portugeesche wet weer in het leven werd geroepen, waarbij de Koning verboden had negerwerklieden of werktuigen ter zake van schuldvorderingen aan de molens te ontnemen,

*) De hier bedoelde bijeenkomst heet thans het eerste in Amerika bijeengeroepen parlement.

ontnemen, omdat, zoo deze werden weggevoerd, alle werk stil lag en de inkomsten welke de Koning trok, ganschelijk verloren gingen. Want gelijk de Peripatetici beweren dat de hemelen niet worden bewogen zonder intelligente krachten, een vaartuig niet zonder schipper, een wagen niet zonder voerman kan bestuurd worden (de lezer vergeve den geschiedschrijver deze filosofische uitweiding) alzoo beweren de Brazilianen, dat zonder negers als helpende gedaanten, de heerlijke suikerbrooden niet kunnen worden gegoten. Bovendien zou het wenschelijk zijn, indien meer van onze muntspeciën werden overgezonden, tot dagelijksch gerief van de arbeiders, daar de Portugeezen het gemunte koninklijke geld, dat van goed gehalte was verstopten en het zoo min mogelijk uitgaven. Ook ware aan de Brazielsche tabak het belang te hergeven dat zij vroeger heeft gehad, de inboorling voor de gembercultuur te winnen. Maar niets zou zoo goed en zoo nuttig zijn als uitzending van kolonisten op groote schaal en een zoo wijd mogelijk voor particulieren geopende vrije handel, niet alleen vanwege de ruimere daaruit te verwachten opbrengsten maar met het oog op de veiligheid van den staat, daar zij die men heeft overwonnen geen vrienden zijn om op te bouwen en zij die niet aan nieuwe teugels gewend zijn lichtelijk een opgelegd juk afwerpen. Daarenboven heeft de Raad gelast, dat tal van jachten moesten worden uitgerust om de Afrikaansche havens in Angola en desgelijks de Braziliaansche aan de mondingen der rivieren De Janeiro en Da Prata gelegen te bewaken en 's vijands vrachtschepen aan te vallen, daar zij koopwaren van hooge waarde plegen te vervoeren als negers, wijnen, meel en andere zaken, die de koopman aan deze kust gretig aanschaft. Maar daaraan is minder gedaan kunnen worden dan wenschelijk was wegens gebrek aan schepen, waarvan Jol de meesten had mede genomen. Het kwam echter goed van pas, dat de nood een kolonel der Napolitaansche soldaten Hector de la Calce, te Parayba dwong binnen te vallen. Deze was kort te voren uit de Allerheiligenbaai vertrokken en hij heeft zijn schip, dat lek was gesprongen en slecht in zijn verband zat, naar onze haven gestuurd, terwijl hij met 600 soldaten op weg was naar de West. Dezen zijn om ons de victualie niet te helpen opteren, naar de West-Indiën vervoerd, terwijl Hector en de officieren zijn aangehouden om door middel van hem onze gevangenen, die in de haven van Havana werden vastgehouden, gelost te krijgen. Deze Hector zelf, een welbefaamd man naar ik voor zeker heb vernomen, heeft de Graaf, na eenigen

Hector de la Calce door nood gedwongen te Parayba binnen te loopen.

[195]

gen tijd, op diens verzoek naar Holland gestuurd. Maar, daar hij heeft willen toonen hoezeer hij te vertrouwen was, heeft hij geweigerd naar Spanje terug te keeren, zoolang niet de in-vrijheid-stelling was verkregen van onze gevangenen buiten Nederland en der Compagnie de kosten vergoed waren die zij voor den overvoer van zijn volk had gemaakt.

Juli 1640. Maar onze verhandeling wende zich tot Jol en Lichthart, die hunne vloot, eenige maanden te voren, langs de noordkust van Brazilië naar de West-Indiën hadden geleid. Zij bestond uit 24 uitstekend ten oorlog uitgeruste schepen, was met 2000 matrozen en 1700 soldaten bemand. Deze onderneming had, wat hare uitwerking betreft, groote verwachtingen opgewekt, niet alleen bij de Brazilianen maar bij alle Europeanen, Portugeezen en Nederlanders. Want men was van gevoelen, dat er niet nuttiger of met vuriger begeerte kon worden gestreden dan waar zich aan de menschelijke hebzucht een zoo aantrekkelijke stof aanbood, niet in den vorm van specerijen, hout of suiker, maar de schatkameren van de West-Indiën zelf, die van goud en zilver overliepen. Maar het komt in den oorlog niet zelden voor, dat de uitslag der grootste ondernemingen niet loont, vooral niet ter zee, waar de menschelijke raadslagen aan de uitspraak van wind en golven ondergeschikt zijn. De gansche vloot bevond zich den eersten September in zicht van de zeer vermaarde haven Havana op Cuba. Vervolgens bekruiste zij, in eskaders verdeeld, hier en ginds de zee, totdat de maand en tegelijkertijd de hoop op buit ten einde liep, immers men had met brandend verlangen verwacht, dat de Spaansche vloten hare havens zouden verlaten en den strijdlust zouden opwekken. Aller begeerten hadden naar dat groot fortuin gereikhalsd en de nabijheid der schatten had die begeerten aangevuurd. Maar hun verwachting is bedrogen uitgekomen, want hoewel zij, vermits de gouddorst geen uitstel kan verdragen, hier en daar navraag hadden gedaan bij aangehouden visscherlieden, hebben zij geen noemenswaardige inlichtingen omtrent de Spaansche vloot verkregen. Want met prijzenswaardig beleid en loffelijke voorzichtigheid zijn de schepen in hunne havens blijven liggen en zij hebben het niet raadzaam geacht den goud- en zilveroogst der gewapende begeerlijkheid toe te werpen; het werd beter geoordeeld het vervoer van zoo groote schatten uit te stellen dan het aan

[196] wisse gevaren bloot te stellen. Ook zijn winden opgestoken die de vloot

De vloot door storm verstrooid. geteisterd hebben met stormen zoo zwaar, dat eenige schepen van haar af zijn geraakt en op de kust van Cuba zijn geslagen, waar zij voor het geweld

geweld van wind en golven bezweken, schipbreuk hebben geleden, terwijl de opvarenden die het ontkomen zijn, gevangen zijn genomen. Dezen zijn naar de haven van Havana gebracht en aldaar eenigen tijd vast gehouden, waarna zij te Pernambuco terug gekeerd, de Spanjaarden wegens hunne menschelijkheid en kameraadschappelijkheid jegens hen bijzonder hebben geprezen, daar zij niet in vunze kerkers zijn geworpen, maar meer op voet van vrijheid werden onderhouden en geen voedsel te kort kwamen, doch rijkelijk voorzien werden van hetgeen noodig was. Vier schepen zijn afgedreven werwaarts het lot en de verbolgenheid van zee en winden hen voerden. Een ervan is in Nederland de voorbode van den ongelukkigen afloop geweest; twee anderen, met name de Nassau en de Ernst, zijn door het Bahama-Kanaal geloopen en behouden weer te Pernambuco binnen gevallen, het vierde is naar Holland gestevend. Nadat de schepelingen zich in de Baai van Matanças hadden ververscht, zijn de overige 16 schepen, die nog 690 soldaten en 938 matrozen aan boord hadden, in Brazilië aangekomen, maar zeer beschadigd en gehavend. Zonder uitstel zijn zij voor nieuwe ondernemingen uitgerust, opdat de vrucht van zoo groote kosten niet geheel verloren zou gaan. De immer onvermoeide Graaf heeft eenige schepen, onder Lichthart, gelast naar den Rio de Janeiro onderzeil te gaan om 's vijands schepen, hetzij komenden of gaanden, te nemen; anderen heeft hij naar de kusten van Angola gestuurd om de schepen der Portugeezen aldaar op te wachten en de gelegenheden tot den strijd aan te grijpen.

Eclips van 13 Nov. 1640.

In 't laatst van het jaar 1640 heeft eene verduistering plaats gehad, die bijna de gansche zon aan de oogen der Brazilianen heeft onttrokken. Ik teeken dat aan, niet zoozeer omdat zulks iets zoo verwonderlijks is in deze tijden waarin wij bekend zijn geworden met de oorzaken van die verschijnselen, maar omdat het bij goedgezinde burgers als een gunstig voorteeken werd opgenomen, namelijk bij hen die ervan houden om aan Vorsten, uit de waarneming van hemellichamen, de hemelsche gunst en genade Gods te voorspellen. Dezen spraken hunne beste wenschen uit en vertolkten deze berooving van hemelsch licht door de toekomstige opheffing van den luister der Spaansche macht binnen deze gewesten. Tot in de wolken verhieven zij den Graaf, die erin geslaagd was om den zoo grooten glans van de Koninklijke Majesteit te doen tanen. De eclips is begonnen zich aan de inwoners van Mauritsstad te vertoonen op 13 November ten 10 ure V.M. en heeft haar grootste uitgebreid-

[197]

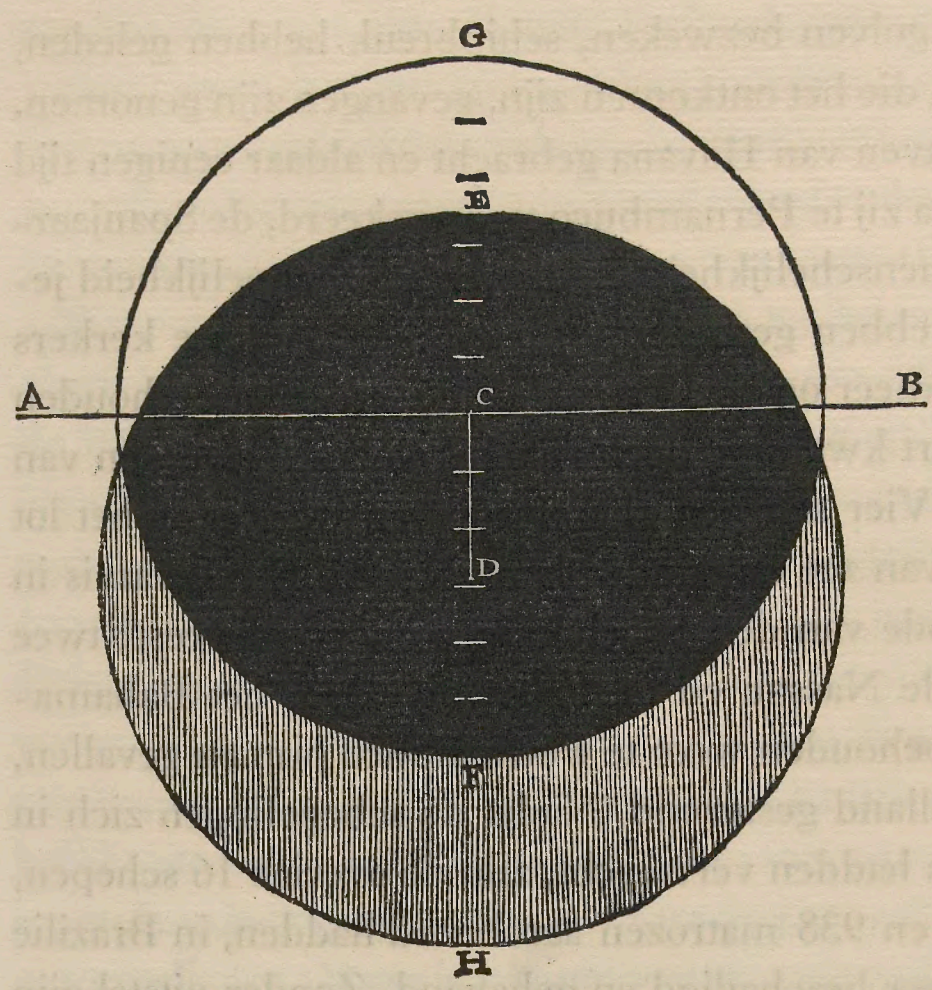

AB. Ecliptica.
C. Middelpunt der zon.
D. Middelpunt der maan.
CD. Afstand der middelpunten.
EF. Grootte der eclips.
EG. Onbedekt blijvend gedeelte der zonneschijf.
FCEG. Middellijn der zon.
HFDE. Middellijn der maan.

Tijd v. d. Uranienburg $\frac{3}{13}$ *Nov.*	3^u	12^m	3^s	*Eerste aanraking tot conj. der middelpunten* $c-(S'+S+\frac{1}{2}p)$	1°	$3'$	$39''$
Zonslengte in Scorp.	21°	$46'$	$2''$	$c-2(S'+S+\frac{1}{2}p)$		$31'$	$18''$
Lengte klimm. knoop in Scorp.	21°	$23'$	$21''$	*Alzoo: Halve duur van het verschijnsel*	2^u	37^m	51^s
Reductie (aftr.)			$6''$	*Halve duur van de umbra*	1^u	44^m	41^s
Lengte der maan in Scorp.	21°	$45'$	$46''$	*Halve duur van de penumbra*	0^u	51^m	28^s
Afst. der middelpunten		$2'$	$5''$	*Midden der eclips te Mauritsstad* $\frac{2}{12}$ *Nov.*	23^u	47^m	48^s
door physische vergrooting		$2'$	$7''$	*Maximum eclips te M.* $\frac{2}{12}$ *Nov.*	23^u	27^m	6^s
Verschilzicht der maan (P)		$63'$	$41''$	*Breedte der maan op dat oogenblik Zuid*	0°	$7'$	$25''$
Maans halve middellijn (S')		$16'$	$22''$	*Som van zons en maans halve middellijnen*		$31'$	$49''$
Zons halve middellijn (S)		$15'$	$27''$	*Alzoo:*			
Half verschilzicht der zon $(\frac{1}{2}p)$			$30''$	*Hoogte van het verduisterd deel der zon* $S+S'$ *- breedte maan*		$24'$	$24''$
Halve middellijn der penumbra $(S'+S+\frac{1}{2}p)$		$32'$	$19''$	*En verduisterd gedeelte in twaalfden*			9,4757
Halve middellijn der kernschaduw $(S'-S)$			$55''$	*Alzoo:*			
Som aller halve middellijnen $(S'+S+P+\frac{1}{2}p)$	1°	$36'$	$0''$	*Halve duur van het gansche verschijnsel*	1^u	13^m	59^s
Uurbeweging der zon (a)		$2'$	$32''$	*Begin der eclips te Mauritsstad*	10^u	13^m	7^s A.M.
Uurbeweging der maan (b)		$38'$	$27''$	*Midden der eclips te Mauritss.*	11^u	27^m	6^s A.M.
Betrekkelijke uurbeweging (a—b)		$35'$	$55''$	*Einde der eclips te Mauritsstad*	0^u	41^m	5^s P.M.
na physieke vergrooting		$36'$	$29''$				
Derhalve geen centrale of totale verduistering							
Halve duur v. h. verschijnsel (c)	1°	$35'$	$59''$				

den $\frac{3}{13}$ *November.*

heid ten 11 ure bereikt, toen meer dan drie vierden van de zonneschijf verduisterd waren, zoodat zij met minder dan één vierde van hare op- [198]
pervlakte de wereld verlichtte. Maar ten 41 minuten na den middag heeft Titan, bevrijd van de hem omringende duisternissen, in zijn vollen luister gestraald. Hij is te dezer tijde onder een andere schijngestalte verschenen aan de volken van Nicaragua, alwaar hij door de maansschaduw geheel onzichtbaar is gemaakt, anders te Cartagena en bij die van de Rivier S. Marta, anders in Noord-Amerika, anders in het achterland van Porto Seguro in Brazilië, anders in Angola, anders bij de Abyssiniërs in Afrika, aan den Rio da Prata en bij hen die aan Straat Lemaire wonen, zulks door de verschillen van lengte en breedte. Te midden van andere bewijzen van 's Graven loffelijke vlijt en onderzoekenden geest, is dit niet het eerste het beste geweest, dat hij de wiskundigen, die hij in vrede en oorlog bij zich had, gelast heeft ieder op zichzelf deze bekommernis der zon uit te teekenen en te beschrijven, naar het voorbeeld van de grootste en beroemdste veldheeren, die tijd wisten te vinden om zich tusschen de gevechten door, met het hemelgewelf en den sterrenhemel bezig te houden, gelijk Caesar van zichzelf bij Lucanus mededeelt. Ja, vóór de eclips zich heeft vertoond, heeft hij den zeevaarders opgedragen om, voor zoover zij zich op zee zouden bevinden, ieder van zijn eigen standpunt, het beeld van de aanstaande verduistering en haar verschillende phasen van oogenblik tot oogenblik nauwkeurig waar te nemen en dat alles in teekening te brengen. Ten gerieve van dezulken die studie maken van de wetten der hemelverschijnselen en van de onveranderlijke wisselingen der planeten voeg ik de projectie van deze eclips hierbij zooals zij van oogenblik tot oogenblik veranderde, gelijk zij met astrologische nauwgezetheid is geteekend door den zeer ervaren wiskunstenaar George Marcgraf die den Graaf in de nieuwe wereld door deze studiën bijstond.

Nadat Lichthart uit de haven van S. Aleixo was gezeild en de riffen te boven was gekomen welke men Abrolhos noemt, koerste hij naar de monding van den Rio de Janeiro, alwaar hij de vloot in drie eskaders verdeelde en met verlangen wachtte op de te ontmoeten vijandelijke schepen; maar het ongunstig gezind lot heeft hem niets dat zoo groote inspanning waardig was te gemoet gevoerd. Slechts heeft het hem een schip gegund, dat wijn en nog een ander dat wat suiker vervoerde; het eerste is 94.000 Gld., het tweede niet meer dan 2000 Gld. waard geweest.

Ilha Grande. weest. Dus is hij, na de vlotelingen aan Ilha Grande te hebben ververscht, naar de haven van Pernambuco terug gekeerd.

Bewindhebberen in Nederland hebben deze onderneming naar den Rio de Janeiro kwalijk opgenomen, daar zij beweerden dat er in Brazilië genoeg macht aan wapenen, soldaten en schepen aanwezig was om de hoofdplaats van de Allerheiligenbaai en van gansch Brazilië te
[199] veroveren. Dies hebben Gouverneur en Raden van Brazilië geoordeeld, dat het hunne eer raakte om van zoo groote nalatigheid verdacht te worden gehouden en daarom hebben zij die beschuldiging met kracht afgewezen en teneinde alle gelegenheid voor verdachtmaking af te snijden, hebben zij ongeveer als volgt geantwoord: dat Bewindhebberen hunne berekening verkeerd hadden opgemaakt; dat men in Brazilië niet over het aantal schepen en soldaten beschikte dat zijzelf in hunne brieven opgaven; dat er destijds 23, niet 41 kleinere schepen gevechtsklaar waren; dat er niet 22 maar slechts 12 jachten aanwezig waren en niet 30 vrachtschepen maar 18; dat er niet 11.000 soldaten maar 5300 op de rol te boek liepen. Zij voegden daarbij, dat de stad S. Salvador destijds van een groot en sterk garnizoen was voorzien geweest; dat men tegen 's vijands brandschattingen een sterke militaire macht noodig had, die over de capitanias te harer bescherming verdeeld moest worden, zou niet de heele suikeroogst teloor gaan; dat de kustplaatsen aan verdedigers te kort kwamen, zoo tegen buitenlandsch geweld als tegen de inwendige woelingen der Portugeezen en nog andere bewijsgronden meer die strekten tot het uit den weg ruimen van bezwaren en van verdachtmakingen tegen de Hoofden der Regeering. De koopmansgeest is een beweeglijk ding; nooit kan eenig geluk hem zoo volledig te gemoet komen of volgen dat het zijne wenschen verzadigt. Lichtelijk denkt hij iets uit wat hij kan wijten aan de behartigers van zijn belang en terwijl hij zich opmaakt om zijn verwachting voorbij te snellen, zou hij wenschen dat reeds al wat zijn begeerigheid heeft ontworpen, volbracht ware.

DE PORTUGEEZEN WERPEN IN PORTUGAL HET SPAANSCHE JUK AF EN ZOEKEN IN BRAZILIË TOENADERING TOT DE NEDERLANDERS DE NEDERLANDERS DENKEN DEN PORTUGEES VOOR HET LAATST NOG EENS UIT TE SCHUDDEN

De Onderkoning, die destijds in de stad S. Salvador resideerde, die zich de schade voor den geest haalde, welke hij laatstelijk had geleden van de Nederlanders, die met ontketening van losbandige oorlogsdriften optraden, te laat geërgerd door een zoo hardvochtig en woest bedrijf, is aan matiging van den krijg gaan denken. Werkelijk heeft hij zich tot de pastoors te Pernambuco gewend en uit een gevoel van gemeenschappelijk lijden heeft hij zonder moeite van hen verkregen, dat zij, bij schriftelijk vertoog aan Graaf en Raden, verzochten om die wetten weder in te voeren, waarbij dat woeste optreden tegen gevangenen, tegen onbewapenden, tegen hen die zich overgaven en tegen de velden, tegen het vernielen van al wat men tegen kwam, werd beperkt. De Graaf, tot zachtmoedigheid geneigd en van alle wreedheid wars, heeft zich niet moeilijk betoond. Hij ware ook niet tot die ruwheid afgedaald, indien niet de vijand hem had getart, die het eerst had gelast, dat men de verwonnen Nederlanders niet zou sparen of hun kwartier zou verleenen. Hij heeft op dit verzoekschrift terug geschreven dat een zachtere wijze van oorlog voeren hem niet zou mishagen, indien de vijanden eveneens daartoe overgingen en er zich aan hielden. In elk geval, hij had opgemerkt, dat onze gewesten met kleine troepenafdeelingen konden aangevallen en benadeeld worden, terwijl wij die van den vijand slechts met groote inspanning en overzee konden bereiken; dat er onder zijne onderdanen waren, die met den vijand heulden en de brandstichters begunstigden, terwijl hij dergelijke helpers in 's vijands land niet had; dat ook de kans om het overig Brazilië in zijne macht te krijgen door dat schenden van inwoners, van molens en door het verbranden van landhuizen werd verijdeld. De Onderkoning, Markies van Montalvão

De vijand dringt op matiging van den oorlog aan. 1640.

Redenen waarom de Graaf daarin toe wil stemmen.

[200]

vão *), heeft 's Graven rechtmatige verlangens niet afgewezen en na-

Gijzelaars en gezanten over en weer.

dat over en weer gijzelaars waren gezonden, zijn partijen bijeen gekomen. De Graaf heeft aan den Markies den Overste Hinderson en den Majoor Day, de Markies heeft den Graaf Martim Fereira, een Portugees en Pedro de Arenas, een Spanjaard, als gijzelaars toegezonden. Maar als onderhandelaars werden van Nederlandsche zijde Theodoor Kodde Burch en Nonno Olpherdi aangewezen, wien, om hunne voornaamste zorgen te deelen en den last te helpen verlichten, het lid van den Politieken Raad Abraham Tapper werd toegevoegd. Hun is gelast de Latijnsche taal te bezigen, opdat de Portugeezen hun niet met woorden aan de eigen taal ontleend zouden bedriegen. Ook heeft dit gezantschap zijn doel op den duur niet gemist; na lange beraadslagingen is overeengekomen dat het oorlogsrecht jegens gevangenen en ten opzichte van de verwoestingen der velden over en weer hersteld en in acht genomen zou worden. Bewindhebberen in Europa echter hebben (om wat later gebeurd is hieraan vast te knoopen) deze zelfde onderhandelingen minder welwillend uitgelegd, alsof door deze overeenkomst den vijand een weg werd gebaand om, onder voorwendsel van gemoedelijke en zorgelooze gemeenzaamheid, tot de geheimen van dit gouvernement door te dringen, hetgeen de Braziliaansche Regeering niettemin gemakkelijk heeft weten te weerleggen, door te antwoorden: (1) dat zij niet over een wapenstilstand maar slechts over matiging had onderhandeld; (2) dat er binnen hun gebied zoodanige overvloed aan spionnen was, dat het overbodig leek om voor spionnen van buitenaf te vreezen; (3) dat er geen hoop was om den suikeroogst binnen te krijgen, tenzij door overeenkomsten als deze; (4) dat er geen gelegenheid zou overblijven om de wapenen tegen Sergippe, Maranhaõ en de Afrikaansche stranden te keeren, als er niet eerst veiligheid was verkregen tot zoover. Terwijl de afgevaardigden hunne instructies ten uitvoer legden, is zekere Lengton, een wuft persoon die tot hun gezelschap behoorde, na zijne Heeren verlaten te hebben, tot den Onderkoning overgeloopen en hoogverraderlijk heeft hij opening gedaan van onze zaken, voor zoover hij daarvan op de hoogte was. Maar de Nederlandsche gijzelaars hebben den ongeluksvogel bepraat om den Onderkoning te verlaten en tot zijn vorige Heeren en zijn aan het vaderland verpande trouw terug te keeren. Hij is terug gekeerd en dus heeft hij, gelijk te voren aan verraad, zich nu aan domheid en lichtzinnigheid

Lengton loopt over.

[201]

*) Dom Jorge de Mascarenhas, markies van Montalvão, opvolger van Don Fernão de Mascarenhas.

zinnigheid schuldig gemaakt. Gevangen gezet en bewaakt, is hij scherpelijk ondervraagd, maar na den cipier, naar men geloofde, te hebben omgekocht, is hij samen met dezen uitgeknepen. Eene belooning is voor den aanbrenger uitgeloofd en verbeurdverklaring van lijf en goederen is bedreigd tegen hen, die den hoogverrader huisvesting zouden verleenen.

De Onderkoning zendt bericht van de omwenteling in Portugal.

Nog waren de gezanten uit Pernambuco die met den vijand over matiging van den oorlog moesten onderhandelen, niet vertrokken, of ziet: daar wordt een brief van den Onderkoning bij den Graaf aangebracht, waarbij hij over de woelingen in Portugal schreef als volgt: dat de Portugeezen aan den nieuwen Koning, den Hertog van Bragança, trouw hadden gezworen; dat alle vestingen binnen het rijk zich aan hem overgegeven en hem gehuldigd hadden; dat de Onderkoning zelf en zijn eigen troepen den Hertog tot Koning uitgeroepen en hem den eed gedaan hadden, behalve de Kastieljanen en de Napolitanen wien hun geweten niet veroorloofde in de omwenteling toe te stemmen en van hun voormaligen Heer af te vallen. Niet lang te voren waren in de Allerheiligenbaai de navolgende door den Koning van Portugal afgezonden Heeren aangekomen: Francisco de Vilhena van de orde der Jezuieten en de Overste Pero Correa da Gama, niet alleen om een zoo gewichtige gebeurtenis aan te kondigen, maar ook om den eed van trouw af te nemen aan den Onderkoning en aan de troepen waarover deze beschikte. Deze zelfden zijn op last van de Portugeesche Overheid daarginds, tot den Graaf gekomen om een wapenstilstand tusschen de hunnen en die van Pernambuco voor te stellen, tot zoolang er zou gebleken zijn wat er tusschen Tristão Mendoza en de Staten-Generaal was verhandeld. Om dit gedaan te krijgen stelden zij dertig gevangenen in vrijheid, met uitzondering echter van Gaerstman en van Brand en riepen zij Paulo de Acunha die tot dusver ongestraft binnen onze grenzen en gewesten roofde, op de ernstige klachten en dreigende vertoogen van die van Pernambuco terug en na volbrachte zending is Vilhena naar de zijnen terug gekeerd, terwijl Pero Correa op eigen verlangen is gebleven. Toen heeft er aan de Bahia het leugenachtig gerucht geloopen, dat de Staten Generaal eene vloot van 50 schepen uitrustten om de Allerheiligenbaai binnen te varen en de stad te belegeren. De daardoor ontstelde Portugeezen hebben zich met alle vlijt op de versterking der stad toegelegd, totdat zij, nadat de Graaf het gerucht den kop had ingeknepen, zichzelf hebben terug gevonden. Maar zoodra

dra deze heugenswaardige afval van gansch Portugal aan beide kanten is bekend geworden, heeft zij tengevolge gehad, dat de vijand andere plannen gevormd heeft dan de Nederlanders in Brazilië. Want beide partijen konden gemakkelijk voorzien dat deze daad der Portugeezen vrede of wapenstilstand zou brengen aan het land van Portugal, aan de
[202] Unie en op den duur aan Brazilië zelf en dat met verdragen van vrede of wapenstilstand het recht zou vervallen om nieuw gebied te bemachtigen en het gezag verder uit te breiden. Dies heeft het Graaf en Raden eenstemmig behaagd om, nu Spanje door den afval van de Portugeezen in ongelegenheid was geraakt, het een en ander te beproeven waarmede het belang der Compagnie bijzonderlijk gebaat zou zijn. De oordeelkundigsten verstonden, dat dergelijke omwentelingen gelegenheid bieden om zijn slag te slaan; dat het nu tijd was om op de gelegenheid te passen en zijn tijd waar te nemen; dat men terwijl de vijand met de zijnen streed en over het gezag twistte, in troebel water zou kunnen visschen. Nassau, die al eerder door de Staten-Generaal omtrent die woelingen was ingelicht, had bevelen ontvangen om het gebied uit te breiden, want op een brief, waarbij hij verzocht had ontheven te worden, hadden zij terug geschreven: *(1) dat de zaken van Brazilië en de staat van Europa zich zoodanig lieten aanzien dat het thans hoogst ongelegen kwam hem te laten gaan; (2) dat, nu hem de plaatselijke gesteldheid en de gezindheid der inwoners persoonlijk bekend waren, het Bewind hem gemakkelijk zou vallen; (3) dat nu de grenzen uitgebreid en de vijanden uiteengeslagen waren, dezen hun woestheid, den burgers hun vrees was ontnomen; (4) dat het door hevige woelingen geteisterd Portugal van Koning Philips was afgevallen en den Hertog van Bragança had uitgeroepen; (5) dat het ondenkbaar was dat hieruit voor Nassau geen gelegenheden zouden geboren worden om iets groots te ondernemen, iets roemrijks aan te durven op de kusten die de Koning der Spanjaarden met Portugeesche garnizoenen bezet hield; (6) dat het besluit van den Staat in dien zin was gevallen, dat men voor den Hertog van Bragança hulptroepen zou afzonderen tegen den thans gemeenschappelijken vijand van Portugal en van Nederland; (7) dat, waar de zaak er aldus voorstond, men niet twijfelde of de Graaf zou, wegens de genegenheid die hij voor de republiek gevoelde, wel willen dulden dat hem het bewind nog eenige jaren opgedragen bleef; (8) dat de onderlinge strijd der vijanden te dezer stond geleid moest worden in het belang van den Staat en dat men tusschen hunne twisten door laveeren moest en mocht de Graaf aan hetgeen hij gelukkiglijk begonnen was door zijne tegenwoordigheid en wijs beleid, thans bestendigheid verzekeren; (9) dat de roem zijner krijgsverrichtingen, de manieren waarmede hij op de gemoederen der menschen werkte, zijn zelfs voor den vijand aantrekkelijk voorkomen, hem de volg-*

Voorschriften van de Staten en van Bewindhebberen.

zaamheid

zaamheid, de genegenheid en de liefde van velen hadden verschaft; (10) dat HH.Ho.Mo. zich ten hoogste verplicht zouden achten zoo hij het roemrijk aangevangen bewind nog wat langer wilde voeren; (11) dat het hun niet zou ontbreken aan den wensch en aan de begeerte om 's Graven toestemming in deze door waardige belooningen en eerbewijzen te erkennen. Bewindhebberen, die zich duidelijker uitspraken, hebben den Graaf als volgt geïnstrueerd: *(1) dat nu het ontroerd Portugal niet bij machte was hulp te zenden hij, zelf de gelegenheid waarnemende, ernstiglijk bedacht moest zijn op uitzetting der grenzen, zijn krijgsroem door voortgezette overwinningen zou kenmerken vóór dat, door een vredestractaat, de oorlogsbedrijven zouden afgebroken of gestaakt worden; (2) dat nu nog alles voor den overwinnaar bloot lag; (3) dat, ingeval van een overeenkomst, aan ieder het zijne zou gewaarborgd worden en dat men dan niet verder zou kunnen gaan; (4) dat er door hen niets in het bijzonder werd voorgeschreven, daar van tijd, gelegenheid, macht en 's vijands optreden afhing wat ondernomen kon worden; (5) dat echter Bewindhebberen vooral wenschten, dat met van heinde en ver opgeroepen garnizoenen en Braziliaansche hulptroepen de Allerheiligenbaai opnieuw aangetast zou worden wegens de verwonderlijk schoone gelegenheid van de haven en voor den scheepsbouw aldaar, alsook met het oog op de veiligheid van de capitanias die ons gehoorzaamden. Met alle macht van zijn vernuft en van zijn krijgsbeleid zou de Graaf het er op aanleggen om haar door geweld of list te vermeesteren, of, als dat niet kon, de stad althans door een beleg omsingelen en de toegangen afsluiten, omdat de belegering van steden van niet geringen invloed is en haar gemakkelijker doet verkrijgen bij gelegenheid van onderhandelingen over een wapenstilstand.* Febr. 1641. [203]

Overgehaald door deze brieven van HH.Ho.Mo. en van Bewindhebberen heeft Nassau, uit volgzaamheid en eerbied jegens het vaderland en de Staten, zich laten aanleunen dat zijn bewind werd verlengd en, zeker van zijn blijven, heeft hij het besluit genomen om de grenzen van het Compagniesgebied uit te breiden. Eerst heeft hij gemeend Sergippe del Rey, een vroeger verlaten landstreek, die tot nu toe den oogenblikkelijken bezitter toebehoorde, aan het gebied der Compagnie toe te voegen, met welk doel Andriesz, de Commandant van het Fort Maurits aan den Rio S. Francisco, met eene troepenmacht derwaarts is gemarcheerd. Na zijn eigen fort uit voorzorg te hebben beveiligd, is deze in die capitania binnengevallen, hij heeft de kerk die zich aldaar bevond met een wal omgeven, een magazijn gebouwd en het stadje tegen vijandelijk geweld versterkt. De redenen van deze onderneming waren, dat deze streek, tusschen de capitanias van de Allerheiligen baai en de onzen gelegen, de grenzen kon beschermen, van vee wemelde en hoop gaf op meer dan een metaalgroeve. Bedrieg ik mij niet, dan is Nicolau de Oliveyra, een Portugees, de eenige die Sergippe *Sergippe wordt veroverd.*

gippe onder de capitanias noemt. De Wilden noemen de streek Ciriii naar de rivier van dien naam. Men komt langs een tamelijk riviertje, dat wegens de geringe diepte van zijn monding geen groote schepen toelaat, aan het stadje. Het ligt elf mijl ten noorden van den Rio Real en nauwelijks zeven mijlen ten zuiden van den Rio S. Francisco. Er zijn talrijke veekralen en stallen geweest om vee bijeen te drijven en te houden, die, hoewel vervallen, door de zorg der overheden hersteld kunnen worden. De streek wordt zeer geprezen om de vischvangst die langs de gansche kust wordt uitgeoefend. Maar wat de Nederlanders aan hoop hadden gekoesterd op groeven van edel metaal, hebben de vondsten aan verschillende plaatsen in rook doen vervliegen, daar zij geenerlei zilver noch andere bruikbare waar bevatten, blijkens het rapport van Pieter Moorthamer, wien het onderzoek van dat mysterie was opgedragen geweest. De gansche veiligheid der inwoners hangt van het Fort Maurits af, daar het binnenland niet kan worden verdedigd tegen de geregelde troepen des vijands.

VERRICHTINGEN IN NEDER-GUINEE

Dit alles is in de Nieuwe Wereld, in de Brazielsche gewesten voorgevallen maar grooter daden zijn in de Oude Wereld, in Afrika verricht. Het heeft Maurits, omdat de hoogste waarde werd gehecht aan de negers uit het rijk van Angola, zonder welke men zoomin de Koninklijke mijnen als de Brazielsche molens aan den gang kan houden, behaagd ook derwaarts den oorlog over te brengen, om daardoor de Compagnie de heerschappij over en de voordeelen van den negerhandel aan zich te doen trekken, welke koop en verkoop van zwarten zich alhier in hoogen bloei verheugt. Om die groote onderneming ten uitvoer te leggen is Cornelis Jol, immer een bedrijver van groote daden, bij besluit van Graaf en Raden aangewezen. Deze is met eene vloot van 20 schepen, bemand met 900 matrozen en 2000 soldaten en nog 200 Brazilianen en Hinderson als onderbevelhebber, naar Afrika gestevend. De hoogste gunst van het Opperwezen heeft zich over de ontscheepte troepen uitgestrekt, bijna in nog meerdere mate dan zij gewenscht hadden, want de overwinning nam zulk een vlucht, dat de fortuin, behalve voor een stoutmoedig plan van aanval en het werk aan een enkel gevecht verbonden, nauwlijks gelegenheid voor eenig ander betoon van moed heeft gelaten. *) De Nederlanders, die tot niet ver van de stad zelve tusschen de vijandelijke kasteelen waren opgerukt, hebben zich van de woede van het geschutvuur dat van beide kanten op hen losbrak, weinig aangetrokken; met gelijke woede vuurden de vijandelijke kanonnen op onze schepen, die van het wachtsvolk waren verlaten daar allen ontscheept waren om aan den wal te toonen wat zij vermochten. Hinderson heeft de

Ondernemingnaar Angola onder Jol.

[204]

30 Mei 1641.

*) Over deze haast onbekende episode, raadplege men een rapport van P. Mortamer overgelegd aan de Kamer Zeeland, d.d. 29 Juni 1643. Alg. Rijks Archief, Bundel W.I.C. Oude Comp., N°. 46.

Hinderson valt de stad S. Paulo de Loanda aan.

de zijnen in marschorde opgesteld en dienzelfden dag waarop hij ontscheept was zijne troepen naar de stad S. Paulo geleid, alwaar hij op den vijand stiet, die hem met twee kanonnen, in slagorde, tot den strijd afwachtte. Hij heeft het gevecht aangevangen, waarbij 's vijands musketiers den eersten stoot opvingen. Aanvankelijk is met ongeveer eenzelfde krijgsgeluk en met gelijk nadeel aan weerskanten gestreden; maar spoedig, toen de strijd heviger werd en de Nederlanders den vijand in 't nauw begonnen te drijven, zijn allereerst eenige duizenden negers op de vlucht geslagen, waarvan men zich in den strijd had willen bedienen. Hun volgde met een zelfde flauwhartigheid, de Gouver-

24 Aug. 1641.

neur van Loanda, Dom Pero de Menezes, die een troep van 900 man soldaten en bewapende burgers aanvoerde en na zijn geschutsstand te hebben verlaten, de geheele stad met haar forten en wallen aan de Nederlanders heeft prijs gegeven. In de stad is niemand aangetroffen behalve enkele soldaten die zich vol gegeten en gedronken hadden en wat ouden van dagen; alle anderen waren, op het vernemen van onze komst, gevlucht. Negen en twintig metalen vuurmonden, negen en zestig ijzeren stukken en een groote hoeveelheid wapenen en krijgsvoorraad met nog veel wijn en meel en 30 groote en kleine schepen zijn ons in handen gevallen. De op een heuvel gelegen stad zelf is on-

[205]

versterkt; maar zij toont heel wat door haar kerken, kloosters en prachtige gebouwen. Vele kasteelen bestrijken in een lange reeks de haven. Nadat de stad was veroverd, hebben de onzen onmiddellijk alle straten en toegangen voorloopig door wallen en versperringen versterkt. Weinig tijds daarna zijn daar op Nassau's advies een groot en twee

Gebouwde forten.

kleine forten aangelegd, om tegen nieuwe troepenbewegingen te kunnen dienen en te hunner verdediging zijn twaalf vendels achtergelaten. De Portugees dacht dat de Nederlanders slechts om buit daarheen gekomen waren, niet om zich ter plaatse te vestigen en zich deze kusten toe te eigenen. Want bij het zien van de vloot had de Gouverneur gelast, dat ieder zijn vrouw, kinderen en wat hij aan goederen het liefste had, mee zou nemen en wegbrengen. Zoodra hij inzag, dat de Nederlanders de stad en alle forten in beslag namen als een door den oorlog verkregen bezit, heeft hij schriftelijk bij Jol over de onrechtmatig-

De Gouverneur van Loanda klaagt over het gepleegd geweld.

heid geklaagd en als volgt betoogd: „dat er reeds tusschen de HH. Sta-
„ten der Vereenigde Nederlanden en den Koning van Portugal was
„overeengekomen, dat de Nederlanders en zijn volk door een verdrag
„waren vereenigd; dat de oorzaken van oorlog en haat uit den weg

„waren

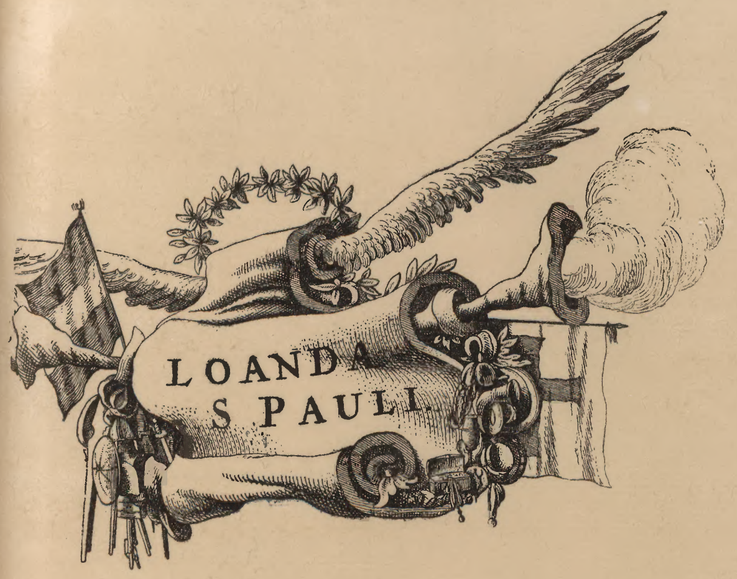

A. *Iesuitarum Coenobium.*

B. *Capucinorum Coenob.*

C. *Turris siue reductus.*

D. *Castrum Novum Sibyllæ.*

E. *Castrum Vincentij.*

F. *Suggestus tormentarij.*

N.º 47.

G. *Coenobium Vrbis inferioris.*

H. *Castrum Centurionis Benti*

I. *Castrum novum eiusdem.*

K. *Castrum S. crucis.*

L. *Castrum maritimum ubi nostri appulerunt.*

M. *Mare.* N. *Locus designatæ Arcis asserendæ urbi.* O *Naves Lusitanis ereptæ.*

„waren geruimd." De Nederlanders hebben op deze aanklacht geantwoord: (1) dat er bij hen van die met de Portugeezen gesloten overeenkomst niets met zekerheid bekend was, noch ook met wie van beiden de Gouverneur het zelf hield, met de partij van den nieuwen Koning of met die van Philips; (2) dat, indien de Gouverneur het eerste had gekozen, hij het te kennen had moeten geven vóór dat de stad genomen was en vóór dat tegen de onzen vijandelijk geweld was gebruikt; (3) dat het nu, na dat men het gevaar te boven was gekomen te laat was om met een klacht bij de overwinnaars aan te komen. Maar om het den nieuwen gasten in dit verzengd en verschroeid klimaat niet aan water te doen ontbreken, hebben dezen aan de rivier Bengo, een woning of een fort met een wal omgeven ten einde de watervoorziening te verzekeren; negers die er een aanval op hebben gewaagd, zijn verslagen en op de vlucht gedreven. Eindelijk heeft de Gouverneur, daar hij de stad zoomin door klachten als door geweld terug kon krijgen, een wapenstilstand van acht dagen willen sluiten om onderwijl hetzij met de burgerij tot ons over te gaan, dan wel zich tot de afreis gereed te maken en ons als overwinnaars te erkennen. Maar, daar hij onredelijke dingen vroeg, is hem gelast zich 16 mijlen van de stad te verwijderen, waarop hij den zijnen verboden heeft, zich met ons in te laten en enkelen hunner die verlangden zich met de overwinnaars te verstaan, zijn dientengevolge met den dood gestraft. Verscheidene koninkjes en vorstjes die in den omtrek woonden, zijn tot een verbond met ons toegetreden en, van eenzelfden haat bezield, hebben zij de Portugeezen tot in de schuilhoeken van de bosschen nagezet. Die van de tegenover gelegen Allerheiligenbaai hebben, toen zij bericht kregen, een jacht aan die van Angola ter hulp gezonden dat met alle soorten van wapentuig was bevracht, hetwelk door toedoen van de negers is [206] genomen, die zelf hun woede hebben gekoeld in het bloed der Portugeezen die allen, de een na den ander, met uitzondering van vier die zich in het ruim van het schip hadden verscholen, zijn vermoord. Verscheidene naar de stad terug gekeerde ingezetenen, waaronder ook geestelijken, hebben de helft hunner slaven aan de Nederlanders aangeboden, als zij vergunning kregen om met de overigen naar de Allerheiligenbaai over te steken; maar het werd voordeeliger geacht de burgerij hier te houden en haar met milde beloften naar de stad te lokken, omdat uit de registers van het bestuur van Angola bleek, dat er uit den handel in slaven alleen, jaarlijks 6.600.000 Gld. kon verkregen worden

De Gouverneur doet onredelijke voorstellen.

den, nà aftrek van de kosten der garnizoenen, van de schepen en van de ambtenaren. In ieder geval was de Koning der Spanjaarden zelf gewoon geweest jaarlijks 15.000 slaven van hier te betrekken, die hij gebruiken liet tot het uitgraven van mijnen in de West, zoodat het niet twijfelachtig was of de Koning zou het uiterste beproeven om dit gewest Angola, dat van zoo groot belang voor het Spaansche wereldrijk

Congo-rivier. was, te heroveren. Het grenst ten Noorden aan het rijk van Congo, welks rivier, vroeger Zaire genaamd, honderd legoas of Spaansche mijlen van Loanda verwijderd is. Naar het zuiden strekt het zich tot het kasteel Benguela uit, dat evenveel mijlen van Loanda gelegen is; het heeft 400 mijlen in omtrek. De inboorlingen waren als vazallen den Koning van Kastilië schatplichtig. Zij die verder weg tot bij Kaap Negro wonen, op honderd mijlen van Benguela, zijn bondgenooten van de Portugeezen en drijven handel met hen. De bewoners der binnenlanden, op 200 mijl afstands, brachten den koninklijken gouverneur schatting op, evenzeer zich in wederkeerigen handel verheugende. De voornaamste handelswaar zijn de negers zelf, uit wier verkoop de Koning jaarlijks 1.000.000 Gld. trok. Thans van dit voordeel en van deze opbrengst verstoken, zal hij in de toekomst ook de gelegenheid derven om zich de werkkrachten te verzekeren, waarmede hij de groeven van Peru zou kunnen bewerken en de molens in Brazilië zou

Eiland Loanda. kunnen drijven. Loanda zelf is een eiland van 7 mijlen lengte, laag en vlak, zonder bergen of heuvels. Graaft men bij wassend water in den grond dan komt er zoet water te voorschijn, maar bij laagwater is het zout. Het heeft een klooster, een slavenkwartier en een negerdorp. Het

[207] ligt tegenover den vasten wal van Afrika, alwaar zich de stad S. Paulo en eenige kasteelen bevinden.

Toen Nassau zich in het bezit van dit gedeelte van Afrika had gesteld, heeft hij aan de Algemeene Staten gerapporteerd en getracht hen

Redenen waarom Angola aan Brazilië ondergeschikt te maken. met klem van redenen te overtuigen: (1) dat de regeering daarover bij die van Brazilië aangetrokken en daaraan ondergeschikt gemaakt behoorde te worden, daar de negers alleen van die stranden naar Brazilië verscheept en van hier naar alle kanten verkocht plegen te worden; (2) dat die van Angola ook niet zekerder of vlugger hetzij met de wapenen verdedigd of wel met raad gesteund konden worden dan door die van het naburig Brazilië; (3) dat het bovendien zoo billijk mogelijk en overeenkomstig het krijgsgebruik is, dat men het bewind over veroverde streken schenkt aan hen door wier krijgsgeluk en ijver zij

veroverd

CIVITAS LOANDÆ S. PAULI

Arx Cap. Bento

Arx Nova Cap. Bento

Arx S. Crucis

Reductus

Forum

Cœnobium Iesuitarum

Cœnobium Capucinorum

Cœnobium

Suggestus Militaris

Suggestus militaris

Suggestus militaris

Suggestus militaris

Arx Vincenty Velho

Arx Nova S. Sibyllæ

Novi Castri Delineatio

10 20 30 40 80

Virgæ Mathematicæ

Sicca

Sicca

MARE

MARE.

MARE

MARE

veroverd en aan het gezag onderworpen zijn; (4) dat het bovendien zeer gewaagd was, zoo ginds een gevolmachtigd gouverneur werd benoemd, die door stand of vermaardheid minder uitstak, waar door de knoeierijen der Portugeezen, door de wankelmoedigheid van een enkele, de staat des lands en het pas door de Compagnie verkregen bewind in het grootste gevaar konden worden gebracht. Maar Bewindhebberen, die de Afrikaansche gewesten onder hun eigen gezag wilden hebben, zijn van een ander gevoelen geweest aangezien de Koningen van Portugal en van Kastilië te voren desgelijks plachten te doen, namelijk het gezag over die gewesten gescheiden hadden gehouden. Zij brachten er ook tegen in: (1) dat Brazilië, omdat het zelf voor levensmiddelen van Nederland afhankelijk was, daarvan Afrika niet in voldoende mate kon voorzien; (2) dat hetzelfde gold ten aanzien van de verder benoodigde artikelen; (3) dat het beheer van Brazilië te veel werk zou vereischen en er, na vereeniging met de Afrikaansche zaken, verwarring zou ontstaan; (4) dat de weg langer was en langs omwegen leidde, terwijl er gelegenheid was om rechtstreeks uit Nederland naar Angola te zeilen, die ongeveer even veel tijd kostte als de reis naar Brazilië, terwijl men over Brazilië niet naar Afrika kon komen dan langs een omweg, op een reis die langer duurde en met grooter gevaren gepaard ging; (5) dat ook de victualiën, als zij den omweg over Brazilië maakten, aan bederf bloot stonden; (6) dat het dus beter was eerst naar Angola te stevenen om, als daar de koopmansgoederen waren gelost, de in dezelfde schepen geladen slaven naar Brazilië te vervoeren en vandaar met suiker bevracht, naar Nederland terug te keeren.

Afwijkend inzicht der Bewindhebbers.

Bij deze successen is Nassau's ijver niet blijven staan; maar, daar hangende de verdragen over wapenschorsing tusschen HH.Ho.Mo. en den Koning van Portugal alles naar oorlogsrecht en oorlogsreden op denzelfden voet bleef, heeft de overwinnaar Jol zijne vloot naar het eiland Sint Thomé geleid. Het eerst is daar geland waar zich de suikermolen van Sint Anna opdoet, op twee mijlen van de stad zelve, welke molen, op den eigen avond van de landing den nog steeds ongedeerden en monteren soldaat tot kwartier heeft gediend. Den volgenden [208] dag hebben alle schepen order gekregen om bij het kasteel ten anker te gaan, maar niets vijandelijks te ondernemen tenzij de vijand eerst aanviel. Maar daar hij woedend uit het geschut op de Nederlanders vuurde

Jol vertrekt naar S. Thomé, 11 Oct. 1641.

vuurde, die spoedig met gelijke munt betaalden, heeft hij ernstige oorlogservaring opgedaan. Het schip Enkhuizen is of door het vijandelijk vuur of door eigen zorgeloosheid bij de behandeling van het buskruit in de lucht gesprongen en heeft den krijg droevig ingewijd, daar het grootste gedeelte der opvarenden door het water of door het vuur is omgekomen. De onderwijl gelande troepen zijn, terwijl de negers hier en daar vergeefs aanvielen, naar een kasteel opgetrokken dat van alle bezetting ontbloot was en met 6 vuurmonden was bewapend. Na dit te hebben bezet, zijn zij bij het grootere kasteel gekomen, welks muren tot eene hoogte van 28 voeten oprezen, vanwaar de Nederlanders na een hardnekkig gevecht zijn afgetrokken omdat het hun aan stormladders en handgranaten ontbrak, met verlies van vele gewonden die ten spoedigste ter behandeling naar boord zijn gebracht. Voortgetrokken naar de stad Povoaçaõ, hebben zij deze van burgers, garnizoen, huisraad en wat dies meer zij verlaten gevonden, zoodat er geen tegenstander was om mede te kunnen vechten, noch iets viel buit te maken. Toen zijn alle maatregelen des Admiraals tegen het kasteel aangewend. Uit een onverwijld dicht bij een kapelletje opgeworpen schans, is hij begonnen het met mortiervuur te bestoken en te beschieten; maar de naar binnen geworpen granaten hebben het, zoo men meende, weinig beschadigd. Er was een tweede kasteel in de buurt, dat op de belegeraars vuurde, waarom de luitenant Valette order heeft gekregen het met 200 soldaten te bestormen. Toen het was genomen, hebben de onzen het, daar het van gering belang werd geacht, na het geschut stadwaarts te hebben gesleept, geslecht. Voorts is, nadat op de juist opgeworpen schans 6 zware mortieren waren geplant, het groote kasteel binnen enkele dagen tot overgave gedwongen, nadat er 65 van die granaten (een verschrikkelijke en voor steden verderfelijke vinding) op waren geworpen, waarvan er 20 de grootste verwoesting hadden aangericht. De met 80 man bezetting, negers, blanken en mestiezen uitgetrokken gouverneur is, overeenkomstig zijn capitulatie, met 25 man koninklijke troepen, naar Portugal overgebracht. De overwinnaars hebben 36 zware kanonnen waaronder 20 van brons, binnen het kasteel aangetroffen, voorts buskruit, lont en kogels voldoende om een langdurig beleg uit te kunnen houden, maar vivres voor niet meer dan eene maand. Na stad en kasteel te hebben veroverd, heeft Jol de Portugeezen per verordening naar de stad terug geroepen en hun gelast binnen veertien dagen terug te zijn; er zou zoo billijk mogelijk

Povoaçaõ.

De Admiraal verovert het kasteel.

[209]

met

A. *Castrum S. Sebastiani.*
B. *Turris lapidea.*
C. *Curia.*
D. *Nosodochium.*
E. *Coenobium S. Joannis.*
F. *Templum.*
G. *Sacellum S. Jacobi.*
H. *Templum S. Thomæ.*
I. *Forum.*
K. *Sacellum S. Sebastiani.*
L. *Naves nostrorum Castrū impetentes.*

met hen gehandeld worden. Daarop zijn twee van de voornaamste Portugeezen gekomen, die de verschooning van hunne molens en het van kracht blijven hunner wetten voor 5500 cruzados en 10.000 arroben suiker koopen en bovendien de koninklijke rechten aan de overwinnaars overdragen wilden. Velen, zoo negers als eigenaren van suikermolens, hebben paspoorten verzocht en verkregen; het was niet kwaad gezien hen te laten vertrekken die van het nieuw bewind afkeerig en over onze overheden klachtig waren. Terwijl er aan het herstel van het kasteel werd gewerkt en er geen gevaar van 's vijands kant dreigde, hebben de Nederlanders ondervonden hoe schadelijk hier het klimaat is; zij zijn begonnen te lijden onder eene inheemsche ziekte, die zoo snel om zich heen greep, dat hun bij menigten aangetaste lichamen niet aan den dienst van Mars maar aan dien van Mors schenen te worden opgeofferd. De sterkste sleepte zijne matte leden voort en de kort te voren aan muren en wallen arbeidende soldaat viel onbekwaam en amechtig neer. Zij die groepsgewijze hadden gestreden, lagen groepsgewijze ziek en wie kort te voren de gelederen vulden, werden uit het gelid grafwaarts gedragen. De noodlottige stad die van de jongste overwinning getuigde is in eene doodenstad veranderd; het zien van de dagelijksche sterfgevallen en begrafenissen ontzenuwde de overlevenden. De compagnieën waren zoozeer geslonken, dat zij nauwelijks 10 of 12 weerbare mannen sterk geacht werden. De kwade luchtgesteldheid woei soldaat en aanvoerder gelijkelijk te gemoet. Opgehouden hebben voor den militairen dienst te leven de uitstekende en bij de hunnen door krijgsroem vermaarde Mastemaker, Valette, Dammert, Clous, Tack, Teer en de leider der onderneming zelf: Jol, die zoolang het beleg duurde bijna alle nachten wakende had doorgebracht, die, steeds bij het werk aanwezig, het aanleggen van loopgraven en mijnen had bespoedigd. Hij is met de militaire eer die de gelegenheid toeliet maar niet met die welke hem toekwam, ter aarde besteld; het lijk is in de hoofdkerk der stad aan den schoot der aarde, als laatste rustplaats van zijn stoutmoedigen geest, toevertrouwd. Een man van vertoon en hoofsche vormen was hij niet, maar iemand die volhardend doorzette wat hij begonnen was en fel op de Spanjaarden was gebeten. Zijn streven naar onsterfelijkheid zette luister bij aan zijn aangeboren gaven, die ruw en onaantrekkelijk waren. Onsterfelijkheid hoopte hij van het brengen van een groote ramp over den vijand. Niets hoegenaamd van ambtelijke weelde, niets van overdaad ten toon spreidende

Ziekten beginnen op te treden.

Verscheidene aanvoerders waaronder Jol zelf sneven.

Jol's lof.

dende, leefde hij op een zelfde scheepsrantsoen als ieder ander. In den
[210] arbeid niet slechts deelnemer maar bestuurder en leider, stond hij bij het scheepsvolk zoo hoog aangeschreven dat zij met hem en voor hem bereid waren alles te volbrengen. Zijn bescheiden geboorte heeft hij overschaduwd door den moed dien hij in talrijke krijgsbedrijven heeft betoond, waarvan dit onder de linie voor hem het laatste is geweest, vermits de goddelijke Voorzienigheid zijn lot zoo heeft geleid, dat hij de laatste maal op geen andere plaats zou zegepralen en sterven dan dàär waar de zon, het oog des heelals, tweemaal 's jaars getuige zijner verdiensten, met loodrechte stralen het graf van dezen man, die zoowel op het noordelijk als op het zuidelijk halfrond getriomfeerd heeft, zal beschijnen. Zoo namelijk is het geding tusschen zuid en noord over zijn grafheuvel ondervangen, dat de evenaar op aarde zijn lijk bezit en die des hemels het aanschouwt. Jol is niet gestorven zonder dat een

Jol's opvolger. waardig opvolger in zijne plaats is aangewezen: Matthijs Janssen, die als Vice-Admiraal het schip de Leeuwin had gecommandeerd. Deze, van gevoelen dat eene stad zonder inwoners geen stad was, heeft met groote menschelijkheid en vriendelijkheid de Portugeezen uitgenoodigd om den handel en hunne vorige bezigheden te hervatten en zonder zichzelf te kort te doen, heeft hij zich gelijkelijk als een Heer en als een Vader der onderdanen doen kennen. Terwijl de plaag der ziekten bleef woeden en er nauwlijks manschappen waren overgebleven om de posten te betrekken en er te nauwernood matrozen genoeg over waren om twee schepen te bemannen, is aan den Graaf geschreven om troepen, victualie en wijn tot het opwekken der magen met artilleriebehoeften en gereedschappen uit te zenden, daar anders te vreezen viel dat alles zou verergeren en de toestand alhier niet te consolideeren

Annobon. zou zijn. Ook is een jacht naar het naburig eiland Annobon gezonden om van den gouverneur aldaar de tienden die hij tot dusver aan S. Thomé had afgedragen voor den nieuwen bezitter in te vorderen. Zoovelen er hier aan ziekten gestorven zijn, zijn door hoofdpijn tot uitzinnigheid gebracht, als door een zonnesteek; ook hebben er eenigen die tusschen den derden en vierden dag stierven over buikpijnen geklaagd. Aangaande de oorzaken werden verschillende meeningen voorgedra-

Aanleiding tot de ziekten. gen, zooals dat bij ongewone gevallen pleegt te geschieden. De meer deskundigen voerden als oorzaken aan: omgang met zwarte vrouwen of koude na heftige verhitting des lichaams gevat, of het slapen op den grond, of het overmatig gebruik van kokosmelk die den buik tot diar-

rhee

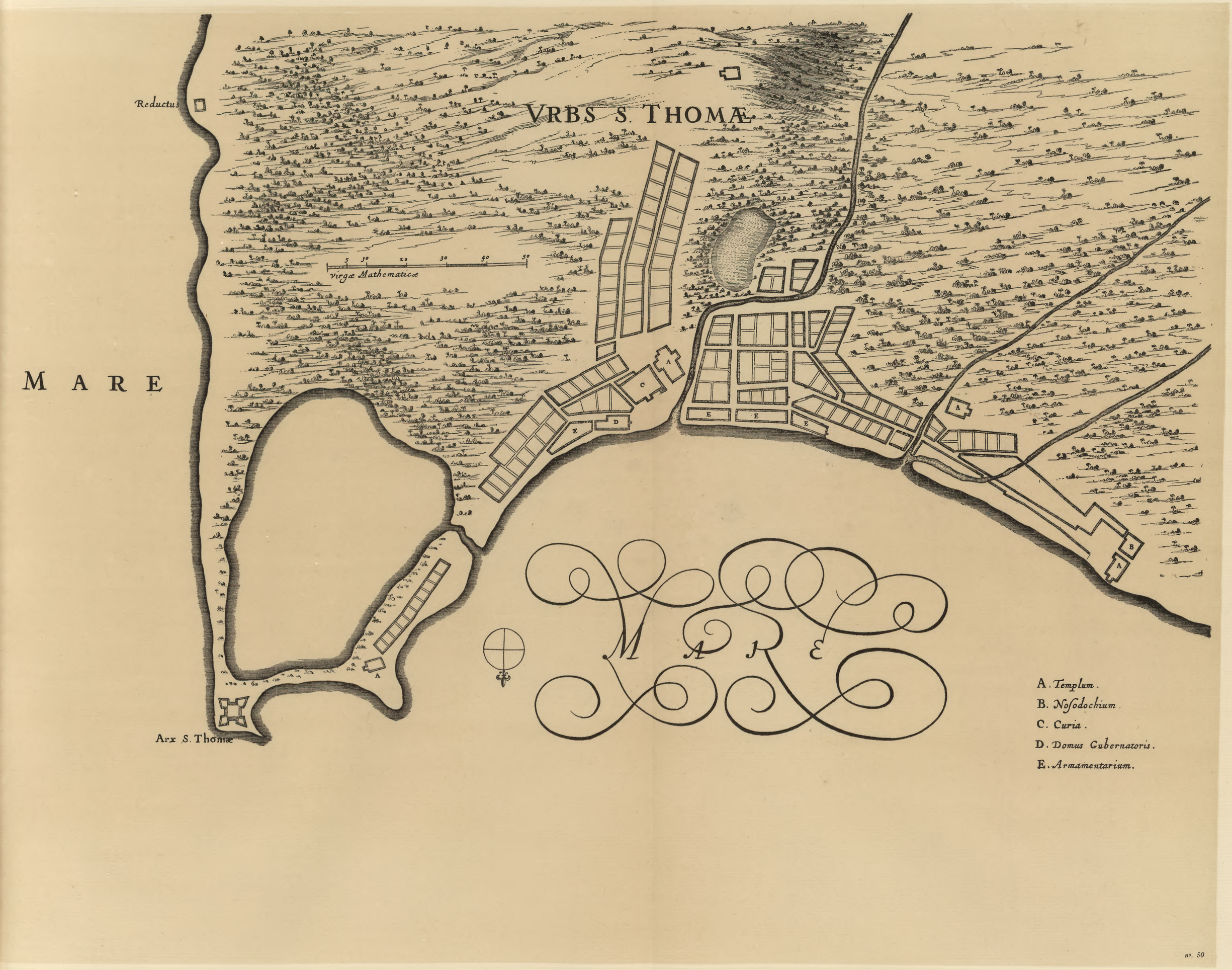
Reductus
VRBS S. THOMÆ
5 10 20 30 40 50
Virgæ Mathematicæ
MARE
MARE
Arx S. Thomæ
A. Templum.
B. Nosodochium.
C. Curia.
D. Domus Gubernatoris.
E. Armamentarium.
nº. 50

rhee zou aanzetten. Herhaaldelijk wordt het eiland in kwaadaardige vergiftige nevels gehuld, als wanneer men binnenshuis moet blijven, hetgeen de Nederlanders hebben verzuimd. De heftigheid van den zonnegloed had het voorkomen en de gelaatsuitdrukking der Portugeezen merkwaardiglijk veranderd en zelf verklaarden zij, dat hun al- [211]
ler leven kort van duur was en niemand ouder werd dan vijftig jaar maar dat toch de winzucht hun boven het lijfsbehoud ging en dat daarom zelfs het Rijk der Ziekten door hen werd bemind, met dat gevolg dat velen tot zulk een staat van welvaart waren gekomen dat zij twee à driehonderd slaven voor de suikerbereiding in dienst konden hebben. Wij hebben als merkwaardigheid vernomen dat de Koningen van Portugal, ongeveer honderd jaren geleden, daar de vruchtbaarheid van den grond hun bekend was, hier eenige lieden heen getransporteerd hebben die de kwaadaardigheid van het klimaat allen heeft doen sterven. Daarnà zijn er anderen, eerst in Guinee, vervolgens in Angola en eindelijk in het eiland S. Thomé gevestigd om, als het ware trapsgewijze, de kwaadaardige lucht te leeren weerstaan. Nog dit: dat Koning João, toen de Joden tot het Christendom werden gedwongen, de halsstarrigen als slaven heeft verkocht en hun gedoopte kinderen in grooten getale naar S. Thomé heeft laten overbrengen en dat hieruit bijna allen zijn gesproten die thans het eiland bewonen. Juist onder de linie wonende, zien zij bij beide nachteveningen, zoo in Maart als in September, de zon in het toppunt; zij zien de schaduw noordelijk en aan hun rechterhand, soms ook zuidelijk en aan hun linkerkant en tweemaal 's jaars is er 's middags in het geheel geen schaduw. Regens temperen de luchtgesteldheid in het begin van de lente en van den herfst in de maanden Maart en September; aan het einde van de lente en in den zomer, in de maanden Mei, Juni, Juli en Augustus, doen westelijke en zuidelijke winden dat. De Noordelijke en Zuidoostelijke winden komen hier niet voor, hetzij uit onbekende oorzaken, hetzij omdat het eiland tegenover Afrika ligt, welk werelddeel door zijne bergen den loop dier winden stuit. Maar wanneer de zon in den Steenbok den Waterman en de Visschen staat, in de maanden December, Januari en Februari, stijgt de hitte. Zij, die van blank ras zijn en hier hun leven doorbrengen, ondervinden een achtdaagsche koorts, waarbij zij eerst van koude rillen en waarna warmte zich over alle leden verbreidt, hetgeen twee uren pleegt te duren. Wie zich van die kwalen willen genezen, doen zich viermaal per jaar een ader laten; de inlan-

ders komen er over heen; bij de uitlanders hebben de meeste gevallen een doodelijken afloop. De soort van koorts, die men pest noemt is hier onbekend. De negers worden een eeuw oud en nog ouder; zij zijn de welwillende gastheeren van vlooien en luisjes tegen wier beet de blanken immuun zijn. De naam is aan het eiland gegeven naar Sint Thomas, omdat het op diens naamdag door de Portugeezen is ontdekt. In het midden van het eiland is een zeer boschrijke berg, die immer wit ziet van de sneeuw, die zoo dik ligt dat er genoeg water uit de bosschen stroomt ter bevloeiing van de rietvelden. De grond zelf is er taai, vast en donkerrood van kleur. Er komt een soort van kreeft voor, die op de wijze der mollen in den grond woont, groen van kleur is, de aarde omwoelt en wijd en zijd alles aanknaagt en vernielt. Niet ver van hier, op bijna drie graden van de linie, ligt het eiland Principe, vermaard door zijn suikeropbrengst, dat zijn naam heeft gekregen omdat de voordeelen den Prins van Portugal ten deel vallen. Er is nog een ander eiland, het reeds genoemd Annobon, even ver weg, alwaar vliegende visschen voorkomen. Op het Thomas-eiland ligt de hoofdplaats Povoaçaõ aan een beek die het helderste, beste en smakelijkste drinkwater levert; zij wordt door ongeveer 700 gezinnen bewoond, heeft een bisschop en andere geestelijken. De grond rijst overal tot heuvels en bergen op en is uitstekend geschikt voor de suikercultuur. De luchtgesteldheid is allerschadelijkst, vooral voor de lichamen der onzen, zooals bijna overal in Neder-Guinee. Het is niet te onpas geweest, dat Nassau later aan de Ho.Mo. schreef dat dit eiland kwalijk door onze troepen verdedigd en bewoond kon worden en dat dus door henzelf moest worden verricht wat door den Koning der Spanjaarden was gedaan, die gewild heeft dat het eene kolonie van galeiboeven en gedeporteerden zou zijn, dat hier het uitvaagsel en het veroordeeld geboefte uit Nederland nuttiger voor den staat zou kunnen leven en eerlijker sterven dan in de gevangenissen en werkhuizen te huis, oud worden. Weshalve hijzelf veroordeelden die hem tot overlast waren, het uitvaagsel der groote plaatsen, hen die op schelmstukken betrapt werden, op den duur daarheen heeft verwezen, opdat die galgebrokken, met eenig voordeel voor den staat in 't leven gehouden konden worden.

Vanwaar de naam S. Thomé.

[212]

Principe en Annobon.

Ik heb de oorzaken van de ter plaatse heerschende ziekten in herinnering gebracht maar de meesten schreven het niet verhelpen daarvan aan gebrek aan geneesmiddelen toe. Zij weten dit gemis aan Bewindhebberen die, in de valsche overtuiging dat de geneesmiddelen tegen

de

de kwalen in die landen zelf gevonden worden, besluiten hadden genomen om de zieken aan zichzelf en aan het ongezond klimaat over te laten en geen artsenijen te zenden. Toch heeft de Graaf, die met het lot der zijnen begaan was, niet nagelaten schriftelijk aan te dringen op hulp voor de aangetasten en om de bemoeiingen van hen tot wier taak het bereiden van geneesmiddelen behoort. Insgelijks hebben de geneesheeren en apothekers van Pernambuco schriftelijk vertoogd, teneinde het medegevoel van Bewindhebberen op te wekken.

Expeditie onder van der Does. [213]

Aan dit eiland is Anno 1600 een Nederlandsche vloot aangekomen onder den Admiraal Jhr. Pieter van der Does en Storm zijn Vice-Admiraal, die destijds door eenzelfde noodlot zijn omgekomen met nog 17 schippers, terwijl van hen, die over de debarkementstroepen stonden slechts een is overgebleven. Wij hebben veel buit maar ook veel sterfgevallen gehad, tengevolge van de besmette lucht. Uit begeerte naar buit was Van der Does derwaarts gezeild, hoewel hij voor de besmettelijkheid van het klimaat gewaarschuwd was. Den 10en October was de vloot van Van der Does voor het eiland gekomen en nadat zeven kanonnen aan den wal waren opgesteld, heeft het eerste kasteel zich overgegeven. De bezetting van het tweede kasteel was gevlucht en daar de burgers niet meer dan 10.000 ducaten boden om van geweld bevrijd te blijven, is de stad in brand gestoken en de buit aan boord van de schepen gebracht, bestaande uit eenige duizenden kisten suiker, groote hoeveelheid olifantstanden, panen van zijde en van wol en bovendien 21 metalen stukken, waaronder twee van buitengewone grootte, die ieder 10.000 Pond wogen. In den tijd van veertien dagen zijn duizend man aan hoofd- en buikziekten bezweken, zoodat bij lijkopeningen vloeibaar vet, dat er uitzag als water, in de buikholten werd gevonden. Binnen drie of vier dagen gaven de zieken den geest. Zes hier van de vloot afgezonderde schepen zijn naar Brazilië gegaan om hun fortuin te loopen, de overigen snelden naar het vaderland terug. Door de koudere luchtgesteldheid alhier zijn de ziekte- en sterfgevallen toegenomen. Op zeker oogenblik zijn 1800 zieken, meest scheurbuiklijders, geteld, zoodat een vaartuig bij gebrek aan manschappen tot zinken gebracht is moeten worden. Een ander schip is, daar mist het uitzicht had benomen, voor Sluis aangekomen en met den buit in 's vijands handen gevallen.

TOCHT NAAR HET BINNENLAND ONDER LEIDING VAN ELIAS HERCKMANS (1641)

Reis van Elias Herckmans.

De dezer plaatse richt zich de bewondering op de stoutmoedigheid en den ondernemingsgeest van Elias Herckmans, nog dikwijls loffelijk door ons te vermelden als een dapper en beleidvol man. Deze heeft om der Compagnie zijn dienstijver door een schitterende daad te toonen, met aller instemming en beste wenschen, een gevaarlijke en zware reis ondernomen, waarop hij zich een weg zou banen waarlangs dat zou kunnen, door bosch en wildernis. Anderen hebben den weg voor het Nederlandsch gezag gebaand door wapengeweld en oorlog — hij heeft zich door vlijtig onderzoek van landen en volken naarstiglijk beijverd om onze macht en middelen te vermeerderen, hoewel de fortuin, die machtiger is dan menschelijke plannen, het op uitstekende wijze on-

3 Sept. 1641. dernomene heeft verijdeld. De 3de September 1641 was aangebroken, toen hij, met toestemming van Graaf en Raden, uit het Recief is afgereisd en na den nacht te hebben doorgebracht in een stadje of dorp in Pernambuco genaamd I. Garasu, halt heeft gemaakt aan de rivieren

[214] Guaramama en Poimimbaba, omdat de gezwollen, buiten hunne oevers getreden wateren over den weg stonden. Vandaar is hij verder getrokken naar Frederica in Parayba, na overleg omtrent de reisroute te hebben gehouden met Paul van Lingen. Hij heeft navraag gedaan naar gidsen, naar de wegen voor zoover er waren, naar de veekralen, naar bijlen en kapmessen om onderweg de ruigte te kunnen opruimen, naar de meelvoorziening, naar militaire en Brazielsche reisgenooten, naar schoenen en laarzen met het oog op de oneffenheden en steilten van het terrein en ook naar artsenijen, theriak vooral, tegen ziekten

*) Voor het tracé, zie: kaart 4. De rechts bovenaan op die kaart voorkomende optocht stelt waarschijnlijk de expeditie van Herckmans voor, met den leider aan het hoofd, de Braziliaansche draagsters achteraan, de vlag in het midden, enz.

ziekten, die den reizigers mochten overvallen. Ook is Manoel Rodrigues, de Alcaide van Parayba hierover geraadpleegd. Deze had, Anno 1625, vijf maanden lang de binnenlanden bereisd, 150 mijlen gerekend van de grenzen van Rio Grande afgelegd, op order van den Gouverneur Gregorio Lopez, waarbij hij voor drie maanden van behoeften was voorzien; immers het overige van den tijd had hij van slangen, muizen en wilden honing geleefd. Deze verklaarde: (1) dat men de reis te voet, niet te paard kon doen vanwege de steile hellingen der bergen; (2) dat de gansche verzengde en uitgedroogde landstreek den reiziger van dorst dreigde te doen versmachten; (3) dat in de laagste gedeelten van het terrein een breede rivier stroomde, waarvan hij dacht dat zij in den Rio S. Francisco uitmondde, daar zij naar het Zuiden omboog; (4) dat er in de vlakten putten werden gevonden, van groen en ruigte omgeven, van nauwlijks een voet middellijn en een el diepte, waaruit zoet en versch water opborrelde; (5) dat hij over bergen was gekomen, alwaar de voetstappen op den grond een kletterend geluid maakten, niet anders dan alsof daaronder metalen verborgen waren; (6) dat twee van zijn reisgezelschap onderweg van dorst waren omgekomen; (7) dat hij 60 mijlen ver in Copaoba was doorgedrongen, maar door schaarschte aan vivres tot de terugreis gedwongen was geworden; (8) dat naar zijn overtuiging wie den oever van de rivier Mongaguaba *) volgde, verder kon komen. Weshalve Herckmans en zijne reisgezellen, na van heinde en ver het tot de reis benoodigde te hebben bij elkaar gekregen: soldaten, Brazilianen, vivres, wapenen en ammunitie, uit Frederica in Parayba naar het dorp Tebiri, vandaar naar den Rio Iuna zijn getrokken, om soms bij schappelijke en gastvrije, soms bij onwillige en grimmige eigenaren van suikermolens terecht te komen. Vandaar hebben zij Pacatiba bereikt, alwaar de veekralen en suikerplantaadjes zijn van Ventura Mendez. Het stroompje zijn zij overgetrokken en daar de vlijt zoowel als de oogen der armoede scherp uitkijken, hebben de reizigers schitterende zanden en [215]
aders bespeurd met een voorkomen van goud. Met verwonderlijke vlugheid werd de grond onmiddellijk een voet diep uitgegraven; zij ontdekten dat, daarin dergelijke spaanders flikkerden, die aan bladgoud deden denken; maar in het vuur vatten zij vlam, op de wijze van het Russisch glas dat talk heet. Alstoen is, bij gehouden monstering van den ganschen troep, gebleken dat 40 soldaten en 36 Brazilianen present

*) In de vertaling zijn de geografische eigennamen gelijkluidend gemaakt met kaart 4.

present waren; er waren namelijk sedert de eerste telling, 13 soldaten en 24 Wilden uit vermoeienis of uit lichaamszwakte gedrost; drie of vier vrijwilligers hadden zich bij den troep aangesloten, zonder bevel van iemand anders, maar alleen omdat zij zich aangetrokken gevoelden door reislust en door het onbekende van het terrein. Eenige Braziliaansche vrouwen gingen mede om hare mannen te verzorgen en op te passen en de diensten van zoetelaars en lastdragers te verrichten; de bagaadjes werden op zeven gehuurde karren vervoerd. Met dit troepje hebben zij omstreeks den middag aan de rivier de Guaratai rust gehouden, alwaar de sporen en overblijfselen van een vernield dorp werden aangetroffen. Tegen den avond hebben zij in het dorp Tamoatamiri kwartier gemaakt voor den nacht. Een koe is geslacht voor den maaltijd van de soldaten, een kalf voor dien van den Leider, die onder een dak heeft gelegen terwijl de soldaten onder den blooten hemel overnachtten. Nadat allen zich hadden verkwikt, tot de trekdieren toe, zijn zij weer op weg gegaan, soms over vlakten en laag land, soms door bosschen en wouden geleid. Zij zijn stortbeken en droge rivierbeddingen overgetrokken, welke hun die verder wilden gaan niet onduidelijk drinkwaternood voorspelden. Hier, aan de rivier Rio das Pedras, ko-

Merkwaardige boomen.

men boomen voor, groot en buikig op de manier van een vat, die onder bij den wortel en boven waar zij zich vertakken slank zijn en door hun ongewoon voorkomen de Nederlanders boeiden. De middag was al voorbij, toen zij aan de veekraal van Duarte Gomes de Silveira, aan de rivier Mongaguaba, halt hielden en daar zoowat alles ondoordringbaar was wegens het dichte struikgewas en kreupelhout, hebben vooruitgezonden hakkers met bijlen en kapmessen hun naarstiglijk een weg gebaand, opdat, waarheen de natuur geen toegang gaf, arbeid en ijver den weg zouden openen. Toen is men aan een gebergte gekomen, alwaar Herckmans aller zwoegen door een rijkelijken avondmaaltijd heeft vertroost en de gemoederen door de vrijgevigheid welke de omstandigheden toelieten, heeft bevredigd. Den volgenden dag zijn zij met niet minder moeite door bosschen en steppen getrokken, waarbij de voerlieden bezwaar maakten om zich verder te laten meenemen, maar op Herckmans' beloften betoomden zij hun ongeduld. Na anderhalf mijl verder door bosschen en wouden te zijn gedrongen en over de rivier Caranbi te zijn getrokken, zijn zij in de vlakte afgedaald, vanwaar men zicht op de bergen van Copaiba kreeg. Maar met het oog op
[216] de steilte van het gebergte is, op raad van de Brazilianen, een omweg gemaakt

gemaakt waardoor zij op een voor paarden en karren geschikt pad zijn gekomen, dat opnieuw door het bosch leidde, alwaar de Wilden in de holten van boomen overvloed van wilden honing hebben gevonden. Buiten het bosch gekomen, hebben zij de rivier Cibanbi aangetroffen, alwaar hun een overheerlijke geur uit de struiken te gemoet woei, zoo dat de lieflijkheid daarvan hen den marsch deed staken en aan de plek boeide. Na de houtkappers te hebben vooruitgezonden, hebben zij de reis hervat en zijn zij aan een moeras gekomen en vandaar in de vlakte van Araruqueia, die allerwege in vlammen stond doordien het heidekruid in brand was gestoken. Er werd vermoed, dat de Wilden dit hadden gedaan om de Nederlanders door dezen brand af te schrikken. Met behulp van takken zijn de vlammen met vereende krachten bezworen en gedoofd, opdat de paarden niet voor het ongewone verschijnsel verschrikten en op hol sloegen. Met het oog op dit geval hebben zij de plek Brandplaats genoemd. Toen zijn zij opnieuw aan een bosch gekomen en spoedig daarop heeft de breede rivier Araçai voor hen gelegen. Aan verspreide, hier en daar afgehouwen boomstammen heeft men bemerkt dat de Portugeezen vroeger den weg naar Copaiba hierlangs hadden genomen. Den ganschen dag hier verbleven, hebben zij rust gehouden, terwijl de Wilden een weg maakten door de ruigten van het woud. Hier zijn roeden en stengels gezien, die aan den grond ontsproten, waarvan sommige langs den grond kropen, anderen naburige boomen omslingerden. Werden zij gekerfd, dan vloeide er een purperen sap uit, als bloed, dat dadelijk tot een kleverige en lijmerige zelfstandigheid stolde. De Wilden verklaarden dat het goed was om wonden te heelen. Vanhier is de troep door rietvelden getrokken en aan den voet van den berg gekomen. Een niet geringe vrees heeft een ieder bevangen, dat de bergmannen het riet zouden aansteken, want het zou niemand gegeven zijn geweest de woede der vlammen en de brandschade te ontgaan. Toen hebben zich de steile kanten en de voor paarden ontoegankelijke terreinen laten kennen, zoodat de karrenvoerders van verder te trekken zijn ontslagen en iemand aan den Graaf is gezonden om aangaande de tot dusver afgelegde route te rapporteeren. Vermoeid vielen zij allerwege neer en na zich aan het karig uitgereikte meel te hebben te goed gedaan, hebben zij den bergtop beklommen, na de invalieden en hen die niet meer mee konden aan den voet te hebben achtergelaten met order om naar Parayba terug te keeren. Op den top van den berg hebben de op een zuil gebeitelde Wa-

pens van de Compagnie haar bestaan in de Nieuwe Wereld aan de Wilden verkondigd. Naar het voorbeeld van Alexander den Groote
[217] en anderen. De naam van den berg was meerlettergrepig en vreeselijk *„Irupari-bakau", hier heeft de Duivel omgekeken.* Er leeft namelijk een legende onder hen, dat de duivel, toen hij dezen top had beklommen, als over de nieuwigheid van het geval verstomd, had omgekeken. Nadat hij hier aan de soldaten en de Brazilianen zuinigheid met de levensmiddelen had aanbevolen, heeft de lust om verder te trekken Herckmans bekropen; maar de allerwege in het bosch te ontmoeten hinderpalen en de arbeid, die op de bergen viel te verwachten schrikten hem af; hoe hooger men kwam, hoe meer bosschen en hindernissen men ontmoette. Daarom is besloten den weg meer noordelijk te kiezen door de vlakte, waarlangs de stam der Tapoeiers uit het binnenland naar de capitania Rio Grande pleegt te trekken. Alzoo zijn zij, met vermijding van de berghellingen, door vlakkere streken getrokken, alwaar men twee molensteenen die nauwkeurig rond waren heeft gezien, welker middellijnen 16 voet bedroegen, maar welker dikte zoo groot was dat een man, die recht op den grond overeind stond, het midden van den steen te nauwernood met de vingertoppen bereiken kon; de een lag op den ander, de groote op de kleinere en uit het midden groeide, verwonderlijk om te zien, een Karawata-struik. Met welk doel de Wilden deze steenen op elkaar hadden gestapeld kan ik, in zaken waarvan men zoo weinig weet, niet raden. Zij zijn aan een dorp gekomen, dat de uit de Bahia Traiçaõ, uit vrees voor de dwinglandij der Portugeezen, gevluchte Petiguare-Indianen bewoond hadden, alwaar talrijke dalen, besproeid door heilzame wateren, zich uitstrekten. De Brazilianen, die mee op expeditie waren verklaarden, dat dit hun geboortegrond was, dat zij van hier naar de kusten gelokt en overgebracht waren door de Portugeezen, die bang waren voor machtige buren en daarom verzochten zij (als andere stervelingen) door de geneuchten van den vaderlandschen grond bevangen, er wat langer te mogen blijven. Maar Herckmans, die geen uitstel kon dulden, spoorde de tragen aan en na hen tot voortmaken te hebben aangezet, heeft hij order gegeven om de hindernissen in de bosschen op te ruimen. Zij hebben zich een weg gebaand door modderpoelen, waar de reizigers soms tot de knieën inzakten. Toen zij hier uit waren, hebben zij den berg op handen en voeten beklommen; zij grepen de uitstekende steenen aan, trokken zich op en gebruikten de lagere als treden. Toen,

na

na een in vrees en arbeid doorgebrachten dag, de berg was overgetrokken, zijn allen, die door de vermoeienissen van den langen tocht waren aangegrepen, hier en daar en in de rondte neergevallen om uit te rusten, bij een stroompje alwaar overvloedig water dat bovendien zoet was, voorhanden bleek. Met meeneming van vivres voor verscheidene dagen, hebben zij den volgenden ochtend een aantal bergen op en af te klimmen gehad; zij hebben opnieuw groote, door menschenhanden [218] opeengestapelde steenen gezien, zooals men ook in Drente vindt, waarvan men, omdat zij zoo groot zijn, denken zou dat zij er door geenerlei middel van vervoer, noch door menschelijke macht heengebracht kunnen zijn en die, naar het uiterlijk, aan altaren doen denken. Toen zijn zij naar het dorp Guirarembuca getrokken, dat vroeger door Brazilianen bewoond is, alwaar men nog sporen van menschen aantrof. Voortgetrokken naar de rivier Tambuaririy, hebben zij deze met een nieuwen naam „Muskusrivier" genoemd, wegens de sterke lucht van krokodillen en slangen die aan muskus denken deed. Hier bleek, dat het voorkomen van het land en van den grond veranderd was; want terwijl deze er tot dusver zandig, zwart of donkerbruin had uitgezien, deed hij zich thans geel en klodderig voor, maar, niet minder vruchtbaar, was hij, bij gebrek aan uitgestrooid zaad, overal met allerlei onkruid begroeid. Daarna zijn zij bij een uiterst klare beek gekomen, welke, omdat de Portugeezen die hier vroeger geoorlogd hebben er water voor hunne paarden haalden, „Capariguaba", dat is: *„Paardendrenkbeek"* heet. In het dal werden twee hooge klippen, rond op de wijze van torens, oplettend door allen beschouwd, waarvan men de eene, die van de bergen afgezonderd stond, kon rondwandelen, terwijl de andere, die een geheel met het gebergte uitmaakte, eenigszins deed denken aan dat werk, dat men binnen de stad Leiden aan den Rijnoever ziet, hetwelk in de oude tijden door de Saksers onder aanvoering van Hengist is gebouwd. Beiden schenen niet door kunst maar door de natuur te zijn gewrocht. Toen hebben zij een berg beklommen, den hoogsten van allen *) die zij over waren geweest, van welks top zij de anderen beneden zich zagen liggen, maar doordien het dampig en nevelig was, werd een verder uitzicht verhinderd. De Wilden zeiden, dat hier de sterke en volkrijke stad Ararembé had gelegen, die de Portugeezen, ter zake van handelsnaijver met de Franschen †), onder Duarte

*) De „Kijk over alle-Berg" van kaart 4.

†) Over Franschen omstr. 1620 in Maranhaõ onder zekeren De Rabardiere, zie: Alg. Rijks Ar-

arte Gomes de Silveira, hadden verwoest en waarbij vele inboorlingen in den krijg waren omgekomen, de meesten naar de kust afgevoerd waren, terwijl de landsvorst zelf aan den Koning van Spanje was gezonden, zoodat hij, uit zijn Barbarenland verdreven, als balling gestorven is. Er waren in het door Herckmans aangevoerde detachement zelf twee zoons van dezen vorst, die tot de voornaamsten uit de landen Masurebbe en Gargaova behoorden. De tot hiertoe meegetrokken Brazilianen, die door de moeilijkheden van de wegen werden afgeschrikt, staken hunne kameraden met gelijke vreeze aan en stookten hen in geheime overleggingen op; ook verzekerden zij dat zij verderop weg noch steg wisten, weshalve zij op terugkeeren hebben aangedrongen. Zij beweerden voor watergebrek te vreezen, hoewel er nog vrij wat meel voorhanden was. Als door besmetting rezen klachten bij de soldaten, die, omdat zij onder den indruk van het oogenblik staan en de reis hun eveneens verdroot, met vloeken en zweren hun ongenoegen [219] lucht gaven; zij beweerden, dat zij geleid werden waar de natuur den weg ontzegd hield, door de duisternissen van de bosschen, over steile bergen, langs kronkelende paden, zonder eer of voordeel in het voor-uitzicht. Maar de van hooger moed bezielde Leider verzekerde *„dat men nog pas aan het begin van de reis was; dat waar zooveel hindernissen overwonnen waren, de uitslag nabij was te achten; dat de weg dien men tot dusver had afgelegd meer roem en arbeid dan nut had opgeleverd; dat de Brazilianen zwarigheden opwierpen opdat men, tragelijk, den tocht zou afbreken; dat wat zij uitstrooiden overdreven was; dat uit vrees niets moest worden verzuimd of ondoorzocht gelaten. Dat zij zich te binnen behoorden te brengen, dat zij Nederlanders waren, die niet licht van streek gebracht worden. Dat zij den lof dien zij tot nog toe door hun moed bij buitenlanders hadden behaald, moesten zien te handhaven door verder te trekken waarheen het lot hun zou leiden, door hun Leider te volgen, wien eenzelfde vuistje meel, eenzelfde mondjevol spek als rantsoen zou worden toegemeten. Het jachtvermaak,* sprak hij, *lokt de menschen over sneeuw en ijs, over bergen en door bosschen. Zullen wij niet even veel geduld toonen bij nuttige ondernemingen als spel en kortswijl elders vorderen? Ik heb order* (hij toonde zijne instructies en vertaalde die in het Portugeesch) *om de landen en wildernissen van Copaiba vlijtig te onderzoeken, de gesteldheid van den grond en zijne voortbrengselen uit te vorschen, niet om de Brazilianen hun vorige nederzettingen te laten bezichtigen en hun geboortegrond dankbaar te laten weerzien. Dat, zoo zij de wegen niet wisten, hij er openen zou, geleid eensdeels door het lot, overigens door zijn vernuft; dat hij zijn kompas bij*

Toespraak van Herckmans.

---

chief, West Ind. Comp., Oude Comp., bundel n°. 46: „Verhael van de Maragnan, etc.". De naam van het fort te Maranhaõ (Tapicuru) „S. Luiz" wijst ook voldoende op een franschen oorsprong.

bij de hand had, waarop men zich vast kon verlaten. Dat zij over watergebrek niet moesten tobben, daar het vast staat dat er geen bergen zijn zonder dalen en er geen dalen zijn zonder dat er water is; dat het hakken al minder werd, daar er thans geen weg voor karren maar een pad voor voetgangers te banen viel. Dat zij voor hun roem niet minder zouden over hebben dan waarvoor velen, zelfs zonder eenig nut, trots alle hinderpalen, hun leven roemrijk hebben gewaagd. Dat zij den ijver en de energie van den Leider door gehoorzaamheid en bescheiden gedrag hadden te steunen want dat hij, zoo het door hun verzet noodig bleek terug te keeren, aan Graaf en Raden geen andere verklaring van zijn overhaasten terugkeer zou kunnen geven dan luiheid, bangheid en wederspannigheid. Door deze en dergelijke woorden gestriemd, hebben zij te kennen gegeven, dat zij geen dienst zouden weigeren, maar wat er van hun slechts verlangd werd zouden uitvoeren, als zij maar bijlen en andere gereedschappen kregen. Toen het licht werd, heeft Herckmans, die na de toegediende berisping vol moed en vertrouwen was, gelast, dat allen zich vlug zouden opmaken en aanpakken. De begeerte naar roem en voordeel maakte, dat niets ongebaand, niets bezwaarlijk en niets verwijderd scheen. Eenigen zijn afgezonden om een gedeelte van de achtergelaten victualiën op te voeren. De overigen hebben ter plaatse, waar men zich bevond, huisjes van lichte materialen gebouwd. Tien man, die hij om hun brutaal optreden en hun oproerigen geest niet vertrouwde, zijn naar Parayba terug gezonden en afgemarcheerd. Toen werd voor het eerst een exemplaar gevangen van een diertje, dat de Wilden Tatou, wij Armadilho noemen. Ik heb er vroeger melding van gemaakt; het is nauwkeuriger bij Francisco Ximenes beschreven. Het dier is wonderlijk gebouwd (zegt hij), zoo groot als een Malthezer hondje, maar het heeft langer staart, pooten als een egel, met vóór vier teenen en achter vijf; de snoet is eveneens als van een hondje maar langer en spitser, de ooren zijn hard en onbehaard. Het geheele lichaam is (behalve onder den buik en om den hals) met schubben bedekt, alsof het geharnast ware, welke schubben zoodanig met pezen zijn samengevoegd dat het dier zich op alle manieren gemakkelijk kan bewegen. De schubben zijn beenachtig. Een gewicht van een drachme daarvan, tot poeder fijngestampt en in salvia opgelost, brengt zweten teweeg en is een probaat middel tegen de Spaansche Pokken. De voorlaatste staartwervel, daar waar deze buiten het lichaam treedt, tot zeer fijn poeder gestampt en met rozenwater tot pillen verwerkt, blijkt, na aldus in de ooren te zijn aangebracht, een probaat middel tegen doofheden die uit heete ziekten zijn ontstaan. Ook verwijderen de

Beschrijving van den armadilho naar Ximenes.

[220]

de tot poeder gestampte en met water tot een papje aangelengde schubben doorns uit alle deelen des lichaams. Zij hebben geen enkelen dag zooveel regen gehad als dezen. Het was 's nachts even koud als in denzelfden tijd van het jaar in Nederland. Een konijnenjacht is op touw gezet maar heeft niets opgeleverd. Weer is hier om der nakomelingschap tot een schouwspel en ter bewondering te strekken, het naamcijfer der Compagnie aangebracht. Vervolgens zijn zij naar het zuidwesten getrokken, behoudens de bochten die de ligging der bergen noodig maakte; zij zijn over beken getrokken, hebben meren, velden, bosschen, riet, steenen van ongewone grootte aangetroffen, waarvan men sommigen voor pyramieden *), anderen voor mausoleeën had kunnen houden en zoo regelmatig van vorm, dat men zou zweren dat zij door menschenhanden waren gemaakt. De marsch ging zoo langzaam, dat zij per dag niet meer dan 2 of 3 mijlen verder kwamen. De rotsen waren somtijds zoo steil, dat zij nauwlijks zonder zekere duizeligheid omlaag konden zien. De wouden waren af en toe zoo duister dat de hemel, vanwege de dichtheid van het geboomte en van de dooreengestrengelde takken, nauwlijks te ontwaren viel en zij overdag, bijna niet anders dan op een nachtelijken marsch, tastend en zoekend voortkwamen; want, evenals ver verwijderde voorwerpen donker schijnen, leek wat dichterbij was, door het dichte loof der boomen, zwart. Tegen die moeilijkheden waren twee eigenschappen beschikbaar: de bekwaamheid van de Brazilianen als spoorzoekers en hun arbeidzaamheid als sappeurs. Hierna zijn zij bij een dorp gekomen, eene vestiging van Tapoeiers, waar zij niet dan enkele vervallen hutten, bedekt met jong loof dat Karawata heet, zooals die stam gewoon is ze te bouwen, hebben aangetroffen. Het huisraad dat er zich in bevond was min fraai of bewerkelijk en berekend op het gebruik van zulke arme lui, die met weinig tevreden zijn. Het bestond uit schalen
[221] die men kalebassen noemt en enkele aarden potten, waarvan onze reizigers gebruik maakten om vleesch te bereiden dat zij [anders] aan speten brieden. Bovendien zijn mutsen, schoenen en draagzeelen gevonden met nog wat vischtuig; desgelijks bogen, pijlen, rateltjes, belletjes, speelgoed, maar alles door het lange liggen vergaan en onbruikbaar. Daar dit alles achtergelaten spul was, meende men, dat de Wilden overhaast vanhier getrokken en gevlucht waren; het is waarschijnlijk dat dit dorp niet door Tapoeiers maar door Tapiviërs of door boschnegers is bewoond geweest, waarvan de mutsen en schoenen getuigden.

*) Pyramideberg, zie kaart 4.

tuigden. Toen zij eindelijk bij nederzettingen van Tapoeiers waren gekomen, hebben zij halt gehouden en onder den indruk van vrees voor dien stam, hun lager van verhakkingen omgeven om als door een wal tegen overvallen verzekerd te zijn. Verder getrokken hebben zij wateren ontmoet, die slecht van smaak, rosachtig van kleur en troebel waren, daarna in het geheel geen bronnen en vervolgens weer wateren als zeewater zoo zilt. Daardoor is het immer tot mopperen geneigd soldatenvolk opnieuw in verzet gekomen tegen den Leider, die, vasthoudende aan zijn plan, bevolen heeft te volgen waar hijzelf voor zou gaan. Opnieuw heeft hij hun voorgehouden om zijn lot te deelen in leven of in sterven; dat zij het gedurende eenige dagen met gelijke rantsoenen zouden uitharden; dat zij meer op zijn voorbeeld dan op zijn bevelen zouden zien. Zij hebben gehoorzaamd maar mopperend, zoodat men merken kon dat zij, gedeeltelijk uit eergevoel gedeeltelijk uit vrees, gedwongen en onwillig volgden. Voortgereisd, zijn zij over rivieren getrokken, soms over bergen, soms door vlakten, opnieuw door bosschen, bergop en bergaf, soms rechtuit, soms langs kronkelende paden, dan naar het zuiden, dan naar het westen. Opnieuw hebben hier sommige soldaten van terugkeeren gerept en den Leider verzocht terug gezonden te worden, hetgeen geweigerd is. Van een bergtop werden rondom vlakke velden ontwaard en zag men de bergen van Copaiba, maar zij waren nog 9 à 10 mijlen verwijderd. En daar thans allen hevig van dorst leden en hunkerden om terug te gaan, heeft hij ingezien, dat temidden van een twistenden troep, van vloeken en van verwenschingen, terwijl allen reeds gedemoraliseerd waren en waarbij de ongebondenheid en brutaliteit van de vrijgevochten bende te vreezen viel, aan langer onderweg blijven niet te denken viel. Herckmans heeft in de terugreis toegestemd als het eenig middel om erger kwaad te voorkomen. Den berg waarvan zij zijn terug gekeerd hebben zij „Steenen Keerberg" *) genoemd. Op den terugtocht hebben zij opgemerkt, dat in de rivier Araçai, boomen uit de diepte tot boven de watervlakte uitgroeiden aan welker kronen wier en mos hing, waaruit zij de vernuftige gevolgtrekking hebben gemaakt, dat de stroom tot die hoogte kon zwellen. Muizen, veldmuizen en slangen waren er op de gansche reis in overvloed, herten of zwijnen in 't geheel niet. Er zijn niet meer dan drie of vier armadilho's gevangen. Ook heeft men deze dagen geen vogel in de lucht gezien. Over dezelfde bergen als op de uitreis

Herckmans keert terug.

[222]

*) Zie kaart 4.

uitreis hebben zij de plaats bereikt, waar de karren en vivres onder bewaking waren achtergelaten *). Recht noordwaarts, naar de tegenovergestelde zijde van de Brazielsche woestenij, is toen de weg gekozen om deze streek te verkennen en te zien wat het land opbracht,want Herckmans vreesde vooral, dat het mislukken van de ondernomen reis ten spot van kwaadwilligen en afgunstigen zou strekken. Er is over bergachtig en ongastvrij terrein getrokken, totdat men, door riet en struikgewas, aan de evenwijdig loopende rivieren Marucajai en Marignia †) is gekomen, alwaar hoog opgeschoten Cannae fistulares zijn gezien en de stroom zoo vol kronkels en bochten was, dat hij zevenmaal moest worden overgetrokken. Ergens aan den voet van zekeren berg, hebben zij zich met gretigen ijver neergelaten, want zij zagen stukken steen, die zij metaalhoudend achtten en zij hebben zorgvuldig onderzocht of zij inderdaad, gelijk hun glans deed vermoeden, goud of zilver in hielden. Maar ook hier hebben de steenen hunne verwachting teleur gesteld. Ergens anders zijn uit een in brand gestoken boom twee slangen aan den halfverbranden tronk te voorschijn gekomen, die na met sabels in stukken te zijn gehouwen, aan Vulcanus zijn geofferd. En toch, daar na zoovele dalen bereisd, zoovele bergen bestegen en afgedaald te hebben, hun het land eentonig bleek en niets goeds scheen op te leveren, is, na gegeven teeken tot den aftocht, naar den Magazijnsberg terug gekeerd. De aanleiding tot dezen uitstap in noordelijke richting heeft voor Herckmans daarin bestaan, dat hij bij geruchte had vernomen, dat hier zilvergroeven lagen, waarheen de Nederlanders, in 1637, een vergeefschen tocht hadden gemaakt, omdat zij door gebrek aan vivres tot den terugkeer waren gedwongen. Maar velen geloofden, dat het geheele geval verzonnen was, dat er schatten werden voorgespiegeld om de onzen te misleiden, met het doel hen, in hun gapende begeerigheid, onbesuisd een verren tocht te doen ondernemen. Na alles te hebben bijeengepakt, zijn zij naar Brazilië terug gekeerd, langs een nieuwen ongebaanden weg, alwaar de bergen en vlakten allerwege met dunne glasachtige plaatjes die in de zonnestralen schitterden, als bezaaid bleken. Deze bergen hebben zij voor die Kristalbergen §) gehouden waarvan de schrijvers gewagen, hoewel de Brazilianen geen kristal kennen. Omdat toch niet alles wordt geloofd wat wordt nageschreven, wil ik noch bevestigen wat ik betwijfel noch iets aan

*) De Magasynsberg, zie kaart 4.
†) Zie kaart 4: den Rio de Canafistola.
§) Zie kaart 4: Cristalberg.

aan hetgeen ik gelezen heb afdoen. Na een reis van eenige dagen zijn zij aan de bekende veekralen, vestigingen en molens van de Portugeezen gekomen. Op den terugkeer is hun een troep „Sertãos" of volk dat de wildernissen bewoont, ontmoet — die, door de komst der on- [223]
zen verontrust, zich uit de voeten hadden gemaakt en nu, bij onze afreis, zich tot den terugkeer opmaakten. Na eene reis van twee maanden (3 September tot 4 November) zijn zij aan het Recief en in de Mauritsstad terug gekomen, bezwaard door ongemakken, onbezwaard door edel metaal. Als men dit leest, zal men de gedachte voelen opkomen, dat werkelijk niets door de Compagnie, door Nassau en door den Hoogen Raad is nagelaten wat het algemeen belang kon bevorderen. Door oorlogen, handel, landontdekking is naar voordeel gestreefd. Bosschen, rotsen, rivieren en zeeën hebben de begeerte naar winst niet kunnen stuiten. Zoo hoog staat de achting voor het geld, dat zij het ontzagwekkende en ongelooflijke aandurft en vermag, hetzij geheime voordeelen vallen op te sporen, hetzij bekende winsten vallen binnen te halen. Toch maken de aanwezige en reeds gevonden schatten niet zonder uitzondering gelukkig en de begeerte om te zoeken zelf maakt hoogst ongelukkig.

VEROVERING VAN MARANHAO
BESCHRIJVING VAN DAT GEWEST
ONDERHANDELINGEN MET PORTUGAL

Expeditie naar Maranhaõ.

Nadat Loanda en S. Thomé in Afrika genomen waren, is het zwaartepunt van den oorlog naar Noord Brazilië verplaatst en is de provincie Maranhaõ of Maragnana door onze wapenen veroverd. Bewindhebberen hadden bij brief van 28 Maart 1640 *) op die expeditie aangedrongen. Zij werd op deze

Redenen.

gronden aanbevolen: (1) dat alzoo het gezag der Compagnie verder werd uitgebreid en den tevoren verkregen gewesten kracht en veiligheid werd bijgezet; (2) dat de hulptroepen en de welgezindheid der Brazilianen ons over een ruimer veld ten dienste zouden staan en meerderen van dat wilde volk zich bij onze zeden zouden aanpassen; (3) dat den handel der Portugeezen groot nadeel zou berokkend worden en dat de zaak daarop aangestuurd kon worden, dat wij nergens anders voor te vreezen hadden dan voor aanvallen van de Spanjaarden ter zee, wanneer eenmaal de kustplaatsen onder ons bestuur waren gebracht; (4) dat het gewest Maranhaõ gunstig was gelegen om de kusten te bedreigen van eilanden in den Mar del Nort als Cuba, Jamaica, Porto Rico en die van het westelijk vaste land; (5) dat Nederlanders derwaarts konden worden aangelokt door het gezond klimaat, door den rijkdom van den grond, die overvloed van suiker, katoen, gember en tabak kan voortbrengen, door den handel in zout en de hoop op metaalgroeven. Leiders van deze expeditie waren Lichthart en Kühn,

Leiders Lichthart en Kühn 30 Oct. 1641.

Artichewsky's opvolger, beiden krijgslieden van ouds beroemd, die, na in de maand October 1641 van Pernambuco met 8 groote en 6 kleine schepen te zijn onderzeil gegaan, een tijdlang nabij de mondingen der Maranhaõ voorzichtig op en neer hebben gehouden met het oog op de bij nadering gevaarlijke ondiepten en zanden, zoodat zij, om niet

*) Vermoedelijk drukfout voor 1641.

MARAGNON

A. *Fluvij ostium.*
B. *Scopulus.*
C. *Vrbs S. Lodouici.*
D. *Castrum.*
E *Suĝestus torm. ad pedem montium iuxta littus*
F *Sacella in montibus posita*
G. *Classis portum subiens*
H. *Locus excensionis nostrorū.*

niet alle schepen te gelijk aan eenzelfde gevaar bloot te stellen, eenige vaartuigen vooruit hebben gezonden om de minst onveilige toegangen te verkennen. Dezen hebben koers gezet naar de westelijke geul, haar [224] gelukkig bevaren en na het vijandelijke fort, dat heftig op hen vuurde te zijn voorbij gezeild, zijn zij ten anker gekomen voor de stad S. Luiz. Nadat Kühn op het eiland was ontscheept en de krijgsmacht tot den aanval op het fort had ontplooid, is hij er op aangerukt. Twee door den gouverneur afgezonden parlementairs, een burger en een geestelijke, zijn hem te gemoet gekomen om te vragen of hij wellicht van onderhandelen wilde weten. Kühn heeft bevestigend geantwoord, daar hij van gevoelen was, dat het menschwaardig ware, zoo hij niet met geweld poogde te nemen wat hij in 't vriendelijke kon verkrijgen; na aan ieder veiligheid van lijf en goederen te hebben toegezegd, is hij op het kasteel aangemarcheerd en na de bezetting van 230 man welke hij aantrof te hebben ontwapend, heeft hij het op billijke krijgsvoorwaarden overgenomen. Ten aanzien van den eeredienst is niets te berde gebracht en niets overeen gekomen. Zij hebben zonder moeite gedaan gekregen, dat hunnen soldaten werd vergund hier te blijven, tot zoolang de Graaf en de Hooge Brazielsche Raad anders zouden hebben beschikt. Er zijn hier 55 zware stukken aangetroffen en buskruit naar verhouding, ook wijn naar verhouding van de behoeften des overwinnaars. Slechts zes suikermolens waren er in werking; de overigen waren nog niet voltooid. Op het vaste land, bij die van Tapicura, waren er meer. Ook dezen zijn onder de Compagnie gebracht en zij hebben hun fort aan Kapitein Schadd overgegeven. Naderhand hebben die van Tapitape en de bewoners van drie dorpen op het eiland Maranhaõ zich bij ons aangesloten; de scheepjes, die wij hier aantroffen, waren zoo goed als niets waard. Vijf en veertig schepelingen zijn naar de Kaap Verdische Eilanden, die de onzen de Zoute Eilanden noemen, overgebracht. Met die van Tapicura is onderhandeld over 300 lasten suiker, weshalve een schip is achtergelaten om die aan boord te nemen en naar Nederland te vervoeren. Drie andere schepen zijn uit hoofde van handelsoverwegingen naar de Bermudas en Sint Christoffel gezeild. Zeshonderd Nederlanders zijn achter gelaten om de versterkingen te voltooien en de inwoners tegen vijandelijke aanvallen te beschermen. De strijdvragen der aardrijkskundigen over de rivier Maranhaõ, namelijk of dat alhier de naam is van de rivier, dan wel of slechts het eiland zoo heet en of aan de rivieren die uit het binnenland komen an-

Kühn neemt het kasteel.

dere namen door de Wilden worden gegeven en welke namen .... dat zorgvuldig na te gaan, behoort niet tot mijn taak. Wel heb ik bevonden, dat de kaarten der Nederlanders en hunne journalen het eiland en de rivier met denzelfden naam Maranhaõ aanduiden. Ik houd het voor onbelangrijk of men in de benaming van deze landstreek en rivieren heeft gedwaald, mits de Compagnie het land, de rivieren en
[225] hare mondingen in vast bezit hebbe. De grootte van het eiland Maran-
Beschrijving van Maranhaõ. haõ bedraagt 45 mijlen in omtrek. Het ligt nabij de Linie, waarvan het iets meer dan twee graden verwijderd is. Het wordt omgeven en bevloeid door drie groote rivieren, die, uit het binnenland komende, in deze Golf uitmonden. De eene, namelijk de oostelijkste en grootste heet bij de inlanders Mounim; de tweede, middelste Taboucourou; de derde en westelijkste heet Miarii. De aanleg der dorpen is merkwaardig; zij bestaan uit weinige huizen, maar deze zijn vierhoekig, zoo, dat in het midden een ruime vlakte als een plein open blijft. Gezegde woningen zijn 250 passen lang, 25 breed en door samengegroeide boomstammen en palmloof leveren zij een alleraardigst gezicht op. Alleen zuidoostelijke winden strijken er over heen, vandaar de gezondheid der eilanders. Nevels zoomin als kwade uitwasemingen verstoren de lieflijkheid ervan. Maart, April en Mei zijn regenachtig, overigens in het er zeer helder. Het heeft talrijke zoetwaterbronnen hoewel het allerwege van zout water is omgeven. De warmte bespoedigt het rijpen der vruchten, die het eenige malen per jaar voortbrengt. Men maakt er het meel, waarvan men leeft, uit den maniokwortel. Behalve suiker levert het eiland Brazielhout, saffraan en katoen op; ook eene soort van lak en balsem, die niet voor Arabische onder doet, peper, die zeer scherp van smaak is en niet verwerpelijke tabak. Het draagt vele boomsoorten, die in ons werelddeel onbekend zijn, waaronder de genoemde Acayou door hoogte uitsteekt, die, wat zeldzaam voorkomt, vier verschillende soorten van vruchten draagt; de eene lijkt op een peer met een kern als een amandel, deze is sappig en geel; de tweede is rood en wrang van sap; de derde is zoo zuur, dat men er azijn uit vervaardigt en de vierde is zeer aangenaam van smaak. Van papegaaien en andere soorten van vogelen is er groote verscheidenheid en menigte. Hieronder munt de Ovyza-Ovassou door lichaamsgrootte, woestheid, kracht en fraai gevederte uit; hij is bijna tweemaal zoo groot als een arend en gewoon zoowel als berekend om schapen en geiten te verscheuren. Er houden zich hier bijzonder groote vleermuizen

zen op, die den mensch zelf gevaarlijk zijn. De uiterst vischrijke zee herbergt verscheidene vischsoorten van buitengewone lengte en verschillende gedaante. Behalve herten, antilopen, ijzervarkens, apen, meerkatten, brengt het den Armadilho voort, dien de Wilden Tatou noemen, waarvan boven is gesproken en ook vossen als die in Europa. Onder de slangen is de *Boyeten* de vreeslijkste, die een gevlekte huid [226] heeft en door zijn beet of door een slag met zijn staart den dood toebrengt. Deze staart zelf heeft de gedaante van een afzonderlijk gelede blaas en daarmede klapperend, zoo dikwijls zij door doorn- en kreupelbosschen sluipt, maakt zij evenals door een rateltje opmerkzaam op haar tegenwoordigheid en op het groot gevaar dat zij aanbrengt. Van de viervoetige dieren is hetgeen men *Unau* noemt, waarvan kort te voren melding is gemaakt, het verwonderlijkst. De kop is klein in verhouding tot het lichaam en begroeid met korte rosse haren, evenals ook een gedeelte van de kin en van de keel; de snoet herinnert aan dien van een aap en is kort, onbehaard en stomp met platte neusvleugels. Ook zijn de tanden klein maar breed, de bek gaat niet wijd open. Op zijn vier pooten komt het dier langzaam voort. Met de drieklauwig gespleten pooten omvat het boomen en beklimt die, maar het is zoo langzaam en traag, dat de Spanjaarden er den naam Preguiça (d. i.: luiaard) aan gegeven hebben. De inlanders hebben rijzige en voldoend krachtige lichamen, geschikt om lasten te dragen; hun neuzen zijn gedrukt, hun kleur is donker, overhellende naar olijfkleur. Zij leven lang en hun hoofdhaar valt niet uit. De mans verzorgen hun hoofdhaar, pronken er mede en laten het lang groeien evenals de vrouwen. De mans versieren hun doorboorde lippen en neusgaten met edelgesteenten en met houtjes; zij maken met een scherp wetsteentje insnijdingen in de huid en tatoueeren zich met kleurstoffen. Zij zijn menscheneters, zeer grimmig tegen vijanden, die zij, behoorlijk vetgemest, offeren en slachten. Zij hebben de Tapoeiers tot naaste buren maar als vijanden. Vroeger, nu 24 jaren geleden, is dit eiland van handelswege door Amsterdammers en Rotterdammers aangeloopen.

Lof van Kühn en Lichthart.

Het valt zeer in Kühn en Lichthart te prijzen, dat zij om de Wilden op de hand van de Nederlanders te krijgen, schitterende bewijzen van menschlievendheid hebben gegeven. Zij hebben namelijk een bevel uitgevaardigd, dat niemand uit de Brazilianen of inlanders slaaf kon worden gemaakt en dat ieder hunner eenzelfde aanspraak op vrijheid zou kunnen doen gelden als de Nederlanders. Nassau had vroeger dezelfde

zelfde gunst aan de bewoners van Ceara verleend, opdat de door de Tapoeiers gevangen genomen vijanden en hunne kinderen, die dit volk van menscheneters anders voor hun eigen vetmesterij en vraatzucht bewaarde, voor geld los gekocht konden worden. Hun stemming tegen de Portugeezen was zoo verbitterd, dat hun door de onzen te nauwer nood kon worden belet om geweld tegen hen te gebruiken en hun eigen wraakgierigheid in Portugeesch bloed te koelen. De al-

Zoutgroeven bij Upamema.

hier door Gideon Morris, bij Upamema, aangetroffen en later aan de zorg van Ellert Smient toevertrouwde zoutgroeven hebben hoop ge-

[227]

geven op een ruime opbrengst. Toch zijn zij, na het sluiten van het tienjarig bestand met de Portugeezen, nadat het volk te dier plaatse door pokken geteisterd was en toen de uitgaven de winsten overtroffen, verwaarloosd en minder goed geëxploiteerd. Maar, ontrust door de hiervoren vermelde schade welke zij in Afrika en Brazilië leed, trachte de Portugeesche Regeering een verdrag van wapenstilstand uit te lokken. De Koning van Portugal zelf heeft door tusschenkomst van zijn gezant niet zonder bitterheid bij HH.Ho.Mo. vertoogd en het ver-

Klachten van den Koning van Portugal.

lorene opgeëischt, verklarende: (1) dat het onrecht was zoo door dezelfde Heeren hulp en vloten aan den Koning van Portugal werden gezonden en elders zijn gebied door een andere vloot werd aangerand; (2) dat zulks wat men noemt met de eene hand water en met de andere vuur aandragen was; (3) dat de rechten der menschheid en die der natuur werden verkracht als men zijne vrienden verdrukte; (4) dat ook de vredesonderhandelingen niet door nieuwe bedreigingen met

Antwoord.

oorlog moesten worden in de war gestuurd. Maar dit was aan doovemans ooren gepreekt, daar deze dingen hetzij voor het sluiten van het bestand of voor de bekrachtiging daarvan door den Koning van Portugal, of eindelijk voor de afkondiging die volgens de artikelen zelf had

10 Nov. 1641.

moeten plaats hebben, gebeurd en afgedaan waren. Maar nadat Nassau, door het met den Koning van Portugal gesloten tienjarig bestand, in de onmogelijkheid kwam te verkeeren om dat volk te beoorlogen, heeft hij, om de Compagnie, die schade van den vrede ondervond, daar zij voor hare inkomsten van den oorlog afhankelijk was, niet geheel werkeloos te laten, betoogd, dat de wapenen naar elders gekeerd en dat andere terreinen konden worden gevonden om den moed bezig-

Nassau wijst nieuwe velden van werkzaamheid aan.

heid te geven. Dat ten eerste de gansche Stille Zuidzee open lag, waarheen de vaart uit Brazilië gemakkelijk en onbelemmerd was, doordien er 's zomers noordelijke winden woeien, waarmede men, of door

Straat

VRBS S. LODOVICI IN MARAGNON

Loca Depressa

Loca Edita

Paludes

Castrum

FLUVIUS

Aditus Navium

10 20 30 40 50 200
Virgæ

A. *Castrum.*
B. *Suggestus militaris.*
C. *Templum.*
D. *Locus excensionis nostrorum.*

Straat Magellaan dan wel door de kort geleden door Le Maire gevonden Straat in die zee kon doordringen. Hier viel te beproeven of de Chilenen gezind waren om met hulp van de Nederlanders de Spanjaarden uit hunne gewesten te verdrijven. Dat hier voorts gelegenheden werden aangeboden om de goudschepen van Peru te veroveren en de Manillaschepen uit Acapulco, die eenmaal den Ridder Cavendish als buit waren ten deel gevallen. Ja dat eindelijk met minder kosten dan vroeger het Vuurland en de kusten van het Zuidland onderzocht zouden kunnen worden, die, zoo zij misschien eenig voordeel beloofden, uit Brazilië langs een korte route te bereiken waren.

Dit jaar is voor Brazilië gedenkwaardig geweest, niet alleen door de omwenteling in Portugal, waarop de Nederlanders groote verwachtingen bouwden, maar ook door een ramp, die de planters heeft getroffen. Want het heeft zoo veelvuldig, zwaar en onophoudelijk geregend, dat de gezwollen rivieren buiten hare oevers traden, de velden heinde en ver overstroomden en door hare wieling of golfslag meesleepten wat er te velde stond; daar de dammen ten deele doorgebro- [228]
ken, ten deele ondergestroomd waren, hadden de wateren de landerijen aan het oog onttrokken. Zij werden met scheepjes bevaren en de bewoners deden schipperswerk. De vernieling aan menschen en vee is bedroevend geweest, vooral aan de oevers der rivier Capivaribi. Het jonge riet werd in de kern gesmoord, de grootere stengels, die aange- *Ramp over den suikeroogst.*
tast werden door de koude van het water, hebben de verwachting der eigenaren teleur gesteld; het merg werd door in het water voorkomende wurmpjes opgevreten. Toen heeft Gods toorn zich ook door andere teekenen geuit, daar er bij deze plaag over den landbouw nog een andere over de menschen is gekomen: die der pokken, welke zoo he- *Pokken.*
vig over gansch Brazilië hebben gewoed dat er, in het gewest Parayba alleen, 1100 negers zijn gestorven; velen sleepten hunne matte leden voort als ware alle spierkracht verdwenen. Dit heeft veroorzaakt dat nu de werklieden met zwakte en uitputting waren geslagen, de opbrengsten der velden te gronde zijn gegaan. Uit den wanhopigen stand van het gewas is een ander gewas, dat der verzoekschriften ontkiemd, waarbij uit naam van hen die iets verschuldigd waren, werd aangedrongen op uitstel, op kwijtschelding of op vermindering. Dit toe te staan zou de crediteuren hebben benadeeld, het te weigeren scheen al te streng recht. Derhalve is wegens het buitengewoon belang van de zaak aan Bewindhebberen in Nederland geschreven, waarbij hun ver-

zocht

zocht werd eene beslissing te nemen. Het was nog te dragen dat de pachters der tienden niet meer dan één tiende daarvan wilden betalen, hetgeen zij verzekerden, dat onder den Koning gebruikelijk was geweest, zoo dikwijls een van den hemel gezonden ramp en het noodlot gedeeltelijke kwijtschelding voorschreven.

BESTAND MET PORTUGAL
ZENDING VAN TOLNER NAAR NEDERLAND

Reeds was den Graaf het tusschen de Nederlandsche Regeering en den Gezant van den Koning van Portugal, Dom Tristão de Mendoza, overeengekomen verdrag toegezonden, naar aanleiding waarvan partijen zich gematigder zijn gaan gedragen en ook niet verder zijn gegaan met het verwoesten van velden en molens. De oorlog had uitgewoed, toch was het geen vrede, en elders, ter zee vooral, bood het krijgsgeluk nog op kleine schaal gelegenheid om vijandelijk op te treden. Maar tot zijn schade hield de Koning van Portugal Hertog van Bragança, de ratificatie van het verdrag lang aan, en eerst nadat een jaar was verstreken, heeft de Nederlandsche Regeering haar in haar bezit gekregen. Deze heeft haar met spoed aan Maurits toegezonden, die order heeft gegeven om het verdrag zonder dralen plechtig in alle capitanias van zijn gouvernement af te kondigen, onder het opdragen van een openbare dankzegging aan God, in wezen de God zoo van vrede als van eendracht. Naar San Salvador is een hoornblazer gezonden om het bericht over te brengen. Berichten naar de capitania Maranhaõ per schip Loanda afgezonden hebben de volken aldaar met de blijde mare van den wapenstilstand vervuld; hetzelfde is geschied aan de Afrikaansche stranden, daar waar Mina, Loanda en S. Thomé liggen.

De Graaf ontvangt het vredesverdrag.

De ratificatie een jaar aangehouden.

[229]

Wat ook maar tot op dien dag door wapengeweld en oorlog verkregen was, is krachtens een onwraakbaren titel in ons bezit gebleven en klachten daarnà uitgebracht over hetgeen vroeger was gebeurd, zijn ijdel geweest, daar destijds het oorlogsrecht gold zoolang de vredesafkondiging hangende en nog twijfelachtig was. Maar, opdat de lezer den oorsprong en de bronnen van dit geschil leere kennen, moet van de verdragen tusschen den Koning van Portugal, Hertog van Bragan-

Aanleiding tot het verdrag.

ça en de Staten Generaal hooger worden opgehaald, wier uitgestelde bekrachtiging oorzaak is geweest eensdeels van een verslapping der krijgvoering, anderszins van het gebruik maken van meer dan een gelegenheid om in Afrika en elders voordeel te behalen. Want na den afval van Catalonië had het door nieuwe woelingen bewogen Portugal, na Philips IV te hebben afgezet, trouw aan Hertog João van Bragança gezworen. Eén oogenblik had de sinds lang gesmeede plannen aan het licht gebracht en de verborgen haat tegen de Kastieljanen had zich door hartstocht en afval geopenbaard. Het oproerig Lissabon heeft de leiding van zoo groot een daad op zich genomen door een aanval op het paleis te doen, het verdrijven van de Hertogin van Mantua die in 's Konings naam regeerde, het ombrengen van haar geheimschrijver als slachtoffer van den algemeenen haat, waarna het zijn vroegeren

1 Dec. 1640. Meester van alle gezag heeft beroofd. Na mondeling en met veel drukte te hebben uitgeroepen wat zij wilden, hebben de deelnemers aan de samenzwering de wapenen opgevat en na met geweld de versterkte plaatsen in het gansche rijk als door storm te hebben vermeesterd, hebben zij der nieuwe regeering veiligheid verzekerd. Het zoovele jaren smeulend vuur der wrake is uitgeslagen; het heeft den Vorsten kunnen leeren, dat Vrees de slechtste waarborg voor een langdurig gezag is, aangezien de daaronder zuchtende Portugeezen de eerste gelegenheid en de eerste kans hebben aangegrepen om het gehaat bewind te fnuiken. De hartstochten van de edelen en grooten aan het hof, hunne vergaderingen, beraadslagingen en geheime overleggingen hebben het volk tot hunne partij aangetrokken. Zij klaagden mondeling en schrif-

Aanleidingen tot den afval. telijk: (1) dat Portugal door Philips II wederrechtelijk in bezit was genomen; (2) dat het tyranniglijk geregeerd werd, gelijk gebieden die door kwade praktijken zijn verkregen, met nog slechtere plegen te worden bestuurd; (3) dat de burgers aan bovenmatige afpersingen bloot stonden en uitgezogen werden; (4) dat de slechtst mogelijke elementen als regeerders werden aangesteld; (5) dat de Portugeezen van openbare ambten uitgesloten en de Kastieljanen voorgetrokken werden; (6) dat de godsdienst binnen- en buitenslands verwaarloosd werd en eindelijk (7) dat de jammerlijkste slavernij en de uiterste onheilen aan Portugal werden bereid. En hoe schooner het woord Vrijheid klonk, dat als dekmantel werd gebezigd, en hoe feller tegen den Koning werd opgetreden, des te aangenamer maakten zij zich bij het volk

[230] en hoe stoutmoediger zij optraden des te verknochter werden zij aan

de

de zaak der omwenteling geacht. Verkozen is de Hertog van Bragança die betrokken was bij het oude geschil over de erfopvolging in het Koninkrijk Portugal, sedert Koning Sebastião tegen de Mooren gesneuveld en de Kardinaal Dom Enrique, de oom van Sebastião, was gestorven. Partijen in dit zeer vermaard geding waren destijds: Philips II, zoon van Isabella de zuster van Enrique en oudste dochter van Manoel veertienden koning van Portugal; voorts Emanuele Hertog van Savoye, afstammende van Beatriz de tweede dochter van Manoel; bovendien Rinoldo Farnese, zoon van Alexander Farnese kleinzoon van Ottavio Farnese Hertog van Parma, die Maria de dochter van Enrique's broeder Duarte tot moeder had en nog João Hertog van Bragança uit naam van zijn echtgenoote Catharina, die door graad van bloedverwantschap nader aan de kroon werd geacht dan Philips; voorts nog Antão Prior van Crato, zoon van Luiz een broeder van Enrique, die zich aandiende als uit een wettig huwelijk gesproten en niet als bastaard, waarvoor men hem gemeenlijk hield. Eindelijk Catharina de Medicis, weduwe van Hendrik II van Frankrijk, die haar recht uit de verte afleidde van Koning Affonso en de Gravin van Bologna. De voornaamste strijd had tusschen Philips en Catharina van Bragança plaats, die even ver van Enrique af stonden. Naar de meening van de meesten kwam de regeering aan Philips toe, hoewel de volksgunst Antão, den zoon van Luiz broeder van Enrique, in de hoogte stak, zoodat hij te Lissabon gehuldigd is. Philips heeft, onbekommerd om de strijdige uitspraken der rechtsgeleerden of om de gezindheid van het Portugeesche volk jegens Antão, den strijd gewapenderhand beslecht; hij heeft het rijk door middel van een onder den Hertog van Alva naar Portugal gezonden leger veroverd en na Antão, die zijne krachten te vergeefs poogde te herzamelen, te hebben verdreven, heeft men het volk 64 jaren lang ten onder gehouden, hoewel het ontevreden bleef. Maar, daar de haat eer sliep dan gedoofd was, heeft de na zoovele jaren uitgebroken weerzin van het Portugeesche volk jegens den Koning der Kastieljanen, na Philips IV kleinzoon van Philips II te hebben afgezet, den Hertog João van Bragança, kleinzoon van João, tot Koning uitgeroepen. Nadat de eerste woelingen waren bedaard, heeft deze buitenslands naar hulptroepen en andere hulpmiddelen om op te steunen omgezien. Na daarom gezanten aan de koningen van Frankrijk en van Engeland zoomede aan de Staten Generaal te hebben gezonden, heeft hij zijn best gedaan om sommigen

in den oorlog tegen den algemeenen vijand mede te sleepen, bij anderen zijne redenen tot het aanvaarden van den troon ingang te doen vinden. Tristão Mendoza de Furtado is naar Nederland afgevaardigd. Deze was niet de minste onder de roervinken in de samenzwering te-
[231] gen Philips en gaf zoowel zijn gehechtheid als zijn trouw jegens den nieuwen koning, zoo goed als zijn zelfvertrouwen en zijn ongewonen afkeer van Kastilië ronduit te kennen. Deze heeft tegen den Koning van Kastilië, want het behaagde den betrokken partijen niet langer, nu Catalonië en Portugal afvallig waren geworden, hem van Spanje te noemen, den 1sten Mei 1641 met de Algemeene Staten een verdrag van wapenstilstand in vele artikelen gesloten, nadat sommigen in gematigden zin gewijzigd, een kleiner aantal verworpen waren. Voor zoover zij Brazilië en de West-Indische Compagnie aangingen, luidden zij als volgt:

Artikelen van het verdrag.

I. Er zal een tienjarige wapenstilstand zijn in de landen, havens en zeeën welke den handel van gezegde Compagnie, bij octrooi der Staten Generaal, zijn toegewezen; de wapenstilstand zal niet ingaan dan een half jaar, nadat de Koning van Portugal het verdrag zal hebben bekrachtigd.

II. De inwoners en burgers der Brazielsche gewesten, jazelfs allen die tot de Compagnie in betrekking staan, van welke natie, van welken stand, van welken godsdienst ook, zullen in alle landen welke de Koning van Portugal in Europa bezit, dezelfde handelsrechten, voorrechten en vrijdommen genieten als andere Nederlandsche burgers. Slechts heeft Mendoza daaraan deze toevoeging gemaakt: mits de Nederlanders geen suiker, verfhout en andere brazielsche producten in Portugal invoeren.

III. Zoo Nederlanders als Portugeezen zullen, zoolang het bestand duurt, over en weer tot hulpbetoon verplicht gehouden worden, naar eisch van zaken.

IV. Wat er aan forten, steden, schepen en personen de zijde van den Koning van Kastilië houdt, dat alles moet door beide volken, zonder onderscheid van plaats, als vijandelijk worden beschouwd. Mendoza heeft toegestemd, mits de Gouverneur van een gewest, vooraf werd gewaarschuwd van de plaats waar en vanwaar een aanslag zou worden ondernomen en de vijand met geweld te lijf zou worden gegaan.

V. Voor zoover hetzij Nederlanders of Portugeezen eene overwinning

ning op de Kastieljanen behalen, zullen de veroverde landen aan den overwinnaar blijven.

VI. Wat ieder volk tot nog toe verkregen en bezeten heeft, zal het blijven bezitten. Wat als bezit van ieder van beide dient te worden aangemerkt, dat zal bepaald worden naar den toestand op het oogenblik der afkondiging. Wat het land betreft, dat gelegen is tusschen de wederzijdsche grensvestingen, dat door oorlog en wapengeweld is veroverd, dat zal met de bevolking onder partijen verdeeld moeten worden, om op die wijze aan de Nederlanders en aan de Portugeezen een vaste grens van hun gebied te verzekeren. [232]

VII. Landerijen, die privaateigendom zijn geweest en na de gemaakte grensregeling in handen van de andere partij zullen zijn overgegaan, behoeven, zoo zij door de op Nederlandsch of Portugeesch gebied vertoevende eigenaren zijn verlaten, niet aan die eigenaren te worden terug gegeven, maar ieder moet tevreden zijn met de roerende goederen welke hij bij zijn vertrek heeft medegenomen.

VIII. Maar de landerijen, die tot nu door de eigenaren bewoond en bebouwd zijn gebleven of door opzichters zijn beheerd, zullen in hun bezit blijven en aan de rechtspraak onderworpen zijn die in het gewest van kracht is.

IX. Ieder volk zal handelsvrijheid genieten voor wat het onderling verkeer zijner eigen burgers betreft; de Nederlanders mogen geen Portugeesch gebied, de Portugeezen geen Nederlandsch gebied betreden, tenzij later door partijen anders mocht worden overeengekomen. Mendoza heeft gewild, dat dit artikel tot Brazilië beperkt bleef.

X. Daar er vrees bestaat, dat de Kastieljanen de vaart op Brazilië onveilig zullen maken, zal niemand uit de Nederlanders of uit de Portugeezen derwaarts mogen varen anders dan met groote schepen die naar voorschrift bebouwd en bewapend zijn. Wie zich zal onderwinden derwaarts koopwaren te vervoeren door middel van kleinere schepen, hem zal verboden zijn daarmede in de haven van afvaart terug te keeren. Wie anders handelt zal met verbeurdverklaring van schip en lading boeten. Hetzelfde voorschrift zal van kracht zijn ten aanzien van schepen die, uit Afrika komende, slaven vervoeren. Mendoza heeft verzocht, dat dit artikel geschrapt werd in het belang van de arme en min gegoede Portugeezen.

XI. Het zal zoomin Portugees als Nederlander vrij staan, koopwaren of levensmiddelen naar de Kastieljaansche Indiën of naar andere vijandelijke

vijandelijke plaatsen te vervoeren, op verbeurte van schip en lading. De vervrachters zullen voor vijanden worden gehouden.

XII. Landstreken, die door Portugeezen en Nederlanders in Afrika worden bezeten, behoeven geene grensscheiding, daar zij gescheiden worden door de tusschengelegen landstreken welke aan wilde volken toebehooren.

XIII. Het zal over en weer vergund zijn aan de Afrikaansche kusten, op het eiland S. Thomé en andere eilanden handel te drijven. Maar wat den handel in goud, slaven en ivoor op die plaatsen en in die streken betreft, deze zal onderworpen zijn, ten voordeele van de plaatselijke eigenaren, aan dezelfde rechten die de Portugeezen plegen te voldoen. Mendoza heeft verzocht, dat het eiland S. Thomé werd uitgezonderd als gelegen niet aan deze maar aan gene zijde van de linie.

XIV. Daar de Algemeene Staten Brazilië gedeeltelijk hebben veroverd in een tijd, toen de bewoners den Koning van Kastilië onderdanig waren en zich als vijanden der Nederlanders bekenden, terwijl zij, [233] evenals de Portugeezen, thans kameraden en vrienden zijn, zal het hun, nu beide volken ééne lijn trekken, geenszins vergund zijn op grond van het recht van terugkeer of van wat daarvoor doorgaat, velden of suikermolens welke de Nederlanders door koop hebben verkregen, terug te vorderen; gelijk den Nederlanders zoomin als den Portugeezen over en weer zal vergund zijn de nakoming van vroegere vorderingen te eischen. Maar een ieder zal het gebruik blijven genieten van die goederen, waarvan hij zal kunnen bewijzen, dat zij sedert de afkondiging van het bestand in zijn bezit zijn.

XV. Maar opdat de handel tusschen de onderdanen van den Koning van Portugal en de onzen op voet van gelijkheid gedreven worde, zullen van de waren die uit Portugal en Nederland naar Brazilië of uit Brazilië naar Nederland en Portugal zullen gebracht worden gelijke rechten worden geheven. Mendoza heeft verzocht dit te schrappen, wegens de privilegies welke zijn Koning aan de Portugeesche onderdanen had verleend.

XVI. De onderdanen van den Koning van Portugal en de ingezetenen der Vereenigde Nederlanden zullen gedurende deze tien jaren over en weer den vrede bewaren, zonder veinzerij, zonder arglist en zonder zich vroegere beleedigingen of letselen te herinneren.

Het College der XIX, dat het bestuur uitoefent over zoo gewichtige zaken is om nader advies over deze artikelen gevraagd en heeft aan de Algemeene

Algemeene Staten voorgedragen, dat zijn gevoelen was als volgt: (1) dat zij, daar er vroeger geenerlei moeilijkheid met den Hertog van Bragança was geweest, een bestendigen vrede boven een tijdelijken verkozen, liever een eind aan den oorlog wilden maken dan hem opnieuw in het vooruitzicht te stellen; (2) dat, daar de Portugeesche gezant den import van suiker, brazielhout en andere koopwaren door Nederlanders naar Portugal van den wederzijdschen handel uitzonderde, zij verzochten ook hun toe te staan, dat den Portugeezen den invoer van dezelfde waren naar Nederland zou worden verboden; (3) dat ook die beperking van Tristão hun mishaagde, waarbij het noodig werd geacht, dat wat Nederlanders of Portugeezen tegen den gemeenschappelijken vijand wilden ondernemen, den plaatselijken gouverneur vooraf moest bekend gemaakt worden, omdat uit het tijdverlies, dat met die waarschuwingen gepaard ging, de gelegenheid om zijn slag te slaan kon verloren gaan; (4) dat zij evenmin de grensregeling konden goedkeuren welke de Portugeezen vroeger hadden gemaakt, maar wel eene welke bij onderling goedvinden van partijen was vast te stellen; (5) dat, wat de grootte der schepen betreft waarmede uit de havens van Portugal naar Brazilië zou gevaren worden — hetgeen Tristão ten gerieve van de kooplieden vrij wilde laten — het College verzocht dat zulks beperkt zou worden overeenkomstig de bepaling die door de Staten was voorgesteld, opdat niet armoedig uitgeruste en min strijdwaardige schepen door den vijand buit gemaakt, diens macht kwamen te vermeerderen; (6) dat zij verzochten om, waar verboden werd koopwaren naar de Kastieljaansche Indiën te vervoeren, de schepen en slaven in het verbod op te nemen, daar de vijand vooral daaraan [234] behoefte had; (7) maar dat wij het eiland S. Thomé niet zouden mogen aanloopen achtte men onbillijk, daar het ontworpen verdrag [van wapenstilstand] spreekt van die handelsvrijheid welke bepaald wordt door den Kreeftskeerkring en de Kaap de Goede Hoop, binnen welke grenzen het eiland S. Thomé zekerlijk is gelegen. Deze en andere punten destijds tusschen Tristão en de Algemeene Staten overeengekomen, hebben tot grondslag voor het tusschen beide volken gesloten verdrag gediend. Thans vervolgen wij de handelingen des Graven.

Karel Tolner door den Graaf als rapporteur naar Nederland gezonden.

In afwachting van het vroeger meer dan eens bij de Algemeene Staten verzocht ontslag, zond Nassau zijnen secretaris Karel Tolner naar Nederland om den Staten den toestand van Brazilië te verklaren en hun

hun de noodzakelijk te nemen maatregelen voor te dragen. Deze heeft uiteen gezet: (1) dat de gansche Brazielsche kust die zich van de pas onderworpen landstreek Maranhaõ tot den Rio Real uitstrekte, volmaakt gepacificeerd was; (2) dat de velden, de suikermolens, de steden en de dorpen door geen enkelen vijand bedreigd werden; (3) dat het verwoeste hersteld werd en dat aan hetgeen in den oorlog geschonden was zijn vroeger aanzien werd terug gegeven; (4) dat alles allerwege een verbeterd aanzien verkreeg. Maar, wat hij in de hoop dat men het niet kwalijk zou nemen aan HH.Ho.Mo. had mede te deelen: (5) dat door den Graaf vooral werd afgekeurd hetgeen hem vanwege de Compagnie was opgedragen om de hooge bevelvoerende officieren te ontslaan, de soldijen te verminderen — dat zulks uit ontijdige bezuinigingswoede was doorgedreven, maar den staat tot schade beloofde te strekken wegens de verborgen woelingen der Portugeezen tegen het gouvernement en hunne gezindheid, die overhelde naar den Koning, thans uit hun eigen volk, die, van zijn kant begeerig uit zou zien naar gelegenheden om het verlorene te hernemen, vooral datgene wat de Staten zich nu pas in Maranhaõ en in Afrika (terwijl er over wapenschorsing werd onderhandeld) hadden toegeëigend; (6) dat hoezeer hij deze nadeelen niet kon verduwen bleek, uit een brief van den Markies van Montalvão, gewezen Onderkoning van Brazilië, tot den Graaf gericht en desgelijks uit een schrijven dat zeker door den Koning van Portugal naar Brazilië gezonden kapitein aan denzelven Graaf en Raden had geschreven. Tolner verklaarde: (7) dat het volk zoo verbitterd mogelijk op ons was, vanwege de verdrijving der Jezuieten en moniken, terwijl er voor den eeredienst zoowat uitschot van ordensgeestelijken was overgelaten, dat meer om zijn keelgat dan om het altaar gaf; (8) dat verscheidene Portugeezen, die groote schulden aan de Compagnie en aan Nederlandsche burgers hadden, naar woelingen verlangden; (9) dat de bewijzen hoezeer zij het op ons verderf voor-
[235] zien hadden laatstelijk geleverd waren bij gelegenheid van den aantocht der Spaansche vloot; (10) dat de trouw der Joden, wier aanleg op kwade praktijken gericht was, niet hechter was. Hij bevestigde: (11) dat verscheidene officieren, onthutst op het vernemen van gezegd besluit om de legermacht te ontbinden, zichzelf van hun trouw aan de Compagnie hadden ontslagen en in den dienst van den nieuwen Koning waren overgegaan — zij achtten het onwaardig dat hun arbeid en vergoten bloed, zoo werden vergolden, dat wonden en vermoeienissen door

door hoon en verwaarloozing werden beloond; (12) dat alzoo 's Graven overtuiging was dat, terwijl het bestand nauwlijks was aangevangen, niets aan de legerorganisatie veranderd behoorde te worden; dat de verworven hooge commando's niet moesten worden ontnomen aan verdienstelijke hoofdofficieren wier trouw in den oorlog had uitgeblonken; dat het plotseling afschaffen daarvan bevorderlijk zou zijn aan burgerlijke en militaire woelingen en dat op die manier bevoegdheden die zouden worden uitgeoefend tegen den zin zoo van de troepen als van de burgerij, hemzelf niet langer welkom zouden zijn; (13) dat de Portugeezen door zachte middelen zoet gehouden, ook niet met geringschatting bejegend moesten worden; dat hetgeen hun op kerkelijk gebied beloofd was stiptelijk moest worden uitgevoerd, jazelfs dat een van trots opgeblazen volk in de hoogte moest worden gestoken door eenige schitterende titels, dat niets zoozeer noodig was voor het welvaren der Compagnie als gematigdheid en schappelijkheid; (14) dat meestal zij die weerpanniglijk opstaan tegen geweld, door zachte geneesmiddelen tot rede kunnen worden gebracht. Dat een der hoofdzaken was (15) dat zij die in Nederland de zaken bestuurden bestendigd, niet jaarlijks vervangen werden, daar zij die in ongewone werkkringen telkens weer opvolgden tevens in de onervarenheid hunner voorgangers opvolgden, tegenbevelen uitvaardigden ten aanzien van hetgeen die voorgangers hadden bepaald, bevelen die min heilzaam en doeltreffend waren met het oog op de tijdsgelegenheid; dat op die manier, tusschen herhaaldelijk afgebroken overleggingen en verdaagde vergaderingen, de beste gelegenheden verloren gingen en bij onzekere en afwijkende stemmen van velen, beslissingen van het hoogste belang werden opgeschort. Ook droeg Tolner met grooten aandrang de herhaalde en voortdurend geuite klachten van den Graaf over de schaarschte aan voedingsmiddelen voor: (15) dat het land voorbeschikt was om honger te lijden en alles om te gronde te gaan, zoo hierin niet bijtijds werd voorzien; (16) dat de groote sterfte aan gebrek aan geneesmiddelen viel te wijten, bewees hij door schriftelijke verklaringen van de geneesheeren en hij betoogde dat de voorraadschuren van Brazilië werden uitgeput door de gewesten die er, juist onlangs, bij gekomen waren, als Sergippe, Angola, S. Thomé en Maranhaõ; (17) dat het onrechtvaardig was zoo ongelukkige uitkomsten van ondernemingen hier en ginds, die niet aan den Graaf maar aan anderen te wijten waren, hem persoonlijk werden nagehouden. Ook heeft Tolner een

De Graaf keurt de plotselinge inkrimping der troepenmacht af.

De Portugeezen schappelijk te behandelen en het hun beloofde uit te voeren.

Jaarlijksche mutaties onder Bewindhebberen af te keuren.

een staat van de gansche over Brazilië en Afrika verspreide troepenmacht overgelegd. Drie vendels waren voor Sergippe del Rey afgezonderd, vier lagen er in het fort Maurits aan den Rio S. Francisco, twee in de Alagoas, twee in Poyuca, een in het fort S. Antão, desgelijks in de forten Van der Dussen en Moribeca, twee in het fort Prins Willem, een in Frederik Hendrik; te Mauritsstad lag de lijfgarde die bijna driehonderd man sterk was. Een vendel lag in het fort Ernst met den Driehoek. Voorts hadden het Recief, het fort de Bruyne, het Landkasteel, de stad Olinda, I. Garasu, I. Tamarica, de forten Oranje en Frederica elk een vendel. Het fort Margaretha, de Noordschans en het fort Restingua werden met vier vendels verdedigd; het fort Ceulen aan den Rio Grande en Ceara hadden er ieder een, de stad S. Luiz in het gewest Maranhaõ had er vier, het fort Tapicuru een enkel. In het rijk Angola hield de Overste Hinderson de stad Loanda en het fort Benguela door tien vendels bezet. In de stad op het eiland S. Thomé en het kasteel Sebastião lagen vier vendels als bezetting. De heele militaire macht werd op 4843 man gerekend. Tolner verklaarde dat deze dagelijks werd ingeteerd door overlijden, ontslag of verloven en dringend vroeg hij op last van den Graaf om, zoo men den staat niet te gronde wilde richten, de krijgsmacht aan te vullen en voor ruimer voorziening van vivres te zorgen — krijgsmacht in het belang der bewegingsvrijheid, vivres om in 't leven te blijven — hij besloot met te zeggen dat de Graaf zonder dat alles zelf noch overwinnen noch met de zijnen leven kon. Dat het gewest, zoo het aan het een of aan het ander gebrek leed, niet kon blijven bestaan, noch de Graaf eer van zijn regeering kon hebben.

Staat van het leger.

[236]

De bovenvermelde brief van den Onderkoning Dom Jorge de Mascarenhas Markies van Montalvão aan den Graaf, vol snoeverijen en hier en daar gezwollen, luidde als volgt:

Brief van den Onderkoning over het in Afrika en Maranhaõ gepleegd geweld.

Dat hij, na van het Onderkonigschap over Brazilië te zijn ontheven, ten hove in de omgeving van den nieuwen Koning verkeerde, in de belangrijkste zaken die de koninklijke inkomsten en vloten aangingen als raadsman werd gekend, tot de geheime beraadslagingen werd toegelaten en wat het voornaamste was: met het ambt van Tweeden Grootmeester des Portugeeschen Adels, onder den Kroonprins, was bekleed; dat hem zeer zou verheugen zoo hij van 's Graven aangelegenheden zooveel mogelijk goeds en groots mocht vernemen; dat zijn Koning het door de Nederlanders in Afrika en Maranhaõ gepleegd geweld, terwijl hij over vrede met de Algemeene Staten onderhandelde en van den Koning van Frankrijk zoowel als van ons hulpvloten tegen den Koning van Kastilië had verkregen, als iets onduldbaars

onduldbaars opnam; dat hij op alle manieren hoopte dat het Huis Nassau en de hooglofFelijke nazaat van dat doorluchtig geslacht geen schuld had aan een zoo afkeurenswaardige van overmoed getuigende handeling, die in die doorluchtige beeltenissen geen aansporingen tot woest optreden en tot beleedigingen maar tot rechtvaardigheid had te zien, tot wiens taak behoorde de Algemeene Staten en den bedrijver van het gebeurde, Hinderson, ertoe te vermanen om het geroofde terug te geven indien zij niet wilden dat de wapenstilstand ook door den Koning werd verbroken; dat groote veldheeren die naar den hoogsten krijgsroem [237] *streven, hun eer stellen in de goedkeuring van hun edelmoedig geweten en die woeste vrijbuiterij door het leger verafschuwen; dat deze de beste krijgswet is dat men zich van onrechtvaardig wapengeweld onthoudt en de belangen des vredes vlijtiglijk in acht neemt; dat de Koning niets liever wenschte dan dat de Graaf het grootste gedeelte van 's Konings leger beheerde; dat toen hij zich daarover met den Koning beried en zich gunstig over den Graaf uitliet, de juist ontvangen tijding van de bezetting van Angola door de Nederlanders het aangevangen gesprek had doen afbreken, hetwelk hij toch niet zou nalaten te hervatten als hij van den Graaf volledig uitsluitsel had verkregen; dat het koninkrijk Portugal sterk stond door zijn leger, dat de grensvestingen van garnizoenen waren voorzien, dat de zeezaken onder zijn beleid werden hersteld* en wat hij verder in dezen geest had uit te weiden. De brief dien de door den Koning aan den Graaf gezonden kapitein Antão Fonseca de Ornelas had geschreven was van nagenoeg gelijken inhoud.

Maurits krimpt de strijdmacht in.

Zich beijverend in het belang der Compagnie, heeft Maurits wiens eerste zorg dit is geweest, nadat hij van den oorlog was bevrijd en de legermacht die destijds in Brazilië aanwezig was had gemonsterd, de rangen en bezoldigingen wat verminderd om de schatkist eenigszins te ontheffen van den last der uitbetalingen. Toch is dit met zekere omzichtigheid geschied ten einde de binnenlanden te vrijwaren van de strooptochten door geboefte en roovers. Het tweede was dat alle overbodige compagniesdienaren en staatsambtenaren in Brazilië ontslagen en aan zichzelf overgelaten werden. Maar met het oog op het gebrek aan kasgeld en om niet alle geldmiddelen uit te putten, is dit niet onmiddellijk ten uitvoer gelegd kunnen worden, want ook de listige en achterbaksche kunstgrepen der Portugeezen waren nog niet vergeten. Men meende, dat, om het gezag te schragen, niets beter zou zijn dan allerwege volkplantingen te stichten, opdat Brazilië zich niet immer met garnizoenen en in vreeze, maar door de trouw der ingezetenen zou beschermen. Te dien einde heeft vrijstelling van tienden als lokmiddel gediend, welke nieuw aangekomen gehuwde kolonisten gedurende

Kolonisatieplan in overweging genomen.

zeven jaren zouden genieten en bij ommekomst waarvan voor ieder kind een jaar verlenging zou worden toegestaan. Maar de Graaf vreesde voor klachten van dezulken die Engenhos (het zij mij veroorloofd het Spaansche woord voor „suikermolens" te behouden, ook na de verdrijving der Spanjaarden) dreven en door wier arbeid de handel tot dusver had gebloeid, wier trouw gebleken was, waarvan er eenigen met Nederlandschen waren getrouwd en die het wicht des oorlogs hadden helpen dragen; hij meende dat het schreeuwend onrecht zou zijn zoo die gunst aan nieuwe aankomelingen werd bewezen en de oude kolonisten werden voorbij gegaan, zoodat dit punt tot nader overweging is aangehouden. Nu den landman veiligheid was verzekerd,

Velden uitgegeven.

heeft men beter over den landbouw gewaakt en velden ter bebouwing

[238]

uitgegeven, behoudens een matige cijns voor de Compagnie. Toch zijn de versterkingen der forten waar 't noodig was niet verwaarloosd, maar daar de soldaat geen werkkring had is hij tot dien arbeid gebruikt, hetgeen de verveling heeft verdreven, gedeeltelijk ten nutte van den

De Graaf betracht gematigdheid.

soldaat, gedeeltelijk ten nutte van de Compagnie. Men had den Graaf van orders voorzien om den pauselijken eeredienst binnen engere grenzen te beperken en alle hervormde kerkedienaren waren er gauw bij om die, namelijk hun eigen, zaak te bepleiten. Maar de Graaf die, bij het heerschend wantrouwen der Portugeezen, ten zeerste beducht was voor al wat nieuwe woelingen kon teweeg brengen, heeft de order met voorzichtige lankmoedigheid getemperd tusschen onbeperkte vrijheid en hinderlijken gewetensdwang, om zijne geloofsgenooten niet te beleedigen of wel de tegenpartij van zich te vervreemden. Ja, hij heeft bij Bewindhebberen voorgedragen: (1) dat de Portugeezen nu eenmaal gewoon waren en hardnekkig daarbij bleven, om zich nergens te willen neerzetten waar zij de stem van hun pastoor niet konden hooren; (2) dat zij zich beriepen op de capitulatiën en de vroeger toegezegde vrijheid van godsdienst; (3) dat toen bij geen der partijen was opgekomen dat de godsdienstoefening binnenshuis zou beperkt worden, maar wel openbaar zou zijn, zooals zij onder den Koning was geweest; (4) dat aan de pas onder ons bestuur gebrachte capitania Maranhaõ die vrijheid was toegestaan die uit Artikel 26 van het Traktaat van wapenstilstand voortvloeide en Nassau heeft verboden (5) dat nu het garnizoen aldaar eenigszins was ingekrompen, de rust, door een ontijdige beperking van den godsdienst, zou worden verstoord. Niet weinig werkten ter bevordering van de vroomheid en van de zorg voor

den

den christelijken godsdienst de zorgvuldige opvoeding der weezen en de oprichting van scholen allerwege, om door de in te druppelen waarheden van ons geloof de Wilden tot een beteren eeredienst te vormen, mede, die, nu de staat tot rust was gekomen, op 's Graven bevel, vlijtiglijk werden verzorgd door de vergaderingen der predikanten, genaamd classes en synoden. In ieder geval, toen na de langdurige bezwaren des oorlogs, de vredesmaren in de capitanias verbreid waren, is het billijk geweest dat de inwoners zich in de heilzame voordeelen der gemoedsrust mochten verheugen. Voor zoover vreemden zich onder het Nederlandsch bewind alhier zochten te vestigen, heeft hij hen door het afnemen van een eed van trouw gebonden, maar dat de Portugeezen, die reeds door een vorigen eed waren gebonden, tot een nieuwen zouden worden gedwongen achtte hij eene gereede aanleiding tot onlusten. Ook is, wat in een staat niet achteraan komt, de waarde van de munt verbeterd, hetgeen den handelaren te stade kwam, daar, indien zij op en neer gaat naar den wenk des volks, de prijzen der waren en de waarde der bezittingen mede op en neergaan. De rechtvaardigheid en menschelijkheid die men van ieder verwacht, heeft Nassau des te meer jegens de Portugeezen betoond, omdat zoowel eene beleediging als eene weldaad hooger wordt aangerekend naarmate zij velen aangaat. Hij begeerde dat den overwonnen niets ontnomen werd behalve de vrijheid om kwaad te bedrijven, vermits oorlogen moeten worden gevoerd om, zonder onrecht, in vrede te kunnen leven. En hoewel den overwonnenen alle gezag ontrukt *kan* worden, heeft hij hun niettemin de bevoegdheid gelaten van zich in persoonlijke aangelegenheden en bij kleinere openbare zaken naar hun eigen wetten, hun eigen zeden en hun eigen overheden te richten. Zelfs de uitoefening van den godsdienst heeft hij in deze verdraagzaamheid willen doen begrijpen, daar hij oordeelde dat zij, tenzij door overreding, niet mocht worden ontnomen, omdat zulks den overwonnenen tot hooge dankbaarheid stemt en den overwinnaars niet benadeelt. Middelerwijl heeft hij angstvallig gewaakt dat de ware godsdienst niet werd verdrukt door de dwaalleer, gelijk in de Oudheid Constantijn na het ten onder brengen der partij van Licinius en later de Frankische en andere koningen gedaan hebben. Ja, zoo zachtmoedig en schappelijk heeft hij de Portugeezen bejegend, dat hij wilde dat hunne belangen met die van de zijnen werden samengesmolten en vermengd, als waren beiden een volk, op geen enkel punt dan ten aanzien van den godsdienst verdeeld.

Hij verbetert de munt.

[239]

Indien

Indien iemand dan ook waagde hen te beleedigen of met hardheid te behandelen, toonde hij zich een gestreng wreker, bij gelijk recht voor overwonnenen en overwinnaars, daar hij het veiliger achtte vrienden te maken dan slaven en over gewilligen te heerschen dan over gedwongenen.

De Graaf verzoekt opnieuw om ontslag,

Nu het gezag in Brazilië op hechte grondslagen rustte, heeft Nassau, wiens Generalaat op vijf jaren was bepaald, opnieuw ontslag uit zijn ambt verzocht. Hij had zulks te voren ook al gedaan, in de hoop dat hij in Nederland ruimer gelegenheid zou vinden om zich voor de goede zaak verdienstelijk te maken. Maar de Algemeene Staten en Bewindhebberen hadden enkele malen bezwaren tegen 's Graven aanzoeken geopperd daar hij, door de verbreiding zijns naams, bij Brazilianen en naburige volken in aanzien stond en de buitenlanders door vrees, den staat door bewondering, allen door eerbied in bedwang hield en het heil der onderzaten met de achting voor den Raad niet door andere schouders konden worden getorst. Thans, nu de zaken van Brazilië zich hadden uitgebreid en de grenzen waren vooruit gebracht, hebben zij, om de verlangens naar hooger van zijn strevenden geest niet tegen te werken, in het ontslag toegestemd. Maar zij die als Raadsleden ginds de verrichtingen leidden hadden vroeger bij de Algemeene Staten en Bewindhebberen op verlenging van Nassau's bestuur aangedrongen. Om strijd hadden zij geschreven: *(1) dat nu de wapenen rustten er voor uit lediggang voortvloeiende gevaren viel te vreezen daar de gemoederen der inwoners overhelden tot afval, moord, geweldpleging en ongerechtigheden; (2) dat een uit lieden van allerlei natie en taal samengestelde troepenmacht ver uiteen gelegen forten en steden bezet hield en dat het slechts aan 's Graven autoriteit licht viel om dat onrustig volkje in toom te houden, hetwelk hij door velerlei gunstbewijzen aan zich had verplicht; (3) dat hij door zijn minzaamheid, zijn vriendelijk optreden en zijn schappelijkheid hoog in ieders achting stond aangeschreven; (4) dat een nieuwe gouverneur hetzij misschien door overmatige begeerigheid gehaat zou zijn, dan wel door de voornaamheid van zijn geslacht overmoedig of door de nederigheid ervan niet in tel zoude wezen; (5) dat deze gouverneur in krijgs- en regeeringszaken doorkneed, diep in de aangelegenheden van Brazilië was doorgedrongen, de stellingen van de vijanden, hun macht, hunne plannen, hun streven hem grondig bekend waren; (6) dat van een onervaren Phaëton een wisse ondergang van den staat viel te vreezen, dat het met de grootheid van den staat gedaan zou zijn geweest als niet deze Atlas het wankel gebouw had geschraagd; (7) dat men hier had te maken met Nederlanders, Joden en Portugeezen; dat de Nederlanders tegen de regeerders uit hun eigen volk mopperden en wat de te dragen lasten betreft lastig en weer-*

en verkrijgt dat.

De Raadsleden dringen er op aan dat hij blijven zal.

[240]

barstig

barstig waren; dat de Joden een onbestendig volk waren dat als het niet in zijn godsdienst gehinderd werd voor alle partijen te krijgen was; dat de Portugeezen de bevelen der overwinnaars verwenschten, gewoon waren hun eigen wetten te volgen, door geheime kunstgrepen den tegenwoordigen toestand zooveel zij konden ondermijnden; dat zij, door schuld bezwaard, enkel heil zagen in een staatsbankroet; dat zij door de schittering der Koninklijke Majesteit opgeblazen en bovendien beleedigd door de nieuwe beperkingen van hun eeredienst, een aanleiding zochten om hun boosaardigheid te luchten; (8) dat deze euvelen niet anders konden worden bestreden dan door een Regent, eerbiedwaardig door de onbetwiste glorie zijner voorouders, door de vermaardheid zijner deugden en doorluchtig door zijn hier en elders verrichte bedrijven. Dit alles heeft 's Graven roem en zijn waardeering bij Bewindhebberen in patria ten hoogste doen stijgen en heeft vroeger eene verlenging van zijn verblijf ten gevolge gehad.

Zending van Vidal en Pacheco naar Pernambuco.

Bij den aanvang van den wapenstilstand zijn de Majoor André Vidal en de Kapitein Manoel Pacheco, voorzien van instructies van den nieuwen Gouverneur Antão Telez da Silva, te Pernambuco aangekomen, die over den handel der Angoleezen en Brazilianen met de hunnen hebben vertoogd en het antwoord van Graaf en Raden in ontvangst hebben genomen; het was bij uitstek kort en bondig daar Bewindhebberen deze zaken van Angola aan zich hadden getrokken.

HET BEGIN VAN HET EINDE
AFVAL VAN MARANHAO EN AANSLAG OP S. THOME
ZAKEN VAN CONGO, LOANDA EN S. THOME

Opstand in Maranhaõ.

Onderwijl hebben berichten van ondervonden tegenspoed die de schaduwzijden van den verkregen vrede aantoonden, de Heeren te Pernambuco verontrust. Er werd als zeker bericht dat die van Maranhaõ ons gezag hadden afgeschud, dat Portugeezen en Brazilianen gemeene zaak hadden gemaakt, het Nederlandsch garnizoen dat niets van dien aard verwachtte in euvelmoed hadden afgeloopen en na het fort Calvario aan den oever van de rivier Tapicuru te hebben bezet, de stad S. Luiz belegerden *), alle oorlogsgeweld daartegen aanwendden en dat de belegerden onmiddellijk hulp noodig hadden, daar als de stad verloren was het gewest verloren ging. Die van Pernambuco, vanwaar op alles het oog wordt gehouden en de kracht uitgaat, hebben onmiddellijk den Overste Hinderson met 300 soldaten en 200 in Ceara opgeroepen Brazilianen derwaarts gezonden om de zaak op te knappen en na de aanstokers der rebellie te hebben gevat, den zin voor gehoorzaamheid te herstellen. Met dezen troep op den vijand los getrokken, heeft hij hem uit eene versterking gejaagd, maar, na tot den aanval op een grootere verschansing te zijn overgegaan, is hij, na scherp gevecht, gedwongen geweest
[241] zijn troep terug te trekken en zich in de nabijheid te nestelen. De vijanden die hunne aanvoerders verloren hadden, hebben in het holle van den nacht het eiland verlaten en op den vasten wal aan den oever der rivier een kamp betrokken, op eene plaats, waarheen de toegangen door engten tusschen de heuvels werden afgesloten. Hun gansche legermacht bestond uit 700 man, zoo Portugeezen als mestiezen en 3000 Brazilianen; bovendien werden uit de buurten van Gran Para krachtige versterkingen verwacht, zoodat de hoop op inkomsten uit en opbrengsten

*) Oorspronkelijk een fransche nederzetting (zie noot p. 284), genaamd naar Sint Lodewijk.

brengsten van dit gewest volkomen in rook is vervlogen, tenzij het verlorene door troepenbewegingen op grooter schaal werd heroverd, waartoe die van Pernambuco, die aan alles behoefte hadden, zich niet in staat bekenden. De aanleiding tot deze rampen werd aan den gouverneur der Capitania geweten, die in den kijker was geloopen door zijn vele ondeugden, door onmatigheid, door woestheid en onmenschelijkheid jegens de zijnen en die daardoor de stillen in den lande tot toorn en wraakzucht bracht. Zijn bloedverwant en secretaris Willem Negentoom had, in schaamtelooozen euvelmoed, vier en twintig Portugeezen die voor geenerlei ontrouw bekend stonden aan den vasten wal laten zetten, alwaar de wreedheid der Tapoeische menscheneters hen oogenblikkelijk heeft verscheurd, als een gevolg van den haat dien zij den Portugeezen toedragen. Te dezer zake gearresteerd en gevangen gezet, is hij voor Nemesis gespaard.

Ontworpen expeditie naar Buenos Ayres onder Lichthart.

Destijds peinsde Maurits over een nieuwe onderneming naar de zuiderkwartieren van Brazilië, naar de stad Buenos Ayres, d. i.: de stad van de goede luchtgesteldheid, aan den Rio da Prata of de Zilverrivier, omdat vandaar door de binnenlanden een route naar de gewesten van Peru leidt, vanwaar groote hoeveelheid zilver naar die stad en vervolgens naar Brazilië en over zee naar Angola pleegt te worden vervoerd. Mits de Compagnie deze stad vermeesterde, kon zij den handel in slaven aan zich trekken, waaraan de Peruanen behoefte krijgen zoodra de aanvoer over Panama en de landen van Nieuw-Spanje wordt gesloten. Voor deze opdracht was Lichthart aangewezen met de hem tot bijstand toegevoegde Raadsleden Nonno Olpherdi en Balthasar Van de Voorde. Wat men aan groote en kleine schepen bijeen kon brengen was bijeengebracht. De Kapitein van de Lijfgarde, Hendrik Hoes, zou de legermacht van 800 man aanvoeren. Terwijl de Graaf hierdoor in beslag werd genomen, ziet, daar verneemt hij de onheilspellende tijding dat twee uit Portugal afgezonden schepen troepen op het eiland S. Thomé gedebarkeerd hebben, op welker komst de opgewonden inwoners, na Lourenço Pirez bevelhebber te hebben gemaakt, in de hoop hun vorig bewind te herkrijgen en van wraakzucht jegens de Nederlanders bezield, ons garnizoen uit de stad hadden verdreven, zoodat ons niets dan het kasteel overbleef. En er bestond vrees dat de Portugeezen ook in het rijk Angola en in Sergippe del Rey iets dergelijks zouden wagen, nu voorbeelden van afval rondslopen. Op het eiland voerde Johannes Triest het bevel, iemand die noch door geboorte

Afval van S. Thomé.

[242]

noch door verdienste uitblonk, zoodat gemeend werd dat de zaak eer door hem te gronde zou gaan dan dat hetgeen er wankelde geschraagd zou worden. De Portugeezen hadden het kasteel zoo nauw ingesloten dat de belegerden, die in het geheel geen water hadden, het met moeite van de belegeraars afbedelden. Velen ervan liepen bij troepen naar den vijand over — zoo behielden wij hier niets waarvan te verwachten was dat het stand zou houden of beklijven. Deze aangelegenheid en de tocht van Admiraal Brouwer naar Chile heeft Nassau's ontwerp gestoord. Want aan Brouwer waren oorlogsschepen met eenige honderden soldaten en bootsgezellen toegestaan met eene hoeveelheid victualie die voor vijftien maanden moest strekken. En hoewel Bewindhebberen gewild hebben dat de zorg voor het eiland S. Thomé bij hen zou berusten, heeft men evenwel, omdat zij pas later konden vernemen wat er was voorgevallen, wegens de afstanden van plaats tot plaats en het seizoen, te Pernambuco besloten (opdat de algemeene zaak geen schade zou lijden) schepen ter hulp te zenden onder Adam Tesmar, iemand die voor de opdracht bekwaam was. Ook heeft men die van Angola schriftelijk gewaarschuwd om tegen trouwloosheid en knoeierij van den kant der Portugeezen op hun hoede te zijn, hen niet als vrienden maar als verkapte vijanden te beschouwen die alles durfden te ondernemen wat men maar wilde, als er leiders gevonden werden; dat uit handtastelijke bewijzen gebleken was hoe zij zich niets van het met den Koning gesloten verdrag hadden aangetrokken, dat de moord te Maranhaõ versch in het geheugen lag en de aanleiding tot den opstand van die van S. Thomé uit Portugal zelf kwam, vanwaar men soldaten had gekregen voor den beraamden afval. Ook ontbrak het der rebellie niet aan drogredenen en voorwendsels, als kon men wat wij tijdens de onderhandelingen hadden gekaapt met gelijk recht terug eischen. Dus wies, door de stoutmoedigheid der hunnen, de moed der Brazielsche Portugeezen en er werden in het openbaar woeste en oproerige geluiden vernomen, zoodat de Graaf het noodig heeft geacht in alle capitanias de wapenen aan de malcontenten te ontnemen. Met dat doel is de vroegere gezaghebber Andries Philtz naar Camaragibi, Porto Calvo, Una en Serinhaim vertrokken; naar Poyuca en Moribeca Nonno Olpherdi; naar Goyana I. Garasu, I. Tamarica en omstreken Balthasar Van de Voorde; naar Parayba en Rio Grande Gijsbert Witt; naar de Varzeas, S. Amaro en S. Lourenço een nader aan te wijzen lid van den Hoogen Raad; naar de volken van den Rio S. Francisco de

Bericht naar Afrika van den afval van S. Thomé.

Majoor

Majoor Kraay, die man voor man, hunne opdrachten volijverig hebben ten uitvoer gelegd.

Plan om de Palmeiras te verstoren. [243]

Destijds is ook beraadslaagd over het verstoren van de vestigingen in de Palmeiras, alwaar een talrijk samenraapsel van roovers en voortvluchtige slaven zich, in vereeniging, met diefstallen en rooverijen bezig hield; van hier naar de Alagoas uitgezonden boschnegers belemmerden den landbouw. De Palmeiras zijn dorpen en woongemeenschappen van negers. Er zijn er twee: de groote en de kleine. Deze laatstgenoemden liggen verscholen in de bosschen bij de rivier Gungohuhy die zich in den zeer vermaarden stroom Parayba ontlast op 20 mijlen van de Alagoas en op 6 mijlen in noordelijke richting van Parayba. Naar het gerucht wil, hebben zij 6000 inwoners. Hunne woningen staan dicht op elkaar, zijn van lichte materialen, stroo en takken vervaardigd en daarachter liggen tuinen en velden met palmboomen beplant. Zij bootsen den godsdienst en den regeeringsvorm der Portugeezen na; in genen gaan priesters, in dezen rechters voor. Wie hunner slaven een elders gevangen neger aanbrengt wordt vrijgelaten, maar wie vrijwillig toetreedt wordt als vrij beschouwd. De opbrengsten van het land bestaan in kokosnoten, boonen, patatters, maniok, millie, suikerriet enz. Visch levert de Noord-Alagoa-rivier in ruim voldoende mate op *). Zij zijn verzot op wildbraad, want tam vee hebben zij niet. De millie wordt tweemaal 's jaars gezaaid en geoogst; als de oogst binnen is vermaken zij zich veertien dagen achtereen en vieren zich uit. Men komt er door de Noord-Alagoa-rivier te volgen. Zekere Bartholomeus Lintz die in hun midden had vertoefd, zou destijds tot gids gediend hebben opdat hij, met de woonplaatsen en zeden van dit volk bekend, zijn vroegere genooten zou verraden. De gezegde Groote Palmeiras liggen dertig mijlen van S. Amaro *) verwijderd aan den voet van den berg Behe. Zij worden door bijna 5000 negers bewoond, die zich in de dalen hebben neergezet; zij wonen in verspreid liggende huizen die zij aan de toegangen naar de bosschen bouwen, waarheen zij achteruitgangen hebben die hun over omgehouwen boomstammen †), in geval van gevaar, een uitweg verleenen om te vluchten en schuilplaatsen te bereiken. Voorzichtig en achterdochtig,

Kleine Palmeiras.

Groote Palmeiras.

zenden

*) Zie kaart 3 en teekening aldaar.

†) Verm. bedoeld: eindelings aaneensluitende stammen die een primitieve bestrating vormen zooals men dat in negerlanden wel aantreft, of iets als de oude Buinerbrug in Drente.

zenden zij spionnen uit om naar vijanden in de buurt te speuren. Overdag zijn zij op jacht en bij het vallen van den avond maken de thuisgekeerden zich over de afwezigen niet ongerust. Nadat eerst wachtposten zijn uitgezet, houden zij hun gedans tot middernacht vol en daarbij stampen zij met zooveel geweld op den grond, dat men het van verre kan hooren. Het overige van den nacht brengen zij met slapen door tot 9 of 10 ure in den ochtend. Men komt er langs de Alagoas. Zekere Magalhães, die in de Alagoas woonde, zou als gids meegaan en de tocht derwaarts zou ook niet worden ondernomen voor September, omdat er midden in den zomer watergebrek is. De onzen hadden be-
[244] rekend dat een troep van 300 soldaten met vuurroers en musketten bewapend, 100 Mulatten en 700 gewapend ten strijde trekkende Brazilianen die volken zouden kunnen onderwerpen. Hun wapentuig bestond in bijlen, spaden, dubbele bijlen, kapmessen om struiken te kappen en wegen te banen en bovendien uit hetgeen zij op ons hadden veroverd. De Brazilianen werden door premies aangevuurd, waardoor zij bijzonderlijk tegen gevaar worden bemoedigd. Maar deze door Graaf en Raden ontworpen tocht werd door den afval van die van S. Thomé en Brouwer's naar Chile te ondernemen reis in de war gestuurd.

Gezanten van Congo en Sonho.

Daar er in het gewest Angola geschillen waren gerezen tusschen den Koning van Congo en den Graaf *) van Sonho, heeft men zich tot Maurits gewend wien een brief van den koning is overhandigd met vele negerslaven als een geschenk voor de Compagnie. Tweehonderd slaven, een gouden halsketen en een gouden schaal zijn aan Nassau geschonken. Niet lang daarna zijn drie door den Graaf van Sonho afgevaardigde gezanten aangekomen, waarvan er een naar Zijne Excellentie den Prins van Oranje is doorgereisd, de beide anderen zijn den Graaf van Nassau komen verzoeken om geen ondersteuning aan den Koning van Congo te zenden. Nassau heeft dit niet van de hand gewezen, maar door brieven aan de Overheid van Angola heeft hij zich beijverd de oorlogen en twisten dier vorsten te schikken, niet aan te wakkeren, omdat namelijk beiden een verbond met de Compagnie hadden gesloten. Genen beweerden dat zij, toen zij te Loanda waren, toevalligerwijze brieven, door den Portugeeschen Gouverneur en den Bisschop

*) Titels van Graaf en Hertog waren door de Portugeezen aan de inlandsche vorsten geschonken als zij zich lieten doopen. Dit was voor de eerste maal geschied met den vorst van Sonho (1490).

Bisschop onderteekend, in handen hadden gekregen, waaruit een heimelijke aanslag bleek om den Koning van Congo uit zijn rijk te verdrijven, hetgeen door hen was besloten voor dat Loanda door ons was bezet. Weshalve zij, ten einde den Koning van Congo dit nieuws over te brengen, na uiterst beleefd door den Graaf te zijn onthaald, met een brief zijnerzijds en geschenken huiswaarts zijn gekeerd. Den Koning van Congo werden ten geschenke gezonden: een lang zijden opperkleed met schitterende gouden en zilveren tressen, een zijden tunica, een vilten hoed en een met goud en zilver doorweven deken waarbij de Graaf, als zijn eigen geschenk, een met zilver ingelegde sabel met koppel voegde. Aan den Graaf van Sonho zijn geschonken: een roode met van goud- en zilverdraad doorweven zijde bekleede stoel, een langwerpig opperkleed van veelkleurige zijde, een toga van vloszijde en eveneens een vilten hoed. Opnieuw hebben de Koning van Congo en de Graaf van Bamba zich door middel van twee gezanten tot Nassau gewend. En omdat hij zich hun gunst door een of andere welwillendheid wilde verzekeren, heeft hij hen met officieele beleefdheid ontvangen en de reis naar Nederland laten voortzetten, alwaar zij een brief van hunnen koning aan den Prins van Oranje hebben overhandigd en een anderen desgelijks aan Bewindhebberen. Deze gezanten [245]
hadden krachtige, gespierde lichamen, zwarte aangezichten, waren zeer rap van leden welke zij met olie zalfden om hen lenig te houden. *Beschrijving der gezanten van Congo.*
Verwonderlijk waren hunne krijgsdansen, hunne sprongen; vreeslijk was hun zwaaien met zwaarden, flikkerend waren hun oogen bij een voorgewenden aanval op den vijand, waarvan ikzelf getuige ben geweest. Ook van een tooneel hoe hun vorst op den troon zit en door hardnekkig stilzwijgen van zijne majesteitelijke waardigheid doet blijken. Voorts hoe gezanten die van verre komen om den koning naar landswijze te eeren, zich gedragen en hun nagebootste onderdanigheid en eerbetoon, hetwelk zij om ons te vermaken, na drinkgelagen, gaarne vertoonden. Het rijk Congo is groot en machtig; het strekt zich van *Het rijk Congo.*
Kaap S. Catharina naar het Zuiden tot Kaap Ledo uit. De voornaamste rivier is de Zaire *), die hier en daar 5 mijlen breed is en zoo groote hoeveelheid water naar zee stuwt dat het vele mijlen ver zijn zoeten *Rivier Zaire.*
smaak behoudt. In de monding van de rivier liggen enkele eilanden waarover de Koning van Congo door stadhouders regeert. Van den boom *Licondo* maken zij vaartuigen die tweehonderd man kunnen op-
opnemen.

*) De Congo-rivier. Inlandsch: Nzadi of Nzari, door de Portugeezen verhaspeld tot Zaire.

nemen. Zij vangen krokodillen, rivierpaarden en een soort visch [manathee] dien zij zelf *Ambize Angulo* noemen, die tot vijfhonderd pond weegt en zeer smakelijk is, maar dien de visschers niet voor zichzelf mogen houden doch bij den koning moeten inleveren. De hoofdstad
Stad Congo. Congo is aan de rivier *Letunda* gebouwd; hier worden schulpjes gevischt die gangbaar zijn als munt*). Er is een boom *Enseda,* welks takken naar beneden hangen tot op den grond, waarin zij wortel schieten en dan boomen worden, als een wonderbaar voorbeeld van voortteling. Er zijn zes provincies: *Bamba, Sonho, Sundi, Pango, Batta* en *Pemba.* De kust van Bamba wordt door verschillende onderkoningen geregeerd die zij *Manni's* noemen, als *Manni Bamba, Manni Loanda, Manni Coanza.* De inboorlingen zijn hoog van gestalte, van herculische kracht, zwaar gespierd. Zij gorden zwaarden als de Zwitsersche aan, welke zij van de Portugeezen koopen. Een mensch met éénen slag in tweeën te houwen kost hun evenmin moeite, als een os den kop af te slaan. Er zijn er die lasten van 325 pond kunnen torsen. Zij maken zich halsketenen van olifantsstaarten. Vele duizenden van zulke mannen kunnen zij onder de wapenen brengen. Sonho ligt aan de rivier Zaire; het wemelt er van olifanten, apen, tijgerkatten, civetkatten, slangen en gevogelte van allerlei soort, vooral groene en grauwe papegaaien. De hoofdstad is *Songo* of *Sonho.* Sundi strekt zich uit van de stad Congo tot den
[246] Zaire. Het is rijk aan metalen, waaronder het ijzer de voorkeur geniet en waarvan zij zwaarden, kapmessen en wapenen smeden. Er zijn sabeldieren en marters en andere dieren welke men ook in de overige gewesten aantreft. Het voornaamste gewest is Congo, dat zijn naam aan de hoofdplaats ontleent. De Koning van Congo gaat prat op deze titels en benamingen: *Manni-Congo bij Godes gratie Koning van Congo, Angola, Macamba, Ocanga, Cumba, Lulla, Zouza, Hertog van Butta, Suda, Bamba, Amboilla en onderhoorigheden, Graaf van Sonho, Angoja en Cacongo, Alleenheerscher over Ambonda en de groote ontzaglijke rivier Zaire.* De Graaf van Sonho is onder de Congoleesche Grooten de machtigste. 's Konings gemalin noemen zij *Manni-mombanda,* dat zooveel beteekent als koningin of meest aanzienlijke uit zoo groote scharen en troepen van vrouwen. Zij geven zich gewoonlijk voor Christenen uit, maar dan wanneer het in hun belang is om bij Christenen dien godsdienst voor te wenden. Overigens zijn zij heidenen en afgodendienaars, die eer den Koning aanbidden dan den Heer. Het land is rijk aan graan, millie, rijst en vruchtboomen. Er zijn ook vele soorten van palmboomen, de eene brengt de palm-

*) De zoogen. „boesjes", d.i. schulpjes, van Port. buzios.

pitten

pitten voort, een tweede kokosnoten, een derde is die waaruit zij olie, wijn, azijn en brood maken. Uit boomen welker toppen zijn aangeboord wordt een melkachtig vocht getapt dat in den beginne zoet is, daarna verzuurt. Uit het vruchtvleesch wordt olie geperst, niet ongelijk aan onze boter, die gebruikt wordt in dranken, zalven en lampen.

Toen C. Nieuland Loanda bestuurde en het Bestand werd afgekondigd, is tusschen hem en Pero Caesar de Menezes, den voormaligen gouverneur, overeengekomen dat hem zou worden toegestaan om in de streken welke de rivier Bengo bevloeit te gaan wonen, welke streken hij zou bewerken, terwijl hij de inboorlingen die zich in bosschen en schuilhoeken hadden terug getrokken tot den landbouw en den vroegeren handel zou aanmoedigen. Dit is met de grootste eerlijkheid ten uitvoer gelegd en reeds smolten de gemoederen van Portugeezen en van Nederlanders door dagelijksche aanraking en handel ineen. Ook toonde Menezes door afdoende bewijzen zijne welgezindheid jegens ons bewind; zelfs leverde hij een milde bijdrage aan meel, waarvan Nieuland te kort had, om een duizend negers welke hij had gekocht te voeden. Gerezen moeilijkheden over het visschen door de Portugeezen en over den verkoop van slaven zijn bij die gelegenheid uit den weg geruimd, zoodat Nieuland heilig beloofde dat het bestand zou worden nageleefd en Menezes, die het gebeurde te S. Thomé verwenschte, verklaarde dat eerder de hemel dan zijn trouw zou bezwijken. Maar evenwel, niet lang daarna zijn de gemoederen door sinistere [247] verdenkingen overstuur gebracht en is men tot min lofwaardige ondernemingen overgeslagen. Want een kleine 200 van Loanda uitgetrokken musketiers zijn in den vroegen morgen de plaats van Menezes binnen gedrongen en hebben de slapende Portugeezen overweldigd, waarbij er omstreeks veertig zijn vermoord. Ook zijn sommigen, nadat hun lijfsbehoud was toegezegd, van hun eigendom beroofd, hetwelk, behalve de weggevoerde slaven en koopwaren, op 100.000 ducaten werd geschat. De gouverneur zelf werd in enge gevangenschap bewaard. Honderdzestig Portugeezen, voor wie men bang was, zijn op een wrak en versleten schip gezet en met krap toegemeten victualie naar hunne landslieden aan de Allerheiligenbaai gezonden. Na rondgezworven en onderweg ongemak te hebben geleden, zijn zij, nadat er acht van den honger waren gestorven en de overigen door gebrek aan voedsel geheel waren uitgeput, op Pernambuco vervallen, alwaar, na gehouden onderzoek omtrent de aanleiding van het gebeurde, is gebleken

Moord op de Portugeezen te Loanda.

bleken dat de op het bericht van den afval van S. Thomé en van den moord te Maranhaõ woedend geworden Nederlanders dit hadden bestaan, temeer omdat door hun overheid geloofd werd dat Menezes, na het leger van Masanganu te hebben opgeroepen, een vijandelijken aanslag tegen henzelf smeedde. Maar, daar de getuigenis van twijfelachtige waarde was, daar zij niet berustte op hetgeen de getuige zelf maar op hetgeen hij van anderen had vernomen, heeft men Menezes niet van snoodheid kunnen overtuigen. Zoo zijn de gemoederen van hen die een hachelijk bewind uitoefenen steeds tot achterdocht geneigd! De overheden van Afrika, Nieuland, Mols en Kroese, hebben den Graaf geschreven dat zij besloten hadden om, na zich van den gouverneur en van enkele anderen bij wie de leiding berustte meester te hebben gemaakt, de stoutheid der Portugeezen en hun opstandigen zin op het gepaste oogenblik te kunnen fnuiken, teneinde niet voorkomen te worden door eene nederlaag als die in Maranhaõ, maar dat de wachten van Menezes' plaats en de burgers, toen dezen hun komst ontwaarden, het eerst gevuurd en geweld gepleegd hadden. Maar dit alles is over zee in Afrika gebeurd buiten last of voorkennis van Nassau, die wel gewaarschuwd maar niet tot gewelddadig optreden geraden had. De overheden van Angola hebben het gebeurde aan den Koning van Congo en den Hertog van Bamba bericht, die de rampen der Portugeezen met blijdschap hebben vernomen. Maar Doctor Simon Alvares de la Benha, die zich daarbij misschien van een opdracht van zijnen gouverneur Antão Telez da Silva kweet, heeft zich te Pernambuco door het ongewone van dit geval en door verontwaardiging bewogen, schriftelijk bij den Graaf over onze wreedheid en trouweloosheid beklaagd; protesteerende dat het volkenrecht geschonden, de pas bezworen vrede verkracht en de gelukkig ingewijde vriendschap tusschen beide volken thans geremd was. Ja, hij heeft dringend verlangd dat de gevangenen en verdrevenen aan hunne woonsteden werden terug gegeven en dat de schade welke zij door het verlies hunner goederen hadden geleden, hoofdelijk zou worden vergoed. Graaf en Raden hebben geantwoord dat Loanda niet onder hen ressorteerde maar rechtstreeks onder Bewindhebberen stond.

Aanleiding.

Klacht der Portugeezen.

[248]

Verloop der samenzwering op S. Thomé.

Misschien is het voor de Nederlanders, opdat de geheimen van de samenzwering op S. Thomé openbaar worden, van belang te weten dat Christovão Sanches, een vrije neger, te Pernambuco als volgt voor gezworen getuigen heeft verklaard: (1) dat Antão Cavalho, een burger

ger van S. Thomé, aan Lourenço Pires te Lissabon, een brief had geschreven waarbij hij den staat van het eiland had uiteengezet; (2) dat nu de Nederlandsche troepenmacht door een heerschende ziekte grootendeels was te gronde gegaan, het kasteel reeds thans hetzij door geweld hetzij door overgave herkregen kon worden; (3) dat, nadat zulks den Koning was aangediend, Pires door Zijne Majesteit, met groote eereambten in het vooruitzicht, met twee schepen en vijftig bewapenden, waarvan hij er twintig zelf had aangeworven en de dertig overigen, veroordeelden, door den Koning waren verstrekt, was uitgezonden; (4) dat zijn opdracht daarin bestaan had om bij S. Anna te landen, waar Pires een viertal suikermolens had; (5) dat hij zich vervolgens bij de Nederlanders zou trachten in te dringen en door het beloven van geld of door list het kasteel in zijne macht zou brengen; (6) dat Pires in het begin van Juli 1642 van Lissabon was zeil gegaan en eerst op Annobom, daarna op S. Thomé was beland, nà debarkement oogenblikkelijk eene verschansing had opgeworpen, de havenrechten aan de ambtenaren had geweigerd, vijf en twintig Nederlandsche soldaten uit hinderlagen beslopen en hun de hoofden afgehouwen had; (7) dat hij niet lang daarna met een uit inwoners en negers bijeengeraapten troep de stad had aangevallen, haar van een nieuw verdedigingswerk had voorzien, terwijl de onzen zich in het kasteel, hun eenig veilig toevluchtsoord, terug trokken; (8) dat dit alles veertien dagen na afkondiging van den wapenstilstand was gebeurd en dat vijftig van onze soldaten die hij met beloften had gedemoraliseerd onze zijde verlaten en de wapenen tegen ons gekeerd hadden; (9) dat de Nederlandsche bevelhebber tegenweer had geboden, dat de inwoners om wat er van de onzen overbleef ten val te brengen, het drinkwater hadden vergiftigd. Deze Sanches had in soldij van Pires gestaan, zoodat hij het heeft kunnen weten. Onderwijl leed Loanda de grootste behoefte aan victualiën, gelijk ook Brazilië en men was van gevoelen dat er geen ander middel tegen dit kwaad was dan dat de velden in de Alagoas vlijtig werden bebouwd, daar de Portugeezen verklaarden dat, ook in vroeger tijd, Brazilië hun niet voldoende had kunnen voorzien, maar dat zij genoodzaakt waren geweest victualiën hetzij uit Portugal hetzij van hen die aan den Rio S. Francisco wonen te betrekken, weshalve besloten is dat men er zich op zou toeleggen de streek van kolonisten te voorzien. Zelf heeft Maurits met graagte deze gelegenheid voor een reis naar de Alagoas aangegrepen, in gezelschap van Pieter Haag, om,

Voedselschaarschte in Afrika en Brazilië. Middel daartegen.

[249]

Maurits reist naar de Alagoas.

als de gesteldheid der velden zou zijn verkend, hen aan toekomstige kolonisten van de hand te doen. Voor deze zoo belangrijke aangelegenheid is Hendrik Moucheron gecommitteerd, wien het bestuur over de landschappen Alagoas, Porto Calvo en S. Francisco was opgedragen.

Tocht van Rudolf Baro.

Bij deze gelegenheid heeft zekere Rudolf Baro door koene waagstukken uitgemunt, die, met den steun der Tapoeiers, teneinde de gewesten der Waripeba's en Caripato's te onderzoeken, eene reis naar het westen heeft ondernomen in gezelschap van drie Tapoeiers. Afgereisd van het dorp Careri zonder eenigen lijftocht mede te nemen, dien de van de hand in den tand levende Tapoeiers hem door de jacht wel bemachtigden, is hij, na den berg Cupaova rechts te hebben laten liggen, langs de rivier Parayba over 60 of 70 mijl, in de binnenlanden doorgedrongen zonder volksstammen aan te treffen; slechts hebben zij een berg aangetroffen waar talk of Moscovisch glas was. Hier omgekeerd, hebben zij zuidelijk aangehouden en zijn bij de dorpen der Waripeba's en Caripato's aangekomen, die, nadat zij hen beleefd hadden ontvangen, uit ieder dorp een metgezel hebben meegegeven om tot den Graaf te gaan en dezen te begroeten. Nassau heeft hen met even veel beleefdheid ontvangen en met schenkaadjes huiswaarts laten keeren. Zij bewoonden veertien dorpen in het bergland dat Brazilië van de westelijke landen scheidt. Zij leven van jacht, vischvangst, wilden honing en wat het land verder oplevert. De onzen hebben vernomen dat er, verder naar het westen, machtiger, krijgshaftige volksstammen wonen die met deze volken overhoop liggen, dat dezen de vlakten en valeien tusschen de bergen bewonen, die rijk aan rivieren en lijftocht zijn. De Graaf heeft dezen Baro met een jaarlijksch traktement aan zich verbonden, om steeds gereed te wezen als verkenner van nieuwe landstreken.

DE TAPOEIERS, BESCHREVEN DOOR JOHAN RAB VAN WALDECK*)

Opdat mij, schrijvende over de Brazilianen, de Tapoeiers niet ontglippen, behoor ik hunne geschiedenis ook te beschrijven. Hun naam staat bij de Brazielsche Nederlanders hoog aangeschreven wegens hun haat tegen de Portugeezen, hun oorlogen met de buren en wegens hunne meer dan eens verleende ondersteuning. Zij bewonen de binnenlanden van Brazilië, ver van de kusten waar Portugeezen of Nederlanders gezag uitoefenen. Zij worden onderscheiden door namen, dialecten, zeden en grenzen. Best zijn ons diegenen bekend die dicht bij den Rio Grande, in Ceara en Maranhaõ, wonen, waar Jandovie of Jan de Wy heerscht. Zij zijn over een zeer groot gebied, dat door vijf rivieren wordt omvat gehouden, verspreid; deze rivieren zijn: de Rio Grande, Quoauguho, Ocioro, Upamema, Woiroguo, die vele mijlen landwaarts in strekken, hoewel de Rio Grande niet meer dan 6 mijlen lang is, zoodat het vreemd lijkt dat hij dien naam draagt, tenzij wellicht om de wijdte zijner monding, die met die van de Maas ten onzent overeenkomt. De inwoners gelooven dat de rivier langer is geweest, maar hun is onbekend waarom zij hare bedding heeft veranderd. Zij zijn ten deele van vrienden, ten deele van vijanden omringd, waarmede zij nu vrede hebben dan oorlog voeren. Zij trekken als nomaden, noch hechten zij zich ooit aan vaste dorpen en woonplaatsen maar verhuizen naar tijdsgelegenheid en naar gelang zij voedsel hopen te vinden. Hun lichaamsgesteldheid is zeer kloek en als zij in grooten getale bijeen zijn, is de een bijna den ander gelijk. Dreigend zijn de aangezichten, grimmig zijn de oogen, zwart is het hoofdhaar, in snelheid van loopen geven zij den wilden dieren nauwlijks iets toe; menscheneters zijn zij allen en door de faam hunner wreedheid

De Tapoeiers.

Hun gebied.
[250]

Statuur.

*) Zie het slot dezer verhandeling.

wreedheid zijn zij bij andere Wilden en bij de Portugeezen gevreesd. Hun land is hier woest van bosschen, ginds ruig van bergen, elders laag en moerassig; het brengt meer dan eene soort vee, vruchten en wilden honing voort. Zij bereiken door sluwheid wat zij door geweld niet kunnen bereiken en misleiden den vijand liever dan dat zij hem openlijk te lijf gaan, maar, als de nood dringt, zijn zij ook daarvan niet afkeerig. Zij *Wapenen.* strijden met bogen en pijlen, spietsen met steenen punten en houten knuppels. Door een wonderlijke speling der natuur zijn zij, als zij niet op het oorlogspad gaan, op luiheid belust en zij verfoeien de ledigheid als er gelegenheid is om wraak te koelen of roem te behalen. Vijandschappen onder elkaar vechten zij uit op eene wijze, woester dan het recht van de menschelijkheid of van den haat veroorlooft; niets geldt voor schandelijk wanneer gelegenheid bestaat om zich te verlustigen in de rampen zijner vijanden. Huiselijke zorgen aan de vrouwen en ouden van dagen overlatende, zorgen de mannen voor hetgeen eer en nut aanbrengt.

Bewind van Jan de Wy. Onder Koning Jan de Wy wordt op de navolgende wijze, naar de navolgende zeden geleefd. 's Morgens en 's avonds wordt op bevel van den Koning bekend gemaakt wat er dien dag te doen is, waarheen men zal trekken, waar verbleven moet worden, wanneer weder zal worden opgebroken. Voordat zij opbreken baden zij, na de wassching wrijven zij *Wasschingen.* het lichaam met scherp zand, weer baden zij, dan rekken en strekken zij zich als om de traagheid af te schudden en kwijt te raken, waarbij door de sterke spanning van alle geledingen de gewrichten kraken. Bij het vuur verwarmd, waarop zij belust zijn, krabben zij zich de huid en prikken daarin met een kam van vischtanden die op een schaaf gelijkt, tot dat zij bloed uit de geopende poriën trekken. Aldus meenen zij dat zij bekwaam worden voor den marsch en niet van vermoeienis zullen bezwijken. *Zwerftochten.* Bij twee niet ver van 's Konings tent opgestelde palen verdeelen zij zich vervolgens in twee afdeelingen; nadat er dan uit ieder harer een [251] man is aangewezen, voeren dezen een spel uit dat bestaat in het torsen van boomen en een wedloop. Beide afdeelingen volgen den overwinnaar. Bosschen welke zij op hun weg ontmoeten maken zij toegankelijk en aan de oevers der rivieren vlechten zij afgehouwen takken samen om schaduw te krijgen; dit is hun eenige toevlucht tijdens de middaghitte en de vergaderplaats van oud en jong. De vrouwen, dienaren en kinderen voegen zich bij hen met de reis- en bagagewagens. Hun kost is eenvoudig: veldvruchten, versch wild, visch en honing zonder lekkernijen *Voedsel.* of kruiden. De bejaarde en onvruchtbare vrouwen brengen wortels aan

aan waarvan zij brood maken, de jongere en zij die aan mannen gewoon zijn brengen aardnoten aan voor iedereen en bereiden de spijzen; den mannen valt de vischvangst, de inzameling van honing en de jacht als dagelijksch werk ten deel. Door kampvechten en speerwerpen te wedijveren is eervol. Het doel is het genoegen der toeschouwers, vooral dat hunner minnaressen; de vrouwen beslissen over ieders dapperheid en de overwinning. Zoo zijn de liefsten als opwekkingen tot den strijd, als de verkondigsters van den moed en als verzorgsters met victualiën in de nabijheid. Ofschoon de Romeinen haar uit de kampen verwijderd hielden, omdat zij in vredestijd tot weelderigheid, in oorlogstijd tot vreesachtigheid aanleiding gaven. Als de voor vrijaadjes geschikte avond valt, gaat de bloeiende jeugd, het hoofd vol huwelijks- *Vrijaadjes.*
plannen, in het kamp en in den omtrek er op uit en de vrijsters houden deze uit gelijke overwegingen gezelschap. Dan heffen zij een gezang aan en voeren een wapendans uit, waarbij driemaal met de voeten wordt gestampt en waarbij de meisjes zich achter de jongens opstellen, hetgeen een teeken van verkeering is. Zoo dikwijls eene maagd ten huwelijk wordt gevraagd biedt de vrijer geschenken aan, die niet zijn uit- *Echtgenooten.*
gezocht om den vrouwelijken smaak te behagen of er de bruiden mede te tooien, maar een stuk wild en honing. Den Koning brengen zij voorts, ieder voor zich, zooveel vee en vruchten als behoort, hetgeen eershalve wordt aanvaard. Vuur stoken zij in een uitgegraven kuil, daarop leggen zij vleesch dat zij met zand dekken en daarop weer gloeiende kolen om het, van boven en van onderen verhit, goed gaar te krijgen. Hun drank wordt uit honing bereid. Zij besluiten hunne maaltijden met zang en dans. Hebben zij daarbij veel pleizier gehad, dan zien zij daarin een goed voorteeken voor de jacht; is het minder vroolijk toegegaan, dan zien zij er eene slechte aanwijzing in. Zij hebben grooten eerbied voor hunne priesters die zij toovenaars en waarzeggers *Priesters en toovenaars.*
noemen. Zij behandelen geen staatszaken zonder dezen, hetzij opdat zij kracht bijzetten aan een goed plan, hetzij opdat zij een slecht plan tegen houden. Priesters die den duivel willen raadplegen zonderen zich af in het bosch en mompelen wat bij zichzelf. Als zij terug zijn, roepen zij met luider stem: *Ga, Ga, Ga,* en *Annes, Annes, Annes, Iedas, Iedas, Iedas, Congdeg* waarop het volk antwoordt met *Houh.* Met den pries- [252]
ter wordt een of andere duivel of soort van duivel binnengeleid, die zich over den uitslag der onderneming, over de betere of slechtere gezindheid der volken waarheen zij trekken, over den kans op een goede jacht

en

en over het voorkomen van honing uitspreekt. Laat hij zich op een onwelkome of ongunstige wijze uit, dan gaan zij den profeet en den duivel met vuisten te lijf. Als zij zich tot iets nieuws opmaken, ontleenen zij voorteekens aan het gekweel der vogelen; zij roepen den kwelers toe en ondervragen hun of zij iets nieuws brengen. Ook worden de droomen der waarzeggers hoog geacht; zij verklaren die aan den Koning en ontleenen er gunstige voorspellingen aan. Hieruit blijkt hoezeer de menigte door niets liever dan door bijgeloof wordt geregeerd, dat zij onder den invloed daarvan, al is het voorspelde nog zoo dwaas, liever haar waarzeggers dan haar aanvoerders gehoorzaamt. Dit noemt de hoogwijze schrijver Aristoteles in zijne politieke geschriften een geheim van den Staat en van de Heerscherskunst, ook wel regeeringstrucs. Ziet, na Minos, Lycurgus, na Midas Koning der Phrygiërs, na Numa Pompilius, Drusus en anderen, doen in gindsche wereld de Wilden desgelijks, tot wien toch geen zuchtje uit de Grieksche of Romeinsche wereld is overgewaaid. De menschen namelijk worden tot orde gebracht door eerbied voor den waren of voor den valschen god, in bedwang gehouden door hunne redelijke of onredelijke verbeelding. Meer dan een volk schept zich eene Velleda, eene Egeria of eene Aurinia; de Amerikaansche wereld luistert ook naar het antwoord der duivelen en in haar gedachtengang straalt iets door dat beter en heiliger is dan de mensch, zoodat, hoe verkeerd de godsdienst zij, er een staat op kan worden gegrondvest en in stand gehouden, alhoewel de godsdienstigen den waren God vereeren, de bijgeloovigen de valsche goden vreezen. De priesters der Tapoeiers begeven zich naar gewijde boschjes, opdat de geloovigen, door het geheim van de plek en door vrees voor de duisternissen, ontzag gevoelen, vooral wanneer de geesten vervuld zijn van de gedachten aan hun afgoden. Zij beschouwen zich als de dienaren der duivelen die zij zich der toekomst bewust denken. Niet de besnijdenis maar incisie van kinderen is bij hen in gebruik. Zij verrichten die met plechtig vertoon. De waarzeggers staan op een lange rij, zij zingen en springen naar de wijze der priesters van Mars. Een dier offerpriesters weegt het omhoog gehouden kindje, ten aanschouwe des volks, met de hand en legt het, na ermede een paar maal te zijn rondgewandeld, op zijn eigen knieën; een ander van de heilige orde komt toeloopen, doorboort het kind met een puntig houtje de oorlellen en de lippen en steekt kleine stukjes been in de gaatjes, terwijl de moeder weent. De Koning zelf woont deze plechtigheden bij en als zij vervuld

Behandeling der kinderen.

vuld zijn herhalen de priesters hun gezang en gedans. De maagden die tot haar eigen eer en die harer ouders wenschen te trouwen, worden [253] onder toezicht harer ouders thuis gehouden tot de teekenen der huwbaarheid zich vertoonen, welk geheim de moeder aan de waarzeggers en dezen aan den Koning openbaren, die verklaart dat zij fatsoenlijk kan worden uitgehuwelijkt en moeder en dochter prijst over het wel bewaren der maagdelijkheid. Dit is als wat Tacitus van de Germanen verhaalt, die ook de kuischheid van een wal omgeven, opdat zij door geen aanlokselen van tooneelen of van gastmalen bedorven worde. De moeder verft de bruid met een roode kleurstof en stelt haar aan den Koning voor, die, na haar bevolen te hebben naast hem op een matje te komen zitten, haar met de hand streelt en liefkoost om daarna zichzelf en de maagd in een wolk van tabaksrook te hullen. Dan steekt hij met een welberekenden lansstoot naar een op het hoofd der bruid gelegden krans en als hij door dien worp de kruin schendt of verwondt, likt hij met eigen tong het bloed op, waaruit hij zich een langer leven voorspelt. Wie er maar in kampvechten, sperenspel en op de jacht uitmunten worden voor edellieden en halfgoden gehouden, ja zij oogsten *Edellieden.* door de uitnemendheid van hun kracht en moed dat zij door de maagden zelf worden nageloopen, daar dezen vermeenen dat goede kinderen uit goede ouders geboren worden en dat ook de adelstand er niet voor niets is, maar met het bloed wordt overgeplant. De echt wordt *Huwelijk.* voldoende streng geëerbiedigd, behalve dat zij aan veelwijverij doen, maar, als eene vrouw zwanger is, onthoudt de man zich van omgang met haar en houdt hij zich bij eene andere. Om te baren zonderen zij zich, als het weer goed is, in bosschen en schuilhoeken af. Aan het ter wereld gebrachte kind snijden zij met een scherpen steen den navelstreng door. De nageboorte, ziet hoe barbaarsch, koken en eten de moeders, gast en spijze te gelijk. Het is gebruikelijk dat kraamvrouw en kind tweemaal daags gewasschen worden. De man onthoudt zich van zijne vrouw zoolang zij zoogt, tenzij hij wellicht slechts eene vrouw heeft. Ook bewijzen zij aan kraamvrouwen deze beleefdheid dat zij vrijgesteld worden van het kind te dragen als het kamp wordt verplaatst. Overspel komt zelden voor; het is den man veroorloofd het te straffen. De man verstoot een van echtbreuk overtuigde vrouw en jaagt haar, na geeseling, het huis uit; een op de daad zelve betrapte vrouw brengt hij ter dood, zooals Koning Jan de Wy, naar zij verklaren, met vele heeft gedaan. In het midden van 's Konings tent is een kalebas,

waarin

Heilige voorwerpen.

waarin heilige voorwerpen, opgehangen — deze zonder 's Konings toestemming te naderen is strafbaar. Wie er toestemming toe krijgt berookt haar met aangestoken tabak als met heiligen rook. Er zijn zaken in geborgen die zij niet zonder eerbied aanschouwen, steenen genaamd *Cehuterah* en vruchten genaamd *Titscheyouh* die zij hooger schatten dan goud; zij meenen dat er iets heiligs en voorzienigs aan is en kijken er [254] den uitslag van zware oorlogen en ondernemingen aan af. Zieke kindertjes helpt de Koning door berooking met tabak; dit vindt geloof. De moeder met nog eene der naaste bloedverwanten eet het lijk van een gestorven kind op; wij noemen dit uitzinnigheid, zij noemen het vrome zorg en liefde. Hij die dit alles gezien en te boek gesteld heeft,

Genezing des Koonings.

verhaalt dat de Koning eens werd gekweld door pijnen in zijn schenen, in zijn buik en in de zijden, waarop een geneesmeester die zich terstond voor die schenen wierp er zijn mond op zette, als wilde hij het been verslinden en zoo krachtig en onafgebroken zoog, dat hij, na een gebalk te hebben uitgestooten, een overvloed van speeksel ophaalde en daarmede een aal, waarvan de Koning erkende dat deze de oorzaak was van zijn ziekte. Een ander geneesmeester zette op dezelfde manier den mond aan 's Konings buik en na weer een gebalk te hebben laten hooren, braakte hij een witten steen uit en toen vervolgens het middel op 's Konings zijde werd toegepast, gaf de geneesmeester, na krachtig gezuig, een wortel of zooiets op. Dit alles werd door den Koning en door de gemeente in goede trouw aangenomen. Dat dit zuigen tot de medische kunst behoort weet Homerus, die omtrent Machaon als deze den gewonden Menelaus behandelt zegt: „bloed uitzuigende heeft hij „pijnstillende middelen op de wond gestrooid". Bij onweer en krachti-

Vischvangst.

gen wind levert de vangst van zekere visschen in het moeras van Bajatach veel op, welke visschen zoo vet zijn dat men hen zonder boter kan toebereiden. Ook zaaien en planten zij niet zonder de diensten en wijdingen der priesters, die tabaksrook over de velden blazen en de geloovige zielen met hoop op vruchtbaarheid vervullen. Als het zaaien

Gebruik na het bezaaien der velden.

en planten is afgeloopen, roept de Koning, bij order, profeten en volk op. Genen onderscheiden zich door de uitgezochtste kleuren en versieren zich met fraaier vederen, het volk tooit zich met kronen van groen. Zoo zetten zij zich plechtig neer, roosteren boomvruchten bij het vuur, stooten die fijn, vermengen dat met water en drinken hiervan tot zij braken. Vervolgens staan naar rangorde de priesters zingend op, met rietstengels die zij ten hemel heffen en in die houding

staan

staan zij, alsof hun aandacht door het aanschouwen van een hemelsche verschijning werd geboeid. Er zijn er wien een bundel struisveeren van den rug hangt welke, uitgespannen, den omvang aannemen van een wagenrad. Er zijn er die donsveeren in de lucht werpen om te onderzoeken vanwaar de wind komt. Zij denken allen dat hemelsch brood op gezegden bundel veeren neerdaalt en dat naarmate zulks overvloedig is neergedaald een rijker of geringer oogst wordt beloofd. Daar in April 1641 de wateren der rivieren tot groote schade voor de verbouwers waren gezwollen, werden de profeten over zoo groot een ramp geraadpleegd; de uit spelonken en uit de koninklijke kalabas te [255] voorschijn gehaalde steenen moesten hunne voorspellingen doen, want op geen heilig voorwerp wordt vaster vertrouwd, niet slechts door het volk maar ook door de Grooten en den Koning. Deze raadpleging begon met drinkgelagen, gezangen en gedans. Zes profeten stonden er om waar te zeggen. De eerste aan een opgevatten steen geprofeteerd hebbende, verklaarde dat de Nederlanders en die van de Bahia in gevecht waren gewikkeld en dat er thans over vrede werd onderhandeld. De tweede, die een milliebloesem in de hand hield, profeteerde over den overvloed der millie. De derde, die een melkwitten steen liet zien, weidde uit over den overvloed van de melk. De vierde, die voorzien was van een steen in den vorm van een brood, voorspelde een rijke opbrengst van meel. De vijfde, die een met veeren omwoelden boog en een pijl toonde, verklaarde dat dezen giften der engelen waren en dat het aantal veeren overeen kwam met de hoeveelheid wild die bemachtigd zou worden. De zesde voorspelde aan een steen zoo geel als was, dat er overvloed van honing zou zijn en dit vertoon moest dienen opdat de wateren, als het opperwezen voldaan was, zouden vallen en gezegde producten door het land zouden worden voortgebracht. Als opperwezen vereeren zij den Grooten Beer, dien wij gewoonlijk naar *De groote Beer hunne godheid.* zijn gedaante den Wagen noemen. Als zij dit gesternte in den ochtendstond aan den hemel ontwaren, bedrijven zij groote vreugde en wijden er hunne zangen, dansen en zoo meer aan. Zoo dikwijls zij willen purgeeren, brengen zij een tamelijk langen stengel dien zij van ruwe bla- *Methode om te purgeeren.* deren draaien, door de keel tot in de maag, zoolang tot zij, door de scherpte van het loof, bloed te voorschijn trekken. Jaarlijks, in den zomer, komen zij in verschillende troepen en legers bijeen met het oog *Feest.* op hun stampvoetersdans, hun sperenspel en andere aan den Grooten Beer gewijde spelen. Het feest duurt drie dagen; de kampvechters ko-

men op met veeren van verschillende kleuren getooid, als bij de Olympische spelen. Zij omwinden de voeten met boomschors en binden die goed vast, welke windsels als scheenbedekkingen dienst doen; zij smeren zich het hoofd met honing in, draaien het haar in een wrong op de kruin als de Sicambriërs en als nieuwe gladiatoren steken zij daar een lange mooie veer in; het hoofd is met een rood poeder bestrooid, hun verdere lichamen zijn getatoueerd. Aan de onderarmen binden zij vleugels van den vogel *Kohitu* terwijl van den rug een groene stengel afhangt en de hals omgeven is van een zeer fraaien krans van veeren. Zoo treden zij

Wedstrijden. elkaar te gemoet en beginnen zij de wedstrijden. De overwinnaar bespot den overwonnene met ongewone en onnavolgbare sprongen, hetgeen, indien zij heimelijke vijandschappen tegen elkaar koesteren, de spelen in ernstige moord- en slachtpartijen over en weer doet verkeeren. De vrouwen en kinderen worden bij zulk een gelegenheid buit en belooning

[256] van het gevecht. Slangenvleesch verafschuwen zij niet, vooral niet dat

Zij eten slangenvleesch. van de soort die zij *Manuah* noemen. Deze slang heeft in den staart een hoorntje, hetwelk zij een bekropen mensch of dier met groote kracht in het lichaam steekt en na hare windingen om den naasten boom te hebben geslagen, want zij zijn vier ellen lang, zuigt zij hare prooi met het leven het laatste bloed uit. Er zijn gifslangen tegen wier beet de priesters zelf niet immuun zijn. Haar beet is doodelijk, tenzij het gewonde deel ten snelste met een zwaard wordt afgehouwen. De priesters snijden de

Zij verslinden de lijken hunner vrienden. lijken der gestorvenen, lid voor lid, aan stukken; oude vrouwtjes stoken vuren om de ledematen toe te bereiden; met tranen en gejammer vieren zij de uitvaart, deze beëindigen zij snel, den rouw leggen zij langzaam af. Vrouwen kluiven met de tanden het vleesch van de botten af, niet als een teeken van woestheid, maar uit toewijding en trouw. Lijken van Grooten worden door de Grooten verslonden, namelijk het hoofd, de handen en de voeten; de botten bewaren zij zorgvuldig tot aan de viering van een bepaald feest. Dan zwelgen zij hen, na tot poeder gestampt en met water

Ook de botten en de haren. aangelengd te zijn, naar binnen. Hetzelfde geschiedt met de haren welke de naaste bloedverwanten drinken. Ook hervatten zij hunne dansen en zangen niet, zoolang niet alles wat van het lijk over was verteerd is. Als een Koning zal gehuldigd worden, zijn zwermen profeten en pries-

Huldiging des Koonings. ters aanwezig, schitterende van pluimen en kleuren. Zij bestrijken den Koning met heerlijken balsem en zetten hem een uit de allermooiste veeren vervaardigde kroon als dekking op zijn doorluchtig hoofd. Dan vervallen zij weer in hunne zangen en tusschen deze teekenen van algemeene

gemeene vreugde in, barsten zij in tranen en droeve weeklachten uit wanneer toevallig de herinnering aan den overledene hun bekruipt. De Koning zelf regeert meer door overreding dan door te bevelen, zoolang niet iemand geweld tegen hem pleegt, hetgeen den dader noodlottig wordt. Zij achten de zielen onsterfelijk, namelijk van hen die hun natuurlijken dood zijn gestorven, niet door slangenbeet, door eenig gif of door ander vijandig geweld. Zij zwetsen en kletsen van een vos die hunzelf de ongenade van hunnen god, den Grooten Beer, op den hals heeft geschoven en de gunst van een zoo groote godheid van zijn volk heeft afgewend; dat zij vroeger een best en gemakkelijk leven hebben gehad, toen zij vanzelf te eten hadden; dat hun door den beleedigden en vertoornden Grooten Beer een ander leven is beschoren waarin zij moeten werken. Zij zeggen dat de zielen der dooden naar het rijk des duivels gaan, hetwelk in het Westen ligt en dat zij aldaar bij een moeras, gelijk de dichters omtrent de hel verzinnen, samenkomen en door den duivel naar de overzijde worden vervoerd; dat, wanneer is uitgevorscht hoe zij aan hun einde zijn gekomen, of zij hun natuurlijken dan wel een gewelddadigen dood zijn gestorven, de overgevoerden in een oord vol van heerlijkheid, als de Elyseesche velden, worden geleid, alwaar overvloed is van honing en van visch; dat op deze wijze zorge wordt gedragen voor de onsterfelijkheid der zielen. Des zomers verdort en verschroeit in de wildernissen alles, vanwege de zeer hooge bergen en de zeer diepe dalen, onder den invloed van de weerkaatsing der zonnestralen. Maar in de maand Januari, als er overvloedig regen valt, wordt alles weer groen, alles ontkiemt en het aanzien der velden is dan allerlieflijkst. De in de laagten verzamelde wateren komen in den zomer om zwerftochten te ondernemen en ook om een verblijf op te slaan, wel te pas. In de vlakten offeren zij aan rotsen en klipsteenen om er (zoo meenen zij) niet door te worden gebeten. Zij maken brood uit den wortel *Attouh*. Na den wortel op een steen te hebben gelegd, verbrijzelen zij hem met een knuppel en verzamelen het met de handen uitgeperste sap in aarden potten; daarna beuken en kneuzen zij hem opnieuw en de tot ballen verwerkte massa dompelen zij in het te voren uitgeperste sap. Uit het neerslaande meel kneden zij koeken. De in de asch gebakken ballen gebruiken zij als brood. Er zijn wortels die men rauw zoowel als die men geroosterd kan eten. Alzoo leven zij eendrachtiglijk en in zoodanige welwillendheid dat wie meer heeft gaarne met hem die minder heeft deelt, waarbij met even groote gemakkelijkheid gegeven

Zij houden de zielen voor onsterfelijk.

[257]

Broodbereiding.

Gewoonten. als gevraagd wordt. Naakt loopend en vuil, brengen zij hunne lichamen en hun leden tot eene ontwikkeling die de Nederlanders verbaasd doet staan. De vrouwen bedekken hare schaamte met een schortje van loof uit eene soort van schaamtegevoel, overigens zijn zij onbekleed. Zij vernieuwen dit loof iederen dag. De mannen verbergen hunne schamelheid, die als het gansche lichaam en zelfs de wenkbrauwen onthaard is, met uit boombast gedraaide kransjes; slechts het haar op de kruin houden zij, niet zonder trots en pralerij, lang. Zij doen niet aan nachtelijke tochten, uit vrees voor adders en slangen die dan uit hunne schuilhoeken te voorschijn komen en begeven zich ook niet op het pad dan nadat de zon den dauw van de velden heeft weggevaagd. Zij ontvangen vrienden met vreugde en huilen spoedig daarbij; ontmoeten zij een vijand dan vermoorden zij dien. Te dezer tijde beminde de Koning der Tapoeiers, Jan de Wy, de huwbare en door haar schoone gestalte opvallende dochter van Jucker, een naburig vorst, die Jucker weigerde toen hij haar door priesters ten huwelijk had laten vragen. Daarom heeft Jan de Wy, wien de afwijzing onlijdelijk was, na met zijn profeten en volk gehouden raad, Jucker den dood en diens onderdanen den ondergang gezworen. Zijn smart werd verborgen gehouden zoo goed als het verraad dat werd voorbereid. Met geveinsde vriendschap werd Jucker en zijn gansche stam uitgenoodigd tot kortswijlige wedstrijden, en deze, die geen erg had, heeft zich naar de kampplaats tot den wedstrijd begeven. En terwijl zij die de spelen zouden opvoeren elkaar omvat hielden, is de bende vrouwen van Jan de Wy de anderen woest in de haren gevlogen en hebben zij hen bij het haar gevat, vastgehouden en op niets verdacht aan de wreedheid van hare mannen voorgeworpen. Alzoo heeft hij de maagd die hij op zijn aanzoek niet kon krijgen, door geweld en schurkerij weggevoerd. Jan de Wy had toen 14 vrouwen; er waren er 50 geweest, waarbij hij slechts 60 kinderen had verwekt. Hij zelf was meer dan honderd jaren oud.

Wreed bedrijf van Jan de Wy.

[258]

Dit alles blijkt uit de geschriften van Johan Rab van Waldeck, die, op wensch van Koning Jan de Wy en met vergunning van den Graaf van Nassau, naar het land der Tapoeiers was gereisd om als tolk tusschen de Nederlanders en hen te kunnen optreden. Hij heeft vier jaren lang naar hunne zeden geleefd, stond bij den Koning in de gunst en werd als toeschouwer en getuige overal toegelaten. Toen Graaf Maurits zich tot de thuisreis opmaakte en hij door dezen werd terug geroepen, is hij door Jan de Wy ontslagen en heeft 25 Tapoeiers terzake van regeeringsaangelegenheden meegebracht.

REIS NAAR CHILE ONDER HENDRIK BROUWER EN ELIAS HERCKMANS *)

Hendrik Brouwer's reize eerst naar Brazilië vervolgens naar Chile.

Thans trede Hendrik Brouwer in de verhalen en roemrijke bedrijven der Nederlanders op. Hij was een eerzuchtig man, belust op arbeid, met een groote mate van op innige overtuiging steunend zelfvertrouwen. Hij was rechtschapen in zijn wandel maar jegens ondergeschikten een gestreng gebieder — een autocraat gelijk. Alles toetste hij aan den maatstaf der volstrekte eerlijkheid en hoewel hij zijn gezag op een niet innemende en afstootende manier hoog hield, wist hij zich toch te handhaven, te allen tijde gevreesd en daarom bij het zeevolk gehaat. Nadat hij eenige jaren het oppergezag in Oost-Indië had gevoerd en de roem zijner daden aldaar den lof van particulieren had overtroffen, heeft hij later ook in West-Indië eenig gezag uitgeoefend, zoodat hij zijn roem aan tegenovergestelde deelen der wereld met zichzelf deed wedijveren. Door Bewindhebberen der Compagnie tot Lid van den Hoogen Brazielschen Raad benoemd, heeft hij zich laten aanleunen dat hem eene zending naar Chile werd opgedragen, in de hoop dat ginds mogelijk zou blijken de van schulden bezwaarde Compagnie door middel van den handel en van de opbrengsten der goudmijnen ter hulpe te komen. Alvorens zijn route en bewegingen te volgen, zal ik zijn lastbrieven en vervolgens geheel Chile in deze geschiedenis inlasschen.

Brouwer's instructies.

De instructies luidden als volgt. (1) Dat hij als Leider van een zoo groote expeditie acht zou geven op de rechte gelegenheid der noordelijke winden, die van October tot in het begin van de lente aan de kusten

---

*) Op het Algemeen Rijks Archief te 's-Gravenhage bevindt zich een zeer belangrijke bundel over deze reis: „Journael ende rapporten mitsgaders meer andere documenten ende interrogatorien nopende op de reyse en in Chilli is gepasseert onder het beleydt van den Generael d'Heer Henrique Brouwer, 1642/43''. Wat de reisverrichtingen betreft heeft Barlaeus in hoofdzaak eene den 26 Nov. 1643 door Chrispijnssen aan Graaf en Raden uitgebracht rapport geëxcerpeerd.

ten van Brazilië en Straat Lemaire in gunstige richting waaien. (2) Hij zou de route kiezen door het Engelsch Kanaal of achter Schotland en
[260] Ierland om, naar gelang de gesteldheid van wind en weer meebracht; in Brazilië aangekomen zou hij zitting nemen in den Hoogen Raad en zijn dienst als zoodanig waardiglijk betrachten. (3) In overleg met Gouverneur en Raden aldaar zou hij uit de gansche vloot van Brazilië bekwame schepen aan de zijne toevoegen en desgelijks een jacht dat geroeid kon worden — alles van bootsgezellen, soldaten, wapenen en victualiën welvoorzien. (4) Met deze vloot zou hij onverwijld koers stellen naar Straat Lemaire en zich in Valentynsbaai die ter rechterzijde *) van het vaarwater ligt, van drinkwater en brandhout voorzien. (5) Buiten de Straat gekomen, zou hij om de West op zee houden en er tegen waken dat hij door de macht der westelijke winden, die in de Stille Zuidzee overheerschen, naar de zuidelijke kusten van Vuurland werd weggezet. (6) Vandaar zou hij noordwaarts ombochten om, met gunstige westelijke winden langs den wal houdende, naar de haven van Castro of Chiloë te sturen en terwijl de vloot daar verbleef, zou hij met het jacht meer binnenwaartsche verkenningen doen. Dan zou hij door het toonen van een witte vlag, als teeken van vredelievende gezindheid, de inlanders tot het houden van besprekingen uitlokken en de gelegenheden aangrijpen om 's volks gezindheid te leeren kennen en zich op de hoogte te stellen van 's lands geheimen en voortbrengselen. Hij zou er wel om denken dat de zee in deze baai bij nieuwe maan hoog oploopt †) en daarom naarstiglijk zorgen niet bij een springvloed aan den grond te raken en genoodzaakt te worden een nieuwe maansphase af te wachten.

(7) Zoodra het tot besprekingen met 's Lands Grooten, die men Caciques noemt, was gekomen, zou hij uiteen zetten dat hij over ontzaglijke afstanden, na zoovele wederwaardigheden en gevaren der zee, derwaarts was gekomen, aangetrokken door de faam der oorlogen die zij, met het vijandelijk volk der Spanjaarden, sinds 1555 reeds, dapper en roemvol hadden gevoerd, ter herkrijging hunner vrijheid, onder aanvoering en leiding van Compaligo Lantaro en andere leiders; dat gelijke gezindheid bij zijn volk bestond, welks oorlogen met denzelfden vijand, nu bijna 80 jaren, werden volgehouden ter handhaving van 's Lands rechten en vrijheden; dat zij, nu door de wapenen vrijheid in eigen

*) Er staat: qui ad laevum Freti latus est.

†) Eene ondervinding opgedaan aan boord van de „Trouw" behoorende tot de vloot van Mahu en De Cordes. Brouwer twijfelde echter aan de juistheid van de opgave. Hij hield het ervoor dat men in de papieren van de Trouw vamen voor voeten had genoteerd. Zie bovengenoemden bundel.

eigen land was verkregen en beveiligd, overzee verder waren gekomen en sommige den Portugeezen ontrukte gewesten van Brazilië onder hun gezag hadden gebracht; dat zij vandaar, na een schipvaart van twee maanden, in Chile waren aangekomen opdat dit land door een verbond en door handelsverkeer bij hen werd aangesloten; dat zij Europeesche wapenen medebrachten, geschikt om oorlog te voeren, hetzij de Chilenen voor hadden zich te verweren hetzij zij gezind waren er den vijand mede aan te vallen. Dan zou hij brieven van den Prins van Oranje vertoonen en door plechtige vermelding van de Ho. Mo. HH. Staten kracht en waardigheid aan zijn woorden bijzetten. Hij zou 's Lands Grooten overreden iemand de reis naar Nederland te laten doen om de provinciën, de wijze van regeering en van oorlogvoering, de vestingen en versterkingen, de garnizoenen tegen den vijand met eigen oogen te aanschouwen, benevens allerhande koopwaren; zulks met het oog op de door den handel aan te knoopen en te bevestigen vriendschap. En daar die van Arauco, Tucapel en Puren voor de dappersten en krijgshaftigsten van dit volk werden gehouden, is hem gelast vooral met hen overeen te komen, daar zij de naaste buren waren van die van Valdivia, vele goudmijnen en een grond die boven anderen door vruchtbaarheid uitmuntte bezaten. Hij zou hun hoop geven op de herovering van Valdivia, hulp daarbij toezeggen, zichzelf en de Chilenen door versterkingen tegen geweld der Spanjaarden beveiligen. Behendig zou hij naar hunne rijkdommen (daar ging het voornamelijk om) en naar de gewijde vindplaatsen van goud vragen. Den prijs van het goud zou hij in wapenen en ammunitie voldoen.

(8) Indien de Chilenen Valdivia bezet hielden, zou hij het naastbij gelegen eiland Sint Marie veroveren, de voorraadschuur, naar men dacht, van de Spanjaarden die hier in bezetting lagen. (9) Hij zou de Chilenen van het Kastieljaansche juk bevrijden, ieder Kastieljaan als oorlogsprijs beschouwen, om zich door betoon van zachtzinnigheid jegens de Chilenen, van gestrengheid jegens den vijand, bij het onbekende volk verdienstelijk te maken. (10) Indien de Spanjaard niet verdraagt dat het eiland door de onzen bezet worde, en hij het met van alle kanten verzamelde krachten poogt te heroveren, zal de Leider hebben te overwegen of hij krachtig genoeg is om den vijand te weerstaan en met het eiland ook de stad Valdivia te houden, dan wel of hij raadzaam acht het eiland uit te plunderen en te verlaten om Valdivia te verdedigen. Dit laatste zal Bewindhebberen meest behagen, omdat de stad verdedigd

kan

kan worden door de Chilenen die, reeds vroeger, zonder hulp van Europeanen, sterker zijn gebleken dan de Kastieljanen, gelijk uit de voorbeelden van die van Osorno, Arauco en Puren blijkt. Maar in de tweede plaats worde ervoor gewaakt dat het eiland, eenmaal verlaten, niet door den vijand bezet en versterkt worde. Het verheffe zich in gindsche wereld tot een Duinkerken, dat van nabij op de havens van Chile zal loeren en de in- en uitvarende Kastieljaansche schepen onderscheppen! (11) Indien de vijand, van de komst der Nederlanders verwittigd, in beweging komt, zal de Leider naarstiglijk onderzoeken over welke strijdmacht hij beschikt, welke zijne uitrusting, welke zijn legerindeeling is — hetgeen zoo gemakkelijk mogelijk te vernemen ware van hier en daar te ontmoeten Chileensche vaartuigjes. Anders zou er vrees bestaan dat, zoo de vijand door zijn legermacht de onze overtreft, de zaak verkeerd voor ons afloopt.

(12) Na ontscheping moet de eerste zorg bestaan in een onderzoek waar en welke de goudmijnen zijn; of de arbeid van het uitgraven licht
[261] is of zwaar; of zij ver van dan wel dicht aan zee en bij rivieren gelegen zijn waarlangs de ertsen vervoerd kunnen worden; of de inboorlingen mede of tegen werken. Als goudgroeven zijn ontdekt en goud is verkregen, zal het zaak zijn dit alles aan de Regeering van Brazilië te rapporteeren, opdat door nazending van troepen, koopwaar, wapenen, een gunstige uitslag verkregen worde. (13) Hij verdrijve de Kastieljanen uit hunne sterkten waar hij maar kan, hij zorge ervoor zich de uitsluitende macht te verwerven over de ontdekte vindplaatsen van goud — het eenige wat aan het geluk der Nederlandsche kooplieden nog ontbreekt.

(14) Voorts zou de Admiraal zorgen dat de staatsinstellingen der Chilenen, hun godsdienst, hun levenswijze, hun gansche krijgswezen en hunne vorderingen in den wapenhandel nauwkeurig beschreven werden. Hij zou navraag doen naar hunne bedrevenheid in de wolindustrie en de volderij en niet minder naar Cimolia-aarde tot het reinigen van doek. Hij zal enkele rammen en ooien van Chileensche schapen, wier wol gezocht is, naar Brazilië overbrengen ter voortteling; ook groote hoeveelheid Chili-salpeter om de kosten van de reis goed te maken en desgelijks verschillende kleurstoffen, waaronder er eene is die de cochenille overtreft. (15) Voorts hebben de XIX Brouwer geinstrueerd om het Zuidland uit te vorschen, op welks ontdekking hij uit zichzelf al belust genoeg was. (16) Mocht de staat van zaken zoodanig

danig zijn dat de Kastieljanen Valdivia, het eiland Chiloë en de forten bezet hielden, dan zal er afgehouden worden naar de naastbij gelegen plaatsen, opdat wij, na van de Chilenen aldaar vriendschap en handelsvrijheid te hebben erlangd, met vereende krachten den vijand uit eenige sterkte verdrijven, het eiland Sint Marie veroveren en het door Chileensche volkplanters verzekeren. (17) Wanneer een verbond van handel en oorlog tegen den vijand met de Chilenen is aangegaan, zal het Brouwer vrijstaan naar patria terug te keeren, na Elias Herckmans in zijne plaats te hebben gesteld, dien hij, van stonde aan in zijne plannen ingewijd, door gepaste middelen tot dit bevel zal opleiden. (18) Maar, daar de Compagnie die de vroomheid boven het stoffelijke stelt, zoo groot een onderneming niet buiten het Opperwezen aan wilde vangen, heeft zij gewild dat Brouwer de verbreiding van de gereformeerde religie onder de Wilden behartigen zou, dat hij de in pauselijke dogma's verstrikte Chilenen uit zoo diepe duisternisse voor een helderder licht zou opeischen, het heidendom door het Christendom zou verpletteren en temidden van het zoeken naar goud, het Pad der Waarheid zou toonen tot heil der dolenden. Opdat wij niet den schijn hadden van enkel rijk te willen worden, maar ook dien van ons te erbarmen over hen die dwalen. (19) Het overige zal hij naar eigen inzicht [262] beleiden, Gods naam ter eere, tot roem der Republiek, tot heil der Compagnie.

Thans valt over Chile zelf te spreken. Het is dat gedeelte van Zuid-Amerika hetwelk buiten den keerkring, tusschen Peru in het noorden en Patagonië in het zuiden ligt. Ten westen grenst het met een gestrekte kustlijn, die meer dan 500 mijlen lang is, aan de Stille Zuidzee. Ten oosten wordt het door den Atlantischen Oceaan, ten zuiden door Straat Magellaan bepaald. Zoo men de grootte afmeet naar hetgeen de Spanjaarden bezet houden, is het binnen engere grenzen beperkt. Het ontleent zijn naam aan de koude die bij de Peruanen *Chili* heet, zulks wegens het koude en sneeuwachtige van de Andes welke zij noodwendig moeten overtrekken als zij uit Peru derwaarts wenschen te reizen. Mag men de schrijvers gelooven, dan is hier de koude zoo fel en streng dat zij paarden met hun ruiters doet bevriezen en als tot marmeren beelden verstijven. De Chilenen zijn tegenwoners van de Spanjaarden. *Beschrijving van Chile.*

Regens, bliksem en seizoenswisselingen ondervindt men er op gezette tijden, niet anders dan in Europa, behalve dat het ginds zomer is als *Klimaat.*

het hier winter is, tengevolge van den wisselenden zonnestand. De zuidpool wordt verkend aan een wit volkje dat, dicht daarbij, in draaiing om de pool is begrepen. Men bevindt dat Chile niet allerwege bebouwd en bewoond is, maar toch aan de kust het meest. Het is vlak en rijst ook niet tot hooge heuvels op, behalve waar het in de bergachtige Andes overgaat. De luchtgesteldheid verandert met de plaats; wat betreft de zachtheid van het klimaat staat het bij geen deel van Indië ten achter, noch ook wat betreft volkrijkheid. Het land levert overvloedig voedsel op, dat het niet zelden aan Peru levert, waarheen het transport gemakkelijk is door de hier altijd waaiende zuidelijke winden. De In-

Inboorlingen. dianen zijn van een groote en sterke gestalte, gedrongen en in den wapenhandel geoefende ledematen, vooral de Araucaniërs en die van Tucapel die in de bergen wonen en de Spanjaarden met voortdurende oorlogen afmatten. Zij worden onderscheiden naar hunne dalen, waar een dauw neervalt, die dikker, zoeter en vetter is dan bij ons en gelijk het manna wordt gebruikt. Maar de weidevelden zijn geen bijzonder eigendom; uit kracht van den wil des Konings van Spanje zijn zij in gemeenschappelijk bezit, desgelijks de jacht en de visscherij. De weiden zien er bijna altijd groen door de vochtigheid der dalen. De gastvrijheid tegenover reizigers staat hier hoog. Zij ontvangen hun gouverneur van den Onderkoning van Peru. Er zijn twee bisdommen, het een heet naar de hoofdstad S. Jago, een Spaansche nederzetting, het andere naar de stad Imperial. De Spanjaarden onderscheiden het gan-

[263] sche gebied in de navolgende provincies: *Copiapo, Huasco, Chile, La Serena*

Gewesten van Chile. *of Coquimbo, Quillota, Mapocho of Santiago, Promoucana, Concepcion of Penco, Arauco, Tucapel, Puren, Angol, Imperial of Cautin, Villa rica of Mallelauqua, Valdivia, Osorno of Choulacavvina, Castro* en de landen en eilanden der Patagoniërs, die zich uitstrekken tot Straat Magellaan. Ik spreek vreemde woorden uit die, daar zij den Europeër ongewoon en onbekend zijn, met bevreemding zullen worden vernomen, terwijl zij ginds door gebruik

Copiapo. en beteekenis een zeer goeden klank hebben. Een haven beveelt *Copiapo* aan, waarheen de Spanjaarden jaarlijks plegen te gaan om er turkooizen in te handelen die zij bij de Inta-volken tegen hoogen prijs verkoopen. Zij dienen dezen tot versiering en optooiing, worden op het hoofd, in haar- en voorhoofdsbanden gedragen, al zijn zij ruw en niet volgens de kunst geslepen. Tot heden is hier geen spoor van goud aangetroffen. Aan andere artikelen is het land zeer rijk en de bouwgrond is van de beste

Huasco en Chile. hoedanigheid. Even goeden grond hebben *Huasco* en *Chile,* alwaar men zegt

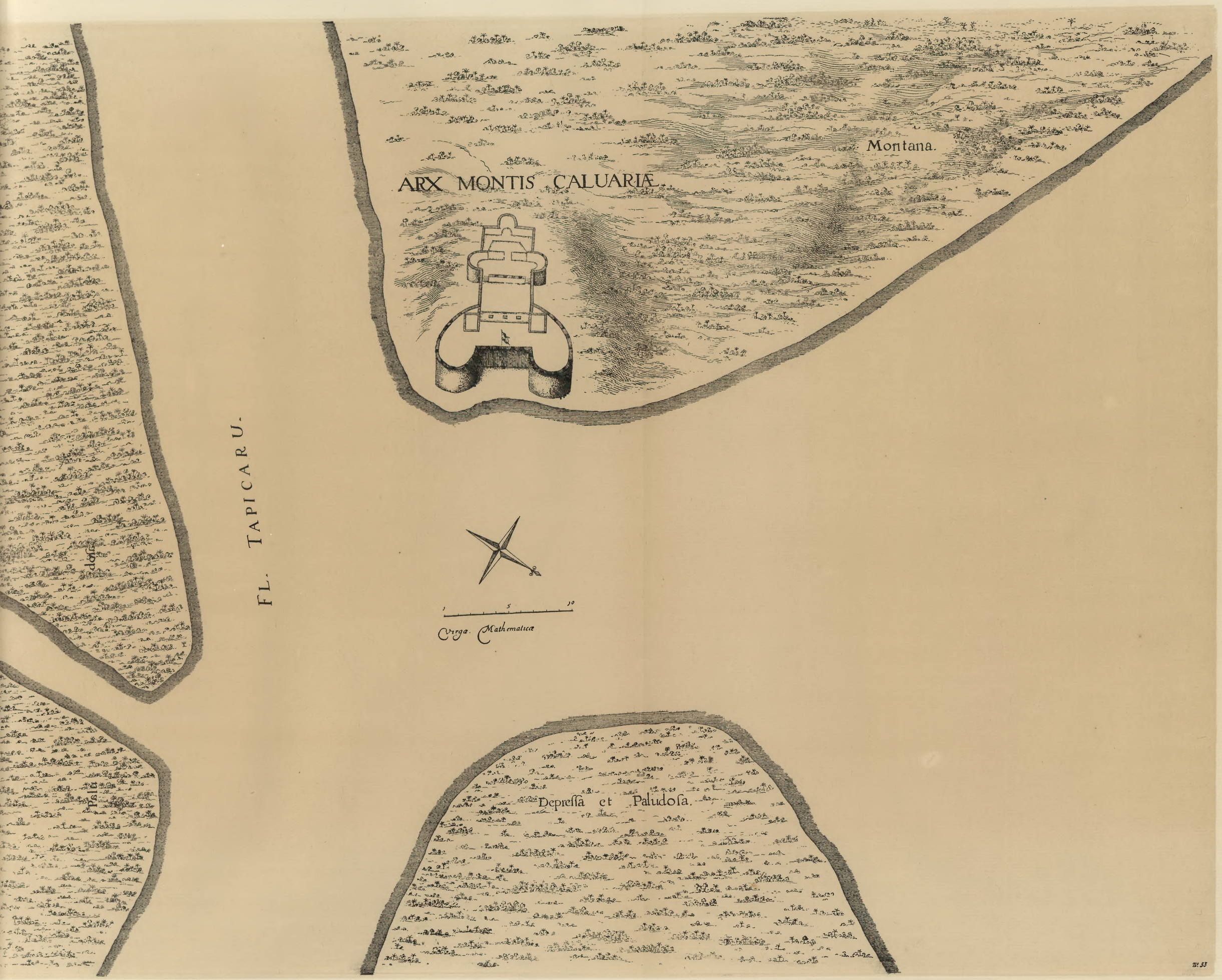
Montana.
ARX MONTIS CALUARIÆ.
FL. TAPICARU.
Virgæ Mathematicæ
Depressa et Paludosa.
Nº 53

CHILI
Milliaria Gallica communia
Leucæ Hispanicæ
Milliaria Germanica communia
1. Pta de Talcaguana
2. I. Quiriquina
3. R. Biobio
4. R. Llandalien
5. R. de la Laxa
Sierra nevado de Los Andes
Mendoça
Chucuito
S Iuan de la tera fron:
Val de Copayapo
Val de Guasco
Val de Chile,
Val de Quillota.
Mapocho
S Iago de la Nueva Estremadura
Promaucaes
Pulches
Sierra nevado de los Andes
Lago Mallobauquen
Villa Rica
Mariquina Val
Guadalanquen prov.
Agualay, Provincia de Ancud
Arauco
Puren
Castro
Pº de S. Domingo
C. de Diego Gallego
MAR DE CHILI
Ys de Guan Fernando
AMSTELODAMI
Guiljelmus Blaeuw
excudit.
SEPTENTRIO
MERIDIES
ORIENS
OCCIDENS

nº. 53.²

zegt dat, evenals in *La Serena* en *Quillota* goudmijnen zijn aangetroffen, waar het echter aan water en Indiaansche delvers ontbreekt, welke men niet zonder groote kosten verkrijgen kan. De provincie *Santiago* dankt haren naam aan de stad alwaar een bisschopszetel is; bij den inlander heet dat gewest *Mapocho,* het is door de rivier Topocalma zeer vermaard. Het brengt wijn voort, koren, komijn, anijs en daar het veel verschillende levensbehoeften oplevert, voorziet het in eigen behoeften. Goud bracht het vroeger in groote hoeveelheid, nu in mindere mate op. De stad *Concepcion* is de zetel van den gouverneur en diens hof; muren heeft zij niet, zij ligt naar alle kanten voor den gaanden en komenden man open. Zij heeft vele inwoners, wel tweeduizend, waaronder vele Italianen, Portugeezen, Basken, Kastieljanen en wat de Spanjaarden Mestiezen noemen. Zij wordt door eene compagnie soldaten verdedigd die den Gouverneur tot lijfgarde dient. De streek, die bij de Chilenen *Penco* heet, is ook om haar vindplaatsen van goud vermaard. De voornaamste eilanden die tegenover het vaste land liggen zijn *Mocha* en *S. Maria.* Mocha ligt het zuidelijkst, tegenover de rivier Imperial; het is ruig van gebergte maar niet minder rijk aan levensbehoeften. De bewoners zijn Chilenen, in de Araucaansche oorlogen verjaagd, die zich hier hebben neergezet. Jegens den Spanjaard en jegens de Chilenen die zij Uca's noemen, gedragen zij zich vriendschappelijk en houden zich tusschen die beiden onzijdig. De Kastieljanen gaan derwaarts om handel te drijven en ruilen koopwaren tegen eetwaren. Die van Mocha vervoeren koopwaren met hunne scheepjes naar hen die aan de rivieren Cautin en Tolten wonen en naar andere volken in de naaste buurt. Het eiland S. Maria ligt tegenover Arauco. Het is er vruchtbaar, overrijk aan maïs, aan koren en het brengt boonen voort; [264] het wordt door weinige Chilenen bewoond, bij wien een of ander Spaansch ambtenaar jaarlijks een gedeelte van den opbrengst als 's Konings Recht int. *Arauco,* waarin *Tucapel* is gelegen, wordt niet minder omde vruchtbaarheid van den grond geprezen en is ook niet van goudmijnen ontbloot. De door de Spanjaarden tot arbeid in de mijnen gedwongen inwoners hebben, om zich vrij te vechten, de wapenen tegen hen opgevat. Na afloop van een veeljarigen oorlog leven zij thans in vrede, hoewel van tijd tot tijd oplaaiende twisten, zooals dat tusschen verzoenden pleegt te gaan, den vrede verstoren. Tot voor kort gehoorzaamden zij aan een Opperhoofd dat den Spanjaarden toegenegen was die den naam Catamaco droeg. Onder hem hebben zij zich stil en rustig

La Serena en Quillota.

Santiago en Mapocho.

Concepcion en Penco.

Eilanden Mocha en S. Maria.

Arauco en Tucapel.

rustig gehouden, maar sedert hij is overleden, zijn zij, uit hun aard roerig en vijanden van stilzitten, weer in hun vorigen doen vervallen. Hier hebben de Spanjaarden een kasteel S. Felipe gebouwd om de onrustigen in bedwang te houden, waarin zij 500 man bezetting hebben. De overige zuidelijke gewesten behooren aan de Uca's of de vijanden der Kastieljanen, met uitzondering van Castro dat de Chilenen Chiloë noemen. Zij zijn: *Llanquihue, Coblina, Carelmapu, Maullin, Mattingua, Laccona, Lynlina, Meulina, Cauwatsca, Canacqua, Linna, Quintiora* en vele anderen meer, benevens het kasteel *Calbuco* dat in het gewest *Ancud* aan de binnenzee ligt. Dezen worden allen tot het spaansch gebied gerekend onder den Gouverneur Hernando Alvarado te Osorno, uit spaansche ouders geboren, die zijne orders ontvangt van den landvoogd te Concepcion. Zij zijn verwonderlijk vruchtbaar; mais, gerst, erwten, boonen, millie, brengen zij in overvloed voort — tarwe in mindere mate en donker van kleur als gevolg van de koude en vochtige luchtgesteldheid — ook appelen in voldoende hoeveelheid, citroenen, rapen en andere tuinvruchten die men patatters noemt en appelen die onder de aarde groeien. De eilanden zijn bedekt met kudden schapen en desgelijks maar in mindere mate ook met koeien. Er zijn vele cabrieten, varkens, hoenders en verdere steunsels van den lijftocht. In de rivieren wordt overvloed van visch gevangen, eene soort zoo groot als schelvisch, een andere als haring en oesters als in Europa. Het eiland Chiloë, alwaar het kasteel Castro ligt, heeft goud, maar uit vrees voor de Spanjaarden zijn de inboorlingen bang geweest om daarnaar te zoeken teneinde niet tegen hun wil tot werk in de mijnen te worden gedwongen. Dientengevolge is het een ieder veroorloofd in 's aardrijks ingewanden af te dalen en goud te delven, mits hij den Koning er een vijfde van afsta. De stad Castro, die weinig gebouwen telt, ligt aan de rivier Gamboa, die zich in de binnenzee ontlast; met haar tuinen en kweekerijen levert zij een fraai gezicht op. Zij vertoont drie kerken: de basiliek, de kerk de los Mercedes en die der Jezuïeten. De door brand geschonden gebouwen zien er, tengevolge van den oorlog, als puinhoopen uit. *Angol* is eene provincie in de binnenlanden, verder van Arauco, alwaar eene stad is geweest die de Spanjaarden *Villa Nova* noemden. De aarde alhier is weelderig door uitstekende vruchtbaarheid, weldadige moeder van koren, vijgen, wijn en andere voortbrengselen. Het gerucht wil dat ook hier goud wordt gevonden, maar dat het verwaarloosd wordt. Er zijn onder de Hoofden des Lands of Caciques die het met

Zuidelijke gewesten der Uca's.

Eiland Chiloë.

Stad Castro.

[265]

Angol.

met de Spanjaarden houden en met de Araucaniërs eenzelfden vrede genieten. De Spanjaarden hebben hier een fort, maar het is van bezetting ontbloot. De provincie *Puren* wordt in het Westen door de zee begrensd; zij heeft geen goud maar is overigens vruchtbaar. Voor dat er vrede met den Spanjaard was, gehoorzaamden de inwoners aan de Araucaniërs — nu zijn zij afgevallen en hebben een verdrag met die van Imperial gesloten. Toch drijft de Spanjaard zijne zaken aldaar niet minder goed door middel van geheime begunstigers en agenten. De stad *Imperial,* vroeger een bisschopszetel, die in den jongsten oorlog is verwoest, maakt een smadelijken en troosteloozen indruk. Het gerucht wilde dat de Spanjaarden daar eene burcht met een bezetting van 300 man wilden stichten en dat reeds enkelen der Caciques de hunnen in den steek hadden gelaten. Maar hen weerhoudt de woeste en wreede natie der Puelcas van uit de bergen die zij bewoont. Goud is er niet. Bij de inwoners is de Spaansche natie, die hen enkele malen tot dienstbaarheid heeft gebracht, ten diepste gehaat. Want er is geen overvloediger en zekerder aanleiding tot afschuw dan zij die uit de aangerande of geschonden vrijheid wordt geboren. Toen de Nederlanders te Valdivia vertoefden, heeft de Cacique van Cautin, Lemoulions, den Nederlandschen Admiraal, naar landsgebruik, door middel van een afgezant een pijl gezonden, diens vriendschap verzocht en terwijl hij zich op weg maakt om zelf zijne buitenlandsche gastvrienden te spreken, hebben de Puelcas die hem verdacht hielden van de Spanjaarden te willen begunstigen, zijn gewest aangevallen en na een groote vechtpartij hem en de zijnen gevankelijk weg gevoerd. De streek is niet minder vruchtbaar dan de anderen, maar, daar de lucht hier kouder is, rijpen de vruchten er te nauwer nood. *Villa Rica* is de naam van eene stad en van een gewest. Het wijt zijn bar en troosteloos aanzien aan de woestheid der Indianen; overigens is het vruchtbaar van grond, hoewel wat koud. Het heeft goudmijnen maar dezen worden niet aangekeken of geëxploiteerd. De Cacique was destijds Curuwanchas, die den derden September 1643 met Herckmans te Valdivia onderhandeld heeft en een vriendschapsverdrag met ons en tegelijkertijd met die van Valdivia en van Conchas heeft aangegaan. De provincie Valdivia wordt in negen territoriën en afdeelingen verdeeld: *Mariquina, Peliova, Regniwa, Calli-calli, Guadalanqua* waarin de stad Valdivia, *Quinchilqua* en anderen. De bewoners van die provincies ontkennen hardnekkig dat hier goud wordt gevonden, behalve in Mariquina — in die mate dat

Puren.

Imperial.

Villa rica.

[266]

Provincie Valdivia.

dat het door anderen begeerde lokaas door hen wordt verfoeid. Niemand roemt de natuur over deze weldaad; ieder betreurt haar, vanwege den slaafschen arbeid en de vroegere dwinglandij der Spanjaarden. In Valdivia is de grond koud en vochtig door de veelvuldige regens welke de schijngestalten der maan te voorschijn roepen. De vruchten zijn er bijna gelijk aan die ten onzent, maar druiven worden er niet rijp door de koude en ijskoude winden. *Valdivia* heeft een mijl in omtrek. Op en uit de muren ziet men overal appelboomen groeien en bloeien die als een dicht bosch de wegen en paden beslaan. Twee jaren na de verwoesting hebben 300 Spanjaarden, aan een bocht van de rivier naast het klooster van Sint Franciscus, een fort gebouwd, alwaar zij door gebrek aan levensmiddelen zijn omgekomen op zeventig man na, die, na onderweg bijna te zijn omgebracht, Osorno hebben weten te bereiken. Daarna door de Spanjaarden verlaten, heeft het herhaaldelijk voor hunne tochten bloot gelegen. *Choulacawina* is vroeger door de stad *Osorno* vermaard geweest, welke 20 mijlen van Valdivia ligt; het geniet van een zeer zuivere lucht, een vruchtbaren grond en heeft vele schapen. Het is rijk aan weiden en velden, het munt uit door de fijnste wol, desgelijks door menigte en verscheidenheid van vruchten. Het heeft goudmijnen. De inwoners zijn beschaafder en vriendelijker dan die van Valdivia en gehoorzamen hun ouden Cacique Picoman, van wien zij met den grootsten eerbied en lof gewagen. De stad, gelegen aan eene rivier welke de Spanjaarden Rio Bueno noemen, heeft een haven, in staat om kleine geen groote schepen op te nemen, vanwege de daarin voorkomende klippen en verspreide ondiepten. Er zijn Chilenen die onder de heerschappij der Spanjaarden leven, de anderen zijn onafhankelijk. Genen leven op beschaafder voet en zijn naar Europeesche zede meer tot beschaving gevormd; zij hebben eenig begrip van God en hebben vaste woonplaatsen. De anderen leiden een leven dat zich door woestheid kenmerkt, vermits de zin der menschen nu eenmaal naar het slechtere staat, waartoe het voorouderlijk gebruik dat aan beschaving vreemd is bijdraagt. Zij zijn tamelijk groot van hoofd, breed is het gelaat, baardeloos snijden zij de te voorschijn tredende haren af door middel van schelpen welke zij te dien einde om den hals hebben hangen. Hun kruin is geschoren, uitgetrokken zijn ook de haren van den baard en van de knevels opdat een vijand er hen niet, tot hun verderf, bij aangrijpe. Maar bij allen die onder Kastieljaansch bewind staan is het haar, dat van den schedel neerhangt, lang. Velen hunner

Stad Valdivia.

Choulacawina.

Osorno.

Chileensche volken.

Lichaamsgesteldheid.

[267]

ner gaan blootshoofds, snoeren er een band om heen, die bij hunne Caciques en bij hen die door fortuin wat meer zijn dan anderen wat sierlijker en prachtiger is, want dezen naaien er zilveren plaatjes op en versieren hem met wat turkooizen of kralen van verschillende kleur. Ook dragen zij wel vellen van katten op het hoofd, zoodanig dat de kop van het wild naar voren en naar boven steekt en de staart op den rug afhangt. Weinigen hunner dragen hoeden, die de kunstvaardigen toch wel weten te maken. Zij zijn licht van kleur, hebben dicht haar dat naar het zwarte helt, hetwelk zij om de ooren afkorten. Ook zijn de vrouwen gewoon blootshoofds te gaan, met loshangende, ongekamde en onopgemaakte haren. Sommige vrouwen binden het haar, dat tot in den nek hangt, samen tot een knoop tegen het hoofd, hetgeen zij plegen te doen als het haar naar der vrouwen wijze gaat en de maanden haar verraden. De vrouwen der Uca's snijden het haar niet af, hetgeen niettemin de zede van Chiloë aan die van Peru heeft ontleend. Bij haar hangt het hoofdhaar over het voorhoofd tot bij de wenkbrauwen, zoowat als ten onzent. Alle vrouwen verstaan zich op het weven; zij maken het doek niet langer dan 4 of 5 ellen. Van de wollen panen maken zij mantels voor de mannen die dezen om de schouders slaan, zoodanig dat de boven- en onderarmen bloot blijven. Tegen de koude dragen zij den eenen mantel boven den anderen, wit, blauw, geel, in dergelijke plooien als de Spaansche mantels. Zij dragen geen wambuizen, maar korte broeken tot aan de knie op de wijze der Nederlanders en hebben geen laarzen of schoenen. De vrije inboorlingen huizen niet in steden of dorpen bijeen maar bewonen verspreide hutten, armelijk, laag boven den grond, die zij van stroo, riet en biezen maken; het inwendige is onafgedeeld, zoodat het huis uit een enkele doorloopende ruimte bestaat, onder een hellend dak van stroo dat van boven een gat heeft waardoor daglicht wordt toegelaten en rook kan wegtrekken. Zij gaan barrevoets, behalve dat zij op feestdagen of bij volksverzamelingen op laarzen, niet op schoenen, wandelen. De vrouwen dragen eveneens strooken van linnen panen, die voor en achter van den schouder neerhangen en aan den kant aaneengenaaid zijn, zoodanig dat de borststreek vrij blijft. Dit kleed hechten zij boven den schouder vast met groote naalden die, naar haar vermogen toelaat, van zilver of van brons zijn. Zij snoeren dat kleed om haar middel toe, maken het vast en slaan er een anderen mantel om heen dien zij onder de keel met een naald dicht maken. Ook zij gaan als de mannen blootsvoets, gewoon als zij zijn

Woningen.

[268]

zijn aan de hardheid van den weg. Hun huisraad is schaarsch, niet op vertoon berekend en niet meer dan noodig is, daar zij vanouds aan armoede gewoon zijn. Men zal twee of drie bekertjes bij hen aantreffen om drank in te bewaren en een nap van hoorn waaruit gedronken wordt, als leefden zij naar den regel der cynici. Boomstammen dienen om op te zitten, behalve dat de rijkeren daar huiden op leggen voor een vriend die op bezoek komt. Onbezorgd, genieten zij van wat er jaarlijks binnen komt, dit is het toppunt hunner begeerten; een ander jaar brengt hun andere zorgen en ander werk. Vee maakt hun rijkdom uit, het wordt niet door hunne toewijding maar door de natuur verzorgd en in stand gehouden. Om te zaaien gebruiken zij het begin der maand October, te welker tijde tien of twintig gezinnen van eenzelfde district tot gemeenschappelijken arbeid bijeen komen, de akkers ploegen, eggen, zaaien; valt de oogst binnen te halen, dan helpen zij elkander opnieuw. Zij houden zich vaste aan etensuren, 's morgens en 's avonds. Water drinken zij weinig, maar zij vermengen het met meel of bloem van millie, tarwe of gerst tot iets wat op een begin van bier gelijkt. Bij eenig groot feest gebruiken zij een maisdrank, dien zij Chiche noemen, die in kleur en smaak bijna met karnemelk overeenkomt. Tot poeder verwerkte mais maken zij tot een deeg dat zij, door het over te leveren aan de kaken van oude vrouwtjes, als tot een brei maken, die, nadat er kokend water op is gegoten, een geestrijken drank levert. Op nagenoeg dezelfde wijze maken zij een drank uit appelen; naar zij meenen bevordert de kauwing der appels hunne koking. Hun aanvoerders die zij Ulmen of Pulma's noemen, kiezen zij op grond van hunnen moed en de waardigheid van hun geslacht. Het woord Cacique namelijk, dat uit West-Indië hierheen is overgebracht, is van buitenlandschen oorsprong. Sommige Ulmen heerschen over 20, anderen over 30, 50 of zelfs 100 huisgezinnen — een klare aanwijzing dat de onsamenhangende menigte niet zonder orde en zonder leider kan bestaan. Hun voornaamste gezag komt in den oorlog en in de vergaderingen, alwaar zij de beraadslagingen inleiden, uit. Dezen, naar gelang der noodzakelijkheid bijeen te roepen, is recht, maar belasting te eischen is onrecht, tenzij om een oorlog ter hand te nemen, waarin zij zich als leiders en voorvechters behooren te gedragen onder het toevoorzicht van hun hoogste Opperhoofd dien zij Nento Quiend noemen, wiens gezag zij erkennen. Het is verboden zich onder elkaar over staatszaken te beraden; onder den blooten hemel, in bijzijn van het in een kring rondom

Voedsel en dranken.

Aanvoerders.

[269]

rondom staand volk, overleggen zij, omdat het volk achterdochtig is, listen onderstelt en valsche aanklachten indient. De erfelijke waardigheid van Opperhoofd gaat op den eerstgeborene, daarna op de anderen en bij ontstentenis daarvan op de naaste verwanten over, die, als zij minder geschikt voor het bevel worden geoordeeld, de waardigheid van vorst aan waardiger personen overwijzen. Onder de wapenen doen zij zich knap voor. De wapenen zijn lansen van 28 voet lengte, *Wapenen.* met een ijzeren of harde houten spits, waarmede zij te paard handig weten om te gaan. Zij lieten houwers, zwaarden, Spaansche wapenen en ook vroeger op de Spanjaarden veroverde malierokken zien. Daar de scheeden door het langdurig gebruik waren versleten, gordden zij zich bloote zwaarden aan. Ook bezigen zij knuppels met dreigende spijkers bezet. Bovendien rusten zij zich, naar vooruderlijke zede, met bogen en pijlen uit, welker punten van gepolijsten en geslepen steen met gif zijn bestreken, die een gewonde oogenblikkelijk dooden. Toch is dit niet aller gebruik, maar bij het volk der Puelchas dat de oostelijke bergen bewoont welke men Cordilleras noemt, komt het voor. Ook maken zij zich lederen helmen en borstkurassen uit veelvoudig samengeperste huiden, waarmede zij doodelijke slagen afweren. Hun paardenvolk is beter dan hun voetvolk, dat, in slagorde opgesteld, lichtelijk op de vlucht slaat, vooral als men uit roers en musketten erop vuurt. Bekwaam in het omgaan met speren, blijkt het dat zij onbekwaam zijn in het omgaan met geschut. Uitgeslapen in het voeren van oorlogen uit schuilhoeken en uit de eenzaamheden van het woud, vallen zij dezulken die niet op hunne hoede zijn aan en maken hen af. De onzen hebben hen dikwijls hun moed hooren prijzen, maar dien niet aan den lijve gevoeld, daar zij met een tiental hunner musketiers er 300 van hen op de vlucht konden jagen. Wreed tegenover hunne vijanden, geven zij geen kwartier. Het uitgesneden hart van een verslagen vijand verscheuren zij met een bloedigen beet onder het aanroepen van Pillan, wien zij, vermits deze hun Opperste Geest is, dit bloedig offer wijden. Zij weten niet van God den Schepper en van den *Godsdienst.* Godsdienst, zoomin als van de onsterfelijkheid der ziel. Zij kennen het onderscheid tusschen heilige dagen en werkdagen niet. Toch blijkt dat zij door zeker begrip van goede of booze geesten getroffen worden, *Booze geesten.* daar zij hunnen Pillan als een luchtgeest dienen, vooral wanneer zij zich in den drank te buiten hebben gegaan en als door woede opgewonden, zangen te zijner eere opdreunen. Zoo dikwijls donderslagen

hun ontstelde gemoederen met vreeze slaan, bidden zij dat dezen den vijand verderf mogen brengen en tabaksrook uit mond en neusgaten
[270] blazende, verdubbelen zij hun aanroepen van Pillan, als verrichtten zij welgevallige werken door die berookingen. Wanneer zij eene overwinning hebben behaald, richten zij feesten aan en vieren zich uit in weelde en drank, voeren reizangen op rondom een in den grond gestoken pijl en wijden hunne zangen aan Pillan. Zij doen desgelijks wanneer zij een hunner vijanden voor de slachtbank bestemmen. Terwijl deze aan hun muziekspel en maaltijd deelneemt, slaan zij hem, onder de bedrijven door, met een knuppel tegen den grond en verscheuren de onbestorven ledematen met de tanden, terwijl het gezang ter eere van Pillan steeds voortduurt. Moordenaars, roovers en oproermakers straffen zij met den dood, welk tragisch tooneel zij met gelijke feestelijkheid en zang opluisteren. Wie, sterk en moedig, zich door beleid en dapperheid boven anderen onderscheiden, noemen zij naar hun opperwezen Pillans, als waren zij eene soort van goden en gelijke eer bewijzen zij aan hunne zangers en de vaardige beleiders van de beschreven plechtigheden. Nog een ander uit de duivelen, dien zij Mura-Poanta noemen, houden zij in eere. Dezen vereeren zij als een soort Lucina zoo dikwijls zij huwelijken sluiten. Als zij onder zijn instigatie den bijslaap uitoefenen, houden zij het ervoor dat vruchtbaarheid niet uit kan blijven; zij verklaren dat zij geen andere overleggingen met hem hebben dan door ingevingen in den droom, nadat spelen, zang- en dansfeesten zijn vooraf gegaan. Naar den staat hunner middelen houden zij meer of minder vrouwen. Zij koopen die van de ouders, vanwaar het onder hen gangbare gezegde dat een Chileen rijk is als hij vele dochters heeft. Noch het uiterlijk aanzien noch de waardigheid van de familie geeft bij den echt den doorslag maar vlijt en arbeidzaamheid wel. Vrouwen die daarover beschikken ziet men voortrekken, vooral omdat de landbouw haar is toegewezen en de mannen, die leeg loopen en lui zijn, geschapen zijn voor lediggang en traagheid. De vrouwen scheren de schapen, zij dorschen, zij spinnen, zij weven; de mannen bemoeien zich zoowat met niets, uitgezonderd met het zaaien, waarbij zij dan, zoo goed als bij het oogsten, de vrouwen te hulp roe-

Huwlijken. pen. Wie iemands dochter ten huwelijk vraagt, heeft niet noodig met haar te spreken of om haar te vrijen, maar hij onderhandelt met den vader over den koopprijs. Kostbare hoofdtooisels, paarden en schapen zijn de prijs der bruid — als deze is voldaan wordt zij rechtens mee

naar

naar huis genomen zonder eenig vertoon. Maar als de zaak openbaar is wordt voor vrienden en bloedverwanten iets uit de kudde geslacht en wordt de lof gezongen van den huwelijksgod Mura-Poanta en voorts banketteeren zij, op over den grond uitgespreide schapenvellen gezeten. De man wijst elke zijner echtgenooten een woning aan; wil hij bij een harer slapen, dan geeft hij haar dit door een teeken te ken- [271]
nen en alleen zij is hem zoolang lief, terwijl de anderen bedienen. Als zij gebaard hebben, eet men een geslachte ooi en geeft van het vleesch en van het vleeschnat aan de kraamvrouw en haar kroost. Ook houden zij (als naar Europeesche zede) geen kraamtijden van vijf of zes weken maar de vrouwen keeren den dag na de bevalling tot den arbeid weer, sterk van lichaam, hoewel zij klein van postuur zijn. Zeer gedienstig voor hare mannen, worden zij als dienstbaren gehouden. Als zij een ander dan haar eigen man wat strak aankijken, worden zij door den jaloerschen echtgenoot afgeranseld; als zij op overspel worden betrapt, heeft de man het recht haar te dooden. Daarom leven zij intusschen niet kuischer, maar wel wat voorzichtiger, terwijl de man wat door de vingers ziet van haar die hem onverschillig zijn. Het door koophandel gesloten huwelijk, door een andere daad van koopmanschap te ontbinden is zondig, maar na echtbreuk is verstooting gebruikelijk. Het is den man veroorloofd haar, zij het onverdiend, te verlaten maar op gevaar dat het aan hem wordt gewroken. Bovendien wagen zij het elkanders vrouwen te rooven en mannen uit den weg te ruimen in de hoop hun vrouw te bemachtigen, hetgeen de Grooten in ongestraften moedwil doen. Wie naar overledenen vraagt, krijgt ten antwoord: *de duivel heeft hem weggehaald*. Zij treuren over hunne dooden. De eenige maanden *Doodenritus.*
lang onbegraven lijken bewaren zij, in geurige kruiden gewikkeld, tegen verrotting. Als zij hen ter aarde willen bestellen nooden zij, drie dagen te voren, de bloedverwanten tot een gastmaal uit en zetten den doode een schotel met spijzen op het hoofd als om mede te eten. Na dan drie of vier dagen achtereen te hebben gebanketteerd, leiden zij den doode naar de voor hem bestemde huizing. De zede veroorlooft dat eene weduwe onmiddellijk na den dood van haar echtgenoot hertrouwt. Wie haar ten huwelijk wil nemen, behoort haren kinderen, *Tweede huwelijk.*
indien zij er heeft, iets ten geschenke te geven, ten bewijze van het welgemeende der verbintenis, maar bij den weduwlijken staat te volharden wordt haar als verdienste aangerekend. Mannen en vrouwen plegen zich 's morgens in de rivier te baden, hoe koud het moge zijn.

Verbonden. Wanneer zij, krachtens een verbond, gemeenschappelijk ten strijde willen trekken, zenden zij een pijl aan hunne bondgenooten en als dezen haar met de rechterhand aannemen, is de bond tegen den vijand van kracht en bezworen. Daar zij geen letters of karakters kennen, plegen zij zich daar niet van te bedienen om hunne voornemens aan afwezigen te openbaren, maar zij vaardigen iemand die hunne geheimen kent af, om den staat van zaken te verklaren onder het vertoonen, in de rechterhand, van een pijl waarvan een wimpeltje of een strikje afhangt. Wanneer er neiging bestaat om mee ten strijde te trekken, stelt men den terug te leiden gezant denzelfden pijl ter hand, na er een strikje boven het eerste aan te hebben gehecht. Maar wanneer het noodig is de plannen aan derden mede te deelen, toonen zij dezen denzelfden pijl met de strikjes, die teekenen zijn van het gesloten verbond. Zij wrijven zich de behaarde deelen des lichaams met asch en trekken daarna [272] het haar met wortel en al uit, om het niet weer te laten aangroeien. Zij vereeren den donder als godheid en noemen dien Pillan. Telkens als het tijdens een gastmaal dondert, stuiven zij uiteen, roepen dat de Spanjaarden er zijn, ja, als ware de vijand nabij, grijpen zij ontsteld naar de wapenen. Zoozeer zijn de gemoederen der kinderen en kleinkinderen, door de herinnering aan de wreedheid hunnen voorouders aangedaan, nu nog van afgrijzen voor dat gehate volk bevangen, dat zij het sidderen en beven van het hemelgewelf aan de woestheid der Spanjaarden toeschrijven.

Verkiezing van een opperhoofd. Een opperhoofd kiezen zij op de navolgende wijze. Wie den gestorvene wenscht op te volgen moet zijne schatten erop aanzien of zij voldoende zijn voor de vereischte giften aan de lagere Hoofden of Ulmen. Na hen vervolgens te hebben bijeengeroepen, draagt hij, in eene door het volk bijgewoonde vergadering, door een toespraak voor, welke de waardigheid zijner familie en zijner voorouders is, over welke rijkdommen hij beschikt, welken invloed zijne vrienden hebben, welke de staaltjes zijn van zijne dappere daden. Een der Grooten bedankt voor de toespraak en na de verdiensten van het toekomstig Opperhoofd te hebben opgevijzeld, bindt hij hem en de zijnen door een wederzijdschen eed en na hem een band van den hals te hebben gelicht welke van edele en kostbare gesteenten schittert, verdeelt hij dien onder de landsheeren of Ulmen. Dan roepen zij hem als Opperhoofd uit en, wat bij hen het eerste en het laatste is: zij richten gastmalen aan.

Dierenwereld. De dierenwereld verschilt grootelijks van de onze. De schapen zijn ten deele wild zooals in Schotland, ten deele tam. Zij lijken uiterlijk wel

wel wat op kameelen, maar zijn niet zoo groot; de hals is langer en slank; zij hebben een gespleten lip maar in het geheel geen bult. De kleur is uiteenloopend; er zijn er die wit, die zwart, die aschkleurig zijn, maar de wilde schapen zijn rood en bruingeel. De eigenaars leiden hen werwaarts zij willen aan een touw dat door de doorboorde ooren gaat, als paarden aan den toom. Chile brengt een diertje voort van de grootte van een eekhoorn, onbehaard, dat bij de Peruanen hoog wordt geschat; het heet *Chincilla.* Er is hier veel vee en er zijn vele struisvogels. Vruchten uit Spanje herwaarts overgebracht groeien goed. Onder andere voortbrengselen komt hier een bijzondere soort van rogge voor, *Teca* genaamd, die klein van korrel is, dien zij zoowel geroost als in den vorm van meel gebruiken. Wordt er een weinig vocht op gegoten dan dient de Teca als spijs, met veel water als drank. Er groeit hier een boom dien de Spanjaarden *Murtilla,* de inboorlingen *Unni* noemen, uit welks vrucht een sap wordt geperst dat op wijn gelijkt en goed is voor de maag.

Vroegere reizigers.

De zeer beroemde zeevaarders Francis Drake, Thomas Cavendish, Olivier van Noort, Joris van Spilbergen en anderen zijn in Chile geweest. De eerste die erin is doorgedrongen en er troepen heeft gebracht is Diego Almagro geweest, nadat hij met groot gevaar over de toppen [273] van de Andes was gekomen. Daarnà heeft Valdez de gewesten onderworpen, de steden Imperial en Valdivia gebouwd en deze laatste naar zich genoemd. De krijgshaftigsten uit alle deze volken zijn de Araucaniërs, die den Spanjaard dikwijls groote nederlagen hebben toegebracht, zijn steden en bewoonde plaatsen aangevallen en verbrand hebben en met zoo groote felheid hebben gestreden dat hij zijne grenzen niet heeft kunnen uitbreiden, maar nu binnen enge perken als ingesloten wordt gehouden. Hun aan goudgroeven rijke land heeft aanleiding gegeven tot de door Brouwer en de Compagnie ondernomen reis, want wij stervelingen begeven ons gaarne derwaarts waar de verwachting aan de begeerlijkheid offert en wij gaan gaarne een onzekere toekomst te gemoet als zich slechts eenig voordeel afteekent. Maar ik heb deze verhandeling te ver voortgezet, nu mij de lust bekroop om over de zeden der Chilenen en over hun land uit te weiden. Thans vat ik den draad weder op.

Vijf schepen *) zijn aan Brouwer toegestaan, die 360 weluitgeruste soldaten

*) Amsterdam (kamer Amsterdam), Vlissingen (kamer Zeeland), Eendracht (kamer Amsterdam), Oranjeboom (kamer Maas, Dordrecht), jacht Dolfijn (Hoorn).

soldaten in drie vendels verdeeld, onder drie commandanten aan boord hadden. Dezen waren: Majoor Blaubeeck, Kapitein Vorsterman en Kapitein Pieter Florisz, allen in den krijgsdienst beproefd en door krijgsmansdeugd vermaard. Met deze vloot uit de Brazielsche haven S. Alexander vertrokken *), is hij rechtstreeks zuidwaarts naar Straat Lemaire †) gestevend en, na het te hebben laten voorstaan, heeft hij het eiland dat den doorluchten naam van „Staten-Eiland" draagt nauwlettend in oogenschouw genomen, omdat hij verlangde te weten of het tot een vasteland behoorde dan wel een eiland was. Daarna is hij weer straatwaarts gekoerst, voornemens zich naar Valentyn's Baai te begeven, welke aldaar aan de zuidzijde van het Mauritiusland [Vuurland] op 54 graden en eenige minuten wordt aangetroffen. Maar, daar hij door een hevigen storm den anderen kant uit is gezet, heeft hij het gansche eiland rond gevaren, zoodat de Fortuin de gelegenheid voor een nieuwe kortere route naar de Stille Zuidzee hem in den schoot wierp. Ter eeuwige herinnering hebben de reisgenooten den naam Brouwers Golf aan het nieuwe vaarwater toegekend §). De baai waarvan ik heb gesproken biedt een zeer goede ligplaats voor tien of twaalf schepen aan. Visch en vee waren er niet; destijds waren er zwarte en roode bessen, mosselen en klipkousen waren er in overvloed, zoet water en hout voor velerlei gebruik desgelijks. Met alle in de baai bijeengekomen schepen zijn zij, met gezond en kloek volk, verder gevaren, tot zij het eerste land hebben gemaakt bij de haven van Chiloë waaraan, naar Brouwer, de naam Brouwers-Haven is gegeven. Een der schepen, de Oranjeboom, was afgedwaald, die, toen zij hier later aankwam maar de kameraden en de schepen niet meer aantrof, naar Pernambuco is terug gekeerd **). Chrispijnssen ††) en de Majoor Blaubeeck hebben order gekregen om de rivier op te varen met het jacht Dolfijn, teneinde zich allereerst bij de Chilenen die zij zouden ontmoeten van den staat des lands en van de macht der Spanjaarden op de hoogte te stellen. De aan weerszijden door lieflijke boschaadjes ingesloten stroom toonde aan beide zijden verspreide woningen, voor welke of ter zijde waarvan men groote houten kruisen zag staan. De Chilenen zijn, op het zien van vreemde en onbekende mannen, naar een hoogte gevlucht die zich aan den rivieroever verheft, maar zoo, dat de Nederlanders hen konden blijven zien en toen dezen tot het uitlokken van besprekingen

Brouwer ontdekt een nieuwen toegang naar de Zuidzee.

1 Mei 1643. Aankomst voor Chiloë.

[274]

*) 15 Jan. 1643. †) Aankomst voor de Straat: 5 Maart 1643.

§) „Ende noemden deze platse derhalven Brouwers Golf naar de naem vande Hr. Generael Hend. Brouwer", zie journaal v. d. Amsterdam in dato 10 Maart.

**) Terug te Pernambuco 9 Dec. 1643. ††) Ellert Chrispijnssen, lid van den Raad.

gen den wal op gingen, zijn zij van het strand dieper landwaarts in getrokken. De onzen hebben teekenen van vriendschap gedaan door een stok aan het strand op te richten waaraan zij een witten neusdoek hechtten, messen en kralen daarbij te leggen als een lokmiddel tot den handel en toen met luider stem hunne vriendschapsbetuigingen te herhalen. Nauwelijks waren de Nederlanders in het jacht teruggekeerd, toen er een man te paard en drie te voet bij den stok zijn gekomen, die, na hem te hebben uitgetrokken, het overige bij de hunnen brachten en vervolgens hard daarmede naar het strand zijn gesneld om alles te water te smijten. Daar men hierin een onwaardig optreden zag, rees het vermoeden dat de Spaansche vijanden hier ter plaatse baas waren en goedgezindheid van hen te verwachten ware dwaasheid. Drie dagen daarna, toen Blaubeeck [in het jacht] met een troep soldaten de rivier wat verder op was gegaan, om de inboorlingen tot overleggingen over te halen, had hij order gekregen om eenige losse schoten uit zwaar geschut te doen maar tevens, door het toonen van een witte vlag, veiligheid te verzekeren — maar daarna moest hij, onder het hijschen van een roode vlag en het doen van scherpe schoten trachten er wat beweging in te krijgen en hen wat op te schrikken. Maar wij zijn te vergeefs uit geweest. En daar de gelegenheid van de plaats hen stoutmoedig maakte, hieven zij uit de verte een geschreeuw en gehuil tegen de onzen aan en dreigden zij met het ergste om ons weg te krijgen. De twee kapiteins, Vorsterman en Florisz, die ontscheept waren en hinderlagen hadden gelegd, hielden een Chileen aan en desgelijks een oud vrouwtje met twee kinderen, die, daar zij geen Spaansch kenden, geenerlei inlichting hebben gegeven. Daar onderwijl een onzer bootsgezellen door de Spanjaarden was gevangen genomen, werd het waarschijnlijk dat zij daardoor van de redenen onzer komst op de hoogte waren gekomen. [Bij een volgende gelegenheid] verder opgetrokken naar het fort Carelmappù, hebben zij, toen vijandelijk geschutvuur hen begroette, storm geloopen en toen zij een vijandelijken troep van misschien 90 man te voet en te paard ontmoetten, die zich tot den aanval opmaakte, hebben zij dien dapperlijk op de vlucht gejaagd, waarbij velen in de naburige bosschen ontkwamen. In dit gevecht zijn hun bevelhebber Don Andres Nimez Herrera en 8 of 9 soldaten gevallen. Toen hadden gevangenen gemaakt kunnen worden, maar Brouwer had Blaubeeck gestrengelijk gelast om niemand kwartier te geven maar alles ter neder te houwen wat hem tegen kwam. Zonder uitstel heeft

Blaubeeck vaart de rivier op.

De Spanjaarden vluchten.

[275]

heeft het fort Carelmappù, dat de Spanjaarden met 60 man en twee metalen stukken bezet hielden, de eerste slagen der Nederlanders on-

Carelmappù genomen.

dervonden. Toen het genomen was, zijn allen tot den laatsten man neergesabeld, opdat, als de schrik voor onzen naam zich had verbreid, de binnenlanden voor de komenden open zouden liggen. Zoo had Brouwer het beschikt, die op alle Spanjaarden gebeten was, maar nog het meest op dezulken van wie hij rijken buit verwachtte. Maar zij die ook wat hadden in te brengen achtten dit min verstandig gedaan, daar, waar niemand was overgebleven, de aanwijzers ontbraken met de gelegenheid om het onbekende naar wensch te onderzoeken. Deze grensvesting was hier juist aangelegd tegen de stammen van Concuo, Osorno en Valdivia, tusschen wie en den Spanjaard het bijna voortdurend oorlog is. Vier mijlen van hier, aan de oostelijke grenzen, hadden de

Fort Calbuco.

Spanjaarden een ander fort, Calbuco, hetwelk met nog een redoute door een garnizoen van 40 man en een metalen kanon werd verdedigd, In Carelmappù werd een brief gevonden, die te Concepcion was geschreven naar aanleiding van een brief welken men daar uit Lima had ontvangen *), waarbij die van Chiloë werden aangemaand om niet in waakzaamheid te verslappen, daar er twaalf hollandsche schepen, in twee eskaders verdeeld, in aantocht waren †). Voorwaar een schandelijke zede der onzen, die al te geneigd zijn onze aangelegenheden aan het buitenland te verklappen! Nadat het fort, waarin dertig woningen waren, geslecht en met den grond gelijk was gemaakt, heeft de stad Castro, op het eiland gelegen, eenzelfde lot ondergaan. Zij werd door den Nederlandschen bezetter van de haren verlaten gevonden; de burgers zelf hadden er den brand in gestoken en de Admiraal heeft dien nog wat laten aanwakkeren, zoodat zij, uit zee, een genomen en brandend Troje geleek. Niet anders ware het lot van Calbuco geweest, hadden niet de ondiepten, de klippen, de geweldige branding en een hevige storm belet dat men derwaarts voer. De halfverwoeste kerken

Castro verwoest.

en huizen van Castro werden op Brouwer's last overhoop gehaald, opdat er niets vijandelijks heel of gespaard bleef. Toenmaals beproefde onze Admiraal met alle middelen om, hetzij uit gevangenen hetzij uit anderen die met goede woorden waren aangehaald, iets omtrent de aangelegenheden van Chile te vernemen, maar dat is vergeefsch geweest, daar de

---

*) Aldus de voorstelling in het rapport van Chrispijnssen.

†) Eene passage uit het rapport van Chrispijnssen geeft inderdaad te denken dat de XIX besloten hadden 10 schepen, ieder van 30 st. en 3 jachten ieder van 12 st. naar bevind van zaken uit te zenden. Brouwers eskader was dan een voorlooper van een nieuw eskader.

de ingezetenen voor eenen krijg die zoo woedend en wreed werd gevoerd, waren gevlucht. Ook is hem niet gelukt iemand met goede woorden of goedschiks ter spraak te krijgen, daar het steeds regende en [276] de wegen onbekend waren. Daar een ieder reeds naar Valdivia begon te verlangen is Chrispijnssen derwaarts gezonden *), maar de ongunst der winden en allerlei tegenspoed hebben de verwezenlijking van dat verlangen belet. Drie kort daarop gevangen genomen Spanjaarden †) hebben iets omtrent den staat des lands los gelaten. Ook hebben wij met zes Chilenen §) waarmede wij in overleg waren getreden, van de tyrannie der Spanjaarden, hun gehaat bewind, het vermoorden hunner voorouders en het vele geleden kwaad opgehaald. Wij waren hier nu als kampvechters voor de vroegere vrijheid en als verdedigers van een verdrukt volk; met hun raad en met hunne wapenen zouden zij gemeene zaak met ons maken; wij hadden een strijdvaardige troepenmacht, alle krijgsbenoodigdheden en wat er verder dienstig was om de gemoederen op te zweepen. Groot waren wij van beloften en naar den aard der begeerigen onbescheiden genoeg. De Chilenen hebben dit met grage ooren opgevangen en toen de mare van onze komst over het eiland was verbreid, hebben zij door hunne voormannen te kennen gegeven dat zij maar één wensch koesterden: dien dat zij van het Spaansche bewind en van de Spaansche dienstbaarheid verlost, naar Valdivia tot de hunnen zouden worden overgebracht. Zij heetten Don Diego Oppercacique van Carelmappù en Don Felipe van Ulentelica, die, na snel een troep van 200 man op de been te hebben gebracht,zich gereed maakten om, langs den landweg, op Osorno en Valdivia aan te rukken, uitgerust met bijlen, speren, musketten en kruit en lood, die zij voor 25 stuks vee hadden gekocht. Maar daar de Spanjaarden de toegangen van alle wegen hadden bezet, hebben zij verzocht te scheep derwaarts te worden vervoerd, hetgeen zij reeds gedaan hadden gekregen, toen een hunner die wat verder zag dan de anderen, heeft opgemerkt dat men de bewoners van Osorno en Valdivia eerst van de komst der Nederlanders moest verwittigen, opdat zij ons niet voor vijanden zouden aanzien en iets vijandelijks tegen ons ondernemen. Er waren drie man die de geheime wegen goed kenden en op zich hebben genomen dit ten spoedigste te zullen bestaan. Ik kan niet nalaten te verhalen hoe Don Felipe van Ulentelica, om den onzen zijn trouw te betoonen, een met eigen hand afgehouwen Spaanschen kop die al tot ontbinding was

*) Met Eendracht en Dolfijn. †) 17 Juli 1643. §) 7 Aug. 1643.

was overgegaan en al stonk, heeft laten kijken, opdat niemand zou betwijfelen dat hij een vijand was van dat volk, dat hij op zoodanige wijze geslacht en vernietigd bleek te wenschen. Maar deze groote voorbereidende maatregelen die wel iets goeds beloofden, heeft Brouwer's onverwacht afsterven *) gestuit, die, na eene ziekte van twee maanden, op het eiland Castro overleden is; hij heeft wel een nieuwe plek voor zijn afsterven maar nog niet voor den nieuwen roem waarnaar hij streefde gevonden. Vermits zijne ziekte verergerde, zijn werkkracht en ondernemingsgeest afnamen en hijzelf begreep dat het met hem afliep, heeft hij den aanwezigen zijn eigen en de algemeene belangen aanbevolen en, niets meer van de toekomst verwachtende, alle zorgen op het overwinnend noodlot afgewenteld en zijn boven het alledaagsche verheven ziel den hemel overgegeven. Hij is waardig in de herinnering van het nageslacht te leven door deze ontdekking dat hij het eerst, niet door zeestraten en engten, maar door open water een weg naar Chile en den Stillen Oceaan heeft geopend. Hij had aan Herckmans en Chrispijnssen de zorg opgedragen om hem te Valdivia te begraven, die, om zich uit eerbied voor den overledene van dien plicht te kwijten, getracht hebben het lijk eenige duurzaamheid te verzekeren door er de ingewanden uit te nemen en nadat dezen waren begraven hebben zij het overschot, met aromatische oliën gepreserveerd, tegen verrotting bewaard, in het ruim van het schip geplaatst. Hem is, bij Belofte-Commissie der Compagnie die toen is geopend, Elias Herckmans in het bevel opgevolgd, een man van ernstige bescheidenheid, ijverig bevorderaar van den dienst der West-Indische Compagnie, te voren lid van den Raad van Justitie en commandeur van Parayba, door meer dan een zeereis vermaard. Gematigder en zachter van karakter dan Brouwer en tegen diens overhaaste wreedheid jegens den vijand en zijn harde heerschappij over vreemde volkeren gekant, heeft hij het bewind met zachter teugel gevoerd. Naar ik meen hadden de studiën van de humaniora hem verfijnd, vooral die der poëzie, welke hij niet zonder smaak had beoefend, zooals blijkt uit zijne in onze taal over de schipvaarten der onzen en der ouden uitgegeven werken †). De scheepsraad en de militaire officieren, die opgeroepen waren, hebben hem trouw en gehoorzaamheid gezworen, overeenkomstig de orders van de Compagnie en den nieuwen Admiraal geluk gewenscht, zich verheugende omdat zij zijne waarde kenden.

Dood van Brouwer.

Elias Herckmans volgt op.

[277]

Nu

*) 7 Aug. 1643. †) Der Zeevaert Lof. Verg. noot p. 91.

Nu de Admiraal tot zoolang ziek was geweest, zijn de schepen naar Valdivia gezeild *) en ten anker gegaan waar vroeger de hoofdvestiging der Spanjaarden is geweest, alwaar de overblijfselen van die groote, door de Wilden in 1599 veroverde en verwoeste stad nog te zien waren. Destijds hebben de Wilden, tegen het aanbreken van den dag, met een leger van 5000 man te paard en te voet, waaronder verscheidenen geharnast en van malierokken voorzien waren, de zorgelooze bevolking overrompeld en nadat de stad was genomen en 400 Spanjaarden waren omgebracht, hebben zij de huizen in brand gestoken en zijn met buit beladen afgetrokken. Na dien tijd hebben de Spanjaarden Valdivia herbouwd en er opnieuw bezetting gelegd. Onze van Castro gezeilde schepen hebben 400 Chilenen, zoo mannen als vrouwen, aan boord genomen en hen hier aan den wal gezet om voor de vrijheid te vechten. Toch zijn zij ons in de voeding niet tot last geweest, daar zij, toen zij zich zouden inschepen, zich zorgvuldig van vruchten, schapen en varkens hadden voorzien. De haven van Chiloë is bijzonder geschikt om er winterlaag te liggen, kan groote schepen opnemen en men kan er bij alle gelegenheden gemakkelijk vandaan om op zee te houden. De hier voor de kust liggende eilanden zijn rijk aan vee, cabrieten, paarden, koeien, varkens, schapen. Zij zijn vruchtbaar aan mais, millie, gerst, erwten, boonen, rapen, vlas en brengen nogal wat koren op. De inboorlingen verbouwen wat, maar niet veel en alleen voor eigen gebruik, niet voor uitvoer. Het aantal Chilenen alhier en op de naburige eilanden wordt op 2000 geschat, die, in groepen afgedeeld en op heerendiensten afgericht, hunne bestuurders van de Spanjaarden krijgen. Hen te verkoopen of naar elders te vervreemden is misdaad. Als loon voor hun arbeid krijgen zij, behalve de kleeding en den kost, niets. Daar er nauwlijks genoeg Indianen zijn om de velden te bebouwen, wordt er aan goud delven in het geheel niet gedaan. De Spanjaard neemt de gansche kust van Lima tot Chiloë telken jare nauwkeurig in oogenschouw, uit vrees voor vrijbuitende schepen. Hij had het ditmaal niet gedaan, daar hij reeds kennis droeg van de komst der Nederlanders. Terwijl zij hier verbleven, hebben zij van de inwoners vernomen dat er in de haven van Lima enkele koningsschepen lagen, behalbe nog eenige koopvaardijschepen; sommige koningsschepen waren met 26, anderen met 30 stukken bewapend. Maar de drie Chilenen die over land naar Valdivia waren getrokken, hebben, na allerwege de bevolking

De vloot zeilt naar Valdivia.

Haven van Chiloë.

[278]

Overleg met de Chilenen.

*) Afvaart 21 Aug., aankomst 23 Aug.

volking door den roep die van ons uitging in roeren te hebben gebracht, uitgewerkt dat eenigen hunner voormannen, omgeven van een dichten drom ruiters en voetvolk, zich tot eene overlegging met onzen Admiraal Herckmans hebben laten vinden *). Deze heeft, op dezelfde wijze als vroeger tegenover die van Castro, een en ander voorgedragen en veel over de kwade praktijken der Spanjaarden jegens hen, over de toegenegenheid der zijnen, over de onderneming en over de thans rijzende vrijheid verhandeld. Hij heeft uitgeweid over den gedurende zoovele jaren door de onzen met de Spanjaarden volgehouden krijg; over de groote behaalde uitkomsten; hoe de door zoo vele overwinningen groot geworden Nederlanders eerst in het Oosten daarna in het Westen rijken hadden gesticht; hoe Brazilië door hen werd vast gehouden nadat de Portugeesche vijanden verdreven waren; hoe de reis van daar naar hier van korten duur was; hoe zij door gemeenschap van handel en gemeenschap van krijgvoering zich met ons konden verbinden. Ook heeft hij, overgaande tot een lofspraak, de oorlogen der Chilenen tegen de Spanjaarden, den moed hunner voorouders en hun beroemde wapenfeiten voor de verzamelde menigte opgevijzeld. De brief van Zijne Excellentie Prins Frederik Hendrik is vertoond en door den tolk verklaard. Met grooten eerbied hebben zij dezen ontvangen en gekust, onder het uiten van onmiskenbare teekenen van vreugde. Spoedig tot een gemeenschappelijke krijgvoering toegetreden, hebben zij hulptroepen te paard en te voet tegen den vijand en tegen het geweld dat deze den nieuw aangekomenen zou aandoen, toegezegd. Ja, ook vonden zij goed dat de Admiraal door een op het marktplein van Valdivia op te werpen schans, voor de verdediging van de zijnen zou zorgen, maar zij hebben niet gewild dat de besluiten naar onze wijze op schrift gebracht zouden worden, daar zij onze taal wel niet kenden maar des te beter van onze trouw op de hoogte waren, terwijl schrifturen niet van noode zijn waar oprechtheid en goede trouw den doorslag geven. Toen Herckmans over het ruilen van goederen sprak en, waar het eigenlijk op aankwam, een ernstige opmerking over goud invlocht, hebben zij allen als bij afspraak onwetendheid voorgewend en niet zonder afgrijzen op het hooren van het woord „Goud", als ware het de naam van een heilloos voorwerp, verstomd gestaan; zij verklaarden dat er bij hen geen goud was en zelfs niet gezocht werd; dat bij hen de herinnering nog niet was uitgesleten aan de wreedheid waarmede de Spanjaarden woedden tegen het leven en de eigendommen van hunne voor-

Toespraak van Herckmans.

Brief van den Prins van Oranje.

Fort te Valdivia.

[279]

Schrik der Chilenen op het vernemen van het woord „Goud".

*) Begin Sept. 1643.

voorouders, welke ongelukkigen zij uit vloekwaardigen gouddorst aan ooren, handen, voeten hadden verminkt — maar toch zouden zij geen bezwaar maken als de onzen zelf naar goudgroeven omzagen en zelf de hand aan 't werk sloegen, iets waaraan zijzelf zich bij voorkeur plegen te onttrekken. Er ontbraken er niet die ruiterlijk erkenden dat er hier goud in overvloed te vinden was en dat de manier om er aan te komen niet moeilijk was. Zij hebben wat vee en schapen tegen ijzerwerk geruild, maar weinig en daar zij door het aanschouwen van Europeesche wapenen opgetogen waren, was er hoop dat het tot handel over en weer zou komen. Dit verzekerden zij te willen en te wenschen dat wij, met tegen de Spanjaarden gekeerde macht, Lima, Arica en andere zeehavens zouden aanvallen; dat als de Spanjaarden vandaar verdreven waren, gansch Chile voor de Compagnie open zou liggen; dat ook de tot afval geneigde Peruanen niet anders noodig hadden om in verzet te komen; dat ook zij die spraken wapenen en mannen hadden die oorlog wisten te voeren; dat de geheele strook van het gewest Chile door niet meer dan 1500 Spanjaarden werd verdedigd; dat deze door een leger van 1200 Nederlanders, verbonden met wie er uit de hunnen zouden toestroomen, konden verdreven worden; dat, waren zij verdreven, de weg gebaand zou zijn naar de schepen te Arica die den zilverschat van den berg Potosi naar Lima en vandaar naar Panama vervoeren. De berg Potosi, die zich hier in het verhaal opdoet, ligt *Berg Potosi.* in het land Charco dat verwonderlijk rijk is aan zilvergroeven. Want een quintal heeft wel 80 mark van het zuiverst zilver opgeleverd, hetgeen elders ongehoord is. Maar de aderen brengen thans minder op, daar uit 100 ponden nauwlijks 10 *pesos* of nog minder kunnen worden *Een peso is 13 realen.* uitgesmolten. De oude opperheeren van Peru hebben dit niet geweten. Later hebben Indianen die toevallig langs die plek kwamen het metaal ontdekt. Toen dit in de stad Prata, die men wel de Zilverstad mag noemen, bekend is geworden, heeft men terstond goed gevonden den berg tot graafwerk onder de inwoners te verdeelen, die, door den arbeid der [280] Indianen, zoo groote hoeveelheid zilver hebben te voorschijn gebracht en nog steeds te voorschijn brengen, dat het voor gansch Europa voldoende is. De berg wordt door Wilden bewoond, waarvan er hier een duizend of wat nacht en dag bezig zijn en voortreffelijk slavenwerk doen. De Koning van Spanje heeft uit de hier te voorschijn gebrachte massa zilver jaarlijks een millioen ducaten genoten, wat nog slechts een vijfde van het gewonnen zilver is. Die van Osorno en Chiloë zijn, om

tot

Beschrijving van Valdivia.

tot mijn onderwerp terug te keeren, van gelijke gestalte als die van Valdivia, maar de lichamen van deze laatstgenoemden zijn meer vadsig en verweekelijkt door lediggang en genietingen welke zij liever niet tegen arbeid verruilen. Van godsdienst is bij hen nauwlijks een spoor te bekennen, zij gingen zich in den drank te buiten, waren losbandig, aan nachtbraken en slemppartijen overgegeven; niemand zorgde voor de regeering, zoodat overtreders niets te vreezen hadden. Zij meenden dat het zoo zaliger was dan op het veld te loopen zwoegen, de ertsgroeven te bewerken, hun en anderer fortuin in hoop en vrees te besturen. Hun strijdwijze is ver van die van andere Wilden verwijderd en bijna Europeesch, want zij verstaan de kunst van een leger op te stellen, in het gelid te blijven, een kamp te omwallen, somtijds uit hinderlagen een vijand aan te vallen en somtijds in het open veld te strijden. De tot nog toe bij de Chilenen verkregen uitkomsten heeft Admiraal Herckmans door Elbert Chrispijnssen *) aan den Graaf van Nassau laten berichten, met verzoek om, ter voortzetting van het ondernomene, wapenen, soldaten en victualiën te zenden. Chrispijnssen heeft de wijde open zee gehouden, dezelfde welke Brouwer had bevaren, is zonder Staten-Eiland zelfs gezien te hebben, in Brazilië aangekomen †) en heeft van den Graaf gemakkelijk gedaan gekregen dat een schip ter ondersteuning naar Valdivia, een ander tot het overbrengen van de zoo gewichtige tijding naar Holland zou vertrekken. Terwijl dit alles in Brazilië werd voorbereid en 130 uit de vendels verkoren mannen zich tot de reis naar Chile hadden aangegord, is het gezegde schip Oranjeboom te Pernambuco aangekomen §), hetwelk te laat aan Chiloë was geweest en de kameraden niet had aangetroffen. Weinige dagen later **) is, tegen ieders verwachting, de Admiraal Herckmans met de gansche vloot terug gekeerd, hij, kort te voren de toevoorlaat en toekomstige kampioen der Chilenen, zoowel als de schrik der Spanjaarden. Den Graaf legde hij de navolgende redenen van zijn terugkeer bloot: (1) schaarschte aan victualie en de verwachting op den toekomstigen oogst lang en twijfelachtig; (2) de beloften van de Chilenen om lijftocht te verstrekken, ijdel; (3) gemopper bij de soldaten over het dagelijks toegemeten rantsoen, bedreigingen, deserties, weshalve enkelen die gevat waren hun kop hadden verspeeld; (4) bij de Spanjaarden zooveel gewapende manschappen te voet en te paard in het veld, [281] dat hij er met zijn kleinen troep niet tegen opgewassen was. Deze redenen

Herckmans rapporteert aan Nassau.

Herckmans onverwacht in Brazilië terug.

*) Vertrokken van Valdivia met het schip Amsterdam op 25 Sept. 1643.
†) Aankomst 26 Nov. 1643. §) 9 Dec. 1643. **) 28 Dec. 1643.

nen vonden niet overal eenzelfde onthaal. Maar, terwijl de opvattingen uiteen liepen, heeft hij, door ziekte ondermijnd, door zijnen dood *), de uitspraak van anderen voorkomen en het leven dat hij met Brouwer had gedeeld, met een zelfde lot bezegeld. Zoo waar is het dat iemand, hoe gelukkiger hij is, des te scherper den tegenspoed gevoelt. Voor dat Chrispijnssen naar Brazilië zou vertrekken, werd onze Admiraal druk door de voormannen der Chilenen bezocht, ook door hen die bij de Spanjaarden leefden, die zich door trouw en beschaafdheid in den omgang deden kennen. Dezen en vooral een hunner die Manquianto heette, verhaalden als een erkend feit, dat er in dit land allerwege goudgroeven verspreid lagen, die, als zij door negers werden bewerkt, zonder veel arbeid 5 of 6 pesos per dag konden opbrengen; dat zij zich daarvan onthielden om zich de hebzucht der Kastieljanen niet opnieuw op den hals te halen; dat zij armoede boven levensgevaar stelden en afwezigheid van rijkdom boven een rijkdom die schadelijk was; dat het hunzelf voldoende was van jaar tot jaar te kunnen leven; dat zij geen wenschen op langeren termijn kenden, opdat niet de Spanjaard, wanneer de schuren vol waren, uitvallen deed en meenam wat hij vond; dat het goud bij hen voor vaatwerk en tot huiselijken pronk diende en anders niet. In werkelijkheid hebben wij ons laten kennen aan ongelegen en gretig verlangen naar goud, als kwamen wij zelf veel te kort of als reikhalsden wij onmatig naar iets waarop wij stervelingen ons verhoovaardigen maar waardoor wij ontaarden. En bij hen die erkenden dat zij goud hadden, kan onze rechtschapenheid in verdenking zijn geraakt, daar ongebreidelde begeerte tot slechte daden leidt en hen die van het kwade nog geen gewoonte maken tot het ergste brengt. Herckmans heeft niet nagelaten de Chilenen zijn vertrek aan te kondigen en er de redenen bij te zeggen: dat zij hun beloften niet waren nagekomen daar zij lijftocht weigerden; dat zij, traag en beschroomd, zich geen moeite gaven voor het goud en de goudgroeven en den handel met de onzen ontweken. Evenwel, toen de vloot uit de haven van Chiloë was vertrokken en zich reeds in zee bevond, zijn de voormannen allerwege uit de dorpen aan boord gekomen onder betuiging dat het vertrek der Nederlanders hun leed deed, onder verontschuldiging wat den lijftocht betreft op grond van het weinige dat zij zelf bezaten. Met den toekomstigen oogst verzekerden zij alles rijkelijk te zullen geven, hulp te zullen verleenen tegen de Spanjaarden, de goudmijnen open te zullen stellen en andere ijdele troostredenen voor menschen die afscheid

*) 8 Jan. 1644.

scheid namen. Zij wekten de onzen op om met nieuwe macht en nieuwen moed terug te komen, het aangevangen werk weder op te nemen, negers mede te brengen om in de mijnen te werken en zij zouden hunne hulp aan de ondernemingen niet onthouden. Maar Herckmans, die op de toekomst bedacht was, heeft de zijnen niet aan een onmiddellijk gevaar willen bloot stellen en den vijand in afwachting van een nieuwen oogst niet tot spot willen strekken. Van dit zijn besluit heeft hij Graaf en Raden in de navolgende bewoordingen gerapporteerd:

[282]

Brief van Herckmans aan Graaf en Raden.

Wat tot dusver alhier door de onzen, zoo te land als ter zee is verricht, welken weg wij uit Brazilië hebben genomen, waar wij zijn aangeland, welke de gezindheid der inboorlingen jegens ons is, heb ik bij vorig schrijven reeds gerapporteerd. Sedert zijn tegenspoeden ondervonden, daardoor dat die van Valdivia onze hoop op levensmiddelen hebben teleur gesteld, waardoor onmiddellijk gevaar dreigt voor de geheele vloot en voor ons allen die hier als vreemden zijn geland. Voormannen uit de Chilenen zijn hier gekomen, omringd van een dichten drom der hunnen en zij hebben verklaard dat het thans zaaitijd is en dat, als het weer meewerkt, zij aan onze behoeften zullen te gemoet komen, in ons gebrek zullen voorzien. Ik heb verlangd dat zij, indachtig aan hunne beloften, voor een of twee maanden mondbehoeften zouden leveren, zulks in afwachting dat er uit Nederland of uit Brazilië een voldoende hoeveelheid zou worden opgezonden. Zij ontkenden dat dit mogelijk was, tenzij eerst over een half jaar, hoewel zij hun halsstarrigheid temperden door vertoon van welwillendheid en goede gezindheid. Ik heb geantwoord dat de staat waarin wij ons thans bevinden en die van onze victualie dat uitstel niet kan lijden en ook dat, bij die onzekere kans op levensmiddelen, vreemdelingen hier niet langer kunnen blijven zonder de zekerheid van hulp, van trouw, van handel. Toen heeft een der voormannen, een door ouderdom eerbiedwaardig man, genaamd Chemuleno, het woord voor de anderen gevoerd. Hij is begonnen met uit te varen tegen het werk in de goudgroeven en heeft over de rampen zijner voorouders, de wreedheid der Spanjaarden, met een droef verhaal uitgeweid, verzekerende dat den nazaat niet alleen de neiging of de lust om te zoeken ten opzichte van de bergen, de groeven en het goud was vergaan, maar dat zelfs de heugenis ervan was uitgewischt. Maar zij hebben hoop gegeven dat zij vee zouden leveren om ons gedurende eenige dagen te voeden, maar het zijn ijdele woorden geweest. Dus heb ik een gestreng onderzoek ingesteld naar hetgeen wij nog aan victualie hadden, teneinde niet langer hier te toeven dan de voorraad toeliet. Tegen geheime en openlijke vijanden heb ik gelast de wallen met den noodigen spoed te verzwaren en hen van bolwerken te voorzien, een arbeid waarbij het noodig is geweest den over het krap toegemeten rantsoen ontevreden soldaat door straffe woorden en bedreigingen te dwingen. Ook kwam de gelegenheid om door strooptochten wat aanvulling van lijftocht elders te verkrijgen niet voor, daar ons fort nog geenszins beveiligd was. Onderwijl hebben die van Valdivia, om ons bevreesd te maken, bericht dat de Kastieljanen in aan-

aantocht waren en Imperial reeds bezet hadden, hetgeen ten aanhoore van het geheele volk werd uitgebazuind, zoodat een ieder wist te vertellen wat de vijand voor had, of het waar of niet waar was, daar niets geheim werd gehouden of verzwegen. Het is schadelijk en beschamend dat vijftig der onzen zich bij onderlinge afspraak tot overloopen gereed maakten en de euveldaad ware volbracht, als niet een gevangen genomen Kastieljaan, dien zij in hun snood plan hadden ingewijd, het had uitgebracht. Zeven zijn voorbeeldig gestraft en veroordeeld om gefusilleerd te worden, den overigen is schrik ingeboezemd om niet weer een dergelijk zinneloos ondernemen te beproeven. Te midden van deze gevaren en tegenspoeden heb ik het beter geacht onverrichterzake terug te keeren dan koppig bij het aangevangene te volharden en de ongunstige fortuin, wier welgezindheid niemand kan afdwingen, te weerstreven.

Er werd verondersteld dat niets den uitstekenden man zoozeer tot de afreis had bewogen als de wetenschap dat er onder de zijnen waren die door stille afspraken eene desertie voorbereidden en dat hij hieruit den [283] zekersten ondergang voorzag van het belang der Compagnie. Dit is het einde geweest van zoo groot een onderneming en van Brouwer's lotgevallen, die, in de eene wereld geboren, in de andere begraven, de schatten welke hij eerlijk in het Oosten had verworven aan het Westen heeft toegewijd. Immers, hakende naar het Chileensche goud en de toekomst van het Oosten wantrouwende, heeft hij tegelijkertijd zijn hoop en de vrucht van zijn arbeid verloren. Want nimmer verleent de fortuin hare gunsten dermate, dat zij dezen bestendig doet zijn en eigendom als het ware van den begunstigde. Zijn uitvaart is te Valdivia, temidden van vreemde volken, gevierd, zonder den praal dien hij als Admiraal had verdiend; als gevolg van zijn grooten naam en de herinnering aan zijne daden is deze toch niet onopgemerkt gebleven.

Uitvaart van Brouwer.

Wanneer ik dit jonge voorbeeld en verscheidene vroegere overdenk, komt mij het ijdele der menschelijke aangelegenheden bij de grootste ondernemingen voor oogen. Andere uitkomsten stellen hoop en overleg zich voor, andere houdt de fortuin in haren schoot verborgen. Den Nederlanders die aan de kusten van de Stille Zuidzee in het rijk van Chile vertoefden en reeds ontgoocheld waren van de groote verwachting naar goud die zij hadden gekoesterd, heeft het lot, dat niet gewild heeft dat de kostbaarste zaken naar Nederland werden overgebracht, ijdele woorden en klanken toegestuurd, als een niet te benijden opbrengst en een goedkoopen ballast. Dezen en hunne beteekenissen hebben de onzen uit niet geheel verwerpelijke belangstelling opgeteekend. Zij die zich met taalstudie ophouden zullen kunnen verklaren of dit de oorspronkelijke taal der Chilenen is, of en in hoe verre zij aan

andere is ontleend en als dat het geval is, aan welke taal zij meer, aan welke zij minder of wel niets is verschuldigd. Daar komt bij dat zij voor hen die misschien eenzelfden koers zullen houden, als woordenlijst en tolk zullen dienen. Ik merk op dat er door vermenging en aanraking met de Spanjaarden woorden van Spaansche en Latijnsche herkomst zijn ingeslopen, die bewijzen dat deugden aldaar niet minder bestaan dan ondeugden, zoo naar de zaak als naar den naam.

Chileensche Woorden.

Tipanto	Jaar
Tien	Maand, maan
Toninco	Week
Ante	Dag, zon
Paun	Nacht
Tabuyo	Avond
Eppeun	Ochtend
Rangiante	Middag
Urle	Morgen
Eppoê	Overmorgen
Vya	Gisteren
Putcy	Eergisteren
Bachiante	Heden
Mintay	Nu
Weytiva	Toen
Wantarulei	Voor dag en dauw
Taptou	Laat
Biliante	Altijd
Chumel	Wanneer
Chem chuem	Hoe, alsof, zoo-als
Hueno	Hemel
[284] *Quereb*	Lucht, wind
Tomo	Wolk
Wangelen	Sterren
Pillan	Donder
Gualio	Bliksem
Buta que quereb	Krachtige wind, storm
Maoni	Regen
Piren	Sneeuw
Verqumao	Dauw
Pilingei	IJs
Quetal	Vuur
Kô	Water
Tue	Aarde
Mappo	Akker, grond
Pele	Aardklomp, leem, klei
Cura	Steen
Maviel	Hout
Aluven	Bewerkt hout
Millia	Goud
Lien	Zilver
Paila	Metaal
Titi	Tin
Pavillue	IJzer
Qutal Cura	Vuursteen
Chadi	Zout
Lijl	Klip
Milla mappu	Gouderts
Alyquen	Boom
Cahu	Gras
Nebo	Noten
Pino	Stroo
Cairon	Hooi
Wento	Man
Domo	Vrouw
Quidungen	Jonge man
Yecho	Jong meisje
Penien	Knaap
Domo penien	Meisje
Chou	Vader
Nenque	Moeder
Cheche	Grootvader
Domo cheche	Grootmoeder
Weuco	Oom
Mama	Tante
Pelcuchau	Stiefvader
Caulla	Stiefmoeder
Botum	Zoon

Neaque	Dochter
Penu	Broeder
Lamoên	Zuster
Guempo	Schoonvader
Vilca	Schoonmoeder
Choupo	Schoonzoon
Weuro penco	Bloedverwant
Wama penco	Bloedverwant
Cunewa	Wees
Buytha	Oud, bejaard
Cude	Oude vrouw
Penienboe	Vroedvrouw
Apô curaca	Aanvoerder
Curaca	Heer
Apô	Opperbevelhebber
Nentoque	Landvoogd
Ulmen	Notabele van eersten rang
Pulmen	Edele
Leptoque	Heerscher
Machi	Dokter
Cona	Soldaat
Retave Caman	IJzersmid
Guito Woc	Wever
Challo acaman	Visscher
Nilla cabôe	Koopman
Turintawe	Schilder
Chumpiro caman	Hoedenmaker
Tultunça caman	Tamboers
Nichetaniweni	Bediende
Voêrquin	Gezant
Langam Cheboe	Moordenaar
Chuguiboê	Dief
Illuiboe	Bedelaar
Alvee	Duivel
Ruca	Huis
Ullin	Deur
Chaquana	Trap, ladder
Pylca	Wand
Wana ruca	Dak
Pithe ruca	Hutje
Guetaltuange	Haard
Lolcura	Mondvoorraad
Cawyto	Legerstede
[285] *Deptuaruca*	Gevangenis

Weltelve	Halsblok
Pengal	Graf
Louquen	Zee
Levo	Rivier
Butawampo	Schip
Pichuampo	Scheepje
Dolio	Jacht, kanoo
Wampo	Bootje
Aliwen	Mast
Mou	Touwen
Vela	Zeilen
Wyta	Riem (roei-)
Guetal	Vuur
Tubquen	Asch
Cuju	Kool
Ale	Vlam
Aypel	Gloeiende Kool
Lucaton Guetal	Tondelvonken
Wietum	Rook
Catila	Kaars
Wyno	Slachtmes
Witi	Lepel
Guidi	Balie
Paila	Ketel
Lepôe	Bezem
Couwwe	Spinnewiel
Lopo boruwe	Tandenvijl
Pavilla lonco	Lederen helm
Waiqui	Lans
Pylqui	Pijl
Pulqui tuboi	Boog
Tultunca	Trom
Macane	IJzeren knods
Cachal	Bijl, akst
Wita	Houweel
Juisue	Zeef
Chilca	Brief
Quido	Mantel
Macum	Onderkleed
Charawilla	Heupkleed
Chompiro	Hoed
Tariwe loun	Haarband
Icla	Vrouwenkleed
Domo Ruida	Opperkleed
Couchon	Zak
Pino chompiro	Stroohoed

Congi

Congi	Kost
Cobque	Brood
Nul Cobque	Binnenste v. h. brood
Liquangue	Licht
Dumingei	Duisternis
Oun	Bete
Quemeiquen	Na-tafel
Medda	Meelpap
Core	Sausje
Ilon	Vleesch
Cuicha Ilon	Schapenvleesch
Wara Ilon	Runvdleesch
Cuchi Ilon	Varkensvleesch
Cuchi cham	Achterbout
Chaditues Ilon	Gezoutenvleesch
Caucan	Gebradenvleesch
Avaun	Gezoden vleesch
Puytscha	Ingewand
Curam	Ei
Quecuram	Eidooier
Ly curam	Wit van ei
Iwijn	Boter
Ylu	Melk
Puulco	Drank
Uino	Wijn
Chiche	Chileensch bier
Cutan	Ziekte, smart
Aren cutan	Koorts
Towongen	Hoofd
Lanco Cultano	Hoofdpijn
Veno Aren	Uitslag
Pituw	Hoofdzeer
Albungien	Wond
Molbuen	Bloed
Touma	Blind
Cawinto	Gastmaal
Colchou	Pokken
Wocubu	Wild dier
Pangi	Leeuw
Naguel	Tijger
Cavallô	Paard
[286] *Cuchy*	Varken
Michun	Kalf
Dewe	Muis
Waren	Veldmuis
Tuwe dewe	Mol
Tewa	Hond
Pulpeo	Vos
Noquen	Beer
Lame	Zeehond
Lemo cuchi	Ever
Chumam	Hert
Puedo	Waterbok
Quelen	Staart
Chiliwequi	Chil. schaap
Zunem	Vogel
Lyppe	Veder
Mepoi inem	Vlerk
Guelem Inem	Veeren kleed
Dani inem	Nest
Achawal	Hen
Alchahawal	Haan
Pylken	Eend
Pilo	Doof
Hilca	Eenoogig
Topilgen	Scheel
Topil	Hinkend
Jeca	Raaf
Buica	Vervuild
Guereo	Lijster
Tuco	Nachtuil
Cogo	Koekoek
Uullyn	Bij
Pulli	Vlieg
Uulgn Muskij	Bijenkoningin
Petar	Luis
Nerem	Vloo
Piro	Wurm
Culculla	Mier
Cunincunin	Haft
Vilo	Adder
Bylcum	Hagedis
Ponono	Schildpad
Challua	Visch
Cawel	Dolfijn
Jene	Walvisch
Uouqui	Anchovis
Vilo chalva	Aal
Chadituel chalva	Gezouten visch
Anquen chalva	Gedroogde visch
Quin pilon	Oester

Chapes	Mosselen
Melon	Schelpen
Coinouw	Kreeft
Quichiquinchio	Valk
Manco	Arend
Choroi	Papegaai
Poo	Tak
Kempo mamel	Tronk
Bope mamel	Dor hout
Nebue	Noot
Nido Iwas	Wijnstok
Nidu	Stam
Uaguen	Aardbeien
Couchouw	Zwarte bessen
Litue	Paddestoelen
Cachu	Kruiden
Pilun proque	Grassoort
Calicai	Klaver
Curi	Brandnetels
Pragijn	Bloemen
Manen	Zaad
Methen	Meel
Chiquelen	Klei
Gueli Uanca	Koraal
Kispy	Glas
Cudi	Molensteen
Pel	Slik, leem
Tassaquido	Belasting
Quengu	Huwelijksgift
Dereno culijn	Schuld
Culijn	Koopwaren
Nillawijn	Losgeld
Aucantupain	Scherts
Quyn	Een
Eppo	Twee
Quila	Drie
Meli	Vier
Quechu	Vijf
Cuyn	Zes
Relgi	Zeven
[287] *Pura*	Acht
Ailla	Negen
Maripataco	Honderd
Warama	Duizend
Guiltui	Kern
Tapel	Loof

Nul	Bast
Aliquem	Boom
Wul	Wortel
Juei pingeimi	Hoe heet gij?
Juan pingen	Ik heet Juan
Cheo Ruaimi	Waar gaat ge heen?
Moppe muruam	Ik ga landwaarts
Cheo tui mi	Vanwaar komt gij?
Niro comotoun	Ik kom van huis
Chumel quipa tuai mi	Wanneer komt gij?
Chumel Prutuai mi	Wanneer gaat gij?
Ale Prungi tamruca	Is Uw woning ver weg?
Picherungei	Zij is dichtbij
Ale prungei	Zij is nogal ver
Inchi quiparun camappumu	Ik ben van plan naaranderestreken te gaan
Chemnibla quiparui mi camappumu	Waarom wilt gij naar elders?
Merelya tiva mappumu	Hier is geen victualie
Aleibelai twachi tipanto beniblaale geniepayn	Dit jaar is onvruchtbaar geweest, daarom hebben wij gebrek
Cheo mappungen tamichau	Waar leeft Uw vader?
Alueiei	De duivel heeft hem weggehaald
Aieimi ruaju inchio	Wilt gij meegaan?
Ailan	Ik wil niet
Aien	Ik wil
Chuben quecken neieimi tania	Hebt gij wat te eten?
Cancan achawal neen	Ik heb gekookte kippen
Mu wy	Hoeveel?
Munalei enchintavia	Genoeg voor ons

Chuben

Chuben putuayn	Waar zullen wij drinken?
Aile mangunmeinis	Ik zeg U dank
Chuben domo triva	Wie is die vrouw?
Inchi tan Curi	Hetis mijnvrouw
Ni nave	Mijn dochter
Ni domo	Mijn bijzit
Ale teminigei vei domo	Het is een schoone vrouw
Quipangnei	Komt hier
Amotunge	Gaat weg
Umatuayn	Laat ons gaan liggen
Utatuca	Laat ons opstaan
Wira Cuchai Compay tan mapumu	De Spanjaarden hebben deze landen aangevallen
QuipaWaicha laimi	Wilt gij in ons gezelschap strijden?
Waiquinagelan	Ik heb geen wapenen
Ina ên pea in Waiqui	Volg mij, wij zullen ons wapenen verschaffen
Ali teum inche	Ik ben tevreden
Pelli	Ziel
Calel	Lichaam
Lai calel	Lijk
Vên	Vleesch
Molvin	Bloed
Boro	Scheenbeen
Telqui	Vlies
Uen	Zenuw
Uen moluin	Ader
Lonco	Hoofd
Tol	Voorhoofd
Lenglen	Schedel
Lonco	Haren
Teren lonco	Grijs haar
Lolo	Hersenen
Angen	Gelaat
Taun	Wangen
Ne	Oogen
Tacune	Leden
Denen	Wenkbrauwen
Ua Wingne	Oogleden
Ju	Neus
Peloju	Neusgaten
Merum	Snot [288]
Pilum	Ooren
Oun	Bot
Adem	Zweet
Quewen	Tong
Melbue	Lippen
Boru	Tanden
Ilga	Kies
Bida bida	Verhemelte
Coun	Speeksel
Rulmewwe	Keel
Neên	Geest
Quette	Verstand
Paiun	Baard
Pylco	Hals
Pel	Nek
Lipan	Schouder
Puilpa	Onderarm
Cue	Hand
Mancue	Rechterhand
Wele cue	Linkerhand
Puley cue	De holle hand
Changelcue	Vingers
Buta changel	Duim
Wili	Nagels
Zevo	Borst
Moju	Tepels
Pue	Buik
Weddo	Navel
Cadi	Ribben
Buri	Rug
Anca	Lenden
Quichio	Billen
Penem	Penis
Collu	Ballen
Metu	De muliebria
Chan	Dijbeen
Lucu	Knieën
Wethuntoy	Kniekeelen
Toy	Scheenbeen
Hemum	Kuiten

Namen	Voet
Changil Namen	Voetgewricht
Prencoy Namen	Voetbeenderen
Puley Namen	Voetzool
Piuque	Hart
Wocun	Long
Que	Maag
Curique	Lever
Uecaque	Milt
Quelche	Ingewand
Villin	Pisblaas
Mee	Fecaliën
Perquen	Het rommelen van den buik
Nomoy	Stank
Pelengsley	Spinnekop
Inche	Ik
Eimi	Gij
Tubei	Hij
Inchen	Wij
Tecengen eimen	Gij (meerv.)
Liengen	Zij
Emma	Alzoo
Muh	Geen
Pichumei	Nabij
Alerungei	Ver
Taymen	Tegen
Woecuu	Buiten
Compay	Binnen
Pulon	Beneden
Wono	Boven
Buri	Nà
Junengen	Voor
Quelleb	Naast
Munai	Voldoende
Alengei	Overmatig
Munalai	Al te weinig
Chemibla	Waarom?
Ueinibla	Daarom?
Uei mai	Gij moet zijn
Wei	Deze, die
Temunei	Fraai
Woranei	Wanschapen
Newonei	Sterk
Leptungei	Vlug
Chouwo	Traag
Alilonconei	Wijs genoeg
Wentannei	Zwaar
Queunei	Trotsch
Culenei	Rijk
Cunewal	Arm
Toucu	Dom
Molgei	Naakt [289]
Ilungei	Gekleed
Queten	Eng
Anquen	Droog
Prequin	Gierig
Prequiboe	Vrijgevig
Buta	Groot
Pichi	Klein
Montingei	Vet
Tou Tau	Mager
Pettun	Kleur
Queli	Rood
Calbu	Donkerblauw
Carel	Groen
Choot	Geel
Curi	Zwart
Lye	Wit
Nilla caju	Ruilen
Illuwyn	Geven
Tuignei	Vroolijk zijn
Umatum	Slapen
Limen	Ontwaken
Tangnune	Breken
Bemgne	Oprichten
Playn	Aantreffen
Uangen bijn	Wegzenden
Necul	Loopen
Amon	Gaan
Utalenge	Staan
Wi-wijn	Zijn
Chucheleyn	Werpen
Tecanen	Dansen
Padenatum	Vallen
Utalenen	Oprijzen
Auinge	Zitten
Dimgune	Spreken
Temelenge	Zwijgen
Puronge	Zingen
Pijlcunge	Roepen
Quipay	Komen

Ien	Eten
Butun	Drinken
Mepai	Cacare
Willan	Wateren
Cudepain	Spelen
Quequatum	Vertellen
Locatum	Twisten
Langawijn	Dooden
Mecowijn	Dragen
Chuquin	Woeden
Guallulueno	Teruggeven
Peltenei	Hangen
Lay	Sterven
Rengalgei	Begraven
Quedau Capay	Werken
Intunge Milla	Goud graven
Nilla Teubijn	Verkoopen
Nilla vin	Koopen
Chu pipai mi?	Wat zegt gij?
Quimla Wi tami piel	Ik weet niet wat gij zeggen wilt
Chu pipaimi	Wat doet gij?
Chumpaila	Niets.

Wanneer wij Nederlanders deze woorden, opgeteekend uit den mond der Chilenen, een overzeesch, door alle klimaten van ons gescheiden volk, lezen en uitspreken, is het dan niet klaarblijkelijk dat wij onrustige stervelingen op de wijze van het hemelgewelf worden meegesleept naar Oost, naar Zuid, naar West, naar Noord, om anderen te bezoeken of door anderen bezocht te worden, anderen van hun plaats te dringen of zelf van onze plaats gedrongen teworden? De Atheners zijn vanouds naar Azië gegaan en te midden van barbaarsche landen heeft men grieksche steden zien stichten; bij de Perzen en de Indiërs werd de taal van den Macedoniër vernomen. De Grieken zijn naar Italië overgestoken, de Tyriërs naar Afrika, de Puniërs naar Spanje. De Pyreneeën hebben den overtocht van de Germanen niet belet, noch de Alpen dien der Galliërs. Langs ongebaande en onbekende streken streeft de menschelijke onderzoekingsgeest. Kinderen, echt-
[290] genooten, koopwaren, woorden brengt hij over, hetzij overbevolking kolonisten uitzendt, dan wel de roep van vruchtbare en hooger geprezen streken of gouddorst afwezigen aanlokt. Dagelijks wordt er in deze groote wereld iets in beweging gebracht; hier bouwen wij nieuwe, elders verwoesten wij oude steden; wij leeren de namen van nieuwe volken kennen of verleeren de oude; met de menschen zelf brengen wij talen van de eene wereld naar de andere over. Wij zijn naar het verre land van Chile gegaan omdat het rijk aan goud werd geacht. Lang is het barbaarsche land begeerd opdat het met milde hand goud zou geven aan de beschaafden en ontbering aan die volken die in barbaarschheid verzonken zijn; zoodat het geen wonder is als Virgilius het goud barbaarsch noemt, daar men het aan de barbaren pleegde te ontnemen. De ijdele hoop op het goud der Chilenen heeft tot de oorzaken behoord van de openbare armoede der Compagnie en die van Brouwer persoonlijk.

AFVAL VAN CEARA
ONTSLAG AAN JOHAN MAURITS VERLEEND
ZIJN POLITIEK TESTAMENT — MAATREGELEN GENOMEN TIJDENS ZIJNE LANDVOOGDIJ

Hierna heeft Nassau vernomen dat Ceara aan nieuwe woelingen ten prooi was gevallen, alwaar tot den oorlog opgestookte benden der Brazilianen het door de Nederlanders bemande fort door list vermeesterd en met den grond gelijk gemaakt hadden nadat de commandeur Gideon Morris, de gansche bezetting en zelfs arbeiders die niet ver vandaar aan de goudgroeven van de Upanemma-rivier woonden, waren vermoord. Gelijke ramp heeft den commandeur van Maranhaõ getroffen, die, toen hij ongelukkigelijk ter plaatse was aangekomen om monstering over de soldaten te houden, in handen van de oproerlingen is gevallen en het lot der zijnen heeft gedeeld. Ook toen een onzer jachten in de haven ankerde om wat te ververschen en een sloep aan land zond met den gezagvoerder, een kapitein, een luitenant en enkele soldaten, die op niets van dien aard verdacht waren, hebben zij dezen, terwijl zij hun wraaklust door beleefdheden bemantelden, vermoord. Drie bootsgezellen die zich in de bosschen hadden verscholen zijn ontkomen, zij hebben het vernielde fort en deszelfs overblijfselen gezien. Toch werden die van Maranhaõ, al waren zij de naaste buren, niet voor de aanstokers van dit misdadig verraad gehouden, maar de schuld werd geweten aan de wreedheid en het hard gebied der onzen over hunne onderhoorigen. Voorwaar, niets verbittert het woedend gemeen zoozeer als het moeten dragen van wat ondraaglijk is ! Het is den dieren des velds gelijk, die dol worden als men hen nauwer insluit, tot rust komen als men hun ruimte geeft. Hiervoren is melding gemaakt van de Palmeiras, waar de vroeger daarheen bestemde en verhinderde expeditie thans eenig resultaat bereikt heeft. Men heeft namelijk de Groote Palmeiras verstoord, alwaar de roovers die door dieverijen en strooperijen hun lediggang kochten hunne

Afval van Ceara.

Januari 1644.

[291] hunne schuilplaatsen en toevluchten hadden. De stoutmoedige, onvervaarde Roelof Baro is de beleider van dit wapenfeit geweest. Na zijne troepen met honderd Tapoeiers te hebben aangevuld, heeft hij zich opgemaakt om de Kleine Palmeiras te verwoesten en te plunderen, maar hij is bij de Groote Palmeiras terecht gekomen, die hij te vuur en te zwaard heeft verdelgd. Honderd negers zijn gesneuveld, van de onzen is er tijdens den aanval een gevallen en zijn er vier gewond. Een en dertig man zijn gevankelijk weggevoerd, waaronder zeven Brazilianen en enkele minderjarige Mulatten. De roovers verdedigden zich achter een dubbele omheining die duizend gezinnen bevatte behalve de woningen der ongehuwden. Rondom strekten zich suikerrietvelden uit en behalve dat er veel kippen waren, bleek niet dat er veel andere dieren werden gehouden. Er was niets begeerlijks om buit te maken, daar zij van weinig en eenvoudig voedsel leven en als die van Angola onverschillig zijn in zake huisraad en alle gerieflijkheid.

De Groote Palmeiras verwoest.

1 October 1643. Thans zijn wij genaderd tot het tijdstip waarop bij Nassau vast stond dat hij, na eindelijk verlof van de Generale Staten en Bewindhebberen te hebben verkregen om thuis te varen, naar Europa zou terugkeeren. Te dezer zake had hij ten vorigen jare ongeveer als volgt aan alle Schepencollegies der Jurisdicties van Brazilië geschreven. *Het ware wellicht zaak mij met U te beraden en mondeling uiteen te zetten wat ik van den staat van zaken denk, maar in deze aangelegenheid is het beter dat ik op schrift tot U spreke. Op mijn herhaald verzoek, hetgeen voor U geen geheim is gebleven, heb ik eindelijk zoowel van de Algemeene Staten als van den Prins mijn bloedverwant en Bewindhebberen mijn ontslag verkregen, met de vergunning om terug te keeren naar de Nederlanden aan welker dienst ik mij sedert lang uit den grond mijns harten heb verpand. Wat door U met mij en door mij met U in het openbaar belang is verricht ben ik indachtig en Uwe medewerking zal mij onvergetelijk zijn. Wat gij gezamenlijk of ieder voor zich aan diensten van mij verwachten kunt — beschouwt het als reeds tot stand gebracht. Ik erken U als mijn helpers bij de gewichtigste ondernemingen, wien ik een aandeel in de eer en de verdiensten toewensch, gelijkerwijs ik hen overlang bij mijnen arbeid heb ter hulp geroepen. De dank dien de Algemeene Staten mij brengen komt gedeeltelijk U toe. Ook begeer ik, waar ieders trouw en dienstijver bekend is, niet voor mijn persoon alleen geprezen te worden. Zonder U ware hetgeen mij gelukt is onmogelijk geweest en wij zijn samen gegaan waarheen gemeenschappelijk overleg onzen weg heeft geleid. Alleen had ik kunnen falen, maar allen gezamenlijk bleven wij daarvoor bewaard. Naar het vaderland terugkeerende hoop ik dat gij van mijn bewind getuigen en mij in goed aandenken houden zult.* Hierop hebben allen op ongeveer

Brief van den Graaf aan de schepencolleges.

ongeveer gelijke wijze geantwoord: *dat niets hun smartelijker viel of schadelijker voor den Staat was te achten dan 's Graven vertrek; dat de Staat die zoowel in oorlog als vrede de hoogste bekwaamheden noodig heeft, geen andere autoriteit of beschermer verlangde; dat bij ontstentenis van zoo groot een regent tweedracht tusschen meerderen en minderen, naijver tusschen gelijken vielen te vreezen, welke thans, door de grootheid zijner deugden in bedwang gehouden, niet tot uiting kwamen; dat de Graaf ten zeerste bemind was geweest bij de zijnen en dat hij het nog was door zijn liefde voor zachtmoedigheid,* [292] *rechtvaardigheid, menschelijkheid; dat hij ook niet minder bij de vijanden gevreesd was op grond van den roem van zijn moed, zijn verstand van krijgszaken en zijn geluk; dat dit geen vleitaal was, maar dat aldus de veroverde steden, de verheerde gewesten, de gevluchte vijanden, de verdedigde haardsteden en altaren spraken en — wat de kroon op het werk zette — de verkregen vrede; dat zij die dit tegenspraken vlekken zochten op de zon en in hun kwaad geweten verstrikt waren; dat hun getuigenis overbodig was voor hem die de gemoederen zijner vijanden door zijn moed had overwonnen, die den ganschen Staat en de bij de Compagnie betrokkenen door weldaden welke zij op verre na niet konden vergelden, aan zich had verplicht.* Dit hebben de Colleges der Schepenen van Pernambuco, van Serinhaim, van Porto Calvo, van I. Garasu, van I. Tamarica, van Parayba en Rio Grande den Graaf geschreven en bovendien bekrachtigd door bijgevoegde met openbaar gezag bekleede getuigschriften. Maar de over de gewesten verspreide Joodsche natie heeft ook, in uitgezochte bewoordingen, Nassau verheven en bij tot hem gericht schrijven haren Gouverneur bedankt, terzake van de gematigdheid van zijn bewind, zijn beleid, de goede zorg voor de aangelegenheden van hun volk, van hunnen godsdienst en zoo voorts. Toch stond den Graaf het repatriëeren toen nog niet vrij, hoewel Bewindhebberen de lente daarvoor hadden aangewezen; hij had namelijk nog niet vernomen hoe de Algemeene Staten er over dachten. Dezelfde Bewindhebbers hadden te voren reeds geschreven dat hij, na de troepenmacht te hebben ingekrompen tot 18 compagnieën, bovendien de woning- en tafeltoelagen van de rechterlijke macht en van de geestelijken zou besnoeien. Dit had groote opschudding gegeven, daar de maag tegen de orders in verzet kwam alzoo deze, gelijk zij de gedienstige van het leven is, niet begeert af te dalen beneden het noodzakelijke onderhoud. De Graaf heeft, en lang te voren had hij het door zijn afgevaardigde Tolner gedaan, hierover opnieuw bij HH.Ho.Mo. schriftelijk vertoogd en hij heeft het min beleidvol verklaard zooiets te gelasten: (1) „dat name- *Brief van den Graaf aan de algemeene Staten.*
„lijk de ambtenaren van de rechterlijke macht voor hunne betrekkingen
„bedankten en deze vermindering van onderhoud als een beschim-

Hun antwoord.

„ping uitlegden; (2) dat ieder die bescheiden was, met verheimelij-
„king van zijn weeheid, zich tot de afreis gereed maakte; dat hij van
„vrienden die de kracht van het bewind uitmaakten verstoken stond
„te worden; (3) dat bij allen goede wil was, maar geringschatting hun
„te erg viel; dat sommigen zich openlijk beleedigd toonden, anderen
„bedektelijk op represailles zonnen; (4) dat hij ried om hun te ver-
„gunnen het vanouds toegestane te genieten en dat hijzelf het reeds had
„toegelaten, opdat het openbaar welzijn geen schade leed; (5) dat het in
„verband daar mede er vooral op aan kwam dat de militaire macht
„niet tot een zoo geringe sterkte werd terug gebracht; (6) dat ge-
[293] „westen welke door eenige honderden mijlen werden bepaald, niet
„met een zoo kleine weermacht verdedigd konden worden — dat in
„de behoeften van zoovele forten, steden en havens niet te voorzien zou
„zijn; (7) dat de wapenen wel rustten maar dat het niet veilig was; (8)
„dat de Portugeezzen hun ouden haat jegens ons door beleefdheden
„bemantelden, hun tijd afwachtten en als er raddraaiers te vinden wa-
„ren, schurkenstreken zouden uithalen; dat zij reeds roemden in den
„thans uit de hunnen verrezen Koning; diep verontwaardigd waren
„over hun, tegen hetgeen beloofd was in, geschonden godsdienstvrij-
„heid; onze belastingen, rechten en de vrijheid van godsdienstoefening
„welke de Joden bezaten verfoeiden. Hij wilde dat de Algemeene Sta-
„ten zouden bedenken dat de Portugeezen groote bedragen aan de Com-
„pagnie verschuldigd waren door den aankoop van suikermolens, dat
„dezen op totaal 5.900.000 Gld. werden geschat, waarvan zij zich
„moeilijk anders konden kwijten dan door een staatsomwenteling; dat
„zij zich alzoo veiliger zouden voelen als het onrustig bleef, terwijl er
„voor hen rijkdom en eer te verwachten vielen als alles op losse schroe-
„ven stond; dat zij liever te gronde wilden gaan tegelijk met den Staat
„dan op zich zelf en dat zij, wanneer zij met velen gezamenlijk te
„gronde gingen, minder in het oog zouden vallen, vermits zij nu een-
„maal de zeden, de taal, de wetten, den godsdienst der Nederlanders
„haatten en er niet viel te hopen dat er tusschen hen en de Nederlan-
„ders ooit een goede verstandhouding rees. Daarom meende de Graaf
„dat zij door schrik bij hun plicht gehouden moesten worden; dat
„zulks door de wapenen bij krachtiger bezetting kon geschieden, het-
„geen wel een zwakke maar een noodzakelijke grondslag van gehecht-
„heid is." Hij heeft denzelfden Staten gerapporteerd dat de Portugee-
zen, als waren zij onderdanen, een bezwaarschrift bij den Koning van
Portugal

Portugal hadden ingediend, waarin zij verklaarden te betreuren dat zij verstoken waren van de gelegenheid om, evenals de andere gewesten, hun trouw en volgzaamheid aan den Koning te betoonen; dat zij trapsgewijze van het uitoefenen van hun eeredienst beroofd werden en er zich niet genoeg over konden verwonderen dat Tristão de Mendoza in het verdrag van wapenstilstand geenerlei gewag had gemaakt van de vrijheid van godsdienst. De Graaf voegde daarbij, dat hij voor zich dat overzeesch beklag onbehoorlijk en strafbaar achtte.

Maar zoo dit vroeger gebeurde hier in herinnering wordt gebracht, is dat eene vrijheid welke de auteur zich veroorlooft. Eveneens te voren hadden Bewindhebberen, klachtig over den benarden staat der schatkist, een strijd met den Graaf aangebonden over zijn Civiele Lijst. Het komt niet zelden voor dat de rijkdommen van landvoogden bovenmatig worden geacht, in zoover zij dikwijls hun macht tegen 's lands vrijheid misbruiken. Nassau, die op niets zoo weinig was bedacht als op het samenschrapen van een fortuin, heeft zich deze opmerkingen aangetrokken, maar zij hebben hem geenszins belet om zijnen dienst met zijn ouden ijver waar te nemen. En alzoo deze twistzaak de edelmoedige gezindheid van het Doorluchtig Huis onwaardig scheen te zijn en men van gevoelen was dat Bewindhebberen zich met gewichtiger zaken hadden op te houden, is zij afgeloopen zonder ver- [294]
dere beroering en aanstoot.

Niettemin, opdat de Staat na 's Graven vertrek niet zonder centraal gezag zou dobberen, hebben Bewindhebberen het opperbeleid aan den Hoogen en Geheimen Raad van Brazilië opgedragen. Nadat Nas- *Overdracht van het Bestuur.*
sau dezen het gansche bewind had overgedragen, heeft hij gelast dat zulks in alle capitanias zou worden bekend gemaakt, opdat bij de militiare en de civiele autoriteiten vast zou staan jegens wier bevelen de onderdanen tot gehoorzaamheid zouden gebonden zijn. Maar bij raadsbesluit is Hendrik Hoes tot opperbevelhebber over het leger benoemd, een Nederlander van geboorte, kapitein bij de lijfgarde, een man die de eigenschappen bezat welke in een aanvoerder vereischt worden, die in de meeste capitanias had gediend, krachtig was van lichaam en van geest, voorzichtig en bezonnen, rijk aan oorlogservaring. Nadat de legerzaken geschikt en verordend waren heeft de Graaf, op 's Raads *Politiek testament van Johan Mauverzoek, eene nota aangaande hetgeen er te doen viel overgelegd, die rits.*
tot richtsnoer en leiddraad van den dienst zou kunnen strekken, opdat men, bij afwezigheid van hem dien men tijdens zijne aanwezigheid als een

een wijs regent had leeren kennen, toch nut zou kunnen hebben van zijn raad en gansch Brazilië dat hij met zijn grooten geest had bezield, op dezelfde wijze in stand zou kunnen houden. Weshalve hij, den geheelen regeeringsvorm in zijn geest overziende en ernstige overweging schenkende aan de détails, het volgende heeft vastgesteld, niet in den geest van een streng bevelhebber maar van een voorzichtig raadgever opdat de vijand, wanneer men eenige onvoorzichtigheid beging, de dwaasheid van ons volk niet zou exploiteeren.

Bejegening der militairen.

„Over drie soorten van volk, dus heeft hij gezegd, moet gij regeeren: „over militairen, over kooplieden, over burgers, zoo Portugeezen als „Nederlanders. Evenzoo is de wijze van bestuur drieledig: burgerlijk, „kerkelijk, militair. Wat dit laatste betreft: legt U er op toe dat de sol„daat, die tot het min loffelijke overhelt, goed van U denke en U gaarne „wil gehoorzamen omdat hij U waardig acht, in plaats van tot gehoor„zaamheid te worden gedwongen door onwaardigen. Wat gij, hoewel „van goeden stand, niet voor Uzelf kunt verkrijgen door geboorte en „door den luister van Uw geslacht, vult het aan door U op manlijke „deugden toe te leggen, omdat gij hierdoor bij den soldaat in de gunst „welke door vrijgevigheid en toegeeflijkheid kwalijk wordt verkregen, „komt. Klaar om hun verzoeken aan te hooren, moet gij alle getalm „voorkomen om hen, als door onnoodig uitstel de vivres zijn opgeteerd, „niet te ontstemmen of te maken dat zij over verraad gaan broeien, zich „aan desertie schuldig maken of geweldpleging tegen de burgerij gaan „uitdenken, hetgeen hier uiterst gemakkelijk is omdat de vijanden, de „verblijfplaatsen der roovers en de schuilhoeken der misdadigers dicht „bij zijn. Wijdt de hoogste aandacht aan de uitbetaling van de bezoldi„gingen der officieren. Niets ondermijnt de krijgstucht zoozeer of „dwingt tot overtreding als het gebrek. De manschappen kunnen zon„der krachten niet marcheeren, ook kunnen zij zonder geld en vivres „niet in den krijg volharden; door dezen werken de wapenen het noo„dige uit, bedelaarschap ontneemt hun de kracht. Ik heb aan dit euvel „meer aandacht gewijd naarmate velen er minder belangstelling voor „over hebben. Wat de militaire rechtspleging betreft, zou ik eer tot „strengheid dan tot zachtheid raden; zij leven onder de Wilden, waar „onbegrensde gelegenheid is voor verkeerdheden en door den dage„lijkschen omgang met de Wilden zondigt men op hun voorbeeld. Al „praten zij met groote woorden veel over de eer zelf, de meesten geven

„er

„er in de wildernis niets om. Het is eene oude waarheid dat straffeloos-
„heid overtreding uitlokt, dat de slechten worden verbeterd door straf
„en door vrees. Gij zult met straffen ophouden als zij hun overtredin-
„gen staken en dezen zullen zeldzamer voorkomen zoo gij de ware
„aanleiding om tegen U te rebelleeren, den nood, zult hebben wegge-
„nomen. Jegens de militaire overheden zou ik goede manieren, vriend- *Bejegening der militaire autoriteiten.*
„schappelijkheid en toegankelijkheid voor zoover het gezag daar niet
„onder lijdt, willen aanbevelen; het komt zeer zelden voor dat regenten
„geëerbiedigd worden als zij zich familiaar gedragen. Zijt verzekerd
„dat de ondervinding mij heeft geleerd dat autoriteiten minder geëer-
„biedigd worden, ja erop aangezien worden, als zij steeds zichtbaar
„zijn en aangesproken kunnen worden. Kent militaire eerbelooningen
„zonder eenige gunst of ongunst aan de verdienstelijksten toe. Houdt
„gelijk recht tusschen hen die in den oorlog door moed en trouw el-
„kaars gelijken zijn. Bij achteruitzetting zullen zij de slechtste dingen
„op het getouw zetten. Waar militaire eereambten veil zijn of waar on-
„bekwamen op voorspraak van vrienden worden voorgetrokken, is
„zulks een bewijs van de diepste verdorvenheid in den staat. Krijgen
„de dapperen hun loon, dan worden zij nog dapperder; trouw, welge-
„zindheid, gehoorzaamheid nemen er door toe en zonder dat kwijnen
„en verslappen die machtigsten aller deugden. Zorgt er naarstiglijk
„voor dat de soldaat het den ingezetenen en landbouwers niet lastig ma- *Bejegening der inwoners.*
„ke, dat kwaad is hier inheemsch door de dagelijksche schaarschte van
„lijftocht waardoor weerspannigheid en onwil om te gehoorzamen en
„tegenover de onderdanen geweldenarij en overlast ontstaan. Waar dit
„gevoel afwezig is, dragen zij lijdzaam een opgelegden last, al is hij nog
„zoo zwaar. En de eigenaars van suikermolens vreezen meer van hun
„kwade gezindheid in tijd van rust dan in oorlogstijd. Deze brengt
„werk, gene lediggang met zich en uit lediggang vloeien weelderigheid
„en moedwil voort.

„Ik ben van meening, dat enkele Portugeezen die hoog bij de hun- *Behandeling der Portugeezen.*
„nen staan aangeschreven, door vriendelijkheden of goede beloften zijn
„te winnen en tot geheime besprekingen zijn over te halen om de sterk-
„te van den vijand en zijne plannen te vernemen; dezulken moeten [296]
„haat jegens ons veinzen en hun gehechtheid loochenen om het daar-
„toe noodige vertrouwen te winnen. Best zijn tot deze kunstgrepen de
„geestelijken te gebruiken, deelgenooten in aller geheimen, die hunne
„waardigheid tegen de wolk der verdenking beveiligt. Ook valt niet
„blindelings

„blindelings op den gemeenen man te bouwen, bij wien zoomin oor-
„deel als oprechtheid aanwezig is; grootendeels oordeelt hij en geeft
„hij aanwijzingen met vooringenomenheid; hij mengt valsche en twij-
„felachtige zaken met waarheden naar den inval van het oogenblik en
„met onbezonnenheid, al naar zijn stemming meebrengt. En omdat
„hij niets bezit, benijdt hij de rijken, haat al het oude, haakt naar nieu-
„wigheden en als gevolg van de bekrompenheid zijner middelen ver-
„langt hij naar al wat verandering is. Ja, indien hij hoogeren kan beha-
„gen, schept hij er een laaghartig genoegen in anderen in gevaar te
„brengen of te benadeelen. Zoo houdt hij dan praatjes voor zekere be-
„richten en omdat hij alles overdrijft, leidt hij wien hem gelooft op een
Inlichtingen. „dwaalspoor. Verwacht ware en ernstige inlichtingen van hooger ge-
„plaatsten; ook is het geen zaak berichten in te winnen bij velen maar
„wèl bij den een of den ander die goed bekend staat en geen praatjes-
„maker is. Zonder zekere voorzorgen zijn die inlichtingen niet in ont-
„vangst te nemen, zoodat het voldoende is als de Raad het weet, opdat
„onwetendheid niet schade. Ik wensch volstrekt niet dat zaken van
„dezen aard aan andere regeeringslichamen worden overgebracht, met
„het oog op veelvuldige en gerekte besprekingen en omdat zij, onder
„velen, niet geheim kunnen blijven, maar wel dat gij het als van Uw
„ambt beschouwt om zulks te onderzoeken en na te speuren. Ik heb
„het met het beste gevolg gedaan. Verdenkt de goede trouw van over-
Overloopers. Pijnbank. „loopers; zij spreken gaarne den aanvoerders naar den mond. Ook be-
„vele ik de pijnbank niet bijzonderlijk aan, men dwingt er niet minder
„onwaars dan waars mede af en laadt verdenking op onschuldigen of
„brengt hen om het leven.

Voorziening der forten. „De forten waardoor gansch Brazilië wordt beschermd, moeten dik-
„wijls geïnspecteerd worden om niet, vervallen door verwaarloozing,
„voor den vijand open te liggen. Voorziet hun van victualie, wapenen
„en bezetting om een beleg van zekeren duur te kunnen uithouden.
„En daar de grachten der forten, die wegens den zandigen grond geen
„water bevatten, met palissadeeringen zijn omgeven, valt er in het alge-
„meen voor te zorgen dat dezen op den duur niet omvallen en door
„hun gapingen den vijand aanlokken. Van groot belang in deze is dat
„de tuinen van Vrijburg en de daaraan palende vijvers in Uwe macht
„zijn en blijven, daar zij, in moeilijke tijden, te pas komen voor de wa-
„tervoorziening der onzen, waarin men, als een oorlog is uitgebarsten,
„niet zonder het grootste gevaar van elders kan voorzien. Overlegt ook

„eens

„eens of het niet nuttig zoude zijn om de brug bij Boavista, aan de over- *Versterking bij Boavista.*
„zijde der stelling, van een veldwerk te voorzien opdat de weg naar de
„Varzeas veilig zij. Ook is bewaking van de brug die het Recief met [297]
„het eiland Anton Vaz verbindt niet minder belangrijk, niet alleen in *Brug aan het Recief.*
„het belang van hen die dagelijks komen en gaan en met het oog op de
„opbrengst der tollen welke daar geheven worden, maar omdat, als het
„eiland en het Recief aan elkaar verbonden zijn, het een als het ware
„een reserve voor het andere is, indien de oorlogsnoodzaak daartoe
„dwingt. Wij hebben door ondervinding geleerd, dat, toen er nog in 't
„geheel geen brug was gelegd, het Recief bij gebrek aan ondersteuning
„bijna verloren was gegaan, daar de ter hulp gezonden troepen, bij af-
„loopend water, in den modderigen slijkachtigen oever waren blijven
„steken. Ja, er valt vlijtig acht te geven op het hakbosch en de velden
„die zich aan deze zijde van den rivieroever tusschen Fort de Bruyne
„en den Vijfhoek uitstrekken, daar het Recief hier voor hindernissen
„gunstig ligt en dikwijls aan aanslagen heeft bloot gestaan.

„Ik ontrade dat den Gouverneur van de Allerheiligenbaai zonder re-
„den aanstoot worde gegeven en dat hem, nu het vrede is, aanleiding tot
„oorlog worde toegeworpen; het Portugeesche volk begeert met bran-
„dende begeerte dat hij beleefd behandeld worde. Want het is U ook niet
„onbekend hoezeer ons gebied zich tot geweldenarij en rampspoed leent,
„hoe gemakkelijk het hem zou vallen troepenzwermen over onze gren-
„zen uit te storten en door een wenk de woeste inboorlingen te wapen te
„roepen. Tegen Portugeezen die van hoogverraad overtuigd zijn en te- *Hoogverraad door Portugeezen.*
„gen bedrijvers van andere gruwelstukken is strengheid het werkzaam-
„ste middel, dat geenszins door rekkelijkheid worde getemperd en be-
„ter werkt dan medelijden. In zoover overtredingen zich niet tegen een
„lichtere bestraffing verzetten, zij er plaats voor clementie en zij men te-
„vreden met een lichtere straf of betoond berouw. Ik houd van gemeng-
„de toepassing dezer beide deugden en gelijk het noodlottig is andere
„deugden als beleid, rechtvaardigheid, liefde voor ondergeschikten en
„dergelijke bij enkele zachtmoedigheid achter te stellen, zoo zou het ook
„tyranniek en hoogst onvoorzichtig zijn om nimmer de strengheid aan
„de zachtmoedigheid op te offeren. Dat Portugeezen door beleediging *De Portugeezen niet te verbitteren.*
„en spotternij verbitterd worden strekt onze natie tot schade; dat zulks
„niet geschiede, vooral door den soldaat — daarvoor dient naarstiglijk
„gewaakt te worden. Indien het wel gebeurt, wordt het hoogste Staats-
„belang op 't spel gezet en zal men het niet meer in de hand hebben

„een door tot wanhoop gedrevenen op touw gezet oproer te bedwin-
„gen, daar zij verachting des gevaars en stoutmoedigheid als het eenige
„middel zullen beschouwen om oogenblikkelijke grieven weg te ne-
„men. Denkt niet dat het regeeringskasteel in forten en wallen bestaat;
„het is in het binnenste der gemoederen gelegen. Ook is de ware groot-
„heid der staten niet naar wijde vlakten, landerijen en macht af te me-
„ten, maar naar de trouw, de goedgezindheid en den eerbied der inge-
„zetenen. Ik zal hierover niet verder uitweiden, daar wij door de jong-
„ste voorbeelden in Afrika, Maranhaõ en Ceara geleerd hebben dat
[298] „een gehaat bewind niet langdurig is. Waakt ook daartegen dat het
Verbod op het dragen van wapenen. „dragen en gebruiken van wapenen algemeen worde. Het is aan en-
„kele Nederlanders, Franschen en Engelschen, die noodig hadden ter
„invordering van schulden het land af te reizen, op eigenhandige mach-
„tiging van mij vergund en desgelijks aan die Portugeezen die, ver-
„spreid en eenzaam wonende, niet alleen tegen roovers en dieven maar
„tegen de gruwzaamheid van het wild gedierte en de tijgers hebben te
„strijden. Want het is zeer gevaarlijk zoo een volk, van ons verschil-
„lend door neigingen, door afstamming, door godsdienst, overwicht
„aan de wapenen ontleent en voor ons te duchten wordt. Ten rechte
„worden de krachten ontnomen aan een vijandelijk volk dat ons, wan-
„neer het de macht had, nog veel erger zou trakteeren.

„Om tot de burgerlijke zaken over te gaan: het ware nuttig indien
„op de zoo talrijke en over allerlei handelende rekesten niet werd ge-
„antwoord met medewerking van den ganschen Raad, omdat zij zoo
„veelvuldig inkomen en overweging uitstel meebrengt. Maar ik zou
„willen aanraden dat eene commissie werd benoemd om over de een-
„voudiger zaken te beslissen, teneinde de impopulariteit der beschik-
„kingen niet door allen te doen dragen. De Portugeezen zijn, als zij
Aard der Portugeezen. „met zachtheid bejegend worden, meegaande; bij harde behandeling
„zullen zij weerbarstig worden en ons als nagels in het vleesch groeien.
„Ik heb meer dan eens opgemerkt dat zij door betoon van oprechte
„hoogachting opgemonterd raken en daardoor meer bekoord worden
De Nederlanders niet tegenover de Portugeezen te vertrouwen. „dan door hoop op gewin. Vertrouwt de Nederlanders die tegen hen
„getuigen niet te licht, want zij verafschuwen hen en wenschen daar-
„om dat zij in den grond mochten verzinken; vertrouwt vooral de mi-
„litairen niet, die al wie maar door rijkdom uitmunten uit jaloersch-
„heid als buit naar zich toe wenschen te slepen.

„Het is ongelooflijk hoezeer het in de ooren van het gemeene diet

„hard klinkend woord „Belasting" tot woelingen bijdraagt. Zoo zij van *Belastingen.*
„ouden datum zijn en men eraan gewoon is: verzwaart hen niet, zelfs
„niet als zij tot aflossing van de openbare schuld geïnd worden. Legt
„geen nieuwe belastingen op de gewesten; zij ondermijnen den lands-
„vrede meer als gevolg van de inhaligheid van den fiscus dan omdat
„het onlijdelijk is eraan te voldoen. Als het echter volstrekt onvermij-
„delijk is: schep dan de voorhandene vermogens met mate af maar
„verzwelgt hen niet; scheert dat schaap doch vilt het niet, want het is
„een met rede begaafd dier dat te dien aanzien woest en wild is en dat,
„waar het in toorn ontbrandt, de door deugden en diensten achtbaar-
„ste mannen aan kant zet en hen waarvoor het beangst moet wezen
„angst aanjaagt. Duldt niet dat het gemunte geld aan de gewesten wor-
„de onttrokken of overzee uitgevoerd, want zonder dat zijn koopman
„en soldaat nergens toe in staat. De gestie van het Hof en van de lagere *Gestie van het Hof.*
„rechtbanken eischt herziening; te beteugelen valt de hebzucht der
„advocaten, procureurs, notarissen, klerken, deurwaarders en boden,
„een kwaad waartegen, zoowel als tegen vertraging in den loop der
„processen, dient te worden opgetreden. Met nauwgezetten eerbied
„dient aan de voorschriften van Bewindhebberen te worden gehoor-
„zaamd, zoolang het den staat tot heil is dat zij in acht genomen wor- [299]
„den. Waar men, naar tijdsgelegenheid, meent dat zij bij veranderden
„staat van zaken zullen schaden, geef ik er de voorkeur aan dat zij niet
„worden opgevolgd, alzoo de ontzaglijke afstanden der plaatsen en on-
„voorziene omstandigheden ten gevolge kunnen hebben dat hetgeen
„in patria heilzaam werd geacht hier onnut gehouden wordt, zoodat
„men onvoorzichtig doet met hier uit te voeren wat elders voorzienig-
„lijk besloten is. Zoo dikwijls gij met ons eigen volk te doen hebt: ont- *Hoe de Nederlanders te behandelen.*
„houdt U van het aanraken van hun have en goed als waren zij heilige
„voorwerpen, daar de menschen nu eenmaal liever hebben dat men
„hun naar het leven staat dan naar hun geldtrommeltje, hetwelk zij
„hooger stellen dan den appel hunner oogen. Als zij, eenmaal belee-
„digd, den eerbied hebben laten varen, dragen zij een vijandigen haat
„toe aan hen wien zij tevoren slaafsche oplettendheid hebben bewezen.
„En daar zij van eenzelfde volk zijn als de overheden, meenen zij dat
„zij onrechtvaardig worden behandeld, wanneer zij naar dezelfde wet-
„ten worden geregeerd als anderen.

„Niets geeft den Portugeezen meer ergernis dan de dagelijksche af- *Afpersingen door de schouten gepleegd.*
„persingen, onder schijn van recht, door de schouten in de capitanias
„gepleegd,

„gepleegd, waarmede dezen, boven hetgeen is verschuldigd, de ge-
„meente uitzuigen. Het middel hiertegen zal daarin bestaan dat straf-
„fen op kleine overtredingen en zeer vele keuren worden opgeheven,
„op diegenen na waarbij zeer zware misdrijven strafbaar worden ge-
„steld. Aldus beroofd van tal van omschrijvingen en aanleidingen tot
„boeten, zullen deze grijpvogels en bloedzuigers in mindere mate op
„hun voordeel bedacht zijn of hun brandende geldzucht kunnen bot-
„vieren. Bovendien zal het aanbeveling verdienen zoo die ambten al-
„leen aan dezulken worden opgedragen die gunstig bekend staan, na-
„dat de oplichters verwijderd zijn, die, als Geryon met zijn zes handen,
„op de bezittingen van anderen los gaan. Dat duels en moorden met
„voorbedachten rade zonder aanzien des persoons ten strengste wer-
„den gestraft, zou in het algemeen belang zijn, maar niet die welke als
„gevolg van ziedenden toorn of uit rechtmatig gevoel van krenking
Innnen van verschuldigde gelden. „voortvloeien. Zijt streng in het eischen van de der Compagnie ver-
„schuldigde penningen, de handen der kooplieden zijn vasthoudend
„en eer zult gij Hercules zijn knods ontwringen dan hun hunne kapi-
„talen. Iedereen dag uitstel van betaling beschouwen zij als winst. Ja,
„hun eigen bezit vergrooten zij, door middel van de door de Compagnie
„hun toevertrouwde goederen, drie- of viermaal en zij zijn eer op mid-
„delen bedacht om bij haar in het krijt te staan dan om hunne namen
„bij de ambtenaren der Compagnie doorgehaald te krijgen. De al te
„groote schappelijkheid van de ontvangers en het verschuiven van de
„betalingstermijnen doen deze kwalen verergeren. Maar ik ben ervoor
Optreden jegens de suikerfabrikanten. „dat jegens de eigenaren van suikermolens gematigd worde opgetre-
„den, omdat het onzeker is hoe de oogst, die herhaaldelijk hunne ver-
„wachtingen te leur stelt, zal uitvallen. Ook begeer ik niet dat het tot
„uitersten kome, als het leggen van beslag op ploegossen, op werktui-
„gen, op rietvelden en ten slotte op de personen om hen aan dienst-
„baarheid of straffen over te leveren. Het wordt bij de aanvaarding
Inwijding van een nieuw bewind. „eener regeering van groot gewicht geacht dat zij onder goede voor-
„teekenen optrede. Deze voorteekenen zullen aanwezig zijn als het
„volk met haar is ingenomen. Het zal ingenomen zijn indien gij U zult
[300] „bevlijtigen om in een reuk van welwillendheid te komen; dan zal de
„burger op zijn verhaal komen en alles zal den regenten gemakkelijk
„vallen en ten voorspoed zijn. Het is daarom noodig: (1) dat de colle-
„ges van Schepenen van mijn vertrek op de hoogte gesteld worden en
„afgekondigd worde dat voortaan het gansche bewind in Uwe han-

„den

„den zal berusten; (2) dat overbodige strafbepalingen bij vroegere „keuren afgekondigd, af worden geschaft; (3) dat amnistie voor vroe- „ger begane overtredingen worde afgekondigd; (4) dat de kwade „praktijken der schouten veroordeeld, hun overtredingen en de gele- „genheden om kwaad te doen besnoeid worden; (5) dat beroep bij U „tegen knoeierijen aan een ieder vrij staat; (6) dat de Raadsleden een „willig oor leenen aan klachten; (7) dat, naar de hoogste spreuke der „Justitie, een iegelijk het zijne worde gegeven. Het kan mij zoomin „behagen dat straffen tegen roovers en tegen vernielers van de velden *Optreden tegen roovers.* „getemperd als opgeschort worden, zal niet deze barmhartigheid in „erbarmelijkheid ontaarden; zij zijn vijanden van het menschelijk ge- „slacht en van het heil van den staat, die vereischt dat zij door gestren- „ge bestraffing worden afgeschrikt om niet de gansche volkswelvaart „te gronde te richten. Er kan van geenerlei wreedheid sprake zijn bij „de bestraffing van zoo zware misdaden. Leert de beste methoden om „hen te vatten van de Portugeezen. Ik wijs er twee aan: straffeloosheid „voor enkelen en premies. Verleent den schurken zelf gratie als zij aan- „wijzingen omtrent anderen hebben gegeven, want gij maakt dien „boeven ook niet beter het leven onmogelijk dan door middel van hun „medeboeven; want als de een den ander wantrouwt, zullen zij vree- „zen om te complotteeren, teneinde niet door medeplichtigen te worden „verraden en waar de een den ander verdenkt en dus ieder voor zich „op roof uitgaat, zullen zij, door onmacht geslagen, van het tooneel ver- „dwijnen. Looft premies uit en voldoet die. Gij zult zien dat men daar- „voor gevaren en arbeid over heeft waarvan winst valt te verwachten.

„In de verzorging van geestelijke en kerkelijke zaken behoort hier *Kerkelijke zaken.* „ter plaatse zoo gematigd te worden opgetreden als ergens. En hoezeer „ik wensche dat allen hetzelfde gelooven en belijden als gij, is het toch „beter andersdenkenden gemoedelijk te verdragen dan dat de staat „door groote woelingen in onrust worde gebracht. Let op de teekenen „der tijden, de meer voorzichtigen weten dat zij zich daarnaar schik- „ken moeten. Ingebeelde meeningen te dulden is doelmatiger dan dat „openlijk blijke dat gij te zwak zijt om hetgeen gij zoudt willen verbie- „den ten uitvoer te leggen. Niets gevaarlijker dan ontijdig tegen vol- „groeide en zeer krachtige dwalingen toegediende medicijn; ieder „heeft den godsdienst dien hij van kinsbeen heeft ingezogen lief en wil „dien behouden. Zoo gij hem tegenwerkt, slaat hij de verzenen tegen „de prikkels, zoodat het beter is een oogje dicht te doen dan dat heilige

„vuur

„vuur met hartstochtelijke en ontijdige plannen aan te wakkeren. Laat
„ik dus niet verlangen dat gij U met de kerkelijke aangelegenheden
„der Portugeezen inlaat, of dat zij gedwongen worden om zich aan
[301] „Uwen ritus en onze plechtigheden te wennen. Laten zij hunne pries-
„ters hebben en het kerkelijk bewind dat zij van hunne ouders hebben
„ontvangen. Onderscheidt de ijveraars van de stillen. Houdt genen in
„toom of verwijdert hen, behoudt dezen, opdat gij den schijn niet zult
„hebben den geheelen stand te lijf te gaan in plaats van de enkelen. Zoo
„zullen de impopulariteit van de regeeringsmaatregelen en de wraak-
„zucht der gemoederen slinken. Het volk heeft dit gevoelen, dat het
„niet te pas komt en onbehoorlijk is zoo wereldlijken zich met kerke-
„lijke aangelegenheden inlaten, het goddelijke met het wereldlijke ver-
„mengd wordt. Ook gaat niets hun zoozeer ter harte als het gezag hun-
„ner geestelijken en streng tegen dezen op te treden ware hier ter plaat-
„se vol gevaar. Schenkt niet te veel aandacht aan beschuldigingen en
„klachten ingebracht door hen die van onze religie zijn. Ieder wil dat
„het geloof hetwelk hij omhelsd heeft ieders geloof zij en dat onder een
„zelfden hemel en eenzelfden gouverneur allen hetzelfde gelooven.
„Vandaar afkeer jegens andersdenkenden, beschimpingen van leer-
„stellingen en geloofsartikelen, uitbanningen, boeien, kerkers, bloed-
„getuigen. Bevordert eer de rust der menigte dan de onstuimigheid en
„den overmatigen ijver van enkelen; zoodoende zult gij over de scher-
„pe kanten heenkomen en er zal vrede zijn. Ook zullen zij mij niet van
„een ander gevoelen vinden die meenen, dat de moedwil dergenen die,
„van een ander geloof, den eeredienst der Portugeezen openlijk belee-
„digen, op hun heilige voorwerpen en plechtigheden met schimprede-
„nen en scheldwoorden afgeven, door straf behoort te worden beteu-
„geld, daar het hun met verbittering wordt terug gegeven en datgene
„wat de tegenpartij veracht met des te heftiger vooroordeel wordt be-
„mind. Tracht zelf te leeren inzien wat de staat des lands, wat de
„vroomheid raadt.

„En nu heb ik voorgedragen welke gedragslijnen ik mij bij mijne
„handelingen heb voorgeschreven, die ik U voor den vervolge aanbe-
„veel. Door haar heb ik den lande veiligheid, mijzelf populariteit en
„zoo binnen- als buitenslands een goeden naam verworven. Duldt
„geen omkooperij, duldt niet dat door middel van geschenken iets ver-
„krijgbaar zij. Bewandelt den weg der eerlijkheid; uw deur sta niet
„open of voor hebzucht die tot smetten, dan wel voor vleierij die tot het

„verderf

„verderf der deugdzamen leidt. Stelt, meer voor Uw geweten dan voor „de faam bezorgd, een gestadige en onbezoedelde deugd tegenover „kwaadsprekerij en beschimping.

„De raadgevingen van anderen zullen op het eerste gezicht misschien „weidscher worden gevonden — ik heb hierbij meer der baat gevonden. „Laat wie willen mijn aangeboren rekkelijkheid en lankmoedigheid af- „keuren, als het mij maar niet berouwt, noch U."

Dit en nog meer heeft Nassau in den boezem der regeering beleidvol aanbevolen, opdat de staat niet bij ontstentenis van zoo groot een bewindsman, hetzij door geweld hetzij door kwade praktijken, in opschudding werd gebracht.

Nergens zal men het beleid van den regent, het verhoogd aanzien en de macht van den Staat beter leeren kennen dan uit die besluiten waarbij hem heeft behaagd de ongebreidelde zonde en veelvormige losban- [302] digheid der overtreders te beteugelen. Ik zal hen opsommen voor dat de eerste der Nassaus die verdiend heeft den Braziliaan te worden bijgenaamd, Brazilië verlate. Naar tijdsorde zal ik de ordonnanties opsommen en de strenge keuren, waaraan het noch geheel ontbroken heeft zoodat wij den Staat voor volmaakt zouden houden, noch ook overdaad geweest is, zoodat wij hem voor ganschelijk bedorven zouden moeten aanzien.

Opsomming der voornaamste ordonnanties onder Nassau's bewind.

Zeven jaren te voren, toen Nassau, van den landtocht naar Porto Calvo teruggekeerd, zich aan het ordenen van den Staat zette, is gebleken dat ieder die er de moeite voor over had, zich de goederen der vluchtelingen, welke zij in bosschen en schuilhoeken hadden verstopt, toeëigende *). Aan bovengenoemden is een voorschrift in den weg gelegd, waarbij bepaald is dat niemand zich die verborgen goederen zou mogen toeëigenen, maar hen bij de overheid van Brazilië moest inleveren, terwijl straffe aan lijf en goederen is bedreigd tegen hen die zich daar niet aan hielden. Want het waren geen persoonlijke eigendommen maar eigendommen van de gemeenschap, die dus niet aan de begeerigheid van enkelen maar aan den staat ten goede behoorden te komen; doch zij die verborgen waarden en de heimelijke bezitters daarvan konden aanwijzen zijn daartoe door premies aangemoedigd. Den burgers is machtiging verleend om te Olinda, dat de vorige bewoners

Aangebrachte eigendommen van vluchtelingen.

*) De in het origineel volgende zin is, ter wille van het juist begrip, in de vertaling twee zinnen verder gebracht.

Herbouwing van Olinda. woners hadden verlaten, nieuwe huizen te bouwen en de vervallene te herstellen, onder streng verbod om bouwmaterialen, hout, steenen en ijzerwerk naar elders te vervoeren. Het sloopen van het oude Olinda is verboden, opdat de hoofdstad van Pernambuco niet van allen luister zou worden ontbloot en er in de toekomst aan haar herstel zou vallen te wanhopen, ja der burgerij is vergund om nieuwe huizen te zetten en de vervallene te herstellen. Nadat de vijanden over de grenzen waren gejaagd en den inwoners veiligheid was verzekerd, is streng tegen plunderaars en roovers opgetreden en is aan de burgers vergund zich met de wapenen te verdedigen ter handhaving van die wet welke wij, zonder haar geleerd te hebben, aan de natuur hebben ontleend. Maar om den eeredienst, waardoor wij in tijden van tegenspoed zijn gesticht, in voorspoed niet over het hoofd te zien, is, jegens hen die hunne godsdienstplichten veronachtzaamden, gelast om den Zondag te eerbiedigen en den slaven zelf vrijstelling van den arbeid te verleenen. Hem was niet onbekend dat een leger door tucht bijeen gehouden, door losbandigheid ontbonden wordt, weshalve verboden is dat de soldaat zijn soldij met den dobbelsteen en met andere vormen van onheil aanbrengende spelen zou verdoen, opdat de nood niet den een tot schanddaden zou opwekken, terwijl de ander, die aan geld niet gewoon was, naar de kroegen zou trekken en zijn opgewektheid van geest in uitspattingen en woestheid zou doen te loor gaan. Den soldaat is gestrengelijk verboden den grondbezitters of den rustigen burger eenigen overlast te doen, eens anders vee te rooven of te schenden; hem is voorgeschreven met zijne tochtvivres tevreden te zijn en niemand ter wiens bescherming hij gekomen was te gronde te richten. Het is vanouds gebruikelijk forten en kasteelen ter verdediging van het land te hebben. Om hen in goeden staat te brengen en bekwaam te maken tot het keeren van vijandelijk geweld, is bij keur verboden dat de burgers zich op de bouwvallen en de door regens ingestorte bolwerken zouden begeven of er hun vee zouden weiden. Om bedrog der kooplieden tegen te gaan, is bepaald dat al hunne waren, alvorens in de schepen te worden geladen, van overheidswege zouden worden aangeteekend. De Graaf heeft de verlofgangers die niet strijdvaardig onder de wapenen stonden maar zonder iets uit te voeren door de dorpen zwierven, gestrengelijk naar hunne korpsen opgeroepen en den burgers verboden die 's lands middelen bezwarende doodvreters achter te houden en te herbergen. Toen Souto, aanvoerder der Spanjaarden, het Nederlandsch gebied met

Roovers.

Zondagsviering.

Dobbelspel.

Losbandigheid der soldaten. [303]

Behoud der vestingwallen.

Bedrog door kooplieden.

Zwervende verlofgangers.

met een kleine macht die meer op stroopen dan op oorlogvoeren was berekend, was binnengevallen, is den ingezetenen gelast, indien zij niet wenschten voor hoogverraders te worden gehouden en op dien grond te boeten, hem niets te leveren. Wat Souto zelf betreft, is een groote geldelijke belooning uitgeloofd voor dengene die hem dood of levend in handen zou weten te krijgen. Den inwoners is vergund dat ieder de door krijgsgeweld en door het optreden van partijgangers verlaten velden, landgoederen, huizen, op eigen gezag zou hernemen en die zou gaan bewonen en bebouwen. De gewestelijke overheden, zoo burgerlijke als militaire, zijn gelast den dorpelingen rust te verschaffen en niet een bedreiging te zijn voor de bezitters. Toen besloten was Olinda te herstellen, dat door verwaarloozing in puin viel, terwijl in de nabijheid de wapenen aan het woord waren, is zulks den volke bekend gemaakt. Toen heeft een op de maten en gewichten uitgevaardigde wet opzettelijke benadeeling strafbaar gesteld en het evenwicht hersteld tusschen waren en kostprijzen, hetwelk de oneerlijkheid van velen sedert lang had verstoord. En opdat een beschaafde en aan de zindelijkheid van den vaderlandschen grond gewende bevolking in reinheid zou wonen, zijn bij strenge keur wekelijksche schoonmaakverrichtingen voorgeschreven. Voor taveernbezoeken zijn vaste uren bepaald, daarbuiten zijn zij verboden, maar onder kerktijd aan Bacchus of aan het keelgat te offeren is strafbaar gesteld. Opdat onder menschen het menschelijk leven op prijs gehouden zou worden, zijn tweegevechten en uitdagingen, waartoe de onzen op voorbeeld van een barbaarsch en bloeddorstig ras werden verleid, verboden. Ook is in het volgende jaar door wetten de gewelddadigheid der soldaten tegenover de boeren beteugeld, die aanspraak hebben op veiligheid van hun grond en bodem. Ook is eene wet gemaakt op de verbouwing van maniok en op het broodgewicht terwille van de hongerenden en desgelijks op de waarde der munt in het belang van de kooplieden. De veertigste penning is van onroerende goederen geheven. Verboden zijn schotschriften, schimpredenen tegen wakers en wachtposten, nachtelijke opstootjes van gewapenden en knuppeldragers, sluwe praktijken ten nadeele van de schatkist en eveneens de praktijken van hen die in den oorlog gevangen gemaakte negers voor zich behielden. Ten aanzien van het bijeendrijven van vee, waaruit een groot deel der voedselvoorziening bestaat, is veel nuttigs verordend; desgelijks aangaande het zenden van lijftocht naar het oorlogsterrein; over het onderhoud van bruggen en wegen,

Vijandelijke stroopers.

Overheidszorgen.

Herstel van Olinda.

Maten en gewichten.

Schoon houden van wegen en straten.

Taveernbezoeken.

Tweegevecht.

Aanplanten van maniok.

[304]

wegen; over de ligplaatsen der schepen en over de door de burgers te betrekken wachten. En daar de vindingrijke ijver der kooplieden duizend methoden uitdenkt om belastingen te ontduiken, is verboden dat niemand, wie ook, buiten weten van de opzichters, bij nacht of bij dag, aan boord van de vrachtschepen zou komen of eenige koopwaar daarheen brengen. De schaarschte van levensmiddelen heeft ten gevolge gehad dat niet werd toegestaan victualiën uit het Recief te vervoeren, tenzij met voorkennis van de ambtenaren. Daar schuldenaren achterstallig zijn in het voldoen hunner verplichtingen, hebben zij die bij de Compagnie in 't krijt stonden order gekregen om zichzelf aan te geven. Ook hadden de ingezetenen geen rust van de afpersers die onder gezochte voorwendselen op de geldmiddelen der ongelukkigen loerden, hoewel zij de eersten des volks en de handhavers van de gerechtigheid heetten, wier wreedheid en schraapzucht het openbaar gezag eveneens heeft weten af te schrikken, daar den burgers door Graaf en Raden vergunning werd verleend om te klagen. Nassau's eerste zorg te midden van zoovele ongerechtigheden heeft den naam van het Opperwezen ge golden, omtrent wien goed te gevoelen alsook goed te spreken, plicht der vroomheid is. Dus is hun die zich van den godsdienst hadden afgewend en lichtvaardig over den Schepper en al wat heilig is spraken, den breidel der stilzwijgendheid aangelegd uit vrees voor de straf, die hun eigen tong zou treffen. Ook zijn onder dat bewind zij die in bloedschande leefden, de overspeligen en zij die concubynen hielden niet ongestraft gebleven en tegen hunne overtredingen zijn de straffen verzwaard. Hij heeft tienden van de huurprijs der gebouwen geëischt en door wetten den huizenaanleg geregeld. Verboden is het schieten uit vuurwapenen op Zon- en feestdagen. Ook zijn handelstransacties verboden aan hen die in Compagniesdienst staan, opdat zij die van twee wallen aten niet twee Heeren slecht zouden dienen. Het is den Graaf van groot belang voorgekomen dat al wie zich uit eigen beweging hier wilde nederzetten, zou worden aangeteekend onder vermelding van zijnen naam op een lijst of nominatieven Staat, opdat een in stilte toegenomen menigte van heimelijke nakomers geen steden aan verraad zou bloot stellen. Bovendien zijn de tienden van de suikeren en hunne gewichten vastgesteld, het eerste ten bate van de schatkist, het tweede ten dienste van de particuliere handelaars. Daar de waarde van het goud rees en de brutaliteit der geldsnoeiers toenam, heeft hij verboden gelden in betaling aan te nemen, anders dan bij het gewicht, opdat het Braziliaansche

Schuldenaars.

Afpersingen.

Vloeken.

Andere overtredingen.

[305]

Geldsnoeiers.

sche geld gelijkwaardig werd met het Europeesche. Toen de zaken hier floreerden, de vijanden verjaagd waren, het Spaansche juk van den hals der inboorlingen was gelicht, de Portugeezen aan de Allerheiligenbaai trouw hadden gezworen aan den nieuwen Koning, de heerschappij over Afrika, Azië en Amerika was omgezet en het rijk dat de Spanjaarden vroeger eenhoofdig bestuurd hadden uiteen viel, heeft de Graaf, opdat men zich voor den Schenker van zoovele weldaden zou verootmoedigen, in alle capitanias een dag aan God doen wijden, waarop zijne ons bewezen goedertierenheid en toegenegenheid allerwege zou worden verkondigd. Niet ver van het Recief waren bosschen die timmerhout leverden voor de huizen. Hij heeft niet gewild dat dezen door de burgerij zouden worden geveld, om niet mettertijd voor de openbare behoeften te kort te komen. Voor den Raad zijn gedaagd zij wier goederen aan den fiscus waren vervallen, opdat er een einde kwame aan het zoeken van spijkers op laag water en aan de uitvluchten. Reeds verrezen de wallen van de nieuwe Mauritsstad op het eiland Antão Vaz en de Graaf, die zich aan deze zorgen wijdde, had kuilen laten vullen, hoogten geslecht, ruimte voor straten aangewezen, de stad rondom in staat van verdediging gebracht. Om de medewerking van de burgerij niet te ontberen, heeft hem behaagd dat Olinda, hetwelk ver van de haven was gelegen, opnieuw verwaarloosd en dat het zetten van nieuwe gebouwen hier ter plaatse gelast werd. Het was in het belang van de openbare orde zoo niet de gevoelens, dan toch de gemoederen van zoozeer in geloof verschillende volken werden verzoend. In de hoop daarop zijn strenge straffen bedreigd tegen dezulken die de Joden met smaadredenen en spot lastig vielen en dat volk niet beter leerden maar ruw provoceerden. Er was groote vraag naar slaven en zwarten, zoodat Graaf en Raden, gewild hebben, daar de een hen aan den ander poogde te ontfutselen, dat zij allen aan hunne eigenaars werden terug gegeven en niet langer door bezitters te kwader trouw werden vastgehouden. Het was een werk van vroomheid om op de weezen te passen, waarom te dezer zake een college van Weesmeesteren is benoemd, om naar de beste regelen hen te verzorgen die goederen, ouders en toezicht moesten derven. Nassau heeft zich tot hun vader en oppersten voogd verklaard, hij heeft dat echte en boven alle theologisch getwist heilig geloofswerk allerminst zijns onwaardig geacht. De Gouverneur heeft niet alleen volwassenen door de wapenen willen beschermen, maar de weerlooze jeugd ten vader willen

Bid- en dankdag.

Het vellen van hout.

Achtergehouden slaven.

Weezen.

len zijn. In verdere gebeurlijkheden kan op zijn tijd worden voorzien, maar, daar de voedselvoorziening, bij schaarschte, geen anderen maatregel kent dan voorafgaande voorziening, zijn herhaaldelijk opnieuw
[306] afgekondigd: de besluiten aangaande den maniokaanplant, de meel-
Meelvoorziening en prijs van het meel. voorziening, den aanvoer en den prijs daarvan, opdat de Staat geenszins kwame te lijden door zorgeloosheid te dien opzichte, of dat de versterkingen voor den vijand open kwamen te liggen. Het is naar den zin
Vischvangst. der ingezetenen geweest dat hij het recht van vischvangst aan een ieder heeft toegekend, behalve daar waar ondernemers het hadden gepacht of de zorg van particulieren het water met staketsels had afgezet. De
Suiker. voornaamste zenuw des handels was bij de suikeren en de suikermolens, derhalve is velerlei dienaangaande ten algemeenen nutte veror-
Scholen. dend. Het heeft niet tot 's Graven laatste zorgen behoord om scholen te stichten tot het vormen van de jeugd en om deze te onderrichten, niet om den weerstrevenden Portugeezen op te dringen wat wij geloofden, maar om hun de geestesbeschaving te doen aannemen die tot alle beschaving en goedgemanierdheid voorbereidt. Tot schraging van het bewind werkt niets zoo krachtdadig mede als dat, behalve de soldaat,
Oefening der burgerij in den wapenhandel. ook de burger de wapenen wete te hanteeren, daar niet de onopgeleide en ongeoefende massa maar wel de krijgskunst en de oefening van waarde zijn in den oorlog. Dus heeft hij gewild dat de wapenhandel ook aan de burgers werd onderwezen, dat niemand op het appèl zou ontbreken wanneer het onderricht op het oefenveld werd gegeven. Hij heeft geen wapenen willen laten verstrekken aan de jongeren en aan den onweerbaren leeftijd, noch gewild dat zij gedragen werden door hen die door ouderdom onbekwaam waren. Ja, om den vernielers der velden de middelen tot kwaad doen te ontnemen, heeft hij den Portugeezen verboden wapenen te koop of in huis te hebben, met uitzondering van die personen die bijzondere vergunning hadden. Te dien einde is een onderzoek naar wapenen uitgeschreven en is den burger gelast hen bij den Graaf in te leveren, opdat de noodige wapenen den soldaat niet ontbraken of de burger het voor hem niet noodzakelijke zou misbruiken. Toen is, om te voorkomen dat de prijzen
Prijzen van levensmiddelen. van eet- en drinkwaren naar ieders inval konden worden opgedreven, een en ander omtrent de marktprijzen bepaald, zoodanig dat zij het midden hielden tusschen de overdreven begeerlijkheid der verkoo-
Notariaat. pers en de schrielheid der koopers. Ook is de goede trouw der notarissen aan een streng toezicht onderworpen en werden hunne akten niet

niet als geldig erkend tenzij de opsteller daarvan een officieele aanstelling had. Deze en andere trekken vertoonen het beeld van Brazilië, de wisselvallige toestanden der kolonie, de onzekere fortuinen der burgers, de openlijke en heimelijke aanslagen der vijanden, de tot schanddaden neigende geesten en de gestie van zoo groot een gouvernement, aan welke kwalen, voor zoover het aan menschelijk beleid is gegund, te gemoet is gekomen door wetten, bij welker verwaarloozing oneerlijkheid en zedeloosheid zijn aangemoedigd geworden, maar zoolang zij [307] stand hielden is het tot nut van een ieder en naar aller wensch geweest.

REGEERINGSVORM VAN BRAZILIË
VERTREK VAN DEN GRAAF NAAR PATRIA
STAAT VAN BRAZILIË DOOR JOHAN MAURITS OPGESTELD

Er blijft ons over den op vertrek staanden Nassau uitgeleide te doen en den lezer den ganschen vorm en regel van het Brazielsch bewind voor te houden, opdat zij, die daarin belang stellen mogen vernemen, met welken ijver hij zich in gindsche wereld tegen de macht van vijanden en boozen en jegens de zeden en gewoonten der verschillende volken onverkort heeft gehandhaafd. Want ik zou niet willen dat iemand betwijfelde in hoever deze politiek nuttig en noodig is geweest voor de veiligheid en de eer van den Staat. Ook zal een beknopt overzicht *) van een zoo groot gouvernement gemakkelijk in den geest worden opgenomen, hetwelk, bij gedeelten vertoond, aan het oog des geestes ontvliedt. Dit gansch gebied ressorteert onder het oppergezag van de Algemeene Staten der Vereenigde Nederlanden, die, nadat zij op grond van schending van 's Lands wetten, op eigen gezag, Philips Koning van Spanje als vorst hadden vervallen verklaard, zich niet alleen ten hunnent hebben bevestigd maar den oorlog dien Spanje dezen landen had aangedaan aan hetzelve hebben terug gegeven en naar de uiterste Indiën, zoo Oostersche als Westersche, zijn gevaren en aan de handelsondernemingen oorlogvoering hebben verbonden. Ook naar Brazilië, waar de vermaarde moed der Nederlanderen, steunende op de macht der nieuwe compagnie, tegen denzelfden vijand als hier heeft uitgeblonken. Deze Compagnie zelve heeft op aristokratischen voet dien staat gesticht en door XIX mannen het overzeesch gewest, volgens wijze regelen, bestuurd. Maar toch niet zonder Vorst. Want terwijl ginds de naam van Koning en Onderkoning, onder welker toevoorzicht de regeering vroeger werd uitgeoefend, was opgeheven, heeft de doorluchte Maurits het wettig gezag aanvaard met den titel van Gouverneur, in wiens handen het

Staatsinrichting van Brazilië.

De Staten.

De XIX Bewindhebbers.

Gouverneur.

*) Men vergelijke echter de nota van Van der Dussen, p. 151 vlg.

het hoogst gezag te land en ter zee berustte. Zoo hebben de Staten, de Prins van Oranje en Bewindhebberen het beschikt. Tot dit ambt heeft behoord met den titel van Gouverneur van Brazilië, de leden van den Hoogen en Geheimen Raad van Brazilië zelf te leiden, in krijgs- en staatszaken aldaar te beslissen, Commandeurs over gewesten en forten aan te stellen, nieuwe forten te bouwen, oude te ontmantelen, den openbaren eeredienst der onzen te handhaven, desgelijks de rechten der burgers, de kassen, de domeinen, de inkomsten der Compagnie; de ambten en waardigheden zoo civiel als militair aan de besten te vergeven, den soldaat zoo in de garnizoenen als te velde te bevelen, gratie te schenken, alles op grondslag van de instructie tusschen Bewindhebberen en den Gouverneur overeen gekomen. Maar, hoe meer er voor den landvoogd te doen viel, hoe meer hij behoefte heeft gehad aan beleidvolle mannen tot het uitoefenen van het bewind, vermits wel alles op gezag van een persoon maar niet door diens eigen bemoeiing kon worden verricht. Dit heeft zich niet verwijderd van het voorbeeld van vroegere vorsten, die, hoewel zij zich op groote deugden konden verlaten, toch de besten tot zich hebben geroepen om in hunne zorgen te deelen. Ter bijzondere raadpleging zijn Maurits enkele weinige raadsleden, niet meer dan drie of vier, toegevoegd, met de waardigheid van Leden van den Hoogen en Geheimen Raad, die met den Gouverneur gemeenschappelijk hadden te beraadslagen over de krijgszaken, over den handel, over op te stellen wetten en hare uitlegging in twijfelachtige gevallen en over het gansche staatsbeleid — bij wie de verzoeken der burgers, hunne klachten na onderzoek door lagere rechtbanken ten slotte zouden worden ingebracht — die ook zouden beslissen in zaken van de zee en van het opperbevel aldaar, de uitrusting van vloten en van schepen zouden behartigen, lasten ten algemeenen nutte zouden opleggen, gewestelijke en stedelijke overheden uit voorgedragenen zouden kiezen, die over het oprichten van versterkingen en arsenalen zouden waken, bij wie in commissie met den Graaf oneenigheden tusschen steden en dorpen en andere zaken van groot belang zouden worden uitgemaakt. Na hen en onder hen is de Politieke Raad gesteld, die aanvankelijk uit 13, later uit 17 leden bestond, dien men later Raad van Justitie is gaan noemen. Deze laatste Raad beschermt de rechten der burgers, spreekt recht in burgerlijke en strafzaken, doet recht in geschillen in hooger beroep volgens het Romeinsche recht en de Nederlandsche gewoonten. En deze perpetueele, slechts door Bewindhebberen

Hooge en Geheime Raad.

[308]

Politieke Raad.

hebberen afzetbare Raden genieten eene bezoldiging. Maar bovendien hebben de afzonderlijke gewesten hun eigen magistraat, die het bewind
Gewestelijke raden. voert over de steden en dorpen van zijn gewest. De gewestelijke raden gezegd electores *) en schepenen, zijn afzetbaar en trekken geene bezoldiging. Zij die men schouten, drosten of baljuws noemt, nemen, niet zonder bestuursmacht, het openbaar ministerie bij hen waar. Bo-
Rekenkamer. vendien is er eene rekenkamer die de kassen der Compagnie beheert, de gemeenelands rekeningen en die van den fiscus onderzoekt. Het is gebruikelijk geweest hen uit de Politieke Raden te kiezen zoo dikwijls zij als zoodanig aftraden. Twee hunner, want er zijn er vijf, bekleeden jaarlijks om beurten het ambt van Tresorier. Een vlagofficier met den
Vice-admiraal. rang van Vice-Admiraal heeft onder Nassau de leiding der zeezaken; hij beveelt over de vloten, de kapiteins en het gansche personeel der
[309] zeemacht. En aangezien de zaken van Brazilië grootendeels bestaan in het heen en weer zenden van schepen, is aan de bevelhebbers hunne taak voorgeschreven, hetzij zij in vloten varen of met schepen alleen; hetzij ten dienste van de Compagnie hetzij van particulieren; hetzij er gelegenheid ware om den vijand te bevechten of niet; hetzij ten anker ware te blijven of de reis ware te vervorderen. Ook is voorgeschreven wat er te verrichten valt, indien andere schepen in 't zicht mochten komen of stormen een admiraalsschap mochten verstrooien; indien onderbevelhebbers zouden verlangen te worden toegelaten tot besprekingen met hunne meerderen; hoe de tucht te handhaven; hoe in het dagelijksch rantsoen der opvarenden te voorzien; hoe te midden van de rauwe gasten recht en wet hoog te houden; door wie, in hoever en op welke wijze de godsdienst in stand moet worden gehouden; welke orde bij het inschrijven der scheepsjournalen, welke opvolging in gevallen van overlijden moet worden in acht genomen; hoe gevangen gemaakte vijanden te bejegenen; hoe den buit te verdeelen; welke havens zijn te naderen en met welke voorzorgen; welke ankerplaatsen te kiezen — over alle welke zaken, naar gelang zij zich voordoen, een
Admiraliteit. Zee-Raad te beslissen heeft. Het kerkelijk bewind heeft denzelfden vorm als dat der kerken in Nederland. Het hoogst gezag over de Kerk
Orde der kerken. berust bij den Graaf en de Geheime Raden tot wier ambt eveneens behoort dit door golven geteisterd schip tegen den aanstoot zijner vijanden, tegen de kwalen waaraan het lijdt, te sturen. Het gezag harer sy-
Synoden, classen, kerkeraden. noden is grooter dan dat harer classen, dat grooter is dan het gezag der kerkeraden

*) Zie nota van Van der Dussen, p. 170.

kerkeraden. De besluiten der synoden waren krachteloos zonder bekrachtiging van Bewindhebberen der Compagnie. Het was verboden deze synoden te beleggen, tenzij de punten van overleg eerst waren meegedeeld, opdat men de minder noodige en minder nuttige konde uitschakelen. Aanwezig zijn afgevaardigden van Graaf en Raden met het oog op de zeer enge banden tusschen Kerk en Staat bestaande, wegens het gemeenschappelijk inzicht in goed en kwaad. Den verkondigers van Gods Woord is de ernstige en ijverige verzorging der zielen opgedragen; zij moesten de Wilden door onderricht en door het voorbeeld van een strenger leven tot zich trekken, hen met het heilzaamst sap van de Christelijke leer drenken en zoodanig tot hen spreken als jegens te bekeeren heidenen nuttig was; zij zouden de natuur voorop stellen, de schrift laten volgen, opdat zij, na onderwezen te zijn op het stuk van de natuur, gemakkelijker geloof hechtten aan de schriftuur. Zij zouden het bewijs hebben te leveren dat ons volk niet gekomen was, gestreden en overwonnen had, uit zucht naar vuig gewin of om zijn gebied uit te breiden, maar vooral uit liefde tot het eeuwig heil van hen die in zoo diepe duisternissen doolden. Hun is gelast zich niet met politiek in te laten, zich niet met verkiezingen te bemoeien, zich niet met kuiperijen op te houden, maar binnen de perken van het geloof te blijven en veelvuldig over den staat der kerkelijke aangelegenheden en de bekeering der heidenen aan Bewindhebberen te rapporteeren, niet omdat zij onwaardig zouden zijn om over politieke aangelegenheden te spreken, maar omdat het hunner onwaardig was zich daarmede af te geven, ja omdat zij namelijk zich met hoogere belangen hadden bezig te houden. Ook is hun verboden in het openbaar tegen overheidspersonen die uit menschelijke zwakheid zondigden te toornen of hen met naam en toenaam aan de minachting der gemeente prijs te geven, opdat niet of het aanzien der regenten verkleind wierd of een hartstochtelijke, driftige en bittere terechtwijzing zichzelve logenstrafte. Ook heeft men gewild, dat de eerbied voor den geestelijken stand onbeperkt zou zijn en dat hij, door het bedreigen van straf, veilig was voor de schaamteloosheid en de moedwillige tongen van alle kwaadwilligen. Men heeft niet gewild dat zij stelselloos zouden worden overgeplaatst van schip naar schip of van dorp tot dorp, anders dan met toestemming van Magistraat en Kerkelijke Overheid. Het is gepast geoordeeld hen die zich te scheep bevonden of in forten gelegerd waren aan de tafel der bevelhebbers te doen aanzitten, om hen niet te

Predikanten.

Dienst der predikanten.

[310]

midden van den grooten hoop aan kleinachting te doen blootstaan of den zaaiers van het geestelijk zaad een behoorlijk onderhoud te laten ontberen. Ik heb gelezen dat de pauselijke godsdienst aan de navolgende beperkingen onderworpen is. Men zal hier geen gezag van een vicaris, bisschop of suffragaan erkennen of tot gehoorzaamheid verplicht zijn aan eenig geestelijke buiten het gewest, of dezulken raadplegen, of hun ondershands geld toezenden. Voor zoover geestelijken onder het Nederlandsch gezag wenschen te leven, moeten zij zich door een eed van trouw aan Graaf en Raden verbinden en van wijding door den Bisschop van de Bahia afzien. Zij die zonder paspoorten binnen onze landpalen komen zullen rechtens aangehouden worden. Niemand mag zich door een priester in den echt laten verbinden op straffe van verbanning of van eene boete van 300 Gld., wordende het kind niet tot erven toegelaten; hunne plechtigheden zullen binnen de muren hunner kerkgebouwen en niet langs de wegen worden gehouden. De kerkelijke inkomsten moeten aan de compagnie komen en zullen besteed worden voor vrome werken als scholen, kerken en ziekenhuizen. Het zal hun vrijstaan te gelooven wat zij willen en te belijden wat zij gelooven, zonder aanstoot te geven. Den Joden zijn de navolgende beperkingen opgelegd: nieuwe synagogen mogen niet worden opgericht; aan niemand is veroorloofd eene Christin te huwen of als bijzit te houden; niemand mag van Christus tot Mozes, van het evangelie tot de wet, van het licht tot de duisternis worden verleid. Zij mogen den heiligen naam van Christus niet vervloeken. Het makelaarsloon mag den derden penning niet te boven gaan; in den handel mogen zij niemand bedriegen. Kinderen uit gemengde huwelijken geboren moeten, bij overlijden hunner ouders, aan de Christelijke bloedverwanten ter opvoeding worden overgegeven en bij afwezigheid daarvan aan de weesmeesteren indien zij arm, aan de zorgen van Geheime Raden indien zij vermogend zijn.

Pauselijke godsdienst.

Joden.

[311]

Regeeringsvorm van Angola.

Met de regeeringsvormen van Angola en S. Thomé is het een weinig anders gesteld geweest. Want hoewel zij aanvankelijk aan eenen Gouverneur hebben gehoorzaamd, is niettemin kort daarna, bij besluit van Bewindhebberen, het eenhoofdig gezag opgeheven en aan twee overheden opgedragen. Want daar de Afrikaansche kust door den evenaar in tweeën wordt gedeeld, heeft de eene gouverneur het noordelijk gedeelte dat S. Jorge da Mina en andere door de Compagnie

nie bezette plaatsen bevat onder zich, de andere het zuidelijk gedeelte waar de hoofdplaats Loanda met het eiland S. Thomé ligt en de gansche kuststrook tot de Kaap de Goede Hoop onder zijn bewind. Aan die twee gouverneurs is nog een derde toegevoegd. Bij toerbeurt besturen zij dit gewest en behandelen zij de rechtsaangelegenheden, daarenboven de rekeningen en de opbrengsten van den handel, zoodanig dat de een gehouden is voor de schuld van den ander op te komen, hetgeen voorzieniglijk is beschikt, opdat zij enger zouden zijn verbonden door trouw jegens de Compagnie en door vriendschap onder elkaar. De zorg voor den godsdienst was aan de geestelijken opgedragen, wien gelast is om de talen der volken te leeren, hun gebruiken, inborst en neigingen te leeren kennen en daarna Christus te verkondigen aan de heidenen, een zuiverder leer te prediken dan de pausgezinden. Het militair gezag berustte bij een enkelen, later bij deze overheden zelf; dezen wijzen een legercommandant met den titel van Kapitein aan, die zijne instructie van hen ontvangt en hun over de wachtposten en gevangenissen rapporteert. Het behoort tot hun ambt die plaatsen met forten, redoutes en kampementen te beveiligen die iets voor den handel beteekenen, dezen voor een half jaar van lijftocht voorzien te houden, verdragen met den Koning van Congo en andere potentaten te sluiten en derzelver hoven van een zuiverder leer omtrent God en Christus te doordringen. Alzoo is de staat overal aan verscheidenen uit de besten toevertrouwd geweest, hoedanigen staatsvorm de wijsten altijd geprezen hebben en waarvan de deugdelijkheid wordt bewezen door de schitterendste voorbeelden van oude en jonge dagteekening en waaronder, naar het gevoelen van velen, de Romeinen hun hoogsten trap van bloei hebben bereikt. Deze is de regeeringsvorm in het Brazielsch gewest onder den Graaf geweest, wiens verwonderlijke eensgezindheid met Bewindhebberen, in zooverre hij zelf aan hunne bevelen gehoorzaamde en zij wederkeerig hem hebben bemind en geëerd, de Brazielsche zaak van een klein begin tot een groote hoogte heeft opgevoerd.

Eensgezindheid tusschen Graaf en Bewindhebberen.

[312]

Aan de stranden van Parayba lag de vloot gereed die Maurits, na ontheffing van het hoogste bewind over Brazilië, naar patria terug zou voeren. Toen hij van de Mauritsstad zou vertrekken, heeft hij met eenzelfde beleefdheid van Raden en burgers, krijgsvolk ter zee en krijgsvolk te land afscheid genomen en er is een ongelooflijk verlangen naar hem

De Graaf neemt afscheid.

hem overgebleven, hetgeen de hierop gevolgde rampen zoozeer hebben doen toenemen, dat nu niemand aarzelt om het door hem met alle omzichtigheid verrichtte, meest te zijner eere en op gepaste wijze te herdenken. Toen hebben de hemelen en de wateren gebeefd op het, naar krijgsgebruik, losbranden van het geschut en van de musketten der burgers en soldaten, waar hij ging. Namelijk, waar de beste wenschen van de zijde des volks hem niet verder begeleidden, heeft het gebulder der kanonnen de algemeene heilbeden en de hem vergezellende gunst der menigte verder gedragen. Steden en sterkten, dorpen en velden zijn op de been gekomen. Overal stroomde een groote menigte volks naar de suikermolens en naar de dorpen om hem, wiens rechtvaardige bevelen zij had ondervonden, te betuigen dat zij door zijn vertrek aangedaan was. Men zag drommen van arm en rijk, van oud en jong in bonte menigte, hier tegemoet komen, ginds volgen, dan weder den vertrekkende omringen en door gemompel, door toejuiching of door tranen, goedgezindheid aan den dag leggen, hetgeen ook bij verscheidene Portugeezen is waargenomen, wien de herinnering aan de Nassausche gematigdheid en verdraagzaamheid jegens hen, diep ter harte ging. Het karakter van het gansche schouwspel was niet blijde maar treurig. Sommigen wenschten hem heil als aan eenen Vader, anderen als aan eenen Heer, weer anderen als aan hunnen „Patroon". Sommigen was het een troost zijn rechterhand, anderen zijn opperkleed te mogen aanraken. Allen gevoelden gelijke smart, waar ieder met de oogen naar den Graaf staarde. De aangezichten van minderen of van meerderen, van mannen of van vrouwen stonden gelijkelijk treurig. Er waren er die uitriepen dat de zaak van Brazilië verloren, dat er nauwlijks hoop meer over was en zij brachten dat gereeder en stoutmoediger uit, dan dat men kon aannemen dat zij nog iets gaven om de overgebleven regeerders. Honderd burgers te paard begeleidden hem tot het dorp Paratibi en I. Garasu. Schouten en schepenen der landbevolking, ter begroeting uitgetogen, hebben den komende met eerbied en naarstige beleefdheid ontvangen en in goede orde tot Parayba begeleid. Den vertrekkende werd geen rust gelaten door de verzoekschriften van Portugeezen, van Brazilianen en van anderen, waarbij ieder zijne belangen bij de Algemeene Staten, bij den Prins van Oranje en bij Bewindhebberen wenschte te zien aanbevolen. Weinige dagen te voren had de Koning der Tapoeiers, Jan de Wy of Jandubi, drie zijner zoons met een gevolg van twintig man uit dien stam tot

[313]

De Vorst der Tapoeiers zendt drie zijner zoons.

CLASSIS
QUÆ IN PATRIAM
COMITEM REVEXIT.

A. *Navis Prætoria, Amsterodamu.*
B. *Vicaria.*
C. *Navis Aurantia malus, noctu prælucens.*
D. *Concordia.*
E. *Dauentria.*
F. *Vltrajectum.*
G. *Portoria.*
H. *Navis Principissa.*
I. *Zelandia.*
K. *Vlissinga.*
L. *Navis Salinarum.*
M. *Comes Hendricus.*
N. *Concordia Enchusana.*

tot Nassau afgevaardigd om naar de redenen van zijn vertrek te vernemen, op een langer verblijf aan te dringen en om levensmiddelen te beloven zooveel als noodig waren voor den Graaf en diens personeel. Twee der Wilden hebben de reis naar Holland met den Graaf ondernomen, om onbekende gewesten, gesternten en volken te aanschouwen; de overigen zijn met kleine geschenken als messen, bijltjes, spiegels, waarin Wilden behagen scheppen, naar huis en tot den koning terug gekeerd. Vier anderen uit de stammen der Carapata's en Waypebaren (die kort geleden de schuilhoeken der groote Palmeiras hadden aangevallen en het aldaar weggescholen samenraapsel van roovers hadden uitgeroeid) hebben Nassau ook willen vergezellen met hun medegenomen tolk. Het Braziliaansche volk heeft vijf uit de zijnen afgevaardigd die tegelijkertijd zouden reizen, uit de begeerte Nederland en den Prins van Oranje te zien (welke benaming alleen hun alles zegt) en om den hunnen te kunnen verhalen van den staat onzer landen en zeden. Want het was bij de Portugeezen gebruikelijk dezen te beschimpen als waren wij zoowat arme roofstaatjes, die zich met enkele visschersbootjes tegen de armoede overeind hielden. Zoo hoog scheen de goede wil der Brazilianen jegens den Graaf te zijn ontvlamd, zoo groot was bij een iegelijk de begeerte om zijne aanhankelijkheid te toonen, dat zij hem hunne schouderen hebben geleend en nadat zij de Nederlanders, als uit naijver, hadden op zijde geduwd, hem omhoog geheven, van het strand, dwars door de golven en zeemondingen bij het Fort Margaretha, naar de boot hebben gedragen en hem met een ontzaglijk gehuil op hunne manier, in hunne taal vaarwel hebben toegebruld. Immers, zij meenden dat het de grootste beleefdheid en de hoogste eer was op hunne schouderen te torsen hem, die voorheen aller geluk en voorspoed op de zijne had getorst. Maar toen heeft zich de liefde van die menschen jegens den Graaf op zijn hoogst geuit, toen zij zich, den volgenden dag, na den nacht op het strand te hebben doorgebracht, begeleid door een dichten drom vrouwen en kinderen, dicht opeen over de jachten en werksloepen met bagaadje hebben uitgestort, als wilden zij allen met hem weg varen en de ongemakken van de zee met hem braveeren. Maar dezen verzocht hij om de reize niet door ongelegen diensten te belemmeren en hij heeft hen met goede woorden bevredigd, met schenkaadje vereerd en de weenenden en zuchtenden terug gezonden. Hij verklaarde, dat hij verrukt stond over de blijken van zoo groote gehechtheid en nooit de heugenis zou laten varen

Eenige Tapoeiers maken de reis mede.

[314] ren aan een hem zoo toegenegen volk. Alzoo is hij onderzeil gegaan toen de 22ste Mei was aangebroken en door zijn helderheid een veilige vaart scheen te voorspellen. De vloot waarmede hij den overtocht maakte was 13 zeilen sterk, welvoorzien van geschut, van bootsgezellen en soldaten tegen vijandelijk geweld en zoo ten profijte van de Compagnie als van particulieren met waren van het land bevracht. Met den Graaf zijn velen thuis gevaren als ambtenaren, geestelijken, militairen, die hun ambt hadden neergelegd dan wel meenden dat het hun, nu hij vertrok, hard zou vallen hier langer te blijven. Het aantal der vertrekkenden bedroeg 1400 koppen, zoo soldaten als schepelingen, zoo passagiers als bediendenpersoneel. Tevens heeft hij enkele paarden van Braziliaansch ras overgevoerd. Ja, hij heeft vele merkwaardigheden welke wij Nederlanders alhier als zeldzame of onbekende zaken bewonderen, huiden van viervoetige dieren, van visschen en vogelen, gereedschappen der Wilden, wapenen, hals- en hoofdsieraden naar Nederland overgebracht, welke hij niet zoozeer heeft verzameld voor eigen genoegen als wel tot nut en vermaak van velen. Getuige het Theatrum Anatomicum te Leiden in Holland, alwaar zij heden ten dage als in de gewelven van het Kapitool, tengevolge van Nassau's milde schenking te zien zijn; zoodat hij niet alleen bewijzen van krijgsbeleid in het Brazielsch gewest heeft achtergelaten, maar, na in Nederland te zijn terug gekeerd, in de hallen der geleerdheid, talrijke wonderteekenen der natuur en hulpmiddelen tot de natuur- en geneeskunde heeft opgehangen. Bovendien heeft hij gewild dat zij in schilderijen vertoond en in tapijten geweven werden ter herinnering van de verre nakomelingschap, opdat, wanneer de zaken waren vergaan, er nabootsingen zouden overblijven van hetgeen gindsche wereld bewonderenswaardigs heeft. En dit is te aanschouwen in het doorlucht paleis, dat hij, te 's Gravenhage, uit marmer heeft opgetrokken nabij den toegang tot het Hof, behalve nog vele kunstwerken die hunne waarde en glans ontleenen aan ivoor en elpenbeen. Een groote hoeveelheid koopwaren, suiker, verfhout, ivoor, Afrikaansch goud, tabak, confituren, huiden, eigendom zoo van de Compagnie als van particulieren, was in de schepen geladen, die gezamenlijk 2.600.000 Gld. waard werd geacht. Na den oceaan opnieuw te zijn overgestoken en de linie te hebben gesneden die van zijne verrichte, niet nog te verrichten daden getuigde, is hij, na behouden reize, in Texel aangekomen en ontscheept. Maar de ongemakken der zee hadden den reiziger afgemat,

De Graaf gaat scheep te Parayba, 22 Mei 1644.

2.600.000 Gld.

De Graaf valt in Texel binnen.

mat, zoodat hij door ziekte aan het dorp Helder is opgehouden, alwaar hij herstel heeft gezocht, en na wat op krachten te zijn gekomen en in enkele Hollandsche steden te hebben vertoefd, is hij te 's Gravenhage [315] afgestapt. Hier hebben de verwante Prinsen, de Staten en de Bewindhebbers der Compagnie den teruggekeerde ontvangen, hem met zijn *Ontvangst.* terugkeer geluk gewenscht, hem bedankt en zijne hooge verdiensten en regeeringsdaden erkend. Maar de Graaf heeft, nadat de begroeting was afgeloopen, in meer dan eene vergadering, met hen over het gansche beleid der Brazielsche zaken, over de gewesten, de voortbrengselen, de inwoners, de legermacht en de vloot verhandeld en uiteengezet wat verzorging, wat verbetering noodig had. Het ware overbodig met andere woorden te herhalen wat wij reeds vroeger hebben gezegd, als uit welke gewesten Brazilië bestaat, welke hunne voortbrengselen en opbrengsten zijn, door welke forten het wordt verdedigd, door welke en hoedanige volken het wordt bewoond. Maar ik zal uit een relaas *Staat van Brazilië door Johan Mauritsvan* Nassau het nog niet beschrevene, voor zoover het belangwekkend en den Bewindhebberen nuttig is te weten, excerpeeren.

„In gansch Brazilië werden vanouds 1.000.000 arroben suikers in- *Vroegereopbrengst der suikeren.* „geoogst en wel jaarlijks. Honderdduizend daarvan kwamen den Ko- „ning als tienden toe; 300.000 arroben van de soort welke men paneel- „suiker noemt waren wegens hun slechte hoedanigheid van tienden „vrij. Het was niemand veroorloofd deze suikeren naar elders te ver- „voeren dan naar Portugal, noch ook met andere schepen dan die te „Lissabon, Porto, Viana en de eilanden van Terceira, Canaria en „Madeira thuis behoorden. Hiertoe werden 300 bodems, gedeeltelijk „galjoenen, gedeeltelijk karveelen (dat zijn schepen van kleiner char- „ter) gebezigd, die met wijn, olie, meel, gezouten visch, linnen en wol- „len panen, ijzer, koper en andere koopwaren bevracht, ten handel „derwaarts afvoeren. Zij brachten hunnen eigenaren jaarlijks eenige „millioenen op, welke inkomsten in verschillende streken van Europa „den naijver en de begeerte der handelaren opwekten. De grenzen van „Brazilië, voor zoover aan de Staten onderhoorig en door het geluk der „wapenen vergroot, zijn: de Rio Real, die Sergippe van het gouverne- „ment der Bahia scheidt en de rivier Maranhaõ. Sergippe, dat zich *Sergippe.* „over 32 mijlen langs de kust uitstrekt, is aanvankelijk aan het Portu- „geesch gebied toegevoegd door Christovão de Barros Cardoso wien „de Koningen van Spanje deze zelve gronden tusschen Sergippe en „den

„den Rio S. Francisco, als belooning zijner verdiensten, hebben ge-
„schonken, met het recht hen in perceelen te verdeelen en aan kolo-
„nisten naar hem goeddacht, te verkoopen, onder voorwaarde dat hij,
„binnen een door den Koning te stellen termijn, volkplantingen aldaar
„zoude aanleggen. Dit heeft ten gevolge gehad dat velen uit de Bahia
[316] „aangelokt, derwaarts zijn verhuisd en er, na ommekomst van eenige
„jaren, vier suikerfabrieken hebben gegrondvest die echter weinig te
„beteekenen hadden, met nog 400 veekralen en nog een versterkt
„stadje dat ongeveer 100 huizen telde. Maar, toen dit in den krijg was
„verwoest, is er slechts een droevig spoor van overgebleven, daar de
„inwoners vertrokken en naar de Allerheiligenbaai verjaagd waren.
„Wat er aan vee was overgebleven is aan de vraatzucht van den vijand,
„van ons of van de tijgers ten prooi gevallen, in die mate dat, bij gebrek
„aan jachtbuit, de jagers zelf wegblijven. Er is geen kans het tot zijn
„vorigen bloei te verheffen tenzij er volkplanters heen gezonden wor-
„den, maar dezen verkrijgt men nooit zoolang hun geen veilig verblijf
„gewaarborgd wordt, velden en landerijen hun geschonken worden.
„Slecht rekenen zij, die meenen dat de Compagnie dit tot stand kan
„brengen zonder kolonisten en dat de veefokkerij door overheidszorg
„kan gedreven worden, daar de streek voor vijandelijke aanvallen open
„ligt en de veehoederij een gewaagd bedrijf is dat, in het gunstigste
„geval, weinig voordeelig uitvalt door de tegenwoordige groote geld-
„schaarschte. Bovendien zouden eenige eskadrons ruiterij, wat voet-
„volk en andere bijstand noodig zijn om het gewest te beschermen, het-
„geen op zijn minst 600.000 Gld. zou kosten. Daarenboven zou te
„vreezen staan dat het beheer dier zaken den daarmede belasten amb-
„tenaren gelegenheid zou geven tot geknoei, tot ongeoorloofd wanbe-
„heer en tot wreede knevelarij der inwoners, zooals uit recente geval-
„len blijkt. De metalen die in de bergen van Sergippe welke men Itoha-
„bouhanas noemt gevonden worden, zijn, na herhaald onderzoek, van
„geener waarde gebleken. De eerste maal werden vondsten aange-
„bracht door den Mameluk Melchior Dias, in den tijd toen Luiz de
„Sousa hier het bevel voerde. Dias meende na een oppervlakkige be-
„schouwing van die schitterende steentjes, dat zij zilverhoudend wa-
„ren. Nadat de zaak den Koning van Spanje was aangediend, heeft
„Sousa order gekregen de bergen te openen en het staatsgeheim uit te
„vorschen, maar hij heeft zijnen souverein op een bericht van ijdele
„verwachtingen en verloren moeite moeten onthalen.

„Grond

„Grond en bodem van het gewest Pernambuco behoeven, voor zoo- *Pernambuco's grond en bodem.*
„ver men heeft kunnen opmaken uit de oogsten van eenige jaren her,
„in vruchtbaarheid voor geen deel der bewoonde wereld onder te
„doen, voor zoover niet alles door zandvlakten onvruchtbaar is of met
„rotsen is bedekt. Door gesteldheid, rijkdommen, dichtheid van be-
„volking en handelsproducten uitmuntende, is het, waar steden zijn,
„door openbare en particuliere gebouwen, door bruggen, torens, ver-
„dedigingswerken, zoo uit een oogpunt van nut als van beschaving,
„indrukwekkend en wel voorzien. Het bloeit door overvloed van wei-
„degrond, het brengt een ontelbaren veestapel voort en de koeien mun-
„ten uit door omvang, melkgevend vermogen en de schoonheid harer
„horens. De akkers zijn, waar zij slechts worden ontgonnen, aller-
„vruchtbaarst. In de bosschen is de jacht op vogels en wild gedierte
„zeer voordeelig, de vischvangst in de rivieren desgelijks. Het glimt
„door meer dan eene soort van balsem, ook is het rijk aan olieën, gras-
„soorten en medische kruiden. Het wordt niet verder dan acht mijlen
„uit de kust bewoond, omdat de kuststreken gunstiger gelegen zijn
„voor den import en den export en de eerste buitenlanders die hier ge-
„woond hebben, de Portugeezen, door hun gering aantal niet in staat
„zijn geweest kolonisten verder uit te zenden, terwijl bovendien de
„Wilden zich tegen een verder doordringen in het binnenland ver-
„zetten.

„Iedere suikermolen wordt onderscheiden naar zijnen eigenaar, de
„grootte van het personeel en het aantal slaven. Het aantal slaven tus-
„schen den Rio S. Francisco en den Rio Grande wordt op 30 ad 40.000 *Aantal slaven.*
„geschat, hetwelk, om niet uit te sterven, jaarlijks een 3000 negers ter
„aanvulling noodig had, die van de Afrikaansche kusten, van Kaap
„Verd, van S. Jorge da Mina, Angola, Ardra en Calabar afkomstig
„waren. Hadde het niet door onze verwaarloozing en slordig bestuur
„geleden, dan had dit gewest in eigen behoeften kunnen voorzien.
„Thans lijdt het onder levensmiddelennood, zoodat, tengevolge van
„gebrek aan vee, dat slecht onderhouden en voor een deel gestolen
„wordt, den eigenaren en lavradores van de suikerfabrieken binnen-
„kort algeheele stilstand van werk boven het hoofd hangt.

„Het is der Compagnie van het hoogste belang te weten welke de *Misstanden in Brazilië.*
„misstanden en verkeerdheden van dit gewest, welke de oorzaken der
„kwalen, welke de middelen ter verbetering zijn. De voornaamste
„misstanden zijn de armoede en de trouweloosheid der Portugeezen,
„de

„de onvoldoende opbrengst der velden, het verval van den handel, de
„verwarring in het beheer der middelen, welke kwalen, als zij niet in
„de kiem gesmoord worden, elkaar als opwekken en doen verergeren.
Schulden. „De schuldenlast waarmede de eigenaars der suikermolens aan de
„Compagnie en aan particulieren vast zitten is ontzaglijk. De Com-
„pagnie is daarbij voor de helft geïnteresseerd; maar, daar de leden
„van de regeering, de suikerindustrieelen, de kooplieden, de hand-
„werks- en ambachtslieden in het dagelijksch leven van elkaar afhan-
„gen, brengt de ondergang van den een dien van den ander te weeg en
Trouweloosheid. „brengt een eerste ramp er nieuwe aan het rollen. De trouweloosheid
„van het volk hebben die van Maranhaõ onlangs geopenbaard door
„een opzienbarend gruwelstuk, dat ook door die van Pernambuco
„ware gepleegd, zoo de eerste kwade bewegingen niet onmiddellijk
„onderdrukt waren. De desperados zien nergens tegen op, zoodat zij
„niets onbeproefd zullen laten om zich van het bewind en de schuld-
„vorderingen der Nederlanders te ontdoen. De hoofdvoortbrengselen
[318] „zijn maniok, suiker en verfhoutsoorten. Ware er overvloed van ma-
Onvoldoende op-brengsten. „niok, dan zou deze de Compagnie kunnen ontheffen van het onop-
„houdelijk zenden van mondvoorraad. Er zou voldoende aanwezig
„zijn, indien de inboorlingen die gewoon zijn voor zichzelf en de hun-
„nen, niet voor anderen te leven, zich ten bate van het publiek, aan de
„bebouwing der velden wilden wijden. Uit de schaarschte aan maniok
„volgt dat de prijzen ontzettend blijven stijgen, zoodat men wat vroeger
„voor 24 stuivers per schepel verkrijgbaar was, thans niet beneden de
„tien Gulden kan bekomen. Dit veroorzaakt dat het hongerig gemeen
„dat niet van vreezen weet, overslaat tot het vernielen der velden, het
„verwoesten der suikermolens, tot roof en diefstal en met zijn leven
„speelt om in het leven te blijven. Tegen dit kwaad kunnen en moeten
„middelen worden aangewend op grondslag van hetgeen door mij, bij
„een andere gelegenheid, is aan de hand gedaan en toen de algemeene
„instemming heeft weggedragen. Ook ben ik van gevoelen dat het
Verkeerde behandeling van het hout. „Brazielhout verkeerd wordt behandeld, zoolang niets is vastgesteld
„omtrent de hoeveelheid of de hoedanigheid van het te vellen hout; ik
„bedoel hoevele en hoedanige boomen moeten worden omgehouwen.
„Anders is in deze door de Spaansche ambtenaren gehandeld. Dezen
„staan niet toe dat er meer dan 10.000 quintalen geveld worden; bij
„ons ziet men dat de boomen zonder orde of regel neergelegd worden,
„zelfs het jonge nog onvolwassen goed, zoodat noodwendig moet vol-

„gen

„gen dat deze handel vernietigd wordt, omdat met de stekken de hoop
„op nieuwe boomen wordt weggenomen. Men kan dit euvel niet an-
„ders bestrijden dan door een streng kapverbod op de jonge boomen
„te leggen en het vellen van te veel volwassen boomen te verbieden.
„Op niets is meer winst te behalen dan op de suiker, behalve dan de *Suiker.*
„buitengewone opbrengst van directe belastingen, accijnzen en tollen.
„Maar, indien men nauwkeurig berekent aan hoeveel uitgaven Brazi-
„lië behoefte heeft, lijkt het twijfelachtig of het mogelijk zal zijn het
„budget in evenwicht te houden. Tot dusver kwijnen het aanzien en
„de vlucht des handels, want ook de Nederlandsche kooplieden maken *Staat des handels.*
„geen winsten waarmede zij de uit Nederland gezonden waren goed
„maken. Daarom minderen zij zeil, houden hun correspondenten
„kort, zenden minder goederen over, eischen strenge voldoening en
„verlangen dat kapitaal wordt los gemaakt. Bij gebrek aan vertrouwen
„legt niemand gelden uit, tenzij hij door pand is gedekt; wisselbrieven
„worden uit vrees voor bedrog niet gehonoreerd; zoodat velen, ge-
„dwongen hun kantoren te sluiten en een goed heenkomen te zoeken,
„hunne relaties in ongelegenheid brengen. De koopmanspakhuizen
„staan leeg. De koopwaarde van gebouwen en landerijen is zoozeer
„afgenomen dat zij tot een derde van haar vroeger bedrag is gedaald.
„Een neger, kort geleden nog voor te nauwernood 200 of 300 rijks-
„daalders te koop, koopt men thans voor 30, 40 of 60 rijksdaalders.
„De handwerkslieden hebben niets te doen; als gevolg van hun benar-
„de omstandigheden treden zij in krijgsdienst of repatrieeren zij. In- [319]
„dien der Bewindhebberen toewijding zich niet haast, om een genees-
„middel aan deze kwalen toe te dienen, zal een groote ramp onafwend-
„baar blijken. De schatkist heeft, in de laatste twee jaren, in zulke *Staat der schatkist.*
„moeilijkheden verkeerd, dat men niet in staat is geweest den soldaat
„op gezette tijden vivres te verstrekken en de hem toekomende soldij
„uit te betalen, laat staan schatkistbiljetten in te lossen die door den
„tusschenhandel met een verlies van 5 % te koop worden geboden, tot
„groote schade van de Compagnie.

„Ik heb de kwalen opgesomd, thans zal ik de oorzaken openbaren *Oorzaken der kwalen.*
„ten einde te beter te kunnen heelen. De armoede der Portugeezen die
„hun de laagste kunstgrepen onderwijst, spruit gedeeltelijk voort uit *Armoede der Portugeezen.*
„de oorlogen die meer dan eens verwoestingen hebben aangericht, ge-
„deeltelijk uit de overtuiging die hen overeind heeft gehouden dat de
„Spaansche vloot ons tot het uiterste brengen zou en verjagen kwam.

„In dit vertrouwen overmoedig geworden, hebben zij, onverschillig „hoe zij zouden betalen, molens, velden en slaven tot elken prijs ge- „kocht. Vertegenwoordigers hebben, met buitengewone lichtvaardig- „heid, de eigendommen hunner meesters aan zulke personen gegund „en een zeker bezit in een onzeker omgezet, bewogen door begeerte „naar provisie die zij op den eersten termijn van betaling kortten. Daar- „op zijn gevolgd: verkwisting bij het personeel, lage suikerprijzen, „schaarschte aan levensmiddelen, sterfte onder de negers door pok- „ziekte, verwoesting der velden, een ramp over den oogst gebracht „door roovers, verwoestingen door wurmen die men Lagartas noemt, „door muizen en door veldmuizen, overstroomingen en felle zomer- „hitte. Toen al deze tegenspoeden hun opeens overvielen, hebben zij „hunne schulden niet op de vervaldagen kunnen aanzuiveren, gelden „tegen hooge woekerrenten opgenomen en, in processen gewikkeld, „ook nog door dien waanzin hun fortuin opgemaakt. De gewoonte is „dat 3 of 4 % per maand aan rente wordt gevorderd, hetgeen daarop „neerkomt dat in 3 ad 2 jaren het kapitaal wordt vernietigd. Daarbij „komen als schadeposten dat in iedere maand, door vernieuwing der „ontvangstbewijzen, het kapitaal met zijn rente wordt vermeerderd en „aldus de woeker door woeker voortwoekert. De belooningen van „schrijvers, helpers, notarissen, makelaars, procureurs, boden en an- „dere gerechtelijke bloedzuigers persen de armen uit en maken nieu- „we armen. Voorts loert de inhaligheid der schouten en onderschou- „ten, die ieder die geld heeft tracht uit te zuigen, op de ongelukkigen en „vilt dengeen op wien zij het als beschuldigde munt, met boeten en af- „persingen, en hoewel zij alles weg halen, leven deze bloedzuigers toch „in de grootste armoede, zooals pleegt te gebeuren met hen die het van „kwade praktijken moeten hebben. De oorzaken van het verval des

Verval des handels. „handels vloeien gedeeltelijk voort uit het gezegde, gedeeltelijk uit de

[320] „ontzaglijke lasten waarmede de landelijke opbrengsten bezwaard „worden, zoodat, al beantwoorden de oogsten aan de verwachting, het „particulier vermogen niet is in stand te houden, door de lage suiker- „prijzen in Nederland. Tot de oorzaken van den verminderden han- „del behoort de verminderde waarde van het geld en het recht op de „overmaking van geld. Dit heeft ten gevolge gehad dat de kooplieden, „wegens de onzekere belegging van geld en het verlies bij dalende „prijzen in Nederland geleden, besloten hebben niet openlijk met me- „deweten van de ambtenaren maar heimelijk hunne gelden, zenuw en „vrucht

„vrucht des handels, over te zenden. Wat de landskas betreft, hoewel *Armoede der schatkist.*
„haar gansche welzijn van een beleidvol beheer der Brazielsche zaken
„afhangt en van een wettige praktijk van import en export, is even-
„wel niet te ontkennen dat ook hier de onervarenheid van sommigen
„en de teugellooze hebzucht van anderen tot den dalenden welstand
„bijdragen. Want sedert gene zich heeft opgemaakt om beslag op Bra-
„zilië te leggen, zijn vele verantwoordelijke personen onbekend geble-
„ven met plaatselijke toestanden, ankerplaatsen, aard van het land en
„van de bevolking, zoodat door hun onwetendheid en onachtzaamheid
„meer dan een goede gelegenheid om een overwinning te behalen is
„ontglipt en meer dan een onderneming, met verlies van enorme bedra-
„gen, op teleurstelling is uitgeloopen. Vele groote zaken die de Hoog-
„loffelijke Bewindhebbers hebben aangedurfd, hebben zij niet over-
„eenkomstig hun wensch volbracht, vermits, ten gevolge van over-
„plaatsingen en de nieuwe inzichten van opvolgers, geen volharding
„bij het ter hand genomene en ook geen eenparige ijver heeft voorge-
„zeten. Ook dit behoort tot de erkende misstanden, dat aan brieven en
„onthullingen door particulieren aan Nederlanders gericht, meer waar-
„de is gehecht dan aan de officieele rapporten der waardigheidsbeklee-
„ders en dat gehoor hebben gevonden zij, die liever een wit voetje heb-
„ben dan nuttig zijn. Dientengevolge zijn er nu eens expedities uit on-
„gelegen zuinigheid gestaakt, dan weer met ongeordende royaliteit on-
„dernomen; soms op te ruimen, soms op te karigen voet victualiën,
„schepen, wapenen en andere krijgsbehoeften uitgezonden, zoodat 's
„Lands welvaren niet ten onrechte de groote onnutte uitgaven betreurt.
„Uit dezelfde bron vloeit voort, dat de regenten in de kolonie dikwijls
„opdrachten hebben ontvangen welke nauwlijks voor uitvoering vat-
„baar, soms met elkaar strijdig, ja zelfs rechtstreeks schadelijk waren,
„als over het in beslag nemen van slaven ter betaling van schulden, het
„uitgeven van landerijen tegen het staatsbelang in, de voorgeschreven
„veiling van negers tegen betaling in termijnen, op een tijdstip toen er
„overvloedig geld in de kolonie was, die wij nu gelast worden tegen [321]
„contant geld te verkoopen, nu alle specie gevloden is, waaruit volgt
„dat oude schulden blijven loopen en de slaven zoo laag in prijs zijn
„dat zij hier goedkooper zijn dan in Afrika zelf. Niettemin is het mijn
„voornemen niet deswege een Bewind te beschuldigen dat er naar ge-
„streefd heeft het hoogste ten nutte van den Staat te wagen. De uitslag
„hangt niet van den wensch af maar de praktijk spot met wijze voor-
„nemens.

„nemens. De oorzaken van den berooiden staat der schatkist van Bra-
„zilië zijn onder anderen geweest: de hulp aan Angola, S. Thomé en
„Maranhaõ verleend, de kosten voor de herstelling der forten, de da-
„gelijksche zorgen voor de rantsoenen en soldijen der soldaten, de tra-
„ge en op de lange baan geschoven afbetalingen der schuldenaren en
„de bezwaarlijke hoewel door den rechter goedgekeurde executies.
„Maar door jeremiaden verbetering te willen brengen in de tegenwoor-
„dige misstanden, ware uwe gedachten vermoeien en den blik op de
Middelen ter verbetering. „werkelijkheid benevelen. Deswege zal ik mijn gevoelen zeggen over
„de geneesmiddelen, met alle achting voor beter gevoelen.

„Het zou den suikerindustrieelen en aan den grond geraakten Por-
„tugeezen een opbeuring zijn, indien de Compagnie eenig uitstel toe-
„stond om hunne zaken, die de oorlogen en andere onvoorziene door
„het noodlot gezonden rampen hebben verdorven, op order te bren-
Schulden der Portugeezen. „gen. Kan dit niet gebeuren, dan zou ik aanraden dat de schulden met
„zachtheid werden ingevorderd door verkoop van suikeren, huisraad,
„halssieraden en andere roerende have, maar niet door verkoop van
„slaven, van gereedschappen bij de suikerindustrie benoodigd, niet
„van werkossen zonder welke geen molen kan malen, tenzij de schul-
„den zoo hoog zijn dat executoriale verkoop van de molens met al hun
„werktuigen en toebehooren onvermijdelijk is. Het staat vast dat de
„waarde der molens aanmerkelijk daalt zoo men den inventaris weg-
„haalt, want die welke, met inventaris, 100.000 Gld. waard zijn, zullen
„zonder dezen nauwlijks 40.000 Gld. opbrengen, welk bedrag, indien
„het over vele crediteuren moet worden verdeeld, man voor man wei-
„nig te beteekenen heeft. Niet minder valt hierop acht te geven dat in
„1640 bij ordonnantie is vastgesteld dat voor door pand gedekte schuld
„niet meer dan $8\frac{1}{2}\%$ rente mag worden verlangd en voor ongedekte
„schulden niet meer dan 18 %. Hoezeer velen onzer op ongehoorde
„wijze, als ongerechte woekeraars, tegen dit voorschrift hebben gezon-
„digd, daarvan liggen de voorbeelden voor 't grijpen. Cosmo de Oli-
„veira, wonende te Tugipapa, die voor 9000 Gld. eenige slaven heeft
[322] „gekocht, is, nadat hij aan rente 12.000 Gld. had betaald, bovendien
„voor 15.000 Gld. geëxecuteerd. João Suarez wonende te Moribeca,
„wordt, na voor 36.000 Gld. op crediet te hebben gekocht en 60.000
„Gld. te hebben voldaan wegens rente (o menschelijke trouw !) als-
„nog voor een gelijk bedrag aangesproken. Het ware zeker recht en
„billijk als men op hunne schulden kortte al wat men hun, tegen alle

„recht

„recht in, heeft afgevorderd. De Romeinen plachten dit te doen door
„schoone lei te maken om de woede van het gemeen en zijn rechtma-
„tige grieven te beteugelen. Niet licht zal ik een slagboom vinden te-
„gen de misdadige hebzucht van sommigen, tenzij in gestrenge wetten
„en straffen voor die roofvogels en voor die haaien. Daarenboven be-
„hooren de proceskosten, de kanker van het gerecht, besnoeid en de
„dieverijen der schouten uit de kassen der burgers beteugeld te wor-
„den. Ook eischt het rijzend gewest wetten op de weelde, opdat deze
„niet om zich heen grijpe met betrekking tot alles waaraan het geld
„wordt verkwist, vooral aan uitgezochte maaltijden en kleederpracht,
„waaraan men een zieke maatschappij herkent. En daar het octrooi
„der Oost Indische Compagnie ten einde loopt, dient men zich bij de
„Staten te beijveren om te verkrijgen dat zij zich voortaan van den im-
„port van suiker zal onthouden, omdat de Brazielsche hierdoor op de
„Europeesche markt in prijs wordt gedrukt. Het zal in het belang der
„Compagnie zijn zoo betere zorg wordt gedragen voor de negers, daar
„er van de 64.000 die Afrika heeft overgezonden in den tijd van ander-
„half jaar 1525 niet levend zijn overgekomen. Ik kan het nergens an-
„ders aan toeschrijven dan dat de ellendigen in de schepen slecht on-
„derhouden en van het noodige om in 't leven te blijven verstoken,
„vuil en slecht gevoed, te gronde gaan. Naarmate zij zwaar of schraal
„van lichaam zijn, verschillen zij in prijs. Na de zeereis worde hun ge-
„legenheid gegeven om lichamelijk op hun verhaal te komen; zonder
„dat dalen de uitgerammelde wezens beneden allen prijs of, verzwakt
„door de ongemakken van de reis, sterven zij spoedig na de ontsche-
„ping. Hen op de gebruikelijke wijze tegen betaling in termijnen te
„verkoopen, zal op den duur minder wenschelijk blijken. Want daar
„in het dicht en woelig gedrang der omstanders geen aandacht kan
„worden geschonken aan de kwaliteit van koopers en borgen, komt
„het voor dat een groot gedeelte der negers wordt toegewezen aan de-
„zulken die minder om het afdoen hunner schulden geven, of in de
„bosschen van roof leven en hen tot medeplichtigen maken, die, bij
„eenzelfde soort van leven, door roof en diefstal verwilderen. Dienten-
„gevolge ziet men dat de boekhouding wemelt van oninbare posten en [323]
„insolvente koopers. Het is evenmin goed hen tegen contant geld te
„verkoopen daar er dan weinig koopers opkomen die, kapitaalkrach-
„tig, bij de openbare veiling het dalen en verflauwen der prijzen af-
„wachten alvorens toe te slaan. Deswege zou ik aanraden dat, nadat
„door

„door gevolmachtigden de staat der afzonderlijke molens en de wel-
„stand hunner eigenaren was opgenomen, de slaven aan hen verkocht
„werden tegen betaling in termijnen of alles ineens op een te bepalen
„dag, zoodanig dat zij die contant willen betalen terstond den eigen-
„dom verkrijgen of, als zij dat niet willen, zoolang zij niet ten volle
„hebben betaald, de gekochte negers alleen ten gebruike krijgen, terwijl
„bezit en eigendom aan het land verblijven. Daarom zou ik willen dat
„de lichamen der negers van het merk der Compagnie voorzien wer-
„den, opdat het bedrieglijk volk geen slechteren voor beteren in de
„plaats stelle. Er zal blijken dat deze maatregelen strekken om aan de
„armoede der meesten tegemoet te komen, de schulden te vermindе-
„ren en de gemoederen gunstiger jegens ons te stemmen. Blijven wij
„ons strenger betoonen, dan zullen wij meer haat dan invloed oogsten.
„Wij zullen of inwendige woelingen, of buitenlandsch geweld of ver-
Tegen het verval des handels. „latenheid over de gewesten brengen. Maar om den ganschen handel
„zijn veerkracht te hergeven, dient opnieuw aandacht aan de gewichten
„en de munt te worden geschonken. Ik zou wenschen dat de suikeren
„vrij gegeven werden tegen een halven stuiver per pond, want de sui-
„keren van lageren prijs verdragen de verhooging die men onlangs
„heeft ingevoerd niet. Ja, als de zee veilig is voor aanvallen van de Duin-
„kerkers, zal de scheepvaart gedeeltelijk van kosten bevrijd kunnen
„worden; er zal geen behoefte zijn aan zoo groote toerusting van oor-
„logs- en gewapende handelsschepen, daar alles met last- en vracht-
„schepen die minder kosten, zal kunnen worden vervoerd. Indien ech-
„ter de vrees voor de Duinkerkers aanhoudt, valt in admiraalsschap
„door de noordelijke wateren om Ierland en Engeland te varen, of zoo
„het daar te koud is door het Engelsch Kanaal onder convooi. Het is
„van het hoogste belang dat het muntwezen door goede wetten gere-
„geld zij. Depreciatie van de munt heeft den handelaren veel kwaads
„gedaan dat niet kan worden uit den weg geruimd tenzij door de waar-
„de te doen stijgen. De stukken genaamd cruzados zijn aan de Bahia
„12 Gld. waard, de realen 3 Gld. en 12 stuivers. Van hetgeen boven
„deze waarde aan winst wordt gemaakt, daarvan komt een derde den
„Koning, een derde den eigenaar en een derde aan de kerk toe. On-
„zerzijds moet tegen kunstgrepen welke de handel lichtelijk uit-
„denkt iets dergelijks worden bedacht, opdat niet de onzen, aangelokt
[324] „door hoop op gewin, hun goud, dat reeds lang door alle grensbewa-
„king heen zijn weg heeft gevonden, aan die van de Bahia blijven zen-
„den.

„den. Misschien ware het nuttig zoo nieuw geld dat alleen in Brazilië „gangbaar was werd aangemunt, opdat, indien het Spaansche geld ge- „vloden of schaarsch mocht zijn, er hier genoeg ware om in de soldijen „en de behoeften van den handel te voorzien.

„De lasten der schatkist zouden kunnen worden verlicht, als behalve „het bovenomschrevene de volgende maatregelen genomen werden: „(1) als de herstellingskosten der schepen besnoeid, vivres en dergelijke „op ruime schaal uit Nederland gezonden en de Brazielsche waren op „prijs gehouden worden; (2) als het aantal zoo burgerlijke als militaire „ambtenaren wordt ingekrompen; (3) als victualiemeesters, naar Euro- „peesche zede, ijverig zorg dragen voor de forten en den soldaat de „voedingsmiddelen niet te hoog aanrekenen; (4) als de schuldvorde- „ringen der Compagnie noch al te streng worden ingevorderd, noch „ook met overdreven lankmoedigheid door de vingers worden gezien. „Sommige schuldenaren zijn handwerkslieden, anderen kooplieden, „weer anderen landbouwers en grondbezitters. Tegen die der eerste „soort valt strenger op te treden omdat zij parasieten zijn, arm door „eigen schuld. Met die der tweede soort handele men desgelijks zoo- „lang hun crediet ongeschonden is, want zij zijn van gevoelen dat hun „eer ermede gemoeid is als dat gevaar loopt; wanneer zij hun goed „hebben opgemaakt en hun crediet kwijt zijn zal ieder uitstel uit den „booze zijn, want zij zullen daarvan alleen gebruik maken om hun „have bijeen te pakken of te verheimelijken. Met de laatsten moet ge- „matigder worden omgesprongen, want op deze bron blijft de hoop ge- „vestigd van alle uit Brazilië te behalen voordeel en winst; op geen „andere beginselen steunen de gulden gedragsregelen der Compagnie. „Vooral wensch ik dat tegen uitersten gewaakt worde, opdat het dage- „lijksch bedrijf der molens en de beplanting der velden niet tot stil- „stand komen, terwijl de negers vrijaf hebben. Toch moet men met „het oog op den overvloed van den oogst, die in de hand is van God „alleen, met hen schipperen. Men verwondere er zich niet over dat „deze Ilias van rampen die verbeterd of uit den weg geruimd behoor- „den te zijn, door mij wordt voorgedragen. Ik, aan wien het niet af- „wenden van deze onheilen nooit heeft gelegen, ben daarvoor niet ver- „antwoordelijk. De overheden van Brazilië hebben de geldmiddelen „van anderen en wel uit patria noodig gehad. Ja, zij zoomin als de Ne- „derlanders zelf hebben alles aangekund wat zij wilden, zoodat wij „iets aan het noodlot, ook iets aan zorgeloosheid, veel aan gebrek aan

„beleid maar het meeste aan den troosteloozen staat der schatkist heb-
„ben te wijten.

Groot belang van Brazilië.

„Wat Gij, Mijne Heeren, meer zult wenschen te weten, zal ik gaar-
„ne uiteen zetten, gereed om hen die van meening verschillen aan te
„hooren. Zoo groot gewicht hecht ik voorwaar aan de gewesten die Gij
„met Uwe wapenen omspant, dat het verwaarloozen daarvan het te-
[325] „genwoordig en toekomstig geslacht onwaardig zoude zijn. Brengen
„zij nog weinig op, meer zullen zij opbrengen als de Nederlanders
„een grooter terrein met koloniën zullen hebben bedekt. Het is er zoo
„mede gesteld dat zij door hun natuurlijke gesteldheid en door forten
„verdedigd, den machtigsten vijand kunnen tarten, maar, uit zorge-
„loosheid of door tweedracht te gronde gericht, nooit terug gewonnen
„zullen worden. Gelijk de tegenwoordige staat van zaken verkregen is
„door soldaten en strijdkrachten, zoo moet hij ook gehandhaafd blij-
„ven. Meer dan één punt van Afrika hebt gij door de wapenen in Uw
„bezit, zoodat men vandaar naar het Westen kan oversteken en in des-
„zelfs schuilhoeken kan doordringen. Chile aan de Stille Zuidzee be-
„reiken wij in twee maanden, Havana in veertien dagen, welke punten
„gunstig zijn gelegen voor aanslagen van onzen kant. Dientengevolge
„hebben wij de opbrengsten van de Honduras onderschept, de zilver-
„vloot veroverd, andere vloten in de havens opgesloten zoodat zij er
„niet meer uit konden; zoo groot is de schrik in de West geweest, dat
„de Onderkoning van Mexico, klachtig over het gevaar dat zijne ge-
„westen liepen, er bij den Koning van Spanje op heeft aangedrongen
„dat hij het uiterste zou beproeven om Brazilië te heroveren. En hoe-
„wel het hem kwaad is bekomen met de onlangs door Gods goedheid
„verstrooide vloot, heeft hij zich andermaal op het uitrusten van een
„dergelijke armade toegelegd, hetgeen echter de in Portugal uitgebro-
„ken woelingen hebben verijdeld. Hierdoor is hij niet alleen in Portu-
„gal maar ook op de Azorische eilanden, aan de Afrikaansche stran-
„den en op meer dan een punt van Oost-Indië verjaagd, zoodat hij
„reeds met geweldige onkosten voor de bescherming der opbrengsten
„van Terra Firma en van Nieuw Spanje heeft te waken. Indien te ho-
„pen valt op eene fusie van de Oost en West-Indische Compagnieën,
„hetgeen ik bij geruchte verneem, valt er niet aan te twijfelen dat hij
„met vereende krachten uit Peru en Manilla verdreven kan worden,
„zoo goed als uit den Rio da Prata en de bergen van Potosi. Ook zou
„hij niet in staat zijn om Havana, Cartagena en Mexico te bescher-
„men.

„men. Het gerucht alleen van de fusie zal den roemruchtigen Koning „tot vrede dwingen. Maar als wij uit Brazilië worden verdreven, gaan „voor ons het rijk van Angola en Sint Thomé en de gansche negerhan- „del verloren."

Dit is de opsomming van hetgeen de Graaf heeft uiteen gezet ten aanzien van de zaken van staat en oorlog in Brazilië. Dit alles heeft hij ter eere Godes, ter verhooging van de Compagnie en tot heil des vaderlands verricht of in overweging gegeven. Hij heeft gezegd wat hij dacht en waartoe hij ried, met een vermaan aan de Staten om van dit alles zoodanig gebruik te maken als met het belang des lands zoude strooken en hetzij zelf te beramen wat tot 's lands dienst vereischt werd, dan wel aan zijn gezonde voorstellen het oor te leenen. Ook heeft hij over den aanleg der Brazilianen gerapporteerd en aanbevolen hen op [326] zachtzinnige wijze te besturen en de hun eenmaal toegekende rechten en overeengekomen vrijheid te handhaven, om te voorkomen dat zij de wapenen welke zij meer dan eens voor ons hadden aangegord, te ongelegener tijde tegen ons mochten keeren. „Veiligheid," zeide hij, „is te verkrijgen door wederkeerig vertrouwen, volgzaamheid der on- „derdanen en schappelijkheid der regenten. Zoo zal voor de veiligheid „der gewesten een ijzeren muur tegen de wisselvalligheden des tijds „worden opgetrokken. Het raakt het beleid des bestuurders om wat „men door dwang in 't geheel niet en met strengheid nagenoeg niet „kan verkrijgen door gematigdheid uit te werken. En het zal der Com- „pagnie tot eer strekken indien zij zich voorneemt zoo groote zaken „met vlotheid te behandelen."

De HH. Staten, de Prins van Oranje en Bewindhebberen tot wier competentie zulks behoorde, hebben na den Graaf te hebben bedankt omdat hij door zijn ijverig beheer der Kolonie en het Moederland van dienst was geweest, zijne afrekening zonder moeilijkheden te maken voldaan en vervolgens eene belofte afgenomen om de Republiek blijvend te zullen dienen, aan hem die niet anders wenschte. Voorwaar, deze uitspraak van het Hoogste Collegie heeft den met lof overladen Gouverneur, over wiens deugden men zich niet een zoo hoog denkbeeld kan maken dat het op zou stijgen tot de hoogte van zijne verdiensten, onkwetsbaar gemaakt tegen de tanden van den nijd.

LOF VAN JOHAN MAURITS
BESLUIT

Aldus heb ik het in Brazilië voorgevallene, onder den uit de gevaren van zoo lange reis en uit zoo verren krijg teruggekeerden gouverneur Maurits verhaald. Met voorbijgang van zaken van ondergeschikt belang, heb ik die aangelegenheden uitgekozen welke geacht werden uit te blinken als voorbeeld, door

Het huis van Nassau.

grootheid en door nut. Zijn bakermat was het Huis Nassau dat sedert vele eeuwen door macht, aanverwantschap en door de vermaardheid zijner daden in oorlog en in vrede, niet alleen in het Duitsche Rijk maar over gansch Europa vermaard is geweest. Als eerste heeft de tot Keizer van het Heilige Roomsche Rijk verkoren Adolf van Nassau er luister aan bijgezet, waarna het door den Nassauer René van Châlons met het prinsdom Oranje is vergroot. Graaf Otto heeft het stamhuis, tweehonderd jaar geleden, naar Nederland overgeplant en Engelbert I met zijn kleinzoon Engelbert II hebben het in aanzien doen stijgen en door hen is het, als gevolg van door aanhuwlijking in deze landen verkregen steden en bezittingen, begonnen een eerste plaats onder de Nederlanders in te nemen. Keizer Maximiliaan heeft Engelbert II, nadat hij groote daden in Frankrijk en Vlaanderen had verricht, over de rijkste gewesten van de Nederlanden gesteld. De op dezen gevolgde Hendrik van Nassau, een broederszoon van Engelbert, is niet alleen opperbevelhebber over het allergeweldigst leger van Keizer Karel V in
[327] Frankrijk geweest, maar heeft ook de stadhouderschappen van heel Brabant en van andere gewesten bekleed. Geen mindere lof en eer komen René van Châlons, Willem, Maurits en dien thans wijdvermaarden overwinnaar Frederik Hendrik Prins van Oranje toe, alle welke Nassau's een gelukkig lot heeft voorbeschikt om over de Nederlanders te heerschen. Tot de takken van het Huis van Nassau behoort de Dillenburgsche

A. *Castrum.*

B. *Templum et civitas.*

C. *Amnis Dilla.*

D. *Oxilia.*

E. *Sylva piceārum arborum inter montes exsurgens.*

F. *Pecuarium recipiendis sexcentis vel septingentis feris Sepimento cinctum.*

lenburgsche, waaruit gezegde aanvoerders en hij waarvan deze geschiedenis gewaagt, zijn gesproten. Dillenburg, eene stad in het graafschap Nassau aan de rivier de Dille, is de zetel en het vaderland van tal van Nassau's. De grootvader Johan, bijgenaamd de Oude, de broeder van Willem van Oranje en Stadhouder van Gelder, heeft in zijn leven door groote deugden roem behaald. De vader van onzen Maurits, Johan broeder van den hoogloffelijken Graaf Willem Lodewijk Stadhouder van Friesland en Groningen, heeft, nadat hij zich in Nederland onder Prins Maurits door oorlogsbedrijven had beroemd gemaakt, als bevelhebber in het leger van Karel Koning van Zweden, talrijke blijken van krijgsbeleid gegeven. Zijne moeder, Margaretha dochter van den Hertog van Sleeswijk-Holstein, vorstin-moeder van vele kinderen, tweede echtgenoote van Graaf Johan, heeft dezen de navolgende kinderen geschonken: Johan Maurits, George Frederik, Willem Otto, Hendrik, Bernhard, Christiaan, Johan Ernst en nog verscheidene dochters. Deze Maurits, te Dillenburg in Nassau geboren, heeft als knaap van zijn vader onderricht in de letteren, als jongeling in den wapenhandel ontvangen en is door hem, op het voorbeeld van zoovele andere Nassau's aan het Nederlandsche leger afgestaan. Aldaar viel zeer veel op militair gebied te doen en heeft de gelegenheid zich spoedig voorgedaan om de waardigheid, het beleid en de dapperheid van het Nassausche Huis naar Brazilië over te brengen. Zijn broeder George Frederik, commandant van eene afdeeling bereden musketiers en majoor over een regiment ruiterij, houden de militaire aangelegenheden nog steeds onder Zijne Excellentie den Prins van Oranje bezig. Willem Otto, strijdende onder Koning Gustaaf Adolf, heeft de overwinning van Leipzig op den voorgrond gebracht en als bevelhebber der ruiterij heeft hij moed en geluk hoogloffelijkerwijze vereenigd. Hendrik, een in onze gelederen beproefd Kolonel, heeft zijne verdienste, nadat hij bij het bedwingen van vele steden en forten in Nederland zich schitterend van zijn krijgsmansplicht had gekweten, tot Gouverneur van de zeer sterke stad Hulst in het land van Waes in Vlaanderen doen aanstellen. Bernhard is op jeugdigen leeftijd gestorven, ontvankelijk voor de fortuin waartoe hij was opgevoed. Christiaan, opperbevelhebber in [328] dienst van den Landgraaf van Hessen, blijft door de gunst van het lot roem behalen en de voetstappen zijner voorouders drukken. De jongste broeder, Johan Ernst, die met Maurits naar Brazilië was getrokken heeft er, hoog door dezen gewaardeerd, een roemrijken dood gevonden.

Dillenburgsche tak.

Stad Dillenburg.

Moeder, vader, broers.

Van

Zusters. Van zijne zusters leven er nog eenigen die schitterende huwelijken hebben gedaan of ongehuwd zijn gebleven.

Sedert Maurits Brazilië heeft betreden, heeft hij arbeid noch gevaar geschuwd. De krijgsbedrijven en beeltenissen zijner voorouders, de triumfen zijner bloedverwanten in de Nederlanden, door wier stralenkroon meer dan door die der sterren de gemoederen der vorsten worden gevormd, vuurden hem aan. Moed, beleid, eerlijkheid, die voornaamste deugden eens aanvoerders, heeft hij, in verre gewesten, zoozeer vereenigd, dat hij zich ten voorbeeld heeft gesteld van zelfvertrouwen voor den soldaat, van ordelijk en nauwgezet leven voor zijn gevolg. Niemand was door dienstvaardigheid, toespraak, optreden, minzamer dan hij. En toch was hij voor vleierij ontoegankelijk en had hij een hevigen afkeer van hen die zich anders voordeden dan zij waren, daar hij alleen om natuurlijkheid en oprechtheid gaf. Door die minzaamheid won hij aller harten, zoodat hij, bemind bij de wilden en de anthropophagen zelf, in een goeden naam stond bij dezulken. Streng handhaver van recht en rechtvaardigheid, heeft hij hoog en laag, Wilden en Christenen, koopman en burger, met gelijk recht bedeeld. Wat der Compagnie tot nut en roem strekte, heeft zijn zorg gehad. Wat Bewindhebberen ten beste rieden heeft hij ten uitvoer gelegd, met dit voorbehoud echter, dat hij nu en dan op zich heeft genomen bevelen te temperen of op te schorten als zulks raadzaam was, zoo in het belang van den Staat als op grond van de noodzakelijkheid, naar het voorbeeld van Augustus, van wien Dio Cassius verhaalt dat deze niet alles uitvoerde wat besloten was, uit vreeze dat slechts een klein gedeelte zou slagen, maar dat hij sommige zaken in orde had gebracht, andere tot later had verschoven. Zich niet boven het algemeene noodpeil stellende, heeft hij de rampen van den overzeeschen oorlog met zijn ondergeschikten gedeeld. Het heeft de uitoefening van zijn gezag verzwaard dat hij te midden van zoodanige volken leefde, waarvan velen of door naijver oneensgezind, of van verdachte trouw, of niet zoozeer jegens hem als jegens onze natie vijandelijk gezind waren. Niemand zijner vijanden is ooit door hem aangevallen zonder overwonnen te worden. Zijn welgezindheid jegens zijn landgenooten heeft zich nooit onbetuigd gelaten, hetzij door verlichting van druk of door bevordering tot hoogeren staat. Bewonderenswaardig waren zijn bestendige veerkracht en zijn ijver in het onderzoeken en doorgronden der staatszaken. En terwijl het gemakkelijk was geweest onder vreemden tot weelde te vervallen,

Maurits' wijze van optreden.

vallen, heeft hij zich nimmer veroorloofd naar de wijze der Amerikanen te leven of zijn kracht door ongebondenheid te laten breken. Twee gevaren welke regenten loopen heeft hij door zijn edel gemoed weten [329] af te weren: wellust en hebzucht. Ontoegankelijk voor praatjes om een plasdankje te verdienen, loonde hij waarheid met waarheid. Wie vermeldt alle zijne verrichtingen afzonderlijk? In het achtjarig tijdvak ge- *Opsomming van Maurits' verrichtingen.* durende hetwelk hij het bewind heeft gevoerd, heeft hij het ambt van een uitnemend gouverneur in zijn ganschen omvang uitgeoefend. De regeling van het staatswezen is het voornaamste zijner werken geweest. De grenzen van het Brazielsch gebied heeft hij door nieuwe gewesten uitgebreid en de oude gewesten beveiligd. Alleen de suikermolens en velden der Portugeezen die gevlucht waren en bij den vijand verbleven, hebben, naar oorlogsrecht geveild en verkocht, 1.963.250 Gld. aan de schatkist opgeleverd. Uit de buitgelden en andere op den vijand behaalde voordeelen is 2.017.478 Gld. verkregen. Hij heeft maatregelen getroffen om de veiligheid der gewesten tegen het keeren der fortuin te verzekeren. Hij heeft Sergippe del Rey en Maranhaõ aan ons gebied toegevoegd, kasteelen en steden met name de stad S. Luiz, de kasteelen Calvario, Tapicura en Tagitapera ingenomen. Hij heeft Porto Calvo, na de verdrijving van Graaf Bagnuolo, van Spaansche benden bevrijd. Aan de rivier S. Francisco heeft hij een sterk fort, dat zijn naam draagt, opgeworpen. Na het kasteel van Ceara veroverd te hebben, heeft hij de Tapoeiers nader tot ons en ons nader tot hen gebracht. De krijg in Afrika, die zich zeer geducht en dagelijks geduchter liet aanzien, is naar zijne plannen in korten tijd uitgevochten. Want op de Afrikaansche kust heeft hij het kasteel S. Jorge da Mina, het gewest Angola met de stad Loanda, het fort Benguela, de stad en het kasteel van het eiland S. Thomé vermeesterd. Van de expeditie naar de Bahia is hij terug gekeerd als bedwinger van drie forten en van eenige buitgemaakte schepen. De allergeweldigste vloot waarop alle Spanjaarden hun hoop gevestigd hielden, heeft hij met doortastend beraad en gewapenderhand van de Brazielsche kusten verdreven. De meest afgelegen gedeelten van de West-Indiën heeft hij, door middel van uitgezonden vloten, meer dan eens doen beven. Met de Chilenen heeft hij een verbond aangegaan. Hij heeft die van de Bahia tot matiging der oorlogvoering gedwongen. Hij heeft de wapenen der Nederlanders naar beide werelden uitgedragen, de Wilden bij scharen doen deelnemen aan onze krijgsvoering. Hij heeft den vijand nergens rust gelaten en hij liet niet

niet na hetzij de vijandelijke verwoestingen te stuiten, hetzij weerwraak daarover te nemen en wanneer hij hem afgeschrikt had . . . dan stappen te doen tot den vrede en een beschaafder wijze van oorlog voeren. Hij is, zoo voor de Afrikaansche als voor de Brazielsche volksstammen, een toevlucht geweest; hij heeft hun gezanten eervol ontvangen en de waardigheid der Staten zoo in oorlogs- als vredestijd opgehou-
[330] den. Wie somt alle handelsomzetten op naar den eisch? Eenige honderdduizenden kisten suiker zijn in zijn tijd, zoo voor de Compagnie als voor rekening van particulieren, verscheept. De officieele staten wijzen de navolgende bedragen aan: witte suiker 104.555 kisten, muscovado suiker 27.803, paneelsuiker 5.766, alles voor de Compagnie. Voor particulieren als volgt: witte suiker 54.593½, muscovado suiker 22.100, paneelsuiker 3.403 kisten, Brazielhout 2.593.630 ponden. Ik zwijge van tabak en andere geringere waren.

Bovendien heeft hij steden en dorpen met gebouwen uitgebreid en verfraaid, bruggen en paleizen gebouwd tot nut en tot vertoon; een kerk aan de vroomheid en den godsdienst gewijd, gedeeltelijk op zijne kosten doen verrijzen. Hij heeft de uitstekendste meesters in de verschillende kunsten als bouwkundigen *), aardrijkskundigen †), schilders §), beeldhouwers, zoo thuis als te velde bij zich gehad en begunstigd, om de plaatsen, landen en steden welke hij verwon, na de overwinning, aan de Nederlanders overzee te vertoonen. Hij was van meening dat uitbreiding van de beschaving gebiedsuitbreiding op den voet moest volgen. Hij heeft, met groote zorg en op zijn eigen kosten, landkaarten doen graveeren waarop met wonderbaarlijke nauwkeurigheid staan aangeteekend: de steden, dorpen, forten, veekralen, poelen, bronnen, voorgebergten, reeden, stroomen, havens, riffen, suikermolens, kerken, kloosters, aanplantingen, grenslijnen, lengten, breedten enz., uitgevoerd door George Marcgraf, een uitstekend aardrijks- en sterrekundige, die, toen hij hetzelfde in Afrika op zich zou nemen, aldaar door het noodlot is opgeëischt. Te zijnen gevalle had Nassau een hoogen toren laten bouwen om de bewegingen, de plaatsen, de grootten, de afstanden enz. der sterren waar te nemen. Ook bij deze studiën heeft hij die naarstigheid betoond waarmede hij dieren van velerlei aard, de wonderlijke gedaanten van zoogdieren, vogels, visschen, kruiden, kruipend gedierte, insecten en de afwijkende vormen van kleeding en wapentuig der volken kunstiglijk heeft laten uitschilderen, welke

*) P. Post. †) G. Marcgraf, straks in den tekst vermeld. §) F. Post.

ke gezamenlijk, naar wij met stelligheid verwachten, binnenkort het [331] licht zullen zien met bijbehoorende beschrijvingen. Vermits hij, jegens allen beleefd zijnde, de geleerden in het bijzonder achtte, gaarne zag en onder hen vooral die zijn huiselijk leven deelden, waaronder de eerste plaats werd ingenomen door Franciscus Plante en Willem Piso, gene zijn huisprediker, deze zijn lijfarts, gene gereed om de zielen tot vroomheid op te wekken, deze hoogbekwaam in het doorschouwen van de natuur der dingen, beiden vermaard door hun geleerdheid en kunst; daarom hebben zij willen getuigen van zijn verrichtingen en van wat Brazilië aan kruiden en planten van zichzelf heeft. De een heeft, meegesleept door dichterlijke bezieling, voor het roemrijk door Maurits aldaar verrichte, hem in een loffelijk gedicht, „Mauritias" genaamd, verheven; de ander, belast met de beschouwing van de zeldzame eigenschappen der exotische planten, heeft het als zijn taak beschouwd van deze allen de eigenschappen te beschrijven. Deze twee hebben teweeg gebracht dat wij niet in geleerdheid en kunde behoeven achter te staan bij hen wier wapenen wij door de wapenen, wier barbaarschheid wij door beschaving hebben overwonnen. Daarbij heeft hij niets hooger dan den godsdienst, niets verhevener dan het geloof gekend, met de leiding waarvan hij zich zoozeer heeft beroemd gemaakt dat hij, te midden van verschillende godsdiensten, hoewel verknocht aan den zijnen, dat is den waren, den evenaar heeft gehouden en niet door dreigende edicten de halzen zijner onderdanen heeft gedwongen tot dien vorm van eeredienst die hemzelf behaagde, maar dat hij onaangetast heeft gelaten wat hij heeft aangetroffen of andersdenkenden langs zachteren weg tot zich heeft trachten te lokken. Daarom heeft hij ertoe geraden dat de gemoederen der heidenen werden gewonnen, opdat dezen mochten gelooven dat zij die van hen hielden hun beter wilden leeren. Want niet licht zal men zijn geloof opdringen aan wie men kwaad heeft gedaan, noch vallen geestelijke en stoffelijke goederen te verwachten van hen die men gronden rooven en door moord en doodslag zich een rijk verwerven ziet. In die mate zette hij het volk door minzaamheid, zachtheid, rechtvaardigheid naar zijn hand, dat men niet zou gelooven dat hij zoolang onder wilden had geleefd, weshalve hij in het openbaar door allen werd geprezen, machtig door die eigenschappen waardoor staten worden gegrondvest. Hij gaf het voorbeeld van vroomheid, ernstig in het waarnemen zijner godsdienstplichten zonder vertoon. Hij heeft de beste plannen der burgerij bevorderd,

bevorderd, de schadelijke weerstaan, de twijfelachtige geleid, steeds op zijn hoede dat geen tweedracht werd uitgelokt, vooral niet waar zij die burgertwist aanwakkeren nabij, zij die hem dooven ver af zijn. Het gebied aan Nassau toevertrouwd was niet beperkt of van weinig beteekenis, maar door zijn uitgestrektheid veelomvattend en geducht. De uitgestrekte grenzen omsluiten omvangrijke gedeelten van land en zee
[332] waartoe ook verspreide eilanden behooren. De gewesten worden verdedigd door troependetachementen in steden, dorpen, forten, vloten, meer of minder taltijk naar tijdsgelegenheid; de soldaat is aan de grenzen of in de binnenlanden gelegerd geweest, dààr waar hij den bewoners den minsten last gaf of tegen den vijand van het meeste nut was. Geduchte vloten zijn uit de riviermondingen naar zee gestevend om den vijand te weren, zeeroovers te bedwingen, nieuwe landen te veroveren, den hunnen den overtocht of het vervoer gemakkelijk te maken. Bewindslieden uitblinkende door krijgsmans- en burgerdeugden door anderen en door mij vermeld, hebben in geestkracht en moed niet voor de Grieken en Romeinen onder gedaan. Koloniën, de beste en wijste uitvinding van Romulus, is hij begonnen te stichten. De opbrengsten der tienden, invoerrechten op levensmiddelen, havengelden waren van beteekenis. Men heeft zoo vele en zoo groote koopvaardij- en oorlogsschepen nu zien binnen- en dan zien uitvaren, dat het scheen alsof het emporium der geheele wereld hier werd aangetroffen. Vanhier ging de siddering uit die Spanje, den ganschen West, Mexico en Peru beving. Hier legde de Nederlander nieuwe grondslagen voor zijnen roem en, bewoner der Oude Wereld, houdt hij de Nieuwe Wereld als gast van den een, als vijand van den ander in bedwang. Wie ontkennen wil dat Nassau dit alles beleidvol heeft bestuurd en geleid, vergelijke het vroeger verrichte en het later gebeurde. Gebleken is, o smart, hoe men onmiddellijk na zijn vertrek, doordien de eendracht verloren ging, tot werken des aanstoots is overgeslagen en hoe, ten gevolge van dien, door het verzaken van de trouw aan onzen kant, door den durf des vijands, door overgave van sterkten, door nederlagen die het leger hebben getroffen, de zaken der Compagnie zijn verachterd, hoe de Portugeesche roovers niet langer door vrees, de Neder landers niet langer door plichtsbesef zijn in 't gareel gehouden. Voor grooter dingen voorbestemd, heeft hij bijtijds zijn ontslag verzocht, zoodat twijfelachtig is gebleven of hij zich verdienstelijker heeft gemaakt door het regeeren over barbaarsche landen, dan wel door van zijn

bewind

bewind afstand te doen. Het is hem lichter gevallen zijn gouvernement neer te leggen dan het te aanvaarden en wat hij op verzoek van anderen had aangenomen, heeft hij uit eigen beweging met gelijkmoedigheid neergelegd. Het gunstig lot heeft beschikt dat hem, terwijl hij ginds van zijne waardigheid afstand deed, hier te lande een nieuwe is opgedragen en hij niet heeft opgehouden te zijn wie hij was, zonder tot hooger staat te zijn verheven. Destijds heeft hij ook aan orders van kooplieden gehoorzaamd, thans staat hij alleen onder de Staten; destijds bekleedde hij een tijdelijk ambt, thans een dat vast van aard is; destijds diende hij het vaderland door zijne afwezigheid, thans door zijne tegenwoordigheid; destijds regeerde hij over Wilden, thans over zijn eigen volk; destijds voerde hij min geordende troepen aan, thans welgeordende. Want niet alleen is hij benoemd tot Staatsch Gouverneur van de zeer sterke grensplaats Wezel en tot Commandant der Ruiterij onder Willem Prins van Oranje, maar indachtig aan de waardigheden [334] zijner voorouders en gedachtig aan het staatsbelang, ziet hij een onbegrensd arbeidsveld voor zich. Het is voor afgunstigen en mopperaars gemakkelijk afbreuk te doen aan den lof van een bewindsman, maar zij die door gevoel van eigenwaarde, rechtschapenheid en den bijval der beteren in den lande worden gedragen, hooren de ijdele woorden van het gemeen niet. Wie over regenten willen oordeelen, behooren hunne plannen, hun trouw, hunne daden te kennen en niet alleen dat, maar ook wat zij hebben kunnen tot stand brengen, daar dikwijls gebleken is dat het hun aan gelegenheden, aan wapenen en krijgsbehoeften ontbroken heeft en daar komt bij dat zij niet van alle krijgstoerustingen de uitkomst kunnen waarborgen, aangezien de krijgskansen wisselvallig zijn. Ook is het een vaste gewoonte van bewindvoerders om zichzelf de eer te geven van hetgeen voorspoedig verloopt, den aanvoerders te wijten wat minder goed slaagt. Nassau heeft zich niet onbetuigd gelaten waar de fortuin zich aanbood, noch den vijand door achteloosheid eenige gelegenheid gegund, noch hem onderschat als hijzelf sterker was, noch hem gevreesd als noodzaak en hoop op overwinning den vijand tot durf aanspoorden. Het valt ons, die in Europa wonen, licht, versterkingen in vijandelijk land te bedwingen met onze wenschen, onze gesprekken, onze gelagen. Wij weten wijzen om de overwinning te behalen te bedenken, zooals ieder onzer zijn bedenksel ingeeft, grooter door inbeelding dan door beleid, onverdroten van tong en niet dan woorden in te brengen hebbende. Maar een waakzaam, bezonnen

bezonnen en beleidvol aanvoerder waar vivres, reserves, gelden afwezig zijn, kan eensdeels de Nederlandsche praatjesmakers wel verdragen en past anderdeels wel op om meer te ondernemen dan de krachten toelaten. Ook de regeering ziet ongeduldig naar resultaten uit, hoewel particulieren hun praatzucht meer botvieren waar onkundigen bijeen zijn. Maurits, hierover onbekommerd, steunende op zijn eigen beleid en dat der zijnen en op groote voorbeelden, maar niet op de volksmeening of de vage en onverantwoordelijke overwegingen van afwezigen, heeft, in de verre wereld, in vredes- en oorlogstijden, te midden van openlijke en heimelijke vijanden, te land en ter zee, zaken verricht die der eeuw waardig, den Nassau's en hemzelf roemrijk, der Compagnie nuttig zijn geweest, zoodat wij naar waarheid kunnen zeggen dat niet het gewest aan den Gouverneur maar de Gouverneur aan het gewest is geschonken en dat niemand behalve de vijand zou kunnen klagen over de wijze waarop hij Brazilië heeft bestuurd.

EINDE

TOELICHTINGEN EN BIJVOEGINGEN

De oudere in Nederland verschenen koloniale literatuur, rijk in 't algemeen, rijk ook waar zij over in den loop der jaren verloren gegane bezittingen handelt, draagt ten aanzien van Brazilië een bij uitstek representatief karakter omdat hare beste voortbrengselen in eene wereldtaal zijn uitgekomen. Op de bescheidene, reeds weder door de Linschoten-Vereeniging uitgegeven „Toortse der Zeevaert" van Dierik Ruiters (1623) volgden de veelomvattende werken van De Laet, genaamd „Nieuwe Wereld of Beschrijving van West-Indiën" (1626) en „Historie of Jaerlijck Verhael tot 1634" (uitg. 1644), maar kort daarna bereikte die literatuur haren climax in de Latijnsche, thans in Nederlandsche bewerking aangeboden „Historia" van Barlaeus (1647), waardiglijk omlijst door de geleerde, natuurkundige, eveneens in het Latijn geschreven werken van W. Piso en G. Marcgraf (1649) en Marcgraf's reuzenkaart van Brazilië (1647), waarbij men volledigheidshalve nog den „Mauritias" van Franciscus Plante (1647) kan noemen. Maar daarmede is het zoo goed als uit, want, afgezien van een niet onomvangrijk pamflettenmateriaal, is het eenige wat daarna nog het licht ziet de „Gedenkweerdige Brasiliaense Zee- en Landreize van J. Nieuhof" (1682) — een werk slechts in zoover met Barlaeus, Piso en Marcgraf vergelijkbaar, dat de auteur veel daaraan ontleent, maar dat toch de eigen verdienste heeft van het bij 1644 afgebroken geschiedverhaal omstandig voort te zetten tot Augustus 1649. Zoo vormen de groote Latijnsche werken het representatief gedeelte der literatuur die op het merkwaardig Nederlandsch koloniaal experiment in Brazilië betrekking heeft. Dit experiment, want beter kwalificatie zou men van het standpunt der moderne koloniale wetenschap, nu men over vrij wat meer ervaring beschikt dan Bewindhebberen der West-Indische Compagnie ooit bezaten, ondanks den ernst waarvan zij gewoonlijk blijk gaven en ondanks de stroomen bloeds die werden vergoten, vermoedelijk voor die onderneming niet over behoeven te hebben, dit experiment dan, hoe goed ook bedoeld, werd, na in 1630 te zijn op touw gezet,

gezet, reeds in 1654 gestuit, maar zijn geschiedenis is toch, op weinig na, door tijdgenooten en ooggetuigen te boek gesteld. De zeer onverkwikkelijke ontknooping (1649—1654) werd niet door hen beschreven. Zij is dan ook onvolledig bekend gebleven, maar P. M. Netscher in zijn „Les Hollandais au Brésil" (1853), die zich van de Fransche taal bediende ter wille van den Moniteur des Indes, een orgaan bestemd om de buitenlandsche en in het bijzonder de destijds zoo vijandige Engelsche pers beter omtrent de Nederlandsche koloniale beweging in te lichten en ook H. Wätjen in zijn „Das holländische Kolonialreich in Brasilien" (1921), die voor zijne landgenooten schrijft, gaven zich voor dat tijdvak, ook al met behulp van Portugeesche en Braziliaansche bronnen, groote moeite. Veel nieuws hebben die bronnen, ook in verband met hetgeen er op het Algemeen Rijks-Archief te 's Gravenhage nog te vinden is, niet opgeleverd. Het is ten minste wel zeker, dat sommige bundels die nog niet geraadpleegd zijn een helderder licht over die laatste jaren van onze vestiging zouden doen opgaan. Zoo doen de papieren van Isaac Sweers, den lateren Admiraal, een blik slaan op de verraderlijke overgave van het fort aan Kaap Sint Augustyn; zoo lichten de biografie van Witte Corneliszoon de With en diens verdere papieren de verrichtingen van de jaren 1648 en '49 nader toe; zoo kan een dagboek van het Lid van den Hoogen Raad Hendrik Haecxs (1645—1654) dat ik eerlang hoop uit te geven nog wel wat ophelderen; ja er is nog een gedrukte bron die iets mededeelt omtrent een in 1650 onder Hauthain in Brazilië aangekomen Staatsche hulpvloot, welke aanzienlijke scheepsmacht van wel twaalf zeilen aan de aandacht van alle vroegere onderzoekers is ontsnapt. Ik bedoel dat onvolprezen werkje „Reisen van N. de Graaff, na de vier gedeeltens des Werelds etc." verschenen te Hoorn in 1701. Ook het kaartenmateriaal kan nog wel iets opleveren. Maar deze détails gaan onzen tegenwoordigen tijd aan; hoofdzaak is dat de algemeene en bijzondere beschrijving van Nederlandsch Brazilië in zijn tijd is verricht en op uitstekende wijze is verricht, door mannen als De Laet en Barlaeus met Piso en Marcgraf als staf, Plante als bard en Nieuhof als heksluiter, zoo goed, dat wie thans hun arbeid zou willen overdoen en zich niet ten scherpste rekenschap gaf van zijn standpunt, gevaar zou loopen van uilen naar Athene te vervoeren. De Laet, zelf Bewindhebber der Compagnie, kon over de archieven dier maatschappij beschikken, zich door getuigen laten voorlichten. Barlaeus, Hoogleeraar aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam, beschikte over het eigen archief van Johan Maurits en werkte, op uitnoodiging ,met dien gewezen Gouverneur-Generaal van Brazilië samen. De gespaard gebleven, thans op het Algemeen Rijks-Archief te 's Gravenhage berusten-

de documenten zijn vrij wat minder talrijk dan de bescheiden die De Laet, Barlaeus en Nieuhof te hunner beschikking hebben gehad en daarom kan de moderne geschiedschrijver, al zou hij De Laet door nauwgezetheid, Barlaeus door letterkundigen smaak voorbij streven, zich met geen mogelijkheid tot hunne hoogte verheffen. Bij ietwat gewijzigde rangschikking der stoffe, vermag hij op zijn best een inslagdraad neer te kloppen aan de van ouds bekende weefsels, rijsjens te sprokkelen en neer te leggen aan den voet der kloeke houtstapels in vroeger eeuwe opgetast. Voor uitgave van oorspronkelijke documenten is echter nog gelegenheid en zij is ruim!

Terug dan naar Barlaeus!

Want om van Piso en Marcgraf, waarvan toch Nederlandsche bewerkingen bestaan, nu maar te zwijgen, niet ieder kan Barlaeus lezen. Was dat vroeger anders? Ik geloof van wel. De beschaafde Nederlanders van voor 275 jaren verstonden hem dan toch zoo goed, dat eene overzetting in onze taal, afgezien van eenige breede excerpten in den 25 jaar later verschenen Montanus, nimmer is tot stand gekomen — een klaar bewijs dat behoefte daaraan niet werd gevoeld. Slechts eenmaal is de „Historia" vertaald en wel in het hoogduitsch, eene overzetting in zeer klein octavo formaat uitgegeven, die te Kleef in 1659 verscheen. Zij doet aan Barlaeus' statigheid geen recht wedervaren, zij mist de platen, de vertaler heeft zich verschillende vrijheden met den tekst veroorloofd. Zoo is, om een voorbeeld te noemen, eene nota van Graaf Maurits zelf, handelende over den Staat van Brazilië in 1644 (Lat. uitgave fol. 315 vlg.) zonder opgave van redenen weg gelaten en reeds dat alleen zal wel voldoende zijn om te mogen verklaren dat de behoefte aan een getrouwe overzetting der „Historia" niet denkbeeldig is. Immers, de gemiddelde beschaafde Nederlander, die gedurende twee en driekwart eeuw aan het onderwijs der jeugd heeft verbeterd of heeft zien verbeteren, verstaat de taal van Barlaeus niet meer; hij moet zich wat de kennis van Nederlandsch-Brazilië betreft, met wetenschap uit de tweede of derde hand vergenoegen, dan wel het op de Kleefsche vertaling laten aankomen, maar ik sprak het immers uit: reeds haar formaat doet aan het werk van Barlaeus geen recht, haar inhoud doet het aan Graaf Maurits niet . . . en zoo kon ik dan tot het zonderling besluit komen om wat er voor 275 jaar in eene wereldtaal van de Nederlandsche pers kwam, voor diezelfde pers in het Nederlandsch te gaan bewerken.

Ik heb dus Barlaeus' „Historia" vertaald en naar vermogen „streng" vertaald. Ik trachtte den tekst getrouw, ja als op den voet te volgen; slechts de ode die aan het slot van het boek voorkomt supprimeerde ik. Dat zulk een strenge vertaling hare schaduwzijden moet hebben is algemeen bekend; dat zij hare lichtzijden heeft, is het

het in niet mindere mate, maar daar een ieder volkomen met den aard der bewuste schakeeringen vertrouwd is, behoef ik mij niet nader dienaangaande te verklaren. Wie mijne vertaling niet vrij genoeg vindt, kan ook altijd nog de Kleefsche ter hand nemen. Hij zal dan echter de coupures moeten verontschuldigen en bovendien enkele passages missen, door Barlaeus vertaald of in uittreksel gegeven, waarvoor ik de origineelen heb gesubstitueerd zooals zij op het Algemeen Rijks-Archief te 's Gravenhage worden aangetroffen. Ik had in die richting meer kunnen doen, maar heb gemeend mij te moeten beperken, teneinde het karakter van het boek niet aan te randen. De aldus op den voorgrond gebrachte bescheiden zijn de navolgende.

1. Een brief van Johan Maurits aan Bewindhebberen naar aanleiding van moeilijkheden met den naar patria opgezonden Kolonel Artichewsky ondervonden — een stuk, door Barlaeus een weinig verkort, door mij in originali en in extenso gegeven (pag. 132 vlg.).

2. Eene nota over den Staat van Brazilië in 1640, opgesteld door het Lid van den Hoogen Raad Adriaan Van der Dussen, door Barlaeus voor een gedeelte, door mij in originali gegeven en zoo goed als in zijn geheel afgedrukt. Het is een stuk van hooge beteekenis, geschikt om Nederlandsch-Brazilië tot in détails te doen kennen.

3. Eene beschrijving van de vier zeeslagen ter kuste van Brazilië met de daarop gevolgde guerilla, staande op naam van zekeren P. van der Maersche, die, naar de toon doet vermoeden, dit stuk op last van Graaf Maurits en gedeeltelijk onder diens dicté heeft opgesteld. Barlaeus vertaalde dat stuk, hij smukte de vertaling op met uitweidingen naar klassieken trant — de lezer zal die uitweidingen thans missen, maar hij ontvangt nu den oorspronkelijken tekst volgens den legger op het Rijks-Archief die niet het origineel maar toch een goede copie is; men zie pag. 223 vlg. en 238 vlg.

Nieuw is de verdeeling in hoofdstukken die mij, terwijl Barlaeus' tekst als in eenen adem voortloopt, voor lezers van onzen tijd noodig scheen. Aanteekeningen heb ik tot hetgeen mij strikt noodzakelijk voorkwam beperkt; zij zouden aan het karakter dezer uitgave van een werk dat grootendeels zichzelf vermag toe te lichten, schaden en kunnen veilig achterwege blijven tot tijd en wijle de Linschoten-Vereeniging eens aanleiding mocht vinden om een gecommentarieerde hand-uitgave van deze „landbeschrijving in den ruimsten zin" te publiceeren. Dat de tegenwoordige uitgave, wegens haren omvang, voor breedvoerigen commentaar niet in aanmerking kon komen, is trouwens vanzelf wel duidelijk. Toch achtte ik, alles bijeen genomen, de verschillen tusschen den oorspronkelijken tekst en mijn strenge vertaling van voldoende belang, om dezen arbeid aan te bieden als „vertaald en bewerkt".

De

De kaarten en platen der oorspronkelijke uitgave zijn, zonder dat een enkele is weggelaten, overgenomen. Zelfs zijn extra-kaarten aan het werk toegevoegd en wel:

1. eene reproductie van eene kaart in handschrift, voorstellende het vaarwater rondom Staten-Eiland door Brouwer in 1643 voor het eerst bevaren; de laatste belangrijke ontdekking in de omgeving van Kaap Hoorn! Zij werd, zoover mij bekend, nog nimmer gereproduceerd en is ontleend aan den op het Algemeen Rijks-Archief te 's Gravenhage berustenden bundel die op Brouwers' reize naar Chile betrekking heeft;

2. eene reproductie van Brouwer's operatieterrein in Chile, naar eene kaart in handschrift door E. Herckmans (zie over hem een artikel van J. A. Worp in Dl. III van het Nieuw Biografisch Woordenboek). Het origineel bevindt zich in denzelfden bundel als de kaart van het vaarwater rondom Staten-Eiland;

3. een stel gravures met verklaring, behoorende bij Marcgraf's reuzentableau van Nederlandsch Brazilië, waaromtrent hieronder nader zal worden gehandeld.

Toen Graaf Maurits, na gedurende 7 à 8 jaren het bewind over Brazilië met groote energie te hebben gevoerd, de kolonie verliet, was hem wel duidelijk dat de zaak waaraan hij zich had gewijd boven de krachten ging van Bewindhebberen der West-Indische Compagnie in patria, die niet over de stoffelijke middelen beschikten welke noodig waren om zoo groot een gewest te organiseeren en er zich tegen de reeds ter plaatse gevestigde Portugeezen te handhaven; die de middelen welke er af en toe wèl waren lieten aanwenden tot het najagen van doeleinden waardoor de belangen der kolonie slechts zijdelings werden bevorderd, als het kruisen op Spaansche zilvervloten en zoo meer; die het goed bedoelden, maar toch den Gouverneur lieten praten of vertoogen en hem, onder verwijzing naar hun uitgeputte kas die zij uit de opbrengsten van Brazilië zelf moesten stijven, aan zijn eigen ontoereikende machtsmiddelen overlieten. Kennelijk heeft Graaf Maurits behoefte gevoeld om, met den ondergang van het gewest voor oogen, zijn beleid, maatregelen en verrichtingen, ja zijn gansche staatkunde in het licht te vertoonen dat zij schenen te verdienen, naar middelen omgezien waarmede hij zich als regent nader kon doen kennen, zich in de oogen van tijdgenoot en nakomeling rechtvaardigen, doch zonder anderen aan te klagen of hunne handelingen, inzichten, nalatigheden met blaam te treffen. Hij vond het middel en heeft zijn doel op vorstelijke wijze verwezenlijkt. Zijn archief in handen stellende van een geleerd stylist van grooten naam, liet hij dezen de zorg om een geschiedwerk op te stellen, dat, zoo onpartijdig mogelijk, van zijn gansche bewind zou getuigen, terwijl hij zichzelf beschikbaar hield om, waar noodig, met eigen

ervaring

ervaring en plaatselijke bekendheid voor te lichten. Bijzonderheden omtrent de samenwerking tusschen den Graaf en Casper van Baerle kan men vinden in eene studie van den Heer J. A. Worp (Oud-Holland, Jaarg. III—VII, 1885—'89). Zoo is dan de „Historia" te beschouwen als een in overleg tusschen auteur en hoofdpersoon geschreven boekwerk. Wat de taal betreft waarin het verschijnen zou, daarover zal wel geen verschil van gevoelen tusschen hen beide hebben bestaan. De wereldtaal waarborgde immers dat men het ontwikkelde publiek, zoo binnen- als buitenslands ja zelfs in vijandelijk land zou bereiken, maar ook dat het onbescheiden vulgus er met zijn handen zoo goed als met zijn tanden af moest blijven. Aan de uitvoering mocht niets ontbreken. Vorstelijk moest zij zijn en met de grootst denkbare largesse geschieden. Een uitgever was in Europa te vinden die tegen de taak opgewassen werd geacht en gelukkig was hij dicht bij de hand, namelijk de reeds beroemde Mr. Joan Blaeu, die ook wel begreep hoe hij met dezen arbeid een nieuwe parel kon hechten aan de kroon die hij van zijn grooten vader had geërfd. Aan Blaeu werd de arbeid toevertrouwd; zijn ervaren typografen zouden het werk met zijne beste lettertypen zetten, zijn bekwame graveurs, als S. Savry en J. van Brosterhuizen) zouden de platen van F. Post en de kaarten van G. Marcgraf kunstiglijk in koper graveeren. Maar het beste bleef toch de tekst, boeiend van voordracht, rijk van inhoud, voortreffelijk van compositie, aantrekkelijk door verscheidenheid, waardig van toon, zelfs waar feitelijk gegispt of lichtelijk gespot wordt. Graaf Maurits, Barlaeus, Post, Marcgraf en Blaeu hebben een werk tot stand doen komen, dat als „ensemble" beschouwd, misschien wel het mooiste is dat ooit van de Nederlandsche pers is gekomen. Zijn voornaamste aanbeveling, de wereldtaal, heeft het echter ten onzent verloren en zoo kon gebeuren dat zelfs Busken Huet vergeten heeft de beeltenis van Graaf Johan Maurits den Braziliaan (men zou hem ook wel onzen kolonialen Frederik Hendrik kunnen noemen!) in zijn portrettengalerij op te nemen; dat het, nog sterker, niet is genoemd onder de bronnen welke gediend hebben bij de samenstelling van de „Geschiedenis van het Nederlandsche Volk"! Mij kwam het voor dat hier een verzuim viel goed te maken, dat de „Historia" aan datzelfde volk moest worden terug gegeven en het was mij mogelijk zulks op de breedst denkbare wijze te doen, door de ruime opvatting van den uitgever en de welwillende voorlichting van een niet nader aan te duiden latinist, die de vertaling met mij heeft willen doorlezen. Zij is mij eene aangename verpoozing geweest, deze bearbeiding van eene episode in het leven van het eenig Lid van het Koninklijk*

---

1) *Zie: P. A. Tiele, Ned. Bibliographie van Land- en Volkenkunde sub 72, alwaar Brosterhuizen op gezag van D. Van der Kellen wordt genoemd, hoewel geen der platen door hem gesigneerd is.*

lijk Huis waardoor een belangrijke rol overzee is vervuld. Het jubeljaar 1923 moge dan ook deze uitgave als eene Feestuitgave doen aanmerken.

Vier overzichtskaarten die nagenoeg het gansche gewest Brazilië in zijn grootste uitgestrektheid voorstellen, behooren er bij de oorspronkelijke uitgave, naar de auteur (p. 31 der vertaling) uitdrukkelijk verzekert. Slechts de meer afgelegen gedeelten Ceara en Maranhaõ ontbreken, maar hun afwezigheid wordt eenigszins goed gemaakt door de platen 25, 52 en 53. Bij eenigszins nauwlettende beschouwing bespeurt men dat de vier bedoelde bladen elkaar door overlappen dekken, ja zelfs dat de lijnen zijn aangeduid waar langs men elken overlap kan verwijderen met de bedoeling een aaneensluitend geheel samen te stellen. Poogt men dan, in gedachten, dat geheel op te bouwen, dan verkrijgt men een kaartblad van zeer onregelmatige gedaante, soms met soms zonder graadverdeelingen langs de randen, waardoor het vermoeden rijst dat ook hier een raadsel valt op te lossen, dat er aanvullingsbladen geweest of ontworpen moeten zijn, die bestemd waren dit geheel te voltooien. Het vermoeden wordt versterkt wanneer men zich een vondst te binnen brengt door Dr. F. C. Wieder gedaan, waarvan ZijnEd. Zeer-Gel. melding maakt in zijn „Nederlandsche Historisch-Geografische Documenten in Spanje" (pag. 329 van den overdruk): eene kaart van Brazilië, voorkomende in een band ter Koninklijke Bibliotheek te Berlijn, die een geschenk is geweest van Graaf Maurits aan den keurvorst van Brandenburg. Er was nog iets: mij was van deskundige zijde verzekerd dat er exemplaren van Barlaeus voorkomen, waarin aanvullingsbladen aanwezig zijn, bestemd om de vier kaarten tot een grooter geheel te verwerken.

Het gunstig lot deed het overige. De Heer Wouter Nijhoff kreeg een exemplaar van de „Historia" in handen waarin die aanvullingsbladen werkelijk voorkomen. Zij zijn hierachter gereproduceerd en kunnen met de kaarten, als men die uit den band wil nemen, gecombineerd worden tot een prachtig Tableau dat den titel draagt: „Brasilia qua parte paret Belgis" en waarvan een verkleinde reproductie, als sleutelblad, mede in deze uitgave is opgenomen. Bij het tableau behoort een beschrijving van Brazilië in drie talen (Nederlandsch, Fransch en Latijn). Wij werden daarop opmerkzaam gemaakt door Dr. F. C. Wieder, die het Berlijnsche exemplaar kende. Die beschrijving is ontleend aan den tekst van Barlaeus zelf; zij komt overeen met den inhoud der pp. 25—32, 48—51, 64, 82—90. Ter wille van de bezitters van het boekwerk wordt de Nederlandsche tekst hierachter gegeven, in reproductie naar het Berlijnsch origineel. Koopers van het tableau zooals het afzonderlijk in den handel zal worden gebracht ontvangen den drietaligen tekst.

De

De bij het tableau behoorende Beschrijving, handelt dus wel over Brazilië maar beschrijft het tableau niet. Beziet men het tableau nader, dan herkent men allereerst de vier kaartbladen, namelijk (van boven links naar beneden rechts) in volgorde: de gewesten Sergippe del Rey (Ciriii), Zuid Pernambuco, Noord-Pernambuco met I. Tamarica, Parayba met Rio Grande, slechts van de afzonderlijke kaarten verschillende doordien drie van de vier cartouches zijn weggeslepen. Het eerste kaartblad vertoont hetzelfde festoen van bloemen en vruchten boven dezelfde diersoorten; het tweede blad heeft een uitkijktoren en visschende negers; het derde blad een door waterkracht gedreven suikerfabriek in volle werking; het vierde de bijgebouwen daarvan, met een uittrekkenden stoet waarin wij Elias Herckmans op zijn expeditie meenden te herkennen (p. 278 vlg.); dit alles als op de kaarten in het boek. Ook zijn de wapens van Pernambuco, I. Tamarica, Parayba en Rio Grande in het achterland van die provincies aangebracht en langs de kust ontwaart men verkleinde voorstellingen van de vier zeeslagen, in den geest van de platen 42—45.

Het vak links en onder wordt ingenomen door een weelderige versiering met voorstellingen van bloemen, vruchten, krijgsgereedschappen enz., alles gekroond door een boven 's Graven persoonlijk wapen uitwaaienden standaard, waarop vermeld staat, dat de kaart op hoogstdeszelfs last en kosten in 1644 ontworpen en geteekend is om in 1646 in koper te worden gegraveerd. De daaronder voorkomende legenda vermelden dat George Marcgraf (van Liebstadt) haar in 1643 naar zijn eigen opmetingen heeft samengesteld. Zonder hem te kort te doen, mogen wij er wel bij denken dat hij veel op inlichtingen van anderen heeft ingeschetst, daar zulk een werk niet door een enkel persoon verricht kan worden. Ook wordt hier rekenschap gegeven van de wetenschappelijke grondslagen waarop de kaart berust en juist dit geeft een hoogen dunk van den opzet van het werk, daar dergelijke inlichtingen op oudere kaarten in den regel door afwezigheid schitteren. Wij vernemen dat de geografische lengten zijn gerekend van de Canarische Eilanden (meridiaan van Teneriffe) die geacht worden 36° 45′ in lengte te verschillen met Tycho Brahé's Uranienborg op het eiland Hveen; dat de mijlen op 19 in één graad zijn berekend; dat de diepten in voeten bij laagwater zijn opgegeven; dat de eigennamen overeenkomstig de uitspraak der Brazilianen zijn ingeschreven. Van onder, nog steeds links, wordt het blad ingenomen door een overzichtskaart van gansch (Nederlandsch en Portugeesch) Brazilië, die niet te zeer in détails gaat en den lezer van de „Historia" goede diensten zal bewijzen wanneer hij een algemeen overzicht wenscht te krijgen, of zich in de Portugeesche bezitting en hare capitanias oriënteeren moet. De aanwezigheid van

van dit karton maakte het leveren van een op moderne gegevens berustend overzichtskaartje overbodig.

Geheel onderaan (links) vindt men 's Graven devies „Qua patet Orbis".

Het midden van de kaart (boven) wordt ingenomen door den reeds genoemden titel, waaronder een trofee van Braziliaansche wapenen, muziekinstrumenten en huisraad waarvan drie wapens afhangen: links dat van de Unie, rechts dat van den Stadhouder, in het midden dat van den Hoogen Brazielschen Raad waarin (zie p. 122) verwerkt zijn het westwaarts stevenend schip symbool der Compagnie, de Maagd symbool van Pernambuco, de druiventrossensymbool van I. Tamarica, de suikerbrooden symbool van Parayba en de struisvogel symbool van Rio Grande. Ter weerszijden van dit middelste wapen bevinden zich weer eenige voorstellingen van brazielsche diersoorten. Het aangrenzend rechterblad vertoont weer een slinger van bloemen en vruchten die als pendant dient van het overeenkomstig festoen links; daaronder weer zijn diersoorten geteekend. De vrije ruimte die tusschen de genoemde reeksen van dieren en de kuststrook zou overblijven is opgevuld met drie serieën van voorstellingen, betrekking hebbende op het bestaan der Indianen, der Negers en der Europeesche kolonisten in Brazilië.

De bovenste serie veroorlooft een blik te slaan op het leven der Tapoeiers; van links naar rechts onderscheidt men er de navolgende groepen: 1. een krijgsdans der Tapoeiers bijgewoond door enkele flegmatieke vrouwen en kinderen; 2. Tapoeiers in hun kamp, recht vreedzaam bezig met het toebereiden van ledematen, hetzij van verslagen vijanden, hetzij van hun eigen dooden afkomstig; 3. een jacht op struisvogels; 4. een jacht op wilde runderen; 5. een gevecht tusschen Tapoeiers en andere Indianen waarbij het met knuppels, pijlen en bogen op den vijand losgaat.

De middelste serie vertoont links een uitkijktoren en visschende negers. Vermoedelijk stellen zij boschnegers uit de Palmeiras voor, van wier wachtposten uitzetten en van wier visscherij in de Alagoas-rivier in den tekst is gehandeld op pp. 315/316. Rechts is een Tapoeierskamp voorgesteld; mannen brengen een stuk wild aan, vrouwen bereiden spijzen, hangmatten laag boven den grond zijn door een of meer slapers of slaapsters in beslag genomen.

De onderste serie stelt het suikerbedrijf in volle werking voor. De hoofdgroep (links) vertoont het huis van den eigenaar die zich in hoogst eigen persoon op de galerij daarvan laat kijken; daarnevens een watermolen in werking met het ketelhuis werwaarts het riet in ossenkarren wordt aangevoerd. Het huis meer op den achtergrond gelegen schijnt een meer primitieve installatie voor te stellen, waarvan de tekst bij Barlaeus geen gewag maakt. Rechts bevinden zich de bijgebouwen vanwaar de reeds genoemde troep onder leiding van Elias

Elias Herckmans afmarcheert — de Nederlandsche vlag wappert over het midden van de colonne.

De oorspronkelijke uitgave van het tableau, waarop (bij de gedrukte verklaring) Blaeu's adres en het jaartal 1647 voorkomen, is een legkaart bestaande uit de vier eigenlijke landkaarten en zeven suppletie-bladen of -strooken.

De kaartbladen vertoonen eenigszins verschillende staten, met name het tweede, derde en vierde kaartblad gerekend van links. In den uitkijktoren van het tweede kaartblad wordt somtijds de uitkijkende neger gemist, op latere bladen is hij bijgegraveerd. Op het derde kaartblad is later een ruiter bijgegraveerd die een hangmat waarin vermoedelijk een dame vervoerd wordt, langs rietvelden naar het hoofdgebouw begeleidt. Het vierde kaartblad vertoont op de latere staten een zwaren palmboom die den rechterhoek van het hoofdgebouw der suikerfabriek dekt. De bijschriften behoorende bij de vier zeeslagen aan de kust komen niet op alle exemplaren voor. Blijkbaar is de uitgave gelanceerd voor dat alles gereed was. Wat betreft de hierachter voorkomende reproductie van het tableau: zij komt wel met de meest volledige staten overeen, behalve wat den bovengenoemden ruiter betreft, waarvan de afbeelding daarnà afzonderlijk is bijgevoegd.

Het tableau is wel zeer in den smaak gevallen van het koopend publiek, want reeds in 1659 verscheen een nadruk, thans in negen even groote bladen, bij Huych Allardt te Amsterdam. Een achttal dier bladen bevindt zich in de Bodel Nyenhuis Collectie te Leiden. Er schijnt nog een latere nadruk te zijn. Uit informatie althans is gebleken dat het Britsch Museum (alwaar een exemplaar gelijk aan het Berlijnsche zich bevindt) ook nog een tableau bezit dat de signatuur draagt: „Clement de Jonghe excudebat Anno 1664".

S. P. L'HONORÉ NABER.

BRASILIA
qua parte paret
BELGIS.

tiæ rectilineæ inventæ una secunda vel tertia addatur, prout via magis vel minus anfractuosa erunt, quod puncta monstrabunt. Distantia litoralis rectilinea est etiam itineraria, præterquam ubi Sinus est, ibi enim una tertia addenda est.

Ostijs fluviorum navigabilium adposuimus profunditatem impedibus, qualis ibi invenitur tempore refluxus Maris.

Nomina propria rerum exhibemus secundum veram Orthographiam linguæ Brasilienſis repudiantes ea quæ ab alijs exteris hujus linguæ ignaris maximam partem deprauatis et ſcribi et pronunciari ſolent.

Milliaria Horaria quorum novemdecim uni gradui in Circulo max. reſpondent.

Milliaria Germanica 15. uni gradui reſpondentia.

Milliaria Hiſpanica 17½ uni gradui reſpondentia.

MARITIMA BRASILIÆ UNIVERSÆ.

ILIA.

BRASILIA SUB REGIMINE BATAVORUM.

QVÀ PATET ORBIS.

Capitania de Sancto Vincente

Capitania de Rio de Ianeiro

Capitania de Spiritu Sancto

Capitania de Porto Seguro

Capitania dos Ilheos

Capitania du Bahia de todos os Sanctos

Capitania de Paranambuco.

Capitania de Rio Grande

Capitania de Paraiba

Capitania de Itamaraca

Rio S. Francisco

et singulari cura,
ANNO D. MDCXLIV
perficique curavit

BRASILIÆ

Geographica & Hydrographica Tabula nova, continens Præfecturas *de* Ciriji, *cum* Itàpuáma, *de* Paranambúca, Itâmaracà Paraiba, & Potiji, *vel* Rio Grande. *Quam proprijs observationibus ac dimensionibus, diuturna peregrinatione a se habitis, fundamentaliter superstruebat & delineabat* Georgius Marggraphius *Germanus Anno Christi* 1643.

Longitudinem Locorum posuimus in Gradibus & minutis ad latera Tabulæ, numerantes eius initium ab Insulis Fortunatis & statuentes Vraniburgium Daniæ longitudine 36. 45. cuius respectu omnium locorum sive in Orientem sive Occidentem in Brasilia nostra vergentium differentia Meridiana facili opera adquiri potest.

Latitudinem, quæ hic Australis est, invenire licet in fronte & calce Tabulæ in grad. & min. expressam.

Distantias rectas linea duorum locorum, in milliaribus horarijs & eorum minutis [quorum miliarium novemdecim uni gradui in Circulo maximo respondere statuimus] adhibita mensura hic adiuncta patet. Ut a distan. itineraria haberetur notavimus punctulis viarum anfract. inter quælibet duo loca, ex quorum particulari commensuratione itineris spacium patebit. Idem obtinebitur si distan.

PRAEFECTURA
DE PARAIBA, ET
RIO
GRANDE.

IOHANNES MAURITIUS Nassavie Comes, Brasiliæ per octennium Terrâ, marique Gubernator, hanc omnium, quæ ante hac Fuêrunt, novissimam accuratissimam Brasiliæ Belgicæ Tabulam suis sumtibus, de-liniari et in Belgium reduc Sculpi ANNO. MDCXLVI.

BRASILIA
qua parte paret
BELGIS.

NEDERLANDS BRASILIEN,

Onder 't ghebiedt van de West-Indiſche Compagnie

Ten tijde van 't Gouvernement des doorluchtigen Grave

I. MAVRITS, Grave van Naſſauw, &c.

t'AMSTERDAM,

By Joan Blaeu, Boeck-verkoper op 't Water, in de Sonne-wijſer.

M DC XLVII.

BRaſilien, beſchout ten Weſten van beer Caribus, Peru, het edelſte Landtſchap van de geheele Werelt/ en de hooge toppen der Bergen. Een Zupden de onbekende Landen en Eylanden / Zeen en Stranden. De Ooſter ſtrandt wort van de Atlantiſche, de Noozder van de Nooꝛt-zee beſpoelt. De Poztugiſſen bepaleij 't ſelve met de Rivier Maragnone, en met de mont van Rio de la Plata. Het bertoont de ghedaente van een dzie-hoeck / welcks grondt na den Ehenaer en't Noozden gekeert / van't Ooſten recht nae't Weſten loopt / tot aen de Noozberch Humos oft Maragnon, oft ſomen Niclaes de Olyveira gelooft / tot aen Para De hoeck wort nooꝛd de Zupder landen wechgenomen. Dat ſyn volck / als oock van gantſch America, upt de aerde daer geſpzoten ſoud zijn / is ſchandelijck te ghelooven: wijl't ghelooſwaerdighijck blijckt dat het gantſche menſchelijck gheſlacht van Aſiatiſche Oudeꝛs geſpzoten is. Welcke de eerſte menſchen/ en hoe ſp upt de oude werelt hier gekomen zijn / of nooꝛd de Oſtersche Landen / oft langhs het eertijdts naeburigh en aen de Straet ghelegen Atlantica (welck ſommighe upt Platoos Critia en Tioneus nooꝛd America achten) oft nooꝛd onweer / is onſeker. Peder mach aen ſoo beel gebroelens ſo beel gelooſs geben of neemen als hp berſtaet. Mijn woꝛnemen is niet in partp te treden / en in ſo groot een dupſternis der waerheyt dit nooꝛ dat te beſtryden of bebeſtigen. Het ſelve hebben / onder't beleydt der Catholijcke Koningen Ferdinand en Iſabel / Vincent Pinzon en Diego Lopes; des Koninghs van Poztugael / Capralis en Americus Veſpucius de eerſte ontdeckt. Een ſeer genoeghlijck en geſont Lant om de matighheyt der Locht, tot een teken daer ban is de langleventheyt/ welcke ſomtijts een geheele eeuw berepckt. Ock iſſer geen groote aengroep ban heet of koud. Maer ſeer groot ban moop weer en regen. Men ſoud'er d'abontſtont ban de nacht/en moꝛgenſtont ban den dagh naeuljer onder ſchepden/om de rechte op en ondergangh der Zon. De Winter begint in Maert/en enpdicht in den Ooghſt-maent. De dagen en nachten zijn bp na op'een uur nae eben langh; de Winter iſſer eben als bp ons de Zomer. De Inwoonders zijn Ober-bueren ban Spaengien, Mauritanien en Mooren-landt, Omwoonders ban de upterſte grenſen ban Afriken en Java, teghenboetige ban de bolckeren ban het half Eplandt Aurea. Hoe-wel nebeligh ſoo wordt het nochtans met de lieffelijckſte Zee winden bermaeckt/ welcke de oetſtem-dampen en nebelen tijdelijck berdzijben/en ſeer ſupber en ſchoone Zonne-ſchijn maken. 's Winters waept'er de Zupde en Zupd-ooſte/'s Zomers Nooꝛd-ooſte en Ooſte windt. Op ſommige plaetſen is 't Boſſigh/ op ſommighe black en bol Wep-landts/ op ſommighe zijt ſomwighe zijt het toe heubelen / ban bette en altijdt bzuchtbaare Liey / en woꝛt met dickwlighe ſlagh-regens beſpoept. Waer dooꝛ men ſich meer moet berwonderen/ hoe dat in de bzuchtbaerſte Landen en ghelonde lucht de menſchen ſoo wzede en raeuwe ghemoederen hebben. De booꝛneemſte op-komſt is hier ban Zupcker en coot houdt/ bequaem om Lakens te berwen. Hoe-wel de neerſtighept der Poztugiſſen hier bp na allerlep ooſt en bzuchten ban Europen na toe geboert heeſt. Dat Zupcker heeſt de natuer in lange rieden berbozgen / waer upt een ſeer ſoet en aengenaem ſap/ de Afriſche honigh obertreffende/ gedzuckt/in hopere hetels gehoockt woꝛt/en dooꝛt dáer na eben als een Maelt ſpits in een gedzongen/ oft/ nae het dichſte ſap uptgedzuckt/ weerch gelaten woꝛt. Hier toe ſlaen die werck-huyſen dooꝛgaens open / die de Poztugiſſen Ingenien noemen/ om dat deſe gebouwen berdichtſels dan een berbeelen berſtandt/ en onder de nieuwe der laetſte eeuwen gebonden zijn. Upt deſe arbepden der Mooren en Zwarten tryght de wackere Koopman ſijn grootſte booꝛdeel/ en de Zupckeren jaerlijcx met Schepen bol uptboerende berrierſe booꝛ groot gelt dooꝛ gantſch Europen. Al de (Cholonien) Volck-planten zijn booꝛ ons der Poztugiſſen gheweeſt/ de woonplaers ban den Biſſchop en Oberſte ders gantſchen landts is de Bay ban Todos los Sanctos en de Stadt ban S. Salvator. Nu heeft het Spaenſch Braſilien andere Heeren / als het Nederlandtſch/en het Poztugiſche Rijck een andere Tetel/ als der Nederlanders. De tael is ſwaer om te bekennen/en ban alle/ ſoo beel ſp noch bekent zijn/ maer een. Hoe-wel in ſommige namen der dingen onderſcheyden / welcke de Mannen anders als de Bzouwen gebzupcken. De aert / ſeden en kleederen der Bzaſiliaenen zijn of gemeen/ of na de berſcheydenheyt der bolckeren hyſonder. Jn hun tael gebzupcken zp / machtmen Maffeus gelooben; deſe dzie letters F. L. R. gantſchelijck niet/ om dat / als ſommige giſſen willen / zp geen (Fides) gheloof / (Lex) wet en (Rex) Koninghh hebben. De Inwoonders zijn ſommige ban wzeder/ ſommige ban ſaſter aert/ ſommige wit/ ſommige bzupn. Mannen en wilde Beeſten bedeckt woꝛden. Haer ghenoegh ſterche lichamen beſchilderen zp met berwen/ oft beſmeeren't met ſap ban den Appel Genipapis. Sp berrieren haer met de bderen ban beel berwighe Vogelen. Laten't haꝛz alleen langh in de neck hangen / en maechen al de andere deelen des lichaems gantſch kael/en hebben eben als de Sineſche Volckeren platteneuſen. De Mannen zijn berſcheydelijck geſchooren / ſo datmen daer booꝛ de bolckeren onder ſcheyden kan. De Bzouwen laten't haꝛz hangen/ behalben in tijt ban dzoefheyt / oft bp af zijn ban haer Mannen. Sp hebben geen Godtheden / eeren geenige Goden/ als misſchien de Donder of Bliksem / tot welcke haer gemoederen groote eerbiedinge dzagen. Sp bzeeſen de quade geeſten. Zijn tot booꝛſpoocken/ wiccheleryen / toberijen / tot winſuchtige dupſternis booꝛ. Sp houden de Toberesſen in waerden. Lieben heel Bzouwen en d'echtſchepdingh. Houden haer Bzouwen wel/ en dzaghen ſozghe booꝛ haer/'t zp haer gemoet/'t welck ooch den Nederlanders niet onghemeen is/ booꝛ eenige dzanck berkeemt woꝛt. Optgaende hebben ſp de ſelbe gaern bp ſich / met die oꝛdze / dat/ ſoo ſp na 't landt gaen / de Man booꝛ-gae / baerdich om tegen eenich Wild of gemoerende Hpandt aen te gaen: ſo ſp wederkeeren/de Bzouw booꝛ-gae/de Man bolge/op dat ſp eenich booꝛkomend quaet te eerder ontbinde. t' Hups houden ſpſe in't oogh/bzeſende booꝛ bzeemde liefde. Weren ban geen geſette tijden om te eten. Onder een dack/langwerpich als een omghekeerde ſchupt en met Palm bedeckt/woonen beel hups-geſinnen te gelijck. Slapen in Netten / wat hoogh ban de aerde op-gehangen/ fozgeloos en onbekommert/ om 't nachts de ſchadelijcke beeſten en quade dampen/ upt de aerde opblikkimmende te ontblieden. Sp hebben eertijds ban geen Koozn en Wyn geweten/ lebende ban een gezaepde wozrel / welcke tot meel gemaeckt ſp Mandioca noemen. Sp ſwemmen tot berwonderens toe / en dupchen al te met heele uren langh met open oogen onder't water. Sp ſchieten ſeer konſtelijck: Biſſchen wacker en neerſtelijck. Suppen ſonder bekommering en zijn ſeer genegen tot haer onheblijck danſſen/ en dickwils ſeer berdzaeghſaem ban arbepdt en kommer. Jn't zagen eben naren ſp in ſnelheydt de wilde beeſten ſelbe. Haer gebange en eenige dagen langh gemeſte Hpanden ſlachten ſp met groot danſſen/en/aen ſpeten gebzaden/bzeenen ſp op. Die dit te beurt balt/gaen wackerlijck tot dood/en/als upt een boechjen/ haer baden regen baer doozſlaghers berhalende/ roemen dat ſp niet ongewoken ſullen ſterben. Sp woonen bet ſtroopt/ maer repſen met troepen/ met ſlechte oꝛde/ wonderlijcke ſtilte/ ſtrijdbaer en bloetdozſtich. Tegen haer gaſten en Bzemdelingen zijn ſp bziendelijck en boben maten beleeft. Ontfangen/ de ſelbe omheſſende en 't hooſt aen haer bozſt duchende / met beel tranen en ſuchten / jammerende ober de onghemacken en moeplijckheden der wegh. Terſtont hier op het aengheſicht berſtellende / wiſſchen haer oogen af / en doen een bzolijck gebaer en weſen aen. De ſwanghere Bzouwen hebben in 't baren niet beel pijns / dooꝛ dien de warme matighept der lucht die arbepden helpt. Lieben geenſins na 't kinderbalen het bertoef ban in hups te blijben/ als onſe Bzouwen/ maer ſtercher en baſter zijnde / ſtaen terſtont op / en begheben ſich weer naerſtelijck tot haer hups-werck. Sp hebben haer Kinderen ſeer lief/ ſogenſe een jaer lang/en wepgeren haer alle andere ſpijs/ en ſoo dickwils als ſp upgaen/ hebben ſy een bleen netjen/ welck ſp Tupuja noemen/ op haer rugh hangen. Houte knodſen / booghen en pijlen zijn der Mannen wapenen. Deſe ſcherpen ſp met beentjes oft ſeer harde ſtorchiens/dm daer mee dooꝛ de ledere wambupſen en ſchilden te ſchieten. Meenen dat goede oft quade baden na de doodt beloont noch beſtraft woꝛden. Die oft met een geheel lichaem/oft ban leden berminckt/oft dooꝛ wonden oberſtolpt/ gheſtoꝛben zijn/ achten ſp dat na de benedenſte woonplaetſen dalen. Waerom ſp de berbzande lichamen met aerde bedecken/ bp de ſelbe een net om te ſlapen en booꝛ ſommige dagen koſt boegende. Om dat ſp ſich inbeelden/ dat de zielen der dooden onderſtuffchen ſlapen en ſpijs nuttigen. De doodt der haren berreuren ſp onmatichlijck/ berſlijten een gheheele maent met huplen / werpen ſich moedeloos op der aerden/ en epndigen terſtont deſe dzoebige bewegninghen met ſuppen en danſſen. Tot ſwaermoedighept ballende ſoechen heul ban danſſen/ ſingen en ſpeeltupgen/ die ſp egene hebben/ en berpoonen niet min als andere menſchen het ernſtich met wat boertighs. De binnelanders en al die harer Bozzouderen ſeden behouden / hellen dooꝛ haer groulwelijck leben meer tot de beeſten als menſchen/zijn ſeer begeerich tot wzaerch en bloet bergieten/lichtbaerdich en ſtout tot bechten en ſtrijden. Na ingeboerde Godsdienſt en d' oeffenningh der bpze konſten in dozpen en ſteden berdeelt / hebben ſich die aen de Zee woonen / tot de ſeden der Europianen gewent/ ſoo datmen ooch hier die ſpzeuck ban Tacitus ghebzupcken mach / Men leeft ſafter omrent de Zee. Maer aen die kant / baer de naechte en booꝛ het menſchelijck geſlacht ſchandelijcke woeſtheyt de ghemoederen der Jnwoonders berwildert heeft / zijnde dooꝛ geenige werken/ dooꝛ geenige wacherheyt gematicht; daer berharden die ongeſchaefde Bolckeren haer natuer tot de oude ſeden en aert harer Booz-ouders. Die tot haer gheboert en niet bekent en zijn/houden ſp ghemeenlijck/ als belaghers harer bpzheyt booꝛ bpanden. Ock ontbzeckt aen die roulwe gemoederen geen looſheyt in 't quaet doen. Weetheyt en troulooſheyt zijn bp deſe niet ſelden in plaets ban booꝛſichtighepdt en kloechheyt. Dit mercken ſp/ welche de hoop ban winſt ban onſe landen daer na toe trecht. Booꝛwaer in de ſeden deſer menſchen machmen met de nurſe beſchouwingh berkeeren / en de wijſheydt der natuer bewonderen/ welcke ſoo beel heblichheden/ ſo beel dziften der gemoederen met een ghelijchnis der leden bedeckt heeft. Deſe dingen onderrichten ons berſtant / op dat wp bp berſchpde berſcheyden zijn/ en bekennen wat goets men ban elck bolck te berwachten/ wat quaets men te bzeeſen heeft. Want nergens ſult ghp eenich ſo geſchickt en bolmaeckt ban ſeden binden/ in welck niet pet ſchozt / noch ſo rouw/ welck niet booꝛ eenige gedaente ban eerlijck gepzeeſen woꝛt. Het Middellantſch booꝛt met wapenen teghen de Poztugiſſen beſchermt / ontrent de ſtrant leben ſp/ onder de ſelbe bermenght/ onder haer gebiedt. Het Lant boed haer eygen geſlachten en bozmen / in onderlijche berſcheydenheyt/ ban dier boetige dieren/ Slangen/ Vogelen/ Biſſchen/ Boomen en Planten. Welche aen haer ſchzybers gelaten een genoeglych ſtof om te berhalen geben. Het is ober bloedich in Bzonnen en bermaerde Ribieren/ welche de booꝛnaemſte is/ dieſe gemeenelijck Rio de la Plate noemen/ die niet een mont ban beertigh mijlen in Zee gebzeben woꝛt/ ſo geweldich/ datter de Schippers ſoet water upt ſcheppen/ eer ſp upt de Zee het Landt ſien. Ock zijn bermaerde Ribieren/ Rio de S. Francisco, de Janeiro, de S. Antonio, Rio Grande, Capivaribi, Biberibi, des Iſles, Contaro, Tingari, Porto Calvo, Camaragibi, Formoſo, Mongàguaba, Paraiba, en andere Ribieren/in de ghelchichte-boecken wijtloopigh berhaelt / en dooꝛ 't ghecrucht der ghelchiedenis en gheballen der Oozlogh bekent. Maer dese dinghen / bp anderen gedacht/ſal obertolligh zijn en nau-keuriger te berbolgen. Gantſch Braſil woꝛt onderſcheyden in bier Steden en Hooghdpen/ ban welche ſommige haer eyge Heeren/ ſommige den Koninghh tot Heer erkiennen. Deſe zijn: Paria, Maragnana, Siara, Rio Grande, Parayba, Tamarica, Pernambuco, Seregippe, Baia de todos os Sanctos, des Iſles, Sprito Sancto, Porto Calvo, Rio Janeiro, S. Vincente. Dooꝛ deſe als oock het Middellantſch worden der berſtroopde bolckeren in aert/ upt ſpzaeck en namen onderſcheyden / in Petiguaren, Viatanen, Tupmaben, Caeten, Tupinaquinen, Tupiguen, Apigapitangen en Mariapigtangen, Itaten, Tummimiven, Tamvien, Carices, en de bernaerm̃ſte Tapujers, Tucanicen, Nacien, Cuxaren, Gujaven, Piguvien, Canucujaren, en meer andere / ban anderen bpſonderlijck opghetelt. Kimpel u booꝛ-hooſt niet Leſer. Wp zijn bupten Italien en Griecken. 't Is niet alleen den bolckeren der oude werelt bergunt woozden te maken. Ock bp de Amerikanen is de kracht en regel om het ghare na haer wil te upten. Dit alles in 't bpſonder te berbolgen / is Braſil, niet de ghelchiede dingen in Braſil beſchzben. 't Zp ghenoegh de gelegentheydt / landt-palen/ booghdpen/ bolckeren en op-komſten aen-gewelen te hebben. 't Sal mooglijch anderen/in haer upptgegebe geſchichten ſpzeechende/toekomen dit upt plicht bp de haren onder ſcheydelijcker te berhalen. De blijt der Aardt-beſchzybers heeft oberlangh in de Noozder en Zupder booghdpen onder ſcheyden. Maer de beelingh ban't ſelbe in't Spaenſch en Nederlandtſche is ſoug. De eerſte is ban de natuer / de laetſte ban der menſchen bloetkheyt en dappetheydt. Die ban den ſcheppenden Godt / deſe ban de berdeeltheden tuſſchen de Bozſten. Die ghedueriigh en onberanderlijck / deſe berkeerlijck en nae't abontuer der Oozlogh berſtcheyden. Het Nederlantſch woꝛdt in dier Caerten bertoont / waer booꝛ de eerſten bozt de Franſchen/de Portugeſen aen des Kaſſouwers grootdadighepdt danck te wijten hebben. Want better heeft tot op den hedighen dagh der Americaenſche oſt teghen-obet ghelegen werelt gheen ghelien. De eerſte ſtreckt ban de Rivier Potypeba, tot de Rivier ban S. Franciſcus en begrijpt het Koninghlijck Seregippe, booꝛ Maurits wapenen aen het ghebiedt der Compagni gheboeght. Woꝛdt na de Rivier Capitania de Ciry ghenoemt. Jn't ſelbe opent de Rivier S. Franciſcus, booꝛ de Caerten der onſen en Spanjers bermaent / haer mont / en bloept met berſchepde bochten tot in 't binnenſte ban Braſil, ſeer berucht in Eplanden / Klippen en ondiepten. De tweede en derde ſtellen de gantſche wijck ban Farnambock en Tamarica booꝛ oogen. De bierde Paraiba en de booghdp ban Rio grande. Jn peder bint ghp/ booꝛ haer teecken / onderſcheyden / de Zupcker-molens / ſtallen oft bertreck-plaetſen der Beeſten / Steden/ Dozpen/ Sloten / Rivieren / Bayen en Hoofden oft Capen, welche het berhael berlichten / en geloof-waerdigen. De Poztugiſſen en Nederlanders hadden de Landen met onderſchepde en regenſtrijdige heerſchappijen. Vier Hooghdpen/ namelijck ban Rio grande, Paraiba, Tamarica en Fernambock, ſtonden onder d'onſen / en d'ander onder de Poztugiſſen.

Onder de (Cholonien) Volck-planringen ban Braſil is Fernambock ban de grootſte/als welcke ſich ſeſtigh mijlen langhs de ſtrant uptſtreckt/tuſſchen de mondt ban de bermaerde Rivier ban S. Franciſcus en de Hooghdp ban Itamarica. Js het gewonne goet ban Duart oft Edward Albuquerck, Poztugijs / upt wiens naem hier zijn Broeder Matthijs Albuquerck heerſchte. De welcke tot Olinda ghekomen was/ wepnigh te boren als het de onſen in-namen. Hier wozden elf woon-plaetſen en Dozpen / ban Poztugijſen bewoont / ghetelt. De eerſte is de Hooſt-ſtadt Olinda, aen de Zee-ſtrandt / ſeer ſchoon ban Hupſen en Kercken. De gelegentheydt is / om de heubelen/ die't in zijn ombang begrijpt/ ſoo on-eſſen/ dat het nauljcks dooꝛ menſchlijck bernuft ghebterckt kan woꝛden. Jn des ſelfs hooghſte deel heeft der Jeſuiten Klooſter/ treflijck ban gebouw / rijck ban inkomſten en ban Koninghh Sebaſtiaen ghebouwt / upptgeſtelen. Het bertoonde ſich't eerſte met een ſeer genoeghlijck ghelicht aen die upt Zee quamen. Hier beneſſen ſagh men een andere ban de Capucijnen / ghelijck ooch aen de ſtrandt dat ban de Dominicanen / en in't oberighe deel der Stadt was / behalben het Nonnen en andere Klooſters / het Klooſter ban S. Bent, ſterck ban natueren en arbept. Het heeft twee Kercken gehadt / de eene met de naem ban S. Salvator / de andere met die ban S. Pieter bereert. De Jnwoonders wierden op twee dupſendt gheſchat / behalben de Gheeſtelijcken en Slaben. Deſe wierden met een onghelijck getal / als ſp plegen / tot bier Baendelen berdeyen. Daer waren ontrent twee hondert rijcke en wel geachte Burgers. Dau hier ten Zupden/ tuſſchen de Rivier Bibecibi en de Zee/ ſtreckt ſich by na een mijt beer / een lang eng en ſandigh aerden-pat / eben als en bandt oft Kib: welche/ als ooch elders/ Godts booꝛſichtighe ſozgh aen deſe ſtrandt tegen de aenballen der Zee geſtelt heeft. Daer het eyndige is een Dozp/het Recif of bertrek genoemt geweeſt. Mogelijck om dat tuſſchen dit en een andere diergelijcke lange ſtreeck landts / die ſp 't ſteene Recif noemen / de Schepen ſich konnen en plegen te bertrecken / om haer lading te ontfangen en te loſſen. Het woꝛt dicht ban Jnwoonders bewoont / en daer de Zee deſe zandt-ſtreeck midden dooꝛ-ſnijdt / is een Kee ban groote Schepen / midts de uptnemende diepte der Zee. Hier teghen ober / daer het ſteenen Recif epndicht / hier en daer ban de Zee dooꝛ ſpoelt / is een Cooren / upt het water rijſende geweeſt met de naem ban het Zee-ſlot tot onderſcheyt ban dat / welck men op het ſandigh oft aerden Recif ſagh / en het Landt-ſlot ghenoemt wiert bp de Poztugiſſen S. Joris. Na 't berlaten ban Olinda hebben ſich de ineeſte Burghers en Hooplieden in't Dozp ban 't Recif begheben en 't ſelbe met treflijche ghebouwen berciert. Tot dat Maurits-ſtadt begoſt ſijn lupſter wegh te nemen. Het is ban de Onſen met een ſtaketſel omringht / en daer 't nae de Rivier lept / heeft geen ſlechte ſterckte ghekreghen / wijl deſelbe met het ballen ban de vlocdt / dooꝛganghbaer zp. Soodanigh was Olinda, eer het de Nederlanders in-namen. Die deſe Landt Reciffen, als ooch het Eplandt ban Antoni Vaaz dooꝛ nieuwe ſterckte onwinbaer gemaeckt hebben. Dit Eplant pronckt nu met des Gaben Palleps / Friburgh, tot ſijn epge gebzupck en eer ſijns gebledts / op ſijn epghe koſten heerlijck gebout / als oock met Maurits-ſtadt en bzuggen tot berwondering ober een tweeboudige Rivier geſlagen. De tweede woonplaets is Garaſu geweeſt/ waerlicher een Dozp als een Stadt/ wat beer ban de ſtrandt / tegen ober het Eplandt Itamarica, bijf mijlen ban Olinda. Eertijdts was het bewoont ban ſlechte Poztugiſſen/haer leben inet handt-wercken onderhoudende. Maer na dat Olinda aen onſe kant gekomen is/ ſo zijn hier ooch rijcher nae toe berhuſt. Dit ſtedeken hebben de onſen op den eerſten May ban het dupſent ſes hondert twee en dertighſte jaer ingeskregen/ en na't innemen dooꝛ den bzandt en plonderingh ſeer geſchonden. De derde is het booꝛnoemde Recif geweeſt. De bierde Moribeca, meer midden in 't Landt en ten Zupden / bijf mijlen ban't Recif. De bijfde ban S. Antoni, ſeben oft acht mijlen ban't Recif, ten Zupden / neben het hooft ban S. Auguſtijn. De ſeſte ban Michiel de Poyuca, ſeer dicht bewoont/ tien mijlen ban't Recif, allwaer dertien Zupcker-molens jaerlijcx een groote menichte ban Zupcker opbzenghen. Ghelegen aen den Rivier ban de ſelbe naem / de welche ſich aen de Zupt-ſijde ban het hooft ban S. Auguſtijn in de Zee om-laedt. De ſebende is het ſeer wijdluſtigh en ghenoeghlijck Dozp ban Serinheim. Albaer zijn twaelf Zupcker-molens / welcke elck ghelucksliijck ſes oft ſeben dupſendt Aroben Zupckers op-bzengen. Een Arobe weeght ſeben oft acht-en-twintigh ban onſe ponden. Het loopt dertien mijlen ban't Recif. De achtſte woon-plaets is ban Gonſalvo de Una, twintigh mijlen ban 't Recif, heeft bijf Molens. De negende Porto Calvo bijf-en-twintigh mijlen ban 't Recif, wercht met ſeben oft acht Molens. Hier is het Kaſteel Povacaona, dooꝛ Mauris ober-winninghh dermaert. De tiende is het Dozp ban't Booꝛder Alagoa, beertigh mijlen. De elfde het Zupder Alagoa, bp na eben ſoo beer ghelegen. Men woont'er ooch in andere kleener Dozpen der Braſilianen, die ſp Aldeas noemen. Men heeft'er ſeventigh ghebouwen / waer in de Zupcker ghehoockt wierd / getelt. Ban de ſelbe waren ſommige ſoo groot als Dozpen / om de menighte der om-woonende wercklieden. Men ſeght dat ban de ſelbe jaerlijchs ſoo beel Zupckers bergadert woꝛdt / als genoegh om tachtigh oft negentigh Schepen te laden. Jck heb ban goeder handt berſtaen / dat op een dagh upt de haben ban Olinda beertigh Schepen met Zupcker gheladen afghebaren zijn/ in de Schueren noch ſulck een menighte ban Zupcker latende / welcke genoegh was tot de bzacht ban noch ſoo beel Schepen. En de ſelbe kan niet gemaeckt woꝛden ſonder den arbepdt der Swarten / ban welcke een groot getal upt Angola en andere Havens ban Afriken hier nae toe gheboert woꝛden. Het is ſeecher upt de aen-tekeninghen en (Journalen) Dagh-boecken der Jaren 1620/21/22/23 / dat'er upt de Haben ban Angola alleen in de Hooghdp ban Fernambock in de tijdt ban vier Jaren bijftien-dupſendt bier-hondert en dertigh Swarten met de grootſte koſten des Koninghs ban Spanjen, ober-gheboert zijn. Dit Landt woꝛdt dooꝛ ghenughlijche Bergen en Dalen onder ſcheyden/is ſeer bzuchtbaer ban Zupcker-tiedt/en ban het beſte Braſilien-hout. Ock groet Wepmen. Na de Hooghdp ban Fernambock bolght die ban Tamaraca, de achtſte ban Braſilien, en/ als ſommige willen/ de aller ondtſte. Sp heeft de naem gekregen ban het Eplandt Tainaraca, welche dooꝛ een naeuwe Straet ban het baſte Landt afgheſcheyden woꝛdt/ ſtreckende dzp mijlen in de langhte/ en twee in de bzeedte / tight bijf mijlen ban Olinda. Begaeft met een ghenoegh bequame Haben aen de Zupt-ſijde/ daer men langhs een Kolck ban bijftien oft ſeſtien palmen diep in-komt / waer aen een Kaſteel der Poztugiſſen tight/ op een ſeer hooge Heubel gebouwt en moeplijck om aen te komen/ ban d'Onſen booꝛ heel Jaren te bergeefſch aen-getaſt/de welche nochtang / om de Poztugiſſen te dwingthen / en haer deſe Haben te benemen/ hier een bier-kante ſterchte aen de upptgangh ban dese Kolck in de Zee / gheboumt hebben / die ſp Oranje noemen. De Onſen hebben 't ſelbe in't 1633. Jaer dooꝛ de Poztugiſche bluchtelingben ghekregen. Dit Eplandt en des ſelfs ſtreeck aen't baſte Landt is een ghewonne goedt gheweeſt ban den Graef ban Monſanto, die tot Liſſebon leefde / en woꝛdt gelooft jaerlijchs ban de Jn-wooners / onder de naem ban Tal bijf-en-twintigh-honderdt oft dzp-dupſendt Duſkaten te kryghen. Men ſeght dat het ontrent twee-en-twintigh Zupcker-molens telt / booꝛneemlijck aen den Oeber ban de Rivier Gojana oft Govana als oock in Arnoipe en Paratibe. Ter wijl de Doozluchtighſte Graef Maurits ober Braſil heerſchte / is by de Weſtindſche Compagnie beſtemt geweeſt om de Zetel des gebiedts in dit Eplandt ober te bzengen. Maer de Graef en de Raedt wint-hebbers der Compagnie beſtemt geweeſt om de Zetel des gebiedts in dit Eplandt ober te bzengen. Maer de Graef en de Raedt gaben haer te kennen / dat die ober-boeringh onbequaem en onnut ſoud zijn; dat de plaets en alles ban't Eplandt ban hem beſthout was / dat alles weeſt en ruw was / wepnigh Jn-wooners / naeuljchs eenighe Hupſen. Waerom de Heerſchers ban't Braſilaenſch Hof en Raedt-hupſ ſich op de oude plaets gelyouden hebben. De andere Mondt ten Noozden / welche ſp Catujana noemen / is naeuljcks tien palmen diep/ ſoo dat ſp alleen booꝛ klepn baet-tupgh bequaem is.

Paraiba is onder de bier Noozderſche Hooghdpen / heeft ſyn naem ban een Een-namighe Rivier / die't ſelbe / eben als'een andere Mongoapa, beſpoept / het bolght naeſt aen de Volck-plantingh ban Tamarica. Eertijts hebben't de Franſchе in-gehad: die berdzeben Jaren in Indien en Arabien in't ſtuk ghewonden woꝛdt/ Welck ſap de ſoete Hoonigh-raet In ſoetheydt niet te boren gaet, als Varroos Maers berbeden dooꝛ Feliciamus Ceca Oberſte ban Paraiba, ooch de Barbaren/ dooꝛ eenige Beden ſlaghen/ t' onder-bzengtheyt. Het Land is/ met het innemen ban't Slot/ in't ſeſtien-hondert en dzp-en-bertighſte jaer den onſen toe-geballen/ onder het beleyt ban Matthijs van Keulen, en dooꝛ de dupperheydt/ ſoo te Water als te Lande/ ban de ghemoemde kurtzighs-Oberſten/ Byma, Kloppen-burgh, Vries, Lichtbart, Garſſeman en Manſvelt. En ſoo woꝛdter ſelbe nooch in de natuer der plaets/ aen de na-burighe Zee/ daer het ban bespoelt woꝛdt/ en de Berſingen/ om-bindbaer geacht woerde / ſoo heeft het ſich nochtans ban de Wapenen der Nederlanders laten berwinnen en dooꝛ zijn dooꝛ-beerde doen ghebouden/ dat'er niets booꝛ de ſterckte on-dooꝛ-dzingelijck is. Het light op een Hoꝛz dicht aen de ſelbe Rivier/ maer een hoogher ſteenen Muer om-ringht / en met Oozlogh ghereetſchap teghen alle ghebeelor booꝛſien / ſoo dat'er ſwaerlijck aen te komen is / en het met een kleyne berſtrinckh berſchermt kan woꝛden. De Heeren / als het aen des Koninghs kant was / was het na de noemingh des Nederlantſchen Raeds-heers ober-ghegaen. Soo dat met het berwonderen ban de Heerſchers des Rijcks / ooch liefhebben dooꝛ Feliciamus Ceca Oberſte ban Paraiba, ooch de Barbaren/ dooꝛ eenige Beden ſlaghen/ t' onder-bzengtheyt. Het Land is/ met het innemen ban't Slot/ in't ſeſtien-hondert en dzp-en-bertighſte jaer den onſen toe-geballen/ onder het beleyt ban Matthijs van Keulen, en dooꝛ de dupperheydt/ ſoo te Water als te Lande/ ban de ghemoemde kurtzighs-Oberſten/ Byma, Kloppen-burgh, Vries, Lichtbart, Garſſeman en Manſvelt. En ſoo woꝛdter ſelbe nooch in de natuer der plaets/ aen de na-burighe Zee/ daer het ban bespoelt woꝛdt/ en de Berſingen/ om-bindbaer geacht woerde / ſoo heeft het ſich nochtans ban de Wapenen der Nederlanders laten berwinnen en dooꝛ zijn dooꝛ-beerde doen ghebouden/ dat'er niets booꝛ de ſterckte on-dooꝛ-dzingelijck is. Het light op een Hoꝛz dicht aen de ſelbe Rivier/ maer een hoogher ſteenen Muer om-ringht / en met Oozlogh ghereetſchap teghen alle ghebeelor booꝛſien / ſoo dat'er ſwaerlijck aen te komen is / en het met een kleyne berſtrinckh berſchermt kan woꝛden. De Heeren / als het aen des Koninghs kant was / was het na de noemingh des Nederlantſchen Raeds-heers ober-ghegaen. Soo dat met het berwonderen ban de Heerſchers des Rijcks / ooch liefhebben dooꝛ Feliciamus Ceca Oberſte ban Paraiba, ooch de Barbaren/ dooꝛ eenige Beden ſlaghen/ t' onder-bzengtheyt. Het Land is/ met het innemen ban't Slot/ in't ſeſtien-hondert en dzp-en-bertighſte jaer den onſen toe-geballen/ onder het beleyt ban Matthijs van Keulen, en dooꝛ de dupperheydt/ ſoo te Water als te Lande/ ban de ghemoemde kurtzighs-Oberſten/ Byma, Kloppen-burgh, Vries, Lichtbart, Garſſeman en Manſvelt. En ſoo woꝛdter ſelbe nooch in de natuer der plaets/ aen de na-burighe Zee/ daer het ban bespoelt woꝛdt/ en de Berſingen/ om-bindbaer geacht woerde / ſoo heeft het ſich nochtans ban de Wapenen der Nederlanders laten berwinnen en dooꝛ zijn dooꝛ-beerde doen ghebouden/ dat'er niets booꝛ de ſterckte on-dooꝛ-dzingelijck is. Het light op een Hoꝛz dicht aen de ſelbe Rivier/ maer een hoogher ſteenen Muer om-ringht / en met Oozlogh ghereetſchap teghen alle ghebeelor booꝛſien / ſoo dat'er ſwaerlijck aen te komen is / en het met een kleyne berſtrinckh berſchermt kan woꝛden. De Heeren / als het aen des Koninghs kant was / was het na de noemingh des Nederlantſchen Raeds-heers ober-ghegaen. Soo dat met het berwonderen ban de Heerſchers des Rijcks / ooch liefhebben dooꝛ

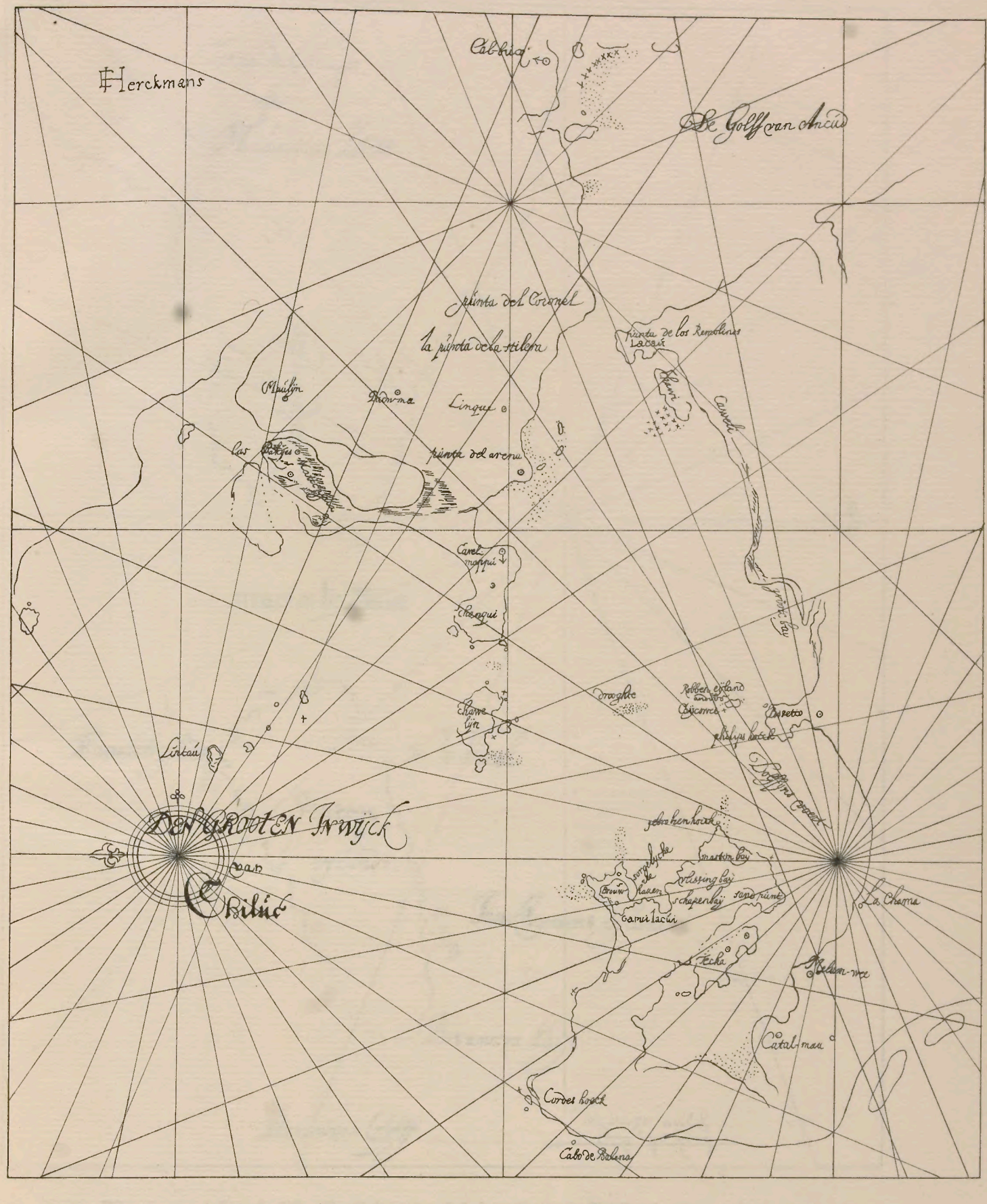

Het noorder vaarwater tusschen het eiland Chiloë en den vasten wal van Zuid-Amerika door E. HERCKMANS *(1643).*

Naar eene kaart in handschrift berustende op het Algemeen Rijks-Archief te 's-Gravenhage in den Bundel „Journael ende rapporten etc. nopende de reyse in Chili onder d'Heer HENRIQUE BROUWER".

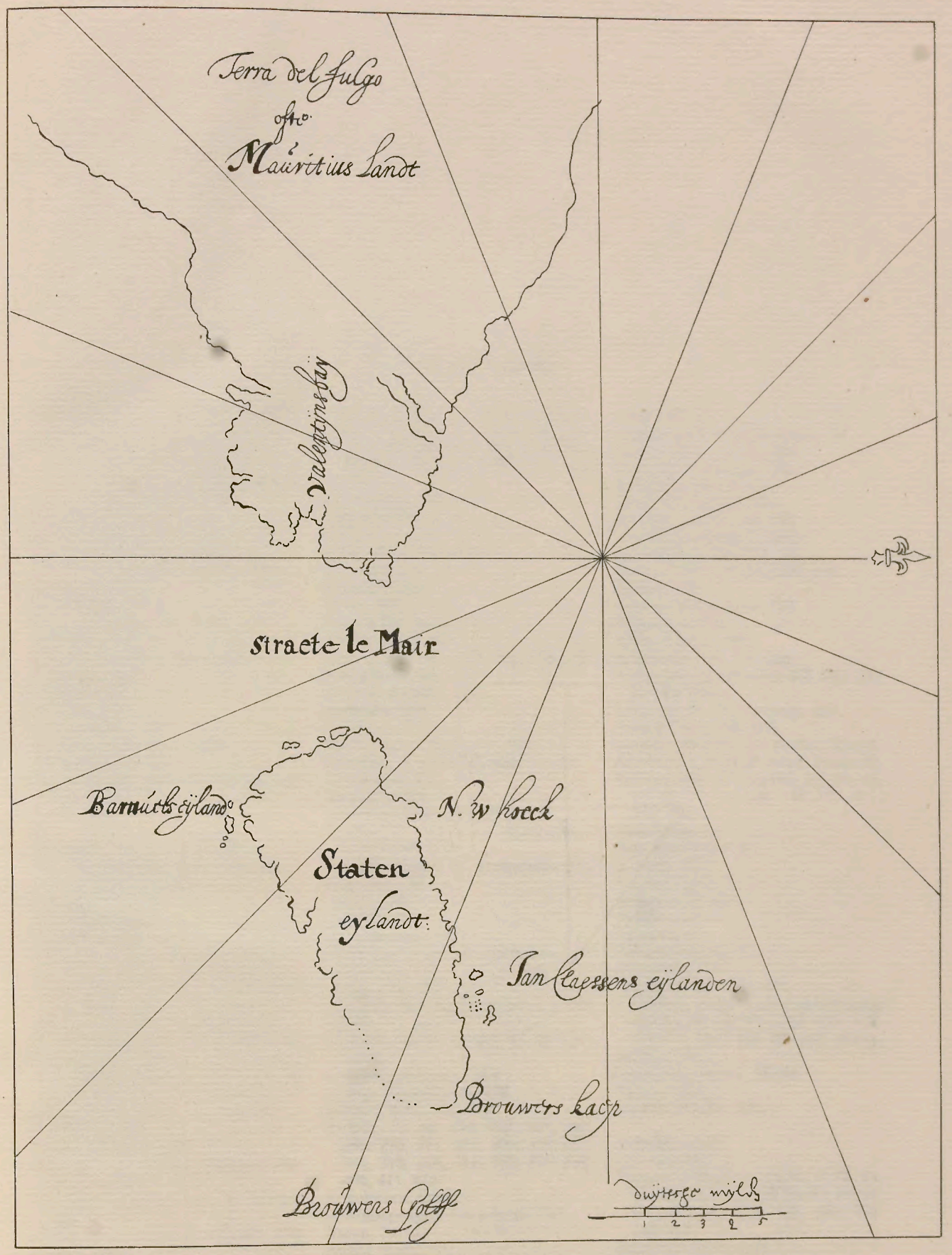

Staten-Eiland, een afzonderlijk eiland los van het hypothetisch Zuidland, als zoodanig verkend en voor het eerst rond gevaren door HENDRIK BROUWER *(1643).*

Naar eene kaart in handschrift berustende op het Algemeen Rijks-Archief te's-Gravenhage in den Bundel „Journael ende rapporten etc. nopende de reyse in Chili onder d'Heer HENRIQUE BROUWER". — *De op het blad daarnaast voorkomende verklaring luidt: „Het Staten Eylandt hebben bevonden van den W. Hoeck tot het eerste eylandeken de coers O. ten N., ontrent 4½ mijlen, van dito „N.W. hoeck tot het oostelijckste eylandeken is de coers oosten ten N. en O. N. O. ontrent 5½ mijlen, en van dito oostelijckste „eylandt tot het oosteynde van het Staten Eylandt O. ten Z. ontrent 3 mijlen. Wederom van de N.W. hoeck tot den eersten „binnensten hoeck om den zuyd is de coers W. ten Z. wel so zuydelijck twee mijlen, dit is volgens het rapport van stuyrman „*JAN CLAESZ VAN DURGERDAM, *so dat het Staten Eylandt ten langhsten O. en W. niet langer bevinden dan 10½ mijlen".*

REGISTER

Aanslag op S. Jorge da Mina (1625) 67.
Aanvulling van matrozen, 196.
„ der pennisten, 197.
„ der scheepsmacht, 196, 197.
„ der troepen, 196.
Aardrijkskundigen, 416.
Aartshertogen, De —, 12.
Abina (in Guinee), 68, 69.
Abray of Taocoara (dorp), 155.
Abrolhos, 259.
Abyssiniërs, 259.
Acaju (vrucht), zie: Cajou.
Acapulco, 295.
Acayou (vrucht), zie: Cajou.
Accijnsen, 254.
Achaeërs, 74.
Achilles, 80.
Acroceraunië, 105.
Acunha, Paulo de —, 263.
Admiraliteiten, 234.
Advies inzake alleenhandel of vrijhandel, 107 vlg.
Aeneas, 38.
Afer, -fri, 18.
Affonso V van Portugal, 299.
Afogados (zie ook: Rio), 149, 180.
Afpersingen, 379, 386.
Afranius, 139, 145.
Agamemnon, 38, 141.
Agrippina, 204.
Alagoas, Noord- en Zuid-, 34, 50, 51, 78, 93, 112, 152, 170, 189, 216, 217, 223, 224, 243, 246, 306, 315, 316, 321, 322.
Albert (Fort bij S. Salvador), 98.
Alberti, Daniël (Lid v. d. politieken Raad), 169, 170.
Albuquerque, Duarte d'—, 32, 48, 58, 205.
Albuquerque, Math. d'—, 46, 48.
Alcibiades, 200.
Aldeas (dorpen), 50.
Aldrichs, Jac. (Boekhouder-Generaal), 121, 170, 197.
Aldrixsz, Jac. (Schout bij Nacht), 225.
Aleixo, S. —, (reede), 152, 259, 350.
Alemtejo, 92.
Alewijn (Lid v. d. Pol. Raad), 250.
Alexander de Groote, 282, 368.
Alexander III, paus, 244.
Alexander VI, paus, 7.
Alexandrië, 204.
Algarven, 92.
Algodoju (Braz. vorstje), 82.
Alkmaar (Schip), 192, 224.
Allard, Jacob, 248.
Alleenhandel, zie: monopolie.
Allerheiligenbaai (zie ook: Bahia de todos os Santos en S. Salvador), 20, 21, 27, 53, 55, 64, 78, 92, 94, 95, 96, 111, 121, 176, 211, 217, 219, 222, 229, 230, 232, 246, 251, 252, 253, 260, 263, 265, 269, 319, 377, 400.
Allobrogen, Opdr. 2.
Almagro, Diego, 349.
Alva, 5, 299.
Alvarado, Hern., 340.
Aly, Melchior, 121.
Alyattes, 250.
Alvez, Balt., 121.
Amack (hangmat), 161.
Amalia (fort), 32.
Amaro, S. (dorp), 153, 189, 314, 315.
Ambachtslieden, 159.
Ambize Angulo, 318.
Amboilla, 318.
Ambonda, 318.
Ambtenaren, aantal —, 409.
Amerika, ontdekking van —, 18.
Ammianus, 17.
Amnestie, 380.
Amsterdam (Schip), 192.
Amsterdam (schip in Brouwer's vloot), 349, 358.
Amsterdammers in Maranhaõ, 293.
Amyclae, 146.
Ananas, 86.
Ancud, 340.
Anda (boom), 177.
Andamas, bij de suikerindustrie, 166, 167.
Andes, 337, 338, 349.
Andrade, Ant. da Cunha de —, 226, 247.
Andrade, Pero Cunha de —, 121, 123.
Andriesz (officier), 265.
Angoja (Congokust), 318.
Angol (Chile), 338, 340.
Angola, 51, 68, 255, 257, 259, 267, 269, 270, 271, 275, 305, 306, 307, 311, 313, 314, 316, 320, 370, 394, 406, 411, 415.
Angoleezen, Opdr. 2.
Anhuibapeapija (sassefras), 177.
Anian, Straat —, 19, 26.
Anime (hars), 177.
Anna, S. — de S. Thomé, 271, 321.
Annobon, 274, 276, 321.
Anta, 174.
Antão, Prior van Crato, 299.
Antão, S. (vestiging), 50, 153.
Antão, S. (fort bij Parayba), 91, 182, 306.
Antão, S. — (toren bij S. Salvador), 96.
Antilopen, 293.
Antiochus, Opdr. 4.
Antwerpen, 237.
Apen, 293.
Apigapitangers (volksstam), 31.
Araçai, Rio —, 281, 287.
Araguagua (visch), 176.
Arara (vogel), 175.
Ararembé (dorp), 283.
Araripe (gouw), 154, 155.
Araruqueia (vlakte), 281.
Araucaniërs, 338, 341, 349.
Arauco, 335, 336, 338, 339, 340.
Araxes, 76.
Arenas, Pedro de —, 262.
Argentinië, 230.
Arica (Chile), 357.
Aristoteles, 18, 75, 326.
Armadilho (gordeldier), 285, 287, 293 zie ook Tatou.
Armoede der Portugeezen, 403.
Aron (schip), 197, 198.
Arrecife, 49 noot. Zie verder: Recief.
Arroba van 27 of 28 Amst. Pond, 50.
Artichewsky, Christoffel, 33, 34, 45, 47, 52, 90, 126 t/m. 148, 190, 211, 246, 290.
Asinarium, 40.
Assyriërs, Opdr. 2.
Asturië, 237.
Athene, Opdr. 2.
Atheners, 8, 368.
Atlantis, 26.
Atlas, 310.
Attouh (wortel), 331.
Augiasstal, 59.
Augustus, 200, 244, 414.
Augustyn, Kaap Sint — en vestiging aldaar, 50, 58, 78, 112, 125, 172, 189, 211, 217, 230 Zie ook: Kaap.
Aurinia, 326.
Axim (in Guinee), 68, 69.
Aytona, 229.
Azoren, 48, 399, 410.

Bacchus, 385.
Bacoven, 86.
Bagnuolo, Graaf —, Opdr., 3, 32, 44, 45, 46, 48, 51, 52, 78, 79, 81, 94, 95, 96, 101, 103, 119, 120, 152, 220, 242, 415.
Bagnuolo, Paolo, 221.
Bagrada, 39.
Bahama-Kanaal, 257.
Bahia de todos os Santos (of Bahia), zie ook: Allerheiligenbaai en S. Salvador, 31, 120, 151, 194, 195, 196, 218, 219, 220, 221, 230, 240, 242, 263, 329, 399, 408, 415.
Bahia de Traiçaõ, 155, 164, 282.
Bajae, 210.
Bajatach (moeras), 328.
Baksteen, 177.
Baljuws, 392.

Bamba en Hertog van —, 316, 317, 318, 320.
Bananen, 86.
Banholo, zie: Bagnuolo.
Banning, J. B. Bodecherius —, 169.
Barbalho, João Lopez —, Opdr. 3, 230, 239, 240, 241, 248, 250, 251, 252, 253.
Barbalho, Luiz, 121, 220, 242, 246.
Barbarije, 75.
Baro, Rudolf of Roelof —, 322, 370.
Barra Grande, 44, 51, 152, 223.
Barreto, Filippe de —, 121.
Barreto, João Velho —, 121.
Barros Cardoso, Christovão, 399.
Bas, Pr. Jansz — (Lid v. d. pol. Raad), 169, 170.
Basken, 219, 232, 339.
Bathelaer, Sam. — (predikant), 172.
Batta (Congo-kust), 318.
Baxios de S. Roc, 228, 231, 241.
Beatriz van Portugal, 299.
Bedrog in den handel, 384.
Beeldhouwers, 416.
Beer, Groote —, 329, 331.
Behe (berg), 315.
Bekeering der Brazilianen, 56, 172, 173.
Belastingen (zie ook tienden), 379.
Beleedigingen aan Portugeezen, 309, 310.
Benedictijners, 172.
Bengo (rivier), 269, 319.
Benguela, 270, 306, 415.
Benha, Dr. Simon Alvarez de la —, 320.
Berchem (vesting-ingenieur), 99.
Beringel, Franc. (Portugees), 121.
Béringer, E., 211.
Bermudas, 291.
Bernardo, S. — (schip), 232.
Beroep, Hooger —, 83.
Bertolameu, S., 96.
Bertolameu, S. (fort bij S. Salvador), 98.
Beschermer of Patrão, 215, 216
Bestendigheid in het bestuur, 305.
Bestraffingsexpeditie naar de Bahia, 250.
Beursvaatjes, 184.
Bevolkingsregister, 85, 386.
Bewindhebberen, Opdr. 5, 95, 109, 110, 111, 112, 243, 249, 254, 260, 262, 265, 271, 276, 277, 290, 295, 302, 314, 317, 379, 390, 391, 394, 405, 411.
Beyupira (visch), 176.
Bezwaarschrift der Portugeezen aan den Koning, 372, 373.
Biberibi, Zie Rio.
Bid- en dankdag, Bidstond, 43, 81, 96, 387.
Biquos bij de suikerindustrie, 166.
Biraba (bij Pernambuco), 210.
Biskaye, 237.
Bisschop van de Bahia, 61, 103.
Blaer, Jacob (officier), 213.
Blaubeeck, Majoor —, 350, 351.
Bloedschande, 84, 386.
Boavista, Eiland —, 40.
Boavista of Schoonzicht, Opdr. 5, 200, 205, 210, 211, 377.
Boeiers, 223.
Boekhouder-Generaal, 195, 197.
Boer, Ant. De — van Durgerdam, 231.
Boesjes of buzios, 318.
Boicinininga (slang), 175.
Boriguacu (slang), 175.
Boiobi (slang), 175.
Bologna, Gravin van —, 299.
Bom Successo, (fort te Porto Calvo), 183, 211.
Boontjes, Braziliaansche —, 161.
Bons voor levensmiddelen, 185, 186.
Boschnegers, 286. Zie ook: Palmeiras.
Bossu, 229.
Boward (officier), 99.
Bouwkosten der brug, 209.
Bouwkundigen, 416.
Boyeten (slang), 293.
Bragança, João Hertog van —, later koning van Portugal, zie: João.
Brand, Majoor —, 98, 252, 263.
Brandplaats, 281.
Brak (schip), 191.
Brasileiro, Antão, 216.
Braz, S. — (Punt van het land), 96.
Brazielhout, 110, 165, 168, 253, 292, 300, 302, 402, 416.
Brazilianen. Zeden, strijdwijze en strijders der —, 26, 60, 94, 212, 238 239, 241, 249, 312, 316.
Brazilië. Voorgeschiedenis van —, 20 vlg., 25 vlg.
Brazilië. Beknopte beschrijving van land en volk van —, 20 vlg., 25 vlg
Breda. Beleg van —, 79, 80, 94.
Bretons, 219, 232.
Britten, 75.
Broodgewicht, 385.
Brouwer, Hendrik —, 91, 314, 316, 333 vlg., 368.
Brouwers Golf, 350.
Brouwers Haven, 350.
Bruggenbouw, 50,157, 205, 207, 208, 209.
Bruggen en wegen, 385.
Bruinvisch (schip), 192.
Brussel, 237.
Bruyne, Fort De —, 179, 189, 306, 377.
Bruyne, Fort Juffrouw De —, 179.
Buenos Ayres, 313.
Buinerbrug, 315.
Buitgelden, 254, 415.
Burch, Alb. Koenraad, 127, 135.
Burch, Theod. Kodde, 262.
Burgercompagnieën, 49, 56.
Butta (Congo-kust), 318.
Buzios (schulpjes), 318. Zie ook: Boesjes.
Byma, Majoor —, 90, 149.
Byzantiërs, 250.
Byzantium, 106.

Cabo S. Agostinho. Zie: Augustyn, Kaap Sint —.
„ Blanco, 225.
„ S. Catharina (Afrika), 317.
„ Corço (Cape Coast Castle), 69.
„ Dello, 91.
„ Ledo (Afrika), 317.
„ Negro (Afrika), 270.
Cabureiba (boom), 177.
Cacongo (Congo-kust), 318.
Caçadores (loodsmannetjes), 176.
Cacique (woordverklaring), 344.
Cadamosto, Lud. de —, 40.
Cadix, 92, 93, 232.
Caesar, Julius, 38, 70, 75, 139, 205, 244, 259.
Caëters (volksstam), 31.
Cajataya's (apen), 175.
Cajou of Caju (vrucht) ook Acaju, 86, 161, 177, 292.
Cajucatinga (boom), 177.
Calabar, Domingo —, 47.
Calbuco (Chile), 340, 352.
Calce, Hector de la —, 220, 255.
Calli-calli (Chile), 341.
Calvario (fort), 312, 415.
Camaniu (baai), 64.
Camaraõ (bendehoofd), 34, 119, 120, 221, 238, 241, 248.
Camaragibi. Zie Rio.
Camaratuba of -stuba (dorp), 150, 155.
Campanië, 253.
Campêche, 32.
Camurupi (visch), 176.
Canacqua (Chile), 340.
Canafistola, Rio de —, 288.
Canarië (schip), 112.
Canarische eilanden, 399.
Canaro, João, 121.
Candelaria (landpunt), 223.
Candia, 89.
Candido (land bij S. Salvador), 96.
Cantabrië, 218.
Canucujariërs (volksstam), 31.
Capaoba, Opdr. 5. Verg. Copaiba en Copaoba.
Capariguaba (beek), 283.
Capayba (boom), 177.
Cape Coast Castle. Zie: Cabo Corço.
Capigoaribe (dorp), 154, 172, 180.
Capitanias. Opvolging der Ned. en Port. —, 30, 31.
Capivaribi. Zie Rio.
Capucijners, 49.
Caraïeben, Opdr. 2.
Carapata's (stam), 397. Zie ook: Caripato's.
Cardoso, zie: Barros Cardoso.
Carelmappù (Chile), 340, 351, 352.
Careri (dorp), 322.
Carigueya's of Cerigo's (buideldieren) 175.
Caripato's (stam), 322. Zie ook: Carapata's.
Carmelieten, 172.
Carpentier, Servatius de —, Assessor of Secretaris van den Hoogen Raad 41, 58, 121, 131, 149, 154, 155, 169, 213.
Carriões (stam), 31.
Cartagena, 111, 259, 410.
Carthago, zie: Karthago.
Carvalho, Bern. de —, 121.
Cascavel (slang), 175.
Casselerus, Fred. (predikant), 171.
Cassiteriden, 38.
Castel Melhor, Graaf —, 221.
Castello real, 145, 149.
Castro, Andrés de —, 235.
Castro, Franc. Pezara de —, 220.
Castro (stad in Chile), 334, 338, 340, 352, 354, 355, 356.
Catamaco (cacique), 339.
Catharina van Bragança, 299.
Catharina de Medicis, 299.
Catharina (fort), 91.
Cathechismus, 56.
Catnama (bij Goyana), 154, 181.
Cautena (Chile), 17.
Cautin (Chile), 338, 339, 341.
Cauwatsca (Chile), 340.
Cavalho, Ant., 320.
Cavendish, Thomas, 19, 295, 349.
Ceara of Sijara, Opdr. 5, 30, 78, 81, 82, 150, 151, 190, 241, 294, 306, 312, 369, 378, 415.
Ceca, Felix, 90.
Cehuterah (steenen), 328.
Ceilon, 76.
Cerigo's, zie: Carigueya's.
Ceulen, Matthias van —, 41, 58, 90, 148, 149, 169.
Ceulen, Fort van —, 90, 149, 155, 156, 182, 190, 216, 226, 240, 306.
Charaste, Graaf van —, 234.
Charco (Chile), 357.
Chemuleno (cacique), 360.
Cheruskers, Opdr. 2.
Chiche (maisdrank), 344.
Chile, 17, 314, 316, 333 vlg., 410.
Chilenen, Opdr. 2, 333 vlg., 415.
Chili (koude), 337.

Chilisalpeter, 336.
Chilöe (eiland), 334, 337, 339, 340, 343, 350, 352, 355, 357, 359.
Chincilla (eekhoorntje), 349.
Chineezen, 27.
Choulacawina (Chile), 338, 342.
Chrispijnssen, Ellert, 350, 352, 353, 354, 358, 359.
Christenslaven, zie: Slaven.
Christoffel, Groote —, (schip), 191, 231.
Christoffel, Sint — (eiland), 291.
Cibanbi, zie:Rio.
Cimolia-aarde, 336.
Cimon, 229.
Ciriii (gewest), 31, 266. Zie verder: Sergippe.
Classes, 84, 309, 392.
Claudianus, 76.
Clous (officier), 273.
Cloppenburg (officier), 90.
Coblina (Chile), 340.
Cochenille, 336.
Coin, Coini, zie: Kühn.
Colleges van Schepenen, 169.
Columbus, 18.
Commandeurs, gewestelijke —, 391.
Commenda (in Guinee), 69, 71, 72.
Compagnie, Oost-Indische —, 9 vlg., 106, 235, 254, 410.
Comptoir van Financiën, (verg. rekenkamer), 170, 197.
Concepcion (Chile), 338, 339, 340, 352.
Conchas (Chile), 341.
Concubynen, 386.
Concuo (Chile), 352.
Congo, Koning en Rijk van —, 164, 270, 316, 317, 318, 320.
Congoleezen, 318.
Conhau of Conjahou, 155, 227, 239.
Consolidatie van den Staat, 58, 59, 60.
Constantinopel, 204.
Constantijn, 204, 309.
Contas, zie: Rio das —.
Convooi, 408.
Copaiba (gebergte), 280, 281, 284, 287. Verg. Capaoba en Copaoba.
Copaoba, 58, 279. Verg. Capaoba en Copaiba.
Copiapo (Chile), 338.
Copissura (dorp), 150.
Coquimbo (Chile), 338.
Cordilleras, 345.
Cororipa (dorp), 93, 152.
Corregippa (dorp), 51.
Correntas b. d. suikerindustrie, 166.
Corrientes Kaap —, 113.
Coruña, La —, 232.
Corydons, 210.
Cotia's (dier), 174.
Couhaova (gouw), 58.
Cova's v. d. maniok, 174.
Cruzado's (munt), 408.
Cuba, 32, 75, 113, 118, 256, 290.
Cumba (Congo-kust), 318.
Cupaova (berg), 322.
Curaçao, 32.
Curius, 200.
Curuwanchas (cacique), 341.
Cypriniden, 176.
Cyzicus, 106.

Dammert (officier), 273.
Darugas, Juan, 221.
Dank- en biddag, zie: Bid- en dankdag.
Day (kapitein, later majoor), 246, 262.
Decretalen, 244.
Dejotarus, 39.
Deken, 61.
Delmina, zie: Jorge (S.) da Mina.
Dias, Enrique, 221, 240.
Dias, Melchior, 400.
Diego, Don — van Carelmappù, 353.
Diemen (schip), 191, 197.
Dievarez, Carlos, 113.
Dio Cassius, 410.
Diocletianus, 202.
Diodorus Siculus, 16.
Diomedes, 74.
Dionysius van Halicarnassus, 6.
Dioscorides, 87, 88.
Distributiewetten, 214.
Dobbelspelen, 56, 384.
Dobidos. Vasco de Mascarenhos Graaf —, 220.
Does, Jhr. Pieter van der —, 277.
Doffer (schip), 191.
Dolfijn (schip van Brouwer), 349, 353
Domburch (fort), 182.
Domingo, S. (eiland), 74.
Domingo, S. (schip), 232.
Dominicaners, 49.
Donatario (concessionaris), 205.
Donau, Opdr. 2.
Doncker, Willem, 216, 241, 247.
Dorado's (visschen), 176.
Doresla of Doreslaer (predikant), 163, 172.
Dorth, Johan van, 20.
Drake, Francis, 19, 349.
Drank van appelen, 344.
„ van cajouvruchten, 161.
„ van maniokwortels, 161.
„ van mais, 344.
Drente, 283, 315.
Driehoek, (zie: fort Waerdenburch).
Drosten, 392.
Druiven, 154.
Drusus, Opdr. 4, 326.
Duarte van Portugal, 299.
Duarte, Francisco, 221.
Duels, 246, 385.
Duif (schip), 191.
Duillius, 229.
Duinkerken -kers, 38, 39, 233, 236, 237, 336, 408.
Duins, 229, 234.
Duitschers, 213.
Driekoningen (kasteel, later Van Ceulen), 90, 149.
Dussen, Adriaan van der —, 41, 58, 88, 148, 149, 199.
Dussen, Fort van der —, 306.
Dyck, (kapitein), 248.

Ebrecht, Abr. (officier), 99.
Eed van trouw, 309.
Eedsgebruik in Guinee, 69.
Eendracht (schip), 192.
„ (schip van Brouwer), 349, 353.
Egeria, 326.
Eigendommen van vluchtelingen, 383.
Eilanden, Azorische —, zie: Azoren.
Id. Kaap Verdische —, 39, 40, 291.
Eilanden, Vlaamsche-, 48.
Id. Zoute —, 40, 291.
Eint (kapitein), 246, 248.
Electoren, 60, 170, 392.
Elizabeth, Koningin van Engeland, 218.
Elyseesche velden, 331.
Elmina, zie: Jorge (S.) da Mina.
Emanuele, Hertog van Savoye, 299.
Empereur, Théodose L', 170.
Engeland, 408.
Engelschen, 68, 213, 234, 378.
Engenhos of suikermolens, 27.
Enkhuizen (schip), 272.
Enrique. De kardinaal Dom —, 299.
Enriquez, Bento, 242, 243.
Enseda (boom), 318.
Epicadus, 76.
Ernst (fort), 179, 180, 189, 201, 211, 306.
Ernst (schip), 112, 117, 118, 257.
Ernst Casimir, stadhouder, 36.
Ertsen, zie ook groeven etc., 83.
Espirito Santo, 31, 252.
Evora, 92.
Ezeon-Géber, 17.

Faam (schip), 117, 191, 225, 231.
Fabius, Q. — Maximus, 214.
Faisant (schip), 191.
Farnese, Alexander, 299.
Farnese, Ottavio, 299.
Farnese, Rinoldo, 299.
Felipe, Don — van Ulentelica, 353.
Felipe, S. (kasteel in Chile), 340.
Felipe, S. (schip), 232.
Fereira, Martin, 221, 262.
Fermoso, zie: Rio.
Filippe, S. (kasteel bij S. Salvador), 98.
Fernandez, Gonçalvo, 216.
Fernandez, Simão, 216.
Fetisso (fetiche), 69.
Fey, Dom Francisco, 235.
Fiskaal, 115.
Florisz, Pieter (kapitein), 350, 351.
Florus, Opdr. 2.
Fluit, -en, 223.
Forten, Onderhoud der —, 376, 384.
Fournié, V., 211.
Franciscaners, 172.
Francisco, zie: Rio.
Franciscus, Klooster van Sint —, 342.
Franschen, 57, 85, 90, 213, 234, 236, 283, 284, 378.
Fraude in belastingzaken, 83.
Frederica en Fredrica, zie: Frederikstad.
Frederik II, Keizer van Duitschland, 244.
Frederik Hendrik (fort), 32, 157, 180, 204, 211, 306. Zie ook: Vijffhoek.
Frederik Hendrik (Stadhouder), 5, 36, 79, 80, 85, 94, 232, 235, 356.
Frederiksstad (vroeger Filipsstad), 85, 155, 172, 173, 182, 190, 278, 279, 306.
Freguezias, 153.
Freitas, Ant. de —, 221.
Frobisher, Martin —, 19.
Fusie der Oost en West Indische Compagnieën, 410.

Gaerstman, George (kapitein), 81, 82, 83, 90, 240, 263.
Galata (West-Afrika), 75.
Galenus, 87.
Galgacus, 16.
Gallicië, 218, 233, 237.
Gallië, Galliërs, Opdr. 2, opdr. 4., 368.
Gama, Pero Correa da —, 263.
Gambia, 34, 40.
Gamboa (rivier in Chile), 340.
Ganges, Opdr., 2, 76.
Ganzen, 175.
Garamama (dorp), 155.
Garape (stroop), 167.
Garasu, zie: I. Garasu.
Garcia d'Avila, Toren van —, 78, 92, 93, 96, 119.
Gargaova (gouw), 284.
Garnizoensboeken, 197.
Gasmuliërs, 76.
Gasthuis, 171.
Gasthuismeesteren, 171.
Geestelijkheid, R. K., 62, 394.
Geldhandel en geldpolitiek, 379, 386, 404.

Geneesmiddelen, gebrek aan —, 276, 277.
Germanicus, 38.
Germanië en Germanen, Opdr. 2, 244
Geryon, 380.
Gezanten, Congoleesche —, 316, 317.
Giberton, Don Manoel, 48.
Gibraltar, 233.
Gijsselin, Johan, 41, 58, 78, 96, 101, 149, 151, 169.
Gir, 76.
Gis, 76.
Glas, russisch — of talk, 279, 322.
Glaucus, 74.
Goaga (West-Afrika), 76.
Godlat, Joh. (majoor), 69, 70.
Godsdienst, 61, 63, 417.
Godsdienst, R. K., 172 vlg.
Goeree (schip), 112, 117, 118.
Gonçalves de Una, zie: Una.
Gorgones, 40.
Goud, goudaders, 58, 279.
Goud, Voorkomen van — in Chile, 335, 336, 340, 341, 342, 349, 356, 358, 359, 360.
Goudkust van Guinee, 67.
Goudmakreelen, 176.
Goudschepen van Peru, 295.
Gouvernementsgebouw, 83.
Gouverneur van de Bahia (ongenoemde), 95.
Gouverneur van Brazilië, 390, 391.
Gouverneur van S. Jorge da Mina, 394.
Gouverneur van Loanda en S. Thomé, 395.
Gouverneur van Wezel, 419.
Goyana en -stammen, 33, 112, 146, 149, 154, 155, 172, 190, 224, 225, 241, 246, 247, 314.
Goyana (schip), 112.
Gracchus, 39.
Grand, Majoor Pierre le —, 224.
Gravamina, 84.
Gregoras, 76.
Grenssteenen, 150.
Grenzen der W. I. C., 19.
Grieken, Opdr. 2, 368, 418.
Grol, 36.
Guacucua (watervleermuis), 176.
Guadalanqua (Chile), 341.
Guaperua (visch), 176.
Guara (vogel), 175.
Guaramama, zie: Rio.
Guaratai, zie: Rio.
Guarca (Chile), 338.
Guinee, Negotie op —, 32, 34, 35, 191, 192.
Guinee, Kust van —, 66 vlg., 74, 275.
Guinee, Zie: Opper- en Neder-Guinee.
Guirarembuca (dorp), 283.
Gungohy, zie: Rio.

Haag, Pieter, 321.
Haaien, 176.
Haerlem (schip), 191.
Handelstoestanden, 106.
Handelstransacties, 386.
Handelsvrijheid, 301.
Handgranaten, 99.
Hannibal, Opdr. 4, 69, 105, 139, 145.
Haus, zie: Hoes.
Havana, 113, 118, 255, 256, 257, 410.
Hazardspelen, 56, 384.
Heerschappij ter Zee, 8, 195.
Helder (dorp in Noord-Holland), 399.
Helmich, Luitenant —, 48.
Hendrik II van Frankrijk, 299.
Hendriksz, Boudewijn, 21, 164.
Hengist, 283.
Henneken (schip), 191.
Herckmans, Elias, 27, 85, 86, 91, 131, 169, 170, 211, 278 vlg., 333, 337, 341, 354, 355, 358, 359, 360.
Hercules, 380.
Herman (deserteur), 72.
Herrera, Andres Nimez de —, 351.
's Hertogenbosch, 36.
Hespanol, Thom., 124.
Hesperides, 40.
Hesychius, 87.
Hinderson, James (Overste), 90, 99, 262, 267, 306, 307, 312.
Hispaniola, 32.
Hoenders, 175.
Hoes of Hous, Kapitein Hendrik —, 43, 248, 313, 373.
Hof, Gestie van het —, 379.
Homerus, 328.
Honduras, 249, 410.
Hoogeveen, Seb. van —, 169.
Hoogstraten (kapitein), 248.
Hollinger (officier), 99.
Hondjes, Malthezer —, 285.
Honduras, Baai van —, 32.
Hoop (schip), 112, 117, 198.
Hoorn, Groot — (schip), 191, 231.
Horatius, 9.
Hous, zie: Hoes.
Houtebeen (zie ook: Jol), 113.
Houtskool, 177.
Houwin (kapitein), 99.
Hubert (schipper), 71.
Huijgen, Jac. (Vice-Admiraal), 225.
Huizenbouw in Ceara, 87.
Humos (voorgebergte), 25.
Huna, zie: Una.
Huwelijken en huwelijkswetgeving, 56, 84, 394.
Hybriden, 76.

Iaragoa, Ponto de —, 152.
Icicariba (boom), 177.
Ierland, 334, 408.
I. Garasu, 50, 152, 153, 170, 172, 189, 246, 248, 278, 306, 314, 396.
IJzervarkens (stekelvarkens), 293.
Ilha Grande, 260.
Ilheos (capitania), 31, 64.
Imperial (Chile), 338, 341, 349, 361.
Imperiola (Chile), 17.
Indië, Oost-, 410.
Indiërs, 368.
Indus, Opdr. 2.
Inkrimping der strijdmacht, 307.
Inktvisschen, 176.
Innocentius, 244.
Insobij (gouw), 155.
Irupari-bakau (berg), 282.
Isabella van Portugal, 299.
Itaiba (boom), 177.
Italiërs, Opdr. 2.
I. Tamarica (zie ook: Tamarica), Opdr. 2 en 5, 30, 48, 50, 63, 64, 95, 150, 151, 152, 154, 155, 170, 172, 181, 213, 217, 224, 241, 247, 249, 253, 306, 314, 371.
Itatiërs (volksstam), 31.
Itohabouhanas (bergen), 400.
Itusucupaba, S. Lourenço de — (gouw), 155.
Iuna, zie: Rio.

Jachten, 255.
Jacob, Schip Sint —, 198.
Jago, S., zie: Santiago.
Jago, S. (eiland), 40.
Jago, S. (kapel), 66.
Jaguaretas, 175.
Jamaica, 32, 290.
Jandepaep, zie: Jenipaba.
Janeiro, Rio de —, zie: Rio.
Jangadas, zie: Rio.
Janssen, Matthijs (Vice-Admiraal), 274.
Jenipaba (vrucht), 27, 177.
Jesus (schip), 231.
Jezuïeten, 49, 304, 340.
João, S. (schip), 232.
João Hertog van Bragança, later Koning van Portugal, 263, 264, 294, 297, 298, 299, 303, 304.
Joden, 63, 84, 93, 160, 173, 304, 371, 372, 387, 394.
Johan Ernst van Nassau, zie: Nassau.
Johan Maurits van Nassau, zie: Nassau.
Johannes, Priester —, 76.
Jol, Cornelis — genaamd Houtebeen, 33, 111, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 232, 249, 250, 251, 253, 255, 256, 267, 268, 271, 272, 273.
Jorge, S. (kasteel te Pernambuco), 49.
Jorge, S. (schip), 232.
Jorge, S. — dos Ilheos, 64.
Jorge, S. — da Mina, Opdr. 2, 66 t/m. 77, 148, 297, 415.
Joris, S. (fort), 178, 179.
José, S. of Sint Jozef (schip), 231, 232.
Jucker (opperhoofd van een Tapoeiersstam), 332.
Jugoaribe, (zie: Rio).
Jugurtha, 69.
Jurisdicties, 152, 169.
Justinus, Opdr. 2.

Kaap, zie ook: Cabo.
Id. Sint Augustyn, 151, 152, 182.
„ Goede Hoop, 19, 76, 303, 345.
„ Verd, 219, 221, 230.
Kaarten van Nederlandsch Brazilië, 31, 416.
Kalk, 177.
Kamers van Holland en van Zeeland, 106.
Kampen (schip), 191, 217.
Kanaal, Het Engelsch —, 38, 233, 334, 408.
Kapiteins over de Brazilianen, 161.
Kapverbod op het brazielhout, 387, 403.
Karawata-struik, 282, 286.
Kardinaal-Infant, 80.
Karel I, Koning van Engeland, 39, 234, 236.
Karel de Groote, 244.
Karthago, Opdr. 2, 106, 206.
Katoen, 292.
Keerberg, Steenen —, 287.
Kerkelijke zaken der R. K., 308, 381 vlg., 392.
Kerkeraden, 392.
Kerkgebouwen, 61, 84.
Kerkstichting, 205.
Ketelhuis (suikerindustrie), 166, 167.
Keulen, 204.
Kijk-over-alle-berg, 283.
Klachten van particulieren, 208.
Kloosters, 49, 98, 172.
Koe, Bonte — (schip), 197.
Koenraadsburg (Guinee), 73.
Kohitu (vogel), 330.
Koin, zie: Kühn.
Kolonisatie, 108, 109, 158 vlg., 255, 307, 308, 321, 400, 418. Zie ook: Volkplantingen.
Koning van Frankrijk, 57.
Koningen, De Katholieke —, 18, 26.
Koning van Kastilië, 300.
Koning van Portugal, zie: João.
Koningshuldiging bij de Tapoeiers, 330.
Koopmanschappen in Brazilië verlangd, 168.
Kostgelden, 185 vlg.
Kraaij (majoor), 315.
Krijgsbehoeften, zie: oorlogsbehoeften.

Kristalbergen, 288.
Kroese, 320.
Kühn, Johannes (Hoofdofficier), 68, 69, 71, 72, 73, 74, 121, 148, 211, 238, 248, 251, 252, 290, 291, 293.

Laccona (Chile), 340.
Laet, Johannes de —, 23.
Laduenga, Fern. de —, 220.
Lagartas (wurmen), 295, 404.
Lama's, 349.
Lances bij de suikerindustrie, 166.
Landkasteel, 49, 306.
Lantaro, Compaligo (Chileensch opperhoofd), 334.
Lantman, Pz. Jansz (predikant), 171.
Latan, Willem (kapitein), 69, 70.
Latium, Opdr. 2.
Lavradores, 86, 153.
Leeuwerik (schip), 191.
Leeuwin (schip), 274.
Legermacht. Sterkte der —, 260.
Legerorganisatie, 305.
Leiden, Burcht van —, 283.
Leiden, Theatrum anatomicum te —, 398.
Lemaire, Straat —, 19, 259, 295, 334, 350.
Lemoulions (cacique), 341.
Lengton (overlooper), 262, 263.
Lepels, 176.
Letunda rivier (Angola), 318.
Levensmiddelenpolitiek, 185 vlg., 251, 305, 386.
Liberg (schout), 216.
Lichthart, Johannes, 33, 45, 46, 47, 64, 78, 90, 232, 249, 251, 253, 256, 257, 259, 290, 293, 313.
Lichttoren van Vrijburg, 203.
Licinius, 309.
Licondo (boom), 317.
Ligurië, 250.
Lijfgarde, 189, 306, 313.
Lijkbezorging der Tapoeiers, 330.
Lijst, Civiele —, 373.
Lima, 352, 355, 357.
Lingen, Paul van —, Commandeur van Parayba, 278.
Linharez, Graaf —, 93.
Linna (Chili), 340.
Lintz, Barth. (padvinder), 315.
Lissabon, 92, 298, 399.
Livius, Opdr. 2.
Llanquihue (Chile), 340.
Loanda, S. Paulo de —, Opdr. 2, 268, 270, 290, 297, 306, 316, 317, 319, 320, 321, 395, 415.
Loanda (schip), 297.
Lobo, Rodrigo, 220.
Lochman (kapitein), 247.
Lodewijk XIII, 57.
Lodewijk de Vrome, 244.
Loncq, Hendrik, 22.
Loonen, Werk —, 159.
Loos, Willem Cornelisz, 222, 223.
Lopez, 236.
Lopez, Gregorio, 279.
Losbandigheid in den echt, 84.
Losbandigheid der soldaten, 384.
Lotharius, 244.
Lourenço, S. (dorp), 140, 153, 189, 238, 239, 248, 314.
Lourenço, S. — de Vergea (dorp), 153.
Lucanus, 87.
Lucena, Jaime Perez de —, 220.
Lucina, 346.
Lucius Marienus Siculus, 17.
Lucullus, 200, 210.
Luiaard (dier), 175, 293. Verg.: Preguiça en Unau.
Luiz van Portugal, 299.
Luiz, S. — de Maranhaõ, 284, 291, 306, 312, 415.
Lulla (Congo-kust), 318.
Lusitaniërs, Opdr. 2.
Lybië, 75.
Lycurgus, 75, 326.
Lynlina (Chile), 340.

Maagd van Enkhuizen (schip), 191.
Maas (rivier), 52, 237, 323.
Maastricht, 36.
Macamba (Congo-kust), 318.
Macedoniërs, Opdr. 2 en 4, 70.
Machaon, 328.
Mackinia, João, 124.
Mackinia, Conr. João, 124.
Madeira, 399.
Maersche, P. van der —, 222, 228, 238, 242.
Maffeius, 27.
Magalhães, 152, 243.
Magalhães, 316.
Magazijnen, Diverse —, 170.
Magazijnsberg, 288.
Magazijnsvoorraden, 183, 184, 185.
Magellaan, Fern., 19.
Magellaan, Straat —, 19, 76, 295, 337, 338.
Mahu en de Cordes, 334.
Makelaarsloon, 394.
Malabar, Kust van —, 76.
Malburch (abusievelijk Walburch), 72, 73.
Mallelauque (Chile), 338.
Mamelukken, Opdr. 2, 156, 216, 222, 400.
Manapigtangers (volksstam), 31.
Manathee, 318.
Mandioka, zie: Maniok.
Mangaguaba, zie: Rio.
Manilla, 410.
Manillaschapen, 295.
Maniok, 28, 83, 86, 153, 173, 174, 385, 388, 402.
Maniva van maniok, 174.
Manna, 338.
Manni (titel), 318.
Manni-mombanda (titel), 318.
Manoel, koning van Portugal, 299.
Manquianto (cacique), 359.
Mansfeld (majoor), 90, 223, 239, 248.
Mantua, Hertogin van —, 298.
Manuah (slang), 330.
Mapocho (Chile), 338, 339.
Mar del Nort, 290.
Maranhão, Opdr. 2 en 5, 25, 30, 241, 262, 283, 284, 290, 291, 292, 297, 304, 305, 306, 308, 312, 314, 323, 369, 378, 399, 402, 406, 415. Zie ook S. Luiz de Maranhão.
Marcellus, 200, 206.
Marcgraf, George (cosmograaf), 31, 259, 416.
Marco, Pero, 216.
Marcos, Os —, 150.
Maréchal, Jos. (suikerboer), 173.
Margaretha (fort), 91, 121, 181, 190, 306, 397.
Margarita, S. —, (eiland), 32, 232.
Maria van Portugal, 299.
Maria (schip), 231.
Marie, Sint — (eiland), 335, 337, 339.
Marignia, zie: Rio.
Mariquieten (volksstam), Opdr. 2.
Mariquina (Chile), 341.
Marius, Opdr. 4.
Marquisa (vrucht), 86.
Marseille, 106.
Marta, S. (stad), 32.
Marta, zie: Rio.
Martinez, Pedro, 221.
Marucajai, zie: Rio.
Masanganu (Angola), 320.
Mascarenhas, Dom Fernão de —, Graaf da Torre, Opdr. 3, 219, 220, 239, 242, 252, 262.
Mascarenhas, Don Jorge de —, Markies van Montalvão, 304, 306.
Mascarenhas, Manoel de —, 220.
Mascarar en Mascavado, 167.
Mast, Johan (vlootvoogd), 97, 115.
Mastemaker (officier), 273.
Masureppe (dorp), 172, 173.
Matanças, 21, 257.
Matance (schip), 191.
Maten en Gewichten, 63, 385, 408.
Mattingua (Chile), 340.
Mattos (bosschen), 247, 248.
Maurits, zie: Nassau.
Maurits (fort), 52, 53, 183, 189, 265, 266, 306.
Mauritias (gedicht van F. Plante), 417.
Mauritiusland (Vuurland), 350.
Mauritshuis te 's Hage, 398.
Mauritsstad, Opdr. 2 en 5, 49, 153, 200, 204, 205, 206, 211, 246, 257, 258, 289, 306, 387, 395.
Mayo (eiland), 40.
Medaille voor de vier zeeslagen, 247.
Medina Sidonia, 218, 229.
Meelvoorziening, 83, 213 vlg., 246, 249.
Meerkatten, 293.
Meissen (stad), 74.
Meli, 89.
Melling (kapitein), 246.
Mello, Nunez de —, 220.
Menapiërs, 250.
Mendez, Ventura, 279.
Mendoza, Tristão — de Furtado, 263, 297, 300, 301, 303, 373.
Menelaus, 328.
Menezes, Pero Caesar de —, Opdr. 3, 268, 319, 320.
Mercurius (schip), 112, 117, 118.
Mererii (gouw), 155.
Messen, 176.
Mestiezen, 156, 339.
Metaalgroeven, 265.
Metellus, Opdr. 4.
Meulina (Chile), 340.
Mexici, zie: Rio.
Mexico, 32, 410, 418.
Michielsz, Jan (proponent), 172.
Midas, 326.
Middelen, Gemeene —, 56.
Mieren, 154.
Miereneter, 175.
Miguel, zie: Rio.
Miguel, S. — de Pojuca. Zie: Poyuca.
Milesiërs, 250.
Milete, 106.
Militairen, 374, 375.
Mina, zie: S. Jorge da Mina.
Minos, 326.
Misericordia, 171.
Misstanden, 401.
Miunças (geringe belastingen), 124.
Mocha, 339.
Moira, Franc. de — (zie ook: Moura), 220.
Molens, Ossen- of Water- voor suikerbereiding, 166.
Mols, 320.
Mongaguaba, zie: Rio.
Mongoapa, zie: Rio.
Monniken, 61.
Monopolie of Vrijhandel, 106 vlg.
Montalvão, zie: Mascarenhas.
Montanus, Arias, 17.
Moordenaars, 83.
Moortaine (kapitein), 225.
Moorthamer, P., 131, 169, 170, 266, 267.
Mopobu (gouw), 155.

Moribeca of Moribequa (dorp), 50, 78 153, 189, 248, 306, 314, 406.
Morris, Gideon (commandeur van Ceara), 294, 369.
Morre de S. Paulo, 218.
Morshandel, 110.
Mortamer, zie: Moorthamer.
Mortieren en Mortiervuur, 71, 72, 181, 272.
Mosselschelpen, 176.
Moucheron (lid v. d. politiek. raad), 250, 322.
Moulino (Chile), 340.
Mounim, zie: Rio.
Moura, Franc. de — (zie ook: Moira), 242.
Mouree (in Guinee), 67, 68, 69.
Mouricia (christendorp in Parayba), 163, 172.
Mucuitaiba (boom), 177.
Muizen, 404.
Mulatten, Opdr. 2, 76, 156, 222, 316, 370.
Muntwezen en -politiek, 255, 309, 408.
Mura-Poanta (Chileensche godheid), 346, 347.
Murtilla (boom), 349.
Musch (schipper), 235.
Museum, 210.
Muskusrivier, 283.
Musuupa (engenho), 153.
Muys, Ant. (Fiskaal), 115.
Myn en Mynsche dorp, zie: S. Jorge da Mina.
Myrrhinum, 11.

Napolitanen, 255, 263.
Nassau, Johan Maurits van —. Hoofdpersoon dezer Historia, 24. Vier kaarten van Brazilië op zijn last uitgegeven, 31. De verdienste dier kaarten, 32. Hij neemt deel aan een krijgstocht in de Palts, 36. Hij onderscheidt zich bij de belegeringen van Grol, Den Bosch, Venlo, Maastricht en Rijnberk. Het hem opgedragen bewind over Brazilië, bekrachtigd door de Algemeene Staten en Oranje, 37. Vertrekt naar Brazilië, 38. Valt wegens storm te Vaalmuiden binnen, 39. Voorteekenen, 39. Doet de Kaapverdische eilanden aan, 39. Overschrijdt de evennachtslijn, 40. Komt in Brazilië aan, 41. Ontvangst aldaar, 41. Eerste zorg: een onderzoek naar den staat des legers, 41. Verdere zorgen voor de troepen, 42. Hij treedt op tegen den vijand, 43. Verdeeling der troepenmacht, 44. Hij verdrijft den vijand, 44. Slaat het beleg voor Porto Calvo, 46. Neemt Porto Calvo in, 47. Vervolgt Bagnuolo, 48. Bouwt twee sterkten aan den Rio S. Francisco, 52. Houdt te Openedo halt, 52. Keert naar het Recief terug om den staat te consolideeren, 58. Hij treedt op tegen boosdoeners, verwijdert de onwaardigen, richt het staatswezen in, stelt weesmeesters en ziekentroosters aan, rantsoeneert militairen en burgers, herstelt en slecht versterkingen, zendt de Brazilianen naar hunne dorpen terug, beantwoordt de vertoogen der Portugeezen, 59, 60, 61. Zijn zorg voor de aangelegenheden des geloofs, 63. Laat S. Jorge da Mina in Afrika veroveren door Kühn, 66 vlg. Recht krachtens hetwelk hij den oorlog naar Afrika heeft overgebracht, 74. Trekt op naar Parayba en Rio Grande, 85. Herstelt het fort aldaar, 91. Keert terug naar het Recief, 93. Wenscht Oranje geluk met de verovering van Breda, 94. Vertrekt naar de Allerheiligenbaai, 96; bezet het wed en neemt forten in, 97, 98. Redenen om het beleg op te breken, 101. Breekt het beleg op, 102. Rapport aan de Staten, 104. Antwoord van Bewindhebberen, 105. Stelt zegels, stempels en wapens vast voor de capitanias, 122. Voorziet de grensposten van weermiddelen tegen de Spaansche vloot 125. Legt een tuin aan op het eiland Vaz, 201. Sticht de Mauritsstad, 204. Slaat twee bruggen, 207 vlg. Hij draagt opnieuw zorg voor de grensversterkingen, 211. Richt zich tot den Vorst der Tapoeiers, 240. Bezet Sergippe del Rey, 265. Zendt Jol naar Angola, die S. Paulo de Loando verovert met het eiland S. Thomé, 267 vlg. Hij laat Maranhaõ veroveren, 290. Hij biedt een nieuw program van actie aan, 294. Ontvangt berichten omtrent de nieuwe verhouding tot Portugal, 297. Verzet zich tegen inkrimping van het leger, adviseert tot zachte bejegening der Portugeezen en tot het nakomen van gedane beloften, 304, 305. Dringt aan op bestendigheid in het bestuur, 305. Prijst bevordering der koloniseering aan, 308. Hij verbetert de munt, 309. Vraagt opnieuw zijn ontslag en verkrijgt dat, 310. De Brazielsche overheid verzoekt hem te willen blijven, 310. Hij vertrekt naar de Alagoas, 321. Hij laat de Palmeiras verstoren, 368. Zijn schrijven aan de Brazielsche overheden, 370. Antwoord daarop, 371. Schrijven aan Bewind hebberen, 392. Hij draagt het bestuur over aan den Hoogen Raad, 373. Nota van overgave, 374. Overzicht zijner verrichtingen, 383 vlg. Zijn vertrek naar Parayba, 395. Hij arriveert in Texel, 398. Staat van Brazilië door Johan Maurits opgesteld, 400 vlg. — Zijn stamboom, 412 vlg. — Zijn leven in Brazilië, 414 vlg. — Wordt met nieuwe waardigheden bekleed, 419
Nassau, Maurits van — (Stadhouder), 5, 36, 80.
Nassau, Johan Ernst van —, 43, 47, 246, 413.
Nassau, Fort — te Mouree in Guinee, 67.
Nassau (schip), 257.
Natal (Rio Grande), 155.
Navarro, Mozes, 124.
Nazareth (dorp), 222.
Neder-Guinee, 267 vlg., 276.
Nederlanders, 378.
Negentoom, Willem (Commandeur van Maranhaõ), 313.
Negers in Guinee, 75 vlg.
Negers, zie: slaven.
Negreta, -as, 76.
Nemesis, 313.
Nento Quiend (Chileensch opperhoofd), 344.
Nerviërs, 75, 250.
Nhanduguacu (waterspin), 176.
Nhiacoca (dorp), 163.
Nicaragua, 259.
Nieuland, C., 250, 319, 320.
Nieuw-Guiné, 19.
Nieuw-Nederland, 32, 34, 35.
Nieuw-Spanje, 249, 313.
Niger, 75.
Nigritas, 76.
Nigritië, 75.
Nijl, 76.
Noordergat van Parayba, 181.
Noordschans, 306.
Noort, Olivier van —, 19, 349.
Norman (kapitein), 65.
Notarissen, 387.
Numa Pompilius, 326.
Numidië, 75.
Nuyssenburg (kapitein), 142.
Nunez, Pablo, 220.
Nyhoven, Casper 213.
Nzadi of Nzari, zie: Zaire.

Ocanga (Congo-kust), 318.
Octrooi der W. I C., 16.
Oesters, 176.
Olanda, Arn. de—, 121.
Olho de boy, 176.
Olinda, Opdr. 2 en 5, 23, 48, 49, 50, 57, 61, 62, 153, 170, 172, 173, 178, 179, 189, 200, 205, 206, 211, 216, 217, 223, 247, 306, 383, 384, 385, 387.
Olinda (schip), 192.
Oliveira, Cosmo de —, 406.
Oliveira, Nic. de —, 25, 40, 265.
Olpherdi, Nonno (lid v. d. politieken Raad), 169, 170, 262, 313, 314.
Onças (zwarte tijgers), 175.
Ontduiking van belastingen, 386.
Ontslag aan Johan Maurits verleend, 310.
Ontslag van militairen, 304.
Oorlogsbehoeften, 110.
Oosterlingen, 219.
Openeda (O Penedo), 51, 52, 53, 172.
Ophir, 18.
Opper-Guinee, Verrichtingen in —, 66 vlg.
Opstand in Portugal, 298 vlg.
Oquendo, Ant. d'—, 23, 93, 222, 232, 233, 234, 236, 237.
Oranje, Prins van —, 52, 111, 335, 397, 411.
Oranje, Fort — te Parayba, 32, 181, 190, 211, 306.
Oranje (schip), 112, 117.
Oranjeboom (schip van Brouwer), 349, 350, 358.
Orden, Kerkelijke —, 248.
Oreliana (verf), 165.
Organos, Los — (bij Cuba), 113, 118.
Ornelas, Ant. Fonseca de —, 307.
Osorno (Chile), 336, 338, 340, 342, 352, 353, 357.
Ouderkerk (schip), 191.
Outetingi, zie: Rio.
Overyssel, (schip), 112, 117, 118, 197, 199.
Overloopers, 72, 262, 376.
Overspel, 386.
Ovyza-Ovassou (vogel), 292.

Paarden, 175, 398.
Paardendrenkbeek, 283.
Paca's (hazen), 174.
Pacatiba (dorp), 279.
Pacheco, Manoel, 311.
Pacht der brug, 209.
Pacht van het veer, 209.
Pachters der tienden, 296.
Pallas, 75.
Palmeiras, Groote en Kleine —, 315, 316, 369, 370, 397.
Panama, 313, 357.
Pango (Congo-kust), 318.
Pannonië, Opdr. 4.
Panterra (suikermolen), 189.

Paomorello (dorp), 223, 224, 238.
Pao santo, 177.
Papegaaien, 86, 175.
Pappenheim, 36.
Para, Gran —, 19, 25, 30, 312.
Paratibi (dorp), 396.
Paratininga (vlakten), 175.
Parayba, Opdr. 2 en 5, 30, 63, 78, 85, 90, 91, 93, 94, 112, 124, 149, 150, 155, 170, 172, 173, 181, 187, 197, 211, 213, 217, 219, 224, 225, 239, 243, 246, 253, 255, 278, 281, 285, 295, 314, 315, 322, 354, 395.
Parayba, zie: Rio.
Paraybiërs, 87.
Paripuera (gouw), 153.
Paritibe (gouw), 153.
Parlement, 254.
Partidos of rietvelden, 157.
Parvaïm, 17, 18.
Patagonië, 337, 338.
Patagoniërs, Opdr. 2.
Pater, Adriaan, 23, 33, 152.
Patrão, Patroon, 215, 216, 396.
Patrouilleeringen, 83.
Paulo, Dom — Conde de Sonho, 164.
Paulus Aemilius, 34.
Pays, Antão, 121.
Pedra das Galeras, 154.
Peixe porco, 176.
Peliova (Chile), 341.
Pemba (Congo-kust), 318.
Penco (Congo-kust), 338, 339.
Penning, Veertigste —, 385.
Pentafoelie, 174.
Peper, 292.
Pernambuco (zie ook: Olinda, Mauritsstad en Recief), Opdr. 2, 30, 48, 96, 150, 151 t/m. 154, 170, 173, 219, 222, 229, 230, 243, 246, 249, 251, 253, 257, 260, 261, 263, 277, 278, 290, 312, 313, 314, 319, 320, 350, 371, 384, 401, 402.
Pers, Perzen, Opdr. 2, 70, 368.
Persepolis, 206.
Peru, 17, 32, 111, 270, 295, 313, 337, 338, 343, 410, 418.
Peruanen, Opdr. 2.
Petiguariërs (volksstam), 31, 282.
Petrejus, 139, 145.
Phaëton, 310.
Pharsalus, 139.
Phasis, 76.
Philips II van Spanje, 3, 12, 298, 299, 390.
Philips IV van Spanje, 264, 269, 298, 299.
Philipsstad, later Frederiksstad, 85, 155.
Philtz, Andries (gezaghebber), 314.
Phocaea, 106.
Phyllida's, 210.
Phrygiërs, 326.
Picard (majoor), 46, 93, 246, 247.
Picoman (cacique), 342.
Piet Hein, 21 vlg., 111, 112, 116, 233.
Pieter, Sint — (kerk te Olinda), 49.
Pieter, Sint — (schip), 192.
Piezo, Willem, zie: Piso.
Pigruviërs, (volksstam), 31.
Pijnbank, 376.
Pillan (Chileensche godheid), 345, 346.
Pimenta, Franc. de —, 231.
Pimentel, Rodrigo, 121.
Pinda Una (dorp), 87, 163.
Pindova (stroo), 161.
Pino, Benj. de —, 124.
Pinto, Domingo ,216.
Piraembu (visch), 176.
Pirez, Lourenço, 313, 321.
Pirasunenga, zie: Rio.
Piretaguara (vogel), 175.
Piron (kapitein), 247.
Piso, Cornelianus —, 144.
Piso, Willem, 170, 417.
Plante, Franciscus (predikant), 171, 417.
Plato, 16, 26.
Plinius, 75, 76, 87.
Poço (buitenree van Pernambuco), 151.
Poel, Cornelis van der — (predikant), 172.
Poelhemius, Joh. (predikant), 172.
Poimimbaba, zie: Rio.
Pokken, Spaansche — (Syphilis),285.
Pokziekte, 295.
Polen, 245.
Poliepen, 176.
Polybius, Opdr. 2, 206.
Pompejus, 139, 145, 200, 229.
Ponto de Luzena (Roode Land v.-Parayba), 155, 198.
Porto, O., 399.
Porto Calvo, zie ook: Rio, Opdr. 5, 30, 43 vlg., 50, 51, 93, 112, 125, 145, 152, 153, 170, 172, 183, 189, 211, 217, 224, 243, 246, 314, 322, 371, 383, 415.
Porto dos Francezes, 152, 154, 250, 251.
Porto Rico, 32, 290.
Porto Seguro, 31, 176, 259.
Portugeezen, Behandeling der —, 375, 376, 377.
Posse, zie: Poço.
Post, Frans, 416.
Post, Pieter, 416.
Postpaard, Groot — (schip), 112.
Poteingi, zie: Rio.
Potigii, 155.
Potiipeba, zie: Rio.
Potosi, 357, 410.
Povoaçaõ de Porto Calvo, 46.
Id. de Openedo, 51.
Id. de S. Thomé, 272, 276.
Poyuca, S. Miguel de —, 50, 112, 152, 153, 170, 172, 189, 239, 306, 314.
Prada, Pablo de —, 221.
Praktijken, kwade —, 385.
Prata, zie: Rio da Prata.
Praya (gouw), 155.
Predikanten, 63, 171 vlg., 393.
Preguiça (luiaard), 175, 293.
Premies op weggeloopen slaven, 83.
„ op vagebonden, 381.
Prijszetting en Prijzen, 259, 388.
Principe (eiland), 276.
Prins (schip), 198.
Privilegiën, 61.
Proceskosten, 407.
Processies, 84.
Promoucana (Chile), 338.
Ptolemaeus, 38, 40.
Puelcas, Puelchas (in Chile), 341, 345, 348.
Pulma's (Chileensche aanvoerders), 344. Zie ook: Ulmen.
Puniërs, Opdr. 2, 70, 368.
Puntal (fort), 149, 182.
Puraqua (sidderrog), 176.
Puren (Chile), 335, 336, 338, 341.
Purgeerhuis bij de suikerindustrie, 166, 167.
Pyramideberg, 286.

Quareca, 76.
Quillota (Chile), 338, 339.
Quinchilqua (Chile), 341.
Quintiora (Chile), 340.
Quoauguho, zie: Rio.

Raad, Hooge of Geheime —, 41, 48, 111, 145, 159, 169, 201, 204, 209, 214, 243, 246, 247, 249, 253, 255, 260, 264, 289, 291, 310, 373, 391.
Raad, oude Politieke —, 33.
Raad, Politieke — of — van Justitie, 48, 131, 145, 159, 169, 216, 391, 392.
Raaf, Brazielsche —, 175.
Rab, Johan — van Waldeck, 332.
Rabardiere (Franschman), 283.
Raleigh, Walter, 19.
Ramp over den suikeroogst, 295.
Rantsoeneering, 60, 186 vlg.
Rasierre, Isaac de —, 213.
Ratificatie, 297.
Real, zie: Rio.
Realen, 408.
Rebelhinho, 240.
Receptus, 49.
Recht, Rom., Holl., Zeeuwsch en Friesch, 61.
Rechten, Rechters, 254, 260.
Recief, 49, 50, 64, 78, 94, 95, 153, 157, 160, 171, 178 vlg., 198, 201, 203, 205, 206, 207, 211, 213, 217, 228, 231, 277, 278, 289, 306, 377, 386, 387.
Recife, zie: Recief.
Redoutes aan de Capigoaribe, 180.
Regeeringsvorm van Brazilië, 169 vlg., 390 vlg.
Regenboog (schip), 191, 217.
Regniwa (Chile), 341.
Regua, Franc. de Barros —, 245.
Regulus, 39, 229.
Rekenkamer (zie ook: Comptoir), 392.
Rekesten, 378.
Religie, 171.
Rembrandt, 91 noot.
Rentevoet, 404.
Restingua (Riffort), 91, 173, 181, 211, 306.
Rhône, Opdr. 2.
Richelieu, Armand de —, 57.
Ridder, Nikolaas de — (kapitein), 95.
Rijn, Opdr. 2.
Rijnberk, 36.
Rio Afogados, Opdr. 2.
„ Antão Grande, 30, 152.
„ Biberibi, Opdr. 2, 30, 49, 64, 201.
„ Bueno, 342.
„ Camaragibi of Camarigibi, 30, 152, 189, 314.
„ Capivaribi, Opdr. 2, 30, 201, 205, 209, 295.
„ Cibanbi, 281.
„ das Contas, 30.
„ Fermoso, 30, 152.
„ S. Francisco, 30, 48, 51, 52, 53, 78, 79, 93, 112, 150, 151, 152, 153, 171, 183, 194, 216, 217, 243, 245, 248, 253, 265, 266, 279, 306, 314, 321, 322, 400, 415.
„ Grande, Opdr. 5, 30, 78, 85, 90, 94, 149, 150, 156, 172, 182, 226, 228, 240, 241, 279, 282, 314, 323.
„ Guaramama, 278.
„ Guaratai, 280.
„ Gungohy, 315.
„ Iuna, 279.
„ de Janeiro, Opdr. 2, 31, 30, 212, 218, 219, 220, 222, 230, 252, 255, 257, 259, 260.
„ das Jangadas, 152.
„ Jugoaribe, 152.
„ Mangaguaba, verg. Mongaguaba, 30.
„ Marignia, 288.
„ S. Marta, 259.
„ Marucajai, 288.
„ S. Mexici, 217.
„ Miarii, 292.
„ S. Miguel, 93, 152, 153, 223.

Rio Mongaguaba. Verg. Mangaguaba, 279, 280.
„ Mongoapa, 85.
„ Mounim, 292.
„ Ocioro, 323.
„ Outetingi, 228.
„ Parayba, 30.
„ das Pedras, 152, 280.
„ Pirasunenga, 153.
„ Poimimbaba, 278.
„ Porto Calvo, Opdr. 2, 30, 152.
„ Poteingi, 90.
„ Potiipeba, 31.
„ da Prata, Opdr. 2, 25, 30, 212, 218, 220, 230, 255, 259, 313, 357, 410.
„ Quoauguho, 323.
„ Real, 30, 266, 304, 399.
„ Serinhaim, 152.
„ Taboucourou, 292.
„ Tambuaririy, 283.
„ Tingaro, 30.
„ Una, 152.
„ Upamemma of Upamema, 369.
„ Vermelho, 96.
„ Woiroguo, 323.
Roçadores, 86.
Roças, 86.
Rodriguez, Ant., 220.
Rodriguez, Manoel, 279.
Roermond, 80.
Rojas, Dom Luis de — y Borja, 32, 145, 152.
Rome, Opdr. 2, 200.
Romeinen, Opdr. 2 en 4, 325, 418.
Roode land van Parayba, 155, 198.
Roomschen, 63, 84.
Roosendael, Abr. Michiel (schipper), 115.
Roovers, 384.
Roque, Kaap S., 228.
Rosario (fort bij S. Salvador), 98.
Rotterdam (schip), 112, 114, 115.
Rotterdammers in Maranhão, 293.
Rubico, 105.

Sabbath der Joden, 56.
Sacramenten, 84.
Saffra (maaltijd van het suikerriet), 165, 194.
Saffraan, 292.
Saksers, 283.
Salamander (schip), 112, 114, 117.
Salara, Duarte Gomes da —, 155.
Saline, 179.
Salomo, 17.
Salvador, S. — (stad), 20, 27, 64, 78, 94, 250, 260, 261. Zie ook: Bahia en Allerheiligenbaai.
Salvador, S. — (schip), 235.
Salvator, S. — (kerk), 49.
Salvia, 285.
Samenzwering, 120, 122, 123.
Sanches, Christovão, 320, 321.
Santiago de Chile, 338, 339.
Santos (dorp), 140.
Sarissen, Opdr. 2.
Sassefras, 177.
Schaaldieren, 176.
Schaap (scheepskapitein), 92.
Schadd (kapitein), 291.
Schapen, 175.
Schatkistbiljetten, 403.
Scheepsmacht, sterkte der —, 260.
Schenkenschans, 36.
Schepen, herstellingskosten van —, 409.
Schepenbank van Pernambuco, 215.
Schepencollegies, 380.
Schepenen, 154, 155, 169, 170, 204, 214, 392.
Schiereiland, Gouden —, 17.
Schilders, 416.
Schip, Fransch —, 57.
Scholen, 56, 309.
Scholtet, zie: Schout.
Schoolmeesters, Schoolwezen, 63, 388.
Schoonmaakverrichtingen, 385.
Schoonzicht, zie: Boavista.
Schoppe, Sigismund, 33, 34, 45, 47, 51, 78, 90, 96, 151.
Schoppe (schip), 191.
Schoppestad, 181.
Schotland, 334.
Schotschriften, 385.
Schouten en Onderschouten, 60, 171, 204, 379, 381, 386, 392, 404.
Schuld, gedekt door pand, 406.
Schulden, Invordering van —, 406, 409.
Schulden der Portugeezen, 304.
Schutterij, Plattelands —, 213.
Schutterseed, 56.
Scipio, 139, 229.
Sebastião I, koning van Portugal, 49, 299.
Sebastião, S. (fort op S. Thomé), 306.
Semler, Paul (prospector), 58.
Seneca, 16, 18, 109, 244, 245.
Senegal, 34, 40.
Serena, La —, 338, 339.
Sergeant-majoor (onderbevelhebber van een regiment), 129, 134, 135, 143.
Sergipe del Rey, 30, 31, 52, 78, 79, 150, 221, 262, 265, 266, 305, 306, 313, 399, 400, 415.
Sergoa, Kaap — (Jaragoa?), 51.
Serinhaem of Serinhaim (dorp), 34, 43, 50, 112, 125, 153, 170, 172, 189, 213, 246, 314, 371. Zie ook: Rio.
Serra Leõa, 34, 40.
Sertãos (boschloopers), 289.
Seullino, Pero, 124.
Siara en Sijara, zie: Ceara.
Siara (schip), 192.
Sicambriërs, 330.
Sidderrog, 176.
Sidonius Apollinaris, 76.
Silva, Antaõ Telez da —, Gouverneur der Allerheiligenbaai, 311, 320.
Silveira, Duarte Gomez de —, 121, 123, 280, 284.
Silveira, Fern. de —, 220.
Sino, 80.
Sjerpen van oranjedoek, 55.
Slaak, 229.
Slaven, 51, 57, 62, 77, 103, 110, 163 vlg., 244, 245, 293, 401, 403, 405.
Slaven van Angola, 164, 401.
Id. van Ardra, 164, 401.
Id. van Brazilië, 164.
Id. van Calabar, 164, 401.
Id. van S. Jorge da Mina, 401.
Id. van Guinee, 164.
Id. van Kaap Verd, 401.
Id. van Sonho, 164.
Id. van Maranhaõ, 164.
Id. Christen — 84.
Slavenhandel, 57, 244, 245, 267, 269, 270, 302, 387, 408.
Slaventransport, 51, 407.
Sluis, 278.
Sluijter, 248.
Smient, Albert of Ellert (prospector), 58, 294.
Soldatenstand, 109.
Soler, Joan (predikant), 171.
Somona, Pedro Corço de —, 221.
Songo of Sonho, 318.
Sonho, Graaf van —, 164, 316, 317, 318. Zie ook: Paulo.
Sorlings, 38, 39.
Sousa, Franc. de —, 240.
Sousa, Gasp. de —, 121.
Sousa, Ruyz de —, 216, 400.
Souto, João de —, 121.
Souto, Seb. de —, 46, 384, 385.
Sparta, Opdr. 2.
Spilbergen, Joris van —, 349.
Spinola, Markies —, 36, 44, 79, 80.
Spreeuw (schip), 191.
Staat van Brazilië door Adriaan van der Dussen, 150 vlg.
Staat van Brazilië door Johan Maurits, 399 vlg.
Stachouwer, Jacob, 48, 213.
Stamboom van Johan Maurits, 412 vlg.
Stammen, Brazielsche —, 31.
Staten-Eiland, 350, 358.
Statius (Schout), 248.
Steenkool, 177.
Steenrif te Pernambuco, 49.
Stempels, zie: Zegels.
Stephanus, 76.
Stettin, Jod. a — (predikant), 172.
Strabo, 76.
Strafkolonie, 276.
Struisvogels, 175, 349.
Sturoa gargau (dorp), 155.
Suarez, Gabriel, 216.
Suarez, João, 406.
Suarez, Mart., 149.
Successo, Fort Bom—te Porto Calvo, 183, 211.
Suda (Congo-kust), 318.
Suetonius, 76.
Suikeren, 399, 403; Brood —, 89, 90; Canarische —, 89; Eind— of Finale 89; Kant —, 89; Madeira—, 89; Melische —, 89; Meng —, 89, 90; Muscovado, 416; Paneel —, 166, 416; Penidische —, 89, 90; Poeder—, 89; Thomas—, 89, 90; Voorkomen van —, 26, 300, 302; Vorm —, 89; Witte —, 416.
Suikerindustrie, 87 vlg., 89 vlg., 165 vlg., 198, 406.
Suikermeesters, 166.
Suikermolens, 50, 60, 156, 372, 380, 406, 415, 416.
Suikeroogst, 120.
Suikertienden, 124, 154, 254.
Sundi (Congo-kust), 318.
Suppletietroepen, 94.
Synoden, 309, 392, 393.
Syracuse, 106, 206.

Taag, Opdr. 2, 76.
Tabak, 165, 255, 292, 416.
Taboucourou, zie: Rio.
Tacitus, Opdr. 2, 9, 17, 29, 327.
Tack (kapitein), 239, 273.
Tacoaro (dorp), 154.
Tafeltoelagen, zie: woningtoelagen.
Tagitapera, 415.
Tainha's (visschen), 176.
Talk of russ. glas, 279, 322.
Tallebom, Joh. (kapitein), 47.
Tamarica, zie: I. Tamarica.
Tamarica (schip), 192.
Tambuaririy, zie: Rio.
Tamendoas (miereneters), 175.
Tamoatamiri (dorp), 280.
Tamviërs (volksstam), 31.
Tanais (Don), 76.
Tanques bij de suikerindustrie, 166.
Taocoara (dorp), 155.
Tapeserica, 34.
Tapesique (eiland bij S. Salvador), 251.
Tapicura of Tapicuru (Maranhaõ), 252, 291, 284, 306, 312, 415.
Tapitape (Maranhaõ), 291.
Tapiviërs (volksstam), 286, 287.
Tapoeiers, Opdr. 2, 31, 33, 53, 90,

163, 238, 240, 282, 286, 293, 313, 322, 323 vlg., 370, 415.
Tapper, Abraham (lid v. d. Pol. Raad), 262.
Tarefas in de suikerindustrie, 153, 156.
Tatou of Armadilho, 161, 174, 285, 293.
Tatoueering, 77.
Tebiri (dorp), 279.
Teca (rogge), 349.
Teer (officier), 273.
Tegen-aarde, 18.
Teju (hagedis), 175.
Teresa (schip), 235.
Terceira (een der Azoren), 47, 232.
Terra Firma, 111, 249, 410.
Terra Japonica, 11.
Terra Nova (New Foundland), 19.
Terra Nova van Brazilië, 34, 58, 247.
Tertoolen (schip), 112, 114, 117, 191, 198.
Tesmar, Adam, 314.
Testament, Politiek — van Johan Maurits, 374 t/m. 383.
Texel, 112, 237, 398.
Thebanen, 110.
Themesa, 76.
Theriak, 278.
Thomas, Sint — (heilige), 276.
Thomé, S. — (eiland), 89, 271, 274, 275, 276, 290, 297, 302, 303, 305, 306, 313, 314, 316, 319, 320, 321, 394, 406, 411, 415.
Thraciërs, 250.
Thucydides, 200.
Thule, Ultima —, 17, 18.
Tiberii (gouw), 155.
Tienden der huurprijzen van gebouwen, 386.
Tienden van suikeren en meel, 63, 124, 307, 386.
Tijgers, 175.
Timmerhout, 177.
Tingaro, zie:Rio.
Titan (Zon), 257.
Titels van Graaf en Hertog, 316.
Titscheyo (fetiche), 328.
Toekomst van Brazilië, 410.
Toezicht op de Portugeesche Jongelingschap, 213.
Toledo, Hern. de —, 20.
Tollen, belastingen, accijnsen, 62.
Tolner, Karel (Secretaris v. Maurits), 303, 304, 305, 306, 371.
Tolten (Chile), 339.
Tonijnen, 176.
Toolen, zie: Tertoolen.
Topocalma, (rivier), 339.
Torens van Vrijburg, 203.
Torre, Fern. de Mascarenhas, Graaf da —, zie: Mascarenhas.
Tourlon, Charles (kapitein), 97, 121, 239, 243, 247, 248, 251.
Touwslagerij, 177.
Trajanus, Opdr. 4, 205.
Tresauriers, 170, 392.
Trespaos (landgoed), 154.
Triest, Joh. (Commandeur van S. Thomé), 313.
Tritons, 176.
Trojanen, Troje, 74, 206, 352.
Tromp, Maarten, 233, 235.
Trouw (schip), 334.
Truxillo, 32.
Tucan (vogel), 175.
Tucaniciërs (volksstam), 31.
Tucapel (Chile), 335, 338, 339.
Tugipapa (dorp), 406.
Tujucubaba, S. Lourenço de — (dorp), 154.
Tummimviërs (volksstam), 31.
Tuninabiërs (volksstam), 31.
Tupiguërs (volksstam), 31.
Tupinaquiners (volksstam), 31.
Tupuia (netje), 29.
Turfschip van Breda, 80, 81.
Twijn (kapitein), 101.
Tyriërs, Tyrus, 106, 368.

Uca's, (Chilenen), 339, 340, 343.
Uitrusting, Slechte — der soldaten, 193, 194.
Uitrusting der schepen, 192, 193.
Uitspattingen, 84.
Ulmen der Chilenen, 344, 348.
Ultima Thule, 17, 18.
Ulysses, 80.
Una, 44, 50, 93, 125, 152, 153, 155, 189, 238, 246, 248, 314.
Una, zie:Rio.
Unada, Urbano de —, 220.
Unau (luiaard), 293.
Unni (boom), 349.
Upamema (dorp), 294, 323.
Upamemma, zie: Rio.
Uranienborg, 258.
Urbanus (paus), 244.

Vaalmuiden, 39.
Vaandels van oranjedoek, 55.
Vaart op Brazilië, 110.
Vaarten op beide Indiën, 6, 7.
Valdez, 349.
Valdivia, 335, 337, 338, 341, 342, 349, 352, 353, 354, 355, 356, 358, 360.
Valentynsbaai, 334, 350.
Valette (luitenant), 272, 273.
Varro, 87, 204.
Varzeas (Vergeas), 153, 154, 172, 180, 314, 377.
Vaz, Antão (eiland), 50, 153, 157, 170, 172, 179, 180, 189, 201, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 377, 387.
Vaz, Franc., 216.
Vee en Veestapel, 54, 79, 83, 151, 175, 252, 385, 400.
Vega, Juan de —, 220.
Veldmuizen, 404.
Velleda, 326.
Vellejus, 34.
Venlo, 36, 80.
Verdiest, Joh. (scheepskapitein), 117.
Veren over de rivieren, 63.
Vergeas, zie: Varzeas.
Verkoopen, executoriale —, 406.
Verkoopen van molens, landerijen en slaven, 254.
Vermelho, zie Rio.
Verval des handels, 404.
Verval van het gewest, 418.
Verzoekschriften, 295.
Vespucci, Am., 19.
Viana, 399.
Viataners, 31.
Vice-Admiraal, 392.
Vicente, S. (gewest), 27, 31.
Victualiemeesters, 409.
Vidal, André (Port. kapitein), 152, 239, 311.
Vieira, João, Fern. — 124.
Vijffhoek (Fort Frederik Hendrik), 157, 377.
Vilhena, Franc. de —, 263.
Villa nova (Chile), 340.
Villa rica (Chile), 338, 341.
Villa velha (dorp), 94.
Virgilius, 18.
Visschen. Vliegende —, 176.
Vischvangst, 388.
Visto, Pero, 253.
Vlamingen, 232.
Vleermuis (schip), 191.
Vleermuizen, 293.
Vlies, Gulden —, 116.
Vlissingen (schip van Brouwer), 349.
Vloekverbod, 286.
Vloot, Spaansche —, 124, 125.
Vlootsterkte, 191, 192.
Vluchtelingen, duitsche —, 54.
Voedselvoorziening, 385.
Volderij der Chilenen, 336.
Volkplantingen, — telingen, 108, 400. Zie ook: Kolonisatie
Voorde, Balt. van de— (lid v. d. Pol. Raad), 169, 170, 313, 314.
Voorgebergte, Groene —, 39.
Voorschriften omtrent den krijg, 264.
Voorteekenen op de uitreis, 39.
Vorsterman (kapitein), 350, 351.
Vries (officier), 90.
Vrijburg, Opdr. 5, 50, 200, 203, 204, 376.
Vrije Brazilianen, 161 vlg.
Vrije Portugeezen, 160 vlg.
Vrije lieden, 156 t/m. 163.
Vrouwen, Portugeesche —, 121.
Vuurland, 19, 295, 334, 350.

Waaggeld, 254.
Waakhond (schip), 112.
Waerdenburch (gouverneur), 140, 146.
Waerdenburch, Fort — of de Driehoek, 179, 306.
Wagen (Groote Beer), 329.
Walbeeck, Johannes, 250.
Walburch, zie: Malburch.
Wapenhandel, 388.
Wapens in 't binnenland aangebracht, 281, 286.
Wapens der capitanias, zie: Zegels.
Wapenstilstand, Verdrag van — met Portugal, 294, 300, 301, 302.
Waraka Pemme, (visch), 176.
Waripeba's (volksstam), 322.
Waterkasteel, 49, 179.
Watersnood van April 1641, 329.
Waypebaren (volksstam), 397.
Weesmeesters, weezen, weezenverzorging, 60, 171, 309, 387.
Wegen van goederen, 63.
Wendovill, Joh. (kapitein), 101.
Werkhuizen, Amsterdamsche —, 54.
West-Indië, 220, 230, 232, 242, 245, 249, 255, 256.
Wetten op weelde, 407.
Wezel (stad), 419.
Wijding van suikermolens, 84.
Wijnandts, Joh., 155, 213.
Wilde Kust, 25.
Wilhelmus van Nassauwe, 72.
Willekens, Jacob, 20.
Willem I van Oranje, 5.
Willem, Fort Prins — in de Afogades, 180, 189, 211, 306.
Wisselbrieven, 403.
Wit, Gijsbert de — (Lid v. d. Pol. Raad), 169, 170, 314.
With, Witte Cornsz. de —, 233.
Woeker, 406, 407.
Woelingen in Portugal, 263.
Woiroguo, zie: Rio.
Wolindustrie der Chilenen, 336.
Woning- en tafeltoelagen, 371.
Woordenlijst van Chileensche woorden, 362 t/m. 368.
Wy, Jan de — Vorst der Tapoeiers, 33, 240, 324, 325 t/m. 328, 332, 396.

Xerxes, 38.
Ximenes, Alf. de —, 220.
Ximenes, Franc. de —, 285.

Yperen, Nikolaas van —, 68, 73.
Ypupiapra's (tritons), 176.

Zabucale(boom), 177.

Zaburro (mais), 40.
Zaïre, 270, 317, 318.
Zeden der Chilenen, 342 vlg.
Zee, Ethiopische —, 75.
Zeeland, 237.
Zeenetels, 176.
Zeevisscherij, 63.
Zeevogels, 177.
Zegels en stempels van: den Hoogen Raad, den Politieken Raad, Pernambuco, I. Tamarica, Parayba, Rio Grande, I. Garasu, Serinhaim, Porto Calvo, Alagoas en Sergippe del Rey, 121, 122.
Ziekentroosters, 60, 172.
Zijdgeweer; dragen van —, 62.
Zilver en zilvergroeven, 58, 288, 400.
Zilver-Rivier, zie: Rio da Prata.
Zilvervloten, 21, 249, 256.
Zindelijkheid, 385.
Zon (schip), 217.
Zon, gele — (schip), 191, 225.
Zon, gouden — (schip), 191, 231.
Zondagsviering, 56, 384, 386.
Zonsverduistering, 257 vlg.
Zoutberg (schip), 191.
Zoutgroeven, 294.
Zouza (Congo-kust), 318.
Zuid[pool-]land, 19, 295, 336.
Zutphen (schip), 38, 39.
Zwaan (schip), 191, 217, 225.
Zweden, 245.
Zwijnen, wilde —, 174.
Zwolle (schip), 112, 117, 118.

Van dit boek werden 160 exemplaren gedrukt

genummerd 1—160

en geteekend door den uitgever

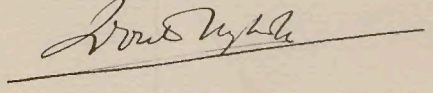

No. 43

